MIHAI RALEA

SCRIERI

VOL. III

1081

BUCUREŞTI

MIHAI RALEA

SCRIERI

VOL. III

Edifie şi studiu introductiv
de
N. TERTULIAN

Traducere de
Georgeta Horodincă

EDITURA MINERVA

LI. tuni ^.tiA

MIHAI RALEA ŞI SOCIALISMUL EUROPEAN

Scrierile sociale, politice şi filozofice, ale lui Minai Rfllea, a căror însumare furnizează materia volumelor trei şi patru din actuala ediţie de .Scrieri" (dacă facem abstracţie de *Explicarea omului,* lucrarea sa de sinteză,,, care a fost Upărită .separat, ca prim volum al ediţiei), oferă indicaţii sporadice asupra perioadei sale de formaţie. - . ,

Se poate deduce din asemenea indicaţii că mediul de la .Ecole Normale Supefieure", instituţia de iîivgţânimt superior 'care pregăteşte elita intelectuala a Franţei şl care avea. In'perioada tinereţii iui Ralea, o putere de atracţie $1 iradiatie intelectuală ce depăşea cu mult graniţele franceze (Sn generaţia imediat următoare printre elevii .Şcolii",••• s*' aflau Sartre^ Merleau.Porfty, Raymond Aron, Paul Nizan şi Simon& de Beauvolr), a exercitat rolul unui catalizator puternic^ *n Întreaga sa 'orientate spirituală.'-
Tînărul intelectual român, care descindea în Paris la' un an *de* la încheierea primului război mondial; 1919, după ce îşi afirmase în ţară însuşirile intelectuale remarcabile cit o pr-ecocitate uimitoare {primele sale articole stat surprinzătoare prin claritatea, fineţea şi precizia gîndirii), şi-a ales ca suateet al tezei de doctorat o temă anlfciţîoasH, încărcată de electricitatea acelei perioade de mari rSsturnări sociale: fdeea de *yevotoţlb* în *doctrinele socialiste.*

Însăşi alegerea unei- asemenea teme' prefigura mult din viitoarea traiectorie intelectuală şt poKttcă a Iui Ralea. Autorul *Ideii de* revofcif/e... va evoca nu o dată impresia de neşters ne care i-a lâs«t-o cultul lui Jaures printre elevii de. la .Ecole Nor-

male Superieure". Minai Ralea avea să vadă mereu In .afacerea Dreyfus" prima mare victorie a taberei democratice împotriva naționalismului şi xenofobiei, o .glorie a Franței democrate", o .victorie a rațiunii şi a justiției*. Profesorul Celestin Bougle, prefațatorul tezei sala de doctorat (fusese directorul ei) şi cel căruia tt era dedicată (alături de el figurtnd Ibrfiileami şî Rădulescu-Motm), se numărase prinlie partizanii activi, alături de Jaures şi Zola, ai cauzei căpitanului Dreyfus. Fibra democratică a lui Ralea vibrase intens în atmosfera de generozitate socială, de idealism moral şi de umanitarism socializant sau comunizant de Ia .Ecole Normale", laboratorul principal de alcătuire şi cristalizare a tezei sale.

I-a fost dat unui intelectual roman, martor receptiv şi sensibil Ia marile evenimente care zguduiseră lumea (revoluțiile din Rusia anului 1917 şi Germania anului 1918, convulsiile sociala <Bn majoritatea țărilor după războiele), să abordeze printre primii In Europa, într-o lucrare sistematică, tipărită într-o limbă de circulație internațională, istoria pasionantă a ideii de revoluție tn doctrinele socialiste. Vocația europeană a scrisului Iul Ralea, cur deschidere specială către marile tradiții democratice ale Pranței, se exprima astfel în abordarea unei teme care preocupa' încă de atunci, şi avea să preocupe cu tot mai multă' intensitate tn deceniile următoare, conştiințele evoluate ale Europei şi ale lumii. Este doar un aparent paradox In afirmația noastră că tocmai condiția sa de intelectual roman, format şi sub influenta unor spirite de elită ale democrației româneşti, ca G. Ibrăileanu şi C. Stere (Ralea absorbise, Încă din adoleacentâ, in succum-e(*san-jutnem*, ideologia *VitVî româneşti),* i-a Îngăduit tlnărului om de ştiință să trateze tema sa într-o perspectivă liberă de prejudecata* şi Îngustimea națională, care afectau, cu deosebire tn acea perioadă, chiar gîrtdirea sociologică a unoi Uri cu vecîri tradiții de cultură ca Franța şi Germania. Disponibilitatea intelectuală a .lui Ralea ie exprima In faptul că el valorifica, cu egală comprehensiune, sursele germane, ca şi cele franceze, ale ideilor de socialism ți revoluție, exercittndu-şi arbttra-jui său Ideologic (oiictt de modest) într-un spirit emancipat de orice orgoliu național. Condiția sa de *out-slder* în raport cu şcolile de gîndire şl curentele politice franceze şi germane (simpatia sa marcată pentru tradițiile franceze nu anulează justețea constatării) îi conferea o libertate de. spirit, nutrită de marea sa curiozitate intelectuală, remarcabilă. Celestin Bougle avea să remarce, în prefața la lucrarea ttaăr LI Iui doctorand* această particularitate a lazei lui Rtlea, Ifiudlndu-l pentru deschiderea sa de orizont,i'.nu' fără a-şî exprim» satisfacția pentru .Vniternica punere îri valoare a tradițiilor Socialismului francez. ,••

Lucrarea are desigur facluța specifică; a unei. scrieri universitare, susținută ga teză de doțjțaral Ia Sorbona. PradonUna caracterul de .trecere în revistă''.şi de .anchetă* asupra diferitelor concepții socialiste, cu toapş coaotaftuțe pe care cuvintizl „enguete" le are In limbajul.ştiinfttîc şț universitar francez: expunere» are un caractei Rr^umpănitQt:. analitic, , .obiectiv*, scrupulul impartiaUtății e$te„ omniprezent, demonstrația urmâreşie în priBtyil rind scopuri: «jptematîce, in speță circumscrierea notelor specifice «te conceptului de revoluție, metoda fiw»d cea^ a cartezianismului universitar francez (analiza istorică este subordonată unor tipare logice, cele care fixează genul proxim şi diferența, specifică a conceptului fundamental: revoluția, tetectia ideilor făclndu-se în funcție de încadrarea In schema logică propusă inițial). Nici un fel de preocupări»-militante nu se fac vizibile în iriod *manifest,* discursul se menține Într-un plan aparent pur logic ți ținuta este constant cea a unei sinteze universitare elevate (ceea ce nu înseamnă că atitudinea autorului este absentă, dar ea' este cele mal adeseori discretă, învăluită in draperia argumentelor logice).

Este • totodată evident că, •prin însăşi materia tratată, lucrarea de doctorat a Iul Ralea depăşea.un interes pur scolastic, fie el si de cel mai înalt nivel (dobîndlrea unui concept bine articulat al *revoluției},* şi că incidențele ei transgresau sfera universitară. Cel care cunosc evoluția lui Ralea ştiu că patrimoniul de gindire .investigat cu attta pătrundere de autor., şi reconstituit de teza sa în spiritul unei aparente neuttalităil ştiințifice, libere de partJ-pris-uri evidente, făcea da fapt. eojpv organic cu, ființa » intelectuală şi morală şl că tradițiile, socialist*». europene vor H rădăcinile dirt care se va nutri adeseori militantismul şău Ideologic în România interbelică. Este oricum, semnificativ că după victoria revoluției comuniste din Rusia, într-un moment isiorif :Cînd puțini intelectuali romani, dornici de .o carieră universitară, îndrăzneau să afişeze un Interes*: pr-BS (susținut pentru marxism, Minai Ralea o fost cel dintîi care a consacrat o amplă lucrare de sinteză nu numai bogatelor tradiții ele socialismului, şi .comunismuliiî francez (capitole speciale £înt dedicate lui Babeuf şi Blanaui), dar şi unei expuneri comprehensive a tezelor lui Marx şi Engels cu privire la revoluție şi, socialism. Oricîte limite şi erori

ai Ii cuprins o asemenea expunere, dictate In buni măsură şi de specificitatea împrejurărilor istorice, interesul şi consideraţia deosebită a autorului faţă de gîndirea întemeietorilor marxismului sînt realităţi de ordinul evidenţei.

Farmecul personalităţii lui Ralea îj dădea fapt»! că omul de ştiinţa, care acumulase în biblioteci şi în odaia de lucru o întinsă cultură sociologică şi politică, era dublat nu numai de un' eseist, capabil de sclipitoare speculaţii şi asociaţii de idei In cele mol variate zone ale culturii, dar şi de un spirit In perpetuă reacţie efervescentă faţă de evenimentele sociale şi politice file timpului, comentator sagace al transformărilor importante din viaţa politică romanească şi europeană. El a aparţinut acelei rase nobile de intelectuali pentru oare Intre cabinetul - de studiu şi agora cetăţii, acolo unde, *pe* scena politică, se desfăşurau evenimente decisive, a existat o osmoză neîntreruptă. Sînt suficiente mărturii, în paginile *Vieţii* româneşti, dar şi In publicistica sa pontică In general, că ideile recoltele In anii de studiu frenetic de la biblioteca de pe Montagne Seinte-Genevieve, prin despuierea Izvoarelor socialismului francez, şi valorificate, într-un remarcabil efort de sinteză, în capitolele dedicate lui Condorcet, Saint-Simon, Proudhon, Babeuf sau Bl&nqul, din lucrarea să Jdeeo de *revoluţie...,* erau pentru Ralea *idei-torţă,* pe care le dorea, cu toată intensitatea, materializate şi Incarnate în formele de viaţă socială ale tării sale. Marile tradiţii libertare, democratice şi umaniste ale Franţei, obiect de analiză ştiinţifică In primele două secţiuni ale tezei de doctorat, vor figura mereu ca *o* piatră unghiulară a vederilor sale sociale şl politice. Febra cu care aştepta întoarcerea In ţară, unde era chemat de Ibrăileanu şl de *Viaţa românească,* şi proiectele sale de reformare a revistei/ accentuîndu-i caracterul de '.revistă de direcţie", no erau străine de c asemenea stare de spirit. .Scrisorile din Paris", dar mai afes cronicile şl însemnările politice publicate în *Viaţa românească* după Întoarcerea de la Paris (deci după 1923) ne dezvăluie Btringerea de inimă cu care privea politica de centru-dreapta a \blocului naţional* tn Franţa sau negrele presimţiri pe care t Ie trezea alegerea lui Tfindenburg în Germania (1925) i speranţele sale se Îndreptau către stingă democratică franceză, ca şi spre socîal-democraţla germană, deoarece trebuie împiedicată cu orice preţ .uriaşa amnezie colectivă" prin care centrul şi dreapta franceză încercau să «şteargă amintirea celor cinci revoluţii săvîrşfte în. secolul al XIX-Iea". Cu prilejul unor asemenea Însemnări politice, tipărite In «Mîscellanea* *Vieţii romaneşti* tn 1924, Ralea îşi dezvăluia marele ataşament pentru figurile clasice de revoluţionari şi republicani francezi, *6* căror doctrină o studiase în *Ideea- de revotuţîe...* Făcind procesul celor care voiau să îngroape tradiţiile libertare şi democratice' ale revoluţiilor franceze, el scria: „Trebuia uitată figura iluminată a martirului A. Bjamrm, care pierduse 40 de ani din 70 în întunericul Închisorilor, a unui Baibes, condus de două ori la eşafod sî de două ori graţiat, a neîmpăcatului Raspail, a arzătorului Gambetta, şi pe deasupra tuturor, ca o alinare, imaginea nesfirşit de blinda a iubitorului de oameni Jaures*[1].

Scrisorile trimise de la Paris către G. Ibrăileaau, în anii clnd începuse să lucreze intens la teza sa de doctorat {1920—1921), pun în lumină faptul Interesant că tînărul Ralea, ca şi grupul de doctoranzi şi studenţi din Jurul său (printre el se afla bunul său prieten D. I. Suchianu), îşi puneau speranţele* de regenerare a' democraţiei româneşti în reintrarea In viaţa politică a lui C. Stere. Figura lui Stere era pentru Ralea corespondentul românesc al marilor figuri de republicani şi democraţi occidentali. *El* şi prietenii săi năzuiau către o reactualizare a .programului radical socialist", pe care Stere l-ar fi susţinut .toată viaţa"[2]; Rolea tt dorea convertit fntr-o atitudine mai *militantă.* Este 'semnificativ' că îi sugera lui Ibrăileanu şi .o colaborare *-cu* socialiştii**, ceea ce înseamnă' că o alianţă între democraţia burgheză radicală şi stingă socialistă î se părea ttnărului corespondent al *Vieţii romaneşti* calea de progres a vieţii sociale româneşti. Nu este greu sd vedem simetria Intre asemenea preocupări şi ideile care formau obiectul tezei de doctorat.. Fără îndoială, programul social-politic al lui Ralea era unul modera!, dacă II comparăm cu cel al stingii revoluţionare marxiste: jdeea unei revoluţii sociale de tip comunist in România nu întră citaşi de puţin în vederile sale* Ceea ce. ne interesează să subliniem este că în publicistica sa el nu va şovăi să invoce tradiţia iacobină a Revoluţiei Franceze ca instanţă şi punct de reper pentru progresele democraţiei europene : figura unui bătrîn revoluţionar iacobin, poreclit ,le bon-

i *Alegerile din Franţa,* în *Viata românească,* 1924, nr. 5, p. 290—291.

'i *Scrisori către Ibrăileanu,* voi. II, Editura Minerya, 1971, p. 292 {scrisoarea lui Ralea de la slirşitul lu, septembrie 1920).-

i fbid.

hoaune Systeme", creionată de ETnest Renan In amintirile sale, bătrîn pare trăise izolat şi .dezactualizat In opinH* în epoca de reacţiune a monarhiei lui Charles X şi; la a cărui moarte se găsise un buchet de flori uscate legat cu o panglică bicoloră, buchetul purtat ctndva la .sărbătoarea Fiinţei supreme." decretată de Robespiere, era evooatft de Ralea ca un simbol al continuităţii şi vitalităţii democraţiei în Franţa,. Tradiţiile republicanismului şi socialismului francez rămînea.n pentru .el; axa; >de dezvoltare a vieţii politice europene. • ,..

Clnd constatăm astăzi că tema abordată de Ralea/. în prima sa carte vizează, prin implicaţiile ei, însăşi problema centrală a vieţii sociale In secolul nostru şi cîS ea. a devenit, sub .q. formă sau alta, obiectul principal de analiză şi reflecţie a nuraerpase lucrări, cu. ^cele mai diferite orientări, dh*. cîmpul ştiinţelor sociale, morale şi politice, nu putem să nu. admirăm *intuiţia* remarcabilă a tîaărului gînâîtor. Autorul Însuşi an a putut cuprinde cu privirea virtualităţile imense, cu caracter exploziv» ale problemelor tratate, şi concluziile cărţii, prin dilatarea excesvă a noţiunii de revoluţie, Identificată cu o realitate psihologiqă : setea de noutate şl originalitate, deplasează problema pe un plan inferior celui din miezul lucrării. Speranţa, exprimată discret, cu firească modestie, într-o scrisoare către Ibrăileahu*. că lucrarea •a ar ,fi o contribuţie ştiinţifică de natură a atinge interesul unui public mai larg,: cu caracter internaţional, dincolo de -orizontul românesc, era insă departe de *a* fi goală prezumţie. Meritul principal al cărţii este de a fi demonstrat convingător că doctrina ştiinţifică a revoluţiei, ale cărei baze, după Ralea, le-ar fi pus Korl Marx şi Friedrich Engels, este reztaltatui jtmof hmg> ocolit şi complicat proces de gestaţie istorică. Autbmli întreprinde- o operaţie teoretică pe care am. putea-o defini cu termenul de ^arheologie a ideilor" (cu cîteva decenii mat tîrziu, Michel Foucault va teoretiza chiar „farcbeologle du Savoir"):- capitolele introductive ale cărţii se intitulează dealtfel .Preistoria ideii de revoluţie". A^ost nevoie de o multiplicitate de experienţe istorice şi aventuri teoretice, da la Condoreet şi fiziocratfi. secolului al XVHJ-leS', treetnd prin Babeuf şt apoi prin mişcarea* saint-si-*moniştilor, pină la Blanqui şi societăţile secrete, la mişcarea cartiştilor englezi şi Ia Proud&an. pentru a se constitui, prin sedimentări şi acumulări succesive, prin cuceriri şi eşecuri inextricabil legate, corpul de doctrină care constituie teoria modernă a revoluţiei, Ideea fundamentală a? tezei de doctorat, susţinută de Ralea, este că Marx atţjfi reuşit să depăşească, într-o sinteză superioară, termenii contrarii între care ar fi pendulat, fără a fi putut găsi o soluţie viabilă, gîndirea socialistă pînâ la el: revoluţiei pur economice, .revoluţia-program*. după expresia autorului, preconizată de pildă de socialismu) utopic saînl-simonîsl, $> revoluţiei pur politice, .revoluţia-mijloc", de tipul celei revendicate de Babeuf şi mai tiizin de societăţile conspirative ale unui Blanqui sau de anarhişti, Marx le-ar fi opus, printr-un proces de negaţie, integrare şi depăşire, un concept .mixt", economic şi po^ Jitie, al revoluţiei, fundamental de astă dală pe o analiză riguroasă, de tip ştiinţific, a societăţii moderne. i '

Interpretarea mantismurni. propusă de Ralea îh cartea sa, privilegiază fn mod evident, cel mai adeseori, o viziune ;.scientistă", deterministă, sociologică fin accepţia dnrkheimistă a termenului) a doctrinei lui Marx. Nu este un accident Întrebuinţarea frecventă a epitetului, evident impropriu, .mecanist", pentru a caracteriza riguroasa cauzalitate socială 'pusă in lumină de Marx, sau utilizarea conceptului de .monism evoluţionist", şi în general a termenului de „evoiuţionism" (prin analogie cu teoria darwiniană) pentru a defini marxismul, ìdeea că Marx ar fi fost un gladitor .sistematic pfnă la obsesie" aparţine:«celeaşi optici.

Tinărul gîndltor reţinea. Ia contactul''său cu marxismul, mai ales repudierea, de către întemeietorii doctrinei, a oricărei forme de idealism şi moralism în înţelegerea vieţii sociale, alergia lor faţă de ideea că eiateria socială s-ar putea lăsa modelată de scheme speculative şi ideale, instituitede fantezia reformatorilor. Rigoarea şi precizia extrema a analizelor economice şi politice din scrierile lui Marx, logica implacabilă a demonstraţiilor sale, fundamentarăţi lor .empirică" şi .realistă", erau însuşirile care l-au frapat pe' autorul tezei de doctorat. Mihai Ralea identifica însă pe atunci Ideea de ştiinţă rigtiroasă' cu modelul determinismulni mecanicist al ştiinţelor. naturii din secolele trecute. EI apUcă marxismului o asemenea schemă teoretică de tip *natuT-*

.Teza mea, de care sînt mulţumit şi care sper că va fi o Iu- «are mai mult decit şcolară şi poate ceva mai mult declt romanească, e sub tipar de 3 săptămlni. Va forma un volum iţi 8» şi voi edita-o Ia F. Alean ori M. Riviere. Teza complimentară, care" e o tibliografie a socialismului, apare în colecţia şcoalei normale superfofere. (Scrisoare din 3 aprilie 1923, in *Scrisori către* ÎBniifeanu. voi. II, ed. cit., p. 306.)

wis&enschaitHch: interpretarea sa pare sensibil -influențată de spiritul dominant lo scrierile marxiştilor din perioada Internaționalei a 11-a, cu deosebire de cer al lucrărilor lui Kautsky.

Ar fi Insă nedrept să formulăm reproşuri Ia adresa autorului *Ideii de [evoluție...* fără a ține seama de *limitele obiective* ale orizonrului său hermeneutic. In momentul cînd Mibai Ralea îşi elabora teza, o serie de texte fundamentale ale lui Marx şi Engels, care au contribuit în mod decisiv la o Justă interpretare filozofică a doctrinei lor, nu erau tncă publicate şi cunoscute : nici *Ideologia germană* a lui Marx şi Engels, nici *Dialectica naturii* a lui Engels, nici Manuscrisele economic o-filozofice ale lui Marx, pentru a nu mai vorbi de *Bazele criticii economiei politice* (celebrele Gmndrisse... ole lui Marx din anii 1857—1859) săli de *Caietele asupra dialecticii* ale Iui Lenin nu apăruseră încă (Riazanov a început tipărirea unora dintre scrierile de mai sus în 1927, continuînd pînă la începutul deceniului al patrulea; *Bazele criticii economiei politice* au apărut abia In 1939 in forma lor originală). Mibai Ralea nu a putut beneficia nici de lectura unor lucrări devenite ulterior faimoase, ca *Istoria sf conştiința de clasă* a lui Gc-org Lukăcs sau Marxism *şi lilozotie* de Karl Korsch (ambele apărute în 1923, anul cind a fost tipărită şi teza sa de doctorat), opere însuflețite de un patos dialectic, care le situa -la antipodul unei interpretări pen-economiste şi scientiste a marxismului. El nu a părut să la cunoştință de existența lor nici mai tîrzâu, spre deosebire de colegul său de generație Petre Andrei, care a fost sensibil la noutatea tezelor lui Lukacs, In comparație cu interpretările de pini atunci ale marximului, după cum reiese din studiul *Problema mttodei în sociologie,* aflat ,In volum»! lui Petre. Andrei Probteme *de sociologie* (1927, Editura Casei Şcoalelor, p. 81 şi urm).

Mihai Ralea a pus energic în valoare, de-a lungul lucrării sale, o *latură* esențială a tacticii şi strategiei revoluționare inspirate de marxism: atitudinea negativă față de aventurism şi de voluntarism. Idiosincrasii» față de „blanquism", curentă dealtfel în scrierile marxiştilor din perioada Internaționalei a II-a, o regăsim şi In paginile tezei sale de doctorat. Noutatea doctrinei revoluționare a lui Marx i se părea a rezida în întemeierea eî pe studiul intra-molecular al mişcărilor sociale, efectuat «BU instrumentele unei sociologii ştiințificei cea creată de teoria materialismului istoric: ruptura cu spiritul de sectă, de conspirație, de • improvizație, articularea strategiei revoluționare pe fondul

unei analize riguroase a raporturilae dintre clase erau argumentele sale convingătoare în sprijinul.; ideii de mai sus. Cu un deceniu mai tirziy, în articolul programatic scris clnd va prelua definitiv direcția *Vieții româneşti* din mîinile lui G. Ibrăileanu (Misiuni *pentm viitor,* In *Viața româneasca,* nr. 1—2, 1933}, presimțind destinul funest pe care-1 țftegăteau Europei aventurile dictaturilor de dreapta, Mibai Ralea va regăsi, intr-un context politico-social cu totul nou, polemica sa Împotriva subiectivismului, dpnunțînd .voluatarisme(le) -personaliste, în care Inltrzie încă un vetrhi. cu^jti^al «eroilor» omnipotenți", ca .reziduri magice ale junei mentalități primitive" şi invocind o .concepție deterflynisîă* a vîe|ii sociale ca axă ideologica a *Vieții româneşti.*

Este însă semnificativ că *Ideea de revoluție...* nu manifesta vreo receptivitate pentru fundamentala componentă *dialectică* a teoriei marxiste despre evoluția socială. Categoriile 'de .salt calitativ", de. .soluție de continuitate" sau de .ruptură", de .mişcare sacadată" şi .dezvoltare contradictorie" sînt-.aproape ' cu totul oculiste, in tabloul expozitiv al autorului. Sursei hegeliene nle marxismului sînt .tiecute sub tăcere. Comprehensiunea ven— labilă pentru o teorie dialectică a evoluției iştorioe jar fi făcut imposibil caracterizarea unilaterală a marxismului ca doctrină .evoluționistă",;, ale efirei atribut* sînt .mecanicismul" (sinonim pentru autor, cu cauzalitatea .riguroasă) şi .fatalismul": dezvoltarea de tip dialectic, caracterizată prin cezuri şi soluții de'continuitate* este bine distinctă de evoluția prin simplă diminuare si augmentare, aşa cum nero înfățişează mecanicismul.

O atitudine şovăitoare şi prea puțin -clară se manifestă si în problemă 'rolului decisiv al factorului subiectiv îo istorie: complicata dialectică a raporturilor între activitatea teleologică a indivizilor şi determinările cauzale obiective era departe de^-â fi elucidată. Alternativa între mecanicism şi voluntarism mi-şi găsea încă o soluție convingătoare Iu reprezentarea pe care şi-o făcea despre marxism tînărul Ralea. Vor trebui, dealtfel, să treacă decenii plnă cind complexitatea problemei avea să fie luminată în multiplicitatea implicațiilor eî de *Ontologia socialului* a lui Lukacs, prima tentativă exhaustivă de elucidare filozofică a raporturilor dintre teleologie şi cauzalitate tn viața socială. Respectarea scrupuloasă a determinărilor obiective nu înseamnă că transformările sociale se desfăşoară după legea metamorfozelor din cîmpul materiei anorganice sau organice nu este vorba de

simpla tranziție de Ia o stare de agregare moleculara la o alta diferită, ci de adevărate mulații. In cazul revoluțiilor, io oare buscutarea şi răsturnarea situației date se desfăşoară grație inițiativelor şi activității teleologice *decisive* a indivizilor şi grupurilor istorice. Or, problema-interacțiunii Intre diferitele componente ale vieții sociale, cea a spațiului de autonomie a factorilor politici şi morali in report eu determinările economice (supuse şi acestea acțiunii modelatoare a Bubjectului uman)' sau cen a inegalității in dezvoltarea diferitelor sfere sociale au-şi găseau tratarea. cuvenită In paginile *Ideii de revoluți*^.-.., tributară inevitabil orientării precumpănitoare in literatura marxistă a epocii (excluxlnd din ea scrierile lui Lenin, pe care Ralea nu părea să le cunoască, cu excepția unui contact mai curînd superficial cu *Stalul şi revoluția).*

Este oricum simptomatic faptul că in teoria marxistă a revoluției, şi ca o consecință a interpretării sale .evoluționiste", Mihai Ralea era înclinat să pună accentul • mult mai mult pe latura el .deteriniuistă" (existenta condiții for necesare pentru efectuarea unei transformări sociale) şi mult mai puțin pe cea vo/untor/sM (emergența conştiinței creatoare in multiplicitatea determinărilor istorice)- El ajunge In mod logic să prtvilegieze In tactica şi strategia marxistă aspectul „legalltar" şi să' diminueze, plnfi la a-1 reduce la proporții insignifiante, aspectul «violentei revoluționare". Dacă ar fi să dăm crezare schiței istorice pe care ne-o propune capitolul despre Marx şi Engels al cărții sale, cei doi teoreticieni revoluționari ar fi abandonat cu timpul [mai precis, după eşecul revoluțiilor de la 1848, începlnd cu, anul 1852) ideea .violenței* in lupta revoluționară, ortenttndn-se către o concepție legalitară, organică şi paşnică (In sens evoluționist) a transformărilor sociale. Aspectul .blenquist", care ar fi jucat un rol de prim-plan în scrierile lor inițiale, ar fi fost obnubilat cu totul de cel legalitar şi evoluționist Prefața scrisă de Engels In 1895 (anul morții sale) la cartea lui Marx țupiefe de *clasă* In franța.» i se pare lui Ralea un document capital in sprijinul ideii sale.

O reconstrucție- minuțioasă a ideilor Iui Marx şi Engels cu privire Ie tactica şl strategia revoluționară, privite In evoluția lor, dictată de schimbările situațiilor Istorice, ne-ar duce îa un tablou mult mal complex şi nuanțat decit cel pe care ni-1 oferă *Ideea* de revotalfe...". Ne este greu să descoperim o preeminență

s .blanquismuiul cel mai naiv" în prima fază a scrierilor H* Marx si BagelsV-dopa cum nu există nici o repudiere *a priori* a „violenței*., ca. metodă revoluționară In ultima lor fază. Scnîmbările despre care vorbeşte Ralea sînt reale, dar Engels arăta clar, în faimoasa sa prefață din 1895 (copios utilizată dealtfel de Bernsteln şi de alți teoreticieni din perioada Internaționalei « 11-a), că ele erau în funcție de modificările situației istorice. Nu credem că Marx şi Enqels au susținut In prima lor fază 0 tactică revoluționară bazată pe voluntarismul minorității conştiente, tactică independentă de existența condițiilor obiective pentru acțiunea revoluționară *(id est* blanquismul); nu ne aducem aminte nici ca Marx să fi dezavuat ideea de .violență" In revoluție în polemica sa cu Heinzen (cum ne încredințează la un moment dat autorul tezei), nici ca el să fi contestat poziția lui Blanqui într-o scrisoare către rusul Annenkov (cunoscuta scri^ soare către Annenkov din 1846 cuprinde o analiză critică a ideilor lui Proudhon, fără nici o aluzie la Blanqui). Este în acelaşi timp evident că şl în scrierile din faza finală a Activității lor, Be că tra vorba de concluziile după experiența Comune/ *din Paria,* fie CĂ ne referim' Ia *Anti-Diihring* sau la ultimele scrisori ale lui Engels/ nu vom întilni o absolutizare a metodelor paşnice şi legaliste in lupta- revoluționară, ci, dimpotrivă, o circumstanțiere riguroasă a tacticii şi strategiei în funcție de evoluția raporturilor de ciaeă.

Dincolo de asemenea inexactități sau simplificări ale adevărului istoric, se cuvine să punem în lumină intenția ultimă, în esență legitimă, a raționamentelor lui Ralea: el urmărea să demonstreze că, în concepția marxistă, revoluția socialistă trebuie să aibă la bază întrunirea unui număr de condiții necesare, şi In primul rind asentimentul majorității sociale, şi că ea nu pbate li identificată cu un simplu s/c volo al unei minorități active. Faptul că, dintr-un asemenea unghi de vedere, el formula. în diferite pagini ele lucrării sole, o serie de rezerve importante la adresa revoluției bolşevice din Rusia anului 1917 formează, sub raport istoric, partea poate cea mai susceptibilă de discuții a tezei sale de doctorat. Deşi explica Intr-o lungă notă dfn lucrare că lipse de distanță istorică' îl împiedica să acorde spațiul cuvenit unei experiențe revoluționare de anvergura celei bolşevice, accentele polemice presărate In diferite pagini ale cărții arală că spiritul raționamentelor sale era tn bună măsură marcat

de imaginea sa despre revoluția rusă. Este totodată evident că, deşi citează in fugă scrieri ale lui, LeiUn, Troțki, Radele sau Buharin, ei rămăsese, departe de un contact efectiv şi aprofundat cu teoria leninistă a revoluției şi cu scrierile celorlalți mari revoluționari ruşi. Identificarea eronată a bolşevismului cu anarhismul, inspirată de Masaryk (considerațiile puțin mai întinse despre bolşevism sini cuprinse in carte în capitolul despre anarhism) ilustrează^ ca un: exemplu printre altele, justețea: observației noastre. Anarhismul -preconiza distrugerea imediată şi definitivă a oricărei autorități statale, în timp ce Leuin. reclamase sfdrîmarea vechii puteri de stat şi înlocuirea ei cu o formă de stat radical nouă, care urma să pregătească, grație dezvoltării consecvente a - autoguvernării democratice, *dispariția âefinitivS* a statului. Recriminările lui Ralea împotriva utilizării unor metode antidemocratice In desfăşurarea revoluției "socialiste şi. împotriva .autoritarismului disprețuitor de consensul popular aveau într-adevăr o valoare premonitorie, şi rezervele sale față de Identificarea dictaturii proletariatului cu un centralism antidemocratic se întîlneau cu celebrele avertismente ale Roset Luxemburg adresate Iul Lenin (tînărul autor al tezei de doctorat nu citează Insă nicăieri scrierile Rosei Luxemburg, al cărei nume nu apare in- lucrare): dacă insă el nu ținea seama că sovietele apăruseră ca o creație istorică organică, şi nu ca un produs artificial al unei minorități dictatoriale, aprehensiunile sale se vor dovedi legitime pentru o perioadă ulterioară, cind stalinîsmul avea să hipertrofieze exercițiul puterii centraliste a.statului, pe toată suprafața vieții sociale, violîad pină la desfigurare promisiunile democrației consecvente formulate de inițiatorii bolşevismului. ,

Retipărită le aproape şase decenii de la elaborarea ei, teza de.doctorat a lui Ralea ne Îngăduie să reconstruim formația intelectuală a celui care avea să devină una din personalitățile remarcabile ale stîngii româneşti interbelice. Nutrită de o *foaMe* variată informație într-o fiteratură despre socialism astăzi adeseori pe nedrept uitată (cărți cum sînt monografia' lui Mehrfng despre Marx sau cea a lui Gustav Mayer despre Engels, folosite de Ralea, ar merita sa fie redescoperite), cartea reînvie, cu o autentică putere de sinteză, momentele cele mai importante din istoria socialismului european şi ne cufundă în atmosfera unor curente de idei şi a unor dispute teoretice care au marcat epoci unei veritabile Unii de gîudire democratice.

N. TERTULIAN

NOTA ASUPRA EDIȚIEI

VolumnI trei din *Scrierile* lui Mihai Ralea debutează cu *Scrisorile din Paris* şl din *Germania,* publicate de autor In paginile Vieții româneşti de-a lungul anilor 1920—1923, aiunci cind se a/la la studii tn' străinătate (este tipărită şl o scurtă scrisoare din Paris apărută în ianuarie 1920 în Jefeea europeana*). "'Profiinfl ataşat Viefii *româneşti,* el trimitea cu relativă regularitate revistei „scrisorile' sale, în care îşi propunea să ofere o imagine a celor mai importante evenimente politice, sociale, literare, teatrale etc. din țara unde se găsea. Scrisori/e tui'Ralea apar pentru întîia oară reunite integral într-o carte (în volumele tipărite de autor au fost reproduse doar cîteva dintre ele).

Centrul de greutate al volumului trei îl constituie însă publicarea, într-o nouă traducere, a lucrării *Ideea de revoluție* în *doctrinele socialiste (Studiu* asupra *lecticii revoluționare)^* teză de doctorat susținută în 1923 de Ralea la Paris,, sub conducerea lui Celestin Bougle. Teza a apărut la Paris, In editura librăriei Marcel Riviere, în- 1923, şi cu şapte ani mai trrziu, In *-193&,* într-o variantă româneescă, în Editura Casei Scoalelor. Motivele care au dictat traducerea ei din nou, după -versiunea originală, cea francezăt.'SÎnt indicate în *notele* de la sfîrşitul volumului de față. Pentru întîia oară, cititorul român poate lua cunoştință de textul lui Ralea, una din operele sale cele mai importante, într-o formă corespunzătoare cu versiunea originală.

Pe lîngă lucrarea principală compusă la Paris, Ween de *revoluție...,* sînt reproduse in traducere, pentru tntîia oară in limba română, alte două opuscule. Este vorba întîi de teza de

doctorat în drept (specialitatea „politică economică"), susținută în 1922 la Paris, cu tema *Proudhon. Sa conception du* progres el son *attitude sociale,* tipărită de editura Jouve & O^{e}. Deşi există suprapuneri evidente cu capitolul dedicat lui Proudhon în lucrarea Ideea de *revoluție în doctrinele socialiste,* am reprodus integral şi textul tezei de drept, deoarece el are statutul unei lucrări autonome.

Este cuprinsă de asemenea în carte şi teza complimentaiâ prezentată la Sorbona, alături de teza principală: Revo/ufie si *socialism,* eseu bibliografic, apărut la Paris, sub egida Facultății de litere, odată cu lucrarea *ideea de revoluție...*

Sumarul volumului reflectă aşadar scrisul lui Mihai Ralea din prima perioadă a activității sale, cea a tinereții petrecută în străinătate.

O dificultate majoră a constituit-o faptul că un număr considerabil de nume proprii, de titluri de cărți, reviste, articole etc. au apărut într-o formă eronată în textele originale. Neglijențele sînt din acest punct de vedere numeroase. Ori de cîte ori ce-a fost posibil, am corectat, uneori explicit, de cele mai multe ori tacit, inei'actîtătile şi erorile. Pentru citatele din Marx şi Engels, pe care Mihai Ralea le ia din edițiile nu prea îngrijite ale timpului sau după autori care le transcriu ei înşişi aproximativ, am folosit ediția de Opere apărută în Editura Politică.

In cazul celor cîteva .Scrisori din PBrîs' pe care autorul le-a retipărit ulterior în volume, am păstrat ca text de bază cel tipărit inițial în *Viata românească,* mențioaînd între paranteze ascuțite omisiunile şi adaosurile (în cazul articolului despre G. Sorel). Am procedat astfel deoarece în cazul textelor reproduse în volumele *Înțelesuri* (1942) şl *Intre două lumi* (1943), cele cîteva omisiuni ni s-au părut dictate de circumstanțele politice speciale ale momentului (vezi şi notele de la sfîfşitul volumului 2 al *Scrierilor,* ca şi de la sfîrşitul volumului de față).

Cel de-al treilea volum al *Scrierilor* inaugurează ciclul studiilor şi articolelor dedicate de Mihai Ralea problemelor de sociologie, politică, filozofia culturii şi filozofia generală (cu excepția lucrării sale de sinteză *Explicarea omului,* care a format, după cum se ştie, materia primului volum al ediției de față). Piesa de rezistență a volumului este lucrarea *Ideea de revoluție In doctrinele socialiste.* Luînd hotărîrea de a o retipări in ediția

sssvss' :r r i n

volume.

N. TERȚUL!AN

„SCRISORI DIN PARIS"

„SCRISORI DIN GERMANIA"

Nu ştiu ce-aş putea să vă scriu asupra primelor mele impresii de aici. Peste tot deziluzii. Se pare că întregul Paris e parazitul trecutului. La teatru, nimic nou, reluări şi iar reluări; în reviste, publicaţii, totul banal, comun, răzbătut. în schimb, o revenire brutală la viaţă imediată, la comoditate şi juisare. Se caută cinic confortul şi calmul. în aceeaşi blazare de, senzaţii noi — efect nevrotic al războiului — se poate găsi şi explicaţia rezultatului urmelor alegeri şi eşuarea bolşevismului. Nu vă puteţi închipui ce tradiţional, ce burghez ca mentalitate e individul de aici, de la.simplul .uvrier înscris sau neînscris la C.GX şi pînă la ultimul adept al lui Maurras sau Leon Daudet (regaliştîi de la *Action FianQQise)*. Astfel, socialismul sau bolşevismul francez e o haină de duminică cu care se îmbracă din cochetărie, foarte platonic, cîţiva idealişti şi mai mulţi pozeuri.

La Sorbona e atmosfera foarte puţin intelectuală, iată cîteva cursuri : Bougle : „L'Cvolution des valeurs **et** la vie morale"; Delacrqix: „fître psichologique de la religion" ; Lalande: „La raisonnement, ses formes **et** sa valeur" ; Rey (Abel) : „Histoire de la philosophie danis ses rapports avec Ies scienices" ; Brunschvicg: „La conscience" ; Dumas : „Psychologie experimentale"; Pierre Janet: „Les oscillations de l'activite psychologique" (College de France).

Cu toate aceste neajunsuri (unele efecte ale răz-l boiului, altele coeficienţi ai rasei şi societăţei de aci)J Parisul e foarte frumos, E un suflet al Parisului vechij pe care-l găseşti în enormele blocuri de piatră afumaţi» a vechilor edificii, care oricum nu se poate înlocui nicil cu arhitectonica utilitară americană, nici cu hieraticele] colosuri ale cazărmilor berlineze. Pe urmă, neastîm-i părul viu care poartă zilnic, într-o frenezie de mişcări,; culori şi sunete, de la Arcul de triumf „Etoile" la Con-: corde şi pe marile bulevarde o mulţime nesfirşită de- oameni, e de un interes pictural unic. Astfel, fără să vrei, oraşul acesta are balsamuri nebănuite, care te invită la muncă, fericire şi avînt.

Noi, românii, suntem, relativ, bine priviţi de opinia publică nemulţumită de americani şi care vrea să facă din noi camarazii unui viitor resentiment comun! Cu toată msociabilitatea franţuzească, care nu ţi-ar adresa pentru nimic în lume cuvîntul întîi-, te trezeşti provocat pînâ şi în tramvai la o invectivă comună împotriva: aliaţilor de peste ocean.

Cîteva noutăţi de librărie, care nu ştiu dacă au ajuns încă la Bucureşti: Bergson : *L'energie' spîrituelle* (eseuri publicate în reviste); Roberi Michels: *L'amout et la chastete* (essai sociologique, Bibliotheque socio^ Iogique internaţionale); Romairi' Roiland :' *Les* precurseurs (articole de gazetă din timpul exilului din Elveţia) ; Vilfredo Pareto : *Trăite de Sociologie,* trad. din italieneşte? o carie asupra lui Lenin de Landau Al-' danov; Aridler : *La decompositiori du socialisme oile-* i *mand* (se demonstrează mişcarea antirevoluţionară diri sinul ultimei formaţii socialiste germane).

(21

Decembrie 1919 — ianuarie 19Î

< După patru ani de război, Parisul — capitală a ^ cii — a găzduit zece luni snobismul genţlemaniloî transoceanici, care-şi poartă spleenul prin locurile unde vreo comisie oficială aruncă pe piaţa lumii o n&uă jiodă. Acum au plecat. Parisul descongestionat se recaută în procesiuni de carnaval, în nesăţioase pofte de amuzament'. Se ghiceşte nevroza senzuală şi libertină, economisită în cei patru ani de tranşee. Cu toate acestea, toţi aceşti oameni care-si promit orgii de bună dispoziţie şi de viaţă reuşesc cu greu. îi' •surprinzi neliniştiţi, bîntuiţi de vreo imagine chinuitoare sau de vreo presimţire sinistră. Pe Ungă aceasta, imaginaţia obosită nu mai poate plăsmui noutăţi. Astfel, întreg Parisirt trăieşte ca parazit al trecutului. Se simt proiectele banale, elanurile artificiale. La' teatru, reluări **şi** iar reluări. Ca variaţie cîte un... Racine sau Oorneille. în expoziţii, în publicaţii, la cursuri — focuri comune sau reminiscenţe. Pentru igiena socială a acestui popor încercat Şi obosit, banalitatea e'un admirabil medicament: riu există 'recorifortare"' m-ai' s8nătbasă' a nervilor decît mecanica automată a repetiţiei.

In faţa acestor crize, oraşul istoric, de zece orî'secular, rămîne mai departe superb. Istoria lui, povestită într-un alfabet de piatră masivă, e elocventă in fiecare colţişor.

Nicăieri bucuria de a trăi, seninătatea de a pricepe viaţa nu s-a întipărit în monumente mai caracteristice.

Şi, cu toate acestea, dacă n-ar fi decît aspectul, istoric, Parisul ar obosi (nu se poate sta mai mult decît un sezon la Veneţia), după cum dacă n-ar prezenta decît confortul ultramodern al oraşelor, noi-nc>uţe, scoase ca din cutie (vezi Berlin), ar ofensa simţul artistic. Secretul farmecului special al Parisului stă în sinteza de vechi şi modern, de istoric şi de contemporan, ce conţine. O Veneţie întregită cu un New-York.

Mai mult New York decît Veneţia, fiindcă ihflaenţa anglo-americană e mai accentuată din zi în zi. De la pălărierii din .Avenue de l'Opera pînă la qhelneriţ de caferiea, de la viveurii din Montmartre şi p^rră la studenţii din Cartierul Latin, tipul blond an^lbsaxon, jovial,- trivial ori taciturn stupid, e amestecat oriunde.

Francezii, cu şovinismul lor veşnic treaz, au văzut unde stă pericolul. Lipsiţi de comunicativitate, închişi in ei, doar problema americană dacă îi face să vorbească. Peste tot, în tramvai, la cafenea, eşti provocat la o filipică comună contra aliaţilor de peste ocean. în ziua cind senatul american a refuzat ratificarea păcii, furia a ajuns aşa de mare, înrit înşişi profesorii la cursuri nu-şi puteau ascunde enervarea.

Abia zilele trecute s-au terminat alegerile. Vechiul parlament, cel de la 1914, care a dăruit Franţei pe un Jaures, dar şi pe un Clemenceau, îşi cheltuise toate resursele în încordarea eroică care a susţinut războiul. Fizionomia noului parlament nu pare mult deosebită. Elementul burghez mijlociu, intelectual ori mic producător, e mai departe, formal cel puţin, diriguitorul spiritului public. în adîncuri,. însă, undeva,; puterea cinică a marii finanţe se simte. Tot efortul eroic, toată cinstea şi puterea de muncă a celor dintăi e canalizată, condusă de cel din urmă. Li se lasă doar splendoarea aparentă, dar foarte platonică, a vanităţii morale. Şi atîta tot. în schimb, oculta financiară lucrează în fond, capitalismul îşi face afacerile. Printre acestea, cea mai briliantă pe care au tentat-o în ultimul timp se pare că a fost războiul, şi, acum în urmă, exploatarea pe acţiuni ori în comandită a acelei admirabile întreprinderi care se numeşte „pacea". Oamenii politici, ca şi teoreticienii constituţionalism (vezi Wilson), aminteau de astă dată, izbitor ca asemănare, cu [sic!] marionetele costumate în comis-voiajori de la teatrul Guîgnol.

în viaţa politică aceeaşi comedie comercială cu discursuri. Ceea ce se numeşte partid, în accepţia sociologică a cuvîntului, aici nu se cunoaşte. în Statele Unite, în Anglia, Germania, un partid înseamnă un sistem de idei sau In cel mai rău caz interesele unei clase. Aici e vorba, în schimb, de grupuri, a4undte,în jurul unei *persoane* sau al unui eveniment, după simpatii sau afinităţi. O colecţie de oligarhii mici în locul unei democraţii mari.

Pe unde mai există, nobleţă de „sînge albastra" s-a americanizat. Astfel, fatal, a dat mîna cu forţa conservatoare a marii finanţe.

Printre doctrinele conservatoare aceea care iese din comun prin forţa morala, prin talent şi prin procesul pe care-**1** face în comun cu socialiştii exploatării capitaliste desfrînate e aceea grupată în frunte cu Charles Maurras şi Leon Daudet în jurul ziarului *Action iranqaise.* Nu mai e vorba aici de forţa reacţionară a interesului, ci de terapeutica socială a qrdinei şi autorităţii. Aceşti socialişti vor un rege ca un simbol, ca un punct de unire în disensiunea anarhică dintre partide, vor un rege în lupta celor „quatre efats antifrancais : les juifs, les protestants, les meteques et Ies ouvriers".

Despotismul cavaleresc, responsabil numai fată, de el, avfnd fn însăşi perfecţiunea sa limitele puterii de care dispune, aminteşte de visurile filozofice ale unui Renan. , ,

Nu e posibil ca poporul care a făcut trei revoluţiuni ca să-şi cîştige libertatea politică va călca istoria înapoi, remtorcîridu-se de unde a plecat. Nu e posibil că organizaţia democratică şi proletară îşi va oferi într-o bună *zi,* benevol şi candid, ca un cadou de sărbători, puterea lăcomiei aristocratice.

La ce bun, pe urmă, necesitatea ca funcţionarul din capul Statului să-se cheme rege, în loc de preşedinte de republică, dînd şi unul şi altul sint egal de limitaţi în puterea lor prin mecanismul vieţii constituţionale. Inutilitatea principiilor fui Maurras te face să regreţi atîta talent risipit In vînt. Psihologiceşte, însă, maniile, cît de inutile ar fi, sânt explicabile. Cunoaştem amatori foarte esteţi, dealtfel, care colecţionează cutii de chibrituri ori bastoane. De ce n-ar colecţiona Maurras silogisme sterile ori principii imposibile ?

Cu toate acestea, armata, studenţimea şi mulţi intelectuali au scris în carnetul lor intim : „vive Ie roi". Aceasta pentru prestigiul Franţei de altădată. Azi,

coeficientul de rasă, care a făcut din poporul francez minunea de echilibru, de inteligentă egoistă şî de bun-simţ Ii indică o nouă atitudine: oroarea bolşevismului. De la uvrierul înscris sau nu în C.G.T; pană la royalistul de la *Action francaise,* dezaprobarea anarhiei şi frica de ea e unanimă. Socialismul şi partidul socialist francez e o sperietoare pentru abuzurile burgheze, pe care chiar cei care o ştiu că e numai atît o găsesc periculoasă.

Adevărul e că de la Jaures încoace, socialismul n-a reuşit să fie decit o haină de duminică, pe care o poartă cîţiva idealişti .cu naivitate şi măi mulţi ipocriţi practici cu cochetărie. încolo, cetăţeanul francez, întors de la război, vrea linişte, comoditate, şi,iar linişte. O revoluţie l-ar deranja. Inteligent, pană ja paralizarea acţiunii, conştiincios, resemnat, francezul e un burghez conservator. în arta a rămas tot la Corneilîe şi Racine, pe care îi ascultă cu sfinţenie'duminica la „Comedia Franceză" ; în politica culturală de un şovinism violent, deşi în aparenţă temperat. Cu tot războiul, el revine la munca lui onestă, pe care o face cu regularitate şi parcă cu oarecare senzualitate în sacrificiu. Nicăieri munca făcută' respectuos, ritual că o religie şi fără preocupare practică de succes nu e mai în sîngele poporului ca aîci. Totuşi, travaliul devine steril fiindcă nu se speculează. Astfel, producţia e mica. Cum ieftinătateâ hîrfiei monedă creşte mereu, fiecare îşi permite o consumaţie dublă, Exportul epuizat de consumul intern devenind nul, Franţa reuşeşte să importe cu 30 miiiarde mai mult decît exportă. Dacă se mai adaugă' că bugetul fixat ia 20 miliarde e depăşit regulat, iar anul acesta chiar cu 40 miliarde, adică de trei *ori,* se vede uşor de ce moneda franceză nu întrece pe piaţa lumii decît pe cea germană, rusă şi balcanica.

în artă, secetă mare. Scriitorii celebri înainte de războí' nu au adus nici o variaţie talentului < lor. *LaU* *rence Albani* al lui P. Bourget ar fi putut fi scris şi la începutul carierei acestui autor, adică pe Ia 1885. Acelaşi manierism aristocratic, acelaşi pedantism teoretic care face pană şi pe lachei să discute, în repaos, la bucătărie, psihologie, acelaşi conservatorism osificat în concepţia despre societate.

Ultimele romane ale lui H. de Regnier sînt opere de sfîrşit de carieră. Un Barbusse sau Duhamel şi-au risipit talentul în opere de circumstanţe locale — care, oricum, nu pot plăcea decît contemporanilor şi numai pentru' senzaţia „actualităţii", apanaj mat mult al ziaristicii decît al artei. Afară de aceştia şi *siiti* o preocupare perfect inutilă, vreau să zic perfect artistică, un talent remarcabil se anunţă în persoana lui Pierre penolt. Romanele sale : *1'Atlantide* şi *Kcenigsmwk* conţin pagini delicioase de literatură pentru „gourmet", adică de literatură adevărată. Ambele sînt romane de aventuri, care, în factură lor generală, amintesc de Villier's de l'Isle Adam sau Edg. Poe. Cel dintăi, *l'Atîantide,* aminteşte cu mai multă claritate de *L'Sve îutitre.* Ca si în romanul lui Villiers de l'Isle Adam s-ai" putea pune pe prima pagină a cărţii: „aux railleurs, aux reveurs". ^Visătorilor şi ironicilor; Celor tare visează fiindoa *aa-i* satisface lumea lor, dar care ştiit câ Visează, celor care-şi clădesc -universuri imaginare pe care tot ei le dărîmă. Astfel, în persoana lui.Benoit, Edgar Poe e complectat cu Ana toi e France; iar Mr. Le Mesge nu- e decît Mr. d'Astarac din La *rdtis&erie* de *la Reine Pedauque,* puţin mai antipatic, ce e drept. -„

.Atlantida e o femeie şi o împărătească, pe scurt, o Cteopatră. Imperiul ei„e în mijlocul Saharei, ;unde bieţii, pelerini obosiţi pot găsi o hm& de dragoste fur rioasă, cîteva teorii savante de orientalism servite de Mr. Le Mesge şi o moarte -bizara fiindcă Atlantida îşi omoară amanţii. Nimeni nu scapă de sancţiunea *li-,* nalăv jbineînţeles excepţie facînd numai eroul principal (altfelcum s-ar fi scris romanul?), pe care îl salvează amorul unei subalterne. Cine a atins însă această, vale a plîngerii"nu poate,suporta traiul tihnit de tată de familie într-un modest orăşel european. Chinuit de

nostalgia fatală a acestei femei, el va traversa Sahara, va bate la porțile cetății și va cere umil și candid, ca un copil pocăit, moartea izbăvitoare.

KoenigsmaTk se petrece la o curte princiară germană. Și el e țesut din mistere și sentimente puțin banale. Amîndouă întineresc genul de mult adormit al romanului de aventuri. Epocile postrăzbomice îl cer. Nervii tociți de uniformitatea a patru ani de mizerie morală vor senzații exotice în timp și spațiu, E caracteristic cum după războaiele napoleoniene au apărut Les Miserables, *Attxla* și acel Trofs *mous.queiaires,* cărora mofturosul public literar al ultimelor decenii îi e dator cu o reintegrare în literatura veritabilă, iar criticii literari, cu o pledoarie. Minciuna e necesară cînd realitatea devine prea reală, cînd oamenii, fără să canalizeze istoria, se lasă victima prozaismului ei. Astfel, O. Wilde, plictisit de naturalismul sarbăd al societății englezești, a putut să deplîngă „decadența minciunii".

P. Benoit reabilitează frumos minciuna utilă, minciuna delicată, care te salvează să comiți brutalități.

Cu toate calitățile acestui autor, unele caractere prea reliefate pot deveni defecte in evoluția operei sale posterioare. Fantezia pentru fantezie, jocul pentru joc e,frumos, dar e tot așa de unilateral ca și seriosul pentru serios.

O inspirație care s-ar epuiza numai în joc e săracă și ar putea deveni pur formală. E cazul Iui E. Rostand și al altora. Benoit poate să ajungă tot acolo.

Revistele se muncesc să păstreze fizionomia lor dinainte de război. Grupul din jurul lui NouveJJe *Revite Franțaise* reușește să scoată revista în •aceleași admirabile condiții de tehnică. Conținutul însă e mai secătuit Multe din bucăți rămîn sub mediocritate. Cu același avînt juvenil, prea juvenil, poate JDes nwrges zburdă, războindu-se, adesea nejust și plin de îngustime neinteligerită, cu gloriile literare ale secolilor trecuți. Altădată lipsit de prejudecăți, îndrăzneț, cu bun-gust și decență, ecou al noutăților admisibile, Mercure de France înclină cu fiecare număr cătră un reacționarism J

din ce în ce mai șovinist Un loc aparte ocupă și tînăra *Minerve tranțaise,* plină de serios, de ținută și de conservatism distins. în paginiler.ei găsești cel mai abil condei critic de aici, pe t.ouis Ie Cardonnel. încolo, veteranele La *Revue des* detrx *mondes, La Reviie,* devenită acum „mondiale", *Lq revue de Paris* continuă să prezinte fără individualitate articole corecte și litera^ tură insignifiantă.

Ziarele, aceleași ca înainte de război. Le *Temps* ipocrit, veșfrițr optimist în sensul butadei „tout va pour le mieux dans le meilleur des mondes", mințind politicos sub o mască de conștiinciozitate imparțială, aduce cel puțin cea mai bogată informație, deși face opiniei publice mizerabilul serviciu de a o depersonaliza, de a nu-i indica nici o atitudine. Extreme că opinii, egal de interesante prin polemica lor viguroasă, *L'Humanite,* pe de o parte,' *Action* /ranca/se, pe de alta; se pot citi cu interes. Combătîndu-le, poți avea o idee despre media lucrurilor de aici.

Despre teatru nu s-ar putea spune, iaVăși, prea multe lucruri bune.' Trivialitatea, bufoneria ieftină, spiritul negustoresc le-a inundat. în schimlb, „Coanedia-Franceză", cu toată acurateța aproape perfectă a regizoratului, se îndărătnicește în declamația emfatică și oficială a repertoriului clasic. Actorii acestui teatru, afară de unele celebrități, își forțează vocea la o muzicalitate specială, astfel că „bonjour" se spune obligatoriu în ton major, iar „bonsoir" în ton minor. In celelalte teatre, piese de duzină cu actori foarte buni. Ca repertoriu face excepție „Theâtre de l'Oeuvre", unde bunăvoința lui Lugne-Poe și a lui Susanne Despres au reușit să monteze un *Rosmersholm* și o *Hedda Gabler* aproape autentici. 'Uitam și micul teatru „des Arts", unde ni se promite Curei, Ciaudel, Strindberg și Maeterlinck.

în decorul acesta pe care m-am muncit să vi-I schițez, românii mobilează și ei un mic colțișor, îi întîl-

C-da 5SH coala 3

neşii peste tot şi nu e zi să nu auzi în simfonia semințiilor „dulcea limbă românească". Şi sintem simpatic priviți. Vorbesc de persoanele care fac politică internațională. Comunul muritorilor, poporul, e indiferent. Cei dintăi însă speculează nemulțumirea comună contra americanilor şi scontează, într-un viitor şi posibil conflict, concursul popoarelor mici. Au început să ne şi cunoască. Vitrinele au totdeauna două-trei volume despre România. Se ştie geograficeşte existența noastră. Astfel timpurile cînd numai gazdele din Cartierul Latin cunoşteau - această afurisită: rasă de oameni care nu plătesc chiriile, sau cînd ajungea la Bucureşti o scrisoare cu această adresă : Bukar est-Bulgar ie-Asie Mineure au trecut demult Se ştie că sîntem latini, francofili, că am făcut un război glorios şi că suferim atroce de la boşi şi... americani. E adevărat că au contribuit Ia cunoaşterea noastră şi unii români inimoşi. Albumul admirabil redactat prin munca şi priceperea lui Gh. Răut, secretarul delegației noastre la conferința de pace, va da o idee complectă despre calitățile nenorocitului popor, pe care cîndva Weigand,. la Leipzig, îl făcea cunoscut prin fotografii de țigani lingurari.

(3]

Februa rie - ma rtie

Prima sarcină a noului parlament a fost concedierea guvernului Clemenceau. Hibrid ca compoziție politică, unitar doar în sforțarea unică cu care a terminat războiul, inega' în valoarea personalităților, guvernul trecut fusese o forță de oportunitate, şi atîta tot. Deşi nu prea deosebit ca fizionomie de cel precedent, parlamentul actual nu mai putea fi satisfăcut de combinații de moment. Ceea ce îi trebuia era o reprezentare integrală a tuturor grupărilor, un guvern pozitiv, cu

intenții obiective de muncă şi reabilitare, în care competința şi specialitatea valorează mai mult decît tactul savant de culise al politicianilor de meserie. Se pare că era *guvernelor de iuncționari* e peste tot in floare. Ea e o caracteristică a oboselii de lupte intestine şi a gustului de libertate desfrînată. Faza *administrativă* înlocuieşte faza *legislativ-parlamentară* a politicii de pana acum. Se guvernează prin regulamente şi circulari, prin ordine scurte de gospodărie, hu prin dezbateri de logici sterilă, prin cazuistica de parlamentarism subtil, în care un discurs magistral ținut putea trînti un cabinet.

Guvernul Millerand e dintre acestea. Primul ministru, socialist cuminte ca debutant, teoretician al formulei socialismului reformist, a făcut încetul cu încetul toate concesiile burgheze pe care Ie aduce fatalitatea biologică a vrîstei şi aceea intelectuală ă experieriții.

Afară de aceasta, o muncă titanică de anonim cinstit'i-a permis să realizeze în mic — cum se întîmplă întotdeauna — aceea ce gîndise în mare. **In** urmă, în timpul războiului, girarea Ministerului de Război, guvernarea Alsaciei-Lorenei i-au adus în plus merite de devotat patriot. Astfel, într-o anumită măsură, persoana sa e punctul de convergență al tuturor partidelor, care se văd în el egal de reprezentate şi, dacă vreți, egal de nesatisfăcute. Socialiştii îl preferă lui Clemenceau, dar îi suspectează unele tendințe anticomuniste **î** conservatorii îl cred inferior celui dintăi, dar îl preferă unui Caillăux. Toată lumea murmură, însă... în şoaptă. Toți au de formulat cîte-o obiecție, pe care sînt gata însă să o părăsească la perspectiva unui alt guvern mai „â outrance".

în orice caz, se poate aştepta de la Millerand mai mult spirit de conciliațiune. în politica tratatului şi în cea externă în general, în care romantismul răzbunător şi'piin de intransigență.al lui Clemenceau crease cîteodată situații încordate (vezi extrădarea ' vinovaților, cazul Wilhelm II) r mai multă atenție organizării uvriere înăuntru, mai multă dreptate în toate, în special în procesele pretinşilor trădători sau antipatrioți.

, Celelalte personalităţi din guvern sînt oameni ai majorităţilor parlamentare — un Lefevre, de pildă, — sau specialişti ca Marsal, la Finanţe, director de banca cu relaţii financiare *in* cercurile anglo-saxohe. Ideea centrală a programului său economic constă în sistemul impozitului pe.-capital, nu pe venit, ceea ce ar scuti clasa uvrieră de o importantă contribuţie. Spre deosebire de celelalte reforme economice scoase direct din manuale teoretice şi în care realitatea era invitată să intre în ele cu de-a sila, proiectul actual e sprijinit pe cifre ,şi pe experienţa concretă a unui om de afaceri. Cu toate acestea, mulţi cred că guvernul actual e un provizorat. Aceasta depinde, desigur, de forţele mai profunde ale-determinismului social într-un moment dat, în special de evoluţia financiar-economică care poate aduce egal de bine ori extrema dreaptă, ori cea stingă la putere. Ceea ce dă un colorit special vieţii politice de azi sînt pscilaţiunile. brusee cu care ne'stabilitatea mediului social poate oferi puterea unei clase sau alteia. In aceasta Franţa nu se deosebeşte prea mult de celelalte ţări.

Foarte interesant pentru sociologi e actul de ingratitudine cu care societatea franceză a răsplătit meritele octogenarului Clemenceau cu ocazia alegerilor prezidenţiale- Totuşi un observator prevenit nu putea fi surprins. Cu cît mă gîndesc mai mult cu atît ajung la concluzia că succesele sînt autonome în timp, în sensul că societatea cînd acordă un succes pentru un motiv n-are deloc în vedere succesele trecute acordate pentru alte motive. în această privinţa societatea n-are memorie. Ea e un organism viu care trăieşte din prezent. Cineva, mi se pare Swift, a spus că „la reconnaissance c'est le sentiment des faveurs â venir". Dar dacă nu se mai aşteaptă nimic de Ia cineva ? Dacă motivul pentru care i is-a acordat succesul a Încetat de a mai avea vreo importanţă pentru societate ? „Maurul şi-a făcut datoria, maurul poate să plece" e,

în primul rînd, o butadă la adresa -bătrinilor. E un peisaj de o cruzime biologică, nietzscheiană acest masacru al generaţiilor între' ele. Totuşi, legea e lege, şi nimic nu e mai ridicol decît revolta ieftină contra fatalităţii. De aceea sentimentalismul pro-clemencist mi se pare deplasat şi poate chiar lipsit de gust. Adevărul e că acest bătrîn exuberant, veşnic gata la orice, oportun pentru timpuri anormale, îngrijea* cuminţenia politică a cercurilor mijlocii. Pe de altă parte, funcţiunea prezidenţială, neutră în principiu, nulă în funcţiuni, ar fi fost depăşită adesea de personalitatea fostului prim-ministru. Afara de aceasta, Clemenceau, raţionalist îndărătnic şi obsedat de spirit de sistemă, n-ar fi putut cunoaşte supleţa sentimentală, nuanţarea fină şi plină de tact, necesară unui şef de stat.

Persoana care i s-a preferat e o veche cunoştinţă a tuturor, fără ca cineva să poală spune in legătură cu ce fapt esenţial, cu ce atitudine hotărîtă a auzit vorbindu-se de ea. Desrhanel e dintre oamenii al căror nume e veşnic amestecat undeva, al cărui portret .îl întîlneşti pretutindeni, fără să-î poţi localiza undeva în spaţiu. E o figură fluidă, fără caracteristică. Totuşi, acest om a inventat *geniul neutralităţii.* Singura obsesie care-i dă un sens acţiunii şi concepţiei sale e frica de a nu se *compromite* într-o atitudine hotărîtă, într-un moment caracteristic. întreaga sa abilitate e în a fi cu toţi şi cu nimeni, nicăieri şi peste tot. în istoria culturii va figura în Pantheon pentru această minunată descoperire că un cuvînt spus poate cîteodată să nu gpuie absolut nimic. în afară de aceasta, a scris şi cărţi de critică literară, veşnic admirativă, candida în adoraţie, sau monografii de politică politicoasă.

Astfel se înţelege uşor că e pe placul tuturor fiindcă e al tuturor. Succesul a fost eclatant, şi eroul vrea să amintească de figurile legendare ale Franţei. Unele jurnale au pomenit de Napoleon, la care s-a răspuns că e prea puţin, şi o astfel de comparaţie e.o nedreptate pentru opinia publică actuală.

*** In loc de .îngrijora*.**

Aşa s-a terminat în veacul al douăzecelea după Hristos, imediat în urma marelui război, farsa sinistră a celei mai recente „Gotterdămmerung"...

Teatrul parizian se poate împărţi în două mari categorii : teatrul de bulevard şi „Comedia Franceză". Cel dintăi e adăpostul trivialităţii bufone, al amoralismului declarat; cel de al doilea, reprezentarea emfatică a gravităţii manierate şi a afectării solemne.

In teatrele de pe bulevarde veţi întîlni veşnicele teme : un tată care se culcă succesiv cu toată familia, un „vieux marcheur" pus în corneliana situaţie de a alege" între fiul natural şi ultima amanta, o mulţime de alte teme „ejusdem farinae", în care n-ai decît „l'embairas du choix" între... elevaţia morală şi delicateţa poetică. Asta se intitulează cîteodată cu eticheta rabasata de „spirit galic" sac de „umor specific parizian"... Alături teatrul oficial al „Comediei Franceze" înăbuşă orice aspiraţie artistică mai liberă în afectarea osificată a unui teatru solemn pană la ridicol.

Printre toate aceste apariţiuni care foiesc pe piaţa pariziană o voce solitară se distinge uşor prin preocuparea serioasă a ideilor, prin poezia situaţiilor, aceea a lui Fr. Curei.

Debutant pe la 1893, lansat şi jucat de Ân'toine, dispreţuit de critica scolastica a lui F. Sarcey, nedreptăţit chiar de Fagueţ, Curei ajunsese, după patru ani, teatrul puţin cam. artificial al intelectualilor rafinaţi. Marele public nu i-a ascultat niciodată o piesă' de douăzeci de ori. Prietinii şi unii critici avansaţi l-au numit Ibsen al Franţei. Peste acest mic accident de candidatură la posteritate s-a aşternut, implacabilă, uitarea. Zece ani teatrele au reprezentat alte piese in tonul tradiţional. Autorul, solitar gelos de singurătate, rural îhdrăgostit de vînătoare, îşi revărsa fantezia debordantă ori reflecţiile caustice în conversaţii cu animalele din pădure ori cu ţăranii de pe moşie. In timpul acesta, numele său revenea rar şi ingrat în auzul

public : atunci cînd se relua fără succes vizibil vreo piesă de a sa.

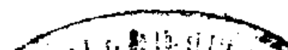
Cu tot dispreţul, Curei se bucura de un fel de glorie negativă : de cîte ori se vorbea de ce e mai bun în teatrul francez, criticii pomeneau de Curei. Pe urma a venit războiul, armistiţiul şi, odată cu reînvierea normală a vieţii artistice, „Theâtre des Arts" joacă de două luni o premieră a sa, *L'âme en iolie.* Publicul de toate felurile se bate de la bilete, iar ziarele şi revistele nu mai sfîrşesc în elogii adesea exagerate. Astfel înainte de bătrîneţe Curei asistă la împăcarea sa cu publicul.

De partea cui e adevărul în acest proces ?

Ca sistem de idei Curei e un eclectic — origina lor într-o viziune biologică, darwiniană a vieţii — concurenţa vitală se clădeşte în jurul a doi poli, masacrul celor slabi în lupta pentru foame, desfrînarea sexuală în lupta pentru dragoste. Solitarul intim al vieţii de pădure a surprins adesea imensa hecatombă din care se întreţine viaţa. Ca şi Taine, care amintea adesea că în fiecare din noi e o gorilă, mai ales ca şi Schopenhauer, Curei vede în majoritatea acţiunilor omeneşti pecetea animalităţii primitive. O asemenea concepţie e obositoare. Ea taie toate ipotezele fecunde de acţiune, admiraţie şi progres. Individul care o poartă fn el e un ipohondru nesatisfăcut, asfixiat de propria lui gîndire. Atunci nevoia de reacţiune devine imperioasă. Gînditorul obosit de pesimism nu va mai putea *ti* satisfăcut de paliative.

El se zvîrii tocmai în doctrina perfect opusă şi va deveni un spiritualist. Curei va tinde, ca şi doctorul din *La riouvelle* ido/e, cătră un soare binefăcător, cătră o divinitate reconfortantă. „D-ta, ca şi mine, ca şi toţi cercetătorii, nu Sîntem decît mici capete înecate într-un Iac de ignoranţă-şi care întindem gîtul cu înduioşătoare unanimitate cătră.o lumină clorită cu pasiune. Sub ce soare vor înflori inteligenţele noastră odată ajunse la ziuă ? Căci, oricum, trebuie să existe un soare." Astfel biologistul materialist îşi găseşte complectarea în cel mai perfect spiritualism. Aceste idei

animează tipuri de o profundă psihologie. Fără a fi patologic, sufletul eroilor lui Curei e extrem de complicat, Reacţiunea banală pe care poţi s-o prevezi după experienţă ori din regulele unui manual nu e apanajul lor. Soluţia care vor lua-o în diversele momente din viaţă nu e cea aşteptată de comunul muritorilor, şi, totuşi, va fi aşa de îndreptăţită pentru o simpatie înţelegătoare! Eroii lui Curei nu sînt manechine menite a demonstra o teoremă, ca în piesele numite **„â** these". Ei reacţionează contra tezei principale cu originalitatea lor proprie, transformînd ideea principală după ei. De aceea, piesele sale nu au toate concluzie, fiindcă Curei e mai mult un psiholog care cunoaşte resorturile capricioase ale sufletului decît un gazetar care pledează pentru simetria unei idei. Dacă mai adăugăm şi poezia înaripată a unor scene, magistral scrise, avem secretul talentului Iui Curei.

Inconvenientele nu lipsesc nici ele. în primul rînd, multe din piese amintesc de dialogurile filozofice ale unui Renan sau Platon. Astfel ele rămîn departe de teatru. Sarcey i-a reproşat-o acum douăzeci de ani. Lipsa talentului pur dramatic se vede şi într-aceasta că atunci cînd Curei voieşte să provoace conflicte, rezultatul e aşa de exagerat, încît acţiunea devine puerilă. (De pildă, ultimul act din prima versiune a piesei lui Le *repas du Hon,* unde se petrec două omoruri în cinci minute sau în prima versiune a piesei lui *La fille sauvage,* unde se reprezintă o acuplare sexuală, pe scena, în faţa publicului.)

Afară de aceasta, banalitatea unor idei susţinute de eroi e uneori, pur şi simplu, exasperantă. Aşa în Le repas *du Hon* discursurile în favoarea liberalismului economic pot figura în manualul de economie politică al Iui Ch. Gide, iar teoriile darwiniene din *L'Ame en lolie* par extrase din filozofii naturalişti „â bon marche" în felul lui Buchner sau Vogt.

Teatrul contemporan, vorbesc de cel din restul Europei, Strindberg, *CehoV*,'* Ibsen, Maeterlinck, a adus această inovaţie pe scenă, anume că dramatismul unei situaţii nu reiese numaidecît din dialog, din vorbele pe care şi le spun personagiile, ci tot aşa de bine din mişcări mute, din atmosfera generală a scenei într-un moment dat, chiar dintr-o tăcere elocventă. Astfel, nuanţele infinit de delicate ale vieţii interioare pot fi sugerate mai fix prin alte mijloace decît prin vorbe, oare adesea nu exprimă decît generalul, superficialul sufletesc. în Maeterlinck sînt scene mute care spun atît!

*** în text: Dimov. Desigur eroare de tipar.**

în teatrul lui Curei nu veţi găsi aceasta. Descendent al lui Corneille, el e un vorbăreţ, un limbut. O scena i se pare cu atît mai bine exprimată, cu cîte dialogul e mai plin de patos şi de discursuri magistral ţinute. Curei e culmea *teatrului retoric,* caracteristica principală a teatrului francez.

Unii l-au asemănat cu ibsen. E adevărat că preocuparea de idei, gustul pentru simbol îl apropie de patriarhul nordic. E însă ceva care îi deosebeşte fundamental. Oricîte idei, oricîtă cinste intelectuală, orîcîtă îndrăzneală ar prezintă Curei, el rămîne un diletant. Teatrul său se prezintă ca o operă concepută în cabinet, după o masă copioasă, cu o ţigară în gură şi cu un pahar de lichior dinainte, ca joc distractiv al unei inteligenţe, care printre alte preocupări se divertisează şi în artă. E mult *sport* de om fericit în teatrul Iui Curei. La Ibsen, din contra, se simte zvîrcolirea internă a unei conştiinţe care sufere fiindcă o chinuieşte o problemă. O idee poate fi un obiect de. amuzament senzual, poate fi o obsesie chinuitoare şi mai poate fi şi un act de eroism care-şi plăteşte existenţa cu frînturi din fericirea proprie. Din aceasta categorie fac parte iniţiatorii de .religii şi dreptate, martirii convingerilor, eroii gîndirii. Ibsen e printre ei. Cînd te gîndeşti imediat apoi la Curei, îţi vine în minte analogia între un amorezat şi un.... coureur".

Jovialitatea dramatică a Ibsenului francez ar ofensa profund viziunea sumbră, tragică a veritabilului,

CU toate acestea, în teatrul francez, Curei e o figură puternică şi o oază pentru bietul metec iubitor de teatru.

. „Comedia-Franceză" ne~a dat si ea o operă plină de poezie, care iese mult din tonul oficial al pieselor obişnuite, *L'Herodîenne* a lui Albert du Bois.

E vorba de vechea temă din *Berenice* a lui Racine, adică de amorul acesteia cu Titus. Punctul de vedere e, însă, altul. Autorul insistă asupra psihologiei mulţimii, asupra urii implacabile de rasă pe care poporul o nutreşte veşnic contra suveranilor săi de origină străină. Asupra lui Berenice, evreică de origină, se azvîrl toate greşelile altora. Se întrezăreşte şi o uşoară aluzie la antisemitismul canibalic al popoarelor imperialiste. Se pune în contrast firea conciliatoare, aspiraţia către justiţia imanentă caracteristică poporului evreu cu egoismul brutal al popoarelor asupritoare. în plus scene de o poezie superioară, ca aceea a despărţirii dintre Titus şi Berenice, animă piesa peste tot. De data aceasta „Coraedia-Franceză" a avut mîna fericită. Lipsită de pedanteria solemnă, de gravitatea ridicolă *a* altor piese clasice, *L'Herodienne* reuşeşte să rămîie de o factură şi de o mentalitate foarte modernă.

Rolul nefericitei împărătese a fost jucat cu melancolia unui rămas-bun de la teatru, de pensionara d-ria Bartet, ultima mare tragediană din rasa eroică a lux Sarah Bernhardt sau Duse. Titus, impunător, elegant fără afectaţie, a fost evocat de Lambert fiul.

N-aş vrea să dobor fetişele unor compatrioţi, care văd în De Max un inare artist. De data aceasta a jtfeat rolul lui Juvenal. Meseria cronicarului e ingrată. Adesea, el trebuie să fie un răsturnător de idoli. Şi răsturnătorii de idoli sînt oameni nedelicaţi. Cu toate acestea, un demon interior mă forţează, s-o spun limpede şi clar o dată pentru totdeauna: De Maât e un formidabil cabotin (aşa de formidabil, încît reuşeşte ca deodată să facă cabotinajul artistic), din aceia care ofensează orice simţ de artă. Nu ştiu dacă sînteţi edificaţi asupra sensului cuvîntului cabotin. Pentru actorii cu acest nume rolul nu e un caracter specific de redat, nu e un specimen particular de evocat, ci e o ocazie de aplicat a priori, anumite clişee, veşnic aceleaşi, cu scopul de a evidenţia nu individualul unei existenţe sau al unei situaţii, ci admirabila persoană a celui care joacă, Fie că e vorba de un simplu burghez, de un rege, de un aventurier, cabotinul îl va exprima cu un stoc fix de gesturi sau de nuanţe în voce : pentru scenele de desperare există o anumită reţetă, pentru cele de dragoste, alta şi aşa mai departe. Tendinţa spre *formală* e preocuparea principală. Astfel, orice rol se adaptează la persoana actorului, nu persoana actorului la concretul rolului. Orice erou e înăbuşit în şapte-opi mijloace invariabile, orice personaj e falsificat după. trebuinţele clişeului. Artistul veritabil, însă, e variabil la infinit. Pentru el personajul de întrupat e o enigmă care o ghiceşte. El se pierde *ca om* în faţa caracterului pe care îl exprimă. De Max nu e dintre aceia. Dealtfel, transcriu textual pentru publicul român opiniile unui talentat cronicar parizian: „Quant â Mr. De Max, qui joue Juvenal, et qui est, dans ce râie, plus comique que satirique, il est ce qu'il I'a ete, ce qu'il sera toujours, admirablement ridicule.

Mr. De Max n'est d'ailleurs pas un acteur ordinaire. II sait se mettre en lumiere. II y a quelqueş mers, on a joue â la Comedie francaise une adaptation des *Perses,* Mr. De Max jouaitla râie de Xerxes. II s'est probablement dit qu'un tel personnage .devait ayoir de son temps tout le cortfortable voule, il a donc veille â ce ce que rien ne Iui manquât. A un • acte, Xerxes, en plein jour, arrive en scene dans une chaise â porteurs. Que cette chaise â porteurs fut ruisselante d'or rein a dire. On est Xerxes, n'est-ce pas? Mais il y avait mieux. Mr. De Max avait absolument exige, dans cette chaise â porteurs, une ampoule eiectrique. Representations, observations, resistance, rien n'y fît. II fallut ceder et lui installer son ampoule. M. De Max entrait ainsi en scene, en plein jour, dans sa chaise â porteurs, eclaire â l'electricite et dans une attitude soignee, il n'est pas besoin de le dire, toute sa pers6iîne bien mise en valeur. Et vous voudriez refuser du genie â cet homme ? Accordez-lui au moins celui de l'eclairage". (Maurice Boissard, *Hercure de France,* 15 dec. 1919.)

La urma urmei, i-am ierta tremolurile ridicole în voce, coţofeneala de mahala a unor gesturi care vor să fie superbe, dacă calitatea generală a cabotinajului ar fi de o esenţă mai puţin ieftină. Aşa cum sînt, însă, formulele scenice ale d-lui De Max sînt făcute să puie pe ginduri domnişoarele neiniţtate din anumite centre suburbane sau să dea un ultim regret de viaţă veteranelor sentimentale de cincizeci de ani.

în tumultul „iarmarocului de pe piaţă" o voce de o puritate severă, jansenistă, o aduce micul „Theâtre du Vieux Colombier". E o asociaţie de poeţi, artişti, tehnicieni sub conducerea lui Jacques Copeau, directorul de la *NouveHe revue franqaise.* Scopul e excluderea industriei, a reclamei şi a falsificării teatrului. Cu o sobrietate şi cu o inteligenţă desăvîrşită s-a jucat ca premieră o fantezie a Iui Shakespeare Conte *d'hiver.* Detalii mai multe în numărul viitor.

Remarcabil ca tentativă ratată e montarea de către Gemier (succesorul lui Antoine şi emulul „in spe" al lui Reinhardt) a lui *Oedipe roi de Thebes.* Rezultatul a fost grotesc. Un amestec de music-hall cu industrie de scenă şi cu cinematograf, un text fad, parodie plină de impietate pentru Sotfoole *si,* în plus, o neglijenţă istorică care făcea ca Oedip să vorbească de imprimerie, iar Antigona să fie îmbrăcată sub „peplum"-ul grec cu o pereche de tocuri louis XV.

Despre cursuri, concerte, cărţi şî expoziţii, în numărul viitor.

14]

iunie, 1920

I Generalităţi. — Peste o lună cel mult, ultimele lichidări ale conferinţei de pace vor lua sfîrşit Va veni pe urmă rolul basmului cu cucoşul roş

care se mai cheamă şi „Societatea Naţiunilor". Atacată violent în America, care nici nu vrea să participe Ia ea, respinsă de unii neutri, suspectată în Franţa, „Societatea Naţiunilor" va fi, ca şi sora ei mai mare — tribunalul de la Haga —, o adunare a diplomaţilor de meserie (a celor inofensivi, şi nu a celor mai talentaţi), unde se vor schimba cu ipocrizie dulcegării politicoase şi formule vide pentru a masca duşmănii invincibile. Părăsită de America, adeseori în conflict cu Anglia si Italia, Franţa decepţionată îşi îngroapă iluziile pe falimentul uriaşei opere de pace.

, Alături de ea, cu o vitalitate proaspătă de organism tînar, Germania îşi cicatrizează rănile cu binevoitorul concurs al unora din aliaţi, care au reuşit să înţeleagă că în faţa foamei nu există decît o singură solidaritate.

De departe, dinspre răsărit, se aud încă bubuiturile incendiului nepotolit. Prin fel de fel de mesajuri, slavismul trimite iluminări mistice occidentului osificat într-o îndărătnică reacţiune. Dincolo, peste.ocean, foştii aliaţi îşi fac afacerile...

în faţa acestor împrejurări, Franţa înăuntru dibuieşte şi ea o nouă formulă de viaţă. După necesităţile comune ale războiului, „l'union sacree" e pe cale de dizolvare. Financiarii şi-au reluat speculaţiunile dpsfrînate.. Uvrierii scăldaţi în aceeaşi veşnică baie de ură opun peste tot reţeta lor: greva. Ţăranii îmbogăţiţi de război, se resemnează în traiul comod de azi pe mine.

Rămm izolaţi şi neputincioşi intelectualii.

Părăsiţi de stat, care nu-i consideră o putere, — se ştie că concesiunile statului sînt acordate totdeauna de frică —, dispreţuiţi de burghezi, mefiaţi de lucrători şi ţărani, aceşti regi în exil încearcă, ca şi tovarăşii lor, monarhii deposedaţi, neputincioase soviete, pe care nimeni nu le ascultă şi de care cîţiva Işt bat joc — opera de apărare profesională a lui „Confederation des travailleurs intelectuels" sau a lui „Compa.gnons de rtoteţUgence", plasate între un proletariat uvrier incult IrjcŞ Şi o burghezie îngrăşată de afaceri, inspiră mult, t&'la o vreme încoace, jurnalele umoristice ca Le *merle blanc* sau Le *canard enchaîne.*

Şi cu toate acestea, adevăraţii proletari ai zilei de azi ei sînt. înzestraţi cu o imaginaţie care poate concepe toate rafinăriile fericirii, lipsiţi în acelaşi timp de orice putere de realizare materială, ei sînt cei mai nenorociţi dintre muritori.

în curînd romanele sumbre, pline de vicisitudinile vieţii de intelectual prăpădit de sărăcie, cîntate pe la sfîrşitul secolului trecut de un Dostoievski sau Blasco-Ibanez, vor fi din' nou de actualitate în Franţa. Timpurile actuale nu sînt propice intelectualilor. Literatura îşi schimbă predilecţiile unde poate.

în faţa acestor suferinţe, cultura franceză se îndreaptă hotărît către un puternic misticism. Problema fericirii se impune. Or toate dizertaţiile despre fericire nu pot fi declt mistice.

Faimoasa claritate latină, raţiunea olimpiană şi senină, e făcută pentru zile de petrecere. Nicăieri nu e mai ia locul ei ca în secolii fericiţi ai XVH-lea şi al XVIII-lea. Azi, suferinţa naşte sufletul religios, aspiraţia instinctivă şi confuză către calm şi fericire. „Raţiunea" nemiloasă „de pe malurile Mediteranei" ar ofensa tragedia timpurilor actuale.

Astfel, cu drept cuvînt paginile unui R. Rolland, Duhamel sau Barbusse pot fi considerate ca misticism pur. Ele au din necazul omului amărît de la Nord.

Dacă în literatură şi în morală însă axioma ori ipoteza azvîrlită pe piaţă nu angajează ia nimic, în politică, unde realizările cer sancţiuni, individul de aici se arată mult mai prudent. Simţul practic pe care îl are în sînge îl va opri întotdeauna la jumătatea drumului pe care un neamţ ori un slav îl va parcurge tot Astfel să nu fiţi miraţi dacă veţi constata că mentalitatea intelectuală merge invers proporţional cu cea politică. în arena vieţii politice urmele misticismului abia se întrezăresc. Timide la unii teoreticiani, ceva mai pronunţate în unele grupuri socialiste, ele sînt nule în sindicalism. Dacă cel dîrităi se mai, ifctspiră de la ortodoxia marxistă, cel de-al doilea revine la cumintele burghez Proudhon.

Trei mari fapte dovedesc cît "de departe sînt francezii de socialismul revoluţionar:

a) Hotărîrile Congresului 'socialist naţional de la Strassbourg.

b) Eşecul grevei generale.

cj Condamnarea lui Caillâux.

a). Se ştie că socialismul francez, după moartea lui Jaures, conţine. cel puţin trei curente care ar corespunde cu tradiţionalele grupări din dreapta, centru şi stînga.

O parte, *Renaudel* şi tovarăşii săi, au fost de Ia început pentru colaborarea cu elementele burgheze, pentru concursul unanim, şi necondiţionat dat războiului comun, pentru ajutorarea societăţii franceze ameninţată de invazia germană. înăuntru, pentru justiţie şi pace, pentru înfrăţire şi solidaritate. în acestea; ei se apropiau cel mai mult de idealul lui Jaures, care a fost totdeauna mai aproape de Orist decît de Marx.

Exact opuşi acestora, grupul lui *Lotiot* vrea pur şi simplu adoptarea „ad litteram" a revoluţiei ruseşti cu forma ei sovietistă. Internaţionala a Il-a nu-î mai satisface. Ei vor aderarea integrală la programul lui Lenin şi întronarea sau cel puţin susţinerea republicii sovietiste în Franţa.

La centru, cu un simţ politic de oportunitate care trebuie lăudat, *Longuet,* directorul ziarului Le *populaire,* şi-a înjghebat un program eclectic, în care asperităţile extremiste sînt perfect îmbinate într-o sinteză comună şi care pare că satisface cea mai mare parte din lumo.

Congresul de la Strassbourg, chemat să precizeze atitudinea socialismului francez faţă de marile probleme de organizare internaţională, a prezentat o fizionomie, abstenţionistă, dacă nu ostilă politicii lui Lenin. Majoritatea discursurilor au înfierat deşfrînatea diri Rusia. S-au găsit chiar argumente juridice în baza cărora Franţa ar avea dreptul să se desolidarizeze de la opera bolşevismului, întrucît acesta nu numai că %U *â* invitat-o la' o operă comună, dar oficialitatea sovietelor ruseşti s-a pronunţat de atîtea ori contra socialismului francez, înfierîndu-1 de burghez, renegat, trădă-

tor. Astfel, aderarea la Internaționala a III-a, internaționala lui Troțki și Lenin, la care au aderat deja organizațiile socialiste din Italia, Belgia și o parte din Anglia, a fost respinsă cu o mare majoritate de voturi. In schimb, alipirea la Internaționala a II-a, aceea care a declarat și tolerat războiul din care mai fac parte încă travailiștii englezi și organizația elvețiană, nu putea fi nici ea posibilă. Atunci socialismul francez a adoptat calea cea mai bună. A cerut înființarea unei noi Internaționale. Pînă atunci proletariatul francez dispune de toată libertatea, ceea ce în alți- termeni vrea să spuie că înțelege deocamdată să rămîie *național.*

b) Cu toate acestea, cîteva elemente care întrețin încă focul sacru al revoluției pure îndeamnă veșnic proletariatul către calea violențelor. Cum singurul mijloc momentan e greva, uvrierii ne-au dat pană acum trei manifestații în acest gen. Ultima a fost cea mai puternică atît ca efecte, cît și ca manifestații. Ea **a** pornit de la un motiv și de la un pretext. Motivul **a** fost de astă dată naționalizarea căilor ferate și girarea lor de sindicatul uvrierilor.. Pretextul a fost sărbătoarea de 1 Mai.

Se știe că statul francez își girează căile ferate prin concesiuni făcute unor companii. Rezultatul e drept că e detestabil: confort sub-mediocru, organizație anarhică etc. In plus, uvrierii se cred mai exploatați ca oriunde. Atunci ei au cerut o soluție care cu drept cuvînt a apărut foarte oneroasă pentru stat: exproprierea de către .stat a căilor ferate și conducerea lor de către sindicatul lucrătorilor, în caz de beneficii, acestea vor fi împărțite între lucrători; "în caz de pierderi, statul va acoperi rețeta. Pentru stat, proiectul oferea numai riscuri și nici un beneficiu. Astfel el n-a fost primit. Ministrul Muncii nici n-a vrut să stea de vorba cu C.G.T, Ca reacțiune, . uvrierii au declarat greva generală. Guvernul, însuflețit de o energie susținută, a întrebuințat măsuri drastice. Alături de arestări mai mult sau mai puțin ilegale, ca de circumstanțe, guvernul a? procedat și la dizolvarea caracterului de personalitate juridică acordat lui C.G.T. S-a invocat

rațiunea ca legea din 1884, care regula situația juridică a sindicatelor, permitea acestora să se formeze numai pe motive profesionale și că-i interzicea orice amestec în viața politică a statului. Or C.G.T., departe de ă se menține în rolul ei profesional, se amesteca în viața politică îndemnînd la revoluție și la detronarea actualului regim. După dezbateri parlamentare violente, guvernul și-a menținut punctul de vedere, iar C.G.T. a votat încetarea grevei, fără ca vreo compensație să i se fi dat. Succesul: guvernului, cel puțin pentru moment, a fost asigurat. Astfel, în timp *ce* în Germania o grevă generală, admirabil solidara,, paralizînd viața statului, a reușit să detroneze complotul reacționar-militarist Kapp-Liittwitz, în Franța principiilor de la 1789, o grevă anemică întreținută zilnic cu baloane de oxigen **a** trebuit să-și decline cu umilință: forța pentru timpuri mai bune...

Condamnarea lui Caillaux a venit și ea să demonstreze cît antisocialism conține Franța anului 1920.

II. Joseph Caillaux. Faguet scrie undeva că Renan a fost trimis pe umila noastră planetă cu decret oficial din partea providenței ca să arate oamenilor ce însamnă inteligența.

Despre Joseph Caillaux, fost prim-ministru și actual delicvent de drept comun, se poate spune desigur același lucru. Nimic nu definește mat bine pe acesi om decît calitatea inteligenței sale subt forma ei cea mai obișnuită: complexitatea.

Subt craniul acesta încăpător, toate contradicțiile se topesc, toate discordanțele se armonizează, strigătele stridente se armonizează, gesturile deșuchiate capătă logică, paradoxele devin locuri comune. Nici o față **a** vieții nu i-ră fost străină. Politician oportunist, inspirat de viața practică,' Caillaux a reușit să devie teoreticianul utopist al impozitului pe venit; om public, acaparat de arena politică, el, a reușit să aibă o viață particulară aventuroasa" ca a unui erou de'Musset; oportunist lucid înainte de război, martir' îndărătnic al unei concepțiuni impopulare, după; socialist

C-da 5564 coala 4

accentuat în multe atitudini, în acelaşi timp prietinul măreț finanțe internaționale.

Se pare că Hegel a vizat direct anumiți oameni cînd a lansat celebra sa dialectică a combinației între teză şi antiteză.

Din toată această complexitate măiestrit îmbinată, Caillaux a reuşit să devie un om liber, într-atit întrucît un om complect reuşeşte să neutralizeze într-însul impulsiunile tiranice. Mai mult, culoarea generală a temperamentului său reuşea să fie aceea a unui om liber-cugetător îndrăzneț, temerar, a unui erou care-şi fabrică mediul, nu a unui sclav politic care cerşeşte toleranța mulțimii.

Cu toate acestea, în procesul dintre Caillaux şi societatea timpului său, cel dintîi. e un învins. Pentru ce ? împrejurările istorice ne-o vor spune.

*

Cînd debuta în politică, Joseph Caillaux, în 1898, după cîțiva ani de inspectorat financiar, dreapta politică se aştepta să regăsească în fiul lui,Eugene Caillaux toate serviciile pe care le adusese reacțiunii ministrul conservator din 16 mai 1875. în adevăr, guvernul Meline, contra căruia votase toată stînga democratică, găsise un sprijin în votul aprobativ al moderatului tînăr Joseph Caillaux. Cu toate acestea, guvernul Meline e nevoit să demisioneze. Ministerul radical Henry Brisson, care îi urmează, găseşte o vie opoziție pe tema impozitului progresiv în persoana aceluia care mai tîrziu trebuia să devie şaimpionul aceleiaşi reforme.

Cam pe aceeaşi vreme, afacerea Dreyfus era în toiul ei. Dibuirile unui sistem politic neînchegat încă se arătă şi cu această ocazie. Caillaux votează afişarea discursului Cavaignae, care afirma inculpabilitatea lui Dreyfus şi, în acelaşi timp, contribuie cu votul său la răsturnarea guvernului Brisson, acuzat de agitație dreyfusardă. Cu tot oportunismul atitudinilor, dreapta continua să-1 considere printre ai ei.

Consternarea fu generală clnd'în guvernul aşa de înaintat al Iui Waldeck-Rousseau, alături de Millerandi intră ca" ministru de Finanțe şi Caillaux. Cînd guvernul Waldeck-Rousseau demisiona, impresia generală pe care o lăsase ministrul de Finanțe, cu toate cele cîteva încercări timide de a propune problema impozitului, era aceea a unui abil financiar, de un talent deosebit, însă cu tendințe moderate.

încetul cu încetul însă evoluția către socialism se accentua. Astfel, îl •'găsim sprijinind coaliția radical-socialistă a guvernului Combes, pe tema separației bisericii de stat. Caillaux fu mai anticlerical deoit Briand, care propusese legea*, şi chiar decît' Jaures.

în 1906, Clememceau îl chemă din nou la portofoliul Finanțelor. în timpul acesta „Alianța republican-democratică" se formase, şi Caillaux, care o conducea, fu însărcinat să-i redacteze programul. în 1907 apăru pentru prima oară pe biroul Camerei proiectul fiscal al impozitului pe venit. în acelaşi an cariera lui Caillaux a căpătat o nouă directivă.

Destinul său se lega de acela al reformei. **Şi** reformele care lovesc adînc interesele de clasă se ştie ce soartă au. Cu toată partea ei echitabilă, reforma a fost primită prost şi de conservatori şi de înaintați. Pe cei dintîi îi lovea direct, în rîndul celorlalți stîrnea o explicabilă invidie. Aristide Briand într-un discirrs rămas celebru 1-a caracterizat drept „plutocrat demagog";'

Cri- toate acestea, rîndurile democrației franceze, se strângeau din ce în ce mai mult în jurul Iui Caillaux. După o scurtă opoziție, ministerul Monis ÎI chemă pentru a treia oară la Ministerul Finanțelor. Cum primul-ministru era o personalitate loarte ştearsă, opinia publică indica preşedinte de Consiliu pe unul din cei trei colaboratori măi marcanți: BerteaUx, Delcasse, Caillaux. Berteaux, murind pe neaşteptate în împrejurările ştiute, Delcasse, înlăturat spre a nu dezlănțui un conflict cu Germania, Caillaux luă preşedinția consiliului. Din aceeaşi epocă durează şi afacerea *Agadii.* Azi, după proces, din depozițiile unui martor ca Jules Cambon, ministru la Berlin pe atunci, se ştie cu ce dezin-

teresată inteligență a servit Caillaux Franța în această afacere. în schimbul unei neînsemnate concesiuni teritoriale în Congo, Franța a cîştigat protectoratul definitiv în Maroc.

O anumită rivalitate, însă, se concentra. Campania fatală dusă de Calmette a căzut ca un exploziv ucigător în cariera acestui om. în urmă, evenimentele războiului şi interpretarea lor, arhicunoscută.

Aceasta e istoria sumara a unei, cariere — care nu e lipsită nici de ambiție nemăsurată, nici de vanitate deşartă, Impulsiuni etice nu veți găsi, în schimb gustul morbid pentru un despotism cezarian şi o sălbatecă poftă de viață hedonistă.

O intrigă meschină inventată de o societate invidioasă a reabilitat însă acest om, dîndu-i un colorit de suferință şi umanitate, pe care, altfel, nu l-ar fi cunoscut probabil niciodată.

Cîndva Jaures spunea că personalitatea lui Caillaux nu se poate înțelege fără să evoci, în acelaşi timp.pe Balzac, Shakespeare, şi Macchiavel. Spunînd aşa, marele apostol nu făcea numai o figură de literatură.

Avea ceva din personajele lui Shakespeare în dispreţul cu care ignora legile iui Nemesis. Cramponat de beția vrăjită a puterii, urca culmile succesului.peste cadavre de re.muşcări, peste scrupule înăbuşite. Hipnotizat 'de narcoticul înălțimilor, Caillaux lăsa,să-i supraviețuiască în suflet numai poftele Cezarului, ucigînd în el, încetul cu încetul, blinda bestie omenească, care ştie să sufere şi să iubească. Superb de inconştiență, uita, ca şi Macbeth, că fatalitatea pîndeşte Ia răscruci.

întocmai ca şi eroii lui Baizac, acest amant, financiar era purtătorul unui caracter de stîncă. O pasiune sumbră îi închega perfect între ele toate actele vieții. Într4nsul mişunau ,toate poftele şi toate năzuințele.

Amintea de Macchiavel prin prisma realistă cu care privea viața şi, mai ales, prin spiritul liber pe care nu-l speria nici cruzimea şi nici martirul, Pricepea

mai bine ca oricine că rolul* urnii om politic e mai aproape de acela al unui chirurg implacabil decît al unei delicate surori de caritate: Omul politic taie, nu tămăduieşte. într-aceasta toți liberii cugetători au fost despot! — citeşte eroi. Unii în gîndire, alții în faptă.

Această mare inteligență -înțelegea să conducă societatea cum voia eî >§irîutilai cum voia. Opinia. publică o dispreţuia. „Quant aux Hommes, il Ies mepri sait tendremeht." Cît valorează, o Ştia din compromisurile cu dînsii.

în oglinda sufletului său universul se armoniza în toată diversitatea infinitelor lui senzații. Caillaux era un epicureian nesăturat carfe pricepe cu o dulce amărăciune că clipa trecută nu Se mai poate întîlnl Din haosul vieții făcea o grădină cultivată, pe aleeie căreia îşi plimba înfriguratele lui visuri de „condottiere" politic. ' .

Astfel, peste personalitatea ! aceasta.se asternea un văl de lubricitate care îl scădea îrl ochii unora. Amb^ raritatea sa seniiartiStrcă nu.piăcea tuturor. '

într-o zi, insă, societatea ,şi-â luat sarcina de a-I reabiljteț- de"a scobbrî peste el nu ştiu ce aureolă, de apostol,'de martir resemnat. Fără, colaborarea, meschinului sau proces, Caillaux ar fi fost'o figura caracteristică, interesantă, dar nu simpatic. .,

Ga şi lui Oscar Wilde.până la ziua, procesului,, lui Caillaux.îi lipsea *umanitatea.* Un proces,iniust, intentat pe spusele impresioniste'ale unora, pe zvonuri.',pe şoapte, pe cele ce văzuseră servitoarele prin gaura cheii, un proces pornit dintr-6 gregară nevoie de turmă de a-şi plăti un țap ispăşitor, a întina r)ănS la colini ridicole elasticitatea comodelor rrOrme care sînt articolele legii. O lege despre care oricine poate pretinde că are sensul pe care vrea să, i-1 dea el a fost chemată, servitoare docilă,, ca *s$* înfiereze un pUftct de vedere care se depărta de adevăr, niirnai îritr-atît întfutît insuccesul n-aTe niciodată dreptate'. "' \ '

Procesul Caillaux n-are nici 6 *Semnificație juîîdică,* El'nirpoate avea decît una *polițicăi ăat%* vrfeți socialo*. Caillaux nu e un trădător. Burghezimea" şi unîi poli-

ticiani avea de răfuit cu el socoteli mai vechi: Caillaux e omul impozitului pe venit. Dacă ideile subversive se pot ierta, loviturile materiale îşi plătesc totdeauna revanşa. Toţi bancherii din lumea aceasta nu uită niciodată.

în afară de aceasta, Caillaux e un liber-cugetător. Curajul gîndirii sale e incomod, fiindcă nu cunoaşte moliciunea prejudecăţilor. De aceea, procesul său e al tuturor nedreptăţiţilor sociali, al prevestitorilor de zile mai bune, al lui Socrat, al lui Danton, al>iui Malesherbes. • ' .

Dreptatea, însă, s-a făcut, indirect, Oportunist; obsedat de compromisuri, ambiţios cinic îmbătat de putere, Caillaux a devenit în urma procesului un martir, mai mult un om.

In zilele întunecoase din temniţă* o coardă nouă a vibrat în sufletul său. EI a învăţat tocmai ceea ce ignora; virtutea creştină a umilirţţii. Sufletul potoj.it a priceput,yanitatea orgoliului" superb.., ; ,.

Senzualul exasperat **si**-a calmat- **nervii** cu.qj.rioуă senzaţie : voluptatea umilinţii, '

Astfel,'în splendida sa apărare, strigăt sălbaţî'c. al dreptăţii înăbuşite, el. a putut sa se compare fără falşă modestie .cu Socrat, Danton, Maîesh'erbes.-

„Intre judecătorul care i-a dat otrava şi Socrate, pe cine va condamna posteritatea?"

Cît despre semnificaţia socială a procesului;Caillaux„ el înşamnă victoria desăvârşită a obscurantismului **şi** a autorităţii.'

în zadar s-au irosit de veacuri atîtea, cadavre omeneşti, în zadar atîtea fericiri zdrobite prin lupte ca să se cîştige acea modestă libertate burgheză pe care constituţiunile ipocrit o numesc libertate de ţrooştiinţă, dacă gîndul omenesc poate fi suspectat şi batjocurii In intimitatea lui *i* dacă carneţelul iritiin sau biroul, cealaltă sucursală,a creierului — pot fi sfărmate, pentru ca să se smulgă dinăuntru nişte mizerabile peteci de hfrtie în favoarea unor pretinse crime!

•; Maeştri ai exageraţieL sadicii., inchizitori de aici au întrecut pe tovarăşii lor din «Rusia..Căci, dacă acolo se urmăresc doar manifestările externe, aici se urmăreşte însuşi gîndul. Expropriată, ideea este zvîriită în stradă pentru ca noroiul public să o pîngărească.

Din întîmplare îmi cad subt ochi aceste rînduri din corespondenţa lui Flaubert scrise după 1870, într-o perioadă analoagă cu a noastră : „Je ne desespere pas de Thumanite, muis je crois que notre'race est finiej. Le inonde va devenir fanatique, catholiqu.e. Le malheţir rend les faibles devots et tout le mondeest maint*^ nant faible. Je suts convaincu que nous entrons dans un mohde hideux ou les gens comme moi n'ăurbnt plus leur ralson d'etre. On sera utilitaire, miiitalre, econome, abject.

Oh! si je pouvais vivre dans un pays ouil n'-y aura plus d'uniforme, ou on n'entend plus Ie tambour, ou' oh ne parîe plus de massacre,(6ti. on ne soit 'plds âbîige d'etre cîtoyen! Mais la terre, n'est plus hahî-4able pour les pauvres mandarins". *ţCorrespondance de Flaubert,*yol, IV, **p. 38.).'**

Rezultatul procesului Caillaux face din nou actuale aceste rînduri bătrîne de jumătate de secol.

'• Să se reînvie din nou cel puţin tribunalele de popi şi procedura ordaliilor,- să se cheme ca supremă jurisdicţie coloneii de cavalerie de prin., colonii, r^elebyi prin aceea că-şi confecţionau pardesiurţ impermeabile din piei de negri; să se adune maeştrii asasinatelor de pretutindeni într-o sublimă şi unanimă cruciadă contra gîndirii „pour que l'ordre regne â. Varşovia", pentru ca asfixiată, înţepenită, planeta, sâ-ş-1 capete calmul suprem. Intimidată, îndărătnica curiozitate şă-şi înăbuşe elanurile, iar incorigibilii mandarini să-şi facă bagajele pentru alte continente...

Muncitori intelectuali din toate ţările, tăinuiţi-vă gîndul î

iulie 1920

1. *Criza imperialismului politic*

Ultima conferinţă a consiliului suprem ,se adunase la San-Remo. In atmosfera luxuriantă, senzuală a coastei de azur, superbul areopag privea de pe terasele celui mai elegant hotel, cu dificultăţi de miop distrat, în depărtări fumurii, ra ruina Europei orientale.

In contrast cu grămada de turburi de acolo, îşi simţeau puterea invincibilă. Psihologi empirici neîntrecuţi, ştiau precis că omenirea flămîndă de acolo va asculta orbeşte de ucazurile gentile ce vor binevoi să le trimeată. Soarta Europei depindea de buna lor dispoziţie, în cel mai bun caz de egoismul organizat, lucid al poporului pe care-1 reprezentau. Ziarele, prostituatele sonore ale guvernelor, ameninţau în formule cezariene pedepsele dulci pe care mărinimia generoasă a „celor trei" le vor aplica infractorilor.

De atunci multe lucruri s-au schimbat. Nimeni nu ironizează mai blînd vanitatea conducătorilor decît combinaţiile obscure, dar îndărătnice ale sociologiei.

- în primul rînd, conştiinţa internă a opiniei publice civilizate din toate ţările s-a trezit. Oamenii care înţeleg să trăiască şi peste hotarele lor, care ştiu că alături de ei înfloresc şi alte civilizaţii, că ura neputincioasă a regionalismului economic şi intelectual a tiranizat îndeajuns solidaritatea şi politeţa internaţională, şi-au spus cuvîntul. Cartea lui Keynes, profesor de economie politică la Oxford, Les *consequences economiqiies de la gueire,* al cărei număr de exemplare a întrecut şi pe acela al romanelor senzaţionale, arată cîtă extenziune a luat rechizitoriul marelui război. Părerile profesorului englez, prea aspre poate pentru sacrificiile Franţei, au fost admise şi apreciate chiar de profesori oficiali franceji. . ,

Se cere pretutindeni toleranţă şi colaborare. Cu toate acestea, manifestările opiniei publice ar fi rămas

multă vreme"' neascultare de cupiditatea conducătorilor, dacă evenimente puternice de fapt nu I-ar fi silit la atitudini mai conciliante.

Pe vremea conferinţei de Ia San-Remo, polonejii cuceriseră Kievul. Armatele bolşevice se retrăgeau în dezordine. începuturile timide ale propagandei revoluţionare sovietice in Persia, Turkestan şi India rămăseseră încă fără rezultate apreciabile. în Orientul fanatic disensiunile şi certurile erau în avantajul aliaţilor. Bigotismul musulman era « materie plastică pe care degetele Angliei ar fi putut-o modela' după dispoziţie.

Azi lucrurile s-au schimbat apreciabil. Polonia învinsă e nevoită să se retragă. Forţele interioare mi-i mai ajung ca să se opuie invaziei bolşevice. Deruta Poloniei ar însemna contactul direct al Germaniei cu Rusia, de care Aliaţii se tem atît. Toată bunăvoinţa nemţilor dc a achita despăgubirile de război ar pieri în faţa acestei încurcături. Profitînd de ea, Germania ar refuza executarea tratatului de pace.

In acelaşi timp, propaganda la hotarele Indiei s-a întărit şi după cît se pare, altoită pe atîtea nemulţumiri locale, a dat şi roade. Odată intrată în mentalitatea inflamabilă a Indiei, regimentele Marii Britanii cu greu ar potoli-o.

Lumea musulmană nu se prezintă mai favorabil Consiliului Suprem. Tratatul aspru ce i ş-a impus nu-vrea să fie recunoscut. Grecia, care a primit mandat sâ asigure ordinea şi respectarea hoţăririiQr aliate, nu poate ocupa cu armata sa insuficientă decît coastele Asiei Mici. Interiorul imens al Siriei rămîne necontrbĺabtt. - ' • "

Astfel, „socoteala de-;acasă" nuse potriveşte. Conferinţa adunată la Spa şi-a redus, mult din imperialismul poruncitor. Autoritatea li se pare insuficientă ? colaborarea le surîde mai mult. Atmbsfera e complect schimbată. Atitudinile conciliante sînt uşor remarcabile.',&reîe s-ati, îmblînzit. Delegaţii Şermani au vbie să discute. £i au cerut chiar sugeştiunr practice în chestia'repafatiilbr. '

Se vorbeşte chiar de o revizuire a tratatului de pace, iar dezarmarea Germaniei a fost amuiată cu şase (luni. Discursul pronunţat de Millerand,' ultimul intransigent, a dat multe speranţe de refacere Germaniei. Colaborarea şi amiciţia vor fi pe planul înţîi. Nu numai Germania a profitat însă de evenimentele ultime. Lemn a primit propuneri formale de pace din partea Angliei. S-a cerut încetarea ofensivei contra Poloniei. Cum Rusia va accepta, alia-ţii se vor vedea legaţi în a recunoaşte existenţa legală a guvernului bolşevic şi vor trimite ambasadori la Petrograd.

Astfel San-Remo şi Spa însamnă două momente-complect opuse. Evoluţia paiAtică a imperialismului se îndreaptă către conciliaţiune. împrejurări istorice o cer.

Care vor fi rezultatele ? Vor aduce ele p ameliorare în viaţa năcăjită a bătrinului continent? Nimeni n-ar puţea-p spune pentru moment.

II. Asupra teatrul iţi «Vieux Coloinb.ier»

Allez-vous j»u tifeâtre'î Cela ne s'esî pas Vu depuis *iitie* g£n6ration.

Există ceva incompatibil între mentalitatea intelectualului şi teatru. Istoriceşte, teatrul apare In pieţele publice. El e hrănit de asistenţa maselor.

Teatrul popular e teatrul de totdeauna. Arenele antice conţineau atîtea .locuri cîtă populaţie avea un oraş. . ,

Mulţimea adunata îşi revedea instinctele. Se indigna sau se înduioşa alături de ele. Elita intelectuală rămînea ceva mai izolată^ Motive de ordin psihologic întăresc încă ~ şi mai muflt această, iucomipatibilîtate.

Caracteristica intelectualului & sinceritatea şi sericzi ta tea. Se. numeşte intelectual un om care, la adăpostul cărţilor şi argumentelor, spune indelicateţi şbcieiâ,-ţii. Viaţa lui are momente de detectiv: în dosul ipocriziilor de cugetare ori de sentiment cată,.npţiunea mistică a adevărului în sine.,Acest vînător de iluziuni distruge aparenţa unde o întîlaeşte.

Alături de aceasta, intelectualul e un om serios în sensul că urăşte parodia. Ca corolar, el nu ştie să rîdă : e un, om trist. Imâftatia veselă şi maimuţăreala, surse prime ale umorului, **ii** sînt străine, pentru că e deprins cu adevărul, **şi** ^ spectacolul .adevărului e melancolic. Numai minciuna e reconfortantă. Or teatrul e prin excelenţă factice şi artificial. La prima analiză ţi se pare bizar că sînt oameni care, în schimbul unei sume de bani, obnsinit să prelungească mai departe instijuţia bufonului seigneurăl, că orice artist de geniu e plătit **şi** ".•prin conştiinţă obligat să amuze, pe ultimul'spectator din galerie j că crîrnpeieîe de viaţă ce se zbat între decorurile de carton sînt iscodite ca şi. poveştile cu care Se adorm copiii mici.

Faguet mai adăuga cînd va *(Drame ancien ei drame moderne)* că plăcerea teatrului e o. plâcere. egoistă, răutăcioasă, fiindcă nu e lipsit de oarecare perversitate âcella carese amuză privind ori rîzînrl de sifferinţeîe senienildr săi raportate pe scenă. . "V

De aceea, frecventarea, teatrului de către elitele intelectuale e un fapt foarte recent. Daca nu ne înşelăm, el apare odată cu reprezentarea teatrului jbsenian. înainte, intelectualul mergea la teatru, nici vorbă,, rnergea însă,,ca tată de familie, tîrît de al săi, sau câ bur^ ghez comdd că să-şi facă digestia **î** ca *itilelectua) care culege senzaţii artistice nu mergea.* Pentru aceasta se rezuma la volum. Poate şi pentru că gustul de izolare e mai propriu lecturii decît teatrului care e public, care- presupune deci o promiscuitate cu; publicul, ale cărui aprecieri prin aplauze ori risete trebuie să le primeşti fără voie, cu de-a .sila. Mr. Bergeret ori Syl vestre Bonnard nu mergeau niciodată Ia teatin.'întrebaţi profesorii universitari ori bibliotecarii savanţi din nuîriie .centre de cîte ori mers la teatru. Veţi fiisurprfnsj, .Evoluţia teatrului din punct de vedere al frecventaţii publicului se poate 'împărţi iu trei mari faze: a) teofruf mari/or mu/fim/, arenele cu 40.000—50.000 locuri, teatrul plebeian al antichităţii (circurile cu gla-

diatoti, dramele lui Sofocle, misterele religioase ale evului mediu etr., etc.);

b) *teatrul burghez,* vizitat de clasele de mijloc îmbogățite, în care senzația dramatică se gusta după masă, ca derivativ amuzant (teatru*! M Moliere, Labiche, Marivaux, Corneille, opereta etc.);

c) în fine, *teatrul artistic* frecventat de intelectuali şi oameni de gust. invenție recenfă a sec. al XlX-lea. Cerem scuze specialiştilor pentru clasificarea noastră arbitrară; In linii generale însă ni se pare justă.

Astfel prima caracteristică a teatrului „Vieux Colombier"„ înființat într-o mică,sală de Jacques Căneau de la *Nduyelle revue frarişaise,* e că conciliază teatrul, în acelaşi timp cu artiştii şi cu intelectualii. Piesele care se montează, pe lîrigă un gust desăvîrşit în costume, dicție, interpretare, sînt perfect literare. Printre alte nume figurează Shakespeare, Prosper Merimee, Duhamel, Jules Romains, Mazâud*, Bernard Shaw, Ibsen.

Nu se caută atît calitatea dramatică, .teatrală a piesei, cit valoarea ei literară în sine, adică gradul de adevăr, sinceritate, umanitate ori poezie ce conține. Teatrul tehnicei abile, Bernsteîn ori Bataille, n-are trecere aici.

Afară, de aceasta, şovinismul clasic al franțujilor e absent: teatrul străin e reprezentat, în ce are el mai bun, țin gust eclectic în formarea programelor se evidențiază în permanență.

Altă caracteristică a acestui teatru e decabofiru'zarea *actorului.* Am arătat altă dată în această cronică cum înțeleg uail actori, de ex. De Max, să-şi interpreteze rolul. La Jacques Copeau nu veți găsi decît identificarea cu rolul, acurateța desăvîrşită. Actorii n-au voie să apară la rampă decît o dată în timpul aplauzelor, iar sistemul rolurilor dominante, care lasă în umbră pe celelalte, nu există aici. Elementul vanității *e* astfel izgonit din teatru.

• • Nume tfeiden Ii ficat.

Ca inovație trebuie menționată şi reacțiunea contra *industrializării teatrului.* Excesul de decoruri savant aranjate, jocul de lumini complicate, tot eşafodajul acela tehnic care făcea din culise o întreagă fabrică de mecanici, uvrieri, patroni etc, a dispărut. La „Vieux Colombier" aproape nu există decor. Dirijorii acestui teatru au înțeles că decorul e străin artei, că excesul montării omoară sr valoarea literară a piesei şi jocul actorului. E întrebuințat doar strictul necesar ca să dea impresia realității. Atîta tot. Influenta greoaie a lui M. Reinhardt, pe care vroia să-1 adapteze aici Gemier, e viu combătută de Jacques Copeau.

E cert că piesele de pe vremea cînd în loc de decoruri se întrebuințau „ecriteau'-ri erau mai pline de inspirație decît neanturile dramatice de azi acompaniate de un fast de feerie.

Afară de aceasta, spiritul de speculație comercială lipseşte cu desăvîrşire. Locurile sînt reduse ca preț, nu se plătesc „o'uvreuse"-3e, nici programele. Interdicție totală de a da bacşişuri. Toate acestea contrastează puternic cu teatrele de pe bulevard, unde bietului spectator i se ia şi pielea de pe el.

Atmosfera totală e curată şi liniştitoare. Figurile pe care le întllneşti sînt acelea de profesor, student ori publicist. Ghinionul acestui teatru e, însă, că, a ajuns la modă. Astfel, snobii da pe malul sttng al Senei au început să năvălească şi să păteze cu figuri imbecile puritatea jansenistă a acestui colț de artă retrasă.

în tot cazul, teatrul „Vieux Colombier", adăpostit într-o sală mică ca de cinematograf, unde rru încap decît doar opt, nouă sute de locuri, e instituția cea mai meritorie In acest gen din tot Parisul.

El reuşeşte să fie teatrul rafinat al mandarinilor, ca şi al oamenilor de gust. Numai decă popularitatea cresclndă şi rețetele materiale tot mai mari nu-f vor' aduce degenerarea banală pe care a suferit-o altădată teatrul Antoine. .

î. Literatură

Literatura e „le premier amour" a] fiecărui intelectual. S-a zis, şi cu drept cuvînt, că sînt monstruoşi oamenii care n-au făcut versuri la 18 ani/După cîtva timp, brutal şi nemilos, viaţa; ne sileşte să rupem această mezalianţă, fiindcă, in imperiul ei, idila e un capitol antipatic. Umila noastră planetă nu cunoaşte încă republica aristocratică a lui Renan, unde poeţii sînt în capul treburilor. Încă de timpuriu, cariere aride de sipecialitate aduc aminte adolescentului jesuitica regulă că „viaţa e un roman". Nu se poate însă înăbuşi natura. Dovada e că, împinsă departe în fundul sufletului, nevoia de literatură apare neaşteptată, imperioasă, ca un strigoi, la orice vrîstă. Se poate lecui gustul de a comite versuri, nu se poate lecui niciodată vitala nevoie de a ceti. Aşa se explică de ce un Pasteur cetea cu frenezie, pe ascuns, ca un şcolar care se teme, foiletoanele Iui Ponson du Terrail.

Vacanţa e epoca orgiilor intelectuale. Cei mai austeri specialişti părăsesc mucegăitele laboratoare pentru paginile parfumate cu aer proaspăt de cîmpie ale literaturii. Departe de Paris, profit de această ocazie.şi trec în revistă literatura anului? cîţiva necunoscuţi şi cîteva vechi cunoştinţe, autori preferiţi, prietini fideli pe care-i revezi cu dor.

a) Juies Renard, Les *cloportes,* roman, G. Cris editeur. E un roman inedit, găsit în saltarul autorului după moartea sa. O operă de tinereţe, în care prima manieră a'autorului, aceea din J'Ecormtfteusr, domină. Nu ştim motivele pentru care J. R. a refuzat să o dea publicităţii. Adevărul e că e departe de nemuritoarea sa *Poiî de carotte* sau de *Nos frkres farouches.* Cu toate acestea, romanul conţine pagini delicioase. E vorba de Honorine (vechea servitoare de familie, căreia J. R. i-a consacrat multe pagini), care, bâtrînă şi neputincioasă, e înlocuită în servici de o nepoată a sa. Tînărul fiu al familiei, după o asiduă insistenţă o face să-1 iubească şi 6 seduce. Fata răriune însărcinată. Cu naivitatea plină de blîndeţe a vechilor slugii Honorine se îmbracă de sărbătoare şi se duce să propuie părinţilor tânărului curtezan nici mai mult, luci mai puţin, decîto căsătorie' între cei doi tineri. Burghejii indignaţi cred în nebunia bătrînel servitoare şi o trimit Ia plimbare. Nepoata se sinucidă.' După cum se vede, sfârşitul e neaşteptat de romanesc pentru temele Iui Renard. Nicăieri nu mai întîlnim aşa ceva. Poate de aceea autorul a rezistat să-şi publice romanul. El explică, în cruzimea Jui, excesul de naturalism din prima fază a. romancierului. Se ştie că J. R. pe la 1880 a debutat cu roibane de un realism sălbatec, nihilist,' foarte asemănător cu^acele ale lui Mirbeau. Naturalismul nihilist e o formă a pesimismului romantic Origina sa se poate găsi în două surse: dezgustul de oameni şi dezgustul de tine: Despre cel dintîi, răzbătut la culme, nu mai insistăm, eL poate apărea ca efect al unei nevroze organice ori ai răutăţii oamenilor. Cel de al doilea e o formă a naivităţii. Inocenţa e prin excelenţă idealistă. Nimic,"însă, mai sălbatec în răzbunare decît naivitatea dezamăgită şi mal ales dezamăgită asupra ta însuţi. Cînd sufletul dedublat în actor şi spectator'şi-a descoperit josnicii şi mizerii, el nu măi poate crede că alţii sînt croiţi după alt tipar. Jules Renard a spus undeva această minunată vorbă: „L'Homme qui est en- moi me rend misanthrope". în această butadă stă toată psihologia naturalistului nihilist. Ca şi Mirbeau, J. R, nu poate ierta frumuseţii că există, tinereţii că trăieşte, bunătăţii că se revarsă. Minciuni şl Iar' minciuni. Ca reţetă, sarcasme.

Anii trec, însă, şi omul se simte singur cu dispreţul său. Un interior calm pe vreme de iarnă, o. prietinie fidela, o rază blinda de soare tomnatec îl îndeamnă încetişor să se împace cu viaţa. Dezamăgitul o va face, 'însă, cu o condiţie : va continua să denunţe artificialitatea şi poza vieţii şi nu va reabilita din natură decît lucrurile şi persoanele sincere, primitive, rrefăcute. Or, ce nu e ipocrit în convenţionala noastră societate? Copiii, ţăranii şi lucrurile inanimate. Iată cum

J. R. a.scris cele mai emoționante pagini din viata copiilor, a devenit prietinul bun al servitoarelor bătrîne păstrate de generații, al blânzilor țărani, Curiozitatea a împins pe acest etnograf al primitivilor să le înțeleagă mentalitatea, să le guste maniile, să le.plîngă necazurile. Anarhistul e foarte aproape de umanitarist Kropotkm a ecris o carte despre înfrățire la insecte, iar Zola, sadicul Zola, a îmbrăcat haina puțin ridicolă a apostoiului dreyfusard, Jules Renard a putut deveni şi el un Dickens. Numai că naturalistul pocăit păstrează totdeauna o rezervă : umorul. Umorul iertător, bîînd însă, nu ironia rece, neumană, ironia care îngheață. Umorul lui Renard iartă şi înțelege tocmai fiindcă rîde. Les Philippes, Ragotte, Honorine nu pot minți fiindcă natura cu care ei se confundă nu minte niciodată. Cinismul anticultural care 1-a transformat în rural 1-a împins şi mai departe. Renard şi~a asigurat garanția contra artificialității, aliindu-şi încă un alt prietin: animalele şi lucrurile neînsuflețite. Pe cele dintăi le-a urnanizat interpretîndu-le omeneşte instinctele, pe cele de al doilea le-a ptodit, înfiorat de misterul tăcerii lor, urmărindu-le în amănunte neînsemnate, in. speranța de a le fura misterul. Astfel a devenit un *panteist al amănantuiui.* Cum pentru alții misterul e în imensitate, subt bolta înstelată sau în zările albastre ale orizontului, pentru Renard e în lumea atomului, *în* cealaltă imensitate, care nu *e deasupra,* ci *dedesubtul* simțurilor. Lumea micului e tot aşa de întinsă ca şi lumea marelui. *Pe .Renard îl chinuia să ştie ce e dincolo de lupă.*

Dacă a devenit un umanitarist pentru primitivi, nimeni n-a rămas mai aspru pentru personajele filistine ale societății, nimeni n-a avut sarcasmele mai dure pentru scriitori şi pentru burghezii iubitori, de literatură cu aspirații de mecenat, El se simțea bine în menajeria de animale blînde pe care o adunase în jurul lui, îi servea drept societate. Astfel, dacă Mirbeau a murit singur, cum mor oamenii, fără credință, după sicriul lui Renard, în cortegiul funerar ce îl urma, uş copil, mai mulți țărani şi câteva vietăți fără glas plîngeau un prietin.

b) H. de Regnier : *La pecheresse,* roman, Mercure de France, 1920.

Cinci ani îh care bubuitul tunului n-a încetat, cinci ani de masacre şi de ură. Sînt puțini aceia care nu s-âu dezgustat de atîta epopee. în fiecare cetățean al Europei, alături de noMIa bestie cavalerească, omul paşnic, biologic, normal renaşte. Nimic mai plăcut decît să te transplantezi cu un -scriitor preferit în timpul unde dragostea calmă de viață, logica rectilinie a instinctelor se desfăta într-o sănătoasă şi uşoară imoralita-; te, Unde Ciudatele contradicții ale apetîtelor omeneştii în loc să trezească indignarea fariseică sau asprimea dogmatică a moraliştilor, trezeşte hazul mucalit şi bonomia surîzătoare.

H. de Regnier nu vrea să trăiască în secolul nostru, care are incomodul'defect de a lua în serios toate .'aspectele vieții, de a le transforma la tot pasul în *probleme.* Secolul" său natal al XVII-lea şi al XVLU-lea, cînd individul; bucuros că trăieşte, riit-şi pompțica viața cu „cazuri de conştiință". Cetățeanul *â^esiot '*timpuri ştia înainte de toate să trăiască : asta însamnă că acolo unde noi descoperim *probleme,* el descoperea farse. Cu toate; acestea, Veacurile menționate nu erau complect lipsite de facultatea de a-şi încurca conştiința" cu dificultăți. De cînd există, pe de o parte. Un trup tare pofteşte şi, pe de alta, b dogmă care opreşte, omul n-a fost complect liber. Deosebirea dintre un erou rbsenian, contemporan de-al nostru, şi un personaj rabelaisian, contemporan al veacului lui Regnier, e că cel din urmă, după-cîteva aparente ezitări, se va decide totdeauna pentru soluția -care dă satisfacție trupullui. Pentru scriitorul libertin eterna poveste a lui *„tentation da Saint-Antoihe" e* tema favorită. Ultimul roman'ăl lui Regnier tratează acelaşi subiect.

Mr. Seguîran, văduv, după o primă căsătorie, e doritor de a contracta o a doua pentru ca săf-şi asigure posteritatea. O mătuşă care moare şi îi lasă' țbată succesiunea cu condiția să se căsătorească cu o 'tîhără' orfană, M^He d'Ambigne, îi oferă cea mai bună soluție. Căsătoria-se face şi tinerii se retrag în castelul lor,

c-da 55'4 coala S

la, ţară, în lovărăşia unui prietin, comun, Mr. de la Pegândie. După zile vesele, tinăra femeie începe să se sature de deliciile oficiale ale căsătoriei. Protestantă în tinereţe, ea se convertise la catolicism cu o ardoare neobicinuită. Astfel, la început ideea păcatului ex.-tramarital i se pare imposibilă. încetul cu încetul, glasul, cărnii deveni imperios. Credincioasă cinstită, d-na Seguiran se "întreabă ce e de făcut. Noroc că salvarea oricărui păcătos e în teologie. Multiplele şi elasticile ei subtilităţi se potrivesc la orice. într-o analiză psihologică de un irezistibil umor, H. de Regnier perindează sofismele sufleteşti, ale sufletului încercat. în primul rînd, păcătoasa..„in spe" îşi zice că, între o dragoste care nu-i mai place şi una care o atrage, e mai cinstit să se aşeze de partea preferinţii. Pe urmă îşi aduce aminte că o şcoală teologică învaţă că pentru a scăpa de păcat singura soluţie e să-I comiţi, căci numai epuizînd oroarea tui poţi căpăta tot dezgustul care te'fereşte pe viitor. Înarmată cu această scuza şi' cu' altele pe care i le oferă prompt şî conştiincios raţiunea transformată în „advocatus diaboli", M-me de Seguiran ar păcătui dacă n-ar mai.fi o dificultate. Tîrînd după ea încă pe. cineva în greşală, conştiinţa ei s-ar încărca în plus cu responsabilitatea altui suflet. Mr. de ia Pegandie, libertin, fără scrupule, condamnat gata, o salvează luînd asupra sa toată responsabilitatea.,

Greşala tinerei femei ar fi rămas aici dacă teoria expierii prin dezgust, ar fi fost adevărată, Cum doza administrată nu era, insă, suficientă şi cam pofta vine mîncînd, M-me de Seguiran se găseşte din nou încurcată. Noroc că divinitatea îi vine în ajutor trirniţîndu-î un alt amant, pe tînărul.Palamide d'Escandol, care, găsit într-o noapte.in camera tinerei doamne, este omorît de primul amant. în urma acestor grozăvii,, sufletul lui M-me de Seguiran, revine la puritatea lui primitivă. Mr. de la Pegandie'este uitat, iar necesităţile religiei umiptu din nou viaţa fostei păcătoase.

, Fijpzofia lui Regnier e aceea a lui Boccaccip, a iui Rabelais, a lui Antoine de la Salle din minunatele sale *Cent nauvelles nouvelles* sau din *Heplameionul* reginei

Marguerite de Navarre. Ca şiiîuainţaşii săi, Regnier înţelege vanitatea eforturilor eroice în viaţă. Pentru el, „la vie c'eşt la poursuite de l'impossible a travers Tinutiîe". Realitatea imediată e aceea a simţurilor şi a satisfacţiunii lor. De,aci ironica neputinţă a religiei sau a moralei de a educa trupul. Sufletul se poate educa, corpul niciodată, în cel fixai bun caz, din toate compromisurile omul poate ie'şiun ipocrit. De aceea Regnier nu admite nici aventura, nici sacrificiul, nici epopeea, nici penitenţa, cu atît mai mult nici poza man. darinului intelectual care vede în toate o problemă. Instinctele, simple cum sint, au şi ele o estetică. Poezia animalităţii inocente care se desfăşură armonic e tot ce e mai frumos în viaţă. Restul e bun pentru teologi, care nu-s interesanţi decît ca personaje de anecdota,

H. de. Regnier are calmul vrîstei de 40 ani, cind gustul pentru eroism s-a săcătuit, cînd omul trebuie să-şi compuie din ce-i mai rămîne o consolaţie filozofică pentru restul vieţii. El mai reprezintă şi epocile fericite cînd dulceaţa de a trăi a claselor aristocrate nu e tulburată de nici o rezistenţă şi de nici o amenhv tare.

Pentru cei care doresc revenirea Ia nonualitate şi pentru aceia pe care excesul de epopee pe caxe-1 trăim de cinci ani i-a săturat — literatura lui Regnier e un bun antidot.

cj Pierre Benoit : *Pom Don Carlos.* Albin MicheJ editeur, 1920. E un roman de aventuri în care şe desfăşoară intrigi misterioase din timpul, candidaturii fui Don Carlos la tronul Spaniei. Gustul pentru misterul ieftin de foileton, de care ne temeam pentru .evoluţia ulterioară a acestui scriitor, într-un număr trecut al acestei reviste s-a realizat. Pierre Benoit a cedat unei explicabile necesităţi comerciale de a avea^multe ediţii şi prin aceasta a ieşit din literatură. ,

d) Andre Gide: *La symphonie pastorale,* Ed, „La **noujfelle** revue francaise", 1920, Andre Gide,e unul din cele mai originale şi mai remarcabile talente ale

Franței: contemporane. Amestecul de misticism religios, de idealism și de rafinărie par'estetică in'genul Oscar Wilde ori Theophile Gautier dau fizionomiei sale o înfățișare foarte personală.

' Ultimul său roman tratează o temă foarte interesantă, E Vorba de o Orfelină oarbă di ii naștere, crescut^ de un pastor protestant. **în** conversațiile calme și duioase, pastorul o-inițiază in știința universului și a lucrurilor. Psihologia oarbei "se resimte de **necunoștința** inițială a luminii. Intre ea și pastor,"**care** *se simt* apropiați unul de altul, fără sa se *vadă,* o puternică pasiune, izbucnește. în același timp, fiul pastorului iubește și el pe thi**&ra** oarbă. Intr-o zi, pe neașteptate, vederea îi survine. Odată văzul trezit, fata nu mai poate Iubi pe bătrînul pastor. Elementul estetic al simțului optic o îndreaptă către tinerețe șî" culoare, către fiu. Dragostea unei oarbe e alta decît aceea a unei femei care "Vede. Lumina transformă sufletul și viata învinge, Peste paginile acestea" -simple"V' **cochetărie stilistică/' care** maschează un fond profund — plutește Un farmec mistic neînchipuit. El-mi se peafe analiza, căci atingerea îl dizolvă. Trebuie citit.

e) Andre Corthis *Pour mot seule,.* A'lbin •• Micheî editeur, f920. Autoarea e o femeie care anul acesta a obținut marele premiu al Academiei franceze pentru roman, premiu obținut anul trecut de P. Benoit cu a sa *Atlantida,*

E jurnalul unei fenrei simple, sentimentale și dezorientate. Cîteva evenimente banale că acelea care mobilează de obicei cri o dezolată vrhiformitate existența tinerilor femei din burghezia mijlocie. Tristețea zilelor fără culoare oare se scurg încet în timpul ploios de toamnă, resemnarea anonimă și docilă în fața marilor probleme ale vieții — e programul obișnuit al sufletelor lîncezînde în provincie. Sufletul acestor femei are moliciunea înmărmurită a florilor de baltă care nu îndrăznesc să năzuiască cătră'viață.'

Poezie potolită, viaț¥'interioară' plină de un neîrițelbs mister,'atmosferă d'e calm fatalism care duce **ta** inutilitatea oricărui efort **î** toate aceste trăsături, alei cerții n-au nimic franțuzesc.

Ele ammtesc **de** poezia nordică a unui **Herrnann.** Bang, J. **P.** Jacobsen ori Knut Hamtsun. !

Astfel mă surprinde sufragiul oficial al mentalității edition de „La nouvell revue francaise" franceze, decernat prin intermediul Academiei.

f) Mar-pel Proust: *A î'Ombre des jeunes îHțes en ileacs,* (prix de f Academie Goncourt), 2 voL „Tous les.genres soni bons, excepte le genre enzLuyeux" e concluzia la care ajunge cititorul care caută în lectură, înainte **de** toate, plăcere și distracție. Avem de a face cu o delicată sensibilitate, amatoare de minuțiozitate mieros-;, copică, care asemeni lui Zola, descrie în *2Q* pagini un colț de odaie sau o pînză de păianjen. Psihologia eroului e o' pasivitate conterflplativă, iar râăniera de a-și, inipărtăsi Senzațiile — o revenire cătră 'clasicism. Ambiția autorului e de ia deveni un neoclasic ~- de ,a reacțiortă'normal contră insanității literare. Reînvierile sînt,. însă, totdeauna ingrate, de aceea mă îndoiesc dacă reabilitarea romanului descriptiv în felul lui Dickens, care făcea deliciul a două generații înaintea noastră, se mai potrivește cu complexitatea nervozității contemporane*

Memento. Printre publicațiile literare de oarecare importanță ale anului menționăm,^ Paul, Claudel; Le pere humilie, drame en cinq actes, ed. „Nouvelle revue francaisej Edm, Jaloux: *Aii dessus de la viUe '41 S'incertaine* (V6m vorbi într-un număr viitor de acest scriitor); Ch. Vildrac: *Le Paquefyot Tenacity* și C Duhamel: *L'o&uvre d-es athletes,* .piese jucate ,ia; ..teatrul „Vieux Colombier". Romain Rolland : Piew et Luc (roman), Les *premrseurs,* articole de gazetă?"și *hîluli* (fantezie dramatică).

• Autorul va recunoaște eroarea pe care a făcut-o tn aprecierea lui Ptoust, într-**o** notă **autocritică publicată în introducerea** articolului său despre Proust din **1923** (vezi **Scrieri, voL** 2, **p.** 262).

II. Millerand

Taine, mi se pare. spunea undeva: că fiecare din noi îşi gîtuie între 20—30 ani, conştient, idealul. Reflectînd la cariera foştilor socialişti Briand, Millerand sau Viviani, mi se pare că formula lui Taine a fost scrisă înadins pentru aceste specimene omeneşti. Cu toate acestea, trebuie de făcut o excepţie pentru Millerand. Dacă firea bătăioasă şi exuberantă a lui Briand s-a potolit în compromisuri pentru putere, daca subtilitatea ipocrită a lui Viviani s-a Curbat subt logica vieţii, oricine se întreabă cum a putut debuta ca socialist muncitorul cuminfei firea ponderată de clasă mijlocie, portretul tip de Mrocrat conştiincios care e noul preşedinte al republicii franceze. "

Ca valoare omenească, Millerand e dintre oamenii care fac o justă repartiţie între fericire şi, devotament Fiindcă se mulţumeşte cu puţin, se întîmpîâ adesea ca el să ofere mult altora, dar numai după ce şi-q retras porţia proprie : figura onorabilă a *egoistului* sobru, care poate serveşte cel mai mult şi cel mai bine o societate omenească. Fiindcă nu s-ă uitat niciodată complect pe' sine,; Millerand n^a reuşit niciodată să devie un apostol, un inspirat care ştie să ofere societăţii ceva mai mult decît prinosul. .

Debutant umil ca avocat şi gazetar pe lingă jurnalul *Jusîice* al lui Clemenceau, el a început o politică socialistă, din modestie, fiindcă -Se ştia fiu de cîrciumăr. Trecerea.sa prin diferite comisiuni parlamentare şi ministere a lăsat impresia .unei muaci conştiincioase de o inteligentă lucidă, şi de un fel de resemnare sceptică.

Cum se întîmplă întotdeauna, Millerand a servit mai mult naţiunea sa în felul acesta, decît dacă ar fi avut în el uraganul sentimental al unui Jaures sau intransigenţa jansenistă a„ unui Guesde. Inspiraţii sociali mistici renasc cîteodată vitalitatea societăţii, căci nu-pricep logica şi necesitatea oportunismului.

Millerand s-a numit toată viaţa socialist„ S-ar fi putut numi orice altceva, • căci înainte de toate el a fost un *-eclectic.* Alegea din toate atitudinile pe cea utilă.- Privindu-4^ la lucru, Ia San-Remo, la S&a.'$Att*.& Hythe, l-ai fi confundat cu un englez sentimental^^ sînt şi de.aceş&a! —, discipol de al lui Bentham,sadică sentimental din... utilitate. ;

Fără să aibă fineţa diabolică a unui Metternich, nici brutalitatea adesea inutilă *a* lui Bismarclc, • Millerand a fost lucid *in* acte, practic la lucru şi Sentimental în promisiuni, servind minunat timp de -zece luni Franţa.

Poporul, plin de intenţiuni realiste, l-a priceput $i l-a chemat la cea mai înaltă magistratură a statului.

Oclotnbrle 1920

[71

ianuarie

I. Câbinetuî Briand şi politica Europ'ei

„ Oricare cetitor, al marilor, icotidiane pariziene, eare a cetit în seara de 20 .ianuarie declaraţia de principii a .giH&wnuIui Briand, n-a putut să aibă impresia .vreunei «fbimbări în directiva politica .a. Franţei. Aceleaşi fraze ^eyazâve, aceleaşi banalităţi incolore, cucare se ascund^de .obicei realitatea,împrejurărilor, pentru cine ştie însă să ghicească ceea ce maschează, nu ceea. ce exprimă literă: mesajelor oficiale,• > *o*> semnificaţie timidă care se desprinde printre rinduri va avea o deosebită importanţă!

"'Guvernul precedent, prezidat de Georgeş Ley/gUes, fantomă impersonală a acţiunii lui =MilîeTand, fusese pus. în minoritate cu imensă majoritate. . Parlamentul voia ş& trimită la conferinţa interaliată din Paris de la

sfîrşitul lui ianuarie, care avea să se ocupe de despăgubirile datorite Franţei, un .guvern de mina intîi.

Toată viata politică a Franţei de azr e preocupată de problema reparaţiunilor. După părerea unor experţi, reconstruirea ruinelor din regiunile devastate s-ar ridica la cifra de 100 miliarde mărci aur ***în*** vederea reconstruirii, fonduri de care bugetul Franţei se resimte. Franţa n-ar mai putea face faţă imenselor sale cheltuieli, dacă n-ar fi despăgubită ulterior de Germania. Asupra cifrei şi modalităţilor plăţii („â forfait" sau prin rate progresive, cu executare violentă ori cu colaborare reciprocă etc, etc.) sînt doua mari grupuri de opinii, cu reţetele lor respective.

O tabără compusă din grupul royalist şi republicanii de dreapta, majoritatea miliardari capitalişti sau oameni de afaceri în felul Iui Loucheur, ministrul Refacerii, cer aplicarea integrală.a tratatului din Versailles, fără a mai controla dacă Germania poate ori nu plăti această sumă. Mijloacele de a o face să plăLească ar fî: anexiuni, confiscarea averilor particulare, mobilizare etc. Liderul acestei opinii e fostul preşedinte de republică Poincare, prietinul ţarismului, ultimul mare reacţionar al Europei după retragerea lui Clemenceau şi după prăbuşirea Hohenzo Hernii or şi a Rornanovilor. Impregnat de vechea diplomaţie europeană, parcă educai în atmosfera de intrigi a unei curţi imperiale austriace din secolul al XVIII-lea, de- o miopie remarcabilă în relaţiile internaţionale, Poincare a rămas „le president de la guerre". El simbolizează şovinismul intransigent pe deasupra oricărei alte consideraţii de umanitate, de progres ori chiar de utilitate. Căci şovinismul e orb. Absurditatea urii la speţa aceasta de politiciani merge chiar contra instinctului de conservare, Logica lor nu ştje să calculeze, caci ceea ce îl interesează în primul rînd e reacţiunea imediată.

De cealaltă parte concepţiile apar mult mai. elastice. Germania va plăti pe cît e posibil şi mai ales, ca să poată plăti, ea trebuie ajutată.

Regulele celei mai elementare operaţii de credit cer ca să^ţi ajuţi debitorul în momentele de criză. Altfel urmează falimentul total din care iese păgubit iira numai debitorul, dar mai ales creditorul. în afară de aceasta, politica de destrucţiune a producţtunii -germane nu are asentimentul Angliei. - •

Imediat după căderea lui Leygues s-a căutat formaţiunea unui guvern „naţional" în care aceste două tendinţe să fie împăcate. Preşedintele acestui cabinet urma să fie Raoul Perete preşedintele Camerii, care trebuia să ia ca colaboratori pe Pâincare la Finanţe, reprezentînd prima tendinţă, şi'pe Briand la Externe, reprezentînd pe cea de a doua. Combinaţia n-a fost posibilă; drupul reacţionar a cerut Externele pentru Poincare şi programul său pentru întregul guvern. în faţa refuzului lui Millerand de a primî combinaţia în acest fel, grupul din dreapta s-a retras şi Briand ă fost însărcinat, nu ştiu pentru a cita oară, 'sa formeze cabinetul.

Toată lumea cunoaşte personalitatea sinuoasă şi cariera zbuciumată a acestui om politic pe care jaures îl numea altă data ' „Taventurier". Cu greu 's-ar putea găsi înşă o formulă comprehensivă pentru un 'astfel de caracter. Odiseea sa prin toate grupurile parlamen,-tare, puterea miraculoasă'de a înnoda şi deznoda grupări politice de care se servea fără şa servească nici una, simţul de oportunism realist cu Care S-a menţinut totdeauna la b înălţime respectabilă te împinge să găseşti ca ceea ce-1 caracterizează în primul rînd ;e geniul practic al politicii de partid, lipsit de generozitatea aprctape religioasă a unui Jaures, fără concepţiile"'îndrăzneţe şi pline de amploare ale lui Cailraux, fără energia^ de fier a lui Clemenceau, Briand are un suflet ca oricare politician, idei ca toată -lumea, energie ceva mai puţină decît ceilalţi colegi. Nimeni 1nsă nu are mai clar ca dînsut intuiţia posibilităţii de a guverna în complexele organizări democratice: de azi, inimeni nu se poate face mai suportat, respectînd suscepUbilitătiie^utilizînd vanităţile, canalizînd slăbiciunile; Si aceasta e o mare artă! Cîte idei generoase, cîte soluţii magistrale .n-au fost îngropate sau ,n-au putut vedea lumina «ilei printr-o neputinţă practică de realizare,

numai pentru că<n?au jştiiit să capteze - absurditatea atîtor capricii individuale ori de grup. Dacă un guvern cade pentru o idee şi dacă ideea e bună şi fecundă, Briand o reia din mina celui căzut şi guvernează cu ca. Briand poate triumfa cu propriile arme ale celui înfrînt. Cu toate acestea„ subţ toate aspectele variate ale vieţii politice de fiecare zi, actualul şef de guvern are o îinie continuă, de. conduită : ,aceea a unui bun democrat, care n-apărăsit definitiv, niciodată măcar, liniile largi ale programului-politic de la care a pornit.

Orrcit ar spune *Humanite* că asistăm la cel mai reacţionar guvern pe care l-a avut Franţa după război şi oricît ar spune *Action irancaise* că avem de-a face cu uri guvern, bolşevic, Briand rămîne un bun şi sincer republican democrat. .

Vechile acuzări i, .se. aduc din,nou, în special aceea de a fi trădat principelui Georges al Greciei o serie de secrete de stat .în timpul războiului sau de a nu fi ştiut să.fie. energic şi discret cînd trebuia', toate acestea Sînt mahalagisme politice obişnuite. Omul rămîne acelaşi, '

Făptttl că a. reuşit şă vie la guvern contra grupului Ppîncarş are b îndoit^ importanţă : una pentru, franţa, cealaltă pentru Europa întreagă'.'

Xn, Franţa, politica de război începe să. se dizolve. Tirania naţionalistă a lui Clemenceau, influenţa.,puternică pe care o avea grupul^ Ac *Hon francaise* asupra guvernelor trecute, felul; cum această: politică a-adus condamnarea lui Caillaux,- politica financiară de anul trecut etc.. sînt pe cale de.4izolva.re.: , , M

, Pentru prima oară tradiţia democraţiei republicane dinainte de război.se reîntronează aici după război, pentru prima oariă impulsiunile, - militariste, rămăşiţă tristă a războiului,, fac;ioc unei politici de pace.

Pentru Europa, sperantele sînt ceva mai mici. Nimeni nu trebuie să-şi facă iluzii prea mari de planurile actualului guvern. Să nu se creadă că o conciliaţiune totală va domni în reîaţiunile internaţionale.

"Totuşi un progres se poate spera. Se poate spera că actualul guvern va pricepe aceia ee pînă şi Anglia a priceput, anume că salvarea Europei stă în colaborai e, în libertate şi solidaritate. Politica uneisiiiguî^ ţări e de-acum' *iti* funcţie de politica Europei întregi. Nimeni nu s* poate izola în pereţii muţi ai unui orgoliu naţional. Bătrînul continent va fi de aici înainte <*1 singur o ţară care va trebui să se apere dinspre extremul apus ori dinspre extremul răsărit. Pacea de ia Versailtes e accesul nihilist de ură care vrea prăbuşirea Europei. Pe deasupra lui popoarele trebuie ajutate ca să poată munci, iar centrului Europei îi > trebuie puţin aef ca să respire. Fiecare credit tăiat, fiecare maşină distrusă va aduce foamea ătîtor existenţe în phis. Patrimoniul ruinat trebuie clădit în comun. Aceasta insă nu se poate face desigur nici prin mobilizări, nici prin speculaţii pe schimbul ţârilor în ruină.

patoria Europe! trebuie intern aţi ohălizată şi' repartizată lâ diferitele; popoare după puterile lor. Ecbnoniiceşte, iniensa uzină care era Europa înainte de 1/914, uzină care hrănea peste 100 milioane de oamerii mai mult decît îi permiteau resursele naturale, numai din produsul muncii industriale, e astăzi dislocată. \ '

Nimeni nu se gţndeşte ia problemele solidarităţii europenei

Abia dacă un glas din exil (Caillaux : Mes *prişons,* 1921) aminteşte în rînduri magistrale care trebuia să fie politica învingătorilor: „conflictul mondiaj. fiind menit să fărîmiţeze Europa, sa creeze o serie, de state noi, o serie de precauţiuni trebuiau luate. N-ar fi trebuit şă se permită naţiunilor chemate la viaţa politică să distrugă curentele şî organizaţiile industriale şi comerciale. ,N-ar fi trebuit să se acjmit^' că Europa, să se, ferece .într-atîtea linii de vamă. Nu era greu de înţe,^ les că,' pentru a restabili «uzina» europeană; care înaintea războiului se acomoda cum putea oi' vechile îMiî de vamă fiindcă eraii stabilite de multă vreme, ÎŞridcă p^Oibicţia era organizată %n consecinţă, nu treT^Mj-cel pufirr, să se ridice noi obstacole. Ce importă dki pUnct de vedere al schimbului că regatul cehoslovac ori iugosla&^s-au constituit din corpul vechii Austrii» dacă produsele, ar putea circula liber între Praga^şi Buda-

pesta ori intre Viena şi Sarajevo. Din contra» totul e răsturnat dacă noile state au facultatea de a pune tarifele protectioniste pe care le vreau, S-a permis de-a lungul Europei zigzaguri de cordoane vamale care corespund la ziduri ce despart atelierele solidare ale aceleeaşi uzine. Ce poate fi totuşi mai legitim şi mai necesar ca de a impune popoarelor chemate la liber? tate şi a căror emancipare politică n-ar fi. trebuit în nici un caz să oprească reconstituirea economică .a Europei, o serie de regule în fruntea cărora ar fi trebuit să stea, interdicţia de a taxa la intrare ori la ieşire materiile prime indispensabile vieţii. £ admisibil ca o naţiune pe care natura a dotat-o cu cărbune, care reprezintă plinea industriei,,.să tragă un profit excesiv din acest avantaj ? Astfel s-a ajuns la cea mai grozavă anarhie financiară şi economică, anarhie. care paralizează viaţa Europei, care i-a răsturnat schimbul,, în timp ce averea i se. prăpădeşte, astfel, încît de unde altădată .exploata universul, astăzi clienţii: de ieri se detaşeazăVde la ea, se, organizează ţa să se satisfacă ei înşişi. Daca popoarele vechiului continent nu se vor uni, nu se vor organiza reciproc pentru a lucra în comun, în curînd ele vor încerca dificultatea de a trăi. în prada unei mizerii crescînde, Europa continentala va mefge ori către revoluţia finală, ori către o definitivă degenerare." (p. 336)

Diplomaţii reuniţi în consiliul suprem ybr fi desigur departe de a recunoaşte aceste negre prevederi. Ei Vor cpţitinua să rechiziţioneze aveieă particulară a Europei ^entraîe, vor disloca atelierele, vor crea noi taxe vamale. Nimeni nu vă încerca să privească peste hotarele şale. Transformat în jandarmul Europei, Apusul va continua să ignoreze că viaţa unei singure naţiunile, împletită cu a tuturor.

.'Astfel, sinistrele- prevederi ale unor profeţi ippcondri poate ,că ar putea lua fiinţă. Ceea ce susţine un autor german, Oswald Spengler, într-6 vestită lucrare care a cunoscut mii, de ediţii.: *Der Unteigang* des *Ab&&diandes,* „apusul Europei", poate că ar putea deveni 6 tristă realitate. Atunci,mîndrul nostru continent n-ar mai putea opune nici o ambiţie, ci s-ar resemna să devie ceea ce reprezintă doar ca expresie geografică, adică „o simplă peninsulă prelungită a continentului asiatic".

II. Colla Delavrancea

Românii din Paris, găzduiţi în sînul uneia din cele mai strălucitoare civilizaţii ale lumii, au aspectul unor elevi cuminţi condamnaţi a primi veşnic lecţiunile occidentului. Rareori amorul lor propriu poate căpăta o revanşă, rareori pot arăta străinătăţii că în ţara lor înfloresc forme superioare de artă, că geniul specific românesc are şi el colţişorul lui în concertul popoarelor. Anul trecut G. Enescu ne-a dat multe = momente de mîndrie naţională, , !-,'••>,

D-na Cella Delavrahcea a dat nu de mult două concerte într-o sală prea mică pentru un aşa de încăpător talent. La» primele acorduri jocul ţi se pare rece, ifiu, egoist.,Te face să te gîndeşti că arta acestei,persoane e un derivativ superior menit să-1 umple* ^spleenul" vieţii, că ai de a face ..cu o artistă dotată în mod egal pentru orice branşă a artei şi că, dacă s-a oprit la muzică, aceasta se datoreşte unui simplu hazard. încetul cu încetul, însă, mişcarea sufletească umple clapele. Acestea devin un obstacol dureros în ascensiunea mereu creseîndă a fiinţei. Arta curge ca un fluid continuu, trecfnd peste realizarea materială a sunetului ori a melodiei.

Şi totuşi calitatea principală a naturii artistice a d-nei Delavrancea nu e sentimentalitatea, cel puţin nu e acel complex banal de mişcări sufleteşti care în muzica obişnuită ia acest nume. Există o senUmeataLUgte primitivă, care oglindeşte părţile vulgare ale pasiunii. Ea e făcută din senzualitate şi din emoţii dulcegiTea reprezintă violenţa ieftină sau artificialitatea construită după reţete date, cu care unele suflete parodiază pa-

şi

Deasttpra acestei manifestări, care n-are scuză estetică decît atunci cînd e spontană, inteligenţa intervine

şi purifică printr-o critică, printr-o analiză superioară, deschide prin imaginaţie orizonturi infinite, exasperează pană la paroxism viziunea artistică.

Paralizînd în primul moment prin cenzura; gustului mişcarea pasiunii, inteligenţa creează in urmă, din propriile ei resurse, o alta. mult mai bogată, • .-mult mai nuanţată. între sentimentalitatea ieşită din intelectualitate şi intre sentimentalitatea ordinară e o mare deosebire. Cea dintăi e nelimitată, \ fără hotare, ea nu cunoaşte barierele, fiindcă se hrăneşte din imaginaţie, care nu cunoaşte sfîrşit; cea de a doua e limitată, căci nu exprimă decit conţinutul sufletesc actual; acela de care dispune artistul în momentul creaţrunei. în al doilea rînd, pasiunea hrănită de inteligenţă e critică; deci nu cunoaşte umilinţele prostului-gust; sentimentalitatea cealaltă e un torent amorf în care arta'e pătată de vulgaritate, platitudine ori indecenţă.

Ca să pricepeţi aceste două tipuri de creaţiune estetică, . gîndiţi-vă la dragostea de simţuri comparată cu dragostea platonică. Cît de întinsă şi de complexă e cea din; urmă, cîte elemente în plus conţine, ^eîte imagini, cîte sentimente auxiliare îşi asociază! între actul mecanic, barbai, sărac în uniformitatea dragostei de simţuri, şi între idealismul exasperat, între epopeea generoasă pe care şi-o creează îndrăgostitul în nopţile de insomnie, ce diferenţă esenţială !

. Arta d-nei Cella Delavrancea e cerebrală şi hrănită de cerebralitate. Ea e un produs de ordinul al doilea, în care inteligenţa, prefăcînd datele naturii, s-a transformat ea însăşi în sentiment. *Misticismul intelectual* mi se pare formula cea mai comprehensivă pentru secretul acestui talent. Unii din criticii obişnuiţi uită, desigur, aceste nuanţe, atunci cînd cataloghează arta d-nei' Cella Delavrancea ca fiind lipsită pur şi simplu de sentiment. "

Aceşti domni uită că patrimoniul artei universale conţine.i.alături de emoţiile de flaşnetă ale muzicei' italiene, pe Wagner; iar alături de idramele, declamatorii

în felul .lui *Hernani* ori *Ruy Blas* ale lui Hugo, pe tb> sen, de care cu siguranţă se poate spune că e un sept timental. .

I8J

I: Situaţia politică în ultimele iuni[1]

• -Â doua zi după încheierea tratatului de. Ia Versailles, înţelegerea între Franţa şi Anglia a încetat ^e a mai fi atît de cordială' ca mai, înainte. Destinele lor erau deosebite,; rolurile pe' care Je indicau istoria fiind altele. Războiul fusese al Angliei, pacea şi politica de după pace tot ale ei se cuvenea şă rămîi'e.. '.Măcelul european trebuia utilizat ca primul moment'al unui plăb-; ce urma să 'înceapă. Astfel,' politica Angliei păstrează un caracter de *expanziune,* tactica ei o iniţiativa activă şi plină de riscuri.

în faţa ei Frahţa se resemnează la o atitudine pasivă de *conservare.* Ceea ce îi trebuie în primul rînd era liniştea plină de garanţii contra Germaniei, în al doilea rînd, „Ştatus quo", plus Alsacia şi*Lorena.'Franţa e din puţinele ţări care se mulţumesc să trăiască din averea şi belşugul personal, abdicînd de,la orice intenţiuni de aventură „extra-muros". De aceea, prima ei grijă a fost paralizarea definitivă a Germaniei, pentru ca fantoma răzbunării să fie şi ea înlăturată. Ca nu cumva Germania să găsească un aliat în bolşevism, Franţa s-a crezut datoare să arboreze şi o pbfHiefe antirusease'ă, ba chiar să susţie statul tampon-*'âl* Poloniei, în fine, să ofere baloane de oxigen înfiripărilor aventuroase ale unuî Judenîci, Kolceak ,ori VrangheK

' Această scrisoare Ueia,Bosit cu. o *maie* ,îtttţtrîiere; *pa*blicăm pentru observaţiile interesante ce le conţine ji care nu şi-au pierdut' nimic din actualitatea lor.' [N. red. V7e//i *lomu-*

Ca ultimă precauție» spre a opri reînvierea Germaniei în Turcia şi în Orient, o armată franceză comandată de generalul Gouraud îşi epuizează oamenii în pustiurile Siriei. Politica anti-constantinistă în Grecia porneşte din acelaşi sentiment.

Ceea ce caracterizează scopul final al politicii franceze e nevoia de linişte, consolidată pe toate precauțiunile de apărare. Scoasă din calmul egoismului său național de agresiunea germană, ea vrea să şi-l recapete : politica europeană ori colonială n-o ademeneşte. Acest vis de fericire tihnită şi burgheză nu poate satisface firea întreprinzătoare a poporului anglo-saxon. Srrccesoarea directă a debuşeuriîor unui duşman ruinat, Anglia vrea să le ocupe, să le organizeze. Mai mult, ea vrea să pătrundă la fostul duşman acasă, să-i impuie'mărfurile ei, să facă din el un corWmator'forțat al stocurilor engleze, pe care furia amețitoare a capitalismului național îl zvîrle pe piața lumii.

Din trecuta împărăție comercială a Germaniei, Anglia a moştenit două mari piețe de **desfacere**:' 'Rusia şi Orientul.

Fără să vadă ca Franța numai problema politică, capitalul englez năzuieşte către gpiiele, petrolul şi aurul rusesc. In timp ce Franța trimetea ajutoare lui Vranghel, Anglia invita pe, JCamenev şî;Krasin ca să înnoade o strinsă relație comercială. Făcînd aceasta, capitalismul englezesc se asigura contra propagandei bolşevice în.India, pe de altă .parte, vroia să prindă rădăcini în Rusia, pentru ca Germania, refăcută, să găsească Ipcul ocupat.

In .ce, priveşte Orientul, în timp ce politica Franței de o-, incoerență platonică voia să-şi asigure în Grecia lui. Venizelos un suplinitor conştiincios, Anglia ocupă Constanthiopolul, reduse la neputință guvernul turcesc şi-şi instala birourile de afaceri pe toată coasta ştrîmtorilbr. Venizelos ori Constantin — îi era perfect **egal** p principalul era că comerțul Orientului a trecut în mmiiJ.e ei. Astfel, cu toată vizita plină de protestațiuni a lui Leygues în Londra, Anglia **a** dat oarecum

un consimțămînt tacit întoarcerii lui Constantin şi guvernului Gunaris.

Față de Germania, Anglia e de asemenea binevoitoare ; căci, după ce i-a ruinat flota şi comerțul, aceasta a încetat de a mai fi un pericol pentru ea.

Iată cum, printr-o ironie de care istoria e blazată, o politică modestă, tinzînd doar la un instinct de conservare, poate trece drept imperialistă şi reacționară, pe cind o alta, expansivă, cotropitoare, e considerată ca aliata ideilor largi de autonomie națională şi ca prietina revoluției ruseşti.

Aceste cîteva fapte constituiesc un capital foarte instructiv pentru politicianii de meserie. EI rezolvă paradoxul Angliei liberale şi despotice in acelaşi timp. Concepția lui Adam Smith după care interesul personal rezolvă implicit şi pe cel general capătă o confirmare în plus.

Fapt e ca destinul. Franței rămîne izolat. In haosul european, prietinia ei se îndreaptă către țările mici, singurele care-i mai rămîn. Dar acestea, se îndreaptă către cei tari.

Slăbiciunea pozițiunii internaționale a Franței e compensată de unitatea politicii sale interne. In timp ce Europa întreagă e frămîntată de convulsiunile revoluției sociale, politica interioară a Franței e clară, unitară şi viguroasă. Elementele extremiste nu se pot altoi. Unitatea republicană, centrul moderat al naționalismului republican, cu pretenții mai mult ori mai puțin spre dreapta ori spre stînga, domină viața publică de aici. Coeficientul raționalist şi realist al temperamentului francez, repartiția sănătoasă a proprietății agrare, numărul relativ mic al proletariatului, care de cele mai multe ori dispune şi de o mică proprietate rurală, democrația adeseori reală şi destul de veche ca să fie consolidată, a moravurilor politice, mențin Franța în limita apucăturilor tradiționale.

Călătoria la Moscova a camarazilor Caehin şi Frossard,. care se angajaseră să reuşească a împinge partidul socialist francez către Internaționala a III-a, a provocat un congres al confederației sindicaliste la

C-da 5564 coala 6

Orleans. Adunarea a fost dominată, însă, de personalitatea Iui Jouhaux, secretarul confederaţiei generale a muncii, spirit ponderat şi realist lucid. El a dictat refuzul congresului de a se îndrepta către Moscova.

Dar dacă sindicalismul, care constituie forţa cantitativă a mişcării muncitoreşti, se îndepărtează de Ia idealul sovietist, partidul socialist propriu-zis, unificat altădată subt personalitatea lui Jaures, s-a scindat zilele trecute în două fracţiuni. La congresul din Tours, Frossard, unul din campionii alipirii la Internaţionala a III-a, a arătat că fatalitatea revoluţionară împinge destinele partidului către grupul cel mai înaintat, cel mai curajos, cel mai pur. Cu o sinceră melancolie în voce, evocînd atîtea amintiri comune, cu un fel de resemnare blîndă şi lipsită de ură, oratorii au arătat că sciziunea trebuie să se facă liniştit, fără incriminări, păstrînd un respect reciproc, fiecare servind cauza socialistă cu procedeele pe care le crede mai nimerite. Astfel, Longuet, Renaudel, Paul Faure, Marcel Sembat au rămas deoparte, ca un fel de majoritari francezi. Jurnalul *L'Humaniîe* a rămas în mîna grupului comunist.

Consecinţele acestei sciziuni nu mi se par prea importante. De fapt, sciziunea exista de mult. Azi a fost declarată formal. Atîta tot. Chiar gruparea din stînga, cu toată separaţia sa, nu mi se pare că va putea servi idealul revoluţionar mai bine ca pană acum. Lipsa ei de vigoare şi de organizaţie nu poate fi înlocuită printr-o simplă declaraţie de principii.

Din nenorocire,. o altă complicaţie se interpune : aceea a dezechilibrului economic.

Datoria publică a Franţei creşte mereu. In curînd ea va atinge cifra enormă de 280 miliarde. Dacă admitem evaluarea făcută înainte de război de către Leroy Beaulieu, după pare avuţia naţională a Franţei s-ar ridica la 240—250 miliarde franci aur, dacă ne gîndim că o mare parte din datoria aceasta e contractată spre a fi plătită în aur (peste 80 miliarde datorie externă în dolari şi lire sterline), ne putem uşor închipui ce dezastruoasă e economia naţională a Franţei. Producţia dezorganizată aduce după ea o inferioritate a balanţei comerciale. Importul întrece exportul cu 20 miliarde. în bugetul actual, care ar trebui să se ridice la 40 miliarde, renta datoriei publice ocupă mai mult de jumătate. Reţetele fiscale cu tot efortul făcut nu dau nici ele avantaje prea mari. Aproximaţiile sînt apreciabile. Impozitul pe beneficiile agricole ar fi dat după unii un deficit de 900 milioane, după alţii 300. Impozitul pe cifra de afaceri de asemenea e cotat în minus cu 250 milioane faţă de evaluările făcute. Impozitul progresiv pe venit conţine şi el surprize. în faţa neajunsurilor de ordin fiscal, bugetul nu se poate menţine decît prin împrumuturi pe scurt termen şi prin mărirea cantităţii de hîrtie monedă. Cum ultimul împrumut amortizabil de **60/^** din noiembrie trecut pare a nu fi reuşit în mod strălucit, resursele se vor menţine la o nouă emisiune a hîrtiei-monedă. Schimbul exterior se resimte veşnic de aceste multiplicări şi, în acelaşi timp, preţurile cresc. De anul trecut şi pană acum viaţa s-a dublat. Curba urcării preţurilor nu se potriveşte însă exact cu curba urcării salariilor.

- După o statistică nesocialistă, în timp ce viaţa a crescut de 4 ori (indicele „numbers" ale Franţei arată cifra 398 actualmente, faţă de 100 înainte de război), salariile abia s-au triplat. Dizarmoniile sociale datorite acestei insuficienţe de trai nu pot întîrzia să apară. Doar instinctul de economie si mica avere particulară • unora dintre uvrieri dacă mai menţine echilibrul.

Iată de ce armonia internă actuală e grav ameninţată şi de ce nu se pot pune speranţe statornice în ea. Elementul moral rămîne neputincios în faţa legii de fier a dezorganizării economice a Europei întregi. De la orientul boişevist şi pană la hotarele Franţei foamea crescîndă cere alte legi şi alte organizaţii. Nu putem bănui Franţei atîta putere de suflet, ca pe ruimfe vechiului continent să-şi menţie cu îndărătnicie, ca' *6* insectă singuratică, zdrenţele unui glorios şi îmbătrînit trecut.

II. în Cartierul Latin

Cartierul Latin trăieşte, asemenea animalelor hibernante, numai nouă luni din an. Se naşte în luna lui octombrie, cînd bereta studenţimii începe a se revărsa în valuri pestriţe în largul bulevardului Saint-Michel. în timpul iernii, clocoteşte de vulgaritatea cetelor studenţeşti, de partea inocentă şi sănătoasă a tuturor adolescenţilor.

Cum viaţa îşi pulsează seva din absurditatea generoasă a tinereţii, cetatea şcolilor rîde cu sau fără motiv nouă luni pe an. Pe urmă, deodată brusc, in iulie, rîsul dispare şi Cartierul ars de soare înţepeneşte. De-a lungul veacurilor, mahalaua aceasta a avut trei soiuri diferite de viaţă.

La început, pe vremea lui Francois I-er şi a reginelor Medicis, pe uliţele întortocheate, carosele regale purtau nobleţea timpului către bisericile de la Notre-Dame, Saint Etienne du Mont sau Val de Grâce. *La [Otisseiie de la Reine Pedauque* îşi oferea fripturile într-o dugheană care s-ar fi găsit în colţul format azi de străzile Soufflot şi Saint-Jacques. Prin cotloanele întortocheate din rue Tournefort, muşchetari voinici vor fi încrucişat spadele subt fereastra vreunei dulcinee oarecare.

Au trecut secoli, şi viaţa politică oficială s-a mutat aiurea. în secolul trecut, Cartierul Latin e locaşul cafenelelor artiste, de la „Vachette", unde în faţa unei cafenele adormea scriind Villiers de l'Isle Adam, Verlaine ori Moreas, pînă lâ „Cafe Procope" care a văzut jucînd table pe Voltaire, Diderot, Napoleon şi Gambetta.

în timpul acesta pe străzi şi prin apartamentele sărăcăcioase se desfăşura mascarada burlescă descrisă de Henri Murger în la V/e *de Bohemes**. Pe străzi, prin localuri, rataţii pletoşi ai meseriei scrisului ori Dictatului mişunau. Prin mansarde se înfiripau cenacluri ; anemice economii făceau posibile trei numere consecutive dintr-o nouă revistă. în arta costumului domnea o anarhie complectă: cutare romancier se înfăşura ziua miaza-mare, pe stradă, în faldurile unei togi romane, un altul arbora cu strictă severitate o redingotă funebră de cioclu, pictorii — pelerina abundentă, aliată cu pălăria largă de toreador.

In fine, acum cîteva decenii, cînd popoarele au părăsit cinstitele meşteşuguri strămoşeşti ca să se repeadă în vrafurile cu cărţi, cînd armata intelectualilor a crescut, Cartierul Latin a luat aspectul unui orăşel universitar provincial din Germania, aspect care-l păstrează şi azi, prin măreţele edificii transformate în şcoli şi laboratoare.

In'cîţiva secoli trei vieţi nu e puţin. Acum, după război, tinerimea se înghesuieşte cu acelaşi entuziasm pe culoarele facultăţilor. înfăţişarea, însă, nu mai e aceeaşi ca acum zece ani. Multe dintre celebrităţile care făceau faima Franţei nu mai profesează. Făguet, Ribot, Planiol, Tarde, Bergson nu mai sînt. Majoritatea cursurilor rămase în urmă cu ani în ce priveşte bibliografia mai nouă, sînt şi mai sărăcite de şovinismul cultural excitat de război. A cita o teorie engleză ori germană e considerat de mulţi profesori ca un gest nepatriotic. Afară de aceasta, grandomania culturală franceză — de multe ori justificată — ignorează tot ce trece de hotarele ei. Dacă menţionează o idee nouă ce vine dinafară e pentru ca să adauge imediat că un scriitor francez din secolul al XVIII-lea şi mai devreme chiar a susţinut-o înaintea tuturor.

La acestea se mai adaugă şi criza tiparului, care opreşte cărţile şi revistele în expansiunea lor. Un grup de profesori şi academiciani, în frunte cu Lavisse şi Aulard, au cerut insistent guvernului un „intervenţionism cultural", prin care statul ar cumpăra hîrtia mai scump şi ar desface-o mai ieftin celor ce vor să publice, plătind ei diferenţa de preţ, după cum procedează cu făina, oferind publicului pînea pe un preţ scăzut. Alături de „politica pînii", s-a cerut „politica cărţii", pentru că altfel cultura franceză ar fi ameninţată să piară.

Din toate cursurile cîte se ţin în şcolile superioare ale Franţei, cel care iese din comun e acela al lui

* **Titlul coiect: Scenes de *la* v/e *boheme.***

Pierre Janet despre „L'evolution de la personnalite". Autorul, celebritate europeană, una din figurile care domineaza întreaga ştiinţă a psihologiei, aduce, pe lingă cunoştinţe de savant, sau multiple experienţe originale din cariera sa de psihiatru, un minunat talent de expunere, poate ultimul din falanga tradiţionalei şi splendidei retorici franceze de catedră. în aceeaşi ordine de idei nu trebuie uitat nici G. Lanson. Un curs interesant e acela al lui A. Lalande despre „Certitudine" ; în fine, al lui Levy-Bruhl despre „Filozofia engleză în secolul XVIII °, La Drept, comentatorii codului Napoleon dau dovada aceleiaşi cazuistici raţionaliste, poate cu ceva mai puţin talent ca cei din generaţia trecută.

Încolo, viaţa intelectuală e săcătuită de imperioasa monopolizare a grijilor economice şi sociale, pe care îe-a lăsat războiul. Seninătatea secolilor de intelectualism dezinteresat nu e carcteristica timpurilor noastre.

CARACTERISTICI; ETNICE

O prejudecată comună explică marea imigraţie de străini în Franţa prin renumele mondial de care se bucură înCă de multă vreme geniul francez. Imensitatea impiestriţată de seminţii, care-şi amestecă într-o barbară simfonie dialectele pe străzile Parisului, ar fi atrasă acolo de lumina orbitoare a civilizaţiei franceze.

Explicaţia poate fi adevărată, dar numai în parte. Pe atîţia muncitori analfabeţi, pe atîţia parveniţi aproape la fel, virgini şî unii şi alţii în ceea ce priveşte categoriile intelectuale, ce i-ar atrage ? Snobismul? E explicabil pentru cei din urmă. Dar pentru primii ?

Adevărul e altul. El e mult mai general, mult mai comprehensiv pentru toate categoriile. Străinii vin tn Franţa, pentru că din toate ţările Franţa e cea mai aproape de patria orişicui. Francezul se apropie mai mult decît oricine de omul *în genere,* abstract, de. omul „în sine", de oricînd şi de oriunde el reprezintă omul mediu, rezumativ al tuturor tendinţelor, al tuturor caracteristicilor, „L'homme movea" al statisticianului Quetelet se pare că a fost inventat înadins ca să-1 reprezinte. De aceea el e mai puţin personal decît rasul, englezul ori evreul. în Germania, în Italia, in Anglia, călătorul rămîne multă vreme „depaysat". Adaptarea e mult mai grea. In Franţa însă, fiecare se recunoaşte în ceva încă de Ia început. Se poate spune că această ţară e o sucursală a umanităţii, un rezumat logic şi oarecum artificial al întregii categorii omeneşti.

Exista, incontestabil, o cultură franceză specifică, poate cea mai strălucitoare dintre toate. Ea nu apare insă într-o latură exagerată, subt un aspect caracteristic, ca un produs necesar al unui mediu social şi cosmic cu totul particular ? ea nu se prezintă cu un caracter bizar, incomprehensibil pentru străini, cum e mentalitatea rusă, scandinava ori mahomedană. Civilizaţia Franţei e mai mult a omenirii întregi decît a ei proprii. Ea consta dintr-un amestec de raţionalism genera!' valabil pentru toţi cu o serie de moravuri lipsite cu totul de particularitate. „L'esprit francats" înseamnă o serie de formule impersonale, care transformă claritatea în evidenţă. Or, în general ceea ce este evident nu poate fi prea personal. în Franţa nu poţi fi mirat de nimic. Poţi să admiri, nu poţi să fii surprins.

Se înţelege de minune că francofilii noştri exageraţi au putut'spune că fiecare om are două patrii: a lui şi Franţă. Nu acelaşi lucru poate spune călătorul din ţările nordice, Anglia ori Rusia. Acolo totul e obiect de mirare, de studiu; acolo totul ţi se pare enigmă şi bizarerie neînţeleasă. Atîtea obiceiuri care nu se pot explica prin mentalitatea europeanului mijlociu.

Aceeaşi armonie medie între toate elementele caracterului, care domină viata interioară a individului, se resfrînge şi în afară în raportul dintre clase. Egalitarismul francez e sincer şi veritabil. Deosebirea între straturile sociale e minimă. De la uvrier la funcționarul sus pus, de pildă, sînt puține diferențieri izbitoare. Raționamentul unuia poate fi mai strălucit, ori mai bogat formal: în calitatea lui generală, e acelaşi. Majoritatea populației o formează proprietarii mici şi mijlocii. Noblețea despotică a trebuit să cedeze aici, înaintea altor țări. în schimb, tendințele extremiste se înjghează cu greu. Partidul comunist e mai slab ca număr şi mai puțin viguros în luptă ca oriunde. Baza poporului o formează rentierul semidoct şi filistin sau răzeşul chiabur şi avar, eroul din *La Terre* a lui Zcda, ori din nuvelele Iui Maupassant. Anecdota lui Mirbeau cu țăranul care favorizează sinuciderea mamei sale, neputincioasă, octogenară, fiindcă mînca prea mult şi nu producea nimic, nu e deloc exagerată şi departe de a nu fi reprezentativă pentru sentimentele clasei mijlocii de aici.

Avariția, clasica avariție a franțuzului, e legată tot de acest spirit mijlociu. Cetățeanul acestei țări nu poate pricepe că există o plăcere, de multe ori generoasă, de a cheltui ca să cheltuieşti. Vanitatea situațiilor falşe care va seduce pe un grec, spaniol ori italian nu-I atrage deloc. Noblețea improvizata într-o zi, nevoia de a risipi bani pentru a-ți da iluzia de confort orz de boierie măcar o noapte i se pare ridicolă.

în locul unei seri grandioase, el preferă mai multe zile mediocre, dar sigure. Natural că forma politico-socială, adecvată unor astfel de moravuri, nu poate fi decît o *democrație conservatoarea In* fond, nepotul marei revoluții, cetățeanul republicii de azi tremură de plăcere cînd priveşte defilarea unui falnic regiment de dragoni. Acelaşi mîndru cetățean, îmbuibat de morala kantiană, care prețuieşte şi respectă în mod egal calitatea de „om" a cuiva, se va închina cu o resemnată venerație în fața unui titlu de conte ori de marchiz. Proudhon, cu eclectismul său conciliant, cu dispoziția sa sintetică, pentru toate contradicțiile, cu revoluționarismul său „petit epicier", e geniul cel mai reprezentativ al acestui popor.

Forma intelectuală a unei astfel de mentalități nu poate fi decît *raționalismul.* Retorica, logica şi stilistica, preocuparea de a exprima clar şi frumos, stă în fruntea programelor şcolare. La Sorbona, în Eco/e normale *superieure,* pulsul timpului nu e ascultat. Bătrîna „composition francaise" sau „l'art de bien penser" îşi mențin tronul pe deasupra metodelor experimentale de aiurea. Scolastica e încă Ia putere. Prin sălile mucegăite ale vechilor academii e nevoie de aer proaspăt.

în .literatură, teatrul retoric al Iui Corneille şi Racine, mai ales al lui Corneille, nu poate îmbătrîni. Cu o înduioşătoare perseverență, parizianul copil se va regăsi la.şaizeci de ani ascultînd aceleaşi trucuri, mişcat de aceleaşi fraze declamatorii pe care le ştie pe dinafară, în fața aceloraşi clasici care veşnic par că îi spun ceva nou

Spectacolul lumii exterioare se înfățişează pentru acest popor în categorii strict delimitate, în compartimente clar deosebite unele de altele. Logica şi inteligența îi conduc nouăzeci la sută, din toate mişcările. De aceea, alături de evrei, de unii din germani, ruşi ori italieni, francezii sînt probabil poporul cel mai inteligent din lume.. înțeleg prin inteligență cele patru facultăți speciale, pe care le distinge psihologia subt acest nume generic, adică, iuțeala percepției, direcția gîndirii, cenzura critică şi spiritul inventiv. Toăife aceste aptitudini la franțuzi stau în fruntea scării d& comparație, față de celelalte popoare. Dacă unui englez trebuie săi repeți de trei ori o explicație, pentru cu la urmă să fi tot aşa de prost înțeles' ca Ia încerjut Un franțuz îți depăşeşte totdeauna gîndirea. De la primele cuvinte îți coinplectează el restul frazei. Şi nu doar intelectualii. Vorbesc de simplii uvrieri.

Pentru acelaşi motiv, literatura eminamente franceză e cea clasică. Secolul al XVIMea, „le sierie de la

raison", o reprezintă în modul cel mai fidel, căci el e esenţa indestructibilă a spiritului celui mai naţional. In alte timpuri, cu aceeaşi unitate în genealogia morală, un Voltaire, un Rivarol ori un Chamfort, tot aşa de reprezentativi ca şi înaintaşii lor, se vor declara fii intelectuali ai secolului al XVII-lea.

Romantismul e puţin gustat de francezi. Dovada e că, după ce epidemia morală a acelui „mal du siecle" s-a stins, romantismul e puţin cetit. Lamartine şi Musset zac subt straturi de praf. Doar Victor Hugo se mai recită pe la serbări şcolare, la zile naţionale odată cu comemorări militare, sau la teatrul-muzeu, care se mai cheamă, cu un titlu uzurpar, şi „Comedia franceză". Neoromantismul subt forma de simbolism e apanajul unor cenacluri minoritare.

Ch.. Maurras, diriguitorul conştiinţei naţionaliste J celei mai pure în politică, luptă în literatură pentru neoclasicism. El găseşte că majoritatea erorilor, pe care le-a comis poporul său sînt rezultatul imaginaţiei romantice, facultate cu totul străină de aptitudinile etnice.

Entuziasmul francezilor pentru Voltaire, în care se recunosc ca într-o oglindă, e fără , limită. Prin claritatea inteligenţii sale, prin logica să.tot atît de riguroasă pe cît de îngustă, prin lipsa de umanitate sentimentală, prin dispreţul său faţă de forţele misterioase subconştiente ale sufletului, Voltaire e parcă însăşi „ideea-ţip" de francuz. întrebaţi în schimb pe oricine ce crede despre J.-J- Rousseau. O exclamaţie de oroare e primul răspuns. în urmă ţi se dau desluşiri că sentimentalismul umanitar, sufletul profund omenesc al acestui apostol n-au nimic comun cu mentalitatea lor. Pentru mulţi el e pur şi simplu un „boche" deghizat. La un curs am auzit o celebritate sorbohiană care-1 caracteriza nu fără oarecare ironie prin această comprehensivă formulă: „C'est un cheminot protestant". Tot ce se apropie de familia intelectuală a lui Jean Jacques e privit la fel. Misticismul creator, vitalismul sănătos şi plin de optimism al Iui Bergson îi lasă reci. Pentru grupul *Action iiancaise,* marele filozof contemporan e un... trădător, fiindcă a îndrăznit să afirme o

sensibilitate evreiască, alături de cultul splendidei, „raţiuni" franceze.

Cum aptitudinea mistică le lipseşte cu desăvîrşire, marea noastră soră latină constituie poate poporul cel mai ireligios şi cel mai anticlerical din lume. Catolicismul are mai mult o semnificaţie socială şi una estetică. El e religia care sancţionează, prin postulatul ierarhiei, al autorităţii, pretenţiunile oricărui regim aristocratic. Nobleţă şi clerul, sabia şi crossa sînt azi cei mai legaţi prietini. De la marchizii ofiliţi sub haine de dantelă care mai apară şi azi în politică preeminenţa bisericii, pană la cucoanele caritabile din faubourgul Saint Germain care arborează peste tot tovărăşia unui abate elegant şi pană la snobii parveniţi, care înainte de a călca pragul nobleţii se reconciliază cu biserica cerînd scuze pentru ateismul plebeian de altădată •— toţi, dar absolut toţi reprezentanţii boierimii împart cu clerul amărăciunea unei duble decadenţe. Afară de această semnificaţie sociala^ catolicismul a mai putut crea o arhitectură sau un ritual fastuos al vieţii cotidiene.

Ceea ce se numeşte o civilizaţie religioasă, o morală şi o metafizică, cum e aceea a Reformei de ex., n-a putut favoriza niciodată, Viaţa interioară i-a fost străină acestui popor, Complicaţiile cazurilor de conştiinţă le cunoştea doar după norme exterioare.

De aceea, dacă Franţa a lăsat atîtea invenţii intelectuale ori literare, ea n-a lăsat nici una *morala* ori *religioasă.*

Entuziasmul pentru idei poate fi fără margini : probă, jacobînismul, probă, toate revoluţiile pe care le-a făcut în sec. al XlX-lea, Pentru sentimente însă, el e mult mai slab. Astfel Pascal ori Rousseau vor rămîne genii stranii, zvîrlite de accidente neînţelese în sînul unui popor care-i consideră ca străini. Renan, care dealtfel era un spirit foarte francuz, a lăsat o vorbă care' constituie o enigmă pentru majoritatea poporului de aici doritor de claritate: „dans ce monde il n'y a que des â peu pres". Mentalitatea logică, raţionalistă refuză să admită aproximaţia.

Pe altă cale, căpătăm aceleaşi diagnoze. Dintre toate artele, muzica e cea mai aproape de natura subconştienta, intimă, mistică a sufletului. Ea cuprinde năzuinţa neînţeleasă a mişcării sufleteşti. în ritmul ei, nelimitat nici măcar de melodie, profunziunile tainice scapă de tirania inteligenţii. Doar printr-un elan ezoteric, sufletul comunică cu exteriorul. Şi pe această cale inaptitudinea franceză pentru misticism e evidentă. Veţi găsi puţine popoare, vorbesc de marea mulţime, care să fie mai puţin înzestrate muzicalmente.

Nu există menaj burghez în care domnişoara casei să nu ia lecţii de plano ori de canto. Nouăzeci din o sută însă încep prin a face disperarea profesorului pentru a sfîrşi prin a cînta fals,.. *Marsiiieza.* Pentru rus şi italian, muzica e limbaj. Majoritatea gîndirii lor se exprimă prin sunete. Neamţul, mai puţin dotat în mod natural, printr-o puternică aplicaţie reuşeşte să devie bun muzicant. Francezul se va trudi în zadar : în această privinţă mediocritatea e fatală. Cîntecul uvrierilor la ieşirea din fabrică, a şcolarilor din şcoală, cîntecele ţărăneşti de petrecere sînt de o sărăcie şi de o monotonie exasperantă. Cel mai variat doar dacă cuprinde trei note combinate între ele! Bineînţeles, e vorba de muzica populară, căci în producţia muzicală cultă intervin şi alţi factori, i .

Un popor de logiciani nu poate fi în acelaşi timp un popor religios sau muzical.

Amintirea dominaţiei istorice, conştiinţa unei vechi civilizaţii ipiprimă acestui popor un sentiment foarte pronunţat de exclusivism şi grandomanie.

Formula raţionalistă : „il y a en France quatre etats antifrancais: les meteques, les juifs, les ouvriers et Ies portestants", nu e proprietatea unei slabe minorităţi. Aproape toţi o gîndesc, dacă ceva mai puţini o spun. Ideea că tot ce este peste hotare e inferior, că singuri franţuzii produc cultură în toată lumea, e în capul tuturor mai ales de la război încoace.

La cursuri nu se citează decît foarte rar celebrităţile străine. Atunci cînd se citează, se aminteşte,numaidecit că aceeaşi idee a fost formulată întăi de un franţuz şi că străinul n-a făcut decît ori s-o repete, ori s-o aplice. Neîncrederea faţă de literatura străină e proverbială.

De Ia Voltaire, care spunea despre Shakespeare că e un „barbar beat", pînă la Lamaître, care susţinea că teatrul nordic, Ibsen în special, plagiază pe... Georges Sand (pe care Nietzsche o caracteriza: „eine schreibende Kuh", în ediţia franceză „Vache â trăire au beau style"), lipsa de simpatie pentru literatura străină e aceeaşi. Azi avem la Paris un teatru afectat special lui Ibsen, care se umple numai cu străini şi cel mult cu snobi. Felul cum e masacrat, acolo marele scandinav e o impietate. în limbajul curent, pentru a caracteriza o femeie absurdă ori imorală, se zice : „une dame d'une ibsenite revoltanite". <De* asemenea editorii care întreprind traduceri străine ştiu bine ce înseamnă asemenea aventuroase încercări.

In ultimii ani, ştiinţa modernă a fost profund zdruncinată de teoria unui evreu neamţ, Einstein, care încearcă să puie la îndoială, printr-o teorie numită a relativităţii însăşi legea gravitaţiei.

La College de France, la Sorbona, în laboratorii particulare, savanţii de aici trudesc să demonstreze că nu ştiu cînd, nu ştiu care francez a fost un precursor ai aceleiaşi teorii, pe care Einstein s-a mulţămit doară s-o aplice.

In toamna trecută, au apărut aproape simultan' în librărie trei capodopere ale romanului contemporan: *Frau Marre Grubbe,* a danezului Jacobsen, *La Giande*

*** Pasajele cuprinse între paranteze ascuţite a fost suprimat ie autor în textul reprodus în volumele Perspective şi *intre două lumi,* alături de alte cîteva fraze sau pasaje. In volumul de faţă este reprodus textul iniţial, tipărit în *Viaţa românească* (vezi notele de la sflrşitul cărţii). Este probabil că autorul a considerat excesive, la o lectură ulterioară, frazele de mai sus, suprimate in testul din volum.**

l-aim (Dos Groase Sehrten)* a norvegianului J. Bojer, şi *Sous les* yeux *d'Occidenţ* a englezului Joseph Conrad. Prima e analiza delicată a existentei unei femei dezorientate : o poezie delicată se aliază la pagini de cel mai crud realism; a doua, care a cunoscut pană şi în America mii de ediţii, a fost apreciată acolo ca „evanghelia morală a timpului" r a treia e poate cea mai bună pictură a caracterului rus din toată beletristica contemporană.

După cum se vede, nu e vorba de producţii banale.

Am urmărit înadins toată publicistica franceză ca să întîlnesc o recenzie ori o apreciere. Afară de cîteva rînduri de o revelatoare neînţelegere în Le *Temps* IPaul Souday), nicăieri nimic.) Mentalitatea nordică trece drept nebuloasă. Pornirile de pasiune puternică le par ridicole şi neverosimile. Crescuţi pe malul senin al Mediteranei, franţuzii nu pot avea categoria infinitului. Pe pragul cunoştinţii, ei somează fenomenele ca să-şi prezinte frontierele drept carte de identitate.

Pentru *neholărît* n-au loc de cetăţenie.

(Din bogata literatură modernă germană : Thomas Mann, Arthur Schnitzler, Richard Dehmel, Rainer Măria Rilke, Ştefan George, Wedekind, nimic nu există tradus. Mai mult, din manualele clasice de şcoală, cel puţin în domeniile unde nemţii sînt neîntrecuţi, ca economia politică, psihologia etc, nu veţi găsi.nimic.) Şi totuşi grandomania acestui popor n-are nimic egoist în ea. Din sinul său au radiat ca un dar trimes continentului exemplul libertăţilor constituţionale, respectul umanităţii; scînteia spiritului şi a bunului-gust. Secoli întregi omenirea întreagă a *luat* veşinic, fără să dea nimic Franţei.

(Azi orgoliul ei seamănă cu a boierului ruinat care preferă să nu mâninoe decît sa nu dea un bun bacşiş. Franţa nu se poate resemna la rîndul ei Ia rolul de şcolăriţă ascultătoare. Ea crede că nu mai are ce învăţa de peste hotare. Tot ce a fost de spus a fost secătuit de geniile ei naţionale, pe al căror trecut îşi menţine întreaga viaţă de azi. Cum se exprimă ei înşişi : „elle se raconte".

Şi tocmai în această neputinţă de asimilare, de utilizare a produsului străin, în acest dispreţ osificat care nu mai vrea să primească nimic din afară, în tragedia aceasta muta, stă nobilul suicid al poporului francez.

împietrii în gestul generos al sămănătorului, el nu vrea să-şi umilească mîndria în platitudinea imitaţiei. Cavalereşte, resemnat şi eroic, îşi pregăteşte singur asfixia prin care vrea să moară.)

*** Corect ar fi: *Der grosse Hanger,* titlii sub care a şi apărut tn germană romanul lui Bojer.**

[101

BILA^r^UL FILOZOFIEI FRANCEZE CONTEMPORANE

Interesul articolului precedent era mai mult conservator. Se încerca să se arate în el fixitatea spiritului france? aşa cum se oglindeşte în categoria cea mai invariabila a unei societăţi: moravurile. în adîncimile maselor populare evoluţia e lentă. Spiritul de invenţie e redus-'; imitaţia nivelatoare e atotputernică. Nu de acolo pornesc iniţiativele de transformare, nici mişcarea către noi orizonturi! Moravurile oglindesc trecutul sau formula medie prin care a strălucit odată geniul unei societăţi. De aceea geniile populare sînt clasice r Creangă e poate singurul clasic român. Cînd' Barres a putut spune că există „un verite francaise", un adevăr care e numai al Franţei, a făcut aluzie desigur la adevărul .popular, cristalizat, osificai, în forme specifice şi definitive.

La suprafaţă îrisă, în clasele intelectuale, adevărul începe prin a fi general înainte de a fi naţional. Acolo e patria utopiei. De acolo pornesc îndrăznelile **de** acolo pornesc credinţele, care nu sînt decît rămăşaguri riscate asupra realităţii. Imboldurile către, schimbare şi progres pornesc — ca şi „pari"-ul lui Pascal, prin

a fi gratuite. Păstrează doar o slabă legătură cu mentalitatea națională şi prin aceasta se apropie de gîndire, care e a tuturor şi a nimănui. în urmă, mulțimea imită şi selectează. Astfel, fiecare intelectual e întrucîtva un „trădător". Lipsa de prejudecăți şi absurdul curajos de a privi soarele cu ochii liberi îl face să treacă pe deasupra logicei sociale şi adeseori deasupra celei biologice de conservare. De aceea nu veți cunoaşte niciodată psihologia sau caracterul specific al unui popor din studiul elitelor intelectuale, care, fatal, trebuie să rămîie înstrăinate. In articolul trecut am încercat, schițînd cîteva *moravuri* franceze, să arăt ce *a îost* Franța. Azi, indicînd caracterele generale ale *gîndirii* franceze, voi încerca să arăt ce *va ii* Franța. în adevăr, noutățile apar întîi în cercuri restrînse subt forma de teorii, pentru ca în urmă să se difuzeze în cercurile largi ale maselor subt formă de credințe ori de obiceiuri. Distanța de la teorie ori idee la credință ori obicei e direct proporțională cu distanța de la elită la mulțime. Ceea ce cîțiva îndrăznesc să demonstreze timid azi, toți vor afirma-o ca o evidență mîne, Filozofia mecanistă a Renaşterii, care a făcut posibilă ştiința contemporană, **a** dus pe Galileu pe rug. Azi determinismul cauzal a devenit o deprindere, o categorie mentală, ca spațiul ori ca timpul.

Mentalitatea „prelogică", relatată de Levv-Bruhl, nu cunoaşte cauzalitatea şi explică relațiile dintre fenomene prin miracol. încă şi azi magia, descîntecele ori blestemele populare prezintă rudimente de gîndire precauzală. în cea mai mare parte însă ştiința a devenit o conduită pană şi în masele populare. In cea mai simplă experiență a vieții de toate zilele, chiar omul lipsit de instrucțiune va presupune-o ori va aplica-o.

Astfel, arătând caracteristicile actuale ale gîndirii franceze contemporane, vom arăta implicit cum caracterul teritorial, specific, se alterează, indicînd alte orizonturi.

Tradiția filozofică franceză se rezumă în două cuvinte : *raționalism* şi *pozitivism.* Germania, reluînd în filozofie, cu mai puțină claritate şi artă, tradiția Greciei antice, căuta printr-un romantism metafizic să exprime iuteiigibilitatea existenței într-o . singură formulă unitară, să o explice printr-un singur element. După cum la cei vechi esența lumii era presupusă în apă, în foc ori în rațiune, romantismul teuton o găseşte în monadă, în numen, în eu ori în voință. Patria metafizicei universaliste e Germania.

Pe de altă parte, caracteristica filozofiei engleze se aşază tocmai la extremele opuse* Gîndirea anglo-saxonă e departe de a fi complicată. Ea e pe înțelesul tuturor, se apropie de mentalitatea comună, de bunulsimț popular, de experiența imediată a simțurilor. Speculațiile ei rămîn pe pămînt. Formula ei reprezentativă e empirismul şi filozofia simțului «comun». Tot ce nu face parte din aceşti doi poli nu e național, e importat.

Gîndirea franceză se aşază oarecum între aceste două extreme. Nesățioasă de logică şi claritaite, ea admite raționalismul, care ştie să puie ordine în univers. Totuşi îi cunoaşte exagerările şi limitele. Atunci, ca corectiv, se încearcă să-l controleze prin experiență, prin datele unui pozitivism mecanist. Astfel e nevoie de conciliațiune medie, de împreunare 'cuminte, inspiră toată filozofia franceză de la Descartes pană azi. Curajul metafizic, gustul pentru absolut, n-a mers aici niciodată pană la consecințe absurde. Descartes ştie să facă o prudență repartiție între substanța i întinsă, fizică, şi între substanța gînditpare, între determinism şi Jiber arbitru. Malebranche împinge spirituf; 6% compromis pană la un ocazionalism comod.' Materi^-liştii secolului al XVIII-lea se opresc, printrnin filistinism de gîndire lesne de înțeles în acele timpuri, pe praguT ultimelor afirmațiuni. Nici unul din ei nu s-a ferit să rezerve o uşă deschisă spiritualismului. Pozitivistul Auguste Comte a terminat-o în religia „uma-

C-da 5364 coala *1*

nităţii", Iar Ch. Renouvier regretînd în ultimele cărţi j ceea ce a spus în primele.

Cu toate acestea, in genere şi mai ales în secolul trecut, raţionalismul şi pozitivismul rămîn preponderente. De Ia A. Comte la Taine, Renan, Claude Bernard ori Pasteur, niciodată nu s-au cîntat imnuri mai apoteotice ştiinţei. Nicăieri ştiinţa teoretică subt forma ei cea mai desăvîrşită : matematica, n-a căpătat o mai mare strălucire. E caracteristic faptul că facultatea de matematici din Paris n-a putut fi întrecută de nici un centru universitar din lume. Formula algebrică e aceea care convine cel mai bine acestui popor de „raisohneuri' Idealul lor filozofic e matematizarea întregului univers, după cum în politică prin ideologia jacobină a marei revoluţii voiau sa matematizeze societatea. Astfel caracteristica dominantă a secolului trecut, în care debilitatea elegantă, mondenă, a unui Cousin, Jouffroy ori Caro a rămas aşa. de fără influenţă, era înainte de toate raţionalismul şi mecanismul determinist. Cel din urmă a pătruns definitiv în filozofie. Mulţi din filozofii contemporani sînt înainte de toate oameni de ştiinţă, specialişti: un Poincare, un Mîlhaud, un Duhem, un Paul Tannery. Cu toată critica pe care o aduc ştiinţei, I Bergson ori Boutroux îşi grupează, îşi inspiră argumen-j taţia după o metodă strict ştiinţifică. Primul e în curent cu- toate progresele biologiei, cel din urmă, exact informat asupra fizicei ori matematicei.

Gîndirea contemporană îşi exercită critica asupra] rezultatelor pozitive.

Mai mult ca oricînd speculaţia modernă devine o filozofie a ştiinţelor.

Cu toată această unire între ştiinţă şi filozofie, pozitivismul determinist, ca şi raţionalismul au căpătat în jj ultimul timp puternice atacuri în[1] sistemele cîtoTva gînditori însemnaţi, oare au revoluţionat toată osatura argumentaţiei tradiţionale, Gîndirea franceză încearcă să se dezrobească de mulajul formelor îmbătrînite. în locul unui mecanism rigid, o filozofie a libertăţii, a vieţii debordante, spontane, se afirmă încet-încet. în locul regularităţii, contingenţa şi hazardul îşi afirmă drepturile.

încă din a doua jumătate a secolului trecut, Renouvier arătase printr-o critică dizolvantă că în funcţiuv nea de cunoaştere nimic nu e sigur. Conştiinţa nu e pasivă. Ea nu *reproduce,* ci din haosul elementelor ce-i prezintă percepţia, ea trebuie *să aleagă.* Aici intervine voinţa..Omul cunoaşte şi crede fiindcă vrea să cunoască şi să creadă. Renouvier e ginditorul genial din care pornesc toate curentele moderne, voluntariste, pragmatiste ori discontinuiste. Se ştie omagiul şi recunoştinţa pe care, de atîtea ori, i-a adus-o W. James, considerîndu-1 ca maestrul său. Cîţiva ani după dînsul, E. Boutroux, într-o teză, aproape singura sa lucrare, coaptă şi adîncită o viaţă, inspirîndu-se din principiul ireductihi li **taţii** ştiinţelor una în alta, principiu indicat şi de Aug. Comte în *Clasificaţia ştiinţelor,* arată că noţiunea de lege e incapabilă să închidă între păreţii ei rigizi toată spontaneitatea naturii. Fatal, ştiinţele mai complexe vor trebui să prezinte contingenţe sau coincidenţe neaşteptate prin care hazardul îşi afirmă existenţa.

Opera briliantă a lui Bergson continuă această tradiţie. Inspirat de Guyau şi de Nietszche în *panvitalisnwl* său mistic, de Lacheîier şi Renouvier în idealismul său libertar, ca şi de evoluţionismul lui Şpencer, Bergson arată cit de sărac, cît de încremenit în neputinţa sa apare determinismul ştiinţific în faţa pulsului de creaţie eternă a vieţii, în faţa infinitelor combinaţii pe care le poate împleti multiplicitatea elementelor naturii.

Pe aceeaşi cale matematicienii H. Poincare şi E. Leroy demonstrează că la baza investigaţiei ştiinţifice, adevărul e departe de a avea ultimul cuvînt, Comoditatea şi utilitatea intervin, reglementînd, selectînd postulatele. *L.* Brunschvkrg, în a sa *Les âtapes de la* pensee *mathematique,* dă preţioase sugestii în aceeaşi ordine de idei.

Un fizician, Meyerson, într-o lucrare rămasă de atunci clasică : *Identite et realite"* (1907), defineşte natura ca o *revoltă* a faptelor contra ştiinţei, ca o rezis*tenţă* contra principiului de identitate care, urmatconsecvent, ne duce la sofismele eleaţilor. Gaston Milhaud

în două opere puternice: *Les conditions et les limites de la certitude logique* şi te rafionnel susţine că certitudinea logică subt forma de necesitate absolută nu se găseşte decM în construcţiunile noastre mentale. E zadarnic de a aştepta ceva analog în experienţă ori in fapte. Acolo variaţia şi contradicţia domnesc. în aceeaşi ordine de idei, cu ceva mai multă înclinare către idealism, se poate menţiona şi remarcabila operă a lui O. Hamelin : *Essai sur les elements piincipaux de la reprâsentation.* Răpit, din nenorocire, prea de timpuriu filozofiei printr-o moarte prematură, Hamelin, care era deja o puternică autoritate, ar fi devenit un creator de curente şi un şef de şcoală.

în general, aspiraţia către libertate, către specificitate, către nuanţă şi analiză, rezistenţa contra redncţiunilor la general, contra uniformizării mecanice, dau o caracteristică comună filozofiei franceze contemporane, caracteristică fecundă, pe baza căreia o logică, o morală/ o estetică şi o sociologie sînt de clădit*

Cu un nume comprehensiv, care ar avea meritul de a fî şi acela care a fost întrebuinţat de şeful nediscutat al acestui curent, de -Renouvier, l-am putea numi *discontintiism.*

O întreagă literatură filozofică încearcă să,identifice discontinuismul francez actual cu pragmatismul anglo-saxon*, reducînd originalitatea celui dintăi. în fond, dacă, şi un curent şi altul au puncte comune în critica raţionalismului, în preponderenţa pe care o acordă voinţii şi acţiunii, în ideea evoluţiei adevărurilor, ele şe deosebesc în multe privinţe.

Mai > Iritai, ca punct de plecare, pe cînd pragmatismul e o derivaţiune a empirismului (cartea fundamentală a lui James e închinată lui J. Stuart-Mill), discontinuismul francez pleacă de- ia o filozofie spiritualistă şi idealistă. Cel dintăi e expresia unei metodologii experimentale hipertrofiată, cel de al doilea, al unei nevoi strict filozofice.

*** Vezi D. Parodî, *La philosophie contemporaine en France* (1921), Alean, Paris, ca şi E. Boutroux,**

In al doilea rînd, pe cînd pragmatismul urmăreşte sa subordoneze ştiinţa tehnologiei şi experienţei brute, cel dintăi tinde către un intuiţionism mistic în facultatea de cunoaştere. Unul păstrează preocuparea practică a temperamentului anglo-saxon, celalt, ' temperamentul neastîmpărat anarhic în nevoia lui de libertate al spiritului francez.

S-ar putea obiecta însă diagnozei pe care încercăm să o degajăm din aspectul filozofiei franceze contimporane că nu e aşa de generală,;întrucît două mari curente, dominante în gîndirea de aici, înseamnă o revenire puternică la mecanismul determinist, la pozitivism : voiesc să vorbesc de sociologismul lui Durkheim şi psihologismul lui Pierre Janet.

Cel dintăi, printr-o sforţare perfect' sistematică, ajutat şi de o şcoală întreagă de colaboratori, a încercat să modifice ştiinţele sociale după modelul ştiinţelor exacte. în broşura sa program : Ies *regles de la melhode sociologique,* el vrea să dea sociologiei o metodă obiectivă în care faptefe sociale trebuie privite ca lucruri: Statistica şi etnologia comparată 'sînt singurele metode care pot ajunge la acest rezultat: Psihologia, ca şi morala sînt de înlăturat pentru partea îbr subiectivă şi inconsistentă. Levy^BrUhl tieagă orice morală normativă, înlocuind-o pur şi simplu, cu o ştiinţă a moravurilor.

Pierre Janet[1] considera de asemenea viaţa sufletească privită pe dinafară, obiectiv. Psihologia nu se poate funda pe fenomene interioare, ci numai pe corelatul exterior, pe manifestări vizibile, exterioare ale acestora, adică pe studiul mişcărilor, căci ej pleacă de la postulatul prim că orice manifestaţie sufletească apare ca o conduită practică de adaptare şi că deci

'vţ&ţrt ales în ultima sa lucrare: *Les mşdicaments psychologîgaes, şi* în cursurile ţinute Ia Cotlege de France şi neimprimate încă: *Les itâpes de la vie p&ychblogique* şi *L'evoîution de la personnalitk.*

orice formă sufletească are şi „revers"-ul ei într-o mişcare. Vechea psihologie pornea de Ia interior la exterior, în loc să facă invers — ceea ce conducea la o serie de metode subiective,, deci nesigure.

Metodele psihologiei actuale nu pot fi decît patologia şi studiul comparat al societăţilor inferioare.

Cu toată această aparenţă de rigiditate mecanistă, aceste două sisteme nu ni se par prea îndepărtate de întreaga atmosferă a filozofiei franceze actuale.

In ce priveşte Durkheim, se poate uşor observa că doctrina sa prezintă un vizibil *dualism.* De la rigurozitatea empiristă a primelor sale lucrări *(„Les iegles de la methode sociologique* şi *La division du travail social)* pană la *Les formes eJementaires de Ia vie religieuse,* e o mare distanţă. în cele dintăi, se făcea ştiinţă pură, cu toate garanţiile pe care le cere această atitudine. în ultimele sale lucrări, noţiunea de societate se universalizează, devine un concept metafizic, Durkheim o implică în orice manifestaţie, după cum Schopenhauer implică voinţa ori Spinoza substanţa. Ştiinţa sociologiei devine astfel o *melaihică passocietaristâ.*

Dar nu numai atît. Şi Durkheim ca şi Janet pleacă de la un discontinuism ştiinţific prin, puternica lor predilecţie pentru „fapte" studiate individual şi nefalsificate de vreo generalizare oarecare. Şi unul şi celălalt nu acceptă nici o teorie generala. Mefienţa lor merge pană la un fel de atomism, aproape istoric, în sensul că faptele devin la ei aproape *evenimente* şi că-şi găsesc explicarea în ele înseşi.

Dacă acesta e aspectul filozofiei franceze contimporane, care sînt cauzele care l-au determinat ?

în primul rînd, tendinţa fatală pe care o are orice filozofie spiritualistă de a se transforma într-o filozofie a libertăţii. Debil pe la mijlocul secolului trecut, pe timpul cînd Taine îl ironiza crud în a sa *Philosophes classiques du* X/X *siecle,* spiritualismul unui Cousin ori Jouffroy cîştigă teren în momentul cînd „falimentul ştiinţei;[1] arată că promisiunile acesteia din urmă sînt departe de a se realiza. Ştiinţele pozitive inapte de a rezolva o puternică criză de conştiinţă apărută către sfîrşitul secolului trecut fac loc unei renaşteri mistice şi religioase. în toată Europa sentimentul religios renaşte sub diferite forme. Aici subt forma tolstoismului, dincolo subt forma socialismului, în altă parte subt forma pragmatismului religios. Omenirea şovăindă se cramponează de credinţele ce i se oferă. Rousseau, Pascal ori mistici medievali, Francise d'Assisi ori Bohme devin eroi de toate zilele, sînt descoperiţi din biblioteci prăfuite. Imnul entuziast al lui Renan pentru viitorul ştiinţei apune în indiferenţa generală.

în al doilea rînd, însăşi metodologia ştiinţelor exacte , nu mai e compatibilă cu un determinism mecanist prea rigid. Se introduce şi acolo invenţia, se face apel la raţionamentul prin analogie, se tolerează intuiţia şi chiar sentimentul. Ştiinţa devine suplă. Nevoia de spontaneitate, de ghicire în descoperirea legilor nouă aduce pe teren o mare şi fecundă metoda: ipoteza.. Realitatea e întrebată, e supusă la rămăşaguri, calculul probabilităţilor. Şi chiar presimţirile sînt legitimate, viteza progresului care cere veşnic bănuieli nouă nu mai cadrează cu meticulozitatea timpurilor, oînd savantul avea răgazul să-şi verifice lent şi îndelungat presupunerile. Grămezi de ipoteze îmbătrînite lasă loc liber la intuiţiuni nouă. Adevărurile vechi cad în hecatombe. în acelaşi timp individualul, contingentul pot forma şi obiectul ştiinţei. Faptele pot constitui „evenimente" explicabile prin ele înseşi, studiate ca atare. De aici. creşterea enormă, în ultimul timp, a ştiinţelor istorice.

In sfîrşit, nevoia de libertate se afirmă simultan şi în mediul social. Democraţiile aduc respectul personalităţii şi garanţiile libertăţii în locul prestigiului autoritar. Societatea dezleagă indivizii de lanţurile seculare. Cu cit e mai specifică o opinie, cu atît e mai ascultată. Pluralismul modern respectă pînă şi singularul. Căci fiecare credinţă reprezintă o parte din realitate, numai prin faptul că se afirmă. Adevărul total reiese din complexitate, din multiplicitate. El e sădit numai

In totalitatea infinitelor variaţii ale universului, după cum numai din toată gama culorilor, ţîşneşte lumina albă a zilei.

[11]

TEATRUL DE ANUL ACESTA

Am arătat măi'de mult, Intr-o altă cronică, că Ia Paris nu exista mai înainte un teatru artistic sau pentru intelectuali. Scenele bulevardiere, obiect de bursă pentru traficanţi, sau „Comedia Franceză", tribună oratorică pentru patriotarzi senili, nu puteau să satisfacă gustai nimănui. Pe urmă, evoluţia bruscă a teatrului în uîtimii ani lăsase de mult înapoi vechile clişee. Era totuşi de mirat că la Paris, de unde pornesc toate revoluţiile gustului, nu se putuse înfiripa o mişcare în pulsul timpului.

V-am< vorbit de revoluţia. lui Copeau de la Vieux-Colomluer : *simplificarea* elementului tehnic, a decorujiilorjtn, special; /literarizarea textului prin îndepăr-i tarea artificiilor scenic$_ ori,actoriceşti *decabotinizarea* actorului, ,care trebuie să îmbrace psihologia personajului, nu să caute a o degaja pe a sa. Intr-o sală mică, cu. puţine-mijloace, J. Copeau a reuşit să realizeze- aproape toate aceste deziderate. Sforţările sale ating eroismul. Energia şi dragostea sa cinstită de artă s-au .îndîrjit în loc să se dezoleze .în contactul cu piedicile materiale.

Anul acesta însă, repertoriul ce ne-rfl fost prezentat a rămas mult mai puţin variat. S-a evidenţiat oarecum în alegerea pieselor un fel de *spirit de sistem,* care strică libertăţii artistice. Piesele prezentate au arătat o lacună comună: cerebralitatea lor, intelectualismul exclusiv al concepţiei lor. De Ia *La mort de Sparte* a lui Jean' Schlumberger, de o puritate clasică, la *La Dauphine* a lui Francoîs Porche', pană la Le **pauvsd** sous *l'escaîier a* lui Henri Gheon, elementul afectiv **pai** sional e absent. Toate piesele sînt compuse din **cvpv** Nimic primitiv, spontan, nimic sălbatic care să ţîşnească din inconştientul profund omenesc al sufletuluL Din contră, aranjamentul şi gustul lui Copeau sînt rafinate, cîntărite. Luciditatea sa perfect inteligentă omoa* ră printr-un spirit de critică prea ascuţită tocmai ceea ce e mai real în fiinţa omenească : deşănţările şi dezarmoniile. Or perfecţiunea ofensează. Şi atunci te obligă s-o negi: singura scuză a perfecţiunii e că nu există. ..

Aşa se explică predilecţia sa pentru repertoriul clasic, pe care, ce e drept, l-a reîntinerit cu o vervă şi cu o vioiciune neîntrecută. Ni s-a promis un. an întreg montarea unui repertoriu rusesc şi a unuia nordic. Mai în urmă, Copeau a declarat eievilor săi că*'reuşeşte mult mai slab în acest gen decît în celelalte. - *-a*

Nu ştiu totuşi dacă această reacţiune de intelectualism, nu e necesară faţă de sentimentalismul „â bon mapche" a nemuritorului—: nemuritor în senzul că nu înţelege că se impune să dispară — domn BataiUe. Şi pe urmă cineva nu, poate excela decît într-un singur gen, care e rezultatul sincer al concepţiei şi mentalităţii sale. Ceea ce însă' trebuie de reproşat Iui Copeau e că chiar în limitele gustului său pentru raţionalismul teatral ar fi putut totuşi selecta cîte ceva şi din repertoriile străine. Oricît de complect, de universal ar fi mediul francez, de multe ori îşi lasă nostalgia, romantică a altor locuri şi altor feluri de a pricepe viaţa. în. afară de *La finit des rois* a lui Shakespeare; care ă căpătat probabil*cea mai formidabilă montare şi interriretare din cîte a avut vreodată, teatrul francez n-a; fost reprezentat, în repertorii. De ce nu Cehov, .Bernard Shaw, O. Wilde, Strindberg ? Probabil că explicaţia o găsim în aceeaşi unilateralitate a criteriului dupăi'căre se selectează programul.

Irisistînd mai mult asupra'vieţii afective/ ca şi asupra celeilalte insuficienţe, adică utilizarea programu-

*** In text, *Porcher,* desigur o eroare (n. ed).**

lui străin, Gemier, care a condus o excelentă campanie in elegantul şi poate prea modernul teatru — vorbim de arhitectură — „Comedie Montaigne", a reuşit sa fundeze a doua mare şcoală de artă teatrală moderna.

Elev al lui Antoine, păstrînd îndrăzneala maestrului, minus gustul său pentru un naturalism prea accentuat, inspirîndu-se şi de la Copeau în simplicitatea oarecum insolentă a mijloacelor scenice, Gemier e astăzi o puternică personalitate în actualul curent al teatrului modern. După ce a încercat infructuoase realizări, montări fastuoase în genul lui Reinhardt, anul trecut la „Cirque **d**'hiver" ; după ce s-a dezgustat de bogăţia seacă a efectelor de decor montînd în adevăr miraculos *La bataille* a lui Claude Farrere — a găsit drumul artei adevărate, pe cărări mult mai modeste, pe aceleaşi pe care pornise şi Copeau. Cu deosebirea însă că gustul său, deşi mai variat, mai eclectic — într-o singură sesiune un Shakespeare, un Bernard Shaw, un Lenormand- —s e mai puţin sever, mai puţin critic, în fine, mai puţin pur ca al emulului său. Ceea ce a fost însă în adevăr remarcabil a fost redarea într-o atmosferă perfect bulgărească (sic)* a lui *Le heios et le soldat* al lui Bernard Shaw. Toate nuanţele marelui scriitor englez au fost înţelese : concepţia de viaţă, umorul său caustic şi sentimental, tehnica specială.

Montarea lui *Le simoun* de Lenormand, un tînăr autor plin de promisiuni, cu toată extravaganţa sa voită, a arătat ce variată e gama lui Gemier. Liber.,de orice spirit de sistemă, el nu riscă să cadă în reţete de şcoală, nici In atmosfera de biserică literară ceea ce **la** „Vieux-Colombier", cum am arătat, începe să se simtă.

Dezorientat, fără energie şi fără dar, vechiul teatru **„de** L'oeuvre", care pe vremuri a avut utilul rol să stimuleze gustul pentru literatura de peste hotare, printre piese originale de mîna a doua, a avut anul acesta mîna fericită cînd a jucat. Le cocu *magnifiqiie* al unui tînăr flamand Crommelynck. Piesa aceasta a făcut senzaţie. Ca la orice lucru nou şi de valoare, au fost două tabere : una care vedea în ea revelaţia unui geniu, alta ceva mai ruginită, care ne atrăgea atenţia că avem de-a face cu un nebun ori cu un cinic lubric. Autorul, necunoscut pană atunci, a pus lumea pe gînduri, Oricare ar fi exagerările, piesa menţionată are multe din calităţile artei adevărate: o farsă veselă şi burlescă păstrînd tradiţia secolilor galanţi, alăturată de un simbolism concentrat, pe alocuri trist, totdeauna însă foarte omenesc. Majoritatea criticilor au comis o greşeală de perspectivă estetică : au judecat după categoria, realismului, declarînd că piesa e trasă de păr, acolo unde autorul înţelegea sa indice doar un simbol reprezentativ şi prin urmare, exagerat. în ce priveşte reproşurile filistine ale acelora care s-au scandalizat de imoralitatea ei, e bine de reamintit că spre caracterizarea epocii, *Madame Bovafy* a fost judecată de. o curte de juri şi că ediţia ei critică păstrează, ca un trofeu de sfidare faţă de prostia mediocră din toate timpurile, textul acelor dezbateri.

în afară de acest accident, bunăvoinţa d-lui Lugne-P6e ne-a dat repetate masacre de ale lui Ibsen şi diverse piese incolore. Pe celelalte scene, vodeviluri şi reviste pentru burghezimea franceză şi capitaliştii an-glor-saxoni, veşnic doritori de digestii uşoare şi de senzaţii excitante în acelaşi timp. Teatru care vine" să sfîrşească congestia celebrală a unei mese copioase şji pentru care se găsesc destui negustori care să satisfacă, alţi negustori: un fel de teatru în familie.

Despre curentele critice şi estetice în literatură* in care personalităţile unui Ch. Peguy» Ch. Maurras ori Bergson sînt dominante, într-o viitoare cronică.

*** Probabil eroare grotescă de tipar. Scrisoarea de-fată este in general neglijent tipărită (n. ed.).**

[12]

CURENTE CRITICE ŞI IDEOLOGICE

Personalităţile care au *o* influenţă puternică asupra culturii franceze contemporane sînt perfect antipodice între ele. Temperamente spontane, mistice, alături de realişti lucizi, de pozitivişti reci: sensibilităţi romantice, alături de inteligenţe echilibrate. Conţinutul ideologic de la care pornesc nu e nici el mai omogen. Reacţionari, lingă libertari şi socialişti, spirite religioase lîngă atei, republicani lîngă monarhişti. *„Popor antitetic",* cum se pronunţă Ch. Peguy despre neamul său.

Cu toate aceste depsebiri esenţiale, fiecare din acesr, te personalităţi şi-au constituit un cenaclu, a monopolizat o porţiune a intelectualităţii, care se inspiră şi judecă după Ultimul cuvînt al maestrului. In diversitatea aceasta de idei, care se ciocnesc, de dominaţii care-şi dispută clienţii, cîteva figuri mari se desinează. Ele se pot grupa după afinităţi, după familii intelectua]e. De aceea ni se bare mai nimerit să-i .clasificăm după temperamente, decît după conţinutul doctrinei lor. Doctrina poate fi împrumutată, în cel mai bun caz sugestionată. Ceea ce o selectează, ceea ce o distinge din masa informă de cunoştinţi e tocmai^ caracterul parti»-cular al sufletului, inseparabil de structura specifică a personalităţii. Dacă între un Ch, Peguy sau un Romain Rolland, unul e internaţionalist, european, celălalt patriot ardent şi naţionalist, nu se vede uşor, pentru cine e familiarizat cu contactul acestor două mari personalităţi, că fac parte din aceeaşi familie sufler tească?

Şau un,Maurras, şovinist, monarhist şi catolic, nu se .înrudeşte de .aproape ca structură mentală cu un Anatble France, comunist, utopic şi ateu, în ceea ce au comun ca suflet raţionalist, elen, pozitivist şi doritor de idei' clare ?

Fără să sacrificăm nimic din ceea ce e particular fiecăreia din capetele reprezentative ale Franţei de azi, îi vom împărţi în două mari categorii: acei care rămîn în> iradiata secolului al optsprezecelea francez, prin urmare a adevăratului secol francez, ateu şi antiromantic ,• acei care se inspiră de la alte genii ale trecutului, de la un Pascal ori Rousseau, firi turmentate şi romantice, sensibilităţi inconştiente, dar. mai ales mistice.

în galeria de figuri pe care o vom prezenta-o nu trebuie să se aibă în vedere atît calitatea talentului sau a inteligenţii scriitorului, cît amestecul său social, dorinţa de a acţiona asupra mediului, de a vrea prozeliţi, de a-i remedia maladiile, —- cum s-a spus foarte bine —'animaţi de „le deşir de sauver".

Din prima categorie, din cea a Voltairienilbr pozitivişti, trebuie menţionat în planul întâi Ch. *Maurras.* Cu lot catolicismul său îndărătnic, şeful spiritual al Iui *Action trancaise* e înainte de toate un umanist în sensul strict al cuvîntului. Inteligenţa sa se inspiră- şi vrea să continue civilizaţia greco-îatină, mai mult' pe cea elenă. Autorul lui *Anthinea* Şi al lui *le Ghermn de Paradise* duşmanul neîmpăcat al oricărui romantism', indiferent care ar îi el. Un dezgust profund îl îndepărtează de^a visătoria stearpă, ca şi de la concepţia nebuloasă a infinitului ori a absolutului. Cu' un sarcasm' caustic rîde de tot ce nu Se exprimă clar, net, în idei distincte; Rousseau, Pascal, Bergson ori Christ sînt pentrti'el halucinaţi periculoşi, dementi ridicoli, de dare *-otice* contagiune mentală trebuie îndepărtată.

Un epicureism voluptuos îl alătură de concepţia' pâgînă în contra oricărui ascetism! Uşor s^ poate deduce că un **asemenea** spirit va deveni în politică un "realist brutal. !s Macluavelismul fără scrupule, va fi prcOTajnul; şau. Urmează de aici că realităţile imediate, bioîogjce 11 vor atrage. Omul e o brută, el trebuie ţinut. în, frîp. Salvarea e în principiul monarhic o-autoritar. Ideea naţională e o: dată palpabilă, care trebuie să treacă înaintea internaţionalismului vag. Inegalitatea socială se va păstra în caste bine distincte. Ordinea veche,' cumințea şi fecunda ordine a vechiului regim vâ trebui restaurată,

Printr-o contradicţie inerentă acestui spirit sistematic de logician, Maurras va ajunge si mare apărător al catolicismului, el, care dispreţuieşte moliciunea imorală, ca şi sentimentalismul exagerat al creştinismului.

Trebuie însă de făcut o distiweţiunei Maurras nu e«n creştin. Pe aceştia ii dispreţuieşte. Nici un spirit religios, căci declară peste tot că e ateu. El e un catolic. De ce ? Pentru că catolicismul e înainte de toate o orînduială aristrocratică bazată pe tagme hierarhice. Apoi catolicismul e prietenul şi aliatul secular al monarhiei şi al vechiului regim. Cum i s-a spus foarte bine, el e un "catolic ateu". Apreciază doar din religie utilitatea ei reacţionară şi atîta tot.

Ca şi Machiavelli, descris de Merejkowski, prin urmare ca şi oricare teoretician al brutalităţii autoritare, Maurras e un naiv şi un idealist. Fără posibilităţi de aderenţă în mediul republican de azi, sistemul său e inofensiv. Războaiele sale bătăioase nu, reprezintă decît silogismul consecvent al unui spirit sistematic. Dar el rămîne pe hîrtie, şi Maurras, răutăciosul şi reacţionarul j Maurras,, rămîne o foarte simpatică figură, chiar proiectată pe umanitarismul celui de al XX-lea *veac.* Se zice tot aşa că brutalul Nietzsche, care voia în doctrină suprimarea bătrînilor şi a bolnavilor, era în viaţa sa intimă de o blîndeţe prea uşuratică. Mefiaţi-vă de eficacitatea .politică a tuturor Machiavellilor. Ei vor rămîne izolaţi, departe de o mulţime care nu poate pricepe nici extreme reacţionare, nici extreme umanitare. Publicul nu iubeşte publicitatea machiavelismului, dar.îl suportă, cînd e desfăşurat, cuminte, în secret. Astfel Maurras, care e stimat de o bună parte din opinia publică franceză, are ca discipoli numai o mină de studenţi, şi nu din aceia care obişnuiesc să treacă la examene. Acest anahoret, aşa de sigur în austeritatea lui, e ofensat din cînd în cînd de bande de studenţi, care-l poartă pe mîni la sărbători naţionale. Ce trist trebuie să fie că atunci cînd cauţi *ecouri* să recoltezi *elogii l*

Se poate părea paradoxal ca imediat alături de Maurras să aşezăm pe divinul *Anatole France.* O rafinerie elenă a inteligenţii, un epicureism uşor îi leagă pe

deasupra convingerilor contradictorii; Cu toate că sînt aşezaţi în cei doi poli extremi ai atitudinii politice, Maurras, care în tinereţe a fost secretarul. Iui Anatole France, nu are pentru fostul său maestru decît cuvinte de laudă şi de admiraţie. în tot cazul, nu e vorba aici de calităţile literare ale celui măi mare scriitor al civilizaţiei neo-latine, care sînt acelea ale unui demiurg coborît printre oameni ca să le sugereze poate simbolul supra-omului intelectual, ci de situaţia sa politico-socială. Se ştie foarte bine rolul său în afacerea Dreyfus, ca şi în mişcarea socialistă de mai tîrziu. Timp de treizeci de ani a prezidat congrese socialiste, a prefaţiat cărţi comuniste. Adesea s-a coborît în mulţime ca să deschidă plebei suferinde orizonturi largi de fericire şi confort. Bunăvoinţa pentru partea militantă, pentru datoria socială care-i incumbă oricărui cetăţean, n-a lipsit niciodată acestui literat. Cu toate acestea, între el şi. masele populare n-a fost niciodată o strlnsă legătură. Profunda sa Inteligenţă, prin excelenţă critică şi analitică, nu radia comunicativitatea, se detaşa în loc să se dee, se închidea în loc să se împrăştie cu delirul sacru al unui apostol. Intelectualitatea sa uimitoare îngheţa. Astfel nu putea să inspire, decît respect şi admiraţie, în nici un caz dragoste. Ca şi Voltaire, care, oricît de. democrat era, răminea deasupra maselor, Anatole France nu poate fi un focar de viaţă, un izvor de ardoare fanatică. Pe urmă, cum remarcă un critic contemporan, Anatole France, ca şi un seigneur din sec. al XVIII-lea, „ne concevait aucune limite au luxe, aucun frein au plaisir, aucune attenuation â la delectable volupte. Or c"est un probleme quî n'est pas encore resolu, de savoir commeut ou pourra faire vivre une societe democratique et socialiste en ne lui donnant pas d'autre loi que la recherche du plaisir."

Mai mult decît atît, figura marelui scriitor nu are nimic uman, fiindcă nu conţine în ea' ridicolul. Or, nimic nu leagă mai mult pe oameni decît conştiinţa ridicaturilor respective. La dînsul, nici urmă din toate acestea. Perfect pînă la absurditate, nu s-a lăsat înţeles niciodată de comunul muritorilor. Ca şi Moise al

lut Vigny, el e admirat, **temut** şi **sigur.** Poate încă că o uşoară rancună pluteşte în jurul său, ca în jurul zeilor lui Homer, nutrită de acel pe care l-a ofensat prin perfecţiunea sa. Căci ceea ce numim de obicei om simpatic e un om care lasă să i se remarce ceva inferior nouă. Nu s-a zis : „pour disposer quelqu'un en ta faveur aie l'air embarrasse devant lui" ?

Figură rece, tăiată în marmură, France rămîne deasupra societăţii, lipsindu-i vulgaritatea umană, care face pe oameni înţeleşi şi iubiţi.

tn faţa acestor doi neo-eleni, nepoţi ai lui Voltaire ori Diderof, se ridică alte personalităţi care excelează tocmai prin virtuţi contrare. De pildă, un Jîomain *Rol-*Jand;, Barbar plin de disproporţie, ridicul, om ca toţi oamenii, el desfăşură în faţa sensibilităţii exagerat de rafinate a sec. al XlX-lea seva plebeiană, mentalitatea brutală a vieţii sănătoase. Alături de scriitorii ruşi, •de un Gorki sau Dostoievski, cel mai uman dintre scriitorii timpului, el se transpune cu o putere de simpatie necondiţionată în sufletele cele mai străine şi eete=mai--umile. European înainte de toate, se inspiră din TolstoV'Beethoven: şi, din Scriitorii naţionali, doar din Rousseau, Nimic din Voltaire ori Renan. Prin urmarei nimic sceptic ori pesimist. înainte de orice, o sete de viaţă, o căldură inimoasă, un lirism torenţial, un elan mistic. Nimic intelectual: nimic cerebral. Puţine idei, puţine sisteme... Ceea ce făcea un inconvenient la Anatole France, adică doza prea mare de intelectualitate; la el, prin abâenţa ei totală* se transformă într-o lacună;- „Anatole France est une întelligence sans flamme, R. Rs'Hand est ;„une flanime sans directioa.". în adevăr, dacă sentimentul * e creator ,de energie, de simpatie, eî e orb, rătăcit şi fără luminile raţiunii, oscilează fără scop pe cărări contradictorii. La R. Rolland nu găsim disciplină, nici sistemă intelectuală, mai mult, nici soluţie la crizele pe care le descrie, căci soluţia* e operă de raţionament. Ne recomandă să muncim, să sperăm, dar nu ne spune în ce anume.- Din cauza varietăţii modelurilor pe care le

* **Ini text .sitiîaţia", desigur greşeală de tipar.**

stimează, modeluri luate din toate colţurile Europei, **din** toate sensîbiUtăţîIe şi de la! toate popoarele, faţat mentalitatea sa e dezorientată., Nu cunoaşte nici scop, nici mijloc precis. N,**are** nîci o filozofie, nici un sistem de credinţe politico-socîale. Nu face decît să preconizeze aspiraţii ori veleităţi — după cum s-a remarcat foarte bine, încolo rămîne în afară de partide, în afară de patrie, ca şi în afară de religie. Ideea naţională, ca şi ideea socialistă rămîn vagi, scăldate în cuvîntul prealafg de umanitate şi nejustificat de nici o atitudine socialistă precisă. Maximum de ce indică mai precis e uri fel de *internaţionalism cultural.* Dar aceasta e insuficient. Legăturile internaţionale se bazează pe criterii mai adînci : pe interese politice ori morale, niciodată, pe idei ori sentimente. *

Cu drept cuvînt generaţia tînără, plină de dor de acţiune, rămîne decepţionată, de această personalitate, care o îndeamnă la muncă, fără să-i spuie ce trebuie să facă.

Din acelaşi aluat moral ca şt R. Rolland, cu aceeaşi ardoare de a salva omenirea suferindă, *Ch. Peguy,* fost elev al Şcolii normale superioare,. duşman neîmpăcat al spirituhn sbrbonian, a rămas oarecum departe de viitoarea ultimului secol, redus ca activitate la apariţia bilunară a unei distinse, dar prea puţin răspîndite reviste : *Les cahiers de la quinzaine.* Cu toate acestea, printre intelectuali şi literaţi, Un mare număr >nutreau un cult fervent acestui spirit bătăios şi personal. Calul său de bătaie era ceea ce numea el „le monde moderne". **Înţelegea** prin aceasta americanizarea treptată a vieţii prin tehnică, prin industrie, prin democraţie, bănci, şcoli, laboratoare, înţelegea mai ales victoria spiritului de *cantitate,* de măsurătoare asupra celui de caiitate, de nuanţă* Splendorile reci **ale** unui confort care-1 dezgustar mecanizarea oarbă a unei lumi industrializatei îi stîrnea accese de ură şi poftă de distrugere. Poziţia sa faţa de civilizaţia penibil cîştigată a sec. al XX-Iea e tot aceea a unui Diogene faţă de sfîrşiturile culturii elene sau a unui Rousseau faţă de sec. al,**xyill**^ea. Ţăran ca origină, inadaptabil Ia atracţiile unui urbanism care-1 obosea prin mediocritatea

şi platitudinea iui,. **Peguy** e înainte de toate un cinic, care urăşte civilizaţia şi ceTe întoarcerea la simplicitate, la eroism, la **sacrificiu** şi la natură. El vrea curajul în luptă şi cavalerismul în acte.

Toate sfirşiturile de secol produc spirite analoage, cînd oboseala faţă de tehnică, de spiritul de măsură şi egalizare devin insuportabilă.

Puritan şl simplist, virtuos şi, exaltat, el păstrează sinceritatea originii sale ţărăneşti de-a lungul maimuţărelilor, pe care societatea îl sileşte să le adopte. O sinceritate rurală, pe care se altoieşte filozofia lui Bergson, dispreţuitoare a ştiinţei şi a industriei — iată personalitatea lui Peguy într-o. primă fază.

Către sfîrşitul vieţii sale, acest agitat se calmează într-o nouă credinţă : catolicismul şi patriotismul.

Inadaptat şi obosit, se zvîrli în braţele religiei şi ideii de patrie. Suflet extrem de veridic, voieşte să ilustreze cu acte revoltele ca şi credinţele. Curaj rar, căci rare sînt acordurile doctrinei gratuite cu practica vieţii; care jertfeşte fericirea. în primele zile ale războiului cade cavalereşte printre primii, .mulţumit că poate jertfi umilul dar al vieţii sale, din care nu făcuse niciodată un scop în sine. • > • . - •

Un R. Rolland, ca şi uri Ch. Peguy reprezintă concret ceea ce o mare viziune filozofică a secolului, *H, Bergson,* reprezintă abstract şi metafizic. Filozofia acestuia din urmă e profund inspirată de acelaşi cinism anti-cultural şi anti-metafizic. Şi ea e o filozofie de sfîrşit de secol, de revoltă contra artificialităţii şi grandomaniei ştiinţei, o puternică revenire la activism, pe de o parte, lăpreamărirea forţelor inconştiente şi sentimentale, pe de alta.. Odată principiile fundate, aplicaţiile bergonismului pot fi. numeroase : neo-creştinism, neo^sipiritualism, pragmatism, cniar şi sindicalism. Se ştie că *Georges Sorel,* ca şi *Charles Peguy* se reclamă că discipoli ai lui Bergson.

Galeria figurilor reprezentative a Franţei contemporane ar părea incomplectă dacă n-am pomeni aici şi de Maurice Barres. Figură, interesantă, amestec în acelaşi timp de senzualitate meridională şi de metafizică nordică, mi se pare mai puţin interesant ca activitate socială, în care naţionalismul său, plin de concesii republicane, în ultimul, timp, Conţine ceva monden şi snob în el. Mai mult elegant decît eficace, naţionalismul baresist aduce eu el ceva din atmosfera saloanelor.

lata cele două tabere faţă în faţă. Tradiţia franceză reprezentată prin Maurras şi Anatole France, în faţa lor Peguy, Romain Rolland şi Bergson, sensibilităţi romantice, încearcă să cutremure banalitatea contemporană, indicîndu-i alte valori,

Cei dintăi, lucizi, luminaţi de concepţii clare, ne apar reci, lipsiţi de entuziasm şi de delirul profetic al novatorilor; ceilalţi, nebuloşi, agitînd modele vagi, fără să se precizeze prin sisteme coerente şi expresive.

Şi unii şi alţii înconjuraţi de coterii restrînse de cafenea literară sau de cenacluri mondene. Şi unii şi alţii rezumaţi la inspiraţia unui urbanism extrem, fără contact profund cu masele mari ale adevăratului popor.

Ceea ce ar trebui Franţei ar. fi o, doctrină care să concilieze cele două tendinţi. Un sistem lucid, dar entuziast. Un curent ideologic clar, dar animat de căldură şi forţă

Ceea ce i-ar trebui mai ales ar fi .îndepărtarea de urbanismul, artificial prin contactul cu viaţa rurală şi integra] naţională. Un sistem care să se inspire şi să se adreseze poporului, păstrînd tradiţia consecventă a unui Rousseau, **a** unui Proudhon, a unui Jaures. Atunci ideile ar înceta de a fi apanajul saloanelor, pentru a deveni directiva fecundă,a transformărilor viitoare ale acestui popor.

IN CHESTIE PERSONALĂ[1]

De doi ani, de cînd redactez această cronică, am primit multe scrisori de la diferite persoane. Necunoscuți, cunoscuți, amici. Cîțiva înțelegeau perfect atitudinea mea față de cultura în mijlocul căreia mă găsesc. Mulți însă mă acuzau de pornire în contra Franței sau de germanofil ism.

Unii îmi făceau onoarea să creadă că aceste sentimente sînt personale, alții mă întrebau însă dacă nu sînt impuse de revistă. Majoritatea reproşurilor erau naive. Astfel n-am încercat niciodată Să mă explic. Pentru cine nu înțelege clar, de "la început, anumite nuanțe, fiindcă are atitudini preconcepute, la ce bun să-i forțezi gîndirea în urmă ?

Acum îmi parvine ultimul număr din Revista vrem/i în care d. Em. Ciomac propuntă un rechizitoriu contra mea din acelaşi punct de vedere.

Să răspundem d-lui Ciomac şi odată cu d-sa şi celorlalți.

D. Ciomac mă interesează. Nu fac **j>arâddxe.** Am, din contra; o mulțime de motive. întăi, d-sa e moldovean. Qanienii care au. această calitate reprezintă pentru mine o valoare extra-rațională : „au deşsus du vrai et du bien"... îi simpatizez după logica afectivă pur şi simplu, cam ca pe un membru al familiei, de pildă. Ce vreți? DJ Ciomac' e una din slăbiciunile — poate din vițiile — îndărătnicului meu regionalism.

In aldoiiea rînd, d-sa a învățat la Iaşi în acelaşi liceu cu mine : d. Ciomac mai bătrîn, cum îi place să fie de obicei, eu mai tînăr, cum îmi place să fiu totdeauna.

[1] Rugîm pe autor să ne Ierte c*-i publicăm acest articol cu atlta întîrziere (n. red. V. rom.).

Pe vremea aceea numai d-sa Făcea literatură; elegii â *la* Musset, pe care le recita cu delicioase grimase, în seflie de ieşire, duminica, Ia' cofetăria Tufii.

Mai mic mult ca d-şă, neputincios în a construi un sonet, îl uram ca stimă, din ignoratul meu colț. Să-mi ierte d. Ciomac aceste tardive, dar inocente confesiuni. Ele sînt necesare. Aş vrea să înțeleagă din ele, atît d-sa, cît şi publicul, tonul prietenesc in care vreau să-i răspund, aş vrea sâ înțeleagă că, atacat aricind, oricum şi ^oriunde de d. Ciomac, sentimentele mele vor rămîne egale şi indulgente ; mai mult, opiniile, mele vor sUferi totdeauna influența unor' duioase amintiri care vor acoperi cu roz tot ce-i lipseşte d-sale din logică, din gust ori din talent. Astfel, dacă d-sa zice in sus-citatul articol că trebuie „să vorbească cu displăcere" despre mine, eu voi vorbi cu plăcere de d-sa. „Dacă nu mă vreți voi pe mine, vă vreau eu pe voi": e eternă tragedie a simpatiilor nereciproce. Dar toate aceste afaceri personale n-ar 'îi meritat aceste rînduri, dacă felul d-lui Ciomac de a scrie, de a aprecia, n-ar avea şî semnificație obiectivă, dacă n-ar fi reprezentative pentru anumite moravuri critico-literare de ia noi, "

Credeți-măy d. Ciomac e, nicî mai mult, nici mai puțin decît un simbol. Seryindu,ne ne exemple oferite de d-sa, să încercăm a degaja a cest'portret.

D. Ciomac reprezintă de rpinune, ceea ce am numi noi „criticul bătrîn". Pentru această speță, virata oferă unul din cele mai mari avantaje. Să fi avut nenorocul să fii în clasa I de liceu în timp ce el era în clasa a VHI-a; să fi venit Ia Paris cu doi sau trei ani mai tîrziu decît a fost el să fi cetit o oră mai tîrziu o carte pe care el a descoperita întăi; fată puncte de inferioritate care nu se pot iertă o viață. D. -Ciomac, în articolul din K.v., reproşează adversarilor aceste grave defecte : tînăr, june etc!? ,

Criticul din speța de mai sus nu face numai caz de vîrstă r 'toate judecățile sale se bazează pe *argumente de autoritate,* de reputație. Cutare lucru e frrrmos şi adevăfat fiindcă l-a afirmat şi cutare celebru critic, cutare celebru artist etc. EI e eroica sentinelă ă prfn-

cipiilor consacrate, lui i se cuvine eminentul şi venerabilul rol de a ține într-o stricta şi perfectă codificare valorile tradiționale. E deajuns ca o cârje, un tablou să fie recunoscut de majoritatea cetățenilor, ca un lucru să aibă implicit valoare. Autoritatea celebrității ori a majorității» iată ce d. Ciomac se grăbeşte să recunoască şi d-sa, gratuit, după rețetele oferite, pe cuvînt de eminente personalități.

D-şa admiră „Comedia franceză" fiindcă are 400 ani vechime şi fiindcă s-au jucat odată pe scena ei Moliere, Beaumarchais, Racine; pe P. Bourget, fiindcă nu se cade unui simplu adolescent să fie obraznic cu el pe romancierii', francezi, fiindcă toată lumea îi cunoaşte, în timp ce romancierii englezi sînt declarați inferiori fiindcă îi cunoaşte mai puțină lume, inclusiv d. Ciomac.

D-sa crede pe cuvînt orice om mare şi se îndoieşte de evidența afirmată de necunoscuți ori de tineri: un fel de revoluționar **„â** rebours". Mai mult decît atît, D-sa cere *autoritate şi geografiei Londra* Paris, Berlin (acesta poate nu(căci e nemțesc), în fine, toate orar. sele care; trec de un milion de Jociutori sînt respectabile, in schimb, e sever cu micile oraşe de provincie.

Jmi face multă plăcere cînd..mă gîndesc că trebuie sa**-i** fi făcut cel puțin tot atîta şi d-lui Ciomac, atunci cînd a găsit **spiritualul** epitet de „tînărul huşan". Are dreptate d, Ciomac; e o gravă şi insolubilă imcompatibilitate intre faptul de a fi născut la Huşi şi de a frecventa„Comedia franceză"* Dar. de. ce atîța sarcasm? întrucît e mai vinovat cineva care s-a născut la Huşi, decît,în orice alt oraş din România, să zicem, de pildă, Botoşani ?

. Criticul băjtrîn. nu numai că face apel la*judecățile de autoritate : filozofia sa e în plus ***dogmatica.*** EI crede în.viața eternă şi, imanentă a adevărului, a frumosului, a binelui. Există un adevăr unic. ., Ceea ce vicisitudinile epocilor aduc ca noutate sînt mode efemere,., care nu Jasâ urme adinei în viața încremenită a umanității.

Supletea relativismului, a diversității infinite* dulcea melancolie a unui Heraclit, care, contemplînd eterna devenire, vede bine că clipa care a trecut piere pentru totdeauna, şi, că ceea ce îi urmează e altceva care n-a măi fost, i. se pâ,rătUUdini neserioase. Grav şi animat de linîtat'ea' credinței, d.'^Ciomac împarte lumea în două categorii: cei care spun la fel cu d-sa şi care sînt cu adevărul ,• cei care-1 contrazic şi care spun „insanități peremptorii sau primejdioase aberații". Apropo': mărturisesc' că cuvîntul aşa de grav de „aberație" îmî, face frică. El nu e numai un cuvînt, dar un teribil verdict. Ca atare, l-am îndepărtat din vocabularul meu, căci el transpiră direct, pe de o parte, grandomania credinței tale pe care o ridici la infailibilitate, pe de altă parte, naivitatea rectilinie de cuget de a o crede numai pe ea posibilă.

De ce e aşa de definitiv d. Ciomac ? Poate că şi eu care greşesc şi d-sa care are.dreptate sîntem departe de evidență. Ceva mai puține .iluzii şi ceva mai mult scepticism e tratamentul pe căre-U merită orice adevăr: şi al meu şi al d-sale. De ce apară d-sa cultura franceză cu ^mijloace aşa de prusace ? , .

Pericolul portretului de mai sus nu s-a isprăvit. Dogmatismul aduce cu el didacticismul Criticul bătrîn face morală şi dă sfaturi. El împarte dreptate şi adevăr ca un bun tată de.familie la copiii neastâmpărați. Adesea dă **Tețete** r o recenzie se face aşa^uni articol aşa... D. Ciomac învață pfr.d. M. J. de ia *Sburâtorul* cum.şă citească ? pe „tînărul critic" de fa *Gmdirea,* ,şă cer tească romancierii franceji moderni; sfătuieşte *Viata românească* să. nu se compromită; dojeneşte pe-.romancierii engleji care nu sîat-deeît nişte „biiguitori şi nişte începători" (iar vîrsta şi reputația !).

Aceste apucături didactice d. Ciomac a trebuit să Ie învețe de la d. Iorga, în a cărui admirație cronică, ditirambică şi necondiționata,, se găseşte. v

Respectul pios de autoritate, de reputație, dogmatismul şi didacticismul pedant >. iată cîteva dintre trăsăturile tipului critic menționat mai sus şi''întrupat integral de d. Ciomac. "

Astfel, din toate calitățile critice ale d-Sale, piefatea apare vSublimă ? restul mi se pare ceva mai inferior.

Şi cu toate acestea, amicii d-lui Ciomac nu-1 vor recunoaşte în acest portret. In intimitate, d-sa e tot ce poate fi maţ tînăr': plin de exuberanţă extra-critică, plin de voioşie, de şirerigărie nevinovată, el îşi face prietenii bine dispuşi şi fericiţi.

Cum se explică această contradicţie intre scrisul şi felul său de a fi? Două ipoteze sînt posibile: ori bătrîneţea e o armă polemică de ocazie pe care d. Ciomac o întrebuinţează cînd îmbrăca haina de critic; ori caracterul său prezintă unul din ace!6 incomprehensibile, dualisme care nu se pot rezolva de^-a lungul unei vieţi. Ce vreţi? Natura e plină de lucruri neisprăvite, de elemente contradictorii, de nonsensuri. în această privinţă, caracterul d-lui Ciomac aminteşte de. o anecdotă a lui Voltaire : un biet om era dat în judecată simultan de nevastă-sa, care cerea divorţul acuzîndu-1 de impotenţă, şi de b tînără fată câre-1 acuza de viol.. Ar fi fost firesc să fie condamnat ori de una, oii de cealaltă vină, care, în bună logică, ar fi trebuit să se excludă între ele! Rezultatul fu că bietul om a fost condamnat şi pentru o imputare şi pentru cealaltă. Tribunalul naturii se amuză cîteodată punîndu-i noi dileme tot aşa de insolubile. Poate e cazul d-lui Ciomac... Je h'en sais rien...

Dar cu aceasta n-am terminat. D-sa mai prezintă şi un alt tip caracteristic culturii noastre din'ultimii cinci ani: francofilul desăvîrşit, din rasa acelora care în timpul neutralităţii noastre, consecvenţi pănâ la sfîrşit, cereau providenţei dispariţia României de pe harta Europei „pourvu que Ia France aie rAlsace-Loraine".

Pentru astfel de persoane, Franţa e entitate religioasă. Tot ce e mai perfect, mai desăvîrşit pe lume cade în sarcina ei. „A priori"* tot ce e inferior, urît, criminal cade în sarcina duşmanilor ei, oricare ar fi ei —*. opinie, în parte exactă, în totalitate, exagerată. Aceşti oameni mai cred în Franţa ca într-un „Tabu" sacroşant, şi orice îndoială, orice rezervă e considerată ca o impietate.

Lenea de gîndire şi de gust a unora se poate acomoda foarte uşor cu un asemenea servilism. Ce poate fi mai coinod, mai dulce decît a avea un patron care gîndeşte pentru d-tă şi din imitaţia căruia te poţi nutri ?

Dar a urma o asemenea. directivă înseamnă a-ţi mutila orice simţ critic, a abdica Ia orice drept al raţiunii, ca şi la orice demnitate; mai însamnă şi întronarea politicii ententiste în literatură, în urma căreia critica devine perpetuarea acelei odioase „Kriegsliteratur" pe care am suportat-o cu indignată resemnare patru ani de război.

Dorim din suflet să se isprăvească odată cu eterna discuţie ententofilă-germanofilă* măcar în literatură 1 Măcar aici să respirăm puţin aer liber şi să isprăvim odată cu ploconelile nedemne ale politicii noastre de veritabili balcanici. Crede d. Ciomac că vom ajunge vreodată ceva prin abdicarea, noastră de la orice revendicare de originalitate în gîndirea şi.în simţirea propriu naţională, ori prin transformarea noastră într-o sucursoiâ cuminte a *Franţei* în. Orient ?

Dacă comoditatea unora, ori servilismul altora se împacă,cu înfeodarea noastră sub suzeranitatea unui patron cultural, personal nu voi urma acest,finim, pici măcar pentru seriosul motiv că mă dojeneşte d. Ciomac,

Asta nu însamnă însă, cum vrea să insinueze d-să, pentru mine, ca şi pentru revista unde scriu, „pentru care are atîta respect" (de ce ? fiindcă, e reputată ?), că „defăimarea culturii franceze e urmărită conştient şi cu rea-credinţă".

în adevăr, ce-am afirmat eu în. decursul celor doi ani de eind redactez această cronică ? întâi, o simplă constatare — anume că francejii sînt uri,popor, de raţionalişti şi că partea mistică ori afectivă le lipseşte. Dar aceasta o recunosc ei înşişi de la Voltaire Ia Taine» Renan, Faguet, Anatole France, Bergson şi Maurras. Mai mult decît atît, ei fac din aceasta un merit, o laudă, cum poate e şi firesc.

Am mai susţinut, în altă parte, că Voltaire, întrupînd de minune această mentalitate, e tipul ^cel mai caracteristic al francezului, ca atare cel mai iubit de ei, în timp ce J.-J. Rousseau e un izolat, dispreţuit de adevăraţii franceji. Aici d. Ciomac are un răspuns..

D-sa îmi aduce ca probă a popularității lui Rousseau faptul că acesta a determinat marea revoluție din 1789.

întâi, nu poate îi vorba de o influență exclusivă a lui Rousseau. Ideile sale,' aceea a contractualismului, a dreptului natural etc; le găsim în atmosfera secolului ca un fel de patrimoniu comun,. Le are şi un Mably, şi un Morelly, şi un Brissot de Warville şi alți mulți.

Mai mult decît atît. O mulțime de istorici neagă în mod serios influența lui Rousseau asupra marei revoluții. Aşa de pilda Jellinek susține că *Drepturile omului* au fost copiate' după constituțiile americane puțin anterioare, fără să se țină samă de influența filozofiei sociale a sec. XVLtt, iar *Aulard (Histoire poîitique de la Revolution francaise),* cît şi *Erpinas (Phiîosophre sociale au XVIIl-etne* siec/e *cet la Revolution),* ori AL *Lichienberger (Le soeiaiisme au* XVf/f-eme *sikcle)* arată că revoluția e mai ales influențată de doctrina *ideii de progres* a uriuî Voltaire, Condorcet, TurgOt ori a fiziocrațiloi, al căror adversar era tocmai Rousseau; că, din contra, contrăcțualismuî acestuia din urmă â avut o influență mai slabă atît asupra mentalității generale, cît şf asupra conducătorilor Robespierre, Saint Just, Danton, Babeuf — or aceşti autori sînt recunoscuți, cu permisiunea d-lui Ciomac, ca.cei mai buni cunoscători aî Revoluției Franceze. După cum se vede, lucrul nu e aşa simplu cum îl crede d-sa.

In ce priveşte .revendicările sociale ale sec. al XîX-lea, cu excepția lui Fourier (să citească d. Ciomac, cartea lui H.' Boutgin ori măcar articolul lui Faguej .dîn *Politiques ei moralistes),* toți ceilalți reformatori sociali: Saint Sirrion, Pecqueur, Blanqui; Cabet, Proudhon disprețuiesc idilismul revenirii la natură ori individualismul preconizat de Rousseau. Cît priveşte mişcarea socială, alături de aceea a ideilor, e influențată de socialismul născînd, aşa de opus liberalismului de Rousseau.*

*** Eroare probabilă în textul original: a se citi „liberalismul JBI Roosseau".**

Dar să admitem că d. Ciomac nu ştie toate acestea : d-sa e numai un simplu literat. Logica totuşi ar fi putut să-i ducă La această întrebare :-, chiar dacă -Rousseau ar fi influențat marea revoluție,, ce înseamnă aceasta? Marx a influențat revoluția rusă* E elr pentru aceasta un tip popular rus?,Dacă Rousseau ar fi influențat Revoluția Franceză, singura concluzie rezonabilă care s-ar fi putut deduce ar fi fost aceea că revoluțiile sînt stări de psihologie colectivă foarte sugestionabile, în care influențele cele mai străine de sufletul unui popor pot juca un rol hotărîtor. Dar atîta tot.

în altă parte mai spuneam că spiritul prea naționalist, şOvin, stîrnit de război, face-ravagii în intelectualitatea franceză. Dar aceasta o constată A. T/hibaudet într-un articol din *l'Europe nouveîle,* un-Andre Gide, într-un' articol de frunte din *Nouveîle* Revue *trancaise* asupra relațiilor intelectuale franco-germane, ba chiar şi naționalistul P. Souday. Nu, mai vorbesc de oamenii politici ca un Herriot, şeful radical-socialiştilor, unul din cele mai puternice partide din Franța, ca însuşi Briand, care în ultimul mare discurs ținut la Cameră vorbea de pericolul izolării morale a Franței. O mai constată oamenii de ştiință, economiştii Rist şi Germain-Martin, în finei majoritatea profesorilor,-.,care se plîng de pe catedrele lor că animozitatea franco-germană le face imposibilă orice comunicare cu cole-; gii de vpeste Rin, în.dauna umanității întreeji. O constată, în fine, Anatole France, care în. discursul ținut la banchetul ce i s-a oferit la Stockholm cu ocazia acordării premiului Nobel spune că pacea de la Versailles, ca şi mentalitatea actuală sînt o prelungire a războiului, nu o veritabilă pace. Nu cred că toți aceşti buni cetățeni francezi urmăresc „defăimarea" culturii lor. ,

Mă mai acuză d. Ciomac că aş fi comis crima de a susține că „Comedia franceză" a devenit uri teatru insuportabil din cauza emfazei ridicule şi ă manierismului exagerat care domneşte în spiritul ei. ' ' ;

Spuhînd aceasta, nu numai că am avut dreptate, dar am,regretul de a fi spus o banalitate, un truism.

De Ia cupletele cabaretelor artistice, în genul lui *Lune* rousse, la articolele criticilor dramatici de talia unui **M.** Boussard acum la *Nouveîle Revue francaise,* a lui *Hi* Bidou de la *Journal des Debats,* Berard de la Mereure de France, unanimitatea domneşte în a arăta cît ridicol conţine această instituţie. Deschidă d. Ciomac voi. V din *Jean Cristophe,* „La foite sur la place", şi va vedea că şi Romain Rolland are cuvinte mult mai aspre ca ale tuturor despre această îmbătrînită şi îndărătnică instituţie. în fine, fiindcă are atîta stimă pentru Jacques Copeau, directorul lui „Vieux Colombier", să citească ce scrie aceasta despre „Comedia franceză" într-o recentă broşură intitulată *L'ecole du Vieux Colombier,* p. 18 şi urm.

După aceasta, d. Ciomac adaugă : ≯E vorba de cel mai desăvîrşit teatru din lume, casa tradiţională a lui Moliere etc." Casa tradiţională da, dar de atunci cîtă evoluţie s-a înfăptuit în teatru ! îl scuzăm că nu a auzit de teatrul rus al lui' Stanislavski de Ia Moscova, înainte de război, de oeî italian de la Florenţa, de eforturile lui Reinhardt şi ale altora în Germania, ca să nu cităm decît cîteva. Dar nu înţelegem să întoarcă ignoranţa în acuzare contra altora care le cunosc.

De fapt, toată admiraţia d-lui Ciomac pentru cultura franceză se bazează pe lipsa unui material comparativ cu celelalte culturi şi literaturi europene, pe care nu îe cunoaşte. D-sa nu ştie nemţeşte. Cum francejH nu traduc, îi lipseşte cunoaşterea literaturii moderne germane. D-sa ignorează marile talente ale unui Heinricn si Thomas Mann, a unui Arthur Schnitzler, Wassermann, în proză, a unor Ştefan George, Ştefan Zweig, R. Dehmel, Rainer Măria Rilke, Hofmannsthal, Wedekind, îh poezie, dintre cei măi bătrîni; a unUi Werfel, Schickele, Stadler etc, dintre cei mai tineri. D-sa nu cunoaşte literatura scandinavă a unui Jacobsen, Per Halistrom, **H.** Bang, Knut Hamsun. D-sa nu cunoaşte limba engleză, deci marile romane ale lui Thomas Hardy, concurentul lui Anatole France la Premiul Nobel. şi pe care Octave Mirbeau îl punea alături de Tolstoi; ale lui Joseph Conrad, a cărui operă complectă în traducere franceză se înfăptuieşte acum în ediţia

„Nouveîle Revue francaise" sqb direcţia lui A. Gide şi a cărui roman Sotu *leş yeux* d'pccjdeni e considerat ca cea mai bună pictură a vieţii ruseşti făcută de un european. Pe aceşti romancieri îi gratifică d-sa cu epitetul **de** „bîiguitori şi începători" I

Lipsit de aceste cunoştinţe variate, d-sa admiră unilateral şi forţe numai ceea ce cunoaşte: Franţa, Franţa şi iar Franţa.

O puternică admiraţie mă leagă de cultura franceză. Oricine a frecventat pînă Ia familiaritate, cu permisia d-lui Ciomac, toate geniile ei, încă din epoca de formaţiune a acestei culturi, de la graţioasele poveşti medievale *Aucassin et Nicolete, Amis et Arnile,* la cele galante ale Margueritei de Navarre sau„Cent *nouvelles nouvelles* ale lui Antoine de la Sale, de la Rabelais şi Montaigne la Racine, La Rocbefoucauld şi Pascal, de Ia *Contes de* Voltaire la *Confesiunile* lui Rousseau, de la Chamfort la Stendhal, Balzac, Flaubert şi Anatfple France ; oricine a văzut castelele de ‚pe valea Loirei, Blois, Chambord, Chenonceaujţ ori danr telărţa, în piatră a catedralei" din Chartres, a lui Notre-Dame de Paris ori a primăriei din Rouen, nu poate avea aversiune pentru spiritul francez care, îără să ne înveţe d. Ciomac, ştim că e alfabetul pe care toate popoarele ău învăţat arta şîbunul-gust.

Ast&zi însă şi alte culturi şi alte literaturi se desinează: cea nordică, cea rusă, cea germană. Comparaţia se impune de multe ori. Vrem aer proaspăt în casa veche şi să ne dea voie d. Ciomac să deschidem ferestile,'

Iată cum defăimez eu cultura franceză ***l*** \

Să vedem acum cum o apără dl. Ciomac. Cum e firesc, d-sa rupe o primă lance în apărarea Iui Paul Bour get,' Pedanteria retrogradă, lipsa de artă. spaplă şi adevărată, mania de a‚pune pană şi în. gura servitoarelor în cjţs‚cuţiile de la bucătărie .grave probleme de psihologie ori de teoria cunoaşterii, trebuia să impună d-Iiil Ciomac. Personal, 'gust foarte puţin acest autor şi declar a fi găsit oarecare interes în el între 15—16 ani, odată cu gustul pentru opefetă şi cinematograf, încolo, filozofia „â bon marche", plină de ten-

dinte moralizatoare şi,conservatoare din romanele sale mi se pare mai aproape de gazetărie, decît de literatură. Cu toate acestea, Bourget a lăsat şi cărţi simple, de artă adevărată'. Mă aşteptam ca d. Ciomac să le citeze atunci cînd îl apără: Dacă ar fi ales ***Un*** coeur ***de temme*** ori ***Cruelle enigme,*** de pildă ? Nu. D-sa merge de-a dreptul la romanele cele mai reprezentative pentru defectele sus-citate. D-sale îi place ***Discipolul.***, De ce tocmai această melodramă filozofică, ieftină şi pretenţioasă, făcută să sperie pe adolescent şi pe oamenii slabi de spirit ? Pentru că d. Ciomac nu poate înlătura sugestia grandiosului, a pretenţiosului în artă,, chiar Cînd e ridicolă. Astfel, ***t>iscipoîuî*** ajunge „cea mal Jmare operă nlpzofică a sfîrşi'tului veacului trecut". Excesiv, nu e aşa? Nu, d-le Ciomac, aceasta nu însamnă a apăra cultura franceză !

Mai departe, vorbind de mişcarea de la ***N,ouvelle Revae francaise,*** d-sa pomeneşte de Andre Gide, „renovatorul etic" (sic!). Propagator de precepte etice, rafinatul estet care a scris ***l'lmmoraliste**** care a scris o carte admirativă despre cinismul amoral şi estetic al lui Osc ar Wiide ? „.;

: Probabil ca d. Ciomac. confundă un suflet. religios cu un „renovator etic". Religia şi moraţa, sînt două lucruri deosebite. Există religii imorale, de pildă cultul lui Bachus ori prostituţia sacră la asirieni, aituri pe care religia timpului Ie recomanda şi morala le interzicea. Primase ocupă de sacru, a doua de ***bine.*** Religia se împacă foarte bine cu senzualitatea foarte rafinată. E cazul lui Barbey d'Aurevilly, al, lui Baudelaire,, al lui Huysmans, e cazul lui Andre Gide, acest protestant estet, şi senzual. Afle d. Ciomac.că un psiholog vienez, ***Freud,*** şi şcoala lui explică misticismul religios prin derivaţiurii sexuale.

Din dorinţa de a arăta ce floră bogată de romancieri a produs Franţa in ultimul timp, d-sa face o înşirare de autori. Talentul real al fraţilor Tharaud e pus alături de foiletonistul LouiS Bertrand, scriitori reali, ca Comtesse de Noailles, F. Monfort,*A. Spire, Leen

Bloy, lîngă' **plicticosul** ^Marcel Proust*, menţionat numai pentru că a Tuaf-premiul' Goncourt şi fiindcă are preţioasa calitate în ochii d-lui Ciomac de a fi tradiţionalist, moralist, retrograd etc.

Aceasta însamnă a apăra' cultura franceză ?

Urmează apoi, din aceeaşi înşirare, Roland Dorgeles (autorul unei mediocre ies ***Croix de bois),*** Maurice Maindron (?), Rene Boylesve (fiindcă e la Academie ?), în fine, şi Abel Hermant. De ce nu şi Marcel Prevost? De ce nu şi Georges Ohnet? Doar acesta din urmă se zice că era considerat de Kaizer ca cel mai mare romancier francez contemporan, argument care ar putea să impună d-lui Ciomac, dată fiind calitatea de monarh a Kaizerului. Dar uitam că acesta e neamţ. Vrea să dovedească d-sa spirit de independenţă ori germano-fobie, cînd îl omite ?

Acolo unde se poate vedea mai bine gustul criticului nostru; e cînd compară pe J. R. Kipling cu Claude Farr,ere; Cu această.;' ocazie mai aflăm şi interesanta noutate că Conrad.iau e englez, ci polonez. Şi id. Ciomac vorbea de mistificări! De fapt, J. Conrad e un ofiţer de marină englez, în retragere.

Iată cum apără d: Ciomac cultura franceză!

ŞI acum faceţi' următoarea experienţă. Luaţi un francez, oricît de şovin ar fi el, oricît de orbit de interesul exclusiv al patriei Iui, şi puneţi-I să citească apărarea d-lai Ciomac şi defăimarea ***mea.*** Neîndoios, francezul se **va** îndrepta către defăimare. Căci trebUie să inţeleâgă d. Ciomac că bunăvoinţă nu e totdeauna suficientă şi că există pledoarii care strică unei cauze, ca şi critici utile care b servesc.

Avînd pentru cultura franceză cea mai puternica admiraţie, cum am spus-o de atîtea ori, nu pot totuşi renunţa la imboldulunor observaţiuni critice acolo unde trebuiesc făcute.. Cu aceasta cred că am precizat pentru oricine poziţia mea...

*** în legătură cu Proust, a se vedea „autocritica" lui Ralea în nota care însoţeşte textul despre Proust din *Scrieri,* vot II, p. 262 {vezi nota supra, p: 48).**

Isprăvesc aceste şicane făcute d-lui Ciomac cu oarecare melancolie. De ce face d-sa politică în literatură?

Mă întreb şi o vagă nostalgie mă face să regret pe „trubadurul de la Tufli".

Paris, 28 dec. 1921

114)

ECONOMIE ŞI POLITICĂ

Punctul de vedere francez la conferinţa de la Genova e aproape tot atît de riguros, intransigent, egoist ca şi în alte ocazii. Aşadar, politica naţionalistă franceză a învins şi acum. în atitudinea politică a Franţei, atitudine pe care opinia publică europeană o găseşte bizară întrucît Strică chiar intereselor franceze, intervine ca primă influenţă numai starea de spirit a actualului guvern şi a opiniei publice naţionaliste ?

O astfel de interpretare ni se pare simplistă, Forţa credinţelor colective e; enormă mai alqs în secolul nostru. Dar ea e numai q rezultantă. Dificultăţile vin din^altă parte. Ca să înţelegem mai bine politica internaţională a republicii în anii de după război, mi se pare indispensabil să aruncăm o privire asupra economiei ei naţionale, aşa cum i-a lăsat-o războiul mondial. Aceasta ne va aduce mai multă lumină decît orice opinie preconizată*.

Raportorul general al'bugetului la Senat încheia, în primele luni din 1921, următoarea concluzie relativă la starea financiară a republicei:

• **Probabil ‚preconcepută'.**

„Peste 300 miliarde datorie publică, în afară de perisiuni şi plata daunelor de război.

Un buget în deficit cu 2 miliarde, 800 milioane (după unii publicişti deficitul s-ar urca la 3 miliarde, 18$ milioane, dacă se adaugă şi cheltuielile extraordinare votate în cursul discuţiunilor). Un tezaur public care cere pentru exerciţiul în curs 36 miliarde, resurse ce trebuiesc acoperite exclusiv prin împrumuturi. Perspectiva de a crea 6—8 miliarde resurse anuale şi permanente, pentru a asigura echilibrul bugetului în anii viitori. Chestiunea pensiunilor şi a reparaţiilor nerezolvate."

Proiectul de buget pe 1922, departe de a aduce ameliorări, se prezintă încă şi mai agravat. Ceea ce împiedică 6 viziune clară a nevoilor bugetare şi deci a celor fiscale e lipsa de unitate a bugetului. Ceea ce îl apasă mai greu sînt aşa-numitele „comptes extraordinaires", corupturi auxiliare neînscrise în bugetul oficial şi care prezintă o elasticitate remarcabilă, fiindcă nu sînt susceptibile de un riguros control parlamentar.

în afară de ele trebuie menţionată în primul rînd imensa sumă creată în vederea achitării anuităţilor datoriei publice, cifră care trece de 20 miliarde anual (Franţa datorează peste 70 miliarde franci aur Statelor Unite şi Angliei). In fine, suma uriaşă care trebuie cheltuită pentru repararea teritoriilor devastate, în speranţa unei achitări din partea Germaniei.

Care sînt remediile propuse pentru soluţionarea acestei grave situaţii ?

Bineînţeles, în primul rînd o consolare platonică: „l'AUemagne paiera tout". în al doilea rînd, impozitele, incontestabil că impozitul progresiv pe venit, pus în discuţie încă din 1900 şi realizat abia în 1920 (punct de meditat pentru reformatorii noştri financiari, • care aplică într-o singură noapte, cu ajutorul unUr manual elementar, un sistem de impozite arbitrare), a adus mari ameliorări şi în oe priveşte rentabilitatea şi în ce priveşte justiţia. Numai că chiar după 20 de ani de experienţă, se pare că cotele au fost. fixate teoretic. Rezultatul ? „Ecart-uri" considerabile între sumele aşteptate şi cele rezultate. în afară de aceasta, însăşi

natura unor impozite cum e acela asupra cifrei de afaceri (aşa de fidel şi de prompt imitat şi la noi, fără să se ştie ce utilitate serveşte!), care nu numai că era injust, căci nu lovea numai cîştigurile, ci întreaga cifră a afacerilor, dar mai avea ca rezultat că enerva tranzacţiunile, oprea elanul comerţului, în fine, al productivităţii.

Rezultatul total e că impozitele dau în medie un deficit de 100—150 milioane mensual, 1 200—1 500 milioane anual. Cum suma totală pe care o produc e de 17 miliarde, 400 milioane şi cum cheltuielile sînt de 25 miliarde, reiese un deficit probabil de 7 miliarde anual.

Dacă starea financiară e gravă, cea economică nu e mai uşoară. Criza grozavă a schimburilor apasă şi asupra Franţei. Ca concluzie, o necesitate de ***omriipioducţie*** (cuvîntul e al lui Caillaux).

Franţa nu se mai reduce Ia specialităţile ei de export dinainte de război; articole de lux, alimentaţie, mătăsuri, ci produce de toate ca să satisfacă cererea internat, De aici un,-, grav inconvenient: ruina sau măcar reducerea la o situaţie mediocră, a specialităţilor care aduceau Franţei adevăratul cîştig. ,'.

Altă consecinţă e politica vamală protecţionistă, ajunsă la maximul ei de dezvoltare, politică ce nu poate decît să paralizeze schimbul internaţional. în timp ce toate popoarele reînnoiesc tratatele de comerţ dinainte ^e război, în timp ce Germania îşi cîştigă debuşeurile privilegiate dinainte de 1914, în timp ce Anglia urmează aceiaşi cale — Franţa e silită să se închidă într-un zid chinezesc, care nu poate să-i aducă nici o prosperitate.

Nici unul din aceste inconveniente nu prezintă însă gravitatea problemei reparaţiilor. Franţa îşi vede în fiecare zi suma. promisă micşorată, iar ceea ce primeşte este. neglijabil. Nădejdea celor mai mulţi e în o intervenţie armată care ar putea sili pe germani să achite imediat datoria. Lucrurile nu şînt, însă aşa de simple Cum par. Imperiul german prezintă azi economiceşte un curios paradox.: un faliment total al finanţelor publice şi al creditului statului (dovada cursul

mărcii), alături de o mare prosperitate comercială şi industrială particulară. Dar dacă statul nu poate plăti, s-ar putea cineva atinge. de bunurile particulare cînd chiar şi acestea constau de cele mai multe ori în depozite sau compturi-curente în băncile străine?

Astfel situaţia Franţei e insurmontabilă. E sigur insă că vina nu e decît a autorilor Tratatului de la Versailles. Atunci cînd toată suferinţa, cînd toate sacrificiile războiului au fost suportate de Franţa (peste 1 milion, 500 mii morţi faţă de i milion Anglia şi America la un loc, peste o optime din teritoriu devastată), se putea insera în tratatul de pace această uşoară concesie, ca măcar cele 70 miliarde, datorie externă a Franţei către America şi Anglia, să,fie trecute în sarcina Germaniei, scăzînd Franţei din suma datorată pentru reparaţiuni o cifră egală. Astfel insolvabilitatea Germaniei ar fi lovit pe America şi Anglia, care o puteau suporta mai uşor şi mai lungă vreme, iar Franţa ar fi scăpat cel puţin de datoria interaliată. Pentru rest ea ar fi primit mărfuri germane şi soluţia ar fi fost mai bună pentru toţi. Azi chiar se vorbeşte de o anulare a datoriei interaliate. Ne îndoim dacă în momentul de faţă acest lucru mai e posibil. în momentul Tratatului de la Versailles însă, cînd toată lumea avea întreaga simpatie pentru sacrificiile Franţei, acest uşor privilegiu era foarte posibil, cum s-au acordat atîtea altele Belgiei (prioritate de încasare, de reparaţii etc).

Astăzi situaţia e foarte grea şi e probabil că Franţa va obţine datoria sa numai în mărfuri şi pentru o slabă parte în numerar, şi aceasta încă într-un timp foarte lung.

Acestea fiind datele, politica Franţei nu ***poate*** fi alta. defectul cel mare al oamenilor ei de stat e că nu sînt îndeajuns oameni de afaceri. Un sentimentalism naţionalist (e cazul lui Clemenceau, Tardieu etc.) sau o ideologie generală le maschează de multe ori psihologia realistă a politicei internaţionale.

Prieţinia Angliei trebuia încă de mult mefiată. Prietenii împărăţiei anglo-saxone nu pot uza niciodată de autoritatea ei; în schimb, sînt utilizaţi de interesele acesteia. Ea face înainte de toate comerţ şi-şi apără

propriile interese, bazată pe un empirism străin de orice ideologie. Dacă în războiul mondial, naiva si sublima Franţă credea că luptă pentru dreptul popoarelor, Anglia nu făcea decît bilanţul între debit şi credit al propriilor ei afaceri. După ce şi-a tras din victorie partea leului, flota şi coloniile germane, interesele aliaţilor au început s-o plictisească. Ceea ce o interesa erau propriile ei dificultăţi. Ieşită din război cu un schimb excelent, în timp ce celelalte popoare erau ruinate, încetul cu încetul producţia ei n-a mai găsit cumpărători. Ca concluzie, un şomaj îngrijorător. Ceata celor fără lucru creştea pe străzile Londrei, într-o masă ameninţătoare. Dacă anul trecut cifra lor era un milion jumătate, azi ea întrece în momentele de criză două milioane. Problema comercială şi industrială se complică astfel cU o problemă socială. Cu orice preţ Anglia trebuia să deschidă fabricile. Dar schimbul său o făcea să nu mai aibă comenzi. Prin unul din acele bizare hazarduri, Germania ajunge să tragă foloase din propria sa nenorocire. Se pare că o lege a compensaţiei prezida în istorie şi în economie. E normal ca o ţară care are valuta la trei centime să înceapă a vinde în afară şi a căpăta noi debuşeuri. Pe teritoriul Italiei, Bulgariei, iugoslaviei, României, comis-voiajori nemţi desfae febril produsele veşnic crescînde ale imperiului de la nord. Fabricile Germaniei, pentru care lucrătorii naţionali nu mai sînt suficienţi (sute de mii de lucrători ruşi şi polonezi sînt angajaţi), nu pot satisface comenzile. Prosperitatea comercială a Germaniei (vorbim de economia privată) e azi aproape aceeaşi ca şi înainte de război. în acest timp capitaliştii engleji închid fabricile una după alta. Iată de ce politica Iui Lloyd George vrea o reluare a relaţiilor cu Rusia; vrea o uşurare a Germaniei, care, ameliorînd cursul mărcii, va scumpi şi exportul german.

în această reţea de interese multiple, Franţa se prezintă izolată la conferinţa popoarelor. Singurul ei ajutor, singurul temei pe care se sprijină e armata ei, astăzi poate cea mai numeroasă şi mai bine organizată din toată Europa. Acesta e şi motivul pentru oare e ostilă oricărei propuneri de dezarmare. Fireşte că dezarmarea poate conveni Angliei din cauza poziţiei ei insulare, ori Germaniei şi Rusiei, care astăzi sînt în situaţia omului care nu are nimic de pierdut. Dezarmarea nu poate conveni Franţei, fiindcă pentru ea e ultimul refugiu şi supremul ajutor în dificultăţile prin care trece.

Iată cum situaţia economică poate dicta o anumită politică. Iată de ce democratica, revoluţionara şi progresista Franţă e silită astăzi să facă cea mai retrogradă, mai militaristă, mai antipatică politică. Nu ştim care vor fi hotărîrile conferinţei de la Genua. Sînfem siguri însă că Franţa nu va ceda şi că izolarea ei va creşte în concertul european.

Pentru opinia publică dezinteresată şi dreaptă, această atitudine trebuie scuzată ca Fiind indispensabilă. Poate că orice popor n-ar putea abdica de la ea, întrucît nu e vorba atît de o expansiune imperialistă, cit mai mult de un act de conservare individuală. Şi în toate acestea, factori mai puternici decît opinia publică naţionalistă joacă primul rol.

Oricare ar fi însă cauza, incontestabil e că situaţia e şi tristă şi îngrijorătoare pentru pacea bietului continent. Peste rănile încă deschise, vălul de nebunie pare a întuneca din nou sufletul popoarelor.

„SCRISORI DIN GERMANIA"

[1]*

Am sosit Ia Berlin venind din Italia. Eram, astfel, pregătit cătră maximum de contrast. Impresia a fost deprimantă, apăsătoare. Un oraş nordic in care mîna omului n-a corectat nimic din culoarea cenuşie a brumei în care e înfăşurat. Din contra, a încurajat-o, zu-

*** Această scrisoare ne-a fost trimisă cu mult înainte de ultimele evenimente din Germania (n. red. V. *rom.).***

grăvind casele într-un sumbru colorit. Străzile, obsedant de drepte şi de asemănătoare, te fac să te gindeşti că întreg oraşul a fost clădit din porunca unui rege fantast de către un inginer magician, într-o singură noapte. Opera timpului in succesiunea lui gradată nu se cunoaşte. Tot oraşul pare să fi fost fabricat deodată de o maşină uriaşă. Primele contacturi cu oamenii nu sînt nici ele mai înviorătoare. O altă logică, o altă rasă, o altă mentalitate. Implîntaţi în inima Europei de mai bine de un mileniu, asaltaţi în stînga de asalturile latinităţii, în dreapta de cele ale slavismului, acest popor păstrează într-o îndărătnică unitate caractere foarte specifice. Exteriorul trădează foarte puţin din viaţa interioară a acestor taciturni. Cînd îi familiarizezi puţin însă, caracterele specifice apar mai clar ca la orice popor,' fiindcă nicăieri exagerarea în toate nu e mai firească ca aici.

Ceea ce te loveşte în primul rînd în psihologia germanului e firea sa de ***om*** de nord — şi ceea ce e mai principal în firea omului de nord e ***tristeţea.*** In cafenele, in berării, rareori se poate vedea un om rîzînd. Cînd intri într-un restaurant, zăreşti forme omeneşti, reculese, încordate, cu ochii în farfurie, parcă preocupate să săvîrşească nu ştiu ce rit funerar. Doar zgomotul farfuriilor dacă tulbură atmosfera taciturnă a celui mai gălăgios moment al zilei. Căci de cînd lumea, omul a considerat prînzul ca destindere a nervilor, ca un vesel armistiţiu în munca zilei. Gîndiţi-vă la atmosfera infernală a unui restaurant popular italian, românesc ori francez. Neamţul e trist chiar cînd mănincă. Dar nu numai la masă. în orice ocazie, un surîs la Berlin e o raritate şi o sărbătoare. La teatru, cînd se reprezintă comedii bufe (aproape toate pariziene), în momentele de comic culminant, pe buzele spectatorilor abia dacă înfloreşte un început de surîs. Oameni care nu pot rîde nu pot fi oameni spirituali. Rîsul poate fi mai primitiv decît comicul. De pildă, aşa-numitul rîs fiziologic. Comicul însă nu se poate concepe fără rîs. Ce trist trebuie să fie spiritul unui popor care nu ştie să rîdă !

Ca să găseşti o explicaţie la această inaptitudine, trebuie să te muţi cu gîndul Ia viaţa aspră de veşnică iarnă a triburilor septentrionale* coborîte din negurile Scandinavieiy a vieţii medievale chinuită de groaza infernului, la traiul strimt şi sărăcăcios al unei imense populaţii moderne pe un pămînt nisipos şi sterp. J. Burckhardt pretinde că sentimentul naturii s-a născut întîia oara în Italia Renaşterii, că el nu e cu mult anterior lui Petrarca, lui Aretin ori lui Franco Sacchetlî. Omul a trăit multă vreme fără să-şi cunoască ambianţa, cu atît mai mult fără să o admire. Nu ştim dacă cei vechi cunoşteau sau nu adoraţia impersonală şi estetică a naturii. Ce e sigur e că acest sentiment a trebuit să apară întîia oară tot în jurul Mediteranei. Pînă tîrziu, germanul nu 1-a putut cunoaşte, sau, mai precis, nu]-a putut diferenţia de aspectul său mitologic ori antropomorfic. în dosul peisajului, ei trebuiau să va* dă demonul ori spiritul care-1 domină. Nicăieri magia medievală, cu cobolzii, gnomii sau salamandrele ,sale nu s-a perpetuat pînă în zorii erei moderne ca în Germania, Hieraticul îi urmăreşte peste tot. De Ia Diirer pînă la Bocklin, toată pictura germana găseşte de bun-gust să furişeze în orice tablou un craniu de mort ori un lugubru schelet, în literatură, genul ;,terifiant" al iuî Edgar Poe şi Hoffmann e reluat azi de un. număr imens de scriitori populari. El a dat zeci de ediţii înfricoşatelor romane ale- lui H. H. Ewers sau Gustav Mey> rink. Pînă şi arhitectura modernistă a caselor din Berlin, in liniile ei convulsionate, are ceva de coşmar. La acest popor ideea morţii pătrunde îndrăzneaţă, nesfiită în plin sec. XX. Şi e de un straniu efect să o vezi amestecîndu-se netulburată printre maşinile celui mai burtă verde. americanism, amintindu-i veşnic deşertăciunea ambiţiunilor sale.

Ceea ce poţi uşor observa, în al doilea rînd, e că nemţii sînt total lipsiţi de categoria ***plastică*** a exprimării. Ei nu sînt deloc vizuali; sînt în schimb auditivi, ***muzicali.*** Că nu sînt vizuali se poate uşor vedea din monstruosul prost-gust pe care-1 vezi în tot ce e culoare şi formă. Afară de' pictura ultimului deceniu şi de cei foarte vechi, L. Cranach, Diirer ori Holbein —

mult mai importanţi pentru profunzimea concepţiei decît pentru elementul decorativ ori plastic —, se poate zice că Germania aproape n-are pictură. Arhitectura ei, afară de cea „renaissance", împrumutată în bună parte, e oribilă. în ce priveşte sculptura, gîndiţi-vă la cavoul care se numeşte „Siegesallee", în Tiergarten, unde cincizeci de Hohenzollerni, toţi egali şi identici, se anulează unul pe altul. Nimeni nu se îmbracă mai prost, mai ridicol ca neamţul, femeie ori bărbat. Rareori culorile se pot împerechea mai absurd, mai insolit ca aici.

Dar dacă forma spaţială a culorilor şi formelor le lipseşte, acest popor poate exprima tot ce vrea în expresia muzicală. Mobilitatea, intuiţia schimbării în timp, nuanţele fragile şi delicate ale intuiţiei, o lume întreagă care e dedesubtul şi deasupra simţurilor se poate exprima pe această cale. Maî mult decît atît. Neamţul, care nu e spiritual deloc în literatură ori plastică, va reuşi să fie în muzică. De pildă ***Rosen Kavalier*** sau ***TUI Eulenspiegel*** ale lui Richard Strauss. Oscar Wilde pretinde că un artist dat nu se poate exprima decît într-un anumit material. In această privinţă el ne povesteşte de un sculptor care nu se putea exprima decît în bronz, într-o zi, Împins de b puternică inspiraţie, voia să creeze ***statuia iericiiii.*** Dar bronzul de pe lume se sfîrşise. Nu rămînea decît o singură bucată pe mormîntul nevestii sale, din care modelase altă dată ***statuia durerii.*** Chinuit de nevoia creaţiei, neputîndu-se exprima în alt material, el fu silit să topească statuia durerii, pentru ca să modeleze din ea statuia plăcerii. Ca şi artistul Iui O. Wilde, nemţii nu se pot exprima decît muzical. Ei, vor transforma lumea spaţială a formei şi culorii în cea temporală a sunetelor şi a împerecherilor lor. In fine, un al treilea caracter: impersonalitatea. Se pare că tot poporul face economii de individualitate pentru ca să dea naştere din cînd In cînd unor neîntrecute genii. Omul de rînd, intelectualul mediocru, e .tot ce poate fi mai şters. Spiritul de - disciplină merge pînă la un instinct gregar. Totul se face în turmă : excursii, distracţii, manifestaţii de orice fel. Individul primeşte şi respectă orice ordin, oricît de absurd ar fi el, numai fiindcă vine de sus sau fiindcă e scris sub literă de lege. Nici o revoltă, nici o indignare. Nici măcar resemnare, căci şi resemnarea e o formă de revoltă. Ascultare pur şi simplu : ascultare pornită din veneraţie pentru stat şi autoritate. De aceea, cînd îşi permit luxul de a produce o personalitate, aceasta are in ea ceva anormal, formidabil, de supraom. Se poate zice că celelalte ţări pot produce talente. Germania e patria geniilor. Kant, Beethoven, K. Marx, Goethe, Nietzsche sînt unici in toată lumea. Dar ei absorb toată energia naţională, devin mari prin nulitatea celorlalţi, consumă economia cetăţenilor ordinari. In Franţa, de pildă, inteligenţa e mai nivelată, mai împrăştiată peste tot poporul. Aici ea apare ca darul pe care-1 oferă economia de toate zilele a plebei, oamenilor săi mari.

De aici şi sentimentul de ierarhie care e încă puternic în Germania. Vocabularul nici unei ţări din lume nu cuprinde atîtea formule de servilism, de linguşire, in genul lui „hochwohlgeborene" „sehr geehrter" etc. Cum in vremurile noastre titlurile de nobleţă au început să sune prost, atunci au inventat formula „doktor", pe care o atribuie din spirit de flatare oricui. Militarii sînt încă temuţi şi respectaţi. In multe inimi dragostea Kaizerului nu s-a stins.

Din aceeaşi lipsa de sentiment individualist porneşte şi nerespectul faţă de individualitatea altuia. Dacă eşti un personaj important, eşti respectat; dacă eşti mic, neglijat. în ţara unde Kant a găsit sublima regulă morală, care a devenit în urmă postulatul oricărui socialism : „nu întrebuinţa pe aproapele tău ca pe un mijloc, ci consideră-1 ca un scop în sine" — această regulă e neobservată. J. Burckhardt spune undeva că politeţa e şi ea un sentiment individualist (în sensul respectului persoanei celuilalt). Poate de aceea nemţii nu sînt politicos!. Femeia e puţin respectată. în tren ori în tramvai, nimeni nu se scoală să-i facă loc. Acelaşi sentiment prezida şi în educaţia faţă de copii, unde bătaia e în floare.

Care e politica interna a acestui popor după marele război ? Care e spiritul după care se conduce opinia sa publică? Dacă trebuie să credem ziarele france*-.3 ze, conservatorismul şi reacţionarismul e veşnic la pu-î tere. în schimb, majoritatea ziarelor germane se plîng j de avîntul veşnic crescînd al socialismului.

Ceea ce e curios e că ambele aceste opinii sînt justificate. Mentalitatea naţionalistă şi reacţionară coexistă în Germania aproape în proporţie egală cu socia,| lismul. Mai mult decît atît — cele două tendinţe vie^-ţuiesc una lîngă alta aproape netulburafe. Motivul e lesne de găsit: el stă în absenţa unei clase intermediare, în absenţa micii şi mijlocii burghezii.

în Franţa, ţară agricolă, bogată, cu o populaţiune in-: ferioară normalului, cu o evoluţie agricolă lentă, care a trecut încetul cu încetul, într-o lungă perioadă istorică, proprietatea în mîna ţărănimii, clasa mijlocie, mica-burghezie, e elementul dominant.

în Germania, unde excesul populaţiei depăşea cu mult normalul, unde solul nisipos şi arid nu o putea hrăni, era normal ca legea proletarizării crescînde săj fie mai accelerată. încetul cu încetul, odată cu apari-; ţia capitalismului industrial, mica burghezime era pro-i letarizată, iar cea mare urma legea concentraţiei. Densitatea populaţiei şi sărăcia solului nu serveau ca ***amortizor,*** ca în Franţa, nu încetineau ca acolo procesul social, încă dinainte de război „iunkerii şi marii capitalişti" se găseau faţă în faţă direct cu social-democraţia. Războiul a agravat încă şi mai tare acest proces. Bl a avut ca efect distrugerea aproape totală a micii ***burghezii germane.***

în adevăr, împrumuturile subscrise sub formă de ti-^ tluri de rentă etc. erau acoperite în bună parte, de ,cla-] sa mijlocie, care-şi asigura acolo economiile. Dar aceste* împrumuturi astăzi nu se mai plătesc. Statul a ajutat? ca complice la opera socializării. în al doilea rînd, im-| pozitele au lovit mai ales mica burghezime, căci pentru muncitori salariile se urcau odată cu jumătatea impu-] nerii, iar capitalistul scăpa din ele prin legea repercusiunii care le zvîrlea în spatele consumatorului. Absenţa micii burghezii aduce cu sine absenţa democraţiei, căci se ştie că această din urmă formă politică e tocmai revendicarea socială a clasei mijlocii.

Astfel se explică dificultatea de a înfiripa astăzi în Germania un guvern democratic. Dificultatea stă mai ales în greutatea de a putea ***constitui o majoritate.*** în fata blocului catolic unit, protestanţii sînt scindaţi în două categorii. Apoi certurile de grupuri, de secte.de persoane, ca cele Stinnes-Rathenau, îngreuiază guvernarea parlamentară. Parlamentarism fără majoritate e yreu de conceput, şi Germania satisface cu greu această condiţie. în aceste împrejurări, republica atacată dintr-un flanc de către „Deubsch-nationalen", din celalt de către comunişti, şovăieşte, abia ţinîndu-şi echilibrul.

La aceste dificultăţi de ordin sociologic se adaugă o mulţime altele de ordin economic. Dacă statul e aproape de faliment, finanţa şi întreprinderea particulară e în floare,

Micimea valutei o face să exporte peste tot, să-şi recîştige aproape toate debuşeurile. Fabricile lucrează şi noaptea. Nici urmă de şomaj : din contra, se angajează mîna de lucru străină, cea naţională fiind insuficientă.

Cu toate acestea, perspectiva viitorului nu se prezintă deloc în roz. Germania nu poate scăpa din ghiarele următoarei dileme : ori valuta cade sub zero, şi atunci o aşteaptă soarta Austriei şi a Rusiei; ori valuta creşte, şi atunci exportul german descrescînd, şomajul care va urma va fi poate mai îngrozitor decît cel din Anglia şi va avea ca consecinţă poate chiar revoluţia socială. Ipoteza primă e mai probabilă căci chestia reparaţiilor va aduce zi cu zi o sporire de impozite şi cu ele o cădere a schimbului,

în această groaznică situaţie, Germania caută prieteni în afară. Rezultatul e tratatul comercial germano-rus. Prietenia pentru Rusia e veşnic crescîndă. De Ia comis-voiajorul care speră să realizeze bune cîştiguri vînzînd Rusiei maşini contra aur, pînă la intelec-

tualii care cîntă „der Untergang des Abendlandes" şi reîmprospătarea culturii clasice latine cu noi elemente slave, speranţa tuturor nemţilor e în Rusia.

Şi alianţa morală creşte pe fiecare zi. în Charlotienburg se găsesc astăzi peste trei sute de mii de ruşi. Te crezi într-un oraş rusesc. Peste 20 de jurnale apar la Berlin. Înainte de a fi recunoscuţi la Genua, Cicerin şi Litvinov au fost entuziast primiţi la Berlin, iar guvernul le-a dat un prînz amical unde s-au schimbat diverse declaraţiuni de dragoste. Care vor fi urmările acestei alianţe pentru politica Europei şi pentru existenţa noastră naţională rămîne de văzut. în orice caz, e!e trebuiesc meditate.

Problema reparaţiilor rămîne pe planul întîi a! preocupărilor acestui popor. Economia sa naţională e puternic zdruncinată. Cîteva cifre ne vor lămuri. Datoria consolidată a Germaniei era de 73 miliarde mărci, cea flotantă de 263 în februar 1921. într-un singur an ea s-a mărit ca 100 milioane. Circulaţia fiduciară e de 130 miliarde. Ea creşte enorm în fiecare zi. ***Jndex-elc numbers"*** care erau 100 la ianuarie 1920, 143 în ianuarie 1921, 249 în noiembrie 1921, au atins 435 în martie 1922, Cum în timp de pace el se cota 9, se vede că nivelul preţurilor s-a scumpit de 50 ori. Numai în lunile ianuarie — februarie s-a ridicat de la 1640 la 1989, adică cu 21 o/o într-o singură lună.

Aspectul oraşelor e sărăcăcios, trist şi murdar faţă de ce era înainte de război. Pentru orice articol cumpărat se plăteşte o groază de impozite. Salariile sînt inferioare preţului vieţii. Astfel mizeria e mare. Se pretinde că în Berlin numai 2Oy0 din populaţie are venituri egale ori inferioare costului vieţii. După statisticile oficiale, preţul minim de existenţă ar fi : pentru un singur om, 266 mărci săptămînal sau 44 pe zi, 13900 pe an pentru o familie, 91 pe zi, 548 pe săptămînă, 28600 pe an. în lumea lucrătorilor puţini ating aceste salarii. De aici necontenite greve. De aici o stare de semi-inaniţie care debilitează rasa. Cine a văzut tristul şi imensul cortej de copii slabi şi palizi, purtînd coroane roşii, cîntind ***Marsilieza*** şi ***Internaţionala,*** manifestînd de 1 Mai într-o perfectă linişte şi disciplină, putea vedea pe feţele lor suferinţa acestei clase.

Partidele socialiste, împărţite în trei, nu mai au puterea dinainte de război, ca atare pot ameliora puţin suferinţele populare. Un congres cu scop de a unifica cele trei internaţionale s-a întrunit în aprilie la Berlin. S-au intîlnit acolo Vandervelde şi Mac Donald cu Radele, cu Zinoviev şi Daumig. O prăpastie de vederi şi intrigi ruseşti au oprit împăcarea. Deocamdată în Germania sciziunea se accentuiază în fiecare zi. Comuniştii, în directă dependenţă de ruşi, urmează politica Sovietelor. Social-democraţii, puternici în parlament şi sindicate, urmează politica lor reformistă dinainte de război. Cît despre independenţi, care la un moment dat întruneau personalităţi ca Crispien, Kautsky, Hilferr ding, Breitscheid, sînt pe cale de dizolvare, mincaţi şi din dreapta şi din stînga. E soarta tuturor partidelor de compromis.

în apa tulbure a mizeriei populare, pescuiesc pe cît pot regii trusturilor, printre care onorabilul domn Stinnes. Mentalitate de o brutalitate prusacă, de realism trivial, deţinător al unei optimi din economia naţională germană, al unei bune părţi din presă, al partidului populist, el şi-a aliat o bună parte din foştii generali, din funcţionarii imperiali pe care îi întrebuinţează în uzinele şi băncile sale. Aceşti oameni continuă mentalitatea dinainte de război. Cu o perfectă naivitate, ca şi cu o perfectă rea-credinţă, îi auzi profesînd pînă şi azi, după înfrîngerea şi mizeria în care se află, ideea că Franţa va fi împărţită, ca Anglia va fi doborîtă etc, etc şi că Germania va domina lumea. Averea lor creşte în fiecare zi prin depozite în bănci străine, datorită vînzîţTilor pe care Ie fac în afară. într-o bună zi ei vor deveni poate iarăşi periculoşi pentru pacea Europei. Fireşte, ei urăsc pe oameni ca Rathenau, care fiind evreu are imaginaţie, deci idei generale, deci oarecare ftijă de binele general. Pentru moment, însă, pericolul nu e

prea apropiat. O serie de acorduri benevole şi directe între Franţa şi Germania pe chestia reparaţiilor poate ar întări cu mult creditul guvernelor democratice. Şi după anumite indicii, aceste acorduri par posibile într-un viitor apropiat.

Despre literatura şi teatrul german, într-o viitoare cronică.

P, S. Rîndurile de mai sus erau deja redactate cînd am primit broşura d-lui prof. C. Rădulescu-Motru. Observaţiuni profunde, inimă largă, care ştie să facă credit unui popor, dar mai presus de toate un admirabil curaj intelectual. Multe din observaţiunile făcute de mine au plăcerea de a fi confirmate de cele ale d-lui Rădulescu-Motru, care a călătorit în Germania cu o lună înaintea mea. Un singur lucru s-ar părea puţin deosebit: acela că o Germanie feudală coexistă simultan cu o Germanie socialistă. Eu am încercat să dau acestui fapt o explicaţie sociologică f absenţa unei puternice mici burghezii, ca în Franţă. Dar lucrul acesta transpiră direct şi din broşura d-lui prof. Motru. De pildă, conversaţia în bufetul unei gări cu un agrarian german — p. 14—15.

12]

„Avez-vous lu Baruch" ? — era întîmpinarea pe care şi-o făceau cărturarii pe vremuri.. De unde se poate con-, stata că snobismul literar — ca şi celelalte — e de cînd lumea.

Astăzi în saloanele mondene,„cu teme fixate pentru, fiecare şedinţă, ca şi conversaţiile de o sigură şi senină competenţă a comis-voiajorilor, în vagoane de ciasa doua, întrebarea care revine ca o obsesie e aceasta : cunoaşteţi ultimele producţii ,ale expresionismului ? Şi de aici o discuţie doctrinară asupra subiectului. De Ja o bucată de vreme, chiar Einstein şi „psiho-anaîiza" lui Freud sînt nedreptăţite. Mărturisesc ca aceste discuţii mă umileau. Implîntat în mijlocul Apusului de aproape trei ani, nu ştiam încă precis,, după atîtea şi atîtea discuţii în jurul meu, ce se înţelege prezis şi clar prin ***expresionism.*** Cîteva luni de anchetă m-au făcut.să înţeleg acest umil adevăr că banalitatea n-are nimic comun cu evidenţa. Din contra, se poate susţine exact opusul: banalitatea se altoieşte pe obscur. Aceste e fermentul care-i convine. Căci credinţele moderne, derivate din cele ancestrale religioase, sînt cu atît mai puternice, cu cît sînt învăluite de necunoscut şi de mister.

Expresionismul nu corespunde fa nimic precis. El nu e formulă ori o doctrină de artă, cum e simbolismul, romantismul ori impresionismul în pictură. El e, mai degrabă, o stare de spirit. Starea de spirit, penibilă, a epocilor de tranziţie, în,.care dezgustul de tradiţie e înfăptuit, fără să-şi **ii** aliat procedeele rioUă care trebuie s-o. înlocuiască, in aceste condiţii, expresionism c tot ce nu e tradiţional, e tot ce nu corespunde vechilor manifestări de artă. Bl se potriveşte la tot ce e îndrăzneţ, exotic, insolit, nepermis. Expresionismul e gazda ospitalieră a tot ce nu e ceva ce a mai fost. Iată formula negativă.la care se poate ajunge. Şi poate e încă cea mai pozitivă.

A spune ceea ce nu e un lucru nu însamnă a~l caracteriza. Şi puţină lume se mulţumeşte cu o prudentă aşa de cuminte. Să încercăm a pătrunde şi alte caractere ale acestei manifestări artistice, cu teama, însă, că acestea nu vor fi tot aşa de definitive, tot aşa de apodictice în simplitatea lor, cum era caracteristica de mai sus.

După cum ne-o spune teoreticianul cel mai autorizat, Kasimir Edschmid ***(Uber den Expresionismus...,*** Berlin, 1919), expresionismul apare ca o reacţie con-

tra impresionismului. După această afirmare, explicațiile teoreticianului se opresc, fiindcă probabil el o consideră ca suficientă. *Sîntem siliți să o întregim noi pe cale logică-constructivă. Probabil că eminentul critic vrea să facă o tranșată condiționare psihologică între ***impresie*** ți ***expresie.*** Dar care e deosebirea dintre aceste două momente sufletești ? Zăresc una. Impresiile ne vin succesiv, ele se perindă în timp. O culoare, un sunet, o mişcare — care puțin mai tîrziu se topesc într-o impresie de ansamblu. Totuşi, percepţia, care le totalizează, rămîne fatal **o** operă de sinteză. Ea păstrează un caracter atomistic, în care diverse elemente disparate, diverse şi succesive, s-au unit într-un tot. ***Impresia*** e o operat/e ***sintetică.***

Să ne transpunem acum în momentul expresiunii. Forma pe care vrem s-o dăm unei idei, unei imagini etc, dată de la început „d'emblee". Ea ni se impune ca **o** unitate indecompozabilă, ca o individualitate specifică. Numai în urmă ne gîndim la elemente, numai în urmă le dăm un anumit rol, în raport cu caracterul unitar al întregii expresii oare' trebuie să se oglindească acelaşi în fiecare părticică. Procesul psihologic e invers ca la impresie: ***expresia e de ojdin analitic.*** Aşa se explică de ce expresioniştii nu admit descripția metodică a detaliilor — aşa cum o face naturalismul. Aşa se explică mai ales pretenția lor de a degaja „spiritul" unei situații, aspectul specific, total, Ia „qualite maîtresse" a unui lucru. Ei vor o evoluție „vom Schildern zum Geist". Aceasta trebuie să reiasă dintr-o dată, printr-o expresie unică, şi nu să se înfăptuiască progresiv, treptat, aşa cum se întîmplă atunci cînd ascultăm una după alta impresiile care ne vin dinafară.

Procedeul expresionist e ***iniegralist.*** El se opune atbmismului şi asociaționăsmului. Urmează de aici o consecință. Dacă expresia trebuie să predomine, dacă ea vine dinăuntrul elaborației mentale şi se aplică — aproape se impune — lucrurilor, ea trebuie să conțină în ea ceva ***activ.***

Tocmai asupra acestui caracter insistă tinerii scriitori germani, opunîndu-1 ***pasivității*** impresioniste. Expresionismul e creator. EI inventă o altă lume sau dă celei vechi o altă semnificație. Răsturnător de valori,' de percepții şi de perspective* el vrea să se asemene criticismului kantian, care mută de la exterior la interior condițiile cunoaşterii. Ambiția e nobilă, fiindcă e tinerească şi fiindcă în candoarea ei se măsoară cu modele mari. Realizările însă, cum vom vedea mai jos, sînt inferioare.

Cu aceste însuşiri, noua formulă de artă, ca să fie consecventă, ar trebui să neglijeze complect preocuparea psihologică. în adevăr, numai impresia se amplifică, se asociază, se opune, creează ceea ce se numeşte conflictul ***sufletesc.*** Expresia e indiferentă acestui proces originar, genetic, fiindcă ea nu se ocupă decît de rezultatul lui final şi de exprimarea lui în afară. Astfel, în locul unei arte psihologice interioare, expresionismul nu vrea decît una ***exterioară,*** formală. Aceasta se poate vedea din grija şi preocuparea scriitorilor mai tineri din Germania de perfecțiunea şi originalitatea formei. De unde, literatura germană a deceniilor trecute prezenta de cele maî multe ori neglijențe de stil şi de ținută exterioară; ultimele manifestări se epuizează, din contra, în căutarea unei prețioase ori ingenioase haine verbale.

Ca să fim complecți, să amintim că noul curent literar se leagă adesea şi de o ***atitudine etico-pblitică.*** El vrea să se prezinte ca o reacțiune contra burgheziei, capitalismului ori naționalismului, aşa cum face un H. Mann ***(Macht und Mensch, Essays,*** 1920), un G. Kaiser, un F. Werfel sau, din cei mai vechi, Frank Wedekind.

Ce are comun această atitudine umanitară cu teoria pur estetică de mai ***sus?*** Nimeni n-ar putea să ne-o spună. De unde se poate vedea că nevoia de noutate, de schimbare e singurul temei al noii mişcări.

Analiză ***în*** loc de sinteză, activism în loc de pasivitate, cult pentru formă, anticapitalism şi antinaționalism: iată caracterele expresionismului literar german. Nu aveți impresia că ne găsim în fața unor rețete

C-da 5564 coala 10

teoretice, a unei certe gratuite între critici grăbiţi să dea o definiţie pripită unei mişcări informe care se caută? Că critica expresionistă depăşeşte puţin producţia literară reală ? E o îndoială firească, care nu trebuie să ne ducă, însă, la concluzia că expresionismul e o simplă modă efemeră ori o plantă de seră fără contact cu palpitarea adevărată; a vieţii. Un fenomen, numai fiindcă există, trebuie să fie adevărat. E vechiul argument ontologic al scolasticei medievale. Şi e de un nepieritor adevăr.

Franţa e ţara care are rea mai puternică tradiţie literară. Acolo genurile, curentele se repartizează în categorii stricte, pe care generaţiile, în strîns contact unele cu altele, şi le transmit pios, asemenea făcliilor antice. In alte ţări se întîmplă mai mult ori mai puţin Ia fel. In această privinţă, Germania face o excepţie. Aici tradiţia naţională lipseşte. Facultatea de „evoluţie" a acestui popor, neîntrecut în acest spirit, decît poate de evrei, justifică toate tendinţele, admite toate încercările. Rezultă din aceasta un haos de producţii singulare, adesea lipsite de directivă şi de unitate. Talente ireale rătăcesc izolate, fără crez şi fără alfabetul în care şi l-ar putea exprima. Se încearcă veşnic în Germania. Nimic nu rămîne definitiv. Acest popor conservator în politică e un revoluţionar cronic în artă. Desigur multe încercări rămîn neselectate, fiindcă nu aduc nimic cu adevărat interesant.

Totuşi în această anarhie haotică, se pot distinge astăzi citeva curente predominante, care grupează, înti-o anumită tehnică, anumiţi scriitori.

Influenţa occidentului, a Franţei, în primul rînd, e sensibilă. Oricît ar arăta un E. R. Curtius ***(Das Neue Merkur,*** iulie 1921) făcînd cor lui O. Spengler, că europenismul, occidentalismul e mort în Germania, din cauza ostilităţii franceze, şi că ea se îndreaptă către Rusia, către Extremul Orient, - China, India, Japonia, mulţi scriitori se adapă încă la tradiţia greco-latină transmîteă prin intermediul Franţei. în primul rind, scriitorii mai vechi pe care îi preocupa mai ales analiza psihologică subtilă, observaţia ascuţită a realităţii, compoziţia clară şi unitară. Merite ilustrate de realismul şi naturalismul de acum 20—30 ani.

Printre aceştia trebuie să menţionăm pe ***Thomas Mann,*** comparat cînd cu Maupassant, cînd cu Anatole France, observator conştiincios şi pătrunzător al vieţii burgheze, ca în ***Buddenbrooks,*** ori poet de o ironică melancolie ca în seria de nuvele ***Der KIeine Herr Friedemann*** ori ***Trlstan.*** De Ia război încoace, Tn. Mann pare preocupat mai mult de politică decît de artă, silindu-se să apară un bun naţionalist pangermanist. în această privinţă sînt caracteristice ale sale Betrach***tungen eines Unpolitischen.***

Acel care reprezintă încă strălucitor calităţile realismului în romanul german e vienezul ***Arthur Schnitz-Ier,*** cunoscut doar pentru piesete sale gratuit şi abundent indecente, necunoscut însă, pentru remarcabilele sale nuvele ***Leuetnant Gustl*** sau Der ***blinde Geronimo und sein Bmder,*** neîntrecute prin analiza lor tăioasă, ca şi prin sentimentul uman pe care-I degajează. Schnitzler poate fi comparat cu Dostoievski şi ceilalţi ruşi pentru pătrunderea sufletească a eroilor săi. Filozofia sa e apăsătoare şi deprimantă : omul e un animal cinic, în care funcţiunile biologice primează. Elementele de elită care-şi depăşesc animalitatea rămîn izolate şi neînţelese. Pe deasupra vicisitudinilor omeneşti, cînd tragice, cînd groteşti, moartea se aşterne ca o ultimă consolaţie. Paginile care descriu sentimentul sfîrşitului sînt din cele mai puternice ale acestui autor, întreaga Germanie literară, mai presus de şcoli şi de cenacle, I-a sărbătorit cu ocazia împlinirii a 60 de ani, în numărul din mai al revistei ***Die neue Rundschau.*** Atunci s-a văzut cît e de populară arta sa.

Mai popular însă decît Schnitzler e ***Gerhart Hauptmann,*** care a devenit acum un fel de Victor Hugo al Germaniei. Fidel în prima sa manieră naturalismului tip, Hauptmann a evoluat din ce în ce cătră sfîrşiful carierei, prin dramele sale Der ***Bogen des*** Odysseus(1914) sau ***WinterbaUade*** (1917), ca şi prin ultima nuvelă, ***Der***

Kefzer ***von Soana*** (1918), cătră un puternic misticism religios.

Ultimele producţiuni ale puternicului romancier ***Jakob Wassermann*** au fost o decepţie. Talentul tumultuos, nervos, adesea obscur, in care dragostea si fraternitatea umanitară se împleteau cu cinismul cel mai egoist, Wassermann ne-a dat romane definitive ca ***Die Geschichte der jungen Renate*** Fuchs, Ultimele sale romane insă, printre care ***Christian Wahnschafle*** (1919), arata un manierism artificial, formal, o virtuozitate exterioară, goală de conţinut, care au înăbuşit cu totul vechile calităţi de fond.

Influenţa occidentală, franceză, in poezie, s-a mărginit tot la vechii scriitori. ***Richard Dehmel, Hugo von Hofmannsthal*** au rămas la vechile procedee, dar nu ne-au dat nimic care să însemne o conversiune în evoluţia lor literară. Nu acelaşi lucru se poate spune despre ***Ştefan George.*** Simţitor influenţat în primele sale volume de Baudelaire, Mallarme şi Verlaine, el se degajă încet, încet de influenţele străine, regăsindu-se într-un fond profund religios, într-o pietate catolică prezentă în toate inspiraţiile sale. Ultima sa culegere, Der Stern ***des Bundes,*** e cea mai reprezentativă în această privinţă.

în faţa acestui curent ***sud-occidental,*** se ridică un altul, în care influenţele nordice ori orientale predomină. Claritatea adesea simplistă, logica simetrică, retorica lapidară sînt înlocuite printr-un simţ obscur şi intim al vieţii interioare, printr-o intuiţie subconştientă a adevărurilor de „peste" simţuri, printr-o muzicalitate în expresie. Dostoievski, Knut Hamsun, Jacobsen sînt idolii Ia care se închină aceşti scriitori. Strindberg e tradus complect în nemţeşte în trei ediţii. Tot aşa Knut Hamsun. Uneori, sentimentul hieratic, înfricoşător al nordului dă naştere Ia o literatură de teroare în genul lui Edgar Poe, Villiers de l'Isle Adam ori Hoffmann. In acest gen şi-au făcut nume un Gusrav ***Meyrinh*** sau ***H. H. Ewers.*** Acel care reprezintă mai bine ca toţi acest curent a fost ***Frank Wedekind*** (mort în 1912).

Talent inegal, de cele mai multe ori însă viguros, sălbatec, Wedekind se inspiră din Nietzsche şi din

O. Wilde. Puţine opere au stîrnit mai multă pasiune ca piesele sale ***Fruhttngs Erwachen, Der Erdgeist*** şi ***Die Băchse der Pandora,*** trecute de trei ori prin curtea cu juri şi de trei ori achitate. Wedekind n-are nici -o măsură. El cere dezrobirea copilului, a femeii, a bărbatului de prejudecată, de ipocrizie şi de societate. Instinctul, în primul rînd cel sexual, sînt singurele mijloace de orientare ale omului. Din libera şi armonica lor dezvoltare, reiese fericirea şi puterea. Individul e un scop ***in*** sine. El nu poate fi subordonat nimănui şi nici unui lucru. Dar societatea actuală, din contra, comprimă natura adevărată — recte animală — si prin aceasta o falsifică. Mai devreme ori mai tîrziu, natura se răzbună. Ca să ilustreze aceste principii în general juste, în detaliu simpliste, Wedekind întrebuinţează maniera tare ; ' acuplări sexuale pe scenă, omoruri, discursuri amorale etc... Nevoia de „epatare" şi nesinceritatea se simte şi la el. Unele din piefiele sale îţi lasă impresia teatrului de parodie a cruzimii care se cheamă la Paris „Grand Guignol". Alături de aceasta însă, episoade de o poezie aşa de omenească reabilitează imediat orice lacună anterioară.

în faţa acestor două curente, deja vechi, un altul, tînăr, suplu, plin de sevă proaspătă, îşi încearcă astăzi sorţii. Sînt scriitori, destul de diferiţi intre ei, care se numesc cu un nume comun ***expresionişti*** şi de a căror teorie am vorbit mai sus. Trebuie să amintim, însă, că ei n-au nimic comun cu doctrina sus-amintită, decît titlul pe care binevoiesc să şi-1 atribuie.

Nici o disciplină uniformă de şcoală nu-i leagă. Fiecare încearcă pe alte căi, în felul său propriu, diferite procedee, diferite concepţii. De pildă, ***H. Mann,*** care e băgat cu de-a sila în rîndul curentului nou, e un talent clar, „latin", ale cărui romane răbdător minuţioase se ocupă cu descrierea realistă a mediilor mici, umile, sau a pasiunilor banale Ia oameni mari. ***Die KIeine Stadt,*** unul din cele mai bune din romanele sale vechi, redă cu un umor cînd tolerant, cînd amar

cadrul unui orăşel provincial, foarte asemănător cu acela unde se mişcă Mr. Homais sau M-me Bovary a lui Flaubert. în ***Professor Unrat*** se demască filistinismul didactic. Die ***Jagd nach Liebe*** sau ***Zwischen den Rassen*** nu caută să fie altceva decît documente exacte ale vieţii sociale din timpul nostru. Ultimele sale romane, ***Die Armen*** sau ***Der Unterton*** sînt lucrări de tendinţă politice democratice ori revoluţionare. în afară de pledoariile sale pentru schimbare, progres, noutate şi democraţie, personalitatea lui H. Mann n-are nimic revoluţionar în tehnica literară modernă.

Nu acelaşi lucru se poate spune însă despre Kasimir ***Edschrmd,*** teoreticianul expresionismului, la care sforţarea către o nouă expresie e vizibilă. El n-a publicat decît două-trei volume de nuvele şi un singur roman: ***Die achatnen Kugeln.*** Arta lui Edschmid e greu de analizat. Ea constă din multă culoare, din ritm, din multă senzaţie. Se încheagă din date şi asociaţii senzoriale, care se percep tot senzorial. în afară de aceasta, multă poezie a situaţiilor şi a caracterelor. Totul exprimat condensat şi reliefat pană la exces.

In teatru noutatea tehnicei e mai izbitoare ca oriunde. Dacă un Cari ***Sternheîm*** se mulţumeşte cu o biciuitoare analiză a lumii burgheze exprimată pregnant şi caracteristic, un G. ***Kaiser*** vrea să reînnoiască procedeele teatrului tradiţional. Personajele sale sînt tipuri abstracte aproape matematic. Ele nu se cheamă Miiller, Kurz ori Hesse, ci Mann, Frau, Madchen, Miîliardăr, eine Stimme, mehrere Stimmen etc, etc. Ele servesc de cele mai multe ori ca simboluri pentru a combate o formă socială ori un viţiu moral. Aceste fiinţe omeneşti simplificate reuşesc însă de multe ori să aibă o individualitate, şi încă una foarte specifică. Atunci autorul deVbie artist „en depit" sau tocmai „en depit de son procede",.., ca în ***Die Sarfijta,*** ca în ***Gas*** ori ca în Die ***KOiaHe.***

Fritz von Unruh e un fost ofiţer prusac care face mult sport şi de multe ori bune nuvele şi mai puţin bune piese de teatru. Vechea sa profesie se resimte în alegerea temelor, luate de multe ori din trecutul Prusiei sau din viaţa de cazarmă. Autorul, fiind destul de

tînăr, n-a putut să ne dea încă măsura talentului său. Se vorbeşte mult şi de Waiter JfasencJever, „der politische Dichter", a cărui energie pusă in slujba idealurilor noi e inepuizabilă, ale cărui drame ***Die Menschen, Jenseits*** ori cea mai recentă, ***Die Emtscheidung*** sînt adesea prea tendenţioase Că să fie în adevăr frumoase.

Nu trebuie de uitat talentele în adevăr reale ale unui ***Renâ Schickele, Max Brod*** ori ***Leonhard Frank,*** temperamente nervoase, sensibile, care ne-au dat bucăţi remarcabile în arta nuvelei.

Rezultatele cele mai fructuoase au fost realizate de tînăra generaţie mai ales în poezie. ***Ralner Măria Rilke,*** deşi cronologiceşte trebuie plasat în generaţia anterioară, prin structura adevărat modernă a poeziilor şale — ***Das Stunden-Bixch*** ori ***Neiie Gedichte*** — face parte djn eforturile tinerei generaţii, cel puţin ca precursor, în primele sale versuri, naive şi sentimentale: impresii din locurile natale, se simţea, . încă de atunci, o puternică înclinaţie mistică. Sentimentele sale erau pioase ca ale unui călugăr, pline de adoraţie adîncă şi delicată în acelaşi timp. Mai tîrziu, el se stabili la Paris, unde funcţiona cîtăva vreme, ca secretar al sculptorului Rodin. Influenţa pămîntească a capitalei păgîne se strecoară simţitor In sensibilitatea misticului. Adoraţia vieţii înlocuieşte adoraţia divinităţii. în versuri în genul lui E. Verhaeren, cîntă îti această epocă bucuria de a trăi, aspectele infinite ale existenţei, de la materia netosufleţitS la gtodurile filozofului. Rainer Mariă Rilks a încercat şi proză—- nuvele şl romane —, dar cu mai puţin succes. Sensibilitatea''sa delicată nu e de ajuns pentru virilitatea masivă a prozei. Speranţele celui mai tînăr public se îndreaptă însă către Franz Wer/e/, Fire haotică şi dezarmonkă, în aceraşi timp extrem de personală, de subiectivă, Weifel pare că se caută încă, în încercări inegale, cîteodată stranii în frumuseţea lor, de cele mai multe ori penibile şi confuze. Ultima sa dfamă, ***Spiegelmensch,*** e o întreprindere temerară In care pune şi încearcă să rezolve marile probleme ale existenţei; temă care a sedus şi adesea a pierdut majoritatea scriitorilor ger-

niani, care nu ştiu să reziste atracţiei uriaşului şi grandiosului.

Alături de mişcarea beletristicei, cuvintul unor critici aşa de ascultaţi altădată pare a fi neglijat. Bismarcfcianul ***Maximilian Hârden,*** cîştigat complect de democraţie, de la război încoace, se afundă din ce în ce mai mult în problemele şi agitaţiile, politicii, părăsind literatura şi critica. Acelaşi lucru se poate spune despre ***Wilhelm Herzoq,*** a cărui revistă Das forum e o tribună harnică a socialismului comunist, cu rare şi răzleţite pagini de literatură. ***Aîhed Kerr,*** „arbiter elegantiarum" al criticii berlineze, călătoreşte în America şi îşi reeditează opere vechi. Critici mai noi nu se afirmă. Şi dacă s-ar afirma, poate h-ar fi ascultaţi. Intr-atît năzuinţele anarhice ale tinerei literaturi se concep libere şi nestăvilite în avîntul lor haotic, dar fecund.

131

„Adevărata Germanie"

în Heidelberg, vacanţa e în plin; Nicăieri nu se simte mai bine sărbătoarea şcoalelor ca în această seculară cetate universitară; nicăieri reculegerea celor două luni de vară nu e mai fericită, mai liberă, mai meritată, ca la acest popor unde munca e o sfîntă datorie. Afară de aceasta, neamţul are .pasiunea excursiilor. Din susul Rinului, înspre Mainz, pe înălţimile Harz-ului, pe colinele lui Schwa^tzwald, peregrinează în ritm de ghitară sau de minunate coruri cohorte de copii, de bătrîni profesori, de liniştite familii burgheze: adevărata Germanie, blîndă şi măreaţă în anonimatul ei. O frenezie interioară iluminează, la freamătul pădurilor şi al şuvoaielor, feţe uscate de suferinţa şi abstinenţa oraşelor tentaculare. Indiferenţi pentru o lună la mizeriile cotidiane, politice ori financiare, ei îşi scaldă în aerul proaspăt al naturii suflete prematur imbătrînite de americanismul unei civilizaţii pe care o suportă fără voia lor.

Nici martirajul celor patru ani de război, nici atrocele umilinţe de după armistiţiu n-au adunat asupra poporului german atîtea suferinţe cîte i-a plăcut soartei să-i dăruiască for ultima lună. Comprimaţi între: intransigenţa Franţei şi ipocrizia în aparenţă generoasă a Angliei, ei şi-au văzut, intr-o singură lună, economia total distrusă, spectrul foamei bătînd la uşa acelui popor care plăteşte în monedă străină o treime din ceea .ce consumă. In plus, o ocupaţie străină e în o perspectivă aproape iminentă. Trei pătrimi din populaţia Germaniei, care nu ounoaşte burghezie mijlocie capitalistă, sînt salariaţi. Ei trăiesc din pomana statului, a patronilor, exploataţi în aceste tulburi timpuri şi de toţi speculatorii intermediari. Consumaţia a ajuns minimă: margarina, surogate'chimice, cartofi. Şi acelea în raţionată cantitate. Marca a ajuns la 0,50 centime franceze, dolarul costă, în loc de.4,25 mărci, peste 2 400; ca consolaţie, ultimatumurile şi ameninţările, de la un timp, curg.ploaie. E trist şi penibil de trăit în Germania, in aceste momente, căci e trist să asişti la asasinarea lentă a unui popor în agonie.

Şi totuşi, poporul cîntă, pădurile răsună de coruri, cortejul excursioniştilor trece liniştit într-o nepăsătoare indiferenţă faţă de practica zilei. Abulie ? Nesimţire ? O spun unii. Nouă ne apare o altă semnificaţie : ***adevărata Germanie renaşte.***

Un popor de metafizicieni naivi, de poeţi panteişti, de incorigibili visători .trebuie să sufere, într-un moment dat al istoriei lumii, o stranie aventură. Din cauza unor anumite condiţii istorice, o proprietate comercială şi industrială nemaipomenită se instala într-o bună zi la ei acasă. La început poporul fu surprins. Mai în urmă însă,' cum fericirea e mai puternică decît pasiunea, poezia şi metafizica fură împinse în colţuri depărtate de suflet, păstrate în straturi de naftalină,

ca vechi moaşte familiare, bune doar pentru zile co-; memorative. Deasupra, la suprafaţă, apărură josnice instrumente de cîştig, triviale apucături comerciale. în cîteva decenii abia, neamul filozofilor se transformă într-un admirabil popor de parveniţi. Astfel poporul german îşi minţi destinul $i îşi trăda misiunea sa istorică.

Se poate însă paradox mai categoric decît altoirea precipitată a celui mai patent americanism peste firea celui mai visător dintre neamuri ? Compromisul acesta şchiop nu întîrzie însă mult şi-şi arată consecinţele. Se văzu în primul rînd că aceşti naivi filozofi, chiar sever educaţi la şcoala celui mai autentic „radical-empirism", nu ştiau să facă politică. Cum se întîmplă în viaţa turmentată a copiilor care se joacă de-a „împăratul" ori de-a războiul, mania grandorii îi stăpîni într-o bună zi. Negustori şireţi şi militari brutali ştiură să utilizeze din umbră, pentru scopuri personale, noua stare de spirit a filozofilor rătăciţi. Atunci, cel mai nepolitic dintre popoare declară în cele mai politice momente războı lumii. Fatală, catastrofa urmă şi groteasca aventură a metafizicianului care voi într-o zi să joace rolul bancherului american se sfîrşi, tristă ca toate sfîrşiturile^ca un vis urît. Istoria ştie să recheme pe cei care deviază din drumul ei. O societate care a trăit cîndva o anumită viaţă rămîne cel puţin cu tradiţia ei. Germania nu poate fi azi dezorientată. Pur şi simplu ea se va întoarce la frumoasa ei viaţă de altă dată.

Sufletul german e universalist; El pricepe întâi totul şi pe urmă parţial, ffntăi infinitul şi pe urmă finitul, întăi totul şi pe urmă finitul, întâi societatea, apoi individul. Urmează de aici o. aprehensiune intuitivă a valorilor cosmice, a dialecticei existenţei. Particularul, actualul e înecat Intr-an presentiment larg şi generos al firii. Dar tocmai aceasta e esenţa metafizicei. Nici un spirit n-a exprimat mai universal formula procesului existenţei şi al transformării, ca un Hegel şi Kant.

Această stare de suflet nu e însă numai esenţa filo* zofiei. **Ea** e şi **a** poeziei Sntr-atît şi aceasta e un sentiment cosmic, un fel de conştiinţă a pulsului vieţii. Poetul englez ***Keats*** scrie cu drept cuvînt undeva aceste cîteva cuvinte : „The poetical nature has no Seif — it is evorythi-ng and nothing; it has no charecter... A poet has no ideotity— he is coffitiinua'Hy in for and filling some other body." Cine a putut înţelege mai bine această constatare decît un Novalis, un Rainer Măria Rilke ori un Richard Dehmel ? La popoarele neolatine, ultimul ideal etic e de a deveni o „personalitate". Mulţi gînditori germani au însă oroare de această individualizare. De la misticul medieval Jakob Bohme şi pînă la prinţul Hermann Keyserling, nevoia contopirii sufletului cu universutf a fost prima preocupare a tuturor sufletelor de elită de aici. In minunata sa lucrare, ***Jurnalul*** de ***călătorie al unui filozof,*** H. Keyserling explică motivele voiajului său împrejurul pămîntului: „începusem să-mi dau seamă cu groază că devin o «personalitate». Atunci am înţeles înţelepciunea unui Platon ori a unui Pitagora, care vagabondau pană la adinei bătrîneţe, ca să-şi varieze mereu sufletul, să scape de acel groaznic proces de cristalizare care atinge pe filozof la o anumită vîrată; acesta trebuie să rămînă proteic, căci numai naturile proteice sînt chemate la preoţia metafizicei." A avea sentimentul totului înseamnă a nu avea pe acel al particularului, ale actualului. De aici nevoia nemţilor de „uriaş", de aici incapacitatea ***lot*** politică, lipsa lor de simţ real, de tact, de măsură. De aici mai ales neputinţa lor de exprimare, de exteriorizare, care constituie un tragic dualism între înălţimea cugetării şi mediocritatea vieţii. Neamţul nu-şi poate trăi cugetarea; Un Hegel, spiritul cel mai sublim al Cttgetării veacului trecatr rănrîne în viaţa de toate zilele un mic-burghez. La fel Kant.

Dacă aceasta e mentalitatea culturii germane — şi ea reiesă diri afirmarea ceîor mai caracteristice momente —, se poate vedea cît de utopică era credinţa acelor care credeau că pot duce destinul societăţii germane pe calea realului şi practicului. Deziluzia e

azi înfăptuită. Tradiția a căzut. Ne-o spune aspirația deocamdată nesigură a tineretului german către tot ce e altceva decît ce-a fost ieri : expresionism, activism, teozofie, renaştere . religioasă; Ne-o spune mai ales îndreptarea hotărîtă a intelectualității germane către extremul orient,

In toate colțurile Europei s-a auzit, mai mult ori mai puțin, de faimoasa lucrare a lui O. Spengler: ***Decadența occidentului.*** Ca conținut, această operă e o decepție: o naivă filozofie a, istoriei bazată pe criterii nesigure ca acelea aproape uitate ale contelui Gpbineau sau Chamberlain, care distingeau „rase superioare" şi „inferioare", ciclu istoric, teoria lui „ricorşi" etc: Sinteza faptelor e confuză, lăbărțată şi de un, extrem simplism. Pentru valoarea intrinsecă, n-ar fi meritat poate să se vorbească atita de ea. E interesantă.insă pentru starea de spirit pe care o dezvăluie. Graba cu.care a fost discutată şi aprobată arată afinitatea, ei cu opinia publică. Spengler distinge doua tipuri principale de cultură : apolinică (greco-romană, caracterizată prin preponderența plasticei şi a tuturor formelor .spațiale, şi geometrice), fauştică (de la Faust), care se caracterizează printr-o nevoie de absolut, de infinit şi şe exprimă muzical. E cultura modernă europeană, Se vede uşor că clasificația e luată după Nietzsche, care distingea tipuri apoliniene şi dionisiace. După anumite simptome, Spengler constată decadența ultimului tip.

: Incontestabil însă că apusud unei culturi nu poate fi o problemă, de ştiință, de constatare obiectivă. Nicicodată contemporanii n-au avut conştiința transformărilor care şe fac subt ochii lor: Unii din ei însă au avut ***sentimentul.*** Printre aceştia e şi H. ***Keyserling*** (a nu se confunda cu romancierul), unul din cele mai lumU nate spirite filozofice ale Germaniei contemporane. Cartea sa ***Das Reisetagebuch eines Philosophen e,*** desigur •— chiar şi după opinii franceze —, cea mai frumoasă operă de literatură filozofică pe care a produs-o secolul XX în Germania. Nimeni, n-a înțeles mai bine ca el caracterul şi menirea poporului său. El a dat alarma contra spiritului practic oportunist, care falşifică adevărata natură germană. **A** şi indicat remediul. Revenirea la idealismul de altă dată nu se poate realiza decît printr-un contact cu marile culturi religioase ale extremului orient: India şi China. El însuşi, de frica de a nu deveni o „personalitate" presa cristalizată, prea specifică şi a omorî prin aceasta în el curiozitatea noutății, evoluția veşnic proteică a sufletului, a întreprins o călătorie în'jurul lumii, din a cărui note a ieşit admirabilul volum mai sus menționat. Adevărul de la care pleacă el e că : „Der kiirzeste Weg zu sich selbst fiihrt um die Welt herum" („cel mai scurt drum cătră tine însuți e acela care duce în jurul lumii"). Grădinile mistic parfumate ale orientului vor revărsa peste meschinăria, în care e scăldată Europa, un val de împrospătare ideală. Germania va deprinde din nou calea speculației. Ca şi pe vremea Reformei, a kantismului sau a hegelianismului, ca în vremea muzicei lui Wagner, ea va şti să dea omenirii sufletul, pe. care-1 caută într-o tragica dezorientare. Ea poate şi trebuie să-şi ia însărcinarea de a oferi Europei însetate religia către care năzuie. Rolul viitor al Germaniei trebuie să rămînă pur cultural, aşa cum a fost înainte de Bismarck şi de ultimii Hohenzollern.

Opinia aceasta a lui H. Keyserling e astăzi a întregii intelectualități germane. Un profesor, cu care mă plimbam prin pădurile Heidelberguîui, îmi spunea : „Trebuie să revenim de unde am plecat. Politica nu ne-a reuşit. Ea nu e o haină pentru corpul nostru. Ne e cînd prea strimtă, cînd prea largă. N-o pricepem în esența ei, fiindcă-o exagerăm, amestecînd-o cu acel gust de absolut care e caracteristic speculației, dar străin realității. Vom continua să servim umanității idealurile, împrumutind la rîndul nostru realitățile gata făcute de alții. Prin suferința pe care o ducem de atîția ani ne antrenăm la educația ascetismului, fără de care ideea pură nu e posibilă."

Pedagogia durerii închide infinite posibilități creatoare, pozitive, în srnulei. „A quelque chose malheur

est bon" e o consolaţie de un optimism cam ipocrit. Ea e totuşi justă de atîtea ori. Există desigur în misterul universului un calcul special care se chiamă compensaţia. El ştie să derive totdeauna din cauze pierdute efecte surprinzător de mari şi de sănătoase. E ceea ce filozoful Wundt numeşte legea „eterogeniei scopurilor". O acţiune făcută pentru un anumit scop îşi poate deriva efectul. Şi poate e drept şi e moral de crezut că hazardul e mai cuminte decît cauzalitatea regulată. De subt ruinile subt care trebuie să fie înăbuşită, Germania se ridică înviorată de o nouă viaţă.

De aceea veselia şi exuberanţa excursioniştilor, care colindă crestele munţilor, nu trebuie să însemne nesimţire ori apatie faţă de suferinţele neasemuite prin care trece azi Germania.

Din contra, da însamnă triumful spiritului asupra trivialităţii practice. Cîntarea pe care o repetă ecoul tuturor pădurilor, transformînd infinita Germanie într-o orgiacă sărbătoare, e imnul pe care idealismul renăscînd şi-I aduce propriei lui dezrobiri.

14]

Social-democraţia germană şi-a regăsit vechea unitate, împăcarea între grupul independent şi cel majoritar s-a înfăptuit cu mici concesii reciproce, în luna septembrie, Ia Niirnberg. Programul de Ia Gorlitz, care abroga pe cel clasic de la Erfurt, a fost modificat in cîteva puncte după propunerea independenţilor. Kautsky, aşa de oficial ascultat altădată,. s-a mulţumit, într-al 70-lea an al vieţii sale, să compuie din iniţiativă particulară un program pentru marele public, adică pentru cine-o vrea să-1 citească. Volumul a apărut zilele acestea în librărie subt titlul ***Die proletarische Revoluîion una ihr Piogianun.*** Afară de cunoscutele critici aduse regimului sovietic şi cîteva retractări subtile faţă de

intransigenţa zilelor de Ia Erfurt, volumul nu aduce nimic nou, decît doar oarecare tristeţă comună tuturor apusurilor. Omul zilei în lumea socialist-germană pare a fi astăzi ***Crispien.*** Susţinînd un punct de vedere mai înaintat decît acela al majoritarilor, ceva măi potolit decit al comuniştilor, el a reuşit să păstreze măsura justă şi să ofere astfel maselor, totdeauna iubitoare de mediocră justiţie, idealul cuminte care le convine. ***Ledeboui*** s-a ridicat neîmpăciuitor să amintească datoria luptei de clasă şi a revoluţiunii în permanenţă. Dar a fost dezaprobat. Crispien a cîştigat duelul, şi programul adoptat prevede printre alte puncte şi colaborarea cu,guvernele burgheze.

Pe cînd se înfăptuia unitatea socialistă, Hugo Stinnes a poruncit partidului său populist un alt congres, la Breslau. Avocatul cel mai îndîrjit, dacă nu şi cel mai talentat al trusturilor germane, Stresseman, a ţinut un lung discurs ca să se arate gata de a încheia alianţa cu socialismul, dacă acesta renunţă la... socialism. Numai că socialiştii se grăbiseră să denunţe orice alianţă cu sus-numitul partid, ale cărui ipocrite principii anunţă peste tot largă democraţie, dar a cărui acţiune găseşte .veşnic nouă metode ca s-o combată. Liberalism desăvîrşit, adică fatal libertatea celui mai tare, iată ce vor populiştii. în privinţa aceasta ei nu se înţeleg cu rămăşiţele reacţionare şi militariste care vor, ca şi socialiştii, o puternică intervenţie etatistă, dar în altă direcţie.

Dezbaterile procesului Rathehau aduc mereu probe nouă despre gindurlle conspiratoare ale fostului regim. De cînd durează acest proces, în care Helfferich, Ludendorff şi cu alţi prietini intimi ai ex-Kaizerului sînt direct implicaţi ca .autori morali ai asasinatelor Erzberger şi Rathenau, reacţiunea s-a potolit şi s-a retras oarecum deoparte, găsind o consolare în lectura memoriilor fostului împărat pe care ***Lokal-Anzeiger*** le publică în fiecare zi. Aceste memorii însă, care vorbesc detailat de'toată politica Europei între 1878—1918, sînt, în adevăr, interesante pentru oricine. în primul rînd fiindcă sînt scrise frumos şi fiindcă tratează ches-

tiuni multiple din toate domeniile, de la artă, la politică, armată, biserică şi ştiinţă, tn al doilea rînd, fiindcă aruncă o lumină mai dreaptă asupra acestui personaj, desigur de o funestă amintire, dar nu şi de o banală valoare.

Cititorul european al acestor însemnări, care vor apare în librării pe la mijlocul lui noiembrie, va înţelege că autoritatea „eroilor", oricît de mari ar fi ei, e neputincioasă în a schimba după plac destinele istoriei şi că există mici şi infinite imponderabile care reduc, adesea, la puţin lucru vanitatea arlechinească a marilor căpitani. Şi, de multe ori, vanitatea nici nu e a lor. E a legendei mitice pe care o plăsmuieşte mulţimea despre ei. Şi „eroii" nu numai că o suportă, dar adesea îşi modifică conduita şi personalitatea după ea. Nu ştiu care personaj al lui Anatole France, om blînd, pozitiv, cuminte, posedă o pereche remarcabilă de mustăţi galice. De aceea, el a fost poreclit Vercinge-. torix. Se zice că galii erau oameni extrem de senzuali; că sexualitatea lor era veşnic agresivă. In consecinţă, toată lumea din orăşelul X era convinsă că domnul Vercingetorix e un incurabil Don Juan. De moravuri sexuale mai mult decît paşnice, el a încercat să dezmintă luni de-a riadul legenda care, fără voia lui, i se atribuia. Dar nimeni nu-1 credea. Atunci a început să se creadă el însuşi, încetul cu încetul, asemănător omonimului său pe care-1 crease opinia publică şi a trebuit să joace în viaţă rolul pe care îl cerea societatea. Din ziua aceea, deşi o făcea „â contre coeur", nici o servitoare nu scăpa asiduităţilor onorabilului domn Vercingetorix. Iată ce puţin ne aparţinem ! Dar încă oamenii mari ! Care e în definitiv psihologia fostului împărat? E aceea pe care o crede toată lumea, adică a omului ambiţios, reacţionar, inconştient în visurile sale de mărire? Sau aceea pe care încearcă să o degaje W. Rathenau (în volumul său ***Der Kaiser),*** după care fostul monarh era o personalitate efeminată, care purta brăţări ca ofiţerii de cavalerie şi se uita toată ziua în-oglindă; incapabil de gesturi mari şi de voinţă tenace? Din frînturile de însemnări pe care le-a publicat **pană** acum ***Lokal-Anzeiger*** e greu de avut o impresie de ansamblu. Tipul popular al „Kaiser"-ului trebuie, însă, cu mult rectificat. '

Dar aceste memorii au şi un alt interes. Ele aduc diferite fapte necunoscute din lumea politică a diplomaţiei europene înainte de 1914. Capitolul cu care începe se intitulează „Bismarck". Se încearcă acolo să se arate toate lipsurile şi defectele politicii marelui bărbat de stat. Se aruncă, în treacăt, oarecum şi vina războiului european pe politica fundată de acesta. Două sînt reproşurile pe care i le face fostul împărat, în primul rînd, Bismarck n-a înţeles politica europeană. Pentru politica mondială, pentru viitorul colonial şi maritim al Germaniei, îi lipsea orice comprehenr siune. De aceea, au trebuit eforturile posterioare ale Kaiserului ca să înzestreze Germania cu o flotă.

în al doilea rînd, Bismarck a greşit cînd a văzut în Rusia unicul şi oei mai puternic duşman al Germaniei. Astfel, el a răcit relaţiile de tradiţională amiciţie între Prusia şi Rusia, în loc să caute să ascută mai mult rivalităţile între Anglia şi vimperiul ţarilor de la dominaţia Constantinopolului.. în acest conflict, imperiul german ar fi apărut ca arbitru şi şi-ar fi făcut în această situaţie partea leului. în alte pagini, fostul îm, parat se ocupă de ştiinţă, de economie, de religie, de arheologie. Se pare că şi în aceste memorii, care apar ca o justificare a conduitei sale, vanitatea de a arăta multiplicitatea ocupaţiilor; sale nu , l-a părăsit. Sfîrşitul memoriilor arată umilinţele şi suferinţele prin careta trecut în zilele care au precedat revoluţiajSi abdicarea sa. La un moment dat el îşi pune întrebarea: „Pentru ce n-am sfîrşit-o mai iute printr-o sinucidere care mi-ar fi scutit suferinţele posterioare ale exilului ?" Şi tot el dă acest răspuns,, pe cît ***de*** naiv* pe atît de comod: „Fiindcă credinţa mea creştină interzice astfel de acteV , '

Deşi păsultă puţin cu plata reparaţiilor către Franţa Germania asistă cu fiecare zi la dezastrul total ,al.fir

nantelor sale. în mai 1922, dolarul era cotat la bursa, din Berlin ,300 mărci, în iulie, 500, la începutul lui august, 1 400, astăzi, peste 4 000. Din mai şi pînă acum preturile au devenit de 12 ori mai mari. Toate măsurile de ;Ordin legislativ, menite să împiedice această bancrută, au fost neputincioase. Iarna cu toate greutăţile ei se anunţă Inspăimîntătoare. Germania, care, ca toate ţările sărace, trăieşte exclusiv din prefacerea alimentelor prime, trebuie şă importe mai mult de jumătate din ce consumă. Dar cum va putea importa ea grînele trebuincioase din America de sud pe preţul de 4 000 mărci dolarul?

Cancelarul a lansat deocamdată ca consolaţie, intr-un discurs —cum se face de obicei în împrejurările grele , o formulă-panaceu : „zuerst Brot, dann Reparationen". Şi sînt mulţi pe care cuvintele oamenilor mari îi linişteşc. Se pare însă că, şi în Franţa, a început să prindă credinţa că Germania e aşa de sărăcită, încît nu poate plăti ce i se cere.

Care sînt cauzele acestei vertiginoase şi permanente căderi a mărcii ? E uşor de răspuns cînd trăieşti în Germania şi observi viaţa de toate zilele de aici. Cauza iniţială e incontestabil plata reparaţiilor. Aceasta a zdruncinat încrederea poporului german în propria sa monedă. Economia, în sensul de „epargne", a devenit imposibilă.' Fiecare se gîndeşte că e inutil să capitalizeze Un ban, care mîine poate avea numai jumătate ori uri sfert din valoare. A urmat de aici o extindere enormă a consumaţiei. 'Localurile de petrecere, cafenelele, bafurile sînt mai pline acum în Berlin că niciodată. Nimeni nu mai strînge pentru bătrîneţe ori pentru copii. Din contra, preferă să-şi amelioreze traiul imediat: Gustul şi grija pentru viaţa imediată a adus; un val de epicureism, de imoralitate, necunoscut pană acum acestui serios popor. Pană şi amploiaţii inferiori, cînd au un ban, beau cu el „Sekt" (şampanie) într-un local de noapte. Fiecare îşi face rezerve de haine, de ghete, de alimentaţie. Patronul hotelului uaxle locuiesc îmi, spunea că atît el, citişi nevasta sa posedă fiecare cîte treizeci de* perechi de **gfaete** î . E un mijloc ceva mai sigur de a plasa economiile. Cum însă bunurile de consumaţie sint limitate, nemţii au căutat un alt mijloc de a-şi asigura în ceva stabil capitalizările. Şi au găsit dolarul. Orice neamţ, cu excepţia poate a ţăranilor — posedă cîteva bilete de monedă americană. Servitoarea din hc-tel are deja cincizeci. Dolarul a devenit astăzi o. ***psihoză naţionala.*** La teatru auzi în permanenţă vecinele de stal; „Edgar mi-a cumpărat azi iar o sută de dolari". în tramvai, la restaurant, la biserică, peste tot acelaşi magic cuvînt. La ora două, cînd se anunţă buletinul bursei, mulţimea e mai avidă sa-l citească decît era acum patru ani pentru comunicatele oficiale. încetul cu încetul, moneda naţională germană se înlocuieşte cu alta străină. Nu ştiu dacă acest fenomen prezintă avantaje ori dezavantaje economice mai îndepărtate. Pentru moment el aduce căderea zilnică a mărcii, cu toate urmările ei: nesiguranţă, nemulţumire, spirit de revoltă. Nu se ştie dacă iarna care vine nu va aduce nouă tentative de revoluţie socială. Şi revoluţia socială in Germania nu e un joc inofensiv ori chiar profitabil reacţiunii, ca în Franţa. Prea sînt dezvoltate şi îndeplinite condiţiile obiective ale socializării pentru ca pericolul să nu fie ameninţător. Recenta luptă de stradă între comunişti şi naţionalişti e un simptom. De aceea şi partidele burgheze, cu toată ura care le desparte, îşi menţin coaliţia. Alegerile prezidenţiale care trebuiau să aibă loc la 3 decembrie s-au amînat pană în iunie 1925. Toate partidele au acceptat această amînare,'de frică să nu deschidă din nou, îfi momente aşa critice, lupta civilă. Numai „deutsch-nationalen" s-aii opus, fiindcă pregătiseră cu mari speranţe candidatura lui Hindenburg la preşidenţia republicei.

Fără îndoială, teatrul care se joacă acum la Berlin e superior în multe: privinţe celui din Paris. In, primul rînd, prin evoluţia tehniqeîla Paris domină încă

lumina rampei decorul tradițional, culisa artificială. Aici totul e nou şi eforturi noua se fac încă. Jocul luminilor e făcut aşa ca să dea maximum de randament pictural costumelor decorative. Scena e mobilă, ca să permită o mai mare elasticitate în montare. Muzica şi dansul sînt aliate textului dramatic, după indicațiile wagneriene. După exemplul lui Max Reinhardt, o mulțime de tineri regizori harnici încearcă fel de fel de procedee, care aduc scenei perfecționări neîncetate. In al doilea rînd, prin varietatea repertoriului. La Paris domină exclusiv repertoriul național şi din cel național două genuri: cel istoric-clasic, ori cel frivol — bulevardier. Aici numai în luna octombrie s-a jucat din Shakespeare, B. Shaw, O, Wilde, Scribe, Cehov, Strindberg, Merejkovski, Sardou, Ibsen, alături de autori naționali.

Printr-o singură lăture teatrul berlinez e inferior celui parizian : calitatea jocului actorilor. Actorii germani sînt departe de naturalețea simplă, de varietatea imensă de mijloace, a colegilor lor francezi. Deşi nu intră în cadrul unor „scrisori din Germania", trebuie de menționat totuşi aici, în cîteva cuvinte, incomparabila artă a regizorului rus ***Stanisîqvski*** şi a trupei sale, care, au dat douăzeci de reprezentații la teatrul „Lessing" din Berlin. în special două piese ale Iui A. Cehov : ***Kirschgarten*** şi ***Dtei Schwesiern*** au fost un triumf. Arta lui Stanislavsțci constă în a crea din o serie de detalii imperceptibile, nuanțate, atmosfera în care e scăldat un mediu. Ea realizează în teatru ceea ce a realizat tolstoi în roman prin ^naturalismul său. în special atmosfera de plictiseală a unui oraş de provincie din Rusia, în Drei Schwestern a lui Cehov, redat aşa de „altfel" decît pană acum, a arătat ce posibilități de revoluție închide în ea arta dramatică, crezută pe nedrept încremenită, şi ce rol va avea în această transformare teatrul **TUŞ.**

„SCRISORI DIN PARIS'

[15J*

Ca şi alți socialişti francezi din secolul trecut, ca şi Ch. Fourîer în special, G. Sorel a fost un funcționar, un birocrat. Fără să cunoască decit drumul de-acasă pînă la birou, comprimat în monotonia invariabilă a patru pereți, ei a năzuit să transforme universul după legea gîndirii sale exasperată de solitudine.

Un om al cărui sentiment social e sănătos întreprinde acțiuni colective rezonabile: se ocupă de grupuri restrînse, de familie, de comună, de județ. Cutare intelectual însă, ros de insomnie şi singurătate, însurat la patruzeci de- ani, va face familia sa nenorocită, ca să aducă fericirea întregii umanități. E cazul lui Babeuf, al lui Blanqui, al lui Tolstoi şi al multor revoluționari ruşi.

Perversiunea sentimentului sociali născută din solitudine şi timiditate, ca şi perversiunea sexuală, împinge cătră visuri absolute, <platonice>, monstruoase. Intre ascetismul • birocratic sau altfel "şi 'cariera de apostol e o strînsă"cauzalitate : [cauzalitatea contrastului], i

De numele lui G. Sorel se leagă doctrina sindicalismului revoluționar. Obosiți de compromisurile tacti,-cei reformiste în care încremenea partidul socialist francez între 1890 şi 1900, convinşi că millerandismul, (intrarea socialiştilor în guverne) ori posibilismul jauresist vor aduce degenerarea sentimentului' revoluționar, în clasele muncitoare —*Ţ* sindicaliştii, şi în capul lor Sorel, au ăfătat că rezistența de opoziție. a proletariatului e mai necesară educației sale revoluționare decît conlucrarea în guverne cu partidele burgheze.

*** Paginile din' această „scîisoare* dedicată lui Sorel au fost retipărite. în volumul *Interpretări* (1927. şi 1942). Aici şi Io paginile următoare^ , texjete c.uprinse mtre paranteze ascuțite sint introduse de' către autor îh reproducerea tor în voi. *înțelesuri.* (n. ed.)**

Aceasta era însă şi politică celor (lin jurul lui J. Guesde. De acesta însă sorelismul se -desparte, condamnând intervenţiunea etatistă, căreia ii substitue organizarea federală a sindicatelor, în acţiunea lor de apărare, ca şi în aceea de cucerire a puterii guvernamentale, sindicaliştii preconizează ca prim instrument greva generală.

Fiindcă avea însă un suflet nepotolit de metafizician, G. Sorel a universalizat acest simplu fenomen uvrier pînă Ia o lege generală a existenţei. Societatea n-ar fi decît un conflict de clase bazat pe violenţă, firea întreagă, natura ea însăşi nu cunoaşte sentimente degenerate de blîndeţă şi milă. Inspirat în acelaşi timp de Nietzsche şi de Marx, de Darwin şi de Bergson, şeful sindicalismului revoluţionar, confundînd violenţa cu energia, a încercat să demonstreze că această virtute e indispensabilă claselor, indivizilor, chiar fenomenelor. Ea n-ar fi altceva decît „elanul vital" care întreţine viaţa, acţiunea şi progresul. în afară de ea totul e moarte, linişte, neant.

,**în** loc să scrie un cuminte manual socialist, Sorel a scris o poetică apologie a violenţei. Toate cărţile şi articolele sale, de la prefaţa la ***Histoire des Bourses du Travail*** a lui **F.** Pelioutier, la Les ***illusions du progres, La decomposition du marxisme*** şi pînă la ***Reflexions sur la violence*** ori ***Materiaux pour une theorie du proletariat,*** lasă să se întrevadă această idee iniţială. Dar cum se întîmplă adesea la asemenea temperamente, bătăios şi cezarian în cărţi, Sorel era de o excesivă blîndeţă în viată. Fratele său mai mare, F. Nietasche, care cu o stranie cruzime teoretică cerea, în pagini de pamflet, masacrul bătrînilor, al bolnavilor şi al neputincioşilor, în viaţa de toate zilele nu putea refuza nimănui infinita sa bunătate, proteguia pe cei slabi şi era dirz cu cei puternici.

Subt forma aceasta, sindicalismul revoluţionar e o doctrină pur franceză. Renaşte în ea eroismul sublim de inutil al unui Barbes, Blanqui ori Raspail, E franceză această teorie şi prin gustul pentru paradox pe care-1 conţine, prin nevoia aceea de pura intelectualitate, de a împreuna idei diferite, adesea contradictorii, pentru a .vedea — din pură curiozitate — ce dau împreună ; de a împinge simple şi mărunte observaţii la teorii hipertrofiate. Jocuri rafinate ale unor „gourmets" intelectuali, comploturi ideologice teribile, dar inocente, de artişti, care măsoară pe hîrtie, fără să supere pe nimeni, pînă unde merge puterea distructivă a ideii, cum ar face chimistul care ar calcula mai dinainte capacitatea de explozie a nUroglicerinei.

Doctrina,lui G. Sorel are însă o lăture clar aristotratică; Ceea ce urăşte el e tendinţa antieroică fa fost colaborator la ***Cahiers de la Quinzaine*** a Iui Ch. Peguy <şi R. Rolland), comoditatea laşă, spiritul de compromis pe care-1 închide în ea „la populace et 'a petite boutîque". Pe această clasă mediocra o dispreţuieşte. Astfel, în ultima fază a vieţii sale, deşi admira revoluţia rusă şi făcea'apologia tui Lenin, se apropiase sufleteşte de Ch. Maurras si de mişcarea reacţionară de la ***Actîon francaise,*** fără să rupă, bineînţeles, cu partidul său.

<Âstfel a putut fi şi inspiratorul teoretic al fascismului italian.)

O mulţime de articole de filozofie pură, răspîndite prin colecţiile revistelor, i-au amorţit, fără să-i potolească, setea lui de necunoscut .în toate domeniile. A presărat nenumărate sugestii, ingenioase observaţii, gîndiri profunde în discuţia problemelor celor mai spinoase, de la teoria cunoaşterii pînă Ia relativitatea lui Einstein ori pragmatism.

A murit sărac şi solitar, cum trăise, dar cu zîmbelul pe buze, cum se cuvine înţelepţilor (care iartă vieţii şi oamenilor]. După pilda înaintaşului său, Fourier, care aşteptînd douăzeci de ani, într-o mansardă de pe lîngă Palais Roya), milionarul ce trebuia să-i realizeze planul,'fiu dispera de venirea lui chiar in momentul cînd închidea pentru vecie ochii, — G. Sorel, din aceeaşi familie, n-a încetat să creadă pînă la urmă ca triumful va veni cîndva, de undeva...

II. Alte caracteristici etnice

Dacă ***raționalismul*** domină inteligența franceză, ***senzualitatea*** îi determină sufletul. Intre aceste două forme psihologice există o comunitate de origină. Gîndirea e o complicație şi o derivare a simțurilor. Rolul ei, ca şi al acestora, e de a adapta organismul la lumea exterioară, de a sancționa instinctul de conservare în lupta lui cu ambianța. Rol important, primordial, rol de sentinelă, care trebuie să fie veşnic vigilentă şi lucidă. Nici o stare afectivă nu trebuie să întunece claritatea raportului venit din afară. De aceea, dacă psihologia identifică rolul biologic al simțurilor cu acela al rațiunii, ea se grăbeşte să opuie aceste două fenomene sufleteşti vieții sentimentale.

Sentimentalismul, iată ce se găseşte rar în Franța. In schimb, senzualitatea e manifestă peste tot. Bineînțeles, în primul rînd, în relațiile dintre sexe. Să •parcurgă oricine istoria galantă, istoria sentimentului de dragoste în Franța — în literatură şi în viață. Cu excepția romanelor cavalereşti, unde intra mult element celt, şi cu aceea a lui ***Nouveîle Heloise,*** rar se vor găsi în acest capitol al vieții omeneşti pasiuni care consumă ori distrug, sentimente absurde, infinite, sublime. Să parcurgem în schimb biografiile, ori măcar portretele minunate pe care ni le-a lăsat Sainte-Beuve despre curtezanele celebre din viața altor secole.

încă de pe timpul Iui Louis XIII, cu trei secole după ce Dante ;cîntase»tipul Beatrieeî, ***Ninon de Lencios,*** umple secolul cu frumusețea, cruzimea şi capriciul său. Spiritul său de „fronde" întrece pe acel al politicii contemporane. Licența ei de moravuri e în acelaşi timp delicioasă'şi revoltătoare. Annei d'Autriche, care voieşte să o trimită la mănăstirea „Les filles repenties", Ninon îi răspunde fără să se tulbure : „Je ne suiş ni fille, ni repentie". Un secol mai tîrziu — e la ordinea zilei celebra ***M-me du Deiiand,.*** Grimm, în corespondența sa, care e unul din cele mai minunate izvoare asupra înoîntâtoarei vieți plămădită din calm, din spirit, din galanterie şi sensibilitate, care a fost secolul al XVIIl-lea — Grimm ne-o descrie plină de scînteietoare inteligență, de spirit şi de bun-gust, însă de o rară indiferență morală, de o răceală de stîncă, pentru tot ce îi contrazicea o plăcere. Chamfort, în anecdotele sale, ne-a dat multe mostre despre cruzimea acestei curtezane.

Sophie ApnouM, a cărei luminoasă figură, uşor încrețită de o grațioasă grimasă, ne-a schițat-o Greuze, a desfăşurat pe timpul teroarei de Ia 1793 aceeaşi existență nepăsătoare şi artistică pentru tot ce nu era voluptate. Iată cîteva portrete din cele mai caracteristice. Ele s-ar putea înmulți Ia infinit.

în zilele noastre, o afacere de senzație judiciară, care a pasionat mai ales foiletoanele şi „concierge'Me, dar care nu e lipsită de o adîncă semnificație, duce rătre aceeaşi concluzie. E vorba de „afacerea Landru". Acest proces e specific francez. în care altă țară, douăsprezece femei, trecute de 40 ani, s-ar lăsat aşa de orbite de senzualitate, pînă sa se lase în infernala maşină â sadicului amant ?

Nu vrem să insistăm însă aici asupra sensului peiorativ al senzualității, luată sub aspectul ei sexual. Din contra, voim să arătăm, în ce e posibil, avantajele pe care le prezintă o asemenea mentalitate.

Se ştie pretutindeni azi că un psihiatru vienez, Freud, explică o bună parte din acțiunile omeneşti ca influențate de viața sexuală. Arta, morala, religia nu sînt, după el, decît acțiuni amoroase cărora le-am refuzat realizarea (francezii numesc această acțiune, foarte bine, „refoulement"). în acest caz, ele îşi derivă natura şi se transformă în alte manifestații sufleteşti.

Nu ştiu dacă se poate aplica acest „pansexualism" la psihologia Franței. S-au arătat atîtea probe contrare, încît teoriile lui Freud ne apar azi pline de nenumărate exagerări. Ceea ce putem constata însă ^, că pluteşte în atmosfera intelectualității franceae un fel de „pansenzualism". Nu trebuie confundată sexualitatea cu senzualitatea. Aceasta din urmă e cu mult mai generală, poate avea în legătură cu, orice act sufletesc. Există, desigur o imaginație, o memorie, o gîndire senzuală. Aceasta înseamnă că simțurile de la văz pînă la tact dau tonul şi coloritul fenomenelor sufleteşti superioare. E vorba însă de toate simțurile, de auz, ca

şî de văz, ca şî de act şi, nicidecum numai de cel sexual, înţeleasă astfel, senzualitatea se răsfflnge ca un fel de categorie apriorică în toate aspectele vieţii de aici.

O găsim în morală. Ce e altceva altruismul decît reproducerea în simţurile tale proprii a neplăcerilor ori suferinţelor altuia ? Anatole France a spus-o clar : „La pitie'est sur la peu et dans les entrailles", iar M-me de Savigne obişnuia sa zică fiicei sale: „J'ai mal votre tete", arătind prin aceasta că suprema compătimire nu e decît o identificare senzorială.

O găsim în artă. Stendhal a dat cea mai franţuzească definiţie a artei atunci cînd a spus : „La beaute c'est une promesse de bonheur". Contemplaţia estetică o şi ea o identificare senzorială cu momentul de creaţie ori de emoţie al artistului. E ceea ce germanii au numit obscur, mai tîrziu, „Einfuhlung". Aceeaşi atitudine se poate constata la colecţionarii de obiecte artis tice. în magazinele de antichităţi, nu rareori se văd nenumăraţi amatori care, înainte de a cumpăra uri obiect, îl dezmiardă duios cu mîna, ca pe o fiinţă vie.

; Acolo unde e mai frecventă, senzualitatea e în creaţiunea intelectuală. Ceea ce face superioritatea şi graţia culturii franceze asupra tuturor celorlalte e faptul de,a considera speculaţia intelectuală ca o voluptate. Aici comerţui ideilor n-are absolut nimic interesant, nimic de aplicaţie ori de utilitate. în alte părţi, ştiinţa ori filozofia trebuie să slujească scopuri practice: utilitare, patriotice, morale. în alte părţi, ştiinţa e o trambulină de parvenire arivistă., In altele, în fine, ea conferă aceluia care o deţine vanitatea de a putea străluci in conferinţe, în saloane ori în congrese. Aici ea e numai o inocentă plăcere. Şi aceasta e modestă şi mare. Cîţi preoţi anonimi, savanţi ori gînditori desăvîrşiţi sacrifică'o viaţă întreagă investigaţiei şi gîndirii, publicînd doar în discrete manuscrise lumini de înalt adevăr, fără să recurgă măcar la publicitatea tiparului! Căci voluptatea adevărată e pudică. Cîţi savanţi profunzi rămîn ascunşi în obscuritatea provinciei fără să viseze măcar, fie chiar către sfirşitul vieţii, ca Mr. Bergeret, un loc la Soibona!

Dacă Parisul cosmopolit a inventat orgia modernă în Mdntmartre, Parisul francez a inventat ceea ce Anatole France numea tăcuta,' modesta şi inocenta „orgie de idei". Orgie de idei sînt cărţile unui Montaigne, Chamfort, Guyau, Tarde, Remy de Gourmont, Anatole France, opere'clădite din paradoxe sclipitoare, din observaţii nuanţate pînă la subtilitate, din adevăruri mici, dar nepieritoare.

Senzualitatea franceză se mai poate constata şi în politeţea lor, în sentimentul lor de demnitate, în oroarea lor de a insulta ori de a suporta insulta. Regula „ce ţie nu-ţi place altuia nu face" e Ia baza revoluţionarismului lor. Revoluţiile anglo-saxone calculate şi ipocrite s-au efectuat în istorie pentru cucerirea de bunuri materiale. Doar de Ia „chartismu!" englez şi-a inspirat K. Marx materialismul său istoric şi teoria luptei de clasă. Din'contra,'revoluţiile franceze din secolul trecut, ca şi martirii lor, un Babeuf, un Barbes, un Proudhon, se caracterizează prin libertarismul lor, prin. neputinţa de a. suporta insulta claselor dominante sau justiţia inegalitară. Revoluţiile franceze sînt revoluţîuni pentru idei, pentru justiţie şi libertate. în nici o ţară n-ar fi putut apărea eroicul curent de opinie publică pe care l-a determinat „afacerea Dreyfus", Şi nimeni nu s-a obosit pînă ce dreptatea n-a fost făcută.

Iată cum senzualitatea poate fi fecundă. încălzind inteligenţa, ea dă naştere la acel „chauffage de tete" care e tot aşa de întreprinzător ca şi furtunile pe care le poate ridica sentimentalismul şi derivatele ***lui'.***

a

O primă consecinţă a acestei stări de spirit e formaţiunea spiritului individualist. Regula „ce ţie nu-ţi place altuia nu face" are desigur şi o semnificaţie socială. Ea duce însă, de cele mai multe ori, la atomizare, la cultivarea propriului eu, la izolarea sufle-

tească. încă înaintea războiului, Romain Rolland arăta în volumul Dans ***la xnaison*** că francezul preferă să se închidă în casă, să se separe, să se ascundă. Adevărul e că cu greu poţi pătrunde în anumite medii franceze. Viaţa de. familie cu cîţiva intimi, iată la ce societate se resemnează burghezia franceză. în călătorie, după zile întregi de drum comun, rareori dacă ţi se adresează cuvîntul. Se pare că francezul suferă şi se fereşte de promiscuitate. Această insuficienţă socială însă^ e echivalată de o respectivă calitate: discreţia. Nicăieri nu e mai puţin ***mahalagism*** ca în Franţa. Nimem nu pîndeşte pe cel de lîngă el ce face, ce mănincă, ce citeşte. Nimeni nu pîndeşte pe după porţi ca' să poată surprinde vreo slăbiciune de a vecinului. Nevoind să fie controlat, francezul.nu controlează pe nimeni. Pe aici absenţa totală a oricărui filistinism. Multe licenţe de moravuri care în alte ţări ar fi reprimate de coduri publice, bineînţeles fiind tolerate în, secret, aici sînt admise public. Şi poate să le facă oricine. Un surîs, o ridicare din umeri, e singura sancţiune. Această individualizare, plină de inconveniente în viaţa socială', a adus însă în cea'spirituală cele mai mari, avantaje* Ea a făcut posibilă apariţiunea spiritului critic, podoabă de frunte a culturii! franceze. Am arătat într-o altă scrisoare că gîndirea germană e universalistă, că ea percepe întîi totul şi pe urmă părţile. Aici procedeul e tocmai contrar: se percep întii părţile şi pe urmă totul. Specificul mentalităţii franceze e ceea ce numeşte A. Gide ***„l'esprit de discriminat ion'.*** Aptitudinea aceasta constă în a prinde mai ales diferenţele dintre lucruri şi măi puţin asemănările lor. Deja Pascal distingea între „esprit de geometrie" şi „esprit de finesse". Nici o mentalitate nu e mai aptă să prindă specificul din lucruri, să stabilească mici şi infinite nuanţe ca cea franceză. Neamţul nu poate sa se individualizeze, să se detaşeze din masa comuna informă; să - se opuie ei, să ia cunoştinţă de ceea ce îi desparte din restul oamenilor. De aceea, în timp ce francezii'isînt psihologi în viaţă şi -în literatură, germanii sînt cu totul inapţi în a distinge caractere deosebite. „Mulţimea dimprejur nu Ie prezintă figuri şi,

dacă le-ar prezenta, ei n-ar şti să le desineze, căci ei nu ştiu să se desineze pe ei — or desenul e baza oricărei culturi. El exaltă particularul, precizează, prin eî triumfă spiritul critic. Şi critica e fundamentul oricărei arte... Dacă ar trebui să indic caTe e cartea franceză pe care un german ar fi incapabil să o scrie, aş alege ***Les caracteres*** de la Bruyere. Căci nimic nu e mai francez decît „spiritul de discriminare". Nefiind caracteristic, particular el însuşi, neamţul nu simte nici particularitatea lucrurilor ori a fiinţelor care-1 înconjoară. „Franţa e marea şcoală de desen a Europei şi a lumii întregi." (A. Gide, ***Nouveîle Revue francaise,*** iunie 1909".)

Prin acelaşi simţ de critică, învăţat să prindă specificul din lucruri, se explică şi o alta virtute franceză : ***spiritul.***

Desigur, la baza lui se găseşte înainte de toate o veche virtute galică : rîsul. îl găsim în „fabliaux"-uri şi în poveştile galante medievale. Ştiinţa rîsului defineşte un popor. Ea arată generozitate şi indulgenţă. Cei care nu ştiu să rîdă sînt îndeobşte ori violenţi ori răi. Ce mare invenţie în istoria sentimentelor omeneşti a fost aceea cînd in locul impulsivităţii oarbe, biologice s-a substituit atitudinea dezinteresată, atitudinea umoristică, cînd în loc să dea ori să primească lovituri, individul s-a mulţumit cu o sancţiune inofensivă, care, fără să facă rău aproapelui, îl satisfăcea şi pe el.

Alături de risul sincer şi bonom al „fabliaux"-urilor, încetul cu încetul, prin obiceiul social al conversaţiei, s-a creat o artă nouă, aceea de a exprima 'realitatea prin „bons mots". Ea e o invenţie a saloanelor şi a conversaţiei. Ea oglindeşte mai bine ca orice simţul de caracteristic al francezului. Căci ce e în definitiv spiritul ?

Două trăsături, oarecum contradictorii, ne apar imediat. înainte de toate, ca un „spirit" să fie bun el trebuie să fie înţeles imediat, deodată, de cel cărora le e adresat. S-ar zice că calitatea lui primordială stă în viteza cu care trebuie să fie perceput. Dar pentru aceasta, omul de spirit trebuie să se rezume la adevăruri cunoscute, căci noutatea se pricepe cu greu. Pe

de altă parte, niciodată un adevăr cunoscut n-a constituit prin el însuşi ceva spiritual. Mai trebuie ceva. Trebuie anume o formă caracteristică. S-ar putea astfel, spune, că ***spiritul*** e ***modul de a exprima caracteristic lucruri banale.***

Nimeni n-a inventat niciodată nimic nou - printr-un cuvînt spiritual. Mulţi însă au reuşit cu acest sclipitor joc să facă realitatea plată de toate zilele, repetiţia posacă a vechilor obiceiuri, mai agreabilă şi mai plină de interes. în ultimă instanţă, spiritul e unul din cele cîteva expediente prin care ne facem viaţa suportabilă.

A iubi viaţa aşa cum e, iată ce a învăţat Franţa pe oameni.

Facilitatea de Drept a Universităţii din Paris

PROUDHON

Concepţia sa asupra progresului şt atitudinea socială

Teză de doctorat

(Politică economică)

Prezentată şi susţinută joi 2 februarie 1922 la ora 3'A
de
MIHAI RALEA

Preşedinte : Dl. Aug. Deschamps, profesor
Suffragants : Domnii A. Souchon, pi<)fesor
Nogaro, charge de cours

: : '.- Patfis • >
- ^,Jouve.<8 C Î E EditeuEjS
;l<S, rue Rabtn(*,..15 ' - - '
• 1922' • ***i***
(Traducere de Georgela Horodincă)

INTRODUCERE

Exista obiceiul de a-i considera „utopici" pe socialiştii dinainte de Marx. Din două motive : primul, pentru că în loc să se inspira din mişcarea socială a yremilor, construiesc — după capriciile imaginaţiei sau după legile logicii — societăţi ideale, croite după gustul lor.

Dar imaginaţia varia în funcţie de temperamentul fiecărui autor, astfel încît era foarte firesc ca aceste societăţi să nu semene între ele.

Al doilea motiv este caracterul tacticii preconizate de aceşti autori şi atitudinea lor socială.

Toţi, Saint-Simon, Fourier, Pecqueur, Cabet, cu excepţia lui Babeuf, credeau în posibilitatea de a-şi realiza visurile printr-o propagandă paşnică. Aceşti socialişti căutau să convingă clasa superioară de necesitatea unei reforme, în virtutea căreia această clasă să renunţe de bună voie la privilegiile de care se bucura de secole.

Alţii, Fourier, Considerant sau Cabet, voiau să experimenteze întîi „în mic" asociaţia modei, care, o dată recunoscută ca utilă şi necesară, urma să ia o mare extindere, transformînd încetul cu încetul societatea.

Toţi aveau totuşi ceva în comun: preconizau mijloace paşnice. Detestau atît violenţa cît şi insurecţia.

Nu luau niciodată parte la revoluţiile burgheze, aşa cum declarau şi în operele lor.

în 1830, saint-simoniştii nu participă la revoluţie. Acuzaţi, cîţiva ani mai tîrziu, că au provocat răscoala din Lyon, dovedesc după aceea că nu au avut nici un amestec.

Se poate spune că în acea epocă republicanismul burghez era mult mai avansat. Puţin mai tîrziu, cînd K. Marx a lansat ***Manitestuî comunist,*** atitudinea proletariatului s-a schimbat. Politica revoluţionară începe cu primele organizaţii muncitoreşti. Lupta de clasă devine obiectivul realist al politicii socialiste. Utopiştii sînt dispreţuiţi pentru timiditatea şi ineficacitatea doctrinelor lor.

între politica lui Marx şi aceea a predecesorilor săi, utopiştii, este intercalat de obicei un scriitor socialist intermediar, care ar face trecerea de la unii la celălalt. Acest scriitor este Proudhon.

Proudhon este primul care foloseşte cuvmtul revoluţie. Face din acest cuvînt titlul uneia din lucrările sale importante. Vorbind despre sine, spune: „Mă consider expresia cea mai adevărată a revoluţiei". Prezice şi aşteaptă revoluţia.

Problema pe care ,ne propunem să o studiem este următoarea : este cu adevărat Proudhon un revoluţionar ? Este el mai aproape de Marx sau se apropie mai mult de utopişti ? Cu alte cuvinte, care este atitudinea lui socială şi care este ideea generală care orientează formarea acestei atitudini ? Răspunsul nu este uşor de dat. Multe,texte contradictorii pot să justifice şi o ipoteză şi, cealaltă. Nu e deloc uşor să pui ordine într-o operă atît de vasta. / , .j "

Ar fi un loc comun să spunem că .opera iui Proudhon, acest geniu popular, acest dezrădăcinat cu temperament combativ ,şi neobosit, este plină de contradicţii, de nonsensuri, de repetiţii şi neclarităţi. Lipsit de unitate şi de logică în doctrină, Proudhon este şi mai oscilant îşi mai instabil în atitudinea socială.'

Revoluţionar,' duşman 'neîmpăcat al' burgheziei, face proletarilor cele mâi amare reproşuri; său, admifatbr al clase) mijloc^. şVc^hiaţ al;burgheziei, nu uită să'se declare'totuşi prietenul clasei .muncitoare. Aşteaptă cu nerăbdare revoluţia şi, cînd aceasta izbucneşte în

1848, rămîne izolat într-un parlament în care toţi tovarăşii săi îl dispreţuiesc din pricina comportării lui, arogante şi paradoxale; teama de arestare îl obligă să se refugieze apoi în Belgia şi să rămînă astfel departe de o revoluţie pe care a dorit-o atît de mult şi în care ar fi putut juca un rol dominant.

în 1865 apare Capac/fafea ***politică*** a ***claselor muncitoare,*** în care expune un program de propagandă socialista revoluţionară, deşi mai înainte recomandase prietenilor care trebuiau să vorbească în numele Iui Ia „internaţionala" din Geneva, o politică împăciuitoare, pozitivă şi organizatorică. Derutat în doctrină, pare în mod inevitabil absurd şi contradictoriu în practică. Aceasta este prima impresie pe care o produce personalitatea lui...

Totuşi, după o analiză mai profundă, şi o mai bună familiarizare cu doctrina lui Proudhon, îţi dai seama că multe din formulele sonore precum şi verbalismul, mania vanitoasă de a voi să uimească prin paradoxuri, şi injurii pamfletare, ascundeau o doctrină în fond destul de unitară.

Lucrarea de faţă este un efort menit să pună ordine atît în teoriile cît şi în atitudinea lui sociala, demonstrînd că una este consecinţa celorlalte, că faptele Sale nu sînt altceva decît reflexul convingerilor sale, cu alte cuvinte că filozofia lui Proudhon a influenţat politica sa militantă. Or, cercetînd care este în opera lui Proudhon concepţia cea mai generală, din care derivă toate celelalte, observam cu uşurinţă că aceasta este „progresul". Toţi utopiştii o aveau înaintea lui şi ea se găseşte şi în secolul al XVIIMea la "Condorcet sau la Turgot. Influenţat de ideea de progres, Proudhon nu se depărtează prea mult de predecesorii săi.

Revoluţionarismul lui este aparent, dindărătul lui răzbate reformistul prudent care a fost Proudhon.

Dar înainte de a vedea care este ideea lui de pro-: gres şi atitudinea lui socială ca şi ideile sale despre revoluţie, să studiem într-un prim capitol diversele* moduri în care a fost interpretată atitudinea socială a| lui Proudhon.

CAP. I

INTERPRETĂRI DIFERITE ALE OPEREI LUI PROUDHON

E cît se poate de firesc ca o doctrină să fie interpretată în diverse feluri după moartea autorului. în special, doctrinele care implică aplicări politice ca de exemplu aceea a socialiştilor, dau naştere la discuţii permanente cu privire Ia atitudinea autorului. Să luăm de exemplu pe Karl Marx. Ortodocşii cu Kautsky sau Guesde, reformişti ca Jaures şi Bemstein, sindicalişti ca Sorel, bolşevicii Lenin sau Troţki, anarhiştii cu Kropotkin, toţi se proclamă discipoli autentici ai marelui maestru. Fiecare pretinde că numai curentul pe care el îl reprezintă este cel adevărat, şi, fapt nelipsit de interes, fiecare poate să invoce texte în sprijinul afirmaţiilor sale, texte care în majoritatea lor sînt destul de clare şi de convingătoare. Şi totuşi, Marx .este un gînditor şi un militant consecvent, doctrina lui este perfect sistematică şi încă într-un asemenea grad încît ajunge uneori la afirmaţii cam forţate numai pentru a salva consecinţa logică a premiselor. Ce trebuie să credem atunci despre doctrina lui Proudhon, doctrină plină de contradicţii, de antinomii, în care un spirit dornic de unitate se rătăceşte, — în timp ce un spirit pentru care nu are importanţă ce teză este de demonstrat găseşte oricînd un text pe care să se poată sprijini ? Atitudinea lui Proudhon ca militant socialist, atitudinea lui în privinţa problemelor grave ale claselor muncitoare, care începeau deja să se pună,

„dorința de a salva" au fost în special interpretate foarte diferit. Adesea chiar .contradictorii,

începînd cu Proudhon însuşi, care îşi atribuie titlul de revoluționar, continuind cu Marx, care îl numea „micul burghez" sau „micul băcan", sau cu alții care îl alătură lui Marx în ce priveşte descoperirea materialismului istoric, sau reformiştilor solidarişti[1] sau, în fine, cu sindicaliştii revoluționari, E. Berth şi G. Sorel, care vor să facă din el un precursor al doctrinei lor, lupta pentru decernarea unui loc definitiv lui Proudhon în istoria socialismului, cunoaşte nenumărate păreri şi interpretări. Găsim explicația în temperamentul şi vicisitudinile carierei sale. Fiu de țăran, dezrădăcinat din mediul său, îmbrățişînd în cursul vieții sale diverse cariere, autodidact,.. asirnilînd, cu rapiditate ideile cele | mai variate, Proudihon e atras, de toate doctrinele pe care se sileşte'să le înțeleagă, .pentru .a le părăsi ^poi imediat. Explicația mai stă şi în caracterul hegelian al metodei şale. _ Infțuențftt ^e filozoful german, prin intermediul iui Karl tinrn,cu care era bun prieten, Proudhon consideră istoria ca o operă a rațiunii, a cărei • evoluție e determinată de două teze contradictorii care tind să se co.ntqpească, într-o a treia, care ar fț sinteza finală. Totuşi, . decursul. tuturor vicisitudinilor politice, o idee cdri^ucătoafejOrițșntpază, comportarea oricărui mi-, litant. Â găsi ideea^cea. mai generală şi jn acelaşi timp cea moi intimă, aceea care le conține Şi le; explică pe celelalte, m^i. puțițv importante. Î jdeea. cea mai strîns legată ,de-personalitatea.marelui mutualist, pentru a ie *i* .putea, expiic^a appi, pe, toate qele ce decurg din ea — iată sarcina pe careme-am asumat-o, în studiul de

, .;• Toți interpreții doctrinei proudhoniene nu > iau" în ; considerare dedt un sfrigu*r moment,' *o* • singură latură f j-a;,spiritului <şăui Ei neglijează fizionomia generală,' int&grală/ a.acestei opere,': De ;aceea apar cu totul opuşi :,țyaul față de> altuL înainte =dei'a prezertta ^deea'-domi-

[1] (3. KJTOJL; „Leg. jtflțe/pfiefofionS', *rtcenies da In pensod* de *Proudhon"* în *Revue d'histoiie* des doct r/nes *econowiques et Sotlaies^olV,* Ji. 133.

nanLă" care ne c|ă cheia atitudinii sale spciale,,,şă tre- , tem în revistă cele cîteya opinii emise cu privire la ; conduita politică şi socială a Iui Proudhon. Cu toată diyersitatea lor, le putem grupa in două categorii:

a) De la Marx[1] la Ch. Rappoport[2], inclusiv ceilalți , marxişti ortodocşi, toți îl Consideră pe Proudhon un mic-burghez reacționar. Epitetele cele mai violente sînt adresate Iui Proudhon, de către klarx: „mic băcan", „guraliv", „^arlatan". în bune relații, pînă la o anumită epoeă, mai mult .sau mâi puțin prieteni, prin ^ 1844, în timpu,i călătoriei Iui Marx în Franța, (găzduit de Proudhon la Besancon), îşi petreceau nopțile discutînd. filozofie şi economie politică, Marx inițiindu-1 în misterele hegelianismului[3]. Relațiile lor se'răciră însă puțin cîte puțin. Marx denunță simpatiile lui Prourîhon pen-Lru mica burghezie,; lipsa > de ••curaj.: a refonhelor sale, care se. opresc la jumătatea drumului., |n psimul rînd, Proudhon e, acugai căj&ce qoncesii îŗjt, prpb^ma proprietății' şî a socializării. Marx îi reproşează mereu emfaza, lîp'să' de sinceritatei şi mania de ă se salva prin cuvinte, în loc de a cita idei sau-fapte, Ceea c& iî supărare.Marx este „aceasta insuportabilă vorbărie pe un ton de crainic public, un limbaj,speculativ, pompos si declamatoriu fn sfîrşit, sogiaJUtu} nu.-i, iar.ță simpatia pe care 6 arata burgheziei, că^eia.îi aduce omagii în'prefața* cărții sale, *Ideeă geri&ălă* de\!KeWAr#e ***în secolul<ri XlX-lea*** şi, maialesY neseriozitatea decare dă dovadă în privința pfroletariatululh ***wo.A*** crede capabil şă, întreprindă p(revoluție.. Oricare,ar,fi .proiectul-

"t'jfth'M MisHe de la 'ptiitâsophle' £î' 'Scrisoare 'iălic '„Der^c. rial-Qernokral", **ianuarie 1866. i ih: -i**

?,ttemțort P.ro.udhoH.

^ M. **Boiirgitln,** ***Relations entre Proudhon*** **efMGrk** în **Reviie d'e-*****conomie politique,*** **1893, p. 177—178. în această perioadă Marx scria .Proudhon, supune baza economiei politicei - proprietatea, unui examen. critic,şi e îplr-adevăr priitul examen ,4eci$iy; riguros, gi ştiințific, care revoluționează economia poiitiqă.".**

„Yrea.d-l Proudhon să planeze, ca orp d^^yintă. deasupra burghezilor şi a proletarilor; dar nu este decît ***ap.-*** **rnte^ux^piej!, care oscilează neîncetat între capital şi muncă,. între' economia' politică şi cOnrtîîilsitt."** ***Misere de 1Q phirisophSe,.*****p. "făp,** ***'ci..ScTJsoarc către „Softdl-QemokiQt",*** **ianuarie 1865.**

revoluţionar, Proudhon e împotriva violenţei sub toate manifestările ei, împotriva răscoalei, împotriva dreptului de grevă şi de coaliţie[1].

Departe de a încerca să respingem deocamdată această teză, ceea ce vom face ceva mai încolo, putem totuşi să ne punem întrebarea dacă Proudhon este într-adevăr reformist mic-burghez.

Dacă primele cărţi sînt pătrunse de un spirit paşnic şi conciliant, în schimb, altele, publicate mai tîrziu, preconizează instaurarea „revoluţiei", pe care o vedea Tealizîndu-se fără întrerupere. Este adevărat că are aptitudini de moderat, dar în stil şi expresii ia uneori un caracter instigator şi subversiv. Dacă în primele volume concepţia pe care şi-o face despre luptele de clasă nu este prea evidentă, în schimb, în lucrarea apărută postum, ***Capacitatea politică a claselor muncitoare,*** vădeşte o concepţie mai clară asupra proletariatului şi a destinului său. Arată că orînduirea economică şi socială actuală se află în legătură directă cu această clasă care ar merita o altă soartă.

b) Interpretarea' prezentată de sindicaliştii revoluţionari, domnii Sorel şi Berth, este exact contrara.[2]

După părerea lor sindicaliştii, care sînt pentru greva generală sau dreptul la violenţă şi avantajul revoluţiei ca scop în sine, sînt discipolii lui Proudhon*.

După aceştia din urmă Proudhon ar avea o concepţie despre revoluţie foarte apropiată de a lor. Spre deosebire de Marx, Proudhon ar ii afirmat că revoluţia

[1] Ca şi Marx, Desjardins, *(Proudhon) sa vie e(ses oeavres)* şi Barres au încercat recent să facă din Proudhon un tradiţionalist. A se vedea Pirou, *ari. cil.,* p. 108.

[2] E. Berth, *Les nouveaux aspects du socialisme;* G. Sorel, *Rellexions sur la vlolence.*

[3] V. Griffuelhes, *L'aclion syndicaliste,* p. 3, afirmă că sindicalismul nti este nici marxist nici proudhonist, ci o consecinţă directă a practicii muncitoreşti.

poate avea loc numai prin voinţa proletariatului. Ea ar fi un ideal uşor de realizat, dacă proletariatul s-ar decide să o facă, independent de împrejurările obiective care, pentru Marx, constituie condiţia primordiala. Aşadar, fondatorul mutuălismului n-ar fi decît un revoluţionar desăvîrşit, superior lui K. Marx prin intransigenţă şi prin îndrăzneală. Problema socială s-ar putea rezolva, după el, printr-o schimbare bruscă, catastrofală, în aşteptare, propovăduia o luptă de clasă înverşunată, îndemnînd proletariatul să fie gata de luptă[1].

Această concepţie, tot atît de peremptorie, ca şi cea menţionată mai sus, este la fel de exagerată şi de contrară realităţii.

Aşa cum vom arăta mai departe, Proudhon cere împăcarea claselor. Simpatiile lui nu mergeau exclusiv către proletariat, ci către toţi acei pe care îi includea in denumirea de „clasa mijlocie". Idealul sau este resorbirea claselor capitaliste şi muncitoare în clasa mijlocie: acesta ar fi scopul societăţii viitoare'. Revoluţia pe care o visa urma să fie lenta, realizată prin procesul inconştient al transformării societăţilor.

O insurecţie brutală ar fi contrară învăţămintelor istorice, care ne arată că societatea nu face salturi bruşte[5].

Se vede astfel că această concepţie asupra atitudinii sociale a lui Proudhon, inspirindu-se din texte şi momente diferite ale operei sale, este şi ea exagerată. Am văzut cît de complexă şi de contradictorie este opera lui.

Important ar fi, aşa cum am mai spus, să distingem o idee dominantă a întregii sale doctrine.

[1] G. Pirou, *Proudhonisme et syndicalisme revolutionnaire,* p. 391.

[2] G. Pirou, *art. cit.,* p. 156.

[3] Reiese, dealtfel, din rolul jucat de proudhonişti la Congresele Internaţionalei de la Geneva, Bruxelles şî Lausanne, că ei au susţinut întotdeauna, împotriva blanquişlilor şi marxiştilor, o politică împăciuitoare. A se vedea relativ la această problemă, Peuch, *Le proudhonisme dans i'associaiion internaţionale des Travailleurs,* 1907.

După părerea noastră, noi credem că am găsit acesta idee în noțiunea de *progres.* Din această idee derivă toate ideile secundare ale lui Proudhon; în jurul ei se grupează celelalte detalii, ea creează atmosfera pe care marele mutualist a menținut-o în tot cursul vieții sale.

CAP. n

IDEEA DE PROGRES ÎN OPERA LUI PROUDHON

„Ceea ce predomină în toate studiile mele, ceea ce constituie principiul şi scopul. lor, vîrful şi fundamentul, într-un cuvînt rațiunea lor; ceea ce dă cheia tuturor controverselor mele, tuturor cercetărilor, tuturor abaterilor mele, ceea ce constituie originalitatea mea ca gînditor dacă pot să-mi atribui una, e faptul că afirm hotărît, irevocabil întotdeauna şi pretutindeni ***progresul*** şi că neg nu mai puțin hotărît întotdeauna şi pretutindeni, ***absolutul."***

Aflăm astfel; chiar din gura autorului,[1] ce-î preocupa în primul rînd. Această mărturisire devine şi mai prețioasă, cînd verificînd-o prin lectura operei şi cînd; printr-o analiză obiectivă ajungem la concluzia că ea era întemeiată. Un autor, deşi lucrul se întîmplă destul de rar, poate să se înşele asupra tendințelor directoare ale operei sale. Nu e cazul lui Prbudhori. Un observator imparțial va găsi în opera sa toate indicațiile menționate mm sus. Dacă, mai mult decît atît, regăsim

[1] ***PhilpSophie du Progres,*** **p. 16. In altă parte, ei scrie: „îtla veți cunoaşte atunci *intus et in cute,* aşa cum sînt, aşa cum am' fost toata-viața mea, şi Cum aş fi şi peste o mie de ani, dacă'tat' trăi o mie de ani: omul a cărui gîndire mereu face progrese. Şi în orice moment at carierei mele niă veți lua, la orice concluzie ați viea şă ajungeți, față de mine, va trebui; întotdeauna, fie să mă achitați în numele progresului, fie să mă condamnați în numele absolutului." *Ibid.,* p. 19.**

aceste idei în mentalitatea secolului, atunci nici o îndoială nu mai este cu putinţă.

în pasajul citat mai sus, îl vedem pe Proudhon susţinînd nu numai că ideea de progres stă la baza operei sale, dar şi că ea constituie originalitatea acestei opere. Afirmaţia este, poate, puţin cam prea peremptorie, căci dacă numai în asta ar consta originalitatea lui, ea ar fi destul de mică. în fond, ideea de progres este o invenţie a secolului al XVIII-lea. Toţi gînditorii, începînd cu enciclopediştii : Voltaire, Turgot, Mably, Morelly şi pînă la Condorcet, îşi fac din ea baza filozofiei lor sociale. Proudhon ştia acest lucru, căci se referă la el, în aceeaşi carte, ceva mai departe, într-o notă în care face un scurt istoric al ideii[1].

Tot ce se poate spune este că e un adept convins al unei mişcări de idei începută cu mult înaintea lui, şi care îl preocupă în asemenea măsură încît în cărţile sale *se* găsesc extrase din operele altor partizani ai doctrinei progresului: Lessing, Condorcet, A. Comte, Saint-Simon.

Lecturile sale preferate, în perioada de formare a .gîndirii sale filozofice, par să fie chiar operele acestor autori[2].

în jurul lui, toţi gînditorii consideră această idee ca un postulat. Ideea lui Fourier, de exemplu, porneşte de la o filozofie a istoriei care ar cunoaşte mai multe faze: edenism, sălbăticie, patriarhat, barbarie, civilizaţie, garantism şi armonie[3].

Auguste. Comte, la fel, împărţea istoria in trei etape : religioasă, metafizică, pozitivă. Pierre Leroux reînvie dogma metempsihozei graţie aceleiaşi idei, şi Buchez „a crezut că găseşte în ea ultimul cuvînt al catolicismului"[4]. Dar scriitorul, care l-a influenţat cel mai mult pe Proudhon şi faţă de care a avut întotdeauna o mare admiraţie a fost Saint-Simon (nu saint-simoniştii), de la care împrumută o mulţime de idei, *de*

[1] *Philosophie du* **progres, p. 17.**

[2] **E. Faguet,** ***Proudhon,*** **în** ***Politiques et moralistes, voi.*** **111 şî E. Droz, Proudhon.**

[3] **Citat de Proudhon,** ***Philosophie du Progres,*** **p. 17.**

* ***Ibid.,*** **aceeaşi pagină,**

exemplu ideea de suprimare a guvernului politic şi de organizare industrială a societăţii, Dar Saint-Simon este un discipol direct al lui Condorcet, susţine peste tot ideea de progres şi împarte şi el istoria în trei faze succesive: teocraţia, feudalitatea şi industria.

în afară de asta, Proudhon **a** fost iniţiat de Marx şi Griin în doctrina lui Hegel, pentru care are o mare admiraţie şi care, la rîndul lui, era pătruns de o filozofie a istoriei, pe care o concepe ca pe o' veşnică devenire, ca o luptă neîncetată între teză şi antiteză. Vedem astfel că această concepţie departe de a constitui aspectul original al gîndirii lui Proudhon planează în atmosfera secolului. Ea se impune ca o dogmă universală. O simţim în aer; e proprietatea comună a tuturor fără a fi patrimoniul cuiva. Fiecare îi dă o pecete personală, fără să se atingă de principiul ei.

Ceea ce nu înseamnă deloc că ideea de progres nu aste principala preocupare **a** lui Proudhon. Pe deasupra contradicţiilor, el rămîne omul secolului său.

Ce înţelege el prin ***progres ?*** Ne-o spune adesea în mod destul de clar. înţelege prin progres o metodă generală de a concepe istoria[1].

De acord în această privinţă cu Saint-Simon, Fourier, Pierre Leroux şi Hegel el nu crede în imobilitate. Istoria este o veşnică devenire. Nu există nimic absolut, nimic etern. Totul se transformă, fiecare moment aducînd o perfecţionare, o dezvoltare. Asemenea raţiunii, care admite o continuă perfecţionare, istoria

[1] **.Progresul în accepţiunea cea mai pură a- cuvîntului, adică cea mai puţin empirică, e mişcarea ideii** ***processus,*** **mişcarea înnăscuta, spontană, esenţială, netransformabilă şi indestructibilă, care e pentru spirit ceea ce e greutatea pentru materie. De aci rezultă că esenţa spiritului fiind mişcarea, adevărul, adică realitatea, lot atît de bine în natură ca şi In civilizaţie este esenţial** ***istoric,*** **supus progresiunilor, conversiunilor, evoluţiilor şi schimbărilor. Nu există nimic fir şi etern dectt legile însăşi ale mişcării, al căror studiu formează obiectul logicii şi al matematicilor."** ***(Philosophie du Progres,*** **p. 19). Sau încă: „Progresul, încă, o dată, e afirmarea mişcării universale, prin urmare negarea oricărei forme sau formule imuabile, a oricărei doctrine a eternităţii, inamovibilităţii, infailibilităţii etc, aplicată oricărei fiinţe, a oricărei ordine permanente, fără a o excepta chiar pe**

„care nu este decît un lung raționament", aduce un progres sigur. '

Bazat pe aceste concepții, Proudhon găseşte că istoria, ca şi natura, „este o anumită evoluție, o istorie sau, cum am numit-o undeva, *b serie"'*. Dar atunci care ar fi scopul către care tinde istoria? Transformările, la care asistăm în prezent, său acelea, pe care le constatăm în trecut, nu.se îndeplinesc nici repede, nici în afara Ier gilor logicii. Dimpotrivă, ele au o direcție precisă; procesul istoriei s-ar reduce aşadar la un proces de logică pura.

Evoluția societăților, ca şi aceea a naturii, tinde în mod inevitabil la afirmarea cîtorva idei esențiale şi progresul constă în realizarea ideilor dc ***dreptate*** şi ***libertate.*** ' ' '. .,.

în aceste afirmații se vede cel mai bine înrudirea strânsă dintre Proudhon şi gînditorii secolului al XVLTÎ-lea, Aceştia măsurau progresul în general după progresul rațiunii şi,al luminilor.,Ga. şi ei, Proudhon este raționalist.[3] Pentru el, progresul constă în realizarea libertății. Dar în ce constă libertatea?

Inspirîndu-se din economiştii de la Sismondi ca şi : de la Adam Srrtith, Proudhon împrumută de la ei noțiunea de libertate., I-a dedicat uri adevărat cult. Spiritul său exuberant preconiza realizarea acestei noțiuni în.; asemenea măsură încît mergea pînă la distrugerea pu-; terii politice. Anarhismul sau este pînă la un punct,,

aceea' a" universului, a oricărui subiect sau obiect empiric sau transcendental, care rămine neschimbată", (p. 20). .Aceasta e aşadar ideea mea, regula noastră de conduită şi de judecată este ca esistă trepte în viață, în virtute şi în bine şi că mai binele nu este altceva decît dezvoltarea normală a ființei, acordul între un număr mai mare de termeni, fn timp ce neantul este adecvat unității pure şi imobilismului", p, 24. A se vedea Pirou, *bp. cît.,* p. 257 * şi Tufgeon: JÎSSGI *sur !a canceptlon de'l'histoire et dLi* progres *che?. Proudhon în RevUe d'econornlg'polititțue,* 1915.

.*PhilGsaphte du' Progres,* p. 31. '•'

[2] *G.* Pirou, *Proudhonisme et syndicalisrne revolutibnnalre,* p'. 248. ^Credință în rațiutte este temelia Întregii opere a luî 'Proudhon. FărS ea nu am putea înțelege importanța pe care o acordă el ideii de'dreptate, nici speranța,' pe care b păstrează, în cMida 'decepțiil'or trecătoare, în triumful ei definitiv."

exagerarea propriului său liberalism. în natură, ca şi în istorie, nu vede decît manifestări ale libertății. Dacă acordă uneori cîte o favoare determinismului, afirmînd că „toate, ființele, toate fenomenele depind unele cu altele, printr-un ansamblu de legi rezultînd din proprietățile lor, ansamblu pe care l-am numit fatalitate şi necesitate"[1], revine asupra afirmațiilor sale, susținînd că libertatea poate să elibereze pe om de acel jug, care-l ține în robie. Proudhon crede în liberul arbitru. Cunoaşterea binelui şi răului ne lăsă un mare spațiu pentru libertatea de decizie, pentru, „defatalizare". Dacă este adevărat că materia neînsuflețită nu ne iasă nici o libertate, asta înseamnă o degradare a omenirii, care se reduce la o „simplă jucărie a materiei"[2]. Nu există ştiință care să pună mai bine în lumină libertatea ca economia politica. Proudhon e încîntat să descopere în sfîrşit această ştiință, care poate sa consacre ceea ce crede el că e mai prețios^ „E plăcut, după ce ai fundamentat moralitatea acțiunilor omeneşti pe libertate, să o vezi confirmată de către o ştiință că să spunem aşa, semimaterială şi care,în fapte nu caută niciodată intenția"[3]. , , ,

Fidel acestei convingeri, ca şi economiştii liberali, Proudhon e un partizan înfocat al schimbului liber şi al ideii de contract. EI condamnă organizarea ppliţjcâ şi cere o organizare industrială. în 1848 se adresează (alegătorilor districtului Senei în următorii termeni: „Libertatea, iată întregul meu sistem : libertatea conştiinței, libertatea presei, libertatea muncii, libertatea ^comerțului, a înyățămîntuîui, libera concurență, libertatea de a dispune ele roadele muncii tale, libertate la infinit, libertate absoluta, libertate pretutindeni şi totdeauna.", , ...

;Mai tirziu, îşi dă seama că acest abuz de libertate poate să aibă inconveniente. Nemărginită, ea poate sa

[1] SysJeme des *conlradictions economique's'i vo\\.* I, p, ,375.

[2] *De la Juslice dans la RGvoIution ' et ddns, f^lse,* 3-a etude. *Conscîence* el *liberte.* y

[3] *De Ia Cr&ation de l'ordre dans* J'Humon/îe, .nr. 443. şi 421. Prevost, Paris, 1843.

degenereze într-o putere de dominație, într-un egoism fără margini.

Pragul, pe care în mod rațional nu trebuie să-1 depășească această noțiune, este indicat de ideea de dreptate. Această noțiune este anterioară chiar noțiunii de libertate. împreună, ele îndeplinesc adevăratul progres, în timp ce, despărțite, pot ii originea unor mari neajunsuri. Datoria oamenilor e de a veghea la înfăptuirea acestui acord[1]. înfăptuirea dreptății, iată a doua sarcină principală a societății. „Știința și conștiința dreptății, iată ceea ce ne lipsește și ne omoară în mod lent și rușinos"[2].

Dar în ce constă dreptatea ? El o deosebește de milă și simpatie, care n-ar fi, după părerea lui, decît înclinații vagi și sentimentale. Simpatia și mila nu ar fi decît instincte „pe care e lăudabil și util să le cultivăm, dar care prin ele înșile, departe de a naște respectul demnității în sufletul dușmanului, așa cum cere dreptatea, îl exclud cu energie."[3]

Proudhon nu o confundă nici cu utilitatea, care făcea obiectul moralei lui Bentham. Nu crede că interesul individual, identificat cu interesul colectiv, ar putea fi un stimulent capabil să trezească sentimentul dreptății. „Drept și interes sînt două lucruri tot atît de radical deosebite ca desfrînarea și căsătoria"*.

Dacă dreptatea nu este nici simpatie, nici milă, nici utilitate, atunci ce este ? Pentru Proudhon ea este expresia sentimentului de egalitate: „Dreptatea este recunoașterea în altul a unei personalități egală cu a noastră"; sau în altă parte : dreptatea este recunoașterea unei originalități egală cu a noastră în persoana alcuiva[5]. în această definiție foarte apropiată de aceea kantiană, care cere să considerăm pe aproapele nostru ca un scop și nu ca un mijloc, Proudhon reunește în același concept libertatea și dreptatea. Căci, într-adevăr, dreptatea nu este oare libertatea acordată altcuiva, respectul acordat demnității sale personale ?

[1] **De** ***la Justice dans la Revolulion et dans l'Eglise,*** **IX-e eîude Progres e(** ***Decadence.***

[2] ***Ibid.,*** **T. I, p. 7, 8 și 12, T. III, p. 45.**

[3] ***Ibid.,*** **T. I, p. 2, 79 ți 83.**

* ***Justice,*** **T. VI, p. 61.**

[5] ***Justice,*** **T. III, p. 22?.**

Izvor al libertății și al egalității, dreptatea este baza societăților. Ea face posibilă coeziunea socială. O nevoie de solidaritate e necesară dincolo de legea egoismului :- ***homâ homini lupus.*** O forță de atracție interindividuaîă este indispensabilă oricărui raport social. ȘI această forță e dreptatea : „mai puternică decît interesul, decît moravurile, și care, acționînd asupra oamenilor, Si împinge la asociere". Proudhon face din dreptate originea societăților omenești. în entuziasmul său, el declară că „dreptatea e rațiunea ultimă și rațiunea primă a universului"[1]. în orice caz, legea generală a societăților e aceea a egalității între oameni. Rezultă deci că inegalitatea, pe care o constatăm în societățile omenești este un fenomen accidenta? șl trecător, o antinomie efemeră, care va trebui să dispară prin progresul fraternității. Dealtfel, privind desfășurarea istoriei constatăm că sentimentul de dreptate cîștigă teren de la o epocă la alta.

Istoria nu ar fi, după el „decît o știință deductivă riguroasă, și un fel de ***morală logică,*** pe calea progresului, către un ideal de dreptate."[3]

Cit privește adevărul acestei afirmații, putem descoperi cu ușurință progresele intervenite de la o civilizație la alta. Credințele antice, păgîne, întemeiate pe regula: „respectă-te pe tine însuți" „au dus la triumful unui egoism distrugător, care a trebuit să fie limitat, noi, prin forța exterioară a statului și a religiei."[3]

Puțin mai tîrziu, mentalitatea creștină, prin apologia umanității, a distrus în umanitate orice sentiment de demnitate.

Idealul revoluționar, care este a treia etapă din istoria ideii de dreptate, va împăca cele două extreme, completînd ideea de dreptate cu ideea de libertate. Această împăcare nu se poate realiza decît cu condiția

[1] ***Ibid.,*** **T. I, p. 97.**

[2] **G. Piron,** *Proudttonismc et syndicaîisme revolulionnaîie,* **p. 25-1.**

[3] ***De la Justice dans Ia Revolulion et dans rEglisc,*** T. **I, p. 2,** ***22 \'i*** **wrm.**

progresului dreptăţii şi al inteligenţei. „Proudhon crede în progresul dreptăţii prin progresul libertăţii şi în progresul libertăţii prin acela al inteligenţei. La început omul nti judecă bine. Se întîmpla ca gîndirea lui să meargă împotriva scopurilor naturii. La feL instinctul l-a făcut pe om social şi raţiunea a putut să pună piedici acestui .instinct de socialitate încâlcind dreptatea.'" în ciuda erorilor sale, inteligenţa se dezvoltă şi prin asta sentimentul dreptăţii se perfecţionează şi el. Schimbarea se petrece însă în oameni, căci dreptatea în sine rămîne infailibilă[2].

Ca şi utopiştii secolului al XVIII-lea,, Proudhon crede în perfectibilitate şi în evoluţia neîntreruptă către bine. Morelly şi Bri'ssot de Warville credeau şi ei în instaurarea dreptăţii' şi a egalităţii ? şi ei împăcau prin doctrinele lor contractualiste şi prin doctrina dreptului natural, nevoia de libertate şi nevoia de egalitate ; şi ei credeau că prima condiţie a perfectibilităţii este progresul luminilor şi al raţiunii. Rezultă oare de aici că Proudhon nu face decît să repete idei vechi şi banale fără să adauge nimic la doctrina progresului ?

O teorie păstrează întotdeauna un fond comun, independent de manierele diferite în care o concep autorii. Acest fond comun îl regăsim la Proudhon, ceea ce nu înseamnă că el nu adaugă nimic. Să privim mai de-aproape importanta lui operă ***Despre dreptate*** în ***revoluţie şi*** 2n ***biserică,*** care este aplicarea la istorie a filozofiei sale asupra progresului, şi vom descoperi deosebirea importantă care există între felul lui de a vedea lucrurile şi acela al înaintaşilor. '•

a) Mai întîi el aplică la studiul progresului şî al istoriei metoda dialectică a lui Hegel, recunoscută pînă atunci în Franţa. Un Saint-Simon, un Fourier, un Pierre Leroux,. concepeau istoria sub aspectul său empiric. Prezentată astfel, istoria ne apare ca- o îngrămădire informă de fapte şi de evenimente ; ea ne apare ca ceva exterior raţiunii, ca **o** lume aparte în care voinţa joacă un foarte mic rol, lăsînd întîmplării grija de a face restul. Proudhon e primul, după Hegel, care afirmă identitatea dintre raţiune şi istorie. „Istoria nu este decît un lung raţionament", spune el destul de des, ca o ilustrare a gîndirii sale.

Astfel istoria este imaginea' concretă a raţiunii, dialectica vie a unei necesităţi logice, modelul procesului raţional. în concepţia sa, trecutul este un fel de silogism sortit să aducă o concluzie necesară. Raţiune şi realitate sînt unul şi acelaşi lucru.

Datorită acestor convingeri, Proudhon atribuia progresului valoarea unei legi generale şi istoriei aceea a unei ştiinţe deductive şi pşrfect riguroase ***j*** accidentele istorice au o singură cheie, care le explică pe toate.

încă Marx îi reproşa mania de a căuta în orice lucru o noţiune anterioară, ***apriorică,*** în loc să se inspire din realitatea, faptelorf.

în afară de identitatea istoriei cu raţiunea, Proudhon desemnează un al doilea caracter al evoluţiei istorice, şi acesta împrumutat de la Hegel; orice îmbunătăţire e rezultatul unei ***lupte,*** a unei bătălii între tendinţe contrarii, ca şi în procesul mintal, în care ideile se ciocnesc între ele, şi în istorie, faptele se află într-o permanentă luptă dialectică : o fezd combătînd o ***antiteză*** pentru ca la urmă ambele să fuzioneze într-o ***sinteză.*** Atras de această metodă, Proudhon o întrebuinţează peste totj

[1] **Turgeun, fsso; sur *la conception de l'hlstoire et da pro-'ţţ/res d'apfe's Ptoudhon,* în Revue *d'ctonomie pofitique,* 1915, p. 248.**

[2] **De *la Juslice,* etc. Hl-e etude, *Conscîence et liberte,* 'citat de Turgeon, *ibid.,* p. 249.**

[1] **Saînte-Beuve, *Proiidhon, sa vie et sa* correspondonce, p. 121; „Istoria propriu-zisS, deşi o studiase în scopul şi secţiunile limitate şi orientate care îi conveneau la un moment dat, ocupa foarte puţin loc în opera acestui spirit raţionalist, organizator. Logica era totul: îşi băgase în cap un absolut al adevărului, nesocotea eterna relativitate a celor omeneşti şi evoluţia poticnită a societăţilor.'**

Şi Marx caracterizează această metodă, cind spune: „...vinează împreună cu utopiştii o aşa-^iisă ştiinţă cu ajutorul căreia să se poată născoci apriori o formula pentru rezolvarea «problemei sociale», fn loc să deducă ştiinţa din cunoaşterea critică a mişcării istorice, mişcare care produce ea Însăşi condiţiile materiale ale eliberării" *(Lctlre au Social-Democrat,* 1865). [In realitate citatul este extras din *Despre Proudhon (Scrisoare către I. B. Schweitzcr).* Cf. Marx-Engels, Opere, voi. 16, p. 31, ed. cit., n. ed.]

ajunge chiar să facă apologia războiului în lucrarea **5a** ***l Războiul şi pacea.***

Consecvent cu această metodă, el e, rînd pe rînd,' pentru şi contra proprietăţii, pentru şi contra liberei! concurenţe etc, căci studiind teza şi antiteza el îşi dă seama de defectele şi de avantajele lor, pe care vrea să le împace într-o soluţie superioară şi cuprinzătoare.

Ideea de'luptă este predominantă la Proudhon. Ade^ sea nu se mulţumeşte sa o constate, o doreşte. Astfel istoria nu ar fi decît lupta diferitelor tendinţe care se i va sfîrşi cu victoria libertăţii şi a dreptăţii. „Ceea ce ' face creaţia posibilă nu este în ochii mei decît ceea ce face posibilă libertatea : opoziţia forţelor. Trebuie să avem o idee foarte greşită despre ordinea din lume şi din sinul vieţii universale, pentru ca sa facem din ea un spectacol de operă. Eu văd peste tot forţe în luptă, nu descopăr nicăieri, hu 'înţeleg acea melodie a*j* marelui ***Tot,*** pe care credea că o aude Pîtagora."[1] în? fond victoria dreptăţii este echilibrul forţelor, cu alte^ cuvinte a libertăţilor în luptă. Proudhon nu e monist' în concepţia sa despre progres, dimpotrivă, e pluralist recunoscînd multiplicitatea fbrţelor, contactul, opoziţia;: lor, fiind în dezacord asupra acestui punct cu utopiştii' progresişti din secolul al XVHI-lea, care reduceau to~j tul la un principiu unic.

• Iată metoda Iui Proudhon, iată contribuţia sa la doctrina progresistă a epocii sale. Se reduce ea numai ia atît ? Mulţi autori vor să-i atribuie un al doilea merit: acela de a fi introdus determinismul economica în istorie.

b) E adevărat că deşi concepţia sa asupra progre-1 sului e mai ales raţionalistă, el nu neglijează totuşi! punctul de vedere economic. Chiar Saint-Simon schim-| base întrucîtva centrul de gravitate al evoluţiei so-| ciale, cînd cerea ca o condiţie a progresului nu numai[propagarea ideilor, ci şi abolirea proprietăţii şi a drepH tului de moştenire,' şi cînd însărcinase statul cu aceastâ| execuţie. Inspirîndu-se de la Saint-Simon şi de lai

i De ***la Justice dans Ia Revolulion et dans I'Eglise,*** **T. IIM p. 212.**

şcoala economică clasică în cercul căreia trăia încă în 1838, discipol al Iui Ricardo, al lui Rossi şi J. B. Say, pe care îl numea „protoparens" al sectei şi care „i-a sugerat teorema sa fundamentală asupra schimbului"[1]: al lui Adam Smith, pe care îl declară „părintele său spiritual", Proudhon introduce în discuţiile sociale punctul de vedere economic. „Trăind întt-o epocă, în care capitalismul şi industrialismul luaseră un atît de mare avînt şi în care economia politică începea să fie o ştiinţă pe de altă parte în relaţii cu socialiştii care începuseră să agite problema repartiţiei capitalului, e l reflectează asupra condiţiilor echilibrului social şi găseşte că ele smt de natură economică."

De aici vine entuziasmul său pentru economia politică. Cadrul pe care economiştii clasici, îl-rezervaseră economiei politice, îi pâre insuficient, el vrea să-i dea o extensiune universală. „Economia politică izolată de la Adam Smith'încoace, în cercul restrins al producţiei, al circulaţiei valorilor, al creditului, al rentei, al impozitului, economia politică mai cuprinde **şi** organizarea atelierului şi a guvernului, legislaţia, instrucţia publică, constituirea familiei, gestiunea globului, ea este cheia istoriei, teoria ordinei, ultimul cuvînt al creatorului, Prin diversele ei aspecte, ea are contingenţe cu psihologia, cu morala, cu medicina şi arttf^ mai malt decît orice altă ştiinţă, ea va contribui la rezolvarea unor probleme vaste ca : ce este omul ? de unde vine şi încotro se îndreaptă ? ce este răul, ce este Dumnezeu?"[3]

Deşi influenţat de şcoala liberală, adept înfocat al liberului schimb şi al liberului contract, Proudhon vede limitele şi consecinţele nefaste ale unui liberalism exagerat. El reproşează liberalilor că au un cult excesiv al libertăţii, care duce în mod inevitabil Ia egoism. „Eu afirm In calitatea mea de cetăţean al lumii, libertatea, o vreau şi o revendic, dar nu-mi ajunge. Eu mai cer în relaţiile mele cu semenii, adevăr, mutua-

' **De** ***la Creation de l'ordre dans l'Humanite,*** **nr. 534, p. 320.**
=Ibid,

litate, justiție."[1] Proudhon denunță faptul că „mal'thusianiştii", cum îi numeşte el pe reprezentanții şcolii clasice, nu cunosc solidaritatea socială. Ei cer o proprietate şi o concurență care să fie deasupra dreptului.

Astfel ei ajung să nege interesele colective. în fața acestor exagerări, Proudhon cere intervenția dreptății şi vrea să împace liberalismul cu socialismul. In timp ce socialismul rămîne utopic (e vorba de Fourier şi de Pecqeur în 1840), economia politică se Teduce la o simplă rutină. Trebuie să se corecteze reciproc. Divorțul care există între experiența realistă a economiei şi ideea rațională a socialismului trebuie să înceteze. „Cînd contradicțiile comunității şi ale democrației, scoase în sfîrşit la lumină, se vor fi întîlnit cu utopiile lui Saint-Simon .şi Fourier, socialismul ridicat la înălțimea unei,.ştiințe, socialismul care nu este altceva decît economia politică, va pune stăpînire pe societate şi o va arunca spre destinul ei viitor cu o fqrță de neînvins. Acest moment nu poate întîrzia." După cum se vede, Proudhon este preocupat să readucă socialismul la realitate, să-i dea o bază pozitivă prin aplicarea studiului economic la necesitatea sociala.[2]

Nici o propunere făcută de socialişti nu-i place. Pentru statul, invocat de socialiştii centralişti, are un njare dispreț. Orînduirea economică etatistă, centralizarea excesivă ar provoca, după Proudhon, o întoarcere la regimul feudal. împotriva comuniştilor, care susțin împreună cu Cabet şi saint-simonişti, intervenția statului, el pretinde că această intervenție ar distruge viața economică, ar întîrzia revoluția socială, care după el, constă, aşa cum ştim, în suprimarea puterii

[1] **Premier *memoire sur la propriete,* I, p. 73.**

[2] **Proudhon disprețuieşte acest socialism, care nu e „decît explozia unei lamentabile sensibilități, care a făcut socialismul atît de fad în ochii spiritelor pozitive, şi care dă naştere celor mai absurde iluzii şi înşeală atîția oameni în fiecare zi." *Sjsteme des contradictions economiques,* T. I., p. 69; sau .Fraternitate ? Frați oricît vă place, cu condiția ca eu Să fiu fratele mai mare iar voi cel mai mic; milă! eu afirm că nu există, este misticism... vorbiți-mi de Irebuîe şi de o *avea,* singurul criteriu pentru mine a ceea ce este drept şi a ceea ce este nedrept." *Ibid.,* I, 228.**

guvernamentale. Un revoluționar, care ar cere această, ar fi în contradicție cu propriul său ideal: „Oricine face apel la putere pentru a organiza munca, a mințit, căci organizarea muncii trebuie să însemne abolirea capitalului şi a puterii"[1]. Idealul economic şi social consistă, dimpotrivă, într-o „diminuare progresivă şi sistematică a acțiunii guvernamentale, capitaliste şi religioase"[2].

Asociația, nici ea nu se bucură de o mai mare simpatie din partea lui Proudhon, Ca şi statul, ea nu e chemată să facă revoluția economică şi socială. împotriva ei foloseşte aceleaşi argumente : ştirbirea libertății. El arată avantajele comerțului şi ale schimbului, pe care le consideră ca izvoare de bogății. Dar în asociație schimbul ca şi comerțul sînt împiedicate[3]. Celor care pretind că muncitorii se unesc pentru că recunosc în asociație o unire a forțelor, li se poate răspunde că muncitorul nu o face'niciodată de bună voie. Mai mult, nu rezultă de nicăieri că această aduce 6 uşurare mai mare a muncii. „Asociația prin ea însăşi nu are nici o virtute organică sau productivă, nimic în sfîrşit care, după exemplul diviziunii muncii sau al concurenței, să facă pe muncitor mai expeditiv şi mai puternic, să micşoreze cheltuielile producției, să scoată o valoare mai mare din mai puțin material, sau care, după exemplul ierarhiei administrative, să ofere o aspirație de armonie şi ordine."* Cu toate acestea, Proudhon nu neagă avantajele sporirii forțelor prin asociație. Dovadă' că o recomandă muncitorilor ceva mai tîrziu în lucrarea sa ***Capacitatea politică a claselor muncitoare,*** ca mijloc de luptă împotriva capitalismului. Stabileşte totuşi o distincție între ***«unirea forțelor»*** şi ***«asociație».***

[1] ***Systeme des contradiction economique,* II, p. 311. A se vedea pentru critica statului şi a autorității, *idee generale de- la* Re*volution,* p. 102—158.**

[2] ***Corresp.,* T. IV, p. 148: .Asociația e prin natura ei sterilă, chiar vătămătoare, căci e o limitare a libertății muncitorului". A se vedea, de asemenea, *Idee generale de la Revolulion,* cap. Cri*tique de l'association,* p. 74—102.**

[3] ***Idee generale de Ia Revolulion,* p. 80.**

" *Ibid.,* p. 89.

Cea dintîi Iasă pe om liber. „Adevăratele forțe economice fără să înlănțuiască omul de om, lasă producătorului deplină libertate, uşurează munca, îl pasionează, dublează produsul muncii sale, creind între oameni o solidaritate, care nu are nimic personal şi care îi uneşte mai bine decît orice legătură afectivă şi decît orice contract."[1] Asociația, dimpotrivă, stabileşte un fel de promiscuitate de robie, în care fiecare depinde de toți.

„în asociație toți răspund pentru toți, cel mai mic valorează tot atît cît şi cel mai mare, ultimul venit are acelaşi drept ca şi cel mai vechi. Asociația nivelează toate inegalitățile. De aci solidaritatea incompetenței şi a incapacității."[2] De aici vine asprimea cu care tratează fourierismul: „E cea mai mare mascaradă a secolului", ca şi pe „statolatri". Ştim că în locul asociației şi al statului, Proudhon, inspirindu-se din liberalismul economic,, propune mutualismul său, care nu este altceva decit ideea liberului schimb, temperată de ideea de solidaritate şi contract, care la el se confundă, am văzut, cu ideea de dreptate. Fondul doctrinei sale rămîne, cu toate acestea, acela al economiei clasice.

Iată concepția pe care şi-o face Proudhon despre evoluția socială., în rezumat, ea se reduce la următoarele: în primul rînd o adîncă încredere în perfectibilitate, prin progresul rațiunii şi al ideilor, convingere împrumutată de la secolul al XVIII-lea, pe care vine să se altoiască, prin intermediul ideii de luptă şi de identitate a rațiunii cu istoria, o dialectică hegeliană; în al doilea rînd, o mare predilecție pentru ştiința economică, pe care vrea să o introducă în viața societăților. Aşadar concepția sa asupra progresului şi istoriei este mixtă: ideologică şi economică în acelaşi timp. Punctul de vedere economic se află pe al doilea

[1] **Citat de Targeon, ori.** ***cit.***
[2] ***Ibid.***

plan : este, subordonat celui dintîi. într-adevăr, eforturile economice sînt întotdeauna supuse în opera sa controlului ***ideii de dreptate,*** pe care o consideră drept legea cea mai generală a universului. Ea inspiră echilibrul forțelor sociale, concilierea libertății şî a egalității ; schimbul şi contractul. Totuşi un mare număr de autori apropie filozofia istoriei a lui Proudhon de aceea a Iui Karl Marx. în opera acestora doi scriitori ar fi un punct comun : concepția materialismului istoric[1]. ;..<<•

E drept că există texte destul de clare în această privință. Unele vor să dovedească preponderență factorilor economici asupra celorlalți factori sociali. „Ecc"-nomia politica este regina şi stăpîna epocii. Economia socială, o divinitate puțin cunoscută, conduce lumea."[3]

în altă parte, Proudhon vrea să facă din ea „o ştiință mamă, conducătoare, pentru că cuprinzînd • în generalitatea lor o întreagă serie de Fapte, ea este anterioară chiar acestor fapte, pe care le dirijează.**[1] Entuziasmul său merge atît de departe încît o divinizează, o idealizează, ceea ce o face să nu mai'fie o ştiință a intereselor materiale. Voind să amestece economia politică în religie, în familie, în „atelier", eî o face să piardă contactul cu pămîntul şi să se ridice deasupra instinctelor materiale. Cum foarte bine spune Turgeon : „A interpreta istoria printr-o economie astfel înțeleasă, înseamnă a idealiza şi a spiritualiza m^ei-i) stil lucrurilor."* '. V,

Alte texte arată şi mai bine influența econon^ţţb asupra istoriei. într-un pasaj citat de Droz, găsim eNar: o explicare a religiei: „Dacă religia veche, dacă temele cunoscute ale filozofiei, dacă vechile cohstitafil politice, dacă rutina judicioasă, dacă vechile forme'afe comunității şi ale asociației, ca şi acelea ale literaturii! şi artei, nu au-fost decît expresii particulare ale stării

[1] **M. Bourguin, Des** ***rapports entre Karl Marx ei, Pțaudhbnl*** **în** ***Revue d'economie politique,*** **1893 şî Pirou,** ***Prdvdhowme et marxisme*** **in** ***Proudhon et notre Temps,*** **1921, şi Turgeoa,** ***Ort. cit.***
[2] ***Idee generale de la Revolution, p.*** **314. - •- -**
3 De ***la Creation de I'ordre dans rHumanite,*** **nr. 502, p. 484.**
[4] **Turgeon, ar*,** ***cit.***

materiale a societății, nu este oare evident că, această stare schimbîndu-se, cu alte cuvinte economia politică fiind răsturnată cu susul In jos prin schimbarea raportului între cele două mari forțe ale producției, munca şi capitalul, totul se schimbă odată cu ea în societate, religia, politica, literatura şi arta în doctrina lui Proudhon, acesta este, poate, un pasaj unic. Dar oare o doctrină nu aparține celui care o susține mai mult, care o repetă pînă la obsesie chiar dacă nu el a descoperit-o ? Or, toată opera lui Proudhon e îndreptată împotriva acestei interpretări prea generale a pasajului citat mai sus, în primul rînd ***moralismul*** său. în timp ce Marx consideră moralitatea ca un ***epifenomen,*** pentru Proudhon ea are o importanță primordială. De o severitate aproape puritană, cere fidelitate în căsnicie, prudență în dragoste şi corectitudine în raporturile familiale. Chiar revoluția este pentru el o operă morală. „Revoluția, zice el, este o lume morală nouă, care tinde să înlocuiască lumea bisericii şi lumea morală. veche."[3] Ideea de dreptate, care stă la baza sistemului său, este o idee morală şi, aşa cum a remarcat foarte bine Pirou, „pentru el problema morală nu este problemă socială; el ar, spune mai degrabă că problema

[1] **Articol publicat în Le *Peuple,* 1848. Citat de Droz. Iată încă un text: .in ciuda maiestății lor pompoase, funcțiunile politice joacă un rol mult mai puțin esențial decît funcțiunile economice, înainte de a legifera, de a administra, de a construi palate, temple şi de a face război, societatea munceşte, navighează, schimbă, exploatează pămînturile şi mările. Intre funcțiunile economice şi funcțiunile politice, există un raport analog celui pe care fiziologia *îl* Indică . la animale, între funcțiunile vieții organice si funcțiunile vieții relaționale; prin aceasta din urmă se manifestă animalul in afară şi își îndeplineşte misiunea sa printre creaturi; dar prin celelalte există, şi tot ceea ce face în libertatea sa de acțiune nu este la drept vorbind decît o concluzie mai mult sau mai puțin rațională a puterilor sau primordiale." *(Ca~ pacite politique des classes ouvrieres.)* Sau: „Orice filozofie, orice religie, este expresia metafizică sau simbolică a economiei sociale." *(Confession d'un revoluționnaire,* p. 214.)**

A se vedea alte texte în Miilberger, *Proudhon, Seine, Leben und Werke,* p. 58—59, şi. K. Dîehl, *Proudhon, sein Leben und Werken.*

[2] ***Cortespondance,* voi. VII, p. 370.**

socială este o problemă morală"[1]. De nenumărate ori recomandă clasei muncitoare castitatea şi simplicitatea' sărăciei. G. Sorel, care se declară discipolul său, va[T] spune mai tîrziu „lumea va deveni mai dreaptă pe măsură ce va deveni mai castă".

în al doilea rînd ***idealismul său.*** Preocuparea de a explica mişcările sociale prin economia politică este la Proudhon secundară. „Pentru Proudhon ***laptele,*** chiar de natură economică, nu prezintă interes decît prin ideile, pe care le relevă. Şi aceste idei sînt eterne, posedând o valoare absolută."[2] în realitate, economismul lui Proudhon nu e mai accentuat decît al şcolii liberale, ai cărei reprezentanți afirmau şi ei preponderența economiei politice şi universalitatea ei ca ştiință. Dar, nici la aceştia din urmă, nici la Proudhon, nu întîlnim dorința de a extinde explicația economică la istoria umanității.

în opera lui Proudhon nu găsim cu privire la această problemă, decît cîteva păreri izolate sau cîteva aluzii vagi. ,

Explicațiile sale se referă la prezent şi la viitor, nu la trecut. Ele nu au pretenția de a face din istorie patrimoniul economiei politice. Cînd e vorba de idei şi în special de ideea de progres, atunci ÎI vedem dispensîndu-se de orice explicație utilitaristă. „Proudhon nu renunță niciodată să prezinte lumii un ideal, în timp ce doctrina marxistă se mulțumeşte să caute în desfăşurarea faptelor, tendințele. Pentru el, faptul cel mai pozitiv este tributar ideii, forța cea mai activă este fiica ideii."[3]

Proudhon rămîne un idealist, pentru care procesul evoluției e dominat de rațiune şi ideologie. în Germania i s-a atribuit epitetul de sentimental pentru a-I opune, în mod mai hotărît, mecanismului riguros sistematic al lui Marx.

[1] **Pirou, *Proudhonisme et* sy/idicaiisme *revolulionaire,* p. 241.**

[2] **C. Bougle, *La methode de Proudhon (Revue d'economie politique,* octobre, 1910).**

[3] **Turgeon, p. 363; C. Bougle, *La Sociologie de Proudhon,* p. 22.**

Unul reproşa societăţii nedreptatea, făcindu-i mus. trări fierbinţi, celălalt constata cu o răceală pur ştiinţifică fenomenul luptei de clasă.

Proudhon este un filozof al istoriei, influenţat de doctrinele progresiste, de raţionalismul hegelian, şi care face din cind în cînd economie politică, întotdeauna pentru viitor, niciodată pentru prezent. Un raţionalist convins de ideea că societăţile evoluează în vederea realizării dreptăţii, că progresul este lent şi dominat de legi fatale, prescrise de logică. Dacă acestea sînt convingerile lui generale, atitudinea sa militantă în lupta politico-socială a epocii, va fi aceea a unui luptător blînd, a unui reformist care nu vrea să forţeze istoria, pentru că îşi dă seama că e un lucru imposibil, a unui idealist, inspirator de perspective teoretice, care vor trebui să se desfăşoare, după legile progresului, este, într-un cuvînt, ceea ce numim în zilele noastre „un radical moderat".

Vom mai avea ocazia să facem aceste constatări, studiind în capitolul următor ideea de revoluţie la Proudhon, idee care reflectă poziţia lui socială.

CAP. III

IDEEA DE REVOLUŢIE ÎN OPERA LUI PROUDHON

Este Proudhon un revoluţionar, aşa cum îi plăcea lui să spună? înainte de a răspunde la întrebare e necesar să ne înţelegem asupra sensului pe care trebuie să-1 dăm noţiunii de revoluţie.

Nu vom încerca să dăm o definiţie proprie acestui fenomen social, ceea ce ar implica o demonstraţie incompatibilă cu scopurile acestei lucrări.

S-au dat tot felul de definiţii, în general ppuşe unele altora. Unii au luat ca punct de plecare violenţa[1]. Pentru aceştia o revoluţie este o stare psihologică de exasperare a mulţimilor, o stare care este însoţită de manifestări turbulente. E inutil să ne oprim asupra acestei concepţii căci se ştie că multe revoluţii s-au desfăşurat în mod paşnic. Alţi autori, inspirîndu-se din ştiinţele biologice, iau în considerare mai ales repeziciunea transformării or*.

Aceştia din urmă opun revoluţia evoluţiei: în timp ce prima se dezvoltă brusc, cea de-a doua urmează o curbă lenta. Nici această definiţie nu e bună, pentru că se cunosc Tevoluţii radicale, ca de exemplu revoluţia din 1789, care s-a îndeplinit pe încetul şi a fost

[1] **A se vedea Taine,** ***Origines de fa France conţemporaine,*** **2 voi.** ***la*** **Revo/ution; G. Sorel,** ***Reilexîons sur*** **Jd** ***viotence;*** **C Lebon. Psyc/iologie de revolui/ons.** ***La Revue francaise,*** **1912.**

« E. ReddtS, Evolufîon et ***revofution;*** **H. Spencer, Esso/s** ***sur le progres.***

pregătită timp de secole. Nu vom folosi nici una din aceste accepţiuni. Ceea ce ne va interesa va fi realitatea mişcării sociale. Dacă observăm în mod empiric o arenă de luptă într-o societate care se află într-o perioadă de transformare, remarcăm : întîi, o ***clasă,*** posedînd drepturi, considerîndu-se creditoarea societăţii, apoi o ***tactică*** pe care această clasă o desfăşoară pentru a cuceri puterea politică. Rezultă din această primă observaţie că orice revoluţie are două trăsături esenţiale : o ***luptă de clasă*** şi o ***tendinţă de a cuceri puterea politică.*** Vom studia aceste două noţiuni în opera lui Proudhon. Care este atitudinea lui faţă de ele, care este atitudinea lui de teoretician militant ? Putem urma două căi: una ar fi aceea de a studia ***faptele*** lui Proudhon ca militant socialist. Dar această cale e plină de dificultăţi. La Proudhon, fire complexă şi instabilă, mai mult decît la oricine altcineva, faptele sînt contradictorii. împrejurările pot constrînge adesea pe cineva să acţioneze împotriva convingerilor sale. Activitatea unui om nu este întotdeauna prea conformă naturii sale; nu o reflectă. Urmînd această cale, am putea ajunge să construim un Proudhon prea puţin conform cu realitatea. O altă metodă ar fi aceea de a studia ideile teoreticianului militant, adică ideile lui Proudhon despre mişcarea socială, despre propagandă şi despre lupta politică. Dar toate aceste idei se reduc îa concep/fa pe care **SJ-O** face ***despre revoluţia socială.*** Această metodă ne pare a avea mai multe av'antaje. Ideile unui militant social asupra tacticii de urmat sînt rodul unei adînci chibzuinţe. Ele au o continuitate şi o unitate mult mai mare decît au faptele variate şi contradictorii. Care este tactica socialistă preconizată de Proudhon ? Este «a în concordanţă cu spiritul general al filozofiei sale, pe care am expus-o mai sus? Cu alte cuvinte, este tactica unui progresist sau a unui revoluţionar? De obicei ideile generale pe care un autor şi Ie face despre lume şi societate influenţează şi în multe cazuri determină direct atitudinea lui practică.

între filozofia istoriei exprimată de Marx în doctrina materialismului istoric şi ***Manifestul comunist*** în care îndeamnă, la lupta de clasă, există un raport .ca de la parte la întreg, de la premize Ia concluzii. La fel, la Sorel, între concepţia sa filozofică voluntaristă **şi** apologia violenţei pe care o predică el claselor muncitoare.

Citind opera lui Proudhon, întîlnim aproape Ia fiecare pagină epitetul de revoluţionar pe care şi4 atribuie, precum şi încrederea sa într-o revoluţie socială pe care o aşteaptă şi pe care o prezice,, şi în care toate relele îşi vor găsi leacul.

Ce semnificaţie au aceste afirmaţii ? Există un raport între ele şi concepţia lui asupra progresului ?

Să încercăm să răspundem Ia aceste întrebări analizînd ideea pe care şi-o făcea despre clasele sociale şi ideea tacticii de urmat pentru realizarea programului său. ,

Autorii care susţin că Proudhon avea o idee clară despre noţiunea de clase sociale, se referă la un pasaj din cartea sa ***Capacitatea politică a claselor muncitoare.*** Dar acest pasaj e o excepţie în opera lui Proudhon şi în contradicţie cu toate celelalte lucrări ale sale. în afară de asta, tot ceea ce se poate susţine după lectura acestui text este;, că Proudhon avea. o noţiune foarte raţională şi formală despre clasele sociale **şi** că atunci cînd era vorba de a o aplica la realitatea socială, devenea cpnfuză,

Iată pasajul dâspre care e vorba : „Ca să existe capacitate politică la un subiect, individ, corporaţie sau colectivitate. Se cer trei condiţiuni fundamentale : 1. Subiectul să albă ***conştiinţă*** Iui însuşi, a demnităţii, a valorii, a locului pe care îl ocupă în societate, a rolului pe care îl îndeplineşte, a funcţiilor pe care este în drept să le pretindă, a intereselor' pe care le repre*-zintă sau Ie personifică; 2. Ca rezultat al acestei conştiinţe a deplinătăţii forţelor sale, acest subiect să-şi afirme ***ideea,*** adică să ştie să se reprezinte intelectual, să traducă prin cuvinte,.să explice raţional principiul său şi consecinţele lui, legea fiinţei sale, şi să explice totul prin raţiune ; 3. în sfîrşit, din această; idee devenită profesiune de credinţă să poată scoate întotdeauna, după nevoie şi diversitatea împrejurărilor,

concluzii practice."* Aceste distincţii alcătuiesc aproape definiţia clasei. Totuşi prin forma sa logică, raţională, această definiţie e inferioară aceleia date de Marx, care a rămas modelul de definiţie a noţiunii de clasa.

Dar Marx se inspirase dintr-o realitate mai înaintată din punctul de vedere socialist al luptelor de clasă ; mediul muncitoresc englez, din prima jumătate a secolului al XlX-lea. Neavînd sub ochi un mediu muncitoresc atît de.dezvoltat din acest punct de Vedere, Proudhon dă o definiţie mai puţin bună.

Vom vedea mai tîrziu cînd va fi vorba de amănunte şi de aplicarea la realitatea[1] socială că definiţia lui nu va mai rămîne tot atît de clară şi curată. Citatul de mai sus se află în ultima lui lucrare. în acest timp, mişcarea muncitorească se dezvoltă din ce în ce mai mult. începuturile „Internaţionalei" se afirmă. Cartismul în Anglia şi revoluţia de la 1848 demonstrează că muncitorii aveau conştiinţa clasei lor. Pe de altă parte, născut şi crescut în sinul clasei muncitoare, parte din simpatiile sale mergeau către ea : „muncitori, lucrători, oameni din popor, inţiativa revoluţiei vă aparţine. Voi veţi împlini această sinteză sau orînduire socială care va fi capodopera creaţiei şi numai voi o puteţi împlini."[2] Uneori îl aflăm chiar predicînd muncitorilor abţinerea de la orice alianţă cu celelalte clase.[3]

Iată concepţii,care pînă la un punct ar putea să ni-I arate ca pe un adept fervent al luptei de clasă.

Dar să parcurgem şi celelalte opere ale lui Proudhon : această tendinţă lipseşte cu desăvîrşire. In afară de aceasta, dacă definiţiile logice, formale ale lui Proudhon ne par clare, acest spirit raţionalist este mult mai

[1] **De *Ia capacite politique des classes ouvrieres,* p. 40. Mai departe el rezumă acelaşi lucru: .A avea capacitatea politică. Înseamnă a avea conştiinţa de sine ca membru 'al unei colectivităţi, a afirma *ideea* care rezultă din ea şi a-i urmări realizarea/<p. 41).**

[3] **Oeuvres *completes,* II, p. 89—90.**

[3] **G. Pirou, *Interpretations,* p. 155; De *Ia capacite politique des classes ouvrieres,* p. 184.**

confuz şi nehotărît atunci cînd se apucă să analizeze realitatea. Astfel ne dăm seama că definiţia lui Proudhon este un silogism gratuit, teoretic, creat după legile raţiunii şi că marele mutualist nu avea o noţiune prea clară despre clasele sociale.

[1] în primul rînd, după cum remarcă foarte bine J. Miiller, el foloseşte întotdeauna termenul de „clase muncitoare" în loc de „clasa muncitoare", ceea ce ne face să bănuim că nu-şi închipuia proletariatul ca un corp omogen, unitar, ci „ca un ansamblu de grupări diferenţiate"[1].

întrebuinţmd pluralul vag, nu e obligat să fixeze limitele şi configuraţia clasei muncitorilor. "

Aceeaşi confuzie domneşte între ceea ce numeşte el „clasă mijlocie", „în sinul căreia trăieşte, şi se afirmă spiritul de libertate" şi „burghezie", oare pretinde să menţină veşnic vechile raporturi între capital şi muncă[3]. Totuşi pentru Proudhon burghezia nu e întotdeauna clasa capitalistă produsă de noua evoluţie **ă** tehnicii, a maşinismului, ea este o clasă de traficanţi şi speculanţi. Acel care a scris Manualul ***speculantului de bursă,*** o cunoştea destul de bine din acest.punct de vedere. El condamnă burghezia pentru defectele ei prezente, dar trecătoare, pentru acea manie de a specula f nu-i recunoaşte însă un viciu organic, de constituţie, legat direct de rolul ei economic. Dacă ar renunţa la speculă, burghezia nu ar mai reprezenta o primejdie, şi contopirea ei cu clasa proletară ar fi posibilă. Pentru Proudhon conflictul e mai ales de natură morală. E un accident efemer, rezultat al relei organizări actuale. „Opoziţia dintre burghezie şi clasele muncitoreşti, decurge dintr-o neputinţă a ideologiei

[1] **G. Piron, *Interpretations,* p. 154 \ J. MuUer, *l'idee de lutte de* c/asse, Thes* 1911, p. 73. El foloseşte uneori cuvîntul şi mai vag, „popor".**

[2] **G. Pirou, *ibid.,* p. 155.**

revoluționare, care eliberînd economia politică nu a organizat-o."[1]

Marx atribuia proletariatului ca şi burgheziei limite precise, create de maşinism şi de evoluția capitalistă. Proudhon, dimpotrivă, trasează granițe nesigure între aceste două clase. Granița dispare cu totul între cele două tabere, atunci cînd inventează un fel de „clasă tampon", clasa mijlocie. Această clasă ar cuprinde pe micii capitalişti, care nu pot să trăiască numai din capitalul lor, pentru că e prea mic, pe intelectuali etc.

Pentru această clasă, în care, în fond, el a crescut şi s-a dezvoltat, are toată simpatia şi îi încredințează rolul de viitoare reformatoare. Astfel se vede că merita epitetul de „mic burghez" pe care i-l dădea Marx.

Dar nehotărîrea lui Proudhon merge şi mai departe. De multe ori îl vedem îndoindu-se de aptitudinea muncitorilor de a realiza revoluția socială. Se teme că „insuficiența ideilor şi inexperiența organizatorică" ar putea face proletariatul incapabil să conducă comerțul şi industria superioară şi că ar fi astfel „mai prejos de propriul lui destin". In altă parte simpatiile lui şi speranța merg direct către burghezie (nu către clasa mijlocie). Burghezii au fost în realitate cei mai întreprinzători şi cei mai abili revoluționari. Apelul din prefața cărții sale *Ideea generală de revoluție în secolul al XIX-lea* e adresat acestei clase. Ei au făcut revoluția din 1789, dînd libertate poporului- şi zdrobind monarhia. Tot ei vor face şi revoluția socială.[3] „Revoluția va deschide brațele, salvați poporul, salvați-vă pe voi înşivă prin revoluție, aşa cum făceau părinții voştri."[4]

---

[1] G. Pirou, *art. cit.*, pag. 155: „E absolut imposibil să înțelegi care e pentru el criteriul de distincție între aceste două expresii: burghezie şi clasă mijlocie, şi e probabil că nu a ştiut bine nici el." In sens contrar, Berthod, *L'Attitude sociale Proudhon*, în *Bullettin de l'histoire de la revolution de 1848.*

[2] *Idee generale de la Revolution*, p. 235.

[3] G. Pirou, *Proudhonisme et syndic, revolutionnaire*, p. 331—336.

[4] *Idee generale de la Revolution*, p. 3.

Dar confuzia ideologiei lui Proudhon în problema luptei de clasă este şi mai evidentă atunci cînd preconizează resorbirea tuturor claselor sociale într-una singură, absorbirea burgheziei şi a proletariatului în clasa mijlocie. într-adevăr, situația actuală e o criză trecătoare, datorată lipsei de armonie a situației economice actuale.

Idealul revoluției sociale ar fi să nu mai existe nici capitalişti, nici muncitori. Deosebirea actuală dintre cele două clase este un simplu accident revoluționar. Amîndouă trebuie să se contopească într-o conştiință superioară[1]. Idealul socialist este împăciuitor. El cere să dispară luptele sociale şi să fie înlocuite printr-o fraternitate universală[2]. Peste tot să domnească înțelegerea contractuală. El vrea să unească oraşele cu satele : să reconcilieze pe „Mariana cîmpurilor" cu „caracterul social al cetăților"[3].

Lipsa de preciziune în delimitarea claselor şi propovăduîrea împăcării generale : iată teoria, lui Proudhon asupra claselor.

Această teorie este în perfectă concordanță cu concepția sa ideologică asupra istoriei şi progresului. Din pricina convingerilor sale morale, el nu vede în opoziția dintre clase decît o nedreptate trecătoare, pe care o va vindeca uşor un viitor de dreptate, şi nu ca Marx, lupta fatală între două tabere ireconciliabile, veşnic separate prin existența şi chiar prin originea lor economică. Proudhon se menține în cadrul reformelor morale, limitate de o filozofie a istoriei, şi în care dictează ideologia şi rațiunea. Prin urmare, postulatul imoral al unei lupte nesfîrşite între grupuri separate de interese vulgare materiale, nu-şi putea găsi loc în doctrina sa.

Marx, care nu ține seamă decît de lucide constatări economice, sistematic pînă la obsesie, materialist în

---

[1] De *la capacite politique de la classe ouvriere*, p. 51 ; *Melanges*, p. 138, 159.

[2] *Melanges*, p. 74 şi 55: „Burghezia şi proletariatul, la început in antagonism nu sînt decît unul şi acelaşi lucru. Victoria unuia asupra celuilalt ar însemna sinuciderea amândurora".

[3] *Capacite . . .* p. 18.

concepţia sa asupra istoriei, este pentru separaţie, pentru lupta între grupuri, care dezbinate de interese economice deosebite, nu vor putea să se unească niciodată.

Poate mai există şi alte cauze care explică deosebirea între cele două teorii. Proudhon a aparţinut tuturor claselor : ţăran, muncitor, mic funcţionar.

Doctrina sa se resimte de multiplicitatea şi varietatea profesiunilor sale. în afară de aceasta, concentrarea capitalistă şi proletarizarea în Franţa între 1840 şi 1860 nu ofereau acelaşi aspect ca în Anglia, unde maşinismul pe care îl studiase Marx făcuse deja mari progrese. Medii sociale diferite au produs doctrine diferite.

•

Conciliant în lupta de clasa, Proudhon este reformist în ceea ce priveşte tactica de urmat pentru înfăptuirea revoluţiei. Adus înaintea justiţiei ca agitator, pentru scrierile sale, protestează susţinînd că nu a fost înţeles şi că niciodată nu a avut intenţia de a incita la revoltă. Dimpotrivă, are pentru revoltă un fel de repulsie. Nu poate suferi violenţa : „Sîntem revoluţionari dar nu bătăuşi", spunea el. Revoluţia „cu focuri de puşcă" îi repungă: „sabotajul", „vînătoarea de vulpi" sînt procedee bune pentru alţi socialişti, poate, dar nu pentru el. Pe el îl impresionează masacrele din iunie. El cere o revoluţie paşnică „dacă se roagă pentru o zguduire finală, face asta în speranţa că efortul popular va doborî ramurile moarte, fără a smulge din rădăcini copacul". Pentru el e mai urgent a construi decît a distruge : „societatea are mai puţina nevoie de acei ce dărîmă, decît de cei ce zidesc. Proudhon, e un legalist"[1]. Antirevoluţionismul lui merge pînă la antidemocratism. Face apel la autoritate şi o admite în cartea sa ***Războiul si pacea.*** El face reproşuri

' Turgeon, *Sssai sur la conception,* de *I'histoire et du progres d'apres Proudhon,* in *Revue d'economic politique,* 1915, p. 239.

amare lui Mazzini, lui Garibaldi, lui Kossuth, şi altor revoltaţi.

„Cel mai activ, cel mai inovator monarh a fost totodată şi cel mai bun pentru umanitate : o pot dovedi cu Carol cel Mare, Ludovic XIV, Napoleon."[1]

El vrea ca revoluţia să se facă de sus în jos, de la elită la mulţime : „de sus, revoluţia se face prin intermediul inteligenţei, iniţiativei, progresului, ideilor ; de jos, revoluţia se face prin intermediul răscoalei, al forţei, al disperării, al pietrei"[2]. Sau: „în materie de idei, opinii, convingeri, prioritatea nu au avut-o niciodată mulţimile"[3].

în sfîrşit, mediocritatea mulţimii şi a democraţiei îl enervează. „Ceea ce e mai înapoiat, mai retrograd in orice ţară, e masa, e ceea ce numiţi democraţie."[4]

Din ce motiv nu alunecă Proudhon niciodată pe panta răzvrătirii ?

După propriile sale mărturisiri, revoluţia violentă are două inconveniente : e în contradicţie chiar cu programul ei ***i*** e contrară evoluţiei istoriei.

Revoluţia violentă e o negare a legalităţii şi a dreptului ; cu atît mai mult a libertăţii, cu alte cuvinte chiar negarea idealurilor, pe care vrea să le realizeze în societate. Din aceleaşi motive, se declară împotriva pregătirii revoluţiei, adică împotriva dreptului de ***grevă*** şi de ***coaliţie.***

Orice coaliţie urmăreşte să desfiinţeze liberul schimb şi comerţul liber şi să le înlocuiască prin constrîngere. Astfel ea distruge singura calitate a economiei actuale : libertatea, înlocuind-o cu despotismul monopolului, într-adevăr, dacă asocierea acaparează toate mărfurile sau toată producţia, tîrgul nu mai e liber, ci for-

[1] De *la Creation de l'ordre dans l'Humanile,* nr. 457—458, citat de Turgeon, p. 238.

[2] Sau în altă parte: «Poporul rămas de capul tui înseamnă imobilitatea în imensitate, înseamnă oceanul al cărui reflux ia ceea ce adusese fluxul. Poporul ştie să răstoarne, nu ştie să întemeieze", *Melanges,* T. II, p. 81 şi *Les Conlessions d'un* Revo*lutionnaire,* p. 34.

[3] *Capacite,* p. 84.

*** *Correspondance,* T. V, p. 58.**

țat, în acest caz are Ioc violarea garanțiilor economice[1], în afară de acestea, asocierile ca şi grevele tind la folosirea mijloacelor brutale, distrug legea şi ordinea şi cad în arbitrar; „odată ajunsă pe panta arbitrariului, democrația muncitorească, ca şi despotismul, nu se mai poate opri"[2].

De aci exagerările cu caracter violent, sabotajul, baricadele şi măcelurile. Ca rezultat, departe de a fi în profitul clasei muncitoare, greva aduce o agravare a situației sale, sporind ostilitatea capitaliştilor, care vor putea aduce mină de lucru străină, vor putea închide atelierele, vor putea provoca şomaj şi, în ultimă instanță, vor putea recurge la guvern, la armată şi la poliție, pentru a înăbuşi răscoala[3].

Paginile consacrate suprimării violenței, în cartea sa ***Capacitatea politică a claselor muncitoare*** ni-1 prezintă sub adevăratul său aspect: acela al reformistului desăvîrşit. în fond el se arată consecvent cu teoria sa despre progres, care nu cunoaşte salturi bruşte, „pentru că niciodată nu există drumuri întrerupte şi a voi să înfăptuieşti revoluția printr-un salt, însemna să-i suprimi mijloacele."[4] Revoluția trebuie să se efectueze lent „pentru ca evoluția perpetuă a omenirii în loc să se facă prin mari sărituri, să se îndeplinească pe nesimțite şi fără zgomot."[5]

Cînd pronunță cuvîntul „revoluție", Proudhon subînțelege ***ameliorare.*** Nu crede în eficacitatea unei schimbări regresive, oarbe : acestea nu sînt revoluții, zice el, ci rdzboojle civile. „într-adevăr cine zice revoluție, zice inevitabil progres, zice fără să vrea conservare, ceea ce înseamnă că revoluția are loc permanent în istorie şi că n-au existat propriu-zis mai multe revoluții, există numai o singură şi permanentă revoluție."[6] Nici un alt text din Proudhon nu dezvăluie mai

[1] ***Capacite,*** **p. 334—336.**
[2] ***Ibid.,*** **p. 343—344.**
[3] ***Ibid.,*** **p. 345.**
[4] ***Philosophie da Progres,*** **p. 53.**
[5] ***Idee generale de Ia Revolution al XIX siecie,*** **p. 9. Pirou, op. *cit.,* p. 348, Miiller, op. *cit.,* p. 76.**
[6] ***Melanges,*** **T. I, p. 143.**

clar concepția sa despre revoluție. Pentru el nu există decît o perpetuă evoluție. Dar, în acest caz, revoluția nu poate fi decît permanentă, căci totul se transformă, sc mişca, se schimbă.

Aşa se prezintă concepția unui progresist, sau, dacă preferați, a unui reformist. între revoluție şi evoluție nu există nici o deosebire. Pentru amîndouă nu există in latineşte decît un singur termen, „motus", adică mişcare. Dar schimbarea este lentă deoarece fiecare moment îl determină pe cel următor. Istoria şi revoluția se <onfundă: ele sînt unul şi acelaşi lucru. Iată o concepție hegeliană desăvârşită şi prin aceasta perfect proudhoniană. Evoluția istorică poate fi lentă sau rapidă, în orice caz ea prezintă o ***continuitate*** perfectă.

în concepțiile lui Proudhon asupra revoluției regăsim reflexul fidel al ideilor sale asupra progresului, analizate mai sus.

Astfel atitudinea lui socială, programul său de acțiune ca militant, sînt în perfecta concordanță cu ideologia sa progresistă. ***Tactica socialistului Proudhon este un capitol din Proudhon filozof al progresului.*** ,Revoluția este numele francez al noii idei ; filozofia este numele ei german ; dreptatea să devină numele ei cosmopolit", zice Proudhon şi prin aceasta nu se deosebeşte prea mult de utopiştii secolului al XVIII-lea.

Am arătat pînă acum ce relație strinsă există între atitudinea socială a lui Proudhon şi a sa filozofie a progresului. Vom încerca să desprindem acum aceeaşi fizionomie a atitudinii lui sociale din studiul personalității şi temperamentului său ca şi al mişcării sociale ***a*** timpului. Dacă vom ajunge Ia acelaşi rezultat vom obține două dovezi în plus.

In ciuda îndemnurilor Iui la legalitate şi pace, Proudhon ținea să fie considerat un „revoluționar". Eu, în calitate de revoluționar..., noi, revoluționarii... etc, sînt formule pentru care avea, se pare, o anumită predilecție. Citind cu atenție corespondența sa, avem impresia că acest epitet îi face plăcere şi că pune anu-

mit orgoliu în folosirea lui. Dar, am văzut mai sus, că nici una din afirmaţiile sale nu îndreptăţeşte acest calificativ. Cu toate acestea Proudhon are un temperament agresiv, impulsiv, combativ. Stilul său e adesea acela al unui pamfletar, apelurile sale sînt violente.

Cum se explică aceasta ? Credem că trebuie sa facem o deosebire între două tipuri psihologice, între două noţiuni foarte diferite, după părerea noastră : ***revoluţionarul*** şi ***revoltatul.***

Un revoluţionar este înainte de toate un om de acţiune, un propagandist. El coboară în mijlocul mulţimii, face propagandă, la nevoie complotează, îşi pune în primejdie viaţa şi libertatea : de exemplu Blanqui. Un revoltat, dimpotrivă, luptă mai degrabă împotriva teoriilor. Nu cunoaşte arena politică; este de obicei un izolat, acţiunea şi răzvrătirea îi repugnă. îl putem aşeza pe Proudhon în această din urmă categorie : „Proudhon nu era un om de acţiune, a spus-o el singur către sfîrşitul vieţii. Nu era mai ales omul acţiunii organizate, considerînd că munca este, împreună cu iubirea, funcţia cea mai secretă, cea mai sfîntă a omului. Omul se întăreşte prin singurătate, el se degradează prin prostituţie. Anarhist şi solitar, obişnuit cu singurătatea, nu se simţea bine decît într-un cerc restrîns de prieteni sau rude."[1] De aceea revolta lui este revolta unui intelectual. Atît timp cît nu recurge la acţiune, lozincile lui, chiar subversive, rămîn inofensive ca toate lozincile elaborate într-un birou. „Era un revoluţionar de cameră, pe care îl înspăimînta revoluţia de stradă", ne spune un autor, care i-a citit asiduu opera[2]. Combativitatea lui se exprimă mai ales prin cuvinte. Natură sa belicoasă se hrăneşte uneori cu simple pretexte, găsind astfel un motiv pentru a-şi revărsa prea plinul. Revolta devine un fel de sport. Singur îşi recunoaşte această psihologie: „Şi eu, spune el, sînt om, şi ceea ce-mi place mai mult la om e acea dispoziţie belicoasă, care îl înalţă deasupra oricărei autorităţi, deasupra oricărei iubiri". Şi autorul acestui citat adaugă : „De aci strigătele şi provocările sale, de aci luptele sale, încăierările de om din popor, care nu ţine mînie şi merge după aceea să bea prieteneşte cu duşmanul. Ele exprimă forţa Iui de atlet. Şi îi plăcea să o Iaca simţită."[1] Dar există cazuri, în care aceste atacuri au numai scopul de a atrage atenţia, din vanitate. Nevoia de a arunca praf în ochi e datorită aceleiaşi stări de spirit. „Iată procedeul: bravada, scandalul, paradoxul exagerat, tot ceea ce poate face senzaţie şi poate aţita curiozitatea publicului. Trebuie să-i dai atenţie, să-i cunoşti în cele mai mici detalii debutul în viaţă, sărăcia ţinutului său de baştină ; de nenumărate ori îşi povesteşte povestea vieţii, care se împleteşte de multe ori, cu expuneri doctrinare ; e un autohiograf incorigibil."-

în alţi autori găsim acelaşi portret[3]. Limbajul său violent se datorează în parte atitudinii sale belicoase, în parte nevoii de a se face remarcat. Nu era un om cu adevărat activ, de aceea violenţa lui se cheltuia în vorbe. Proudhon mai prezintă o particularitate, care face din el un ***revoltat*** şi nu un ***revoluţionar.*** Revoluţionarul slujeşte o cauză unică spre care converg toate faptele şi gesturile lui. Atitudinea lui are în mod inevitabil o coerenţă deplină.

Actele unui revoltat sînt, dimpotrivă, disparate. El se înflăcărează pentru diverse cauze şi conduita lui e lipsită de unitate nefiind îndreptată spre un scop unic. Aşa e Proudhon. Motivele sale de indignare sînt foarte diferite şi nenumărate. Se revoltă, cînd împotriva monarhiei sau a burgheziei, cînd împotriva abuzurilor liberei concurenţe, cînd împotriva comuniştilor.

Obiectul revoltelor sale este multiplu, căci nu-şi are izvorul într-un motiv exterior obiectiv, ci în caracterul Său impulsiv şi combativ. De aceea, din ana-

[1] E. Droz, *P. J. Proudhon,* p. 34.
[2] Turgeon, *art. cit.,* p. 239.

[1] E. Droz, P. *J- Proudhon, 1809^1865,* Paris.
[3] M. Bourguin : Spirit incoerent, temperamental de pamfletar nu de apostol, un izolat, un excentric, p. 182.
[3] Turgeon, *art. cit.,* p. 238: „La drept vorbind, nu e violent decît în vorbe, pentru că, mai presus de toate, Proudhon iubeşte şi cultivă îndrăzneala, Sngîmfarea e defectul lui principal. Caută şi găseşte formele de efect şi fraze cu panaş. Nu-i cereţi măsură,

liza temperamentului şi personalităţii lui Proudhon, ajungem la o concluzie identică aceleia, la care am ajuns analizînd filozofia sa generală.

Proudhon nu este un revoluţionar[1]. Dacă analizăm mişcarea socială şi faptele sociale din epoca sa, şi nu le găsim destul de coapte pentru a inspira o tactică revoluţionară şi un partid socialist, atunci concluzia reformismului progresist al lui Proudhon se întemeiază pe o nouă dovadă.

tact, gust: pamfletarul, susţinut de ţăran, loveşte teribil, loveşte în toate părţile, se înverşunează asupra victimelor sale. E un om brutal. Şi de aceea trebuie să ajungă plamfetar şi mai mult decît cel mai aprig, cel mai puternic ziarist."

[1] „Sub limbajul revoluţionar de mare opoziţionist a oferit teorii paşnice, moderate, care nu puteau să-i sperie pe apărătorii societăţii." Weill, *Le Mouvement social en Fiance,* p. 360. Sau: „Marele scriitor revoluţionar şi anarhist nu era în fond nici revoluţionar, nici anarhist, ci un reformator paşnic şl moderat". Weill, op. *cit.,* p. 42.

CAP. IV

MIŞCAREA SOCIALA DIN FRANŢA ÎN TIMPUL LUI PROUDHON

Numim mişcare socială evenimentele importante, de ordin social, menite să aducă schimbări în situaţia clasei muncitoare: legislaţie socială, mişcări revoluţionare, companii de presă, companii electorale, organizare muncitorească etc. Această enumerare disparată poate fi uşor grupată în trei categorii de fapte : ***situaţia muncitorilor*** şi starea lor materială şi morală, ***curentele de opinie,*** manifestate de opinia publică, pentru sau împotriva acestei clase, şi, în sfîrşit, mişcarea ***politică,*** adică ***situaţia partidelor,*** scopul şi tactica lor. Din aceste trei puncte de vedere vom studia faptele sociale din vremea lui Proudhon, fapte care ar fi putut să determine o anumită atitudine socială la marele mutualist.

De la 1864 la 1874 muncitorii mutualişti şi moderaţi s-au aflat în fruntea mişcării clasei lor. Din 1868 intervine o schimbare -. în timp ce mutualismul se retrage din faţa comunismului, metoda revoluţionară care de cincisprezece ani părea uitată, este scoasă la lumină[1]. Anul 1868 este indicat ca termen ultim. Epoca anterioară lui 1848 şi pînă în 1868 este contemporană cu doctrina lui Proudhon. Intre 1846, cînd apare cartea ***Contradicţii economice,*** prima operă importantă a lui Proudhon, şi 1865, cînd apare ***Capacitatea politică a***

[1] Weill, op. *cit-,* p- 114.

claselor muncitoare, ultima lui lucrare, putem situa afirmațiile cele mai caracteristice ale operei sale : ***Ideea generală de revoluție,*** apărută în 1851, ***Confesiunile unui revoluționar,*** 1849, și ***Despre ideea de dreptate in revoluție și în biserică,*** apărută în 1861.

Să examinăm situația proletariatului în cursul acestor douăzeci de ani. Revoluția din 1848 îi găsește pe muncitori nepregătiți. Puterea s-a aflat un moment în mîinile reprezentanților acestei revoluții, care în loc să ia măsuri practice în vederea ridicării nivelului material și moral, formulează cele mai exagerate pretenții ca „dreptul la muncă", „ateliere naționale" etc. Idei pe cît de vagi pe atît de pretențioase îi preocupă pe legislatori. Mai tîrziu, pînă s-a dizolvat comisia de la Luxembourg, proletariatul nu dobîndise nimic decît speranțe utopice. Situația a rămas la fel ca înainte de 1848, sub Ludovic-Filip. Revoluția din 1848 trece ca un vis frumos care nu lasă urme.

între tabloul situației muncitorilor, zugrăvit de Villerme în 1849 cu ocazia unui concurs academic și aspectul clasei muncitoare din timpul celei de a doua republici și începutul celui de-al doilea imperiu, înfățișat de Reybaud, oare făcuse cercetări în aceleași regiuni, ameliorarea nu este prea mare. Mizeria îi ține pe muncitori în aceeași stare de inconștiență. Nici o inițiativă mai îndrăzneață nu încolțește în mintea unor oameni strîmtorați. Cît despre țărani, nici nu poate fi vorba : harnici, credincioși imperiului, trăiesc departe de orice mișcare socială, „seamănă cu acele popoare fericite care nu au istorie"[1]. Imperiul reușește să se mențină datorită bunăstării lorA Totuși marea revoluție industrială care schimbă înfățișarea Franței poate fi situată în această epocă. Marile descoperiri, numeroasele lor aplicații facilitează dezvoltarea unor mari centre industriale în nordul Franței, sau de lîngă Mulhouse. Datorită acestor îmbunătățiri capitaliste, salariile cresc mult față de ce erau în 1848. Din diferite

[1] Weîlî, op. *'cit.,* li.
[2] Ch. Andler: Prefața cărții lui Thomas despre al doilea imperiu, voi. X, din *L'Hisloire socialiste de Juares,* p. IV.

statistici reiese o creștere medie a salariilor în toate profesiunile de 10—40%[1]. Villerme ne dă o medie a salariilor muncitorilor francezi în 1840: 1,50—2,50 pentru adulți, 0,60—1,00 pentru femei și 0,30—0,75 pentru copii. Reybaud, care face o anchetă treizeci de ani mai tîrziu, în aceleași regiuni, constată ca salariile sînt de 3,50 pentru muncitorii buni, 1,25—1,50 pentru femei și 0,75—1,20 pentru ucenici.[2] Dar această creștere este aparentă fiind cu mult depășită de creșterea generală a prețurilor, Dacă salariile cresc cu 10—40o/„ prețurile, chiar după mărturisirea lui Corbon, cresc cu 55%. Cît despre chirii, același autor le evaluează în 1863 la 70%. Delegația muncitorilor care reprezenta proletariatul francez la Londra în 1862 rapuitează „că era cu prisosința dovedit faptul că prețul obiectelor de primă necesitate crescuse în ultimii zece ani cu o treime". Delegatul tipografilor preciza : „De vreo doisprezece ani, prețul chiriilor și al alimentelor a crescut cel puțin cu 50[B]/o în timp ce salariul meu a crescut abia cu 9—*10o/„* în total deci o scădere a nivelului de trai cu 40°/o-"[3] Bugetele pe care delegații diverselor corporații le-au întocmit fie în 1862, fie în 1867 indică mari deficite. Un cărutaș cîștiga anual în 313 zile, 1.251 franci, adică 4,50 pe zi și cheltuiala 1.698 de franci ; fabricantul de piane 1800 în 300 de zile, adică 6 franci pe zi și cheltuiala 1.971 etc, etc.../

în aceste împrejurări, mizeria era mare. La Paris între cartierele cu case salubre și luxoase, construite în timpul lui Hausmann și mahalalele în care familiile muncitorești trăiau înghesuite, cinci persoane într-o cameră, contrastul era foarte mare. Situația intelectuală a clasei muncitoare, lăsa și ea mult de dorit. Mulți din-

[1] A. Thomas, *Le second Empire*; voi. X din *L'Histoire socialiste* de Jaures, p, 176.
[2] E. Levasseur, *Histoire des classes ouvrieres en France,* voi. II, p. 442—45. Pentru mai multe detalii asupra salariilor a se vedea tablourile autentice publicate de A. Thomas, op, *cit.,* p. 171—79, sau WeilI, op. *cit,* p. 17.
[1] A. Thomas, *ibid.,* p. 179.
* *Ibid.*

trei ei cereau învățămint gratuit. Duruy[1], ministru al Instrucțiunii Publice, apărător fervent al învățământului primar gratuit şi obligatoriu, se loveşte de reaua voință a guvernului, care refuză fondurile necesare acestei reforme.

Nevoia de instrucție şi de lumină era atît de mare in rîndurile proletariatului încît lua aspectul unei probleme sociale. Weill spune: „Astăzi sîntem obişnuiți, cînd vorbim de reforme sociale, să dăm această denumire reformelor economice? dar pînă în 1862, introducerea invățămîntului gratuit şi laic pentru toți, completat cu învățămîntul profesional a fost prima şi in mod constant cea mai cerută din revendicările muncitoreşti,"[2] Muncitorii adulți erau acizi de lectură. Un editor scoate pentru ei ***Panteonul muncitorilor.*** Unul dintre ei vrea să scoată un ziar cu titlul ***Cartea de aur a poporului,*** dar administrația nu-i dă autorizație.[3]

Peste tot guvernul înăbuşea veleitățile intelectuale ale clasei muncitoare. Mizeria materială şi morală nu era de natură să trezească conştiința de clasă. Revoluția din 1848 nu le-a adus nici măcar dreptul de coaliție, în ciuda discreditului în care-1 aruncase revoluția din 1848, companionajul, cu toate luptele dintre „devoranți" şi „gavoți" şi cu tot caracterul lui misticoneligios, continua sa se mențină. Din puținele asociații muncitoreşti care existau în acea epocă, toate erau asociații de producție. Apăruseră după 1848, în urma propagandei duse de Buchez şi Louis Blanc ; dar suspiciunea capitaliştilor, inexperiența fondatorilor şi oistilitatea guvernului îşi dau mina pentru a sugruma aceste elanuri. Ziua de 2 decembrie le-a dat lovitura de grație, socotindu-le suspecte. în provincie ele erau pur

[1] Raportul său era motivat astfel: ,în ziua în care am introdus votul universal In constituție şi suveranitatea în popor, libera concurență în industrie, maşinile In atelier şi problemele sociale în discuția zilnică a muncitorilor, ne-am luat obligația de a extinde prin toate mijloacele instrucțiunea şi inteligența claselor laborioase.' Citat de Weill, op. *cit.,* p. 84.

[2] Weill, *op. cit.,* p. 47.

[3] *Idem,* p. 85.

şi simplu desființate de autorități. La Lyon generalul Castelîane le obligă să lichideze în plină prosperitate.

La Saint-Etienne „Societatea populară" a fost dizolvată în 1852 într-un mod cu totul arbitrar[1]. O soartă mai bună au avut după 1852 „Camerele sindicale", organizate după modelul „Uniunii naționale" a patronilor. Tolain, prietenul şi discipolul lui Proudhon, le apăra cu căldură : „CameTa sindicală muncitorească ar fi în orînduirea economică şi industrială, instituția-mamă a tuturor progreselor viitoare."[2]

Societățile cooperatiste începeau totuşi să ia oarecare avînt. Burghezia, aliata muncitorilor în alegerile din 186,3, îi ajută cît poate. Oferă societăților ajutor şi credit. Dar muncitorii preferau camerele sindicale care le dădeau posibilitatea să se organizeze şi să reziste mai bine ca clasă. Dar nu neglijau nici mişcarea cooperatistă. Astfel încît în 1858 aveau peste patruzeci de societăți în cartierele mărginaşe ale Parisului, deşi multe dintre ele nu aveau decît puțini membri şi nu posedau decît un capital foarte mic.

Una din cele mai importante, întemeiată cu trudă de Davaud în 1857, număra numai 19 muncitori care contribuiau fiecare cu suma de 1 franc pe săptămînă.[3] încetul cu încetul ele au făcut progrese astfel că în trei ani au fost în măsură să împartă ajutoare în valoare de peste 20 000 de franci. Au existat de toate felurile: cooperative de consum, de producție, de credit. Ziare destinate acestui scop, sprijineau mişcarea. ***Asociația,*** apărută în 1864 la Bruxelles ia repede titlul de ***Cooperație. O*** altă foaie, condusă de Vincard, ***Mutualitatea,*** pleacă de la acelaşi principiu. Proudhoniştii care vedeau în cooperație un început de mutualism, au ajutat şi ei din toate puterile noua mişcare. ***Curierul francez*** a fost fondat de Vermorel cu această intenție.[4]

Totuşi, .aceste începuturi de asociere nu ajutau decît în mod tangențial, indirect, dezvoltarea conştiinței

[1] *Ibid.,* p. 49 şi Levasseur, op. *cil.,* p. 385.

[2] Citat de Weill, p. 74.

[3] E. Levasseur, op. *cit.,* 374 şi Weill, 49.

[4] Weill, op. *cit.,* p. 81.

de clasă şi nu puteau să doa proletariatului organizaţia unitară de care avea nevoie şi care a fost realizată mai tîrziu prin acţiunea sindicală. Sindicatele profesionale sînt slabe, la început, aşa cum am văzut.

Chiar după legea din 1864 rămîn timide. Această lege permitea în principiu coaliţia, pedepsind cu asprime ameninţările şi violenţa în vederea unei măriri a salariilor,[1]

Trebuie să facem aceeaşi constatare cu privire la greve. „Inexperienţa proletarilor era mare; se proceda la încetarea lucrului cu uşurinţă, fără pregătire, fără un fond de rezistenţă, cu speranţa că acest procedeu nou va duce cu siguranţă la victorie ; primele greve au fost de cele mai multe ori un eşec."[2] în plus, tribunalele şi administraţia erau înclinate spre o severitate excesivă faţă de ele, astfel că „uneori o simplă înţelegere cădea sub incidenţa legii"[3]. Astfel, in 1865, tribunalul din Saint-Etienne şi apoi Curtea de Apel din Lyon, au condamnat pentru asociere ilicită muncitori sindicalizaţi sub cuvînt „că asocierea presupune negreşit o organizaţie, în timp ce coaliţia nu cere decît o înţelegere întîmplătoare şi momentană"[4].

Cînd muncitorii cereau permisiunea de a se asocia, răspunsul varia după capriciile administraţiei.[1] într-un oraş de provincie o cerere a fost mai întîi aprobată şi apoi- respinsă[5]. Socialiştii, nici ei, nu îndemnau muncitorii la grevă şi la coaliţie.

Am văzut că şi Proudhon se declara împotriva grevei şi a coaliţiei. Gueroult, care trecea drept un revoluţionar, predica muncitorilor pacea, în ziarul său ***Opinia naţională,*** pentru a nu compromite, zicea el, „o libertate nouă, contestată, suspectă". Patronii, pe de altă parte, trimiteau peste tot plîngeri, care ajungeau pînă la Senat, unde, în 1865, Ch. Dupin declară că

[1] **Levasseur, *op. cit.,* p. 333.**
Weill, op. c/f., p. 7.
[3] **Levasseur, *op. cit.,* p. 333.**
*** Weill, p. 72.**
=*Ibid.*

mărirea salariilor la Paris, datorată legii coaliţiilor, este cauza principală a depopulării satelor.[1]

Toate aceste nedreptăţi nu aveau nici măcar acces la presă pentru a se face auzite de către opinia publică. ***Opinia naţională*** publică destul de rar articole despre problema muncitorească. ***Tribuna muncitoare*** nu publica articole politice, militante, refuzînd să facă propagandă, pentru coaliţie pentru simplul motiv că nu avea fondurile necesare cauţiunei. ***Secolul*** lui Leon Plee rămînea un ziar burghez, arătînd cel mult oarecare simpatie muncitorilor. La fel ***Viitorul.***

în aceste condiţii, clasa muncitoare care nu era încă bine delimitată de mica burghezie, alături de care luptase în 1789 şi 1830, a fost chemată de proletariatul din Anglia şi Belgia să fondeze internaţionala muncitorilor. Ideea unei solidarităţi internaţionale exista şi înainte sub forma reuniunilor filantropice, din care a ieşit conferinţa de la Geneva, sau sub forma convenţiilor comerciale ale capitaliştilor **caFe** căutau peste tot relaţii şi debuşeuri, sau, în fine, sub forma expoziţiilor universale, ca aceea din Londra, în 1858, unde muncitorii francezi au trimis o delegaţie. Cu ocazia acestor expoziţii, muncitorii se cunoşteau între ei, schimbau păreri, îşi împărtăşeau greutăţile şi suferinţele.

în 1851, patronii au încheiat o convenţie comercială în vederea reducerii salariilor. în faţa acestei primejdii, muncitorii îşi strîng rîndurile. Tolain, prietenul lui Proudhon, pune bazele primului grup parizian r pleacă apoi Ia Londra, ia contact cu muncitorii englezi şi la mitingul din Saint-Martinshall ia parte la fondarea asociaţiei internaţionale a muncitorilor. Tolain, Fribourg şi Limousin au fost numiţi corespondenţi pentru Franţa. Ei erau cîştigaţi pe de altă parte, la politica mutualisiă, proudhonistă. Astfel, întorşi la Paris, eî trezesc suspiciunea blanquiştilor şi a altor grupuri revoluţionare, în ciuda tuturor acuzaţiilor, aduse de aceştia, ei declară că vor să fondeze o societate de Studii şi „nu o nouă ***cărbunerie".***

[1] **Weill, op. *cil.***

Recunoaştem şi de astă dată politica paşnică a proudhonlştilor. Ea a fost continuată şt la Congresul internaţionalei de Ia Geneva, unde blanguîştii au fost înfrînţi. Chiar Marx care nu avea în această reuniune influenţa pe care a avut-o mai tîrziu, a fost obligat să accepte programul paşnic, mutualist, organizatoric al pr oudhoniştil or[1].

Iată care era situaţia clasei muncitoare în timpul lui Proudhon. Lipsită de organizare şi de unitate, într-o mare mizerie materială şi morală, nu întru totul diferenţiata de mica burghezie. Această situaţie nu-i putea inspira lui Proudhon decît o atitudine reformistă, prudentă şi paşnică. De aceea el s-a declarat împotriva coaliţiei, împotriva grevei, împotriva violenţei, şi la Internaţionala de la Geneva pune pe adepţii săi să propună mutualismul.

Carbon[5], un muncitor intrat în viaţa politică, ne zugrăveşte tabloul mentalităţii clasei muncitoare a epocii. „Trebuie să deosebim printre ei o clasă inferioară, o clasă mijlocie şi o clasa superioară. Prima este inofensivă sau vicioasă sau ofensivă (criminali şi hoţi); a doua nu prea are iniţiativa şi nici exigenţe, ea număra muncitori din provincie, harnici şi sobri, flotanţi care fac economii pentru a se întoarce apoi acasă. Clasa superioară doreşte progresul sub toate formele, înţelege foarte bine aspectul general al problemelor economice şi sociale,"[3] Dar această elită nu prea numeroasă şi revendicările ei rămîn timide.

Această stare de lucruri ne explică politica celui de-al doilea imperiu, politica de tutelă şi paternalism faţă de muncitori.

Ştim că Napoleon al IH-lea, în lupta Iui împotriva regaliştilor şi a marii burghezii, se sprijinea pe ţărani şi muncitori. Mai ales acestora din urmă le arată o mare simpatie. Un văr al împăratului, prinţul Bonaparte, prezidează un congres muncitoresc, ajutat de un prie-

[1] **Puech, *Le proudhonîsme dans l'Fnternationale,* these 1907, p. 7, 106, 113.**

[3] ***Le secret du peupie* de *Paris.* 1863.**

[3] **Citat de Weill, *op. cit.,* p. 45.**

ten, Armând Levy, care era implicat în politica cluburilor secrete. Uri ziar important, ***Opinia naţională,*** a fost fondat graţie ajutorului dat de suverani. Poporul nu a fost ingrat.[1]

Cînd ducele d'Aumale a difuzat în ateliere o broşură împotriva împăratului, intitulată O ***pagina de istorie,*** muncitorii i-au răspuns printr-o altă broşură ***Poporul, Împăratul şi vechile partide,*** în care Îl apărau pe Napoleon, ridieîndu-se împotriva orleaniştilor.

, Alianţa dintre imperiu şi muncitori a devenit şi rn^i strînsă cu ocazia expoziţiei de 1a Londra, unde au **fost** trimişi ca reprezentanţi 80 de muncitori francezi, din iniţiativa personală a lui Napoleon al IlUea. La întoarcere, ei publică nişte rapoarte care sînt poate primele manifestări ale dorinţelor clasei muncitoare.

Cum împăratul înţelegea să ducă o politică de protejare a proletariatului, asistăm la o, epoca de „socialism, de stat". Şi de aceea această fază din istoria socialismului este una din cele mai paşnice.

Sa vedem acum care este mişcarea politică în aceeaşi epocă. Sub cel de-al doilea imperiu opoziţia este reprezentată prin republicanismul burghez. Muncitorii sînt, în cea mai mare parte, aliaţii lor. F^găduiala libertăţilor democrate, amintirea luptelor comune din 1789 şi 1830 îi uneau.

Politica republicană burgheză a lui Emile de Girardin în 1851 începe cu o formă de rezistenţă muncitorească, printj-o ameninţare de grevă generală[2]. în 1863. cu peazia alegerilor legislative, în scopul de a arate imperiului lipsa Iui, de popularitate, burghezia, face apel Jm prpletari. Beslay, prietenul lui Proudhon cere admiterea muncitorilor în iînduiile Republicanilor,, conduşi de^Carpot şi reuşeşte. Muncitorii votează pentru repuplica^i,, Cîţiya muncitori,pun,candidaturile clase». Aceea a luî Toiăin de exemplu. Dar în general munarul voturilor obţinute

[1] **A se vedea In sens contrar, Ch. Andler: Prefaţa la cartea Iui A. Thomas, p. IV.**

[2] **A. Thomos, *Le Secând empire tn L'Histoire socialiste* de Jaures, p. 396, Ch. Andler, *art. cit.,* IV.**

de candidaţii proletariatului a fost foarte redus[1], -.astfel încît marea .victorie obţinută de liberali se datoreşte în mare parte muncitorilor. Emile de Girardin **îi** felicita pe aceştia din urmă pentru că **nu** s-au izolat[2]. **In**-anul următor, în 1864, cînd au rămas la Paris cîteva Jocuri vacante, ***Opinia mondiala*** ă publicat ***Manifestul celor şaizeci,* în** care **un** grup de şaizeci de muncitori cereau candidaturi muncitoreşti. Alţi optzeci, răspund prin ***Manifestul celor optzeci.*** Proletarii erau, **aşadar,** divizaţi şi ***Secolul,*** care publica manifestul celor optzeci, spunea : „Castele trebuie să dispară în faţa principiilor". Vedem âeci că nici pe plan politic partidul socialist nu exista. Proletariatul în lupta lui fuziona cU burghezia republicană. Conştiinţa unei existenţe proprii nu[1] putea să fie prea clară în această clasă.

Daca examinam atmosfera creată de publicişti care se ocupă de proletariat, rezultatul este acelaşi. Presa urmărea în acel moment împăcarea între capital şi muncă. Socialiştii dinainte de 1848 nu mai erau de temut. într-adevăr, saint-simOniştii erau în cea mai mare parte împrăştiaţi, *n timp ce unii. dintre ei intraseră în guvernul imperial.* Cabet şi'prietenii lui erau îri'America, ocupaţi cu organizarea Icariei; **foutferrştii** aşteptau în continuare capitalistul care sa le pună la dispoziţie fondu**rile** necesare pentru a-**şi** realiza planurile;

Ceilalţi publicişti propovăduiau împăcarea între capital şi muncă. „Cei mai **mulţi** păţeau că se 'angajaseră săspf**-ijine** opera de pacificare pentru a reacţiona astfel împotrivă doctrinelor periculoase; de la 1848, aproape **toţi** combăteau socialismul."[4] '•} *

\ Auguste Comte, 'printre alţii, în ciuda filozofiei lui umanitare, rezerva salariaţilor un Viitor destul de modest„Salarizarea vă continua, „retribuţia serviciilor pres**tate de muncitori va rămîne** la .latitudinea antrepreno**rilor". El** cere o educaţie preliminară care sa postă da **o** pregătire **intelectuală muncitorilor** care, „purificaţi de orice dispoziţie anarhică, vor respecta şi vor face să fie respectat clasamentul social ale cărui binefaceri le vor simţi continuu". în ceea ce priveşte relaţiile dintre patroni şi muncitori el recomandă acestora din urmă „o supunere obişnuită, întotdeauna înnobilată de respect şi adesea provenind din afecţiune". Cît despre revoluţionari „ei trebuie să fie consideraţi ca principalii duşmani ai noii credinţe". Le Play este tot atît de conservator. Interesat de muncitori face un studiu amănunţit despre ei : ***Muncitorii europeni.***

Dar el porneşte de Ia un principiu tradiţional: bazele societăţii le vede în familie şi în spiritul de familie. Aşteaptă îmbunătăţirea situaţiei proletariatului de la clasa dominantă.

în afară de asta, toţi republicanii cer respingerea utopiilor periculoase ale. socialismului şi fac un apel călduros .la toţi cei care vor să .lupte pentru democraţie. Ledru-Rollin îi scrie Iui Kossuth pentru a-i reaminti că timpul utopiilor trecuse şi că toate eforturile trebuie sa fie îndreptate spre instaurarea democraţiei naţionale. , ' .. - , :

Nfici o epocă nu .a fost mai paşnică, decît cel, de-al doilea imperiu. Astfel L. Reybaud putea spune, pe drept cuvînt .„că socialismul este mort şi că a vorbi despre el înseamnă a ţine un discurs funebru"; lă fel Proudhon: „timpul revoluţiilor ,a trecut de mult".

F [1] **WeitL:-op.** ***cit.,*** **p: 67.. r • . . Î • -** •
[2] ***Ibid.***
•• [3] **Charl^ry:** ***Histoîre dii SaintSimonismc.***
[4] **Weill,** ***op. cit.,*** **p. 19-** <

CONCLUZII

Orice sistem socialist conține cel puțin două elemente : un program de transformări viitoare şi o tactică de urmat. în lucrarea de față n-am studiat decît al doilea element, adică politica practică, tactica; am studiat-o la unul din cei mai comentați reformatori ai secolului «al XlX-lea şi am ajuns deja lă concluzia că Proudhon nu era nicidecum un revoluționar. Nu era nici măcar un om de acțiune. Dişprețuind, puterea politică pe care o găseape cît de inutilă pe atît de primejdioasă, se menține în afara oricărei activități politice. Remediul nu putea veni, după părerea lui, pe această cale. Găsea că politica e un factor negativ şi destructiv. Or idealul lui era să construiască. Voia să înceapă, ca şi Fourier, prin organizarea unor instituții model şi aştepta, ca şi acesta, capitalistul care să-i dea fondurile necesare.

Proudhon era, cel puțin, socialist ? Un socialist nu este neapărat un revoluționar. Saint-simoniştii, ca şi Pecqueur şi Cabet, erau pentru socializarea bunurilor prin mijloace paşnice. Tactica lor se baza pe autoconvingerea claselor posedante care din propria lor inițiativă trebuiau să renunțe Ia anumite privilegii. Observăm că erau departe de orice instigații sau invitație la revoluție.

Dar, dacă un reformator nu trebuie neapărat să aibă un caracter de revoluționar, putem să ne punem

întrebarea dacă Proudhon era ? Nimic în atitudinea Iui nu ni-1 înfățişează sub acest aspect.

In primul rînd ostilitatea şi dispreţul lui faţă de socialişti. Nici unul din cei contemporani cu el nu-i place.

Aproape toți socialiştii dinainte de 1848 formau şcoli, recrutau discipoli. Fără să mai vorbim de saint-simonişti, perfect organizați într-un colegiu, sub direcția lui Bazard şi Enfantin, sau de Fourier, care, fără să mai amintim de V. Considerant, reuneau un anumit număr de adepți; chiar şi Cabet avea admiratorii lui.

Proudhon este singurul oare rămîne destul de izolat. Dacă Tolain sau Fribourgîi arată o oarecare prietenie, era mai degrabă o simpatie personală, nu politică.

Dar un socialist care urmăreşte realizarea unui pro/gram trebuie nu numai să se înconjoare de adepți ci chiar el însuşi trebuie să se supună disciplinei unui partid.

Dimpotrivă,'Proudhon, departe de a-şi face prieteni, acuză şi insultă pe toată lumea şi în primul rînd pe socialişti : „Saint-Simoniştii au. trecut ca o mascaradă",, „sistemul lui Fourier este cea mai mare mistificare a secolului", Louis Blanc, „a otrăvit,muncitorii cu formule absurde", comuniştii îl dezgustă cu totul: „Departe de mine comunişti, vederea voastră îmi este ca o miasmă şi prezența voastră mă dezgustă."

în sfîrşit, în altă parte, el declară: „Socialismul nu, e nimic, n-a fost niciodată şi nu va.fi niciodată nimic"/

O altă divergență între Proudhon şi socialişti constă în faptul că socialiştii urmăresc o altă ***repartiție*** a bunurilor. Astfel Saint-Simoniştii, Pecgueur şi .alții ***vot.'*** să desființeze proprietatea şi să Instituie ca proprietar unic statul. '

Colectiviştii nu cer decît centralizarea mijloacelor de producție. Asociaționiştii acordă primul rol în re^ partiție asociației. Vedem aşadar că toți se îngrijesc să asigure societății o mai bună repartiție.

Proudhon este singurul oaie respinge ideea unei atari transformări,, El nu cere decît o modificare a circuia-***ției.*** Răul nu ar proveni dintr-o distribuție inegală a

bogățiilor, ci dintr-o proastă funcționare a schimbului. „Problema dificilă care se pune este nu de a distruge forțele economice existente, ci de a le *echilibra.* Nu e vorba de a suprima aceste adevărate forțe economice care sînt diviziunea muncii, forța colectivă, concurența, creditul, chiar proprietatea şi libertatea, ci, dimpotrivă, de a le conserva, împiedic în du-le să dăuneze. Dar socialiştii nu se gîndesc decît să le distrugă."[1]

Din punct de vedere socialist, circulația deficitară nu este singurul cusur al orînduirii sociale actuale. De asemeni, echilibrul schimbului li se pare insuficient. Progresul nu este posibil fără o repartiție mai bună.

în fine, Proudhon se mai îndepărtează de idealul socialist prin neîncrederea Iui profundă față de stat, fată de brice tendință de centralizare, de socializare. Am văzut cît eTa de convins de nevoia libertății şi cs mult disprețuia pe „statolatri".

. Totuşi chiar un autor care nu ar împărtăşi părerile socialiste despțe repartiția bogățiilor, ar merita aceste nume, dacă preocuparea lui "constanta este ameliorarea ți'bunăstarea clasei muncitoare, a. „celei mai numeroase clase", cum spunea Saint-Simon. Se ştie cît de mult au oscilat din acest punct de vedere simpatiile Iui Proudhon. în consecință, nu-i mai ,rămîne nimic dintr-uh socialist. Dacă ar trebui sa-1 situăm undeva în istoria doctrinelor, ar fi mai degrabă printre reprezentanții şcolii liberale, căci fondul gîndirii sale este, într-un anumit fel, ideea de schimb liber Şi de tranzacții comerciale libere. Totuşi nu este uri liberal pur pentru că înțelege să corecteze exagerările şcolii. Vrea să limiteze." exagerările individualismului prihțr-0 generoasă preocupare pentru dreptatea socială. Nu combate orînduirea capitalistă, ci abuzurile ei. Mutualismul lui pare să satisfacă această dublă preocupare: libertatea este respectată, dar abuzurile ei sînt evitate prin interdependența indivizilor.

• [1] **Gide et Rîst,** ***Histoire des doctriries*****:** ***Pioudhon et ta revolutioa de 1848, p.*** **346.** - • . . •

Aşadar, cu o formulă generală, putem să-1 numim pe Proudhon un ***individualist dependent,*** care pe lîngă asta avea oarecare simpatie, pentru clasa muncitoare. Face parte din acei reformatori sociali ai secolului trecut, care ezită mereu între Jiberiate şi egalitate şi pe care acest dualism îi, obsedează. Ei se străduiesc să-1 depăşească printr-o sinteză superioară.

în ciuda tuturor afirmațiilor contrare ale socialiştilor, socialismul este, istoriceşte, aliatul şi moştenitorul democrației burgheze. **Au** aceeaşi origine : distrugerea vechiului regim? sînt ^aliaji. In, prima jumătatea secolului trecut, împotriva absolutismului politic.

Mai tîrziu sciziunea se produce, fiecare îşi urmează calea şi datorită evoluției economice şi industriale, devin duşmani de neîmpăcat. Pe vremea lui Proudhon această diferențiere încă nu se efectuase^»**In** consecință, el ezită intre aceste două **tactici** politice, pe care le consideră în acelaşi timp ,avariajpaş^,.si dezavantajoase.

Indirect insa aduce servicii socialismului. Ziarist neobosit, pamfletar remarcabil, **mfluenjeazM'**opmia publică prin criticile aduse **exagerărîlOT şcolii** îiberale, grăbind discreditarea **în** care ave* **^%ki\ cadă** mai tîrziu această şcoală. Prin ideea de **drapta**^eJițitretine în mentalitatea muncitorilor care-1 citesc **speranța** în timpuri mai bune şi **nu lasă să** se stingă **Sacăa»-idealului** egalitar. ;ii a* '•

în sfîrşit, prin simpatia pe oare.0^ arată clasei muncitoare într-un timp cînd aceasta **era** considerată ca aflîndu-se într-o stare de totală heorganizăre, de incapacitate juridică **şi** politică,"el atrage atenția asupra faptului **că** în economia viitoare, va trebui **să** se țină seama de acest factor esențial* **care** începea să se trezească şi a cărei soartă trebuia **să** fie mult îmbunată* țită. Aceste **merite, deşi nu fac** din el un socialist **sau** un revoluționar, sînt totuşi remarcabile.

BIBLIOGRAFIE

1 OPERELE LUI PROUDHON

Cea mai bună ediție este aceea a operelor complete publicată în 1867—1870 de librăria Lacroix, Verboeckhoven et Cie. Bibliografii destul de complete se găsesc în lucrările lui Droz, Pirou, Puech, K. Diehl și Muelberger. Pentru lucrarea noastră am consultat mai ales următoarele volume :

1. *Idee generale de !a Revolution au* X/X« *siccle,* 1851.

2. *Philosophie du Progres* (prima scrisoare).

3. *De ia Justice dans Ia Revolution et dans l'Eglise,* 6 voi., 1861.

4. *La Revolution demontree par le Coup d'Btat,* ed. Garnier, 1852.

5. Les *Contessions d'un ReVoIutionnaire,* 1852.

6. De *Ia Capacite politiques des classes ouvrieres,* 1865.

7. *Melanges,* 1861.

,8. De *la. •Creatioo, de tordre dans l'Humanite,* 1859.

9. *La Querre et* /a fa/x, 186L.

10. Correspondance/5. voi.

II. LUCRĂRI DESPRE IDEEA DE REVOLUȚIE LA PROUDHON ȘI DESPRE ATITUDINEA LUI SOCIALĂ

1. Bourgin, M., *Proudhon,* Bibi. socialiste, 1901.

2. Bougle, C, *La Sociologie de Proudhon,* 1912.

. . 3. ^ernstein, E-, *Proudhon,* ,publicat iu *Die Zeii,* în ianuarie 1899. , •

- , 4. Bourguin, M, Des *rqpports entre KarI Marx et Proudhon,* în *Rțvue. d'economie poliliqfie,* 1893.

5. Berthod, *L'attilude sociale de Proudhon,* in Xe *Bulletin d'histoire de la Revolution de 1848,* 1909.

6. Desjardîns A-, *P. J. Proudhon, sa vie el ses oeuvres, 2* voi., 1896.

7. Diehl, K., *P. J. Proudhon. Seine Lehre und sein Leben,* 3 voi.. Jena, Fischer Verlag, 1888—1896.

8. Droz, E., *P. J. Proudhon,* 1809—1865.

9. Faguel, E., *Politiques et moralisles,* seria a III-a, articolul *Proudhon.*

10. Fourniere, E., Lee *theories socialistes au* X'X-eme *siecle. De Babeul a Proudhon,* 1904.

11. Menger, E., Du *droit au pradult integral du travail,* 1900 (Proudhon, p. 100).

12. Michel, H., *L'idee de l'Etat,* 1896.

13. Miilberger, A, *P. J. Proudhon. Leben und Werke.* Stuttgart, 1899.

14. Puech J. L., *Le proudhonisme dans l'associatien internaționale des travailleurs.* These droit, 1907.

15. Pirou, G., *Proudhonisme et* syndicaVisme *revoluthynnaire.* These droit, 1901.

16. *Proudhon et nolre temps, Proudhonisme et marxiame, Les interpretations recentes dc Ia pensse de Proudhon* în *La Revue d'hisloire des doctrines economiques et sociales,* 1912.

17. Pareto, *Syslemes socialistes,* 2 voi., Giard et Briere.

18. Rappoit, Ch., *P. J. Proudhon el le socialisme seientilique* 1500—1909. Ed. du socialisme. De comparat cu K. Marx, MJ- *sere de Ia philosophie.*

19. Rambaud, J., *Histoire des doctrines economiques,* p. 620.

20. Rist et Gîde, *Histoire des doctrines economiques,* cap. Protidhon, ed. 1521.

21. Sorel, G., Essa/s sur *la philosophie de Proudhon* în *La Revue philosophique,* 1892, t. 33—34, p. 622.

22. Turgeon, *Essai sur la conception de l'histoire et du progres d'apres Proudhon* în *La Revue d'economie poliiique,* 1915, p. 337.

III. VIAȚA ŞI TEMPERAMENTUL LUI PROUDHON IN LEGĂTURA CU ATITUDINEA LUI SOCIALĂ

1. Diehl, K., *Proudhon* (citat mai sus).

2 Faguet, E., *Proudhon în Politiqaea ct moralisles,* seria III.

3. Droz, E., *Proudhon.*

4. Sainte-Beuve, Ch. A., *P. J. Proudhon, sa vie et* sa *correspondance,* Paris, 1873.

IV. ISTORIA EVENIMENTELOR ŞI MIŞCĂRII SOCIALE DIN TIMPUL LUI PROUDHON

1. Fourniere, E,; *Le regne de Louis—Philippe* în *L'Histoire socialiste* de Jaures.

2. Grun, K., *Die soziale Dewegung in liclgien und Frankreich,* Darmstadt, 1845.

3. Levasseur, E., *Histoire des classes ouvrieres eh France de 1789 ă 1870,* 2 voi.

4. Mari, K., *Les luttes des classes* en *France.* .

5. Renard, G-, *La republique de 1848* în *L'Histoire socialiste* de Jaures.

6. Seignobos, Histoire *poiitique du* XIX.eme siecle.

7. Stein, L. von, *Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich,* 3 voi., Leipzig, 1858.

8. Sombart, W., *Sozialisoius und soziale Bcwegung,* ed. 1920, în întregime revăzută şi adăugită.

9. Thomas, A., Le second *Empire* in *L'Histoire socialiste* de Jaujes.

10. ViUeime, *Tableau* de *I'etat physique ct moral des ouvriers* emp/oyes *dans les manulacturcs de coton, de luine et de soie,* 1841.

11. Weill, G., *Histoire du mouvemcnt social en France,* 1552—7902, Paris, 1304.

12. Tougan-Baranowski, *L'evolulion hîstorique du socialisme,* 191£

IDEEA DE REVOLUȚIE ÎN DOCTRINELE SOCIALISTE

(traducere de Georgeta Horodincă;

Maestrului meu
C. BOUGLE
Profesor la Sorbona

Omagiu de vie recunoştinţă
şi de profund respect.

Domnilor G. Ibrăileanu, profesor **la** Universitatea din Iaşi (România), şi C. Rădulescu-Motru, profesor Ia Universitatea din Bucureşti (România)

tn semn de profund respect.

PREFAȚA

Nicicîad ideea de revoluție n-a fost mai vie in conștiința oamenilor ca In zilele noastre. Pentru a încerca să înțelegem transformările sociale ai căror martori derutați sîntem, pentru a incerta să le prevedem pe cele care'vor urma,* speriindu-i pe unii, încîntindu-1 pe alții, nu încetăm să folosim acest cuvînt magic. Un mare orator de război spunea ' mereHi in discursurile sale: „Războiul care însîngerează lumea nu este numai un război, este o"revoluție"' O revistă mondenă pune astăzi • într-o serie de articole* întrebarea tulburătoare: „Vom avea o revoluție?"

Pentru a determina sensul sau sensurile acestui cuvînt care trezește atîtea ecouri și deșteaptă atîtea emoții diferite,' tiu este inutil să rezumăm istoria lui. Este nimerit să-i evoeăm 'pe cei ce au voit în același timp să pregătească faptul și' săMpteciaeate noțiunea: gînditorii socialiști ai secolului care tocmai,'ţs-a^Trf-cheiat, -Pentru a ne ajuta Ia .precizarea ideilor noastrețjiu^există martori mai potriviți; ca ei: a face. .să-reînvie gîndjreft< Ijer .este, poate, unul, din mijloacele cele mai sigure de a. știnuila vitalitatea gîndirii modeme, puțin mirată și cam derutată de măreția evenimenjeior Ia care asistă. ,,, ...

trebuie să fjm recunoscători d-iui R^lea pențțu vasta cercetare pe care a întreprins-o și du^-p ,-ța .b^n sfîrșit pentru a ne ușura această reînviere. Mulțumită;analizelor critice pe care le-a acumulat ne este permis să întreținem intjvun fel *o* -conversație cu, mari oameni -ca. Saint-Simon..sattr , Pfiqudhon, ca Marx sau Jaures: bucurie intelectuală *âin* care putem de asemeni trage inestimabile foloase.

Unul din rezultatele Importante pe care d. Ralea le obține din confruntările încercate este acela că noțiunea de revoluție este cel mai adesea înțeleasă Intr-un sens Îngust. Nu se arată, nu se ia în considerare decît un aspect al transformării visate, unii insistînd asupra clasei care trebuie să opereze schimbarea, alții asupra ideii pe care ea ar trebui să o realizeze, alții, în sfîrşit, asupra mijloacelor mai mult sau mai puțin violente ce ar trebui să fie folosite. In realitate, nu există revoluție neîndoielnică decît dacă aceste trei forțe intră In acțiune: orice revoluție este tricefală. Ea are nevoie, pe de o parte, de un grup care să o înfăptuiască, o clasă care să facă din ea proprietatea ei; pe de altă parte, o tactică permițînd acestei clase să pună mina pe putere, un ideal, în fine, dind naştere unui program de reorganizare pe care revoluția se va strădui să-1 aplice.

Astfel ajunge d. Ralea la această definiție sintetizatoare: „Revoluția este cucerirea puterii publice de către o clasă care ou a mai exercitat-o niciodată înainte, cu scopul de a impune întregului grup o nouă. tablă de valori".

Se vede că trei elemente se unesc aici: .corp social", un •program de valori*, un «transfer de putere".

S-ar putea discuta asupra acestei sinteze şi arăta că un anume element din componența ei deține un rol mai Important declt altele. Partidele care se războiesc astăzi nu vor pierde ocazia de a încerca să atragă de partea lor sau să corecteze după preferințele lor definiția propusă.

Dar im punct asupra căruia toți vor trebui să fie de acord, este acela de a mulțumi domnului Ralea pentru cantitatea de informații, pe care o puae la indemîna tuturor.

'- Cercetarea estfe a unui om care a călătorit mult în trecut ca şî In prezent şi care cunoaşte bine mai multe culturi.

M. Ralea â vizitat universitățile germane; este la curent, aşa cum se va vedea, cu .literatura" lor. Puține lucruri i-au scăpat din atitea discuții purtate de revizionişti şi ortodocşi asupra interpretării marxismului. Trebuie felicitat pentru asta. Trebuie să ne bucurăm de informațiile pe care nî te pune In față. După 1871, Germania părea să fî luat' hotărîrea de a dispretul, de a ignora sociologia noastră. Trebuie să ne ferim, după 1918, să comilem 6 greşeală asemănătoare; TrebUife să ne felicităm de orice lucrare care ne ține la curent cu cercetările şi teoriile de peste Rin. -.. |

Pe deasupra, dacă M. Ralea cunoaşte Germania, este de !a sine înțeles că Franța îi este şt mai cunoscută. Abia întors din război, el şi-a instalat postul de cercetare pe muntele Sainte-Genevteve — şi nu poți decît să fii uimit de abundența materialelor pe care a reuşit să le adune şi să le ordoneze în numai cîțiva ani. Se va observa în special că a ştiut foarte bine să scoată la lumină filoanele de idei, attt de bogate, care sînt ascunse In literatura noastră socială din prima jumătate a secolului al XlX-Iea. Există aici comori din care se poate scoate încă mult.

Lui Fichte, lui Schelling, lui Hegel, ne este îngăduit să Ie opunem un Saint-Simon, un Fourier, un Proudhon. Maniera autodidacților francezi este, desigur, foarte diferită de aceea a profesorilor germani. Dar glndtrea lor nu este mai puțin adincă. .Şi cînd faci inventarul ei, eşti fermecat de cantitatea noțiunilor, asupra cărora; şi azi încă este folositor să meditezi, şi pe care ei ni le-au pus la îndemînă.

Ne face plăcere că lucrarea unui cercetător străin reînnoieşte pentru noi această demonstrație... Dar M. Ralea este pentru noi un etiăin? Oricine cunoaşte afinitățile care există între cultura aa proprie — cultura română — şl cultura franceză nu va fi mirat nici de uşurința cu care el stăptneşte limba noastră, nici de simpatia cu care îi citeşte pe glnditoiii noştri.

C. BOUGLE

INTRODUCERE

DEFINIȚIA REVOLUȚIEI

Nu e revoluționar cine vrea
Jeaa Jaures

Orice sistem socialist cuprinde în general trei elemente : o critică a societății actuale, un plan de organizare viitoare şi o tactică de aplicat în vederea cuceririi puterii politice. Această tactică poate să cuprindă şi ea o serie întreagă de modalităţi. Ideea de revoluţie e numai unul din multiplele feluri de a realiza idealul socialist. în adevăr, de la propaganda'pentru pace şi înfrățirea claselor a utopiştilor, la „garantismul social" al unui Considerant şi de la acesta la mişcările violente de cucerire a puterii politice de către bîânquişti, tactica socialistă poate lua forme multiple şi aspecte diverse. Pe noi nu ne va interesa decît unul din aceste aspecte, anume acela care se referă la noţiunea de revoluţie. Istoria acestei idei, cu vicisitudinile şi transformările ei, de-a lungul tuturor sistemelor care au îmbrățişat-o, va face obiectul acestui studiu.

Din capul locului trebuie stabilită o definiţie a ideii de revoluţie, dincolo de varietatea aspectelor pe care le-a luat ea de la un autor la altul. Numai după ce vom stabili cu exactitate această definiţie, istoria îşi va putea exercita comparaţiile, îşi va putea scoate în evidenţă analogiile, îşi va putea discerne influenţele şi consecinţele. Necesitatea unui asemenea travaliu prealabil apărîndu-ne ca incontestabilă vom încerca mai întîi să precizăm ce trebuie, să se înțeleagă prin „revoluţie".

I

Ideea de revoluţie se bucură de o glorie neobişnuită. In ochii marelui public, în discursurile politicienilor, în cărţile de istorie şi de economie politică se întîmplă să capete sensuri variate şi contradictorii. în accepţia populară a simţului comun acest termen nu poate fi despărţit de ideea de baricade, încăierări, lupte de stradă. Această concepţie îi atribuia întotdeauna un element de clandestinitate sau de violentă. De la acelaşi principiu pleacă şi definiţia pe care o găsim în dicţionarul ştiinţelor politice: „revoluţia este intervenţia forţei în afara legii".[1]

Etimologia cuvîntului revoluţie nu e mai puţin capricioasă. Latinii o numeau „seditio" ; cit priveşte cuvîntul „revolutio", acesta însemna pe timpul lui Cicero mişcare circulară ca şi „conversio". în nici un caz nu-l găsim întrebuinţat în acel timp în sensul politic al lui „seditio" ori „motus"[2].

Dar dacă în accepţia populară cit şi în cea etimologică termenul nu se bucură de o preciziune prea mare, în literatura politică anarhia e şi mai mare. Pentru unii, revoluţie înseamnă o forma morbidă a psihologiei mulţimii; pentru alţii, care se inspiră din biologie, această noţiune e un fel de „mutaţie" organică ; pentru socialişti, un panaceu universal, menit să umple lacunele societăţii prezente.

Cu toată diversitatea în care accepţiuni diferite ale termenului se amestecă şi se încurcă, se pot totuşi clasa aceste definiţii în trei mari grupuri. Să le amintim pe scurt.

a) In ***Origmih Franţei contemporaite,*** Taine se exprimă astfel despre revoluţia franceză: „pentru prima dată în istorie vor fi văzute fiare înnebunite lucrîndî pe scară mare şi îndelung sub conducerea proştilor care au înnebunit".[1] în timpul lui Taine, nu trebuie să uităm, ştiinţele psihologice luaseră un avînt remarcabil. Manifestările psihologice ale mulţimilor pe de o parte, psihologia individuală a agitatorului pe de alta, explicau faptele istorice. De o parte psihologia mulţimilor, cu caracteristicile ei: ilogism, pasiune şi nivel intelectual coborît; de cealaltă parte, mentalitatea agitatorului pe jumătate escroc, pe jumătate vizionar, „pe jumătate înşelător, pe jumătate înşelat". Iată ceea ce putea explica multe din secretele istoriei. Se ştie cura zugrăvea Taine portretul iacobinului, acest raţionalist dur şi uscat, sedus de un spirit de sistem, mai mult logic decît uman, care făcea ce voia din aluatul mă* âeabil al sufletului popular. In această privinţă, Taine a făcut şcoală. Gustave le Bon nu se deosebeşte de el decît prin insistenţa asupra laturii mistice din psihologia iacobinului. Psihologiei inteîectualiste a lui Taine ii substituie o psihologie mai sentimentală. Dar este de reţinut că tot psihologia mulţimilor explică fenomenul. „Poporul acceptă în general o revoluţie fără să ştie pentru ce, şi, cînd din întîmplare, ajunge să înţeleagă sensul ei, revoluţia e terminată de mult." „Poporul face o revoluţie fiindcă e împins s-o facă, dar neînţelegînd mare lucru din ideile conducătorilor, el le interpretează în felul său şi acest fel nu e deloc acela al adevăraţilor autori ai mişcării", sau : „Revoluţia este un caz al psihologiei mulţimilor"[2].

Concepţiile lui Lombroso, Bauer sau Sighele se' apropie în mod vizibil de metoda lui Taine.[3] După aceşti autori, societăţile • ar cunoaşte faze de dezvoltare morbidă. Cauze diferite, ca o recoltă proastă, impozite excesive, abuzuri ale unei clase dominante, pot duce la exasperare conştiinţa populară. în asemenea împrejurări, personaje ambiţioase sau numai dezechilibrate reuşesc să capete asupra maselor un mare as-

[1] **Ch. Remusat, cuvlntul *.Revolution"* In Ie *Dictionnaire* dea *Sciences politiques* de M. Bloch, tome II.**

[2] **Darmesteter, cuvlntul: *„Revolution"* în *Le Dictionnaire* de *la langue lrancaise şi* Maffino Giărdina, *Sur l'emploi du mot revolution dans les* sciences *politiques,* Geneva, 1908, p. 7.**

[1] **H. Taine, *La Revolution,* voi. I, p. 456. Aceeaşi concepţie P- 309, 372, 514.**

[2] **Gustav le Bon, *Psychologie* des revo/uf/ons, p. 15, 34, 55.**

[3] **Lombroso, Le *crime nolitique et la psycologle du revolutionnaire,* p. 10; Bauer, *Essai* sur *les revotutions,* p. TO' şi Sighele, La /ou/o *criminelle.***

cendent care poate duce pînă la o tentativă de cucerire a forței guvernamentale prin violență. Atunci popoarele intră într-o perioadă în care febra, iluzia, crima (crima revoluționară care este poate o formă a eroismului), teroarea, fanatismul devin mobilul tuturor actelor şi în acelaşi timp scuza lor.

Dar încetul cu încetul, realitatea îşi ia revanşa. Neputința conducătorilor improvizați e demascată. Miturile se destramă; mizeria materială şi decăderea morală ajung de nesuportat. Atunci, Restaurația intră în analele istoriei şi odată cu ea pacea şi liniştea, pentru o bucată mai lungă sau mai scurtă de vreme. Aşadar, revoluțiile ar fi stări patologice ale societății, maladii inerente oricărui organism.

Se poate vedea uşor că explicațiile cuprinse în acest grup de definițiuni sînt inacceptabile. în primul rînd e surprinzător să vezi că marile curente de idei şi sentimente, care transformă societățile şi care determină, progresul, sînt reduse de aceşti autori la nişte haluci->| nații trecătoare, la cîteva accese nevrotice. Te întrebkl atunci prin ce miracol au acceptat oamenii schimbări[1] J importante în instituțiile lor juridice, economice, ori^ morale, schimbări rezultate dintr-un program elaborat în cîteya clipe de febrilitate şi inconştiență. Că intenri ția utilitară este adeseori absentă în momentele dei 1 evoluție socială, putem să admitem. Că omenirea se^| poate transforma în mod spontan, fără un calcul conştient asupra valorii randamentului practic obținut, se poate de asemeni admite. Dar că schimbarea ar fi rezultatul unei visări sterile, apărute într-un moment de criza, iată ce ni se pare greu de conceput. Libertatea politică şi constituțională, lăsate moştenire secolului al **XrX**-Iea de Marea Revoluție, nu poate fi reflexul,| unui acces de demență. Altfel, prima experiență conr trară, prima constatare empirică a inutilității unui; asemenea program, ar fi fost de-ajuns pentru a-l înlo- J cui cu un altul. Cum să ne explicăm faptul că socie- f tațile persistă să-l mențină chiar după ce criza a tre-*| cut ? A explica în felul acesta procesul de evoluție al 1 popoarelor, e ca şi cum în biologie s-ar încerca să sej probeze că maladia e o trăsătură biologică utilă *con-i* servării, ori că dezadaptarea nervoasă, mentală, e un element profitabil dezvoltării speței. Dar o asemenea explicație păcătuieşte mai ales prin concepția sa asupra fenomenelor sociologice. Ea pleacă de Ia psihologia mulțimilor. Dar o societate nu poate fi considerată o adunătură pulverizată de mulțimi juxtapuse. Ea nu se poate reduce la o colecție de elemente amorfe,. căci mulțimea e tocmai adunarea cioburilor risipite care n-au putut să se încorporeze instituțiilor organizate. Cit despre societate, aceea adevărată, ea reprezintă mai ales instituțiile şi tradițiile organizate şi prin aceasta dobîndeşte o structură determinată.

Definiția pe care o analizăm se bazează pe o concepție atomistă care pulverizează instituțiile, redudîndu-le la ra^ porturi de la individ la individ, adică la mulțimi dezorganizate, fără nici un ideal,, fără nici o normă coercitivă. Acest mod de a nesocoti rolul instituțiilor este cu atit mai nejustificat cu cit în timp de revoluție le vedem impunîndu-se individului ca o regulă obiectivă» putem spune chiar că e singura capabila să asigure continuarea yieții sociale. Cu toată setea evde distrugere, revoluția franceză păstrează, după mărturia istoricilor, mult din vechiul regim. Ea păstrează nu numai obiectele ci Şi persoanele. Funcționarii, magistrații, inspectorii financiari şi perceptorii sînt menținuți. Ei se resemnează dealtfel să servească cu uşurință noul regim, G. Sorel[1] atribuie multe din sentințele arbitrare şi tero? rişte ale revoluției moravurilor juridice de care erau impregnați funcționarii Convenției care nu erau:,alții decît cei ai vechiului regim abolit.

Dealtfel chiar în cazurile, foarte rare, în care instituțiile unei societăți încep să se dezorganizeze, această dezorganizare nu ajunge niciodată pînă la sfîrşit. **Ea** este oprită de către o instituție nouă şi excepțională, prezentând o mare putere de coeziune : institut*», ***diktaturii.*** Dictatura este un fel de instituție în acelaşi timp provizorie şi hipertrofiată, un corectiv conservator al anarhiei. Cînd celelalte instituții încep să se

[1] **G. Sorel,** ***Reiiexîons sur Ia violence,*** **p. 125.**

prăbuşească, aceasta vine şi menţine, de bine de rău, unitatea socială. De aceea chiar cînd se vorbeşte de „crize morbide" nu se poate ignora aspecfuJ instituţional economic, juTidic şi politic al unei societăţi. Prin explicaţia pe care o dă pretinselor crize de creştere din evoluţia socială, concepţia atomistă desfiinţează chiar societatea.

Aceeaşi observaţie se poate face şi in privinţa exagerărilor pe care această metodă le aduce în studiul rolului jucat de personajul numit ***agitator.*** Nu se poate admite că aceşti „agitatori" au apărut în sînul societăţii în mod providenţial, ca „eroii" Iui Carlyle sau ca „supraoamenii" Iui Nietzsche. Dimpotrivă, ei primesc mai mult de la mediul în care se mişcă decît îi aduc. De aceea nu poate fi vorba de a li se atribui acestora un program artificial, extresocial, fabricat într-un cabinet de lucru, fruct al meditaţiilor teoretice şi, după aceea, insuflat cu bună ştiinţă spiritului maselor.

In fine, ultimul element Invocat în sprijinul acestei explicaţiuni, anume violenţa, nu e decît un fenomen cu totul secundar şi puţin caracteristic al mişcărilor revoluţionare. De multe ori absent cu desăvîrşire. Multe revoluţii s-au înfăptuit fără regimul teroarei. K. Marx, vorbind de revoluţiile proletare din secolul al XlX-lea, (în special de ultima comună), pretinde că revoluţiile populare sînt aproape întotdeauna paşnice şi că teroarea ar fi mai degrabă o caracteristică a contrarevoluţiilor, „Konterrevolutionen", a mişcărilor provocate de o clasă dominantă. Astfel, în 1789, actul cu adevărat revoluţionar, acela al constituirii deputaţilor din „tiers Etat" în adunare naţională, n-a fost însoţit de nici o violenţă. Violenţa a venit în urmă şi datorită altor factori. La fel, revoluţia junilor turci, care a adus pentru prima oară regimul constituţional în Turcia, s-a efectuat în cea mai deplină linişte. în această ordine de idei, s-a putut spune „că un guvern nu este niciodată răsturnat, el se sinucide". In schimb, un regulament elaborat de autoritatea oficială şi care era prea lipsit de importanţă generală ca să constituie o mişcare revoluţionară, a fost primit cu proteste de o violenţă exasperată şi mişcări de stradă. Intre 1774—75 s-au văzut multe mişcări de revoltă împotriva unui impozit mai ridicat sau a scumpirii pîinii. A. Loria* menţionează una în 1767, la Neapole, în urma introducerii unui impozit pe smochine, alta în Olanda împotriva unui impozit asupra peştelui, o a treia în Anglia împotriva impozitului pe capitaţie. Cu prilejul introducerii unor maşini noi, muncitorii au devastat de nenumărate ori fabricile. Şi totuşi în nici unul din aceste cazuri nu era vorba de o revoluţie propriu-zisă.

Pe măsură ce înaintăm în secolul al XlX-lea se poate vorbi din ce în ce mai puţin de violenţă. Marea revoluţie franceză adusese o mulţime de motive de. „Miiderung der Sitften" cum zice Kautsky[2]. Ea dezrobise mai întîi vechii iobagi legaţi de pămînt, creînd în locul lor o clasă de ţărani liberi. Tot ea înlocuise proletariatul vagabond, aşa-numitul „Lumpenproletariat", cu un proletariat mai stabil *şi* din ce în ce mai organizat. Ideea organizării politice şi profesionale nu încetează să cîştige teren îndepărtîndu-1 de procedeele violente, inutile unei clase care posedă, dealtminteri, o forţă morală şi o conştiinţă intelectuală a revendicărilor sale. Războiul civil al vechiului „Lumpenproletariat" nu poate declt să inspire repulsie acestui nou proletariat. „De fapt, de cînd mişcarea socialistă, a început să fie dominată de marxism, acesta a crezut de datoria lui, pînă la războiul mondiali, sa îndepărteze din rîndurile sale violenţa/[3] Aspectul terorist al revoluţiilor recente, rusă, germană, ungară sau austriacă, se datoreşte, după Kautsky, mentalităţii sîngeroase, lăsate moştenire de către război. Cei ce s-au adăpat, pe front, Ia ororile luptei le-au transpus după aceea in luptele civile care au urmat războiului. Astfel, violenţa.

[1] A. Loria. *Problemes sociaux contemporains,* cap. „Revolution" j a se vedea de asemeni în privinţa subiectului A. .Vierkandt, *Zur Theor/e der Revolution* în SchmoWers *Jabrbuch* voi. 2, p. 1922.

[2] K. Kautsky, *Terrorismus und Kommunismus, Ein Beiliag zur Naturgeschichte der Revolution,* p. 97.

[3] Vez] în sens contrar: L. Trotsky, *Terrorisme et communisme (Anti-Kautsky),* Bibliolîieque communiste, Paris, 1920, p. 62.

ca şi explicaţiile care s-au inspirat din ea, rămîn *m afara* revoluţiei.

b) Un al doilea grup de definiţii pleacă de la o analogie luată din ştiinţele biologice. Noţiunii de ***revoluţie*** i se opune aici ideea de ***evoluţie.***

Ştim de la Spencer şi ***Daxwin*** că teoria catastrofelor în evoluţia naturii găseşte din ce în ce mai puţini adepţi. Se presupune că procesul evoluţiei se desfăşoară prin mişcări lente, prin acumularea unor factori neînsemnaţi, care puţin cîte puţin schimbă în mod imperceptibil, aspectul lucrurilor.

Dar cum, recent, un naturalist contemporan, Hugo de Vries, a încercat să demonstreze prin celebra Iui teorie a mutaţiilor că evoluţia organismelor se poate petrece de multe ori brusc, cu o continuitate mult mai slabă, vechea dogmă „natura non facit saltus" a primit o puternică lovitură.

Pe această bază biologică s-a putut altoi foarte uşor o teorie a revoluţiei. într-adevăr, ce altceva ar fi revoluţia dacă nu o formă specifică de mutaţie ? Astfel, caracteristic unei mişcări revoluţionare ar fi viteza mai mare sau mai mică, ***timpul*** mai lung sau mai scurt în care s-ar efectua procesul transformării. Dacă transformarea este rapidă şi neaşteptată, atunci am avea de a face cu o ***revoluţie.*** Dacă, dimpotrivă, mişcarea este lentă, atunci este vorba de o reformă.

Nemulţumirea generală este rezultatul acumulării unei mari mulţimi de nemulţumiri, mici. Zi cu zi ea creşte şi.vine momentul cînd tot ce s-a acumulat pe încetul se declanşează, cu efecte neaşteptate şi puternice.

Astfel, pentru Elisee Reclus[1], de pildă, lucrurile sînt foarte simple. Societăţile repetă legea organismelor : cînd o evoluţie este oprită în mersul ei firesc, revoluţia vine să o continue.

După cum se vede, acest gen de explicaţii este dominat de noţiunea ***timpului, a vitezei*** transformării.

[1] **E. Reclus,** ***Evolution el Revolution,*** **Stoek. Paris j In acelaşi sens: E. Ferri,** ***Sociaiisme et Science positive şi Die revoluţionare Methode,*** **Leipzicj, 1907.**

Iată criteriul distinctiv între revoluţie şi contrariul său, evoluţia.

Ar fi de prisos, în această ordine de idei, să amintim că dintre toate ştiinţele, sociologia a avut, poate, cel mai mult de suferit de pe urma metaforelor luate din ştiinţele naturii. Toată lumea ştie cît de mult a fost ţinută pe loc dezvoltarea sociologiei de către teoria „organicistă". Acest fel de transpuneri oferă comodităţii şi lenei cercetătorului, metafore care îl scutesc de o cercetare a faptelor sau ideilor. Şi inconvenientele cresc cînd termenul comparaţiei, el însuşi, este contestat chiar în sînul ştiinţei care-1 împrumută. Şi e, poate, tocmai cazul aici. Numeroşi biologi explică mutaţia printr-o acumulare lentă de factori infinitezimali, care sfîrşesc prin a produce un efect neaşteptat. Deosebirea dintre evoluţie şi revoluţie pare să dispară chiar în interiorul biologiei. A fortiori, trebuie să fim foarte circumspecţi în privinţa introducerii ei în ştiinţele sociale.

în realitate, cuvîntul evoluţie are o semnificaţie diferită, după cum este întrebuinţat în biologie sau în sociologie. După cum remarcă foarte bine G. Ricuard, pe cînd iu biologie evoluţia e mai mult ***morfologică,*** în ştiinţele sociale, ea e mai mult , ***funcţională***[1]***,*** şi această .deosebire nu trebuie să ne mire prea mult, deoarece cauzalitatea **în** întregimea „ei acţionează cu totul diferit în cele două domenii.*

Dar ceea ce trebuie să ne reţină atenţia este criteriul : ***timp, viteză.*** Ori acesta nu explică prea mult natura revoluţiilor. Căci ceea ce are importanţă, nu e atît viteza transformării, cît gradul de noutate pe care-1 aduc. Caracteristic pentru o revoluţie nu este

[1] **G. Richard,** ***Z/idee d'evolution dans Ia Nature et dans l'Htstoire.*** **p. 19, 74, 125.**

*** Textul tipărit iniţia] în** ***Viaţa românească*** **(1921), al Introducerii de fată, si reluat ulterior în volumul** ***Contribuţii lâ 9t»m societăţii*** **şi în traducerea românească a lucrării, apărută în 1930, cuprindea aci următoarea frază în plus, suprimată de autor în ediţia franceză: «Revoluţie înseamnă o** ***contingenţă,*** **un început de libertate in viaţa societăţilor sau In automatismul mecanic al vieţii lor obişnuite." (n. ed.)**

faptul că aceea ce a fost ieri nu mai e astăzi, ci mai degrabă faptul că aceea ce este astăzi este cît mai ***deosebit*** posibil de ceea ce era ieri. Esențial e să ne dăm seama de gradul de noutate ***calitativă*** survenită în organizarea grupului, şi **nu** de faptul dacă această nouă **structUTă** s-a născut mai repede ori mai lent. Astfel se poate tot atît de bine vorbi despre o „evoluție revoluționară" cît şi despre o „revoluție evoluționistă", în asemenea măsură factorul timp se situează în arară problemei. A fost uneori nevoie de secole ca să pregătească o revoluție. Nu se poate spune că faza de elaborare a revoluției franceze e cuprinsă numai între anii 1789—1800. Tot secolul al XVIII-lea a contribuit la modificarea relațiilor juridice şi economice, prin filozofia care l-a animat. Ca să nu cităm decît un exemplu, cînd s-a declarat revoluția, legătura juridică feudală care lega servul de pămînt era în mare parte abolită şi regimul micii proprietăți.era deja o realitate.

c) „Dacă o mişcare de ordin politic reuşeşte, e vorba de o revoluție; dacă e înăbuşită, ea devine o revoltă !" Cu aceste cuvinte încearcă Ihering să definească o revoluție. Punctul lui de plecare este, după cum se vede, cucerirea puterii politice.

Stuart Mill nu e nici el prea departe de acest fel de a vedea, cînd scrie: „Revoluția e o schimbare de guvemămînt operată prin forță, fie printr-o mişcare populară, fie printr-o răsturnare militară". In acelaşi sens se poate cita concepția asemănătoare a unui autor care voia să scrie in mijlocul secolului al XlX-lea o teorie generală a revoluțiilor, Pascal Duprat: „Revoluția este răsturnarea ***puterii stabilite*** şi înlocuirea ei cu o altă putere şi un alt sistem de guvernare".[1] După cum se vede, aceşti autori nu au **în** vedere decît schimbarea guvernelor.

[1] **Pascal Duprat,** ***L'esprit des re.vo]ulions,*** **Paris, 1879, pag. 5 i in acelaşi seas, Benner,** ***Commentaires phSIosophiques et polî-*** *tiques* ***des revolutions,*** **ed. Freutel, 1835, tome II, livre XIII; Ferrand,** ***Theorie*** **des** ***Revolutions,*** **cap. I, p. 7; Pasl Liman,** ***Die Revolution, Eine vergleichende Studie iiber die grossen- UmwGI-zungen in der Geschichte,*** **p. 27 şi urm.**

Cu acest prilej atingem problema faimoasei distincții între revoluția ***socială*** şi revoluția ***politica.*** Această clasificație s-a bucurat de multă trecere în literatura politică de la începutul secolului trecut. Pe atunci era nevoie de o asemenea distincție. Revoluția franceză fusese cu adevărat o revoluție socială. Această distincție este acceptată de aproape toți publiciştii şi scriitorii. De la Benner şi Ferrand, care scriu la începutul secolului trecut, şi pînă la Pascal Duprat, Kautsky, Ihering şi A. Loria, toți aceşti scriitori analizează revoluția atît din punct de vedere politic cît şi social.

Revoluția politică nu face decît să opereze un transfer de putere din mîinile unui grup în acelea ale altui grup, prin mijloace violente ; revoluția socială transformă însăşi structura societății. In cazul revoluției politice, instituțiile economice, juridice, mentalitatea morală, rămîn aceleaşi. Dimpotrivă, o revoluție socială, care e o transformare lungă şi lentă, aduce de sus pînă jos un alt program, un plan nou de organizare, o repartiție mai bună şi alte sancțiuni juridice. E cazul revoluției din 1789, Nu e cazul aceleia din 1830.

Dar o analiză logică mai profundă ne arată că această faimoasă clasificare este de-a dreptul inutilă ; nu numai că ea nu contribuie cu nimic la înțelegerea faptelor, dar constituie chiar o piedică, operînd o diSr tinctie neclară. Există într-adevăr revoluții politice care-şi propun ca unic obiectiv cucerirea puterii spre deosebire de alte revoluțiuni care au un obiectiv mai complex ?

Există două răspunsuri la această întrebare.

Prima ipoteză : revoluția politică e înfăptuită chiar de cei ce dețin puterea sau de un alt grup aparținînd clasei guvernante. In acest caz nu mai avem de-a face cu un fenomen revoluționar. O lovitură de stat oricît de violentă ar **fi** ea, nu constituie o revoluție. De asemeni ***războaiele civile*** dintre diferitele grupuri ale aceleiaşi clase, nu pot lua acest nume. Nimeni nu s-a gîndit vreodată să dea numele de **Tevoluție** frondelor sau războiului celor două.roze din Anglia. Dacă am admite în definiția noastră orice luptă civilă, atunci cercul ei s-ar lărgi prea mult. Ce ne-ar împiedica atunci să in-

cludem în această definiție venirea la putere a unui partid politic sau căderea celui precedent ? O asemenea definiție ar fi atît de generală încît n-ar mai fi o definiție.

A doua ipoteză : revoluția e făcută de o altă clasă decît aceea care deține puterea. în acest caz ca şi în cel precedent, țelul unic al cuceririi puterii nu poate fi suficient. Din două, una : ori această clasă poare face în afara unei revoluții politice, o revoluție socială şi atunci ar fi ciudat ca ea să se mulțumească cu prima, deoarece o clasă nu renunță cu uşurință la toate revendicările, interesele, aspirațiile şi planurile de reformă care constituie rațiunea existenței sale, sau ea nu este în stare să o facă şi atunci realizarea programului ei nu este decît amînată. Dar, dacă consolidarea puterii sale sfîrşeşte prin a se impune, nimic nu o va putea împiedica de aci înainte să-şi realizeze idealul. în acest caz, revoluția socială nu întîrzie să se producă şi atunci revenim la primul termen al alternativei.

Aşadar revoluția politică poate fi : sau o ***luptă civilă,*** cu transfer de putere, sau pur şi simplu o primă etapă, un prim pas spre revoluția socială (adevărată), împiedicată pentru moment din motive exterioare, în orice caz, cucerirea puterii nu constituie decît unul din elementele definiției. Mai există şi altele pe care ne vom strădui să le scoatem la iumină mai încolo. Cucerirea puterii nu este un fenomen autonom, izolat, independent. Ea nu este decît un simptom al revoluției care, la rîndul ei. este întotdeauna de natură socială, A defini revoluția prin cucerirea puterii politice înseamnă a nu vedea decît unul din aspectele ei.

Ii

Definițiile analizate părîndu-ni-se. fie alături de realitate, ***fie*** unilaterale, să vedem din ce elemente cu adevărat simple, ireductibile, se compune o revoluție.

a) *Un* ***corp. O*** revoluție presupune în primul rînd

un corp social, un organ care o susține. Dar avem **de** a face cu un grup fracționar. Niciodată o revoluțiune ***rtti*** , e pornită şi susținută de întreaga societate.

întotdeauna lucrurile s-au petrecut în felul următor : numai o fracțiune a grupului îşi ia însărcinarea' să gîndească pentru întreaga colectivitate şl să-i reprezinte interesele. Sistemul nervos, dacă ne putem exprima astfel, este monopolizat de un grup de importanță secundară, din sinul altuia mai larg. Procesul de diferențiere, diviziunea muncii sociale, atît de bogată în 'posibilități combinatorii în raport cU mărimea şi densitatea grupului, oferă acest rol monopolizator cînd militarilor, cînd preoților, cînd negustorilor etc, în măsura în care fiecare din aceste minorități reflectă un maximum de solidaritate generală. Astfel, în faza „solidarității mecanice" religia cu organul ei, sacerdoțiul, va fi reprezentativă în cel mai înalt grad şi va încarna coeziunea socială cea mai înaltă a întregului grup. Ei îi va reveni deci monopolul puterii.

Istoria ne înfățişează aceste grupuri în succesiune, luînd unele după altele în mînă hățurile statului şipărăsindu-le, după cum acțiunea lor este sau nu de folos colectivității. Să luăm spre o pildă antichitatea. Bătăliile politice se poartă numai între ***elite,*** în interiorul aceleiaşi clase sociale. Grosul societății, marea majoritate, poporul, nu ia nicidecum parte la ele, rămîne departe de viața politică. Funcțiile de conducere şi de administrare se exercită fără ajutorul poporului. La fel în Evul Mediu. în sînul aceleiaşi clase, al aceleiaşi ***minorități,*** au Ioc competițiile, rivalitățile şt schimbările de regim. Majoritatea nu are'nici un amestec.

Poți să numeşti aceste lupte pentru putere războaie civile, conspirații, comploturi, dar n-ai putea să Ie numeşti cu îndreptățire revoluție. Toate aceste lupte armate pentru tron, aceste răscoale de palat, aceste intrigi de curie, aceste fronde, aceste rivalități între familii, fie că se numesc York, Tudor, Stuart sau $6urbon, nu sînt decît războaie civile care urmăresc' transferul puterii politice de Ia un grup Ia altul, ambele aparținind aceleiaşi minorități dominante, ***aceleiaşi*** clase. Este o luptă între ***elite,*** nu este o revoluție.

încetul cu încetul, odată cu apariţia societăţilor moderne, lucrurile capătă alt aspect. Economia este din ce în ce mai mult condiţionată de apariţia marilor mase proletare, producţia devenind din ce în ce mai industrială. Educaţia civică pătrunde din ce în ce mai adine în straturile populaţiei. Lupta politică ia un nou aspect. Nu Intre elite se va desfăşura ea de aci înainte. Combatanţii vor fi de aci înainte clasele sociale şi astfel masa întreagă va fi antrenată în rivalităţile care hotărăsc cui trebuie să aparţină puterea. Aşadar în ***numele tutuior,*** al întregului popor, va trebui să-şi ducă lupta clasa în cauză. Dar casase poată vorbi de revoluţie e nevoie de o condiţie. Este nevoie ca această clasă să fie ceva nou, inedit, o formaţiune socială, un organism nou, care încearcă pentru prima oară să ia puterea politică, pure/e care rit* ***i-a aparţinut pînă atunci niciodată.*** Dacă această condiţie lipseşte, avem de a face cu o simplă reforma. Oricît de departe ar merge înnoirea dispoziţiilor legale, luate de un grup care posedă sau care a posedat în trecut puterea, este vorba de o ***reformă*** şi nu de o revoluţie. Dar asta nu e tot. Clasa care întreprinde o revoluţie trebuie să mai aibă unele calităţi.

In primul rînd o puternică ***conştiinţă de clasă.*** Aceasta presupune o viziune clară asupra intereselor, nevoilor şi limitelor sale, o cunoaştere lucidă a defectelor şi carenţelor clasei adverse şi, mai ales, încredere în sine. Trebuie să creadă cu putere în propriile ei forţe, chiar dacă această încredere este iluzorie, căci există iluzii fecunde. Atît timp cît proletariatul dezorganizat, ca de pildă pe vremea mişcării cartiste din Anglia, nu bănuia de ce mari rezerve de putere dispune, nu a existat nici cea mai mică urmă de încercare revoluţionară propriu-zisă.

Statul modern centralizat, cu structura lui politică omogenă, favorizează mult mai mult apariţia unei conştiinţe de clasă decît antichitatea ***cu*** atomismul acelor „municipia" ale sale, sau decît Evul Mediu cu fărîmiţarea statală. Înainte de formarea statului naţional abia dacă se poate vorbi de clase constituite. Kautsky remarcă pe bună dreptate: „Orice comună liberă alcătuia o comunitate care nu depindea de nimeni sub nici un raport esenţial. Această comunitate nu avea cu lumea exterioară decît relaţii foarte slabe. Mari state nu erau altceva decît nişte aglomeraţii de comune libere. O dinastie, o comună mai puternică şi dominanţă, menţinea unitatea, exploatîndu-le pe celelalte. Fiecare din ele avea o "evoluţie economică proprie, care corespundea condiţiilor locale deosebite şi fiecare cunoştea luptele ei de clasă deosebite. în această epocă revoluţiile politice nu erau decît revoluţii comunale. Era, din capul locului, imposibil de răsturnat printr-o revoluţie politică toată viaţa socială a unei regiuni"[1] şi „masele neinteryenind în aceste lupte, accidentele fortuite şi personale mascînd tot ceea ce se petrece în virtute^ unei legi, cunoaşterea în, profunzime a scopurilor, a cauzelor sociale, a mişcării claselor era imposibilă."[2]

Este nevoie deci de o clasă nouă cu rădăcini în interesele unei mase foarte mari şi avînd o conştiinţă clară a acestor interese, a importanţei şi a universalităţii lor, cît şi a forţei mijloacelor prin care aceste interese pot fi satisfăcute. înzestrată cu toate aceste atribute, a apărut în **1789** burghezia. Tot sub această formă se afirmă şi proletariatul contemporan.

Clasele dominante, este •adevărat, au şi ele această puternică conştiinţă de sine. Dar nu de la ele trebuie să aşteptăm legi revoluţionare care să transforme structura socială. Nu numai că e greu să renunţi de bună voie la privilegii prevăzute prin lege, dar adaptarea; la logica de clasă, rod al unor eforturi poate seculare, le obligă să creadă, şi asta cu toată.ᵣsinceritatea, că adevărul este de partea lor şi numai de partea lor. Aşa se explică inconştienţa uimitoare, lipsa de clarviziune a claselor dominante în chiar ajunul prăbuşirii lor, chiar în momentul în oare pericolul este iminent. Imperativul categoric al grupului le, orbeşte.. Dacă totuşi uneori un pericol prea evident le smulge pite o

[1] **K. Kautsky,** ***La Revolution sociale,*** **p. 34,**

[2] ***Ibid.,*** **p. 35; a se vedea în acelaşi sens** ***Le Chemin du Pouvoir,*** **p. 18.**

reformă, drepturile acordate sînt în asemenea măsură nesatisfăcătoare încît nu schimbă cu nimic situația înfruntării sociale. Reformele unui Turgot n-au putut împiedica izbucnirea revoluției. Asta ne lasă să întrevedem faptul că pentru ca un grup social 'să constituie într-adevăr corpul unei revoluții, el are nevoie şi de altceva decit de o conştiinţă de clasă, oricît de clară şi de puternică ar fi ea, deoarece această conştiinţă nu-1 poate deosebi în suficientă măsură de clasele dominante.

într-adevăr, conştiinţa de clasă nu este totul. E nevoie şi de o altă trăsătură intrinsecă. Orice „corp" al unei revoluţii trebuie, în afara intereselor sale proprii, j să reprezinte într-un înalt grad interesele ***întregului,*** al grupului social in întregimea lui şi din care el nu este decît o parte.

Hipertrofia egoismului de clasă este un obstacol puternic în calea realizării marilor transformări şi, în plus, îngreunează din ce în ce mai mult sarcina conservării şi conducerii societăţii. După cum foarte bine observa G. Simmel, din conservatoare clasele dominante devin perturbatoare şi pot, prin gelozia cu care îşi menţin prerogativele, să ducă la dizolvarea comu- j nităţii. „Felul în care unităţile primare ale grupului pun în mişcare energiile latente atunci cînd ating gradul maxim al puterii de acţiune, constituie tot ceea ce poate exprima o clasă. Dacă deci în procesul de diferenţiere ele se desprind de ansamblu, din conservatoare acţiunea lor, devine destructivă."[1]

Dimpotrivă, dacă alături de interesele sale specifice, o clasă lasă un ***spaţiu*** intereselor generale, atunci vom vedea pe toţi nemulţumiţii din toate categoriile. -dÎH toate mediile sociale oprimate, oricare ar fi ele, gtupîndu-se în jurul ei şi unindu-şi eforturile într-o lup- J tă comună.

La începuturile revoluţiei, ruse, au existat o mulţime **de** pături sociale cafe, alături de muncitori şi ţă- j

[1] **G, Snunel,** ***Com'rnenl*** **/es formes** ***sociales se jnantiennent,*** **in** ***l'Annee sociologique,*** **voi. I şi** ***Soziologie. Untersuchungen tibet die*** **;J** ***Formen der Vergesellschattung,*** **p. 494 şi urm.**

răni, au dat ajutor la dărîmarea ţarismului. Mari industriaşi, negustori pe care abuzurile proprietăţii funciare ii stinghereau în activitatea lor, mici burghezi şi mijlocii, intelectuali — aproape toată lumea dorea revoluţia. Colaborarea a încetat numai în momentul în carie proletariatul, de aici înainte preocupat numai de interesele sale egoiste de clasă, n-a mai avut în vedere decît cercul îngust al clasei sale. Şi începînd din această zi, revoluţia n-a mai fost o transformare socială dorită de toţi, ci un regim despotic.

Aşadar, pe scurt, primul element al oricărei revoluţii este corpul social care în mod necesar trebuie să fie : 1) un grup al acestei specii deosebite care se numeşte- clasa socială, sau o asociaţie de clase cu preponderenţa uneia dintre ele; 2) mai trebuie ca această din urmă clasă să nu fi avut în trecut puterea politică ; **3)** să aibă o conştiinţă clară a forţelor şi mijloacelor sale f 4) în sfîrşit, ca ea să asigure în acelaşi timp un maximum de solidaritate generală.

b) ***Un ideal.*** Existenţa unui corp social nu ajunge. Corpul social este numai un element. O revoluţie are nevoie pe lîngă aceasta, de un ideal, de un program de valori care să poată oferi unei societăţi care trece printr-o criză de dizolvare a sentimentului social, o nouă coeziune.

Bunul elementar al oricărei societăţi este un etalon comun de valori. Peste capetele indivizilor, comunitatea construieşte un grup de valori — fie ele politice, religioase sau economice — care sînt acceptate de toţi. Orice societate îşi pune în faţă un fel de oglindă, idealul în care se reflectă, programul pe care, se angajează să-1 respecte[1]. ?v

Dar un astfel de ideal nu este etern, fobătrfneşte şi el. $i poate şi el să moară. Se întîmplă s$ le apară oamenilor-din ce în ce mai absurd; devine caduc. Acesta e semnalul că societatea intră într^ fază de disoluţie. Este criza credinţei. încetul cu încetul toată lu-

[1] **E. Durkheim,** ***Jugement de.yaleur et jugement de realite*** **in Revue de** ***Metha'physique et de Morale.*** **T. XIX. C. Bougle, Le-** ***Qons de Socldlogie sur revolution des valeurs,*** **Paris, 1922.**

mea e cuprinsă de febră, de o aşteptare, de o stare de provizorat spiritual. Se caută alte criterii pentru a judeca lumea. E nevoie de o nouă credinţă.

Nietzsche visa o revizuire a tainei de valori. Revoluţiile nu fac altceva. Şi ele încearcă să revizuiască aceste table. O revoluţie poartă întotdeauna în ea, dacă nu o creaţie, cel puţin o modificare a vechilor etaloane. Un snop de credinţe noi pe care o clasă, voind şă refacă structura societăţii, ***îi*** aduce cu ea, este singurul mijloc de a rezolva acest gen de crize. Alte fetişuri, alte ţeluri, o altă evanghelie oferită de clasa revoluţionara poate lecui răul şi consolida din nou, deşi într-alt fel, grupul social. în locul vechii solidarităţi, întreţinută de superstiţii învechite, o revoluţie vine să dea motive şi raţiuni unei solidarităţi mai proaspete. Ihering, în contradicţie cu Marx, vede în revoluţii gigantice lupte de cucerire a unor noi valori juridice. O legislaţie, un cod nu sînt niciodată oferite în dar, ele nu se pot decît cîştiga, smulge prin luptă. Astfel instituţia feudală a iobăgiei devenise odioasă societăţii secolului al XVIII-lea. în locul ei, starea a treia aduce programul ei de valori: liberalismul. Libertatea concurenţei, egalitatea în faţa legii. Societatea de atunci a ştiut, să găsească nenumărate motive şi argumente afective şi logice ca să refacă, pe baza noului ideal pe eare-1 construia, o solidaritate altfel expusă decrepitudinii, în locul iobăgiei, a corporaţiilor, a comunelor libere, revoluţia franceză cere şi obţine libertatea in agricultură, industrie şi comerţ, un alt cod, codul liberal de astăzi, o altă repartiţie a bunurilor; şi toate astea pe baza cîtorva principii morale mai bune, a unui ideal pe care lumea, înaintea ei,' nu-1 cunoscuse. Unii cred chiar că „ea a adus lumii o concepţie nouă asupra destinului uman perceptibil pTintr-o triplă credinţă în bunătatea naturală a omului, în dreptul la fericire în viaţa de aici, în progresul social continuu şi nelimitat şi aceste trei articole fundamentale ale credo-ului revoluţionar se opun în mod radical dogmelor creştine, care pretind că natura omului este coruptă, că viaţa este o pedeapsă, că pămîntul este un loc de ispăşire, între concepţia revoluţionară şi concepţia catolică, antagonismul este total."[1] Asemănarea cu idealul creştin ne arată ce importanţă poate să aibă mişcarea de idei a unei revoluţii. Aşa cum observa G. Ferrero : „Revoluţia franceză a fost cu totul altceva decît prăbuşirea unei vechi dinastii sau chiar deoît o schimbare de instituţii; ea a fost cel mai extraordinar act de voinţă pe care l-a văzut istoria, actul de ***voinţă*** care a ***răsturnat toate vechile unităţi de măsură cu ajutorul cărora*** omul a judecat pînă atunci calitatea lumii şi care a impus în locul lor altele noi."[2]

Va veni o zi în care, la rîndul lor, aceste instituţii nu vor mai corespunde mentalităţii societăţii viitoare **şi** alte programe de valori, alte unităţi de măsură vor veni să le înlocuiască. Poate construcţiile comuniste vor **fi** chemate într-o zi să joace un rol în edificarea lumii viitoare.

Dar, oricît de important ar fi acest element ideologic, nu trebuie să pierdem din vedere primul element pe care l-am scos în evidenţă, existenţa necesară a unui corp social.

E nevoie de idei noi,'dar e nevoie de asemenea de un corp social care să şi le însuşească. Planuri de restructurare socială, improvizate după clişee individuale de către cîteva personalităţi sau de către una, nu pot satisface cerinţele. Acest lucru nu l-au înţeles anarhiştii sau blanquiştii şi slăbiciunea lor vine de aici.: Ei cred că o revoluţie se poate face cînd vrei, cu ajutorul conspiraţiilor, atentatelor, cucerind puterea prin orice mijloace, oricînd, de către oricine, cu condiţia, ca idealul să fie valabil.

Noi nu credem că un ideal, oricare ar fi valoarea lui, poate„ el singur, fără colaborarea factorilor externi, obiectivi, provoca o mişcare revoluţionară. „£orp"-,şi „ideal" se condiţionează şi şe completează, unul este polul negativ, altul: polul pozitiv. într-adevăr, ce este conştiinţa de clasă, spiritul de grup, dacă nu o ***menta-***

[1] **Paul Bourde, *Qu'est-ce que Ia Revolution Irancaise* In *Mereure de France,* oct. 1914, p. 410, citat de G. Pirou, în *Prouăhvnisme et Marxisme.***

[2] **G. Ferrero, *Entre* deux Mondes, p. 325, 326. Citat de acelaşi autor.**

Htate de opoziție față de clasa dominantă? Şi ce estej idealul social al unei clase dacă nu o mentalitate crea-s| toare, un instrument de construcție în momentul venirii-J ei la putere? Unul este critic, altul constructiv. Nu tre-J buie să ascundem totuşi faptul că acest ideal nu va păs-tra mereu, integral, forma pe care a avut-o în primele zile, ale revoluției. .Sentimentul că sînt răspunzători de această revoluție pe care au făcut-o, îi sileşte pe con- 1 ducătorii revoluționari la compromisuri oportuniste **1** care alterează puritatea originară a idealului lor. Nu,[1]] există lege care să joace un rol mai mare de la înce- 1 putui revoluției decît ceea ce W. Wundt numeşte „ete-J rogenia. țelurilor". Se întîmplă adesea ca primii pio-nieri ai mişcării revoluționare să nu se mai recunoas- | că în succesorii lor.

Totuşi idealul păstrează în linii mari fizionomia lui; inițială. Corupția nu atinge decît laturile secundare. Ceea ce este principal în ideal trebuie să rămînă, pen-, tru că el este chemat să dea viață societății aflată în—j că în convalescență şi să o pună pe picioare.

Dacă toate obiecțiile pe care le-am adus sînt justifi-cate, o revoluție nu va mai trebui şă fie considerată ca un fenomen distructiv, ca o fază negativă, ca un: proces de dezagregare a societăților.

Simmel nu este prea departe de o asemenea con-; cepție atunci cînd observă că unul din factorii de con-servare socială este ***mobilitatea,*** supletea cu care un grup are capacitatea de a se orienta spre noi orizon-turi, într-adevăr, există societăți care nu trăiesc decît datorită unei plasticități, unei elasticități capabile să le orienteze mereu spre viitor.[1] L. Ward susține o idee asemănătoare: „cînd o societate devine pentru ea în-săşi un pat al lui Procust, spune el, ea pregăteşte căi-le propriei sale distrugeri prin simpla acțiune automa-tă a dinamicii sociale".[2]. Privită astfel, revoluția îrtce-

[1] **G. Simmel, *Die geheime Gesellschaft.* in SozioVogi'e, p. 337. (capitolul cinci din *Sociologia* lui Georg Simmel se intitulează exact: Dos Gene/omis *und die geheime Gesellschalt* şi se află cuprins la pag. 256—304 (n. ed.).**

[a] **Citat după Ch. Ellwood, *Sociology in its psychological as-* 1 pecls, p. 122.**

teaza să mai apară ca o manifestare ***negativă.*** Dimpo-trivă : in fața pericolului de dezagregare, ea consti-tuie un corectiv ***conservator,*** un principiu pozitiv. O societate care face revoluție la timpul potrivit, carie, în-țelege cu alte cuvinte să substituie un nou sistem de valori unui sistem învechit şi perimat, dă cea mai pu-ternică dovadă a vitalității sale.

c) ***Un transfer de putere.*** Acesta este cel de-al trei-lea element al oricărei revoluții. Existența unui corp so-cial şi a unui ideal nou nu sînt în stare să creeze o si-tuație revoluționară dacă nu are loc un transfer de putere. Şi asta pentru o mulțime de motive.

în primul rînd forța, oricît de mare ar fi de care dispune o clasă, ca clasă, nu va fi totuşi niciodată des-tul de mare pentru a pune in aplicare noile proiecte. Este nevoie de o forță suplimentară şi această for-ță nu o poate da decît puterea politică.

în al doilea rînd, dacă grupul revoluționar rârnîne în umbră, el nu va putea răsplndi noua evanghelie, ***chiar dacă adoptarea ei ar fi asigurată.*** El nu va pu-tea răspîndi noua credință, deşi **aTe** certitudinea reu-şitei, dacă se ține deoparte.

Atît timp cît nu **va** voi să se of/c/afizeze procla-mînd de la[1] înălțimea puterii guvernamentale propria sa legitimitate, atît timp cît nu va fi sancționat el în-suşi propria sa ilegalitate printr-o afirmare puternică, printr-un prim exemplu, nu **se** va putea vorbi'de re-voluție. Nu va fi decît o simplă conspirație secretă, un complot ilicit, pasibil de urmări penale. Este crima de „les-societate" în forma ei cea mai pură. .-

E. Durkheim a dat.cea mai bună definiție a crimei. El pleca de la un criteri* obiectiv : ***societatea,*** căci o crimă pare greu de măsurat după criteriul subiectiv al moralității autorului ei. După Durkheim, un act devine criminal atunci ^cind lezează, stări de lucruri bine con-solidate şi definite ale colectivității".[1]

[1] **E Durkheim, *La division du travail social,* p. 47 şi .Paul Fau. connet. *La Responaabjtite, eludc de sociologie.* Paris, 1920, p. 247, 271, 29i.**

Istoria responsabilității începe cu crima împotriva siguranței tribului, împotriva cultului public, — cînd „jus" este confundat cu „las"[1] — împotriva puterii guvernamentale şi a statului. Acest fel de greşeli de „lessocietate" constituie încă din timpurile cele mai vechi o impietate sacrosanctă, care se pedepseşte fără milă. Cu cît forma de guvernarămt era mai despotică, cu atît severitatea şi cruzimea pedepselor era mai mare[2]. Mult timp instituțiile penale s-au ocupat exclusiv de acest fel de crime. Abia mult mai tîrziu acțiunile împotriva indivizilor particulari au putut intra şi ele în categoria infracțiunilor. Evoluția procedurii criminale stă mărturie. Dreptul de a judeca a fost exercitat de popor, apoi. de rege şi în cele din urmă de către tribunale speciale. Datorită acestor origini colective şi în faza actuală a responsabilității, gravitatea unei crime se măsoară după efectul perturbator, după emoția colectivă provocată în societate. Pedepsele sînt date după aceiaşi criteriu,.

Aşadar, oricare ar fi adevărul şi eficacitatea unui ideal, oricare ar fi forța clasei care-l propagă, dacă mişcarea revoluționară are un alt scop decît cucerirea puterii oficiale, va exista o separație între revoluție şi tribunalul public, care o judecă. Şi cum mişcarea revoluționară va fi interpretată după vechiul cod, ea va apărea ca un simplu atentat la viața societății. Ca să-şi merite numele, revoluția trebuie să pună mina pe armă. Succesul este. pentru ea o obligație. K. Kautsky s^une. pe bună dreptate : „O revoluție care nu reuşeşte nu este o revoluție". Există dealtfel un moment deosebit de .prielnic transferului de putere. Datorită unei propagande vigilente, opinia publică ajunge să fie în asemenea măsură influențată de'noua doctrină' încît vinş un' moment cînd ***grupul judecătorilor*** e mai rhlc decțf'cei ***al inculpaților'r.*** Solidaritatea generală trece, în acest moment, de partea vechiului criminal. Anormalul devine normal. Criteriile de judecată se inversează. Totul îşi schimbă semnul. Atunci revoluția are obligația de a pune mîna pe putere. Magistrat şi inculpat trebuie să nu mai fie decît una şi aceeaşi persoană, pentru ca ilegalitatea actului să nu mai găsească o putere superioară care să-l judece. Trebuie deci să deosebim două faze în afirmarea oricărei revoluții i ***revoluția-crimă şi revolutia-succes.*** între aceşti doi poli, noțiunile apropiate de revoluție şi de crimă se încalecă şi se confundă. Din acest punct de vedere se poate defini revoluția drept: o crima care a ***reuşit.*** Fără elementul de succes, mişcarea rămîne o tentativă de răscoală.

G. Richard defineşte revoluția ca „un transfer de autoritate". Termenul de autoritate ni se pare vag. Acela de „putere politică", este, credem, preferabil. îl găsim folosit de Marx în ***Maniîestul comunist,*** unde, spre deosebire de utopişti, ei cere proletariatului acțiunea precisă a cuceririi puterii guvernamentale.

Dar trebuie amintit în această privință ceea ce s-a spus mai sus. Transferul de putere nu implică nicidecum ideea de ***violentă.*** El poate avea loc în condiții de ordine şi linişte perfectă. Fenomenele de teroare pe oare le vedem, uneori însoțind o revoluție se datorase unor factori întimplători, străini de esența însăşi a mişcării. Cultul violenței nu poate avea decît sensul mitologic pe care cel mai ilustru reprezentant al său, G. Sorel, i-I atribuie. Nu contestăm faptul că acest mit este un stimulent puternic, capabil să țină mereu trează în rîndurile muncitorilor, ideea luptei de clasă. El poate avea o valoare educativă. El poate împiedica s-ă fie dată. uitării ideea cuceririi puterii. Dar asta e tot.

în aceeaşi ordine de idei, nu credem că este inter meiată nici părerea care asociază revoluția cu noțiunea de grevă generală. Aşa cum observă cu finețe Kautsky, ziua în care proletariatul va face dovada unei discipline şi a unei asemenea unități încît greva generală să poată avea toc, în această zi greva va deveni, prin însăşi acest fapt inutilă, revoluția socială fiind, deja realizată.,

In fine, amintim pe scurt ceea ce am spus relativ la aşa-zisele revoluții politice. Dacă transferul de pu-

[1] ***fus,*** tp **lat. drept,** ***tas,*** **în lat. ceea ce este permis (n. I.).**
[2] **E. iWklielm,** ***Deux*** **Jois de** ***l'evolution penale,*** **in** ***l'Annee*** **So-** ***ciologique,*** **voi. IV.**

tere este un element indispensabil, el nu este singurul. De aceea pretinsele revoluții politice, cînd nu sînt pur şi simplu războaie civile, nu sînt decît primul moment, prima etapă a unei adevărate revoluții.

Urt corp social, un program de valori şi un transfer de putere, iată ceie trei elemente fără de care o revoluție nu este o revoluție.

Dacă folosim metoda diferenței, eliminînd, pe rînd fiecare din aceste elemente şi lăsînd numai celelalte două, vom observa că ori de cîte ori unul din elemente lipseşte, conceptul de revoluție este incomplet.

1. O mişcare care nu se sprijină pe un corp, pe o clasă oare nu a avut pînă ahtoci puterea, se va putea numi ***reformă, o*** reformă mai îndrăzneață dar acordată benevol de către clasa dominantă. Dacă este vorba de o luptă, >ea se va putea numi ***război civil,*** luptă între partide, ***schimbare ministerială,*** dar nu va fi o revoluție.

2. Fără un ideal, fără o tablă de valori, mişcarea va rămîne o rdscoa/d, o insurecție, o răzvrătire uşor de reprimat:

/ **3.** în fine, fără un transfer de putere, va rămîne o ***conspirație,*** un complot împotriva siguranței statului, o ***crimă*** sancționată de toate codurile.

Astfel, după ce am deosebit revoluția de toate mişcările înrudite ou ea, putem avea o idee clară asupra, fenomenului şi putem încerca să dăm o definiție completă : ***revoluția este cucerirea puterii publice de către*** o ***clasă care nu'a mai exercitat-o niciodată înainte, pentru a*** impune ***societății întregi un nou sistem de vajori.***

Natura acestui fenomen nu ne mai apare ca o creație artificială, provizorie, inventată prin voința cîtorva indivizi, oricînd, oriunde şi oricum. Ea este, dimpotrivă, un fenomen sociologic supus unor condiții fixe. De aceea putem înțelege de ce Fr. Engels a putut

scrie că : „Revoluția este **TIO** fapt elementar, natural, guvernat de legi fizice, şi nu de norme morale".[1]

în adevăr, ea constituie un fapt cu rădăcini adinei în structura colectivităților si este strins legată de o infinitate de factori externi: gradul de diferențiere al grupului, echilibrul între diferitele hii organe etc. Astfel privită, ea reprezintă' frecerea ***de la un timp social la altul,*** prin modificarea societății întregi grație unui grup secundar, şi cuprinde în acelaşi timp posibilitatea şi esența acelei noțiuni, atît de discutată in rîndunile filozofilor, care este progresul.

in

După ce am fixat sensul pe care trebuie să-i **aibă** această noțiune, ne propunem **să** urmărim vicisitudinile Iui în literatura socialistă. Aci e domeniul ei favorit. Nicăieri, în altă parte, nu a jucat un rol, mai însemnat, fie ca idee, fie ca soluție practică. Iată de ce studiul de **față** va fi mai înainte de toate o cercetare istorică : istoria unei idei şi istoria unei soluții.

Dacă analiza pe care am făcut-o este justă, cele trei elemente deosebite în noțiunea de revoluție ne obligă să privim această noțiune, sub trei aspecte diferite : revoluția ca ***program,*** fiică a filozofiei istoriei şi mai afles a ideii de progres şi de drept natural revoluția ca ***mijloc*** corespunzînd tacticei de partid, concepție **care** îşi are originea în ideea de conspirație, continuată mai tîrziu cu ideea de cucerire a puterii politice; în sfîrşit revoluția ca ***organ,*** corespunzînd ideii de clasă şi constituirii proletariatului ca clasă revoluționară.

Revoiutia-**pTogram,** revoluția-mijloc, revokţția-organ : iată cele trei tipuri din contopirea cărora a ieşit noțiunea contemporană a revoluției.

[1] **Fr. Engefcs,** ***Oes Briefwekhsei*** **zw/schen** ***Fr, Engels und- Karl*** **Marx.** ***heiausgeqeben von A. Bebe! und E. Bernsie'm,*** **StuUgait, 1913, voi I, p.** 143.

Dar aceste trei tipuri apar în diferite epoci ale istoriei, determinat fiecare de o anumită structură a mediului politic, de o anumită filozofie socială.

Revoluţia-program îşi face cea dintîi apariţia. E firesc ca în faţa greutăţilor momentului, un alt fel de viaţă, un nou ideal social să apară mai atractiv în ochii gînditorilor. A trece la acţiune, a realiza transformarea societăţii în timpuri în care despotismul era încă atît de puternic, iar reformatorii şi partizanii progresului încă atît de rari, constituia o imposibilitate. Neputînd acţiona, filozofii politici se refugiau — în lipsă de altceva mai bun — într-un viitor îndepărtat, în care construiau duioase idile sociale. Ele erau cel mult divertismente, romane sentimentale, inofensive pentru autorii lor.

Sub această formă au apărut primele idei revoluţionare : ca mituri prin care nobilimea în ţinută de palat îşi alunga plictiseala. Suveranii şi prinţii timpului le considerau ca mijloace inocente de a-şi petrece timpul, inofensive pentru siguranţa statului. Un Thomas Morus scrie ***Utopia,*** pe care nu ezită să o considere de domeniul fanteziei, în timp ce în viaţa cotidiană serveşte, ca ministru, interesele politice ale regekii său. Acesta a fost procedeul secolului al XVIII-lea, în care utopia şi visul mergeau mînă în mînă cu tirania.

„Revoluţia-program" care se confundă cu ideea de progres este o revoluţie cu totul platonică, livrescă, fără cel mai mic început de realizare în care cel mult se întrevedea timid presentimentul unei transformări. Ea este un fel de preistorie pentru istoria revoluţiei proprîu-zise.

Obişnuiţi să ne închipuim alte realităţi sociale, crezînd din ce în ce mai mult că proiectele pot fi într-o zi,sau alta realizate, şi că idealul hrănindu-se. din realitate sfârşeşte .prin a deveni el însuşi o reali,-tate, fiecare individ începe să actualizeze! ceea ce filozofii credeau posibil doar într-un viitor îndepărtat. Acest tip de revoluţie este cel mai primitiv. Fără el, ideea de revoluţie propriu-zisă nu poate fi concepută. In acest sens, un Condorcet, un Saint-Simbri pot fi con-

sideraţi ca revoluţionari. Ei au fost fără voia lor precursorii indirecţi ai concepţiilor ulterioare. Iată de ce am consacrat în lucrarea de..faţă cîteva pagini introductive acestei preistorii a ideii de revoluţie, fără de care restul ne-ar fi apărut oa o creaţie „ex nihilo".

Dar platonismul acestor vagi speranţe de viitor nu întîrzie să-şi vădească insuficienţa. Naivitatea teoreticienilor revoluţiei-program a devenit repede evidentă. Ei raportau la domeniul economic toate transformările, într-o epocă în care economia era subordonată polHicii.

Ei dispreţuiau mijloacele pcditice\ avînd convingerea fermă că guvernul şi clasele conducătoare vor fi convinse, printro propagandă filozofică paşnică, să-şi părăsească de bună voie privilegiile de care se bucurau. Un Robert Owen se adresează Sfintei Alianţe reunite în Congresul de la Viena, cerind acestei instituţii reacţionare realizarea proiectelor sale, în timp ce Saint-Simon, prin nenumărate suplicaţii, pleda o cauză asemăr nătoare, .cînd. pe lîngă Napoleon, cînd pe lîngă Ludo^-vie al XVIII-lea sau, în sfirşit, pe lîngă parlament. Sînt uşor de închipuit decepţiile care au urmat.

In faţa ineficacităţii tactice a concepţiilor de acest fel, unii «agitatori energici»'iii sau nepoţi ai vechilor iacobini, înconjuraţi de exemplul marii revoluţii, se îndreaptă spre practica politică. Programele încetară să mai aibă aceeaşi însemnătate. Pentru moment, distrugerea puterii despotice devenea mai urgentă. Abia după ce vor fi făcut acest prim pas, revoluţionarii se vor putea ghidi la program, care, în orice caz, pînă atunci, trebuie să rămîie pe al doilea plan. Imediat necesar este mijlocul de a cuceri puterea politică. Astfel a fost creată ***levoluţia-mijloc.*** După* exemplul lui Babeuf, un Blanqui, un Barbes, un Raspailşi toate societăţile secrete înfloritoare sub Ludovic-Filip, vor încercă prin conspiraţii, răscoale, insurecţii, să pună, mîna pe putere. Acelaşi scop a fost urmărit în Anglia de către un Feargus O'Connor, un Bronterre O'Brien, prin revoluţia carfîstă; Tutui mai tîrziu, pornind de la concepţii analoage, anarhismul va înregistra exagerarea şi decadenţa acestei idei de revoluţie, Printr-un proces destul

de frecvent în viața societăților politice, mijlocul se va transforma în scop. în consecință, locul transformărilor economice care erau singura preocupare a „revoluției-program" l-a hiat politica, considerată pînă atunci inutilă.

După vreo douăzeci de ani de viață zbuciumată, după lungi chinuri, suferințe, insuccese practice, revoluția-mijloc cheltuise prea multă forță, devotament şi sacrificii, în raport cu palidul rezultat pozitiv la care ajunsese. Trebuia -să fie desigur un viciu organic în aceaStfi- 'concepție. Postulatul de la care pleca era că se poate-* cuceri guvernarea oricînd şi oriunde, că revoluțiile puteau fi făcute de minorități, şi că ajungea să ai bunăvoință pentru a le asigura succesul, în schimb nu ținea deloc seamă de influența condițiilor obiective.

Un gînditor genial, care a construit tactica modernă a socialismului, K. Marx, a scos în evidență insuficiențele revoluției-mijloc. El a demonstrat că o revoluție socială nu poate avea loc decît cînd sînt îndeplinite anumite condiții obiective. Ori, cea dintîi dintre aceste cohdițiuni era formarea clasei proletare, rezultat al £6ți<eentTării capitalurilor şi al corolarului ei, proletarizareacrescîndă. Revoluția nu poate fi făcută decît de £rl@sa muncitoare, ajunsă Ia un anumit grad de organizare şi de conştiință de clasă. K. Marx leagă soarta revoluției de soarta revendicărilor clasei muncitoare, şi, prin aceasta, creează ***revoluția-organ.*** Acest ultim tip de revoluție corespunde formării proletariatului ca rezultat al maret revoluții industriale şi al luptei acestei clase împotriva capitalismului. De acum înainte, lupta de clasă şi revoluția vor fi sinonime.

DuSci^qAii hir Marx, Engels şi Kautsky, repre2entînd puractuFde vedere strict ortodox, sau reformiştii Bernstein şi Jaures, aducînd unele corective doctrinei maestrului, rămîn credincioşi; cei dintîi mai mult decît cei de al doilea, ***revoluției-organ,*** care devine revoluția socialistă tipică. Către sfîrşitul secolului, o renaştere a Voluntarismului revoluționar, reprezentată prin sindicalismul revoluționar, [1] reacționează împotriva determinismului cam prea mecanicist al maîxismului,

amestecîndu-1 cu elemente împrumutate din socialismul Jibertar al lui Proudhon. Cu toate acestea, revoluția-organ rămîne concepția revoluționară oficială.

Hevoluție-program, revoluție-mi)loc, revoluție-organ: iată cele trei etape succesive ale ideii de revoluție şi în acelaşi timp cele trei elemente ale sale. A explica formația acestor idei, a încerca să le caracterizăm, iată sarcina pe care ne*am impus-o in această lucrare.

Ne mai rămîne să spunem cîteva cuvinte despre metoda folosită în acest studiu. înainte de toate am voit sa facem istoria unei idei, a unei doctrine socialiste, în consecință, grija noastră principală va fi să degajăm conținutul teoretic al ideii de revoluție la diferiți autori care au tratat subiectul.

Cu ***toate acestea o*** idee e şi un ***fapt social.*** Simplul fapt că o idee se naşte, se dezvoltă şi evoluează într-un mediu dat, înseamnă că anumite condiții sociologice au făcut-o posibilă şi în special gradul de dezvoltare al societății care a văzut-o născindu-se. O teorie îşi adinceşte rădăcinile în mediul din care se trage. E. Durkheim' a scos foarte bine în evidență valoarea acestei metode într-un studiu consacrat socialismului.

Apariția ideii de revoluție este determinată înainte de toate de formarea unei clase a cărei revendicare o constituie socialismul. Pe măsură ce clasa muncitoare se constituie şi se organizează, ideea de revoluție se dezvoltă şi ea din ce în ce mai mult. Acesta e motivul pentru care ne-am străduit să confruntăm concepția pe care fiecare gînditor şi-o face despre revoluție, cu starea în care se găsea clasa muncitoare în epoca sa şi mai ales cu progresul pe care ea il realizase. Evident nu poate fi vorba de un raport precis de cauză la efect. Un scriitor va fi mai sensibil la inftaesxțele literare sau filozofice, pe cînd altul va fi mai impresionat de realitățile sociale ale timpului său.

[1] E. Durkheim, *La DetinUion du socialisme,* In Revue de *Methaphysique* cf *de Morale,* anul 1321, nr. 2.

Nu este insă mai puțin adevărat că orice idee de revoluție se formează cel mai adesea în cadrul şi atmosfera problemei muncitoreşti.

De aceea, în unele cazuri am crezut că între progresul de fapt al proletariatului şi progresele teoretice ale ideii de revoluție, o paralelă este indispensabilă.

PARTEA ÎNTÎI

FORMAREA IDEALULUI REVOLUȚIONAR REVOLUȚIA ECONOMICA SAU „REVOLUȚIA-PROGRAM"

CAP. I

PREISTORIA IDEII DE REVOLUȚIE : IDEEA DE PROGRES ŞI IDEEA DE DREPT NATURAL

Ideea de revoluție nu este, aşa cum am fi înclinați să credem, contemporană ou începuturile elaborării sistemelor comuniste. Dimpotrivă, **ea e** o invenție recentă, care datează exclusiv din secolul al XlX-lea. Asta nu înseamnă că revolta împotriva autorităților a aşteptat acest moment pentru a-şi face apariția: Ea a apărut din clipa în care organizarea politică a statului a impus un grup de conducători unui alt grup, de conduşi. Ținem numai să precizăm că faptul este anterior ideii. In toate societățile âu avut loc revoluții, peste tot răsturnarea puterii s-a produs la un anumit moment al istoriei în mod necesar. Erau agitații spontane, inconştiente, născute din trebuințele hesatisfăcute ale maselor sau ale unor anumite grupuri politice, care cereau pentru ele puterea. Revoltele nu apăreau ca un rezultat prevăzut şi premeditat al unei teorii politice, ca o aplicare practică a unei doctrine revoluționare. Revoluția era un mijloc ca multe altele. Ea era produsul disperării, nu al reflecției. Nu constituia un Scop suprem, un ideal social către care se îndrepta politica viitoaTe. Instigatorii nu erau conştienți de eficacitatea supremă a instrumentului întrebuiițat şi scriitorii politici nu-şi dădeau osteneala să exprime în limbaj teoretic acest fenomen social. Ca şi ideea de libertate, de egalitate, de solidaritate, ideea de revoluție n-arfost cunoscută de omenire în toate timpurile şi

En toate societățile. Elementele sale constitutive s-au format succesiv, condiționate fiecare de o anumită realitate socială.

După cum spuneam în introducere, primul dintre, aceste elemente care apare pe scena istoriei este acela care exprimă necesitatea unui nou etalon de valori, a unui alt ideal social. Acest element este mereu prezent intr-o formă embrionară şi îl găsim în speranța în timpuri mai bune la unii utopişti. El constituie obiectul ***Republicii*** Iui Platon, al ***Cetății Soarelui*** a lui Campanella sau al ***Utopiei*** lui Thomas Morus.

Aceste manifestări rămîn totuşi izolate. Marea majoritate a gînditqrilor şi reformatorilor sociali, concep transferurile de putere ca posibile fără a se atinge de structura societății. După o expresie, care nu ni se pare prea potrivită, ei cred în revoluțiile politice şi nu în revoluțiile sociale. Posibilitatea unei transformări radicale ca şi aceea a introducerii unor noi forme de viață politică, li se par imposibil de susținut,

Ei nu cer nicidecum înlocuirea vechilor elemente cu elemente noi; se mulțumesc cu cele existente, numai că le combină în chip diferit.

Filozofia istoriei care începe ou Vico şi atinge apogeul în secolul al XVIII-lea, favorizează ideea de schimbare şi de evoluție a societăților. Niciodată proiectele unor societăți viitoare, idealurile utopice care preconizau alte sisteme sociale, n-au cunoscut o înflorire mai exuberantă şi mai luxuriantă decît în secolul al XVIII-lea". Mably, Morelly, Bernardin de Saint-Pierre, Rousseau, Brisspt de Warville ne-au lăsat cele mai seducătoare romane sociale. întreaga literatură, teatrul timpului, se inspiră din aceste idei şi le propagă. Acum se dezvoltă literatura pe care germanii o numesc „Staatsromane". Această tradiție se continuă şi mai tîrziu în doctrina socialistă a secolului al XlX-lea.

Societatea industrială şi negarea societății politice în doctrina lui Saint-Simon, au aceeaşi origine. Aceeaşi remarcă se poate face şi cu privire la „falansterul" lui Fourier sau Societatea federalistă a lui Proudhon. Dar pentru ca aceste reverii şi idealuri să se poată naşte, două teorii trebuiau să Ie uşureze în prealabil apariția. Trebuia, în primul rînd, ca o teorie a dreptului să arate că, pe deasupra aparențelor deformate ale dreptului actual, anumite norme imuabile, naturale şi eterne, sînt implicite naturii umane; că omul are din naştere drepturi imprescriptibile, pe care poate să le valorifice oricînd şî că dincolo de realitatea juridică prezentă se poate concepe o altă realitate, justă şi necesară.

Opera lui Althushis, a lui Bodin, Grotius sau Burlamaqui asupra teoriei „dreptului natural" deschide calea oricărui plan de reformă socială, căci admițînd existența unei realități mai drepte şi mai legitime, dincolo de realitatea oficială, se creează o dualitate. Unitatea legalității e astfel zdruncinată şi un nou ideal tinde să-1 înlocuiască pe cel precedent.

In al doilea rînd, trebuia ca o filozofie a istoriei să arate că schimbarea, evoluția spre progres, este legea naturală a oricărei societăți şi că o logică inconştientă îndreaptă destinul omenesc către perfecțiune. Aci ideea de progres a unui Condorcet, idee tot atît de populară ca şi aceea a dreptului natural, pregăteşte dezvoltarea altor valori sociale. într-adevăr, Idealul revoluționar nu este altceva decît exagerarea teoriei progresului, justificată prin teoria dreptului natural. Credința că umanitatea are nevoie de schimbări permanente şi că schimbările implică o dobindire progresivă a perfecțiunii, este însăşi concepția revoluției socialiste moderne. Morala lui Kant, care e rezumatul teoriei dreptului natural, adică morala care consideră omul ca scop şi nu ca mijloc, este recunoscută de mulți teoreticieni socialişti, ca dogmă fundamentală a oricărui sistem egalitar[1].

Să vedem, aşadar, care a fost contribuția ideii de progres la formarea idealului revoluționar.

Există obiceiul de a opune ideea de ***evoluție ^ ace^-leia*** de ***revoluție.*** După această concepție, ideea de progres nu ar avea ce căuta în studiul de față. Ea ar

[1] A. se vedea Tougan Baranowsky, *L'evoJution histoiique du aocialisme,* Paris, 1912. ~p. 17. — E. Bernstein, *Socialisme theoiique ct* soc/aJdemocrarfe *pratique,* trad. A. Cohen, Prefață.

fi •în afara subiectului. Noi nu sintem însă de aceeaşi 1 părere. Evoluţie şi revoluţie nu sînt noţiuni opuse de-* cît pentru o logică care îşi scoate concluziile din legile aristotelice de excludere sau includere, fără a arunca nici o privire asupra mersului istoric al ideilor. Departe de a se exclude, aceste două noţiuni se condiţionează reciproc. Progresismul secolului al XVIII-lea pregăteşte revoluţionarismul secolului al XlX-lea. Ideea de progres este, la rîndul ei, mai revoluţionară decît concepţia istorică numai cu puţin anterioară, care concepea lumea ca eternă şi imuabilă.

In mare parte, conţinutul noţiunii de evoluţie este acelaşi cu acela al noţiunii de revoluţie. Am putea concepe a doua noţiune ca o anumită speţă a celei dintîi. Din acest motiv am crezut necesar să consacram o parte introductivă a studiului nostru, ideii de progres.

Înainte ca ideea de revoluţie să fi fost formulată în mod precis,[L] un sentiment vag de schimbare plana deasupra vechilor societăţi. Jncepînd cu o anumită epocă a civilizaţiei a început chiar să apară intuiţia că unele schimbări fericite sînt posibile, ideea că lumea nu era sortită unei fixităţi imuabile şi că există o mare diferenţă între datele pe care ni le transmite tradiţia trecutului şi acelea pe care le remarcăm noi în prezent. Majoritatea religiilor care anunţă o viaţă viitoare, prevestirile magice, ritualul augurilor, pentru a nu mai aminti de profeţiile ebraice sau de utopiile sociale greco-latine ale unui Platon sau Lucreţiu, — iată tot atîtea forme ale mentalităţii colective, în care se întrevedea deja posibilitatea unei schimbări în mai bine. Se pare, aşadar, că o anumită formă a ideii de progres e foarte veche. O cunosc aproape toate popoarele şi noi spunem chiar că ea constituie un fel de „reprezentare colectivă" a ideii de revoluţie, un fel de postulat „aprioric" inconştient. Dar o. noţiune clară şi bine definită a progresului nu se naşte decît într-o conştiinţă modernă. Cu toate acestea, e greu de spus cu precizie că ideea modernă de progres a fost cunoscută sub această formă din antichitate — cum susţine într-o teză J. Delvaille[1] — sau că, aşa cum susţine Brunetiere, ea n-a dobîndit această formă decît.în secolul al XVIII-lea.

„întrevăzută de unii, schiţată, de alţii, ea n-a avut o existenţă filozofică pîna în secolul al XVIII-lea[3]"., Dealtfel aceasta e şi opinia lui Pierre Leroux, cam credea ca întrevede în această idee adevărul suprem,, pe care cei vechi — spunea el — nu îl cunoscuseră. Auguste Comte avea şi el convingerea că ştiinţa so~ ciala bazată pe ideea de progres este o invenţie mo*-dernă. După părerea noastră, trebuie să se facă o distincţie între diferitele aspecte ale acestei concepţii filozofice. Noţiunile de schimbare şi de succesiune, ca şi aceea de noutate, au fost cunoscute de mult timp, pe cînd celălalt element, de perfectibilitate şi îmbunătăţire, care formează în acelaşi timp baza ideii de revoluţie, este măi degrabă produsul secolului al XVIII-lea.

Primul aspect, acela al transformării şi al noutăţii, îl găsim deja, la vechii evrei, sub forma profetismului sau „mesianismului". S-a susţinut chiar că profetismul — doctrina religioasă a precursorilor ce anunţau.sosirea lui Dumnezeu pe pămînt — ar fi introdus. pentru prima oară pe scena istoriei, sentimentul revoltei[3], prevestitoare de timpuri mai bune pentru poporul Ini Jehova, evidenţiind pentru prima oară sentimentul nemulţumirii faţă de situaţia prezentă. Profeţii aruncă sămînţa acolo unde vor trebui să apară frumoasele visuri de viitor, în acelaşi fel în care ar proceda astăzi im propagandist al socialismului, sădind în sufletul maselor muncitoare dispreţul faţă de societatea actuală. Lumea biblică e plină de proteste împotriva nedreptăţilor şi inegalităţilor sociale. Soarta celor săract

[1] J. Delvaille, *Essaî d'une histoire de J7dee de progres.:*, Paris, 1905, p. 278.

[3] F. Erunetiere, *La formation de i'idee de progres,* în Etudes *critiques,* voi. I, pag. 286; în acelaşi sens, Allengry, A. Comte, p. 172—173.

[3] G. Batault, *Le fudaisme et l'espril de revolte,* in Mercure de *France,* 1920.

o înduioşează, face promisiuni de fericire viitoare şi ameninţă pe cei bogaţi.

Cu toate acestea, experienţa de fiecare zi, aşteptările înşelate, au început să contrazică afirmaţiile profeţilor, Şi atunci a fost nevoie să se amîne îndeplinirea frumoaselor visuri pentru un viitor şi mai îndepărtat, pentru lumea de dincolo, pentru paradis. „Aceasta a fost credinţa în înviere, pe care a impus-o nevoia de dreptate: cînd credincioşii mor în cele mai îngrozitoare chinuri, ei trebuie să fie recompensaţi altundeva, în altă lume."[1]

Mai tîrziu, cînd Ierusalimul a fost distrus de Vespasian 'şi cînd poporul evreu a fost împrăştiat în lumea întreagă, din „ghetto"-urile unde se refugiaseră — fie pentru a se apăra de persecuţii, fie ca o consecinţă a exclusivismului lor — evreii insuflau, în schimb, popoarelor care-i persecutau, spiritul revoltei şi al nemulţumirii. S-a susţinut chiar că adoptarea socialismului subversiv de către evrei s-a datorat tot spiritului lor profetic, care supravieţuieşte încă în ei de-a lungul secolelor[2].

Antichitatea greco-romană a cunoscut şi ea această idee. în afară de riturile orfice, pline de profeţii misterioase, în afară de pităgorism şi de filozofia lui Xenofan care distingea mai multe etape de evoluţie, operele filozofilor se ocupă adesea de construcţia unor utopii viitoare, în care racilele prezentului îşi vor găsi tămăduirea necesară. Să ne gîndim la ***Republică*** sau „Legile" lui Platon, sau chiar la poemul lui Lucreţiu. Cu toate acestea, trebuie să remarcăm că în utopia lui Platon se face aluzie la restaurarea unei epoci de aur, care a mai existat odată şi care trebuie să se realizeze din nou. Idealul său este regresiv. Totuşi nu este mai puţin adevărat că el prezintă proiectul clar al unei concepţii ce implică ideea de schimbare.

[1] **J. Delvaîlle, op. *ciL,* pag. 29.**

[2] **G. Batault, *Le Probleme }uit.* Paris, 1921, Cf. J.-J. Tharaud — *Bolchevistes* de *Hongrîe,* în Revue des deux Mondes, T. III, 1921, p. 621.**

Evul mediu şi Renaşterea vor relua aceste planuri naive de construcţie a viitorului. Thomas Morus construi şi el după exemplul lui Platon şi în culorile imaginaţiei sale o „Utopie" ; un călugăr dominican, italianul Campanella, vrea şi el o cetate ideală, pe care o numeşte „Cetatea Soarelui" şi care ajunge chiar să trezească interesul lui Ludovic al XlII-lea ; F. Bacon îşi pune speranţa în a sa „Nova Atlantis". Dar toate aceste construcţii clădite de imaginaţia liberă a autorilor, erau lipsite de o bază obiectivă. Ele se prezentau, cel mult, ca aspiraţiuni subiective. ' Autorii lor nu-şi dădeau osteneala să ştie dacă ele erau sau nu realizabile.[1]

Concepţia progresistă găseşte insă cel mai puternic sprijin în doctrina Iui Descartes. Descartes a stabilit supremaţia raţiunii. în afară de ea, nu recunoaşte nici o autoritate. Recomandă — prin al sau „dubiu metodic" — dispreţul faţă de tot ceea ce nu apare ca evident "raţiunii. înlăturând principiul autorităţii, el face posibilă gîndirea liberă, liberul examen.

Fără Descartes speculaţiile filozofice ale secolului al XVIll-îea nu ar fi fost posibile. Acesta e •şi motivul pentru care secolul ce urmează lui Descartes, devine un adevărat laborator al ideii de progres. Primul moment al afirmării acestei idei este marcat de opusculul lui Perrault ***Paralele între cei vechi şi moderni***, ultimul prin „Schiţa" lui Condorcet. Intre aceste două opere este cuprinsă întreaga istorie a ideei de progres[2].

[1] **Pentru mai multe detalii asupra acestor construcţii utopice, a se Vedea: G. Adler, *Geschichte des Kommunismus und Anarchismus,* I-a parte (în bibliografie cartea lui G. Adler figurează cu titlul *Geschichte* des *Sozialismus* und *Kommunismus, 178Q,* n. ett); şi Kautsky, Bernstein etc. *„Vorlăuier",* în „Modeme *Sozialismus",* voi. I.**

[2] **„Se poate spune despre istoria literară a sec. al XVHMea că e cuprinsă şi închisă în întregime intre două date. două opere; Les *Paralleles des* Anciens *et* des Modernes de Ch."' Perrault şi / *Esquisse* d*un *tableau hislorique des progres de* J'eripr/J *humain* de Condorcet, tipărită din ordinul Convenţiei Naţioaale. Tot ceea ce precede *Paralelele* tine în mod sigur de secolul al XVIII-lea, tot ceea ce urmează operei *I'Esquisse* ţine de secolul al XlX-lea pe care dealtfel ea îl anunţă'. Brunetiere, op *cit.,* p. 192.**

Abia în secolul al XVIII-lea ideea de progres adaugă vechilor elemente ce o constituiau, mişcarea şi noutatea şi un element nou care e ideea de perfectibilitate. Cauzele care determină această îmbogăţire, sînt multiple. In primul rînd decadenţa religiei. S-a spus — pe drept cuvînt — că secolul al XVIII-lea a fost un secol ateu. Puterea retrogradă a secerdoţiului descreşte. Gîndirea şi publicitatea laică devin treptat posibile. In consecinţă, libera gîndire îşi ia zborul, şi credinţa, în ştiinţă, care exista încă de pe vremea lui Descartes, devine foarte puternică. Se explică fenomenele prin cauze naturale. Se renunţă la explicarea prin miracol. Pătrunderea ştiinţei în rîndurile maselor devine considerabilă. Moravurile se bucură de o libertate deplină. Manierele cele mai libere sînt afişate pretutindeni. Libertinii ridiculizează în anecdote spirituale clerul şi biserica. Reforma religioasă, realizată în multe ţări ale Europei nu încetează să-si afirme influenţa în Franţa, Conflictul cu iezuiţii, care se termină prin expulzarea acestui ordin din Franţa, după cum fusese expulzat mai înainte din Spania şi Portugalia, nu face decît să sporească neîncrederea existentă faţă de religie. Filozofia ia locul religiei. Predicatorii înlocuiesc rugăciunile prin discursuri morale. Apar opere care propagă religia naturală, In Anglia puterea „deiştilor" creşte. Societăţile se înmulţesc; trebuie să citām exemplul aceleia intitulate: „liberi muratori", condamnată de papi în 1738, sau a „francmasonilor", care pătrund în Franţa în anul 1725. Se pare că se pot număra, în 1743, aproape douăzeci şi cinci de loje[1].

In acelaşi timp saloanele literare şi filozofice erau în floare. Conversaţia, adică arta de a vorbi numai în scopul de a schimba idei fără vreo preocupare practică, se dezvolta în saloanele unei doamne de Tencin sau de Geoffrin, a unui Helveiius sau a unui baron d'Holbach, unde în toate serile se discutau aprins subiectele cele mai grave ca şi cele mai neînsemnate. Academiile acordau premii pentru subiectele politice sau sociale.

[1] G- Delvaille, *op. cil.,* p. 414.

Dar ceea ce creează mai ales sentimentul progresului, este evoluţia economică. Fiziocraţii studiază bogăţia pe care, numai pămîntul o produce. Ei se interesează de bunăstarea materială a poporului. Boisguillebert, Goumay, Dupont de Nemours, Mercier de la Riviere, agită peste tot ideile fiziocrate, care preconizează de asemenea progresul. Burghezia se îmbogăţeşte, devine creditoarea nobilimii, a regelui şi chiar a statului, Comerţul exterior este în plină dezvoltare; Debuseurile maritime se înmulţesc. Se întrevăd începuturile unei politici coloniale. Noua clasă, puternica burghezie, care tocmai apăruse, plină de speranţe, încrezătoare în propriile ei puteri, cere frînele guvernării. Ea identifică prosperitatea proprie cu prosperitatea generală[1]. Marea revoluţie industrială care trebuia să se îndeplinească către sfîrşitul veacului, se presimte de pe acum.

Această stare de lucruri face posibilă o puternică emancipare socială. Nu trebuie să privim revoluţia de la 1789 ca fiind singura manifestare de acest fel pe care a cunoscut-o secolul al XVIII-lea. Un mare număr de revolte mai mici au pregătit-o. în ziua de 6 mai 1750 s-a înregistrat o răscoală destul de serioasă; diferite forme de opoziţie ale parlamentului, apărute ceva mai tîrziu, şi în sfîrşit afacerea La Chalotais sînt simptome semnificative. „Filozofii nu au făcut decît să teoretizeze prin doctrină ideile care fermentau peste tot"[2]. Lumea îndrăzneşte chiar să pronunţe cuvîntul revoluţie. D'Argenson spune undeva: „Opinia merge, urcă şi se măreşte, ceea ce ar putea provoca o revoluţie naţională". Noţiunea de „umanitate" este la modă

[1] **G. Sorel In Les /Husjons du *Progres* crede că Ideea de progres este o minciună, pe care o clasă ajunsă la putere o oferă drept consolare clasei oprimate.**

[2] **Rocquain, *L'esprit revolutionnalre avânt la Revolution*, p. 706.**

şi Mercier de la Riviere o considera drept cea mai frumoasă expresie ce se poate găsi în dicţionar.'

Secolul este în plină fierbere. După 1750 lumea trăia într-o permanentă aşteptare a revoluţiei. D'Argenson scria următoarele, cam în aceeaşi vreme : „Nu se vorbeşte decît de necesitatea unei apropiate revoluţii din cauza proastei stări în care, se găseşte guvernul."[3] Sau : „Toate categoriile sînt nemulţumite. Materia fiind pretutindeni inflamabilă o tulburare poate să se transforme în revolta, iar din revoltă într-o revoluţie totală, care va alege adevăraţi tribuni ai poporului, comiţii, comune şi care va lua regelui şi miniştrilor puterea lor excesivă de a face rău."[3]

Aceste rînduri erau scrise pe la 1751. Pe atunci nici Rousseau, nici Raynai, nici Diderot, nici Helvetius nu erau.încă celebri. De aici F. Rocquain scoate următoarea concluzie : „Cu mult. înainte ca aceşti filozofi să ajungă a conduce opinia publică prin scrierile lor, perspectiva unei revoluţii politice devenise evidentă pentru oamenii inteligenţi."[4] •

îh 1754, cum monarhia susţinea clerul împotriva naţiunii şi proclamă exilul. parlamentului, revoluţia este pe punctul de a izbucni. „Inferioară prin doctrină revoluţiei de la 1789,. revoluţia de la 1754 ar fi avut cel puţin avantajul, că oricîte excese ar fi comis, nu ar fi ajuns desigur să instaureze un regim de teroare, a cărui amintire este încă destul de apăsătoare ,• că spiritul de reformă ar fi temperat spiritul revoluţionar ;

[1] Un, călugăr .diutr-o minăslire, Sf. -Margareta, se espiimă astfel.; „Mai devreme sau mai tîrziu revoluţia va izbucni într-un regat, in care sceptrul se încrucişează cu cădelniţa*. D'Alembert în *Destruclion* des *Jesuitcs,* spune la fel: .Mijlocul secolului pare destinat să facă epocă In istoria spiritului uman prin revoluţia' ce se pregăteşte în idei". A se vedea şi alte mărturii istorice prevestind revoluţia, în Deivaiile, p. .717 şi urm.

[2] D'Argenson, *Memoires,* VI, p. 464 (sept. 1751).

[3] D'Argenson, *Memoires,* VII, p. 51.

[4] F. Roccruain, *L'esprit revolutionnaire avânt la Revolution,* p. 145 r .Necesitatea unei schimbări In regimul politic al Franţei era în mod general resimţită. Din primele luni ale anului 1751, era printre oamenii capabili de reflecţie, cel mai obişnuit subiect de disculie. Această schimbare se rezumă in cuvîntul revoluţie."

ca nu s-ar fi ajuns la situaţia primejdioasă de a construi un regim nou şi dintr-o dată pe ruinele vechiului regim."[1] Ceva mai tîrziu, toţi filozofii devin conştierfţi de apropierea revoluţiei. Voltaire scrie în acest sens: „Tot ceea ce văd zvîrle sămînţa unei revoluţii care va veni inevitabil şi al cărei martor nu voi avea plăcerea să fiu... Lumina s-a răspîndit într-atît din om în om, încît o explozie va izbucni şi atunci va fi un «gomot asurzitor. Tinerii sînt fericiţi; ei vor vedea lucruri frumoase."[2] Şi Grimm scrie în corespondenţa sa: „Această nelinişte care munceşte pe ascuns sufletele şî le îndeamnă să atace abuzurile religioase şi politice, este un fenomen caracteristic secolului nostru, asa cum era spiritul reformei pentru secolul al XVI-lea, si prevesteşte o revoluţie apropiată şi inevitabilă. Se poate spune că Franţă este centrul acestei revoluţii."^ într-un extras din deliberările adunării clerului diii august 1765, găsim următoarea concluzie: „Spiritul secolului pare a ameninţa cu o revoluţie, care prezice sub toate aspectele, o ruină şi o distrugere totală"*. Cartea abatelui Raynai, ***Istoria filozofică şi politica a instituţiilor şi comerţului europenilor în ammdouă Indiile,*** care condamnată de parlament, după plecarea lui Necker, să fie arsă, scoate de asemeni în evidenţă progresul pe care îl făcuse spiritul revoluţionar în opinia publică:-

Această fierbere fusese produsă, înainte de toate, de operele marilor filozofi.

Luminile . raţiunii sînt izvorul tuturor; virtuţilor : pentru a fi bun, trebuie să fii instruit.

[1] *Ibidem,* p. 181.

[2] Voltaire, •Correspondqnce *generale,* IX, p. 256. D'Argetiso», VIII, p. 247-r-248: -Peste tot, iatr^adevăr, nu se vorbea decade schimbare şi de «reyoţuţje» (către 1751) în biserică şi In "stat. Militarii hu erau mai (supuşi decît magistraţii. Trimişi cînd împotriva magistraţilor, cînd împotriva prpteştanţilor, însărcinat) , a ţine In friu populaţia, pe care o răscula mizeria, sau care lua parte la turburăiile civile, începeau să fie dezgustaţi de rolul lor,"

[3] Grimm, Correspondance, V, p. 358—359.

* Citat de F. Rocquain, *op. cit.,* p. 251.

Un d'Holbach preconizează şi el răspîndirea instrucţiunii. Progresul se bazează mai ales pe raţiune. Dar în opera sa ***Sistemul naturii,*** el combate ideea falsă a decăderii omenirii. Această idee ca şi aceea a pretinsei superiorităţi a antichităţii faţă de lumea modernă este falsă. în loc să admirăm pe cei vechi, să cercetăm mai degrabă istoria transformărilor şi progreselor îndeplinite de omenire. Societăţile sălbatice au fost mult timp războinice. Mai tîrziu, despotismul tiranilor a provocat revoluţii care i-au detronat. Poporul a cucerit încetul cu încetul instrumentele civilizaţiei; focul, scrierea, uneltele tehnice care permit astăzi oricărui muncitor să prelucreze aşa cum voieşte materia. Chiar greşelile, insuccesele omenirii an fost utile, căci adesea invenţiile se nasc din erori[1]. Pînă şi întunecatul ev mediu a contribuit la creşterea prosperităţii generale. Pesimişti ca Rousseau, împotriva cărora d'Holbach protestează cu indignare, n-au dreptul să susţină prejudecata decadenţei umane. Dar să recunoaştem că natura umană conţine încă multe imperfecţiuni, chiar dacă nu ar fi vorba decît de violenţă şi răutate.

Progresul final va veni o dată cu deplina cunoaştere a adevărului, care se va realiza **în** acord cu progresul raţiunii. Ignoranţa -e baza tuturor nenorocirilor[2].

în Încercare ***asupra moravurilor*** de Voltaire găsim aproape aceleaşi ideu Făcând bilanţul tuturor cuceririlor spiritului uman, din antichitate şi pînă **în** epoca contemporană, sîntem obligaţi să constatăm un progres continuu. Pentru a demonstra aceasta, Voltaire trece **în** revistă toate popoarele ; pe sălbatici ca şi pe caldeeni, chinezi, evrei; de la creştinism şi pînă în epoca lui Ludovic al XlV-lea, epocă în care spiritul uman atinge apogeul. Tabloul istoric zugrăvit de el, deşi nu are calităţile analitice ale tui Condorcet, este aproape tot atît de complet.

[1] **D'Holbach, *Essai sur Ies Piejuges,* p. 218; *Morale universelle,* sect, IVYcap. X.**
[2] **D'Holbach, *PoIItique aaturelle,* discus I—IX.**

Mai concentrată, realizînd chiar un început de sin^ teză, este argumentarea hai Turgot, care este pe drept cuvînt considerat ca precursor al lui Condorcet şi Comte[1]. Doctrina sa este exprimată în discursul pe care I-a ţinut în 1750 la Sorbona. Avînd intenţia de a scrie o istorie universală, el a stabilit înaintea lui Comte legea celor trei stadii. Pentru el, ca şi pentru toţi ceilalţi gînditori ai epocii, progresul este în funcţiune de progresul intelectual şi se îndeplineşte încet, dar sigur. Studiind istoria ajungem să descoperim legea generală după care se îndeplineşte această evoluţie.

Ca şi Auguste Comte, el distinge la început o epocă religioasă: „înainte de a cunoaşte legătura efectelor fizice între ele, nimic nu era mai natural decît a presupune că ele sînt produse de fiinţe inteligente, invizibile şi asemănătoare. nouă. Tot ceea ce se întîmplă, fără intervenţia oamenilor, şi-a avut zeul, căruia frica şi speranţa i-au creat imediat un ***cnlt."***[2]

Apoi o etapă filozofică: „Cînd filozofii au observat absurditatea acestor poveşti, fără să dobîndească totuşi adevăratele lumini asupra istoriei naturale, ei îşi închipuie că explică cauzele fenomenelor prin expresii abstracte ca «esenţa» şi «facultate»."[3] în sfîrşit, ***o*** a treia fază, faza ştiinţifică: „Abia mai tîrziu, observînd acţiunea mecanică pe care o au corpurile unele asupra celorlalte, au fost deduse din această mecanică alte ipoteze, pe care numai matematica le poate dezvolta şi experienţa verifica.'"[1] • .

Nu mai e nici **Q** îndoială în privinţa marii înrudiri dintre doctrina lui Turgot şi aceea a lui A. Comte.

Dar cel care a dat expresie definitivă ideii de progres, a fost Condorcet. Revoluţionar convins, deşi. prudent şi luminat, el cade victimă politicii sîngeroase ,a Convenţiunii. Opera sa, ***Schiţă,*** publicată din ordinul

[1] **A. Comte spune despre Turgot: .^înţeleptul Turgot, ale cărui preţioase presimţiri în privinţa teoriei generale a perfectibilităţii umane au pregătit fără îndoială gîndirea lui Condorcet". *(Cours* de *Philosophie posîtive,* voi. IV, p. 201).**
[3] ***Ebauche du premier discours,* p. 294.**
[2] ***Ibid.,* p. 294.**
* ***Ibid.,* p. 260.**

Convențiuriii mai înainte de a cădea în dizgrație, este un fel de rezumat şi de bilanț al ideilor întregului secol. Cu Condorcet se încheie concepția pe care şi-o făcuse secolul al XVIII-lea despre ideea de progres, pentru ,a lăsa loc alteia, aceleia a secolului al XlX-lea, reprezentată de Saint-Simon, Fourier, Proudhon.

Condorcet crede că metoda pe care trebuie să o urmăm este aceea a ştiințelor exacte? adică a experienței, căreia trebuie să-i dăm o mare extindere pentru ca depăşind studiul fenomenelor naturii .să poată Îmbrățişa studiul fenomenelor istorice, ai istoriei, „acest vast cîmp de observații în mare" şi al politicii[1]. Prin aceasta, el dă cel dintîi o bază sigură filozofiei istoriei, din care decurge sociologia.

Ca şi pentru predecesorii săi, istoria este înlănțuirea progreselor spiritului uman: „Acest lanț imens care, de-a lungul sforțărilor, erorilor, dezastrelor şi crimelor unui lung şir de generații, uneşte cele două extreme ale speței noastre cu locuitorul stupid şi se termină cu națiunile luminate ale secolului al XVIII-lea, cu înțeleptul inspirat de umanitate, susținut de virtute, condus de filozofie."[2] Cauzele progresului, după el, sînt multiple. Mai întîi clima şi mediul care creează omului o anumită dispoziție. Apoi intimplarea care prilejuieşte descoperirile. In sfîrşit, necesitățile omului care dezvoltă atenția şi spiritul de observație.

Situat între Turgot şi Comte, Condorcet împarte şi el istoria în diferite epoci. Găseşte nu mai puțin de nouă etape caracteristice. Faptul că umanitatea a traversat toate aceste etape dovedeşte că progresul şi perfectibilitatea sînt legi ce guvernează istoria. Pentru Condorcet, perfectibilitatea nu este decît un aspect al acelei dinamice sociale pe care o dezvoltă A. Comte în sistemul său. Ea studiază societățile „în mişcare", în timp ce statica socială le studiază în „repaos". Progresul „este un drum neîntrerupt", dezvoltarea se efectuează într-o perfectă continuitate.

1 *Esquisse,* VIU. p. 417.
2 *Fragment de la premiere itpoque,* VI, p. 290.

„Rezultatul că fiecare moment actual depinde de rezultatul pe care îl ofereau momentele precedente, influențează asupra aceluia a] timpurilor viitoare"[1]. E o mişcare in acelaşi timp irezistibilă şi necesară, care nu poate fi oprită. Tirania şi despotismul pot să o oprească preț de o clipă ; ele nu vor putea însă să o oprească pentru totdeauna. O clipă respinsă, tendința către progres se va transforma în revoluție. „Istoria politică şi istoria revoluțiilor este istoria progresului"[3]. Căci această tendință este independentă de voința individuală ca şi de voința colectivă. Condorcet crede într-un fel de fatalism al progresului. Tot ceea ce s-a petrecut în istorie a fost necesar. Iată de ce nu trebuie sa ponegrim trecutul, căci, fără el, progresul nu ar fi fost posibil. «Progresul nu poate fi decît rezultatul acumulării spontane a diferitelor progrese parțiale".

Această constatare istorică este bazată pe o lege filozofică. Tendința către perfectibilitate este, după Condorcet, universală, este legea după care se conduc toate ființele din natură şi cu atît mai mult omul. „Natura nu a impus nici o limită perfecționării facultăților umane, perfectibilitatea este într-adevăr infinită, progresele acestei perfectibilități, nedepinzind de-acum înainte de nici o forță care ar vrea să le oprească şi neavînd aită limită decît durata globului terestru pe care ne-a aruncat natura. Niciodată mersul acestor progrese nu va fi retrograd."[3]

Din această convingere pornesc speranțele sale optimiste în eficacitatea măsurilor legislative şi în revoluții. El nu crede că e necesar ca legea să fie în conformitate cu moravurile. Crede în virtuțile ei. „E de ajuns să luminezi pe oameni pentru a-i face de îndată virtuoşi"*.

Iată de ce ia ca exemplu revoluția americană ale cărei rezultate îi par demne de meditații adînci. în opera sa ***Despre influența revoluției americane asupra***

1 **Condorcet, *Esquisse,* citat de Allengrv, p. 792. •i''**
2 ***Ibidem,* VI, p. 13.**
3 ***Ibidem,* VII, p. 30; F. AHengry, p. 75K.**
*** Esguts.se, VI, p. 13.**

Europei, el scrie: „Fericirea oamenilor depinde de legi bune. Ou legi bune se evită revoluții singeroase"'.

Exemplul revoluției americane va distruge prejudecățile europene și va aduce pacea Intre popoare. Ea va favoriza libertatea, comerțul și justiția[2]. Ea va învăța pe europeni mai ales ce este democrația. „E timpul să ne convingem... că ceea ce numim popor în Europa este o clasă de oameni care nu există, nici nu poate să existe sub guvernele noastre j că o clasă de oameni, lipsită de drepturi cetățenești, trebuie să fie cel puțin indiferentă față de un sistem stabilit, dacă nu chiar ostilă; că, în sfîrșit, singurul mijloc de a îndrepta poporul spre o bună organizare, este de a face ca fericirea și siguranța lui să stea în această organizare."[3] Astfel vrea Condorcet să prevină revoluțiile. Dar daca ele totuși se produc, el nu se teme de ele. Marea revoluție este pentru el „războiul rațiunii împotriva prejudecăților". Recunoaște că turburările mari aduc cu ele o mulțime de excese și violențe, dar nu e mai puțin adevărat că ele aduc umanității dreptatea, fraternitatea și rațiunea. Revoluțiile suferă și ele influența legii progresului și devin din ce în ce mai raționale. Pentru a demonstra această afirmație, Condorcet scrie o broșură comparativă ***Reflecții asupra revoluției din 1688 și asupra celei din 10 august*** 1792, în care arată superioritatea revoluției franceze asupra revoluției engleze[4].

Dar nu trebuie să ne închipuim că Condorcet găsește în insurecție mijlocul cel mal sigur de a realiza democrația. In Cronica ***Parisului*** el spune în această privință: „Insurecția este ultima resursă a popoarelor oprimate. Ea este o datorie sfîntă atunci cînd nu mai există nici un alt mijloc de salvare. Dar un popor care are reprezentanți ce i-au rămas fideli, prin glasul cărora poate oricînd să propună sau chiar să determine mă-

[1] *De l'influence de la revolution americaine* sur *H-utope,* Oeuvres T. VIII, p. 20—21.

[1] *Ibidem,* T. VIII, p. 28—29.

[3] *Ibidem,* T. VIII, p. 50.

* Broșura analizată de F. Allengry, op. *cit.,* p. 128.

șurile de salvare pe care le impun împrejurările, mer* ge el însuși spre ruină, dacă preferă acestor.„mijloace de acțiune temperate prin lege, mijloacele a căror ilegalitate este în stare să ducă la pierderea întregului rezultat.." De aceea el se silește șă limiteze dreptul ***Șq*** răscoală la trei cazuri; violarea drepturilor naturale, prin lege, de către funcționari, sau prin acte arbitra* re. Dar preferă, „mijlocul legal de împotrivire le asuprire", pe care ar vrea să-1 vadă înscris în constituție. Prin aceasta el ^înțelege cenzura poporului, referendum Și responsabilitatea funcționarilor-. '

Vedem. astfel' cum ideea de progres și perfectibilitate^ atinge cea mai mare dezvoltare prin concepția lui Condorcet^ Ea, nu se transformă încă în atitudine 're-voluționată,,, dar pregătește pe numeroase căi apariția, ei. ' "" " " '

Dar; progr&uî are"loc numai atunci cînd se bazează pe stabilitatea''legilor naturii. Cărtesianismul demonstrează tocmai'posibilitatea determinismului mecanicist fără de care"hicfo știință nu poate lua naștere; Tot secolul al XViil-iea, aduce omagii Tui DescartesfcePtutui precursor[3]".',.;"

Convenția îl salută ca pe maestrul ei și yțea să-i
ă loc în Panteon. Pentru Condorcet, matematician da și el, Descartes este „filozoful ingenios și îndrăzneț"; Enciclopediștii sînt de aceeași părere[4].

Dar riu"trebuie sa'ne închipuim! idealul progresist ca un ideal revoluționar, Ideea de progres este întrueît-va o'idee conservatoare, căci, -ținu caractertul ei'cartezian de ***stabilitate,*** este lipsită de orice tendință snb-

[1] Citat de Allengnyrop. *cit, p.* ,155. ': i

[2] *Esquisse,* X, p. 197 și 61,2.. ' .

[3] „Credința în perfectîbuitâtea indefinită, dezvoltata nrâi' ates Ia Turgot, Condorcet și Kairt, e o oKdînța de orîgîae; :fartefeiană". Michel — *L'idee de l'Etat, p.* 65.

[4] Allengry — Condorcet, p. &i0. A se vedea în această privință: d'Alembert, *Dîscours preliminaire.*

versivă. Cine spune ştiinţă spune în acelaşi timp certitudine şi siguranţă împotriva oricărei surprize, împotriva oricăruiʼsalt neprevăzut. Legile naturii fiind imuabile, totul se va desfăşura conform prevederilor. „Pentru ca progresul să fie posibil, trebuie să ne putem baza pe natură, ca nu cumva de la un secol la altul, capriciile ei şă anihileze ştiinţa noastră."[1]

Sub această formă embrionară ea serveşte mai degrabă doctrinei evoluţiei, din care nu se va desprinde decît mai tîrziu ideea schimbării bruşte.

in afară de această primă trăsătură, ideea de progres se delimitează de gîndirea revoluţionară şi printr-o'altă idee, aceea a continuităţii. într-adevăr, pentru a constata nsrbimătăţtrea trebuie ca momentul posterior să cuprindă pe cel anterior şi în plus încă un element nou.

Progresul nu se poate efectua pornind de la nimic. El este o judecată de relaţie care indică superioritatea unui moment a asupra altui moment *b. El* nu poate fi conceput în sine, independent de antecedentul său, cu care, dimpotrivă, trebuie măsurat şi comparat. Condorcet spune, şi aceasta e teza lui preferată: „Termenii anteriori ai,,unei serii unice au 6 influenţă asupra termenilor actuali. Trecutul retrăieşte în prezent şi prezentul trebuie să se explice prin trecut"[2], sau, cum se exprimă Leibnîz prezentînd această idee într-un mod şi mai clar : „Prezentul conţine trecutul şi e plin de viitor". Dar continuitatea exclude revoluţia care exprimă schimbarea bruscă, noutatea neaşteptată ca şi surpriza necondiţionată. Condorcet consideră întotdeauna acest fel de a vedea de cea mai mare utilitate,: „El susţine că pentru omenire ca şi pentru forţei» naturale, acţiunea cea mai fecundă, cea mai puţin dificilă, e acţiunea continuă. Cu ea, nu e posibilă nici o punere în mişcare mereu repetată, nici o oprire, nici o lovitură, ci un progres încet dar sigur care se con-

[1] F. Brunelîfere, *op. cit./* p. 240.
[2] **AHengry, *op. cit.*, p. 791.**

solidează pe măsură ce se continuă'. Dacă, dhnpotriVS, intensitatea efortului e prea mare,- durata **sa** devine foarte redusă. Cînd impulsul primitiv s**-a** stins, începe o perioadă de reacţiune sau, ceea ce**-este** fot, atît de primejdios, de inerţie, căreia nu-i poate pene **ca**păt decît o enormă cheltuială de energie ce se epuizează repede. . °.; :

Mersul umanităţii se va realiza aşadar prin smucf>turi, va înregistra elanuri viguroase, despărţite între ele prin perioade de retragere sau de oprire. Toate reformele vor fi produsul unor crize violente. Progresai nu se va înfăptui fără a provoca pe pămînt ruinei'ta*tre aceste două sisteme, Condorcet nu ezită: „el^^ps pronunţă pentru acţiunea continuă, Împotriva acţiunii intermitente, pentru progresul armonios, împotriva pe<firgresuiui în zig-zag"[1]. Revoluţia, dimpotrivă, este ase» ţie şi libertate, căci ea depăşeşte domeniul., strict;al determinismului, în acelaşi fel în care depăşeşte. momentul imediat anterior, a cărui rezultantă, este. Oeait»felj dacă pentru secolul al XVIII-lea, progresiştiireprezentau un grup de scriitori cu păreri înaintate, giiştitori radicali şi îndrăzneţi, în secolul al XlX-lea, îndată ce ia naştere ideea de revoluţie, ei devin, moderaţi, în Europa contemporană, în aproape toate,ţăr%, partidele zise progresiste sînt partide conservatoare.

-Dar chiar în ochii lumii de la 1789 Condorceti **au** trecea drept un revoluţionar[3]. Ori de cîte ori se **'pas&**zintă ocazia, el se pronunţă împotriva mijloaeelof violente. „Condorcet respinge mij.loaeeJe violente» **el^ na** doreşte nici insurecţia, nici revolta, ci un mijloc ^ gal de a rezista împotriva asupririi... El enumera,; trei cazuri în care apare opresiunea: violarea dreţ'jăi'rilor naturale prin lege, de către funcţionari, **pria a«Je** arbitrare."[3] Pe concetăţenii săi îi sfătuieşte **să asetitte**

*** L. Cahen, *Condorcet et la Revolution* îrancaişe, p, 5|tf~\" ' :**
[2] **AHengry, *op. cil.*, p. 407. JLa 24 april 1793, RoW^tfjrâ .fi reproşeazfi Că nu a făcut o declaraţie 'pentrii oameni, '.cî numai pentru bogaţi, pentru acaparatori, pentru traflcanpV' .pemni tirani/**
[3] ***Ibid*, p. 415.** ' '

de legi, chiar dacă sînt nedrepte, vrea să împace; burghezia cu aristocrația. .

în momentul alegerilor de la 1789 invita poporul să se abțină de la orice mişcare violentă. în 1790 a căutat o modalitate de înțelegere cu acei care se temeau de excesele demagogiei, iiind totuşi; admiratori ai revoluției ; îndeamnă pe toți cei ce au cultul egalității să se grupeze, să-renunțe la certurile lor, să reziste eforturilor pernicioase ele factorilor, de dezordine[1].

Astfel, în rezumat, ideea de progres, utilizînd o veche concepție, aceea a mişcării către viitor, idee cunoscută deja în antichitate, devine in secolul al XVIII-lea, grație cartezianismului, o filozofie a istoriei. Privirile se îndreaptă către viitor, de la care se aşteaptă; o ameliorare continuă, iln-acelaşi timp se manifesta nemulțumirea față de prezent şi se 'întrevede posibilitatea dea construi alte societăți mai bune şi mai perfecte. Necesitatea afirmării progresului este cea mai simplă şi cea mai benignă! atitudine a omenirii revoluționare. Această atitijdinejeste inocentă şi deloc subversivă, pentru că ea nu cere.decît;transformări lente şi înxadrufc legii.

Dar, 'dacă în nnmele progresului; nemulțumirea pubik:$ cere reforme, aceste reforme trebuie să fie juS"-tificate, Nici tJ schimbare nu-se'face fără motiv. Doctrina progresistă, 'bare descrie mişcarea, nu se satisface prin eu însăşi. Ea are nevoie de sprijinul unei'alte teorii. Aceasta va fi ideea dreptului natural.

[1] **In dutea sa asupra lui Condorcet, L. Cahen scrie In concluzie;, ,A evita revoluțiile, a permite evoluției naturale: să. se îndeplinească în mod paşnic, acesta a fost planul persistent al lui Condorcet şi iată de ce a'acordat importanță aît de mare -obestiuftii revizuirii şi a încercat să'reunească 'pe toți inamicii ordinei țntr-o vastă mişcare progresistă şi democrată. Poporul nu este autorizat să recurgă 'îa forță decît în cazuri de necesitate absuiută:: dar nu-există necesitate absoluta atît timp cit Constituția dă cetățenilor posibilitatea de a obține uşor reforma legilor care-îi oprimă. ,De teama unei mişcări bruşte, a scandalului, a răscoaîelqr, Condorcet cere stabilirea, unei proceduri „de revizuire', 'eminamente liberală şi. democrată. Om de guvernămînt, Condorcet este în acelaşi timp'un -om de ordine*, p. 546. — In acelaşi sens, H. Denis,** *Histoire* **des** ***systemes*** *ecdnomiques* **el** ***socialistes,*** **voi. II, p. 12.**

Partizanii celei dinții sînt în acelaşi timp apărătorii celei de a doua, ca Turgot, Helvetius, Condorcet. Idealul revoluționar nu va fi complet elaborat decît prin fuziunea acestor două idei. Să examinăm, aşadar, conceptul dreptului natural şi să vedem care este contribuția lui la formarea ideii de revoluție.

II

Ca şi noțiunea pe care am analizat-o pînă acum, noțiunea de drept natural fără a fi o invenție specifică secolului al XlX-lea atinge în această epocă nu **numai** punctul culminant al dezvoltării sale, **dar** clştigă **şi.** elementele care îi lipseau. Ea devine baza juridică pe care se va sprijini democrația şi serveşte, **predicHid** egalitatea tuturor, drept ultim argument împotriva **doctrinei** vechi, care nega unor anumiți indivizi dreptul de a participa la viața socială. Pînă în .secolul al XVIH-îea, două influențe tind, fiecare pe **contul** ei, la elaborarea acestei noțiuni: influența creştinismului şi influența dreptului roman, •

Cea dinții crede într-o epocă de aur,* anterioară izgonirii primului om. Timpul acesta fericit nu cunoaşte deosebiri de clasă, privilegii, inegalitate economica Comunismul este legea acestor societăți. „Cine-mi ştie, spune Massillon, că toate bunurile aparțin la origine tuturor oamenilor in comun, că natura nu cunoaşte nici proprietate, nicidiviziune, şi că ea dă fiecăruia în stăpînire întregul univers."[1] Evanghelia binecUvîntează pe sărac şi blestemă pe bogat. Sărăcia este izvorul ***tw***turor virtuților, căci ea simbolizează persoanalui Cristos. Bogatul nii poate să dobîndească virtutea decît irnpărțindu-şi averea cu săracii: „mila răstoarnă rangurile, după cum totea egalizează averile şi restaurează starea naturală"-.

[1] **Citat de A. Espinas, La** ***philasophie sociale au XVIII'eme siccle,*** **de** *la* ***Revolution*** **p. 86.**

[2] ***Ibid.***

Creştinismul are în vedere mai înainte de toate „omul în sine", pe care se sileşte să-1 descopere în di,„ feritele-i roluri efemere de cetăţean, sclav sau străin.? EI nu ia în considerare decit ceea ce este specific uman în această situaţie.[1] „Dar, dacă religia creştină apără pe individ împotriva inegalităţilor politice, împotriva; nedreptăţilor guvernărilor despotice, ea face acest lucru pentru a-1 trece în puterea bisericii, cu care un conflict nu este de conceput?

Un alt curent de idei, şi mai favorabil concepţiei dreptului natural, este curentul de idei dezvoltat de către dreptul roman, în special în acea parte a legis-l laţiei romane influenţată de edictele pretorilor, care" făceau deosebirea între "jus civile" şi "jus gentium'T ***Prm*** acesta din urmă se înţelegea nu numai dreptul popoarelor cucerite; dar şi noţiunea unui drept raţional,•> conform legilor naturii. La începutul vieţii juridice ro-> mane, influenţa regimului familial se resimţea foarte' mult şi împiedica dezvoltarea oricărui individualism^ Dar pe măsură ce familia se restrânge, tendinţa individ dualistă a'dreptului se accentuează. Proprietatea de-' vine dreptul de uz şi de abuz.tr* acelaşi'timp „status. liberitatis" şi „status oivitatis" devin acceptabile plebei. Această transformare s-a datorit atît evoluţiei mora-> vurilor cit şiifilazofiei stoice, care predică dreptul na*i tural. Cicero,,partjzan al acestei şcoli, apare în «Pro> MUone» sau în «De legibus» ca apărător fervent al; acestei concepţii juridice, • '-*U*

Dar, dacă în ştiinţa dreptului, preceptele şi norme-; le acestei filozofii sînt puternice şi modifică natura fa-\ miliei, a proprietăţii şi,a contractului, în viaţa politică; ele., sînt mult mai slabe. Sclavia se menţine, individuL nu este bine apărat împotriva arbitrarului funcţionat rilor, pedepsele penale nu sînt lipsite de cruzime. An-

[1] în secolu] al XVIII-lea contribuţia bisericii la răspândirea^ dreptului natural este destul de mare. In 1748, la Dijon, se dps-, chirie un concurs asupra următoarei probleme: .Despre pricepe-rea lui D-zeu in împărţirea averilor'. In ajunul Revoluţiei, ac-] centul predicatorului în sprijinul săraculni va deveni mai aspru şî mai ingenios. Espinas *op. cit,,* p. 87.

[2] J. Charmont, *La* He/ioj'ssoncc *du* dro/(*naturel,* p. 14.

tichitatearrnu a putut crea un drept natural,eficace £a viaţa politică.[1]

Cu toate acestea, concepţia juridică romană este destul de avansată. Tradiţia nu se pierde. împăcînd morala creştină cu doctrina romană, evul mediu va da naştere unei concepţii de drept natural şi mai înaintată. Johannes Althusius vorbeşte de drepturile ihdividului, de suveranitate, de limita puterii princiare, **4I** mai ales de contractul care stă la baza oricărei societăţi[2]. •

După, Johannes Althusius, destinul istoriei dreptului natural-se găseşte strîns legat de teoria contractului. Această teorie este deplin comparabilă cu-aspiraţiile dreptului natural. Drepturile nil sînt călcate în picioare prin autoritate, ci alienate de bună voie, printr-un liber contract, de proprii lor deţinători. Societatea nu este superioară indivizilor eâ nu este decît o grupare de voinţe individu&le.. în acelaşi timp-' ideea de alegere naturală devine din religioasă, laică! Ea nu mai este o revelaţie divină, ci b leg6 a raţiunii: „Dreptul natural este o regulă pe care ne-a sugerat-o treapta raţiune,., după care judecăm dacă o acţiune este justă Sau nu, morală sau imorală dacă este mal -muît său mai puţin în conformitate cu. natura raţională; şi astfel Dumnezeu care este autorul naturii raţionale o apără pe una -şi o condamna pe cealaltă... Ar trebui să admitem dreptul natural chiar' dacă am admite că Dumnezeu nu există sau că nu se ocupă de treburile oamenilor."[3] GroHius care scrie aceste cuvinte devine şeful şcolii. El predică omenia şi se ridica împotriva cruzimilor. Pledează pentru înţelegerea între popoare. Totuşi. atitudinea lui nu este întru totuj consecventă;; el admite sclavia. „Robia completă constă în a fi obligat

[1] Beudaat, J/JŞfqi *de i'individu,* p. 59.

[2] Otto Gierke, *J/.. Althusius und die Enlwicklung der* notorechllichen *Staatsthebrlen,* p. 37, 49, 122, 264. Ci. O. *Gif&ş, Natufrecht und deutsches Recht.* A se vedea de asemenea Alger, *Histohe des doctrines cohtiactualisles,* teză j *5.* Charmont *La Rcnaissance du droit nalurel,* p. 10—43.

[3] H. Groţius, De *}ure belii tic pnciş,* T. I, cap. (§ 10—li.)

să serveşti toată viaţa un stăpîn pentru hrană şi pen-tr-u toate celelalte lucruri necesare vieţii".

Şi această supunere, astfel înţeleasă, nu are nimic prea dur în ea însăşi, căci obligaţia perpetuă în care se găseşte sclavul de a servi pe stăpînul său e compensată de certitudinea că va avea toată viaţa cu ce trăi. După cum se vede, gîndirea sa îndrăzneaţă ştia să facă şi anumite concesii.

După Grotius, un Puiffendorf, sau BurlamaqU'i, nu aduc prea multă noutate în istoria acestei doctrine. Ei se mulţumesc să repete ideile predecesorilor, aducîndu-Ie doar mai multă precizie. Numai secolul al XVIII-lea dă acestei doctrine forma sa definitivă, construind trei abstracţiuni din ,contopirea cărora apare simbolul omului. Aceste trei abstracţiuni sînt: „omul natural", „omul în sine" sau «omul abstract" şi „sălbaticul bun". Am văzut că ornul natural exista chiar în doctrina creştină^ Acesta e omul paradisului, omul anterior oricărei civilizaţii. Înaintea oricărei societăţi bazate pe sclavia individuală, a existat o epocă idilica' de libertate şi viajă în sinul bogatei naturi, care dădea omului fericirea deşăvîrşită. „Omul. ieşind din mîinile lui Dumnezeu c# rod al creaţie^ pentru a fi veşnic fericit, toate bogăţiile universului îi erau date ca o anticipare şi un început al fericirii sale eterne."[1]

, Un Rousseau zice că omul se naşte liber şi că el eşţe: pretutindeni înlănţuit. Un MoreHy sau un Mably sînt ,de-aceeaşi-părere : ei. predică, reîntoarcerea lâ omul primitiv, .lipsit de confortul civilizaţiei, dar fericit.;

Filozofia socială a acestor scriitori este o filozofie de sfîrşit de secol. Oboseala datorită unei prea mari complicaţii sociale, făcea să se nască în sufletul acestor dezrădăcinaţi, obişnuiţi cei'mai mulţi cu o viaţă rustică şi dezorientaţi de viaţa urbană, sau străini înţelegînd uneori greşit mentalitatea ţării în dare trăiau, o nevoie imperioasă de simplicitate. După cum sclavul trac, Diogene, neputînd suferi greutatea'civilizaţiei elene, predică distrugerea şi proclamă decadenţa ei. Rousseau, vagabond, neputind să se adapteze nici unei societăţi, cere întoarcerea la natură şi preconizează o educaţie menită să ne apropie de ea.

[1] **Text din sec. âl XVTII-tea, citat de Espînas, op. *cit.*, p. 87.**

Filozofia'sa este un fel de cinism care detestă tot ceea ce este artificial, tehnic şi complicat*. Rousseau, ca şi Diogene, creează tipul omului natural, în care nu maî regăsim din omul modern decît instinctele'şi nevoile biologice. Dar acest om va reprezenta eseiiţă,; ultimă, ireductibilă, a speţei umane. Priviţi astfel,' toţi oamenii par egali şi trebuie să se bucure de aceleaşi drepturi. Rousseau care poate fi considerat drept creatorul teoriei omului natural, este în acelaşi timp Un partizan al dreptului natural*.

Studiile geografice, raporturile misionarilor trimişi în ţările îndepărtate ale orientului şi occidentului, experienţele din Paraguay, fac cdnoscută "pentru prima oară existenţa sălbaticilor din America. îmbogăţită cu aceste cunoştinţe noi, noţiunea de om natural şe asociază cu alta: aceea" a „bunului sălbatic". Dar „sal baticul bun" diferă de „omul natural". Cel dinţii e omUl primitiv, aşa cum există iri zilele noastre, cunoscut din relatările călătorilor^; cel de al doilea este strămoşul nostru, tipul sălbaticului preistoric, al omului care a existat înaintea societăţii. Cel dintîi este imaginea prezentă a cehii de'âl doilea.

Odată creat, „bunul sălbatic" a fost înzestrat cu toate captăţiie. Obiceiurile lui au fost declarate excelent te ; cânibaUsmill, o minciuna, viaţa lui social^ ideală, bunătatea lui, Indiscutabilă.

în sfîrşit, în afară de aceste două tipuri a mai luat naştere un al treilea : acela ăl „omului abstract", al omului în sine.

***Lichteribeiger, te *socialisme* cu *XVUI-eme siecle,* p. &.',„Cir" reacţiune Wfpbţriva artificialului, convenţionalului, constr&ageieî oraşelor şi societăţilor disciplinate, gustul naturii veni la ;înodă ;ta literatură, Se lăuda linişteа impurilor, -singurătatea .(pădurilor, viaţa simplă şi nevinovata. Oraşul şi vecinătatea societăţii predispun la rău, numai natura e bună şi s-a refugiat îii pustiu".**

- A se vedea în sens contrar, Charmont, op. *cit.*, p. 42 şi Beudant, op. *cit.*, p. 160.

- Am văzut în paginile precedente* cît de mare a fost influența lui Descartes în secolul al XVIII-lea. Metoda raționalistă, matematică, pe de o parte, dispreţul pentru experienţă pe de arta, erau la modă. Se ştie'rcă Taine, socotea spiritul geometric responsabil de toate grozăviile revoluției. „Aşa oum Condillac făcea *«tabula rasa» în.* sufletul uman şi pretindea că poate deduce omul intelectual in întregimea lui din sensibilitatea statuii, modificată de influența lumii exterioare, tot astfel oamenii secolului al XVIII-lea au făcut *«tabula rasa»* pentru a studia omul poîiticsi social,.nu numai din tot ceea ce îi învăța tradiția literară despre el, dar, din toate diferențele de detaliu care există între popoare, din toate transformările produse de ereditate sau de viața națională, din tot ceea ce li s-a părut că nu provine din formă primitivă, naturală şL rațională a ființbi/sale. O singură gălăuză le apare necesară şi suficientă rațiunea pură. între toate științele una singură le plăcea, prin simplitatea şi „precizia metodei: știința rnatemătică.... Se pare ca, această m,etodă. era cea adevărată j trebuia aplicată, în morală şi în politică^ şi că pentru.a cunoaşte pe om, trebuia să te ridlcrplnă îă'axiomele evident^ care, prin puterea rațiunii, pot fi scoase din adevăruri incontestabile."[1]

Avînd drept postulat această. stare de spirit secolul al XVIII-lea va ajunge la ideea de om abstract. Ea este un rezumat, o noțiune care cuprinde toate aptitudinile omeneşti, ceva în genul „omului mijlociu" al statisticianului Quetelet, adică media aritmetica a unox anumite cifre. Acest om mediu reprezenta esența ultimă 'şi ireductibilă a speței umaneiAsociat di „omul natural"^ şi cu „bunul sălbatic", el a putut deveni cetățeanul care revendică dreptul natural. Ş-a demonstrat atunci, că deasupra inegalităților sociale, consfințite de coduri„ există în fiecare om, un minimum de drept intangibil care ține de,natura sa şi oare trebuie să rămînă sacru, pentru oă nu a fost acordat de societate sau de lege, ci pentru că este conform cu rațiunea.

[1] A. Lichtenberger, op. c/7-, p. 3 cf. Taine; *L'Ancirn Bcqime,* p. 240 şi 274.

După această concepție, legile nedrepte sînt în acelaşi timp şi false: ele sînt imposturi îndreptate împotriva naturii. Majoritatea instituțiilor lumii civilizate, departe de a respecta drepturile naturale ale omului, le înăbuşe sub greutatea prescripțiilor arbitrare. Dar deasupra societății, individul posedă, un drept de creanță pe care îl poate oricind revendica. ,.••j

Punctul culminant al acestei doctrine se; găseşte-in morala lui Kant. El coîasideră drept fundament al orarjă*rui ideal moral principiul: „Consideră pe aproapele tău nu un mijloc, ci un scop în sine". Respectul suprem al personalității, iată ideea conducătoare a eticii kantiene. Ea este în acelaşi timp •— dacă e:să dăm crezare onor teoreticieni socialişti —• ideea furMamenfca-' lă a socialismului[1]. O ŞCOală socialistă neO-kăntiâriă revendică-pe filbfcOful diri- Kfinigsberg drept' îriainta>$- împotriva Itfî Marx.

Ideea'de drept natural a fost şi idealul revoluționai ai ramertHorde la 1789, Un' Sairțt-Jiist, urt'Robespîerf'e său Marat îşi justifică violențele cir ajutorul; acestei idei. Gracchus Babeuf voia să înlăture imjsdstbrii, cafe dispreţuiseră drepturile' ifatidrîiV Mai; trrzju, conducătorii revoluției cartiste, în special uri Bforiterre 0'Brfe'n, vor invoț:aJdreptul natural câ justificare a oricărei revoluții[3].'. ;

'. împreună cu ideea de progres, ideea de drept natural, marchează începutul gîndirii revoluționare. Aceste două idei depind ,una de altă; Fără* dreptul, natural,; progresul nu, e justificat, rămîne, numai 6 speranță fără conținut. Una îi permite să, spere, cealaltă îi. ârață. că are dreptul sa spere. Dreptul natural ne apare aşadar ca un fel de împotrivire revoluționară. Aceste, două idei au făcut dealtfel posibila revoluția bur^ezi',

[1] Tugan-Baxanowsky, *L'evolut'îon histbrique da socialîsme,'* p. 17 j E. Berttslein, *Socîalisme thebrique et social democrație pratique,* trad. Cohen, Preiaee,

[3] A se vejdea moi sus textele raportindu-se la apeastă idee^ia V. Advielie, G. Babeuf. . -

[1] Asupra ideilor lui Bronterre O'Brien în ceea Ce;-priveşte dreptu.1 natural, a se vedea M. Beriy *Geschichte* des *Scteialismus in Engîand',* •'. ' '•

din 1789. Şi cum doctrinele socialiste — orice ar spune teoreticienii actuali ai socialismului — nu sînt în multe privințe decît dezvoltarea naturală a unor principii de la 1789, doctrina progresistă şi ideea de drept natural, după ce au servit idealul burghez, au servit mai tîrziu idealul socialist.

Totuşi trebuie să facem unele rezerve în ceea ce priveşte caracterul revoluționar al doctrinei dreptului natural.^ In primul rînd, ea se prezintă ca o doctrină ***legalistă.*** Cine zice drept, zice în acelaşi timp ***legalitate,*** adică utilizarea dreptului în limitele fixate de lege ori, legea înseamnă continuitate şi stabilitate. Ca toate „doctrinele juridice,- doctrina dreptului natural este un principiu de ordine care condamnă insurecția. In al doilea rînd, ideea de drept natural nu presupune decîf ***un minimum de drepturi.*** E mai curînd un concept negativ, care arată pragul ce nu trebuie trecut: se dezinteresează de ceea ce este dincolo de acest prag. Ea iasă astfel de o parte o mulțime de drepturi, şi în special drepturile create de complexitatea vieții sociale. ^Tot ceea ce nu este opera naturii nu o interesează. Dar în societățile moderne majoritatea drepturilor esle opera relațiilor sociale. -'.

Dealtfel dacă examinăm obiectul luptelor susținute de teoria dreptului natural în "secolul al XVIII-lea, vedem că ea este o reacțiune îndreptată numai împotriva puterii politice şi religioase. Teoreticienii dreptului natural nil reclamă, nu cer decît foarte răf şi atunci în rbiptane sau în opere de literatură pură, transformări socială şi economice mai profunde-i ei s'e mulțumesc cU^6 garantare a drepturilor individuale împotriva încălcărilor'săvârşite de autorități. Cei rriai mulți nici nu vorbesc de sthihTbăTi măi adinei care ar putea intervev ni kt structura economică a societății. Dimpotrivă, justifică şi legitimează proprietatea individuală.

Ar fi absurd să cerem unei doctrine din .-acea vreme să conțină revoluționarismul de astăzi. Cu toate acestea, cele două idei pe care' le-am discutat' marchează începutul ideii de revoluție. La început ele. au slujit idealurilor burgheze; mai tîrziu, .*. socialiştii Ie-au utilizat în sistemele unui Saint-Simon sau Proudhon.

Dacă primul element al ideii de revoluție începe să se formeze încă din secolul al XVIII-lea, care este în acel moment soarta celorlalte două elemente, . pe care le conține ideea de revoluție, ideea de cucerire a puterii politice şi ideea de clasă? .r;.

Am văzut cît era de .puternică conştiința legali^ ții in secolul, al Xl/III-leâ. Afirmarea drepturilor '.individuale, concepțiile cele mai îndrăznețe cu. privire ***M*** viitorul societăților^ nu se traduceau deloc în mijloace practice de realizare, cum ar fi de exemplu apelul La ier volta. Caracterul, acestor idei rămîne pur ideologic şi literar., în majoritatea cazurilor, teoriile îmbrăpau aspectul unor povestiri.

într-adevăr, opera unui Mably, unui Mopelly isau a unui-Brissot de Warville, ce oaue altceva erau ^Caracterul perfect inofensiv al acestor cărți, reiese; chiar din faptul că sînt citite cu plăcere si de-clasa împotriva cărora fuseseră îndreptate.. -Stiriitoril • sociali' - imita forma romanelor de .aventuri, după ***t*** diferite;modele. Autoritățile permit lectura acestor opere.-jîn^-timp* ce cărțile îndreptate împotriva bisericii- sau guvernului sînt oprite, acelea îndreptate împotriva inegalităților so>-ciale, sînt > tolerate. „Căci problema ^sociaiăj propriu* zisă,' aceea a inegalității;, nu intra în preocupările gu> vernelor sijsehimbările. pe *cate* le propuneau samav&au aerul că-le piopun scriitorii,- păreau ^prea. departe^ dsş orice aplicare practică". Dimpotrivă,, ele se.găsescup® buzele tuturot. Nimic nu dovedeşte-..mai bine tpuțina însemnătate practică care se^acorda^acestor doctrine, decît atenția redusă; pe care o au față de ele oamenii de stat. Mai mult, le găsimehiaria* miniştri, câjd^Arigenson, chiar la regi, ca Frederic II, fără oa aceştia să aibă aerul că se ostenesc să scoată din ele reguli de conduită. Aristocrația însăşi este entuziasmată de cuvintele subversive: „Marile cuvinte: libertate, dreptete, fericire ;pu&licăr demnitate umană, ;Sint;;ț#wt de frumoase şi în.schimb atît de vagi! Ctf ii»im&j poate

[1] **A. Llchtenberger, op. cit., p. 23.**

să nu le iubească şi ce inteligenţă poate să prevadă toate consecinţele lor? Cu atît mai mult cu rit pînă în ultimul moment teoria nu se coboară din înălţimi, cu cît ea rămîne cu totul abstractă şi seamănă cu o dizertaţie academica in care se vorbeşte întotdeauna de omul în sine, de contractul social, de o cetate imaginară şi perfectă. Există la Versailles vreun curtean care să refuze a decreta egalitatea în Salente?'"

0 altă dovadă în privinţa spiritului de ordine şi de legalitate al secolului este un fel de obsesie de codificare pe care o întîlnim peste tot. Multe din aceste romane sociale iau forma codurilor, şi peste tot se pronunţă cuvlntul lege. Nimeni nu va încerca să se îndoiască de eficacitatea legii. Montesquieu intitulează cartea sa ***Spiritul legilor;*** Morelly scrie Codul ***naturii;*** Rousseau. face un proiect de lege pentru ^corsicani r Uriguet o ***Teorie a legilor civile.*** Gîndirea acestor scriitori era legislativă pentru că, în concepţia lor, reformele sociale trebuiau să se îndeplinească pe cale letrisiativă. Secr>lul întreg nu oferă cel mai mic **document subveEsiv.** Conştiinţa, populară nu întrevede posibilitatea de a întrebuinţa mijloace violente. Principalul motiv al acestei stări de spirit se găseşte în **iaptul** că autoritatea statului era încă imensă. Majoritatea scriitorilor predică încă teoria despotului luminat, sau. a administraţiei tutelă. Sub o aparenţă falsă, de democratism, Voltaire şi enciclopedistii împărtăşesc aceleaşi păreri. Chiar fiziiocraţii care, din punct de vedere ecoaomky sfert pentru libertate se situează în viaţa politică alături de autoritate[2]. „Turgot, Voltaire, enciclopedistul fac acelaşi lucru : ei au îndemnat principii să fie cuminţi, să se arate drepţi, umani, generoşi, în iruteresul lor, făcîndu-se **iubiţi,** pentru a evita izbucnirea unei revoluţii." Enciclopediştii spun acelaşi lucrul „Puterea trebuie să rămMă în mîinile- cele mai ^potrivite pentru a conduce societatea spre fericirea adicfi prinţul sau o putere tare, pusă în slujba umanităţii"[1].

[1] **Pasaj din Taine, citat de A. Uchteaberger,** *op. cit.,* **p. 27.**

[2] **A. Espinas,** *op. cit.,* **p. 96, citează cu toate acestea cîteva-cazuri de proteste: .1a 1776 «le Manarque accorapli» făcea UB tablou al mizeriei popoarelor şi le chema pe acestea să ştranguleze monştrii. Sinten trei contra umil strigă, In 1788 Silvan Marechal, unul dintre viitorii doctrinari ai .Conspiraţiei celer egali", intenţia noastră este de a restabili lucrurile pe vechiul lor făgaş. Dar exceptlnd ajunul Revoluţiei, acest ton se aude prea rar in restul secolului.***

Ideea sau conştiinţa de clasă, celălalt element re» voluţionar, nu este' nici ea mat dezvoltată în aceasta epocă. ;

Revoluţia industrială singura care putea face posibila, apariţia unei însemnate clase muncitoare, nu avusese încă loc. Conflictul între patron şi muncitor nu era posibil. Limitele între clase erau neprecizate. Taine scrie undeva: „Nimeni nu avea o idee justă despre ţăran, despre lucrător, despre burghezul provincial, sau chiar despre nobilimea măruntă de ţară: nu erau în* trezăriţi deeît de departe, pe jumătate/Stersi, transfijguraţi de teoria filozofică şi de ceaţa sentimental."; Riegimul icorporaţiilor, în ciuda^ regulamentelor destaţ de severe, asigura lucrătorului o existenţă materi&lă destul de bună. înainte de toate făcea imposibil şoma* jul. Foarte adesea lucrătorul 'făceai parte chiar din, fa-" mîlia patronului, mai ales în întreprinderile de, mică anvergurâV:'Aceasta era situaţia de fapt. Totuşi, flecar re patron putea sa o modifice după gustul său. De. drept, situaţia era cu totul alia. Din punct de vedere juîktic şi politic, lucrătorul nu exista. „Salariaţii nu aveau, ca să spunem aşa, un loc precis în Jerarhia s% cială/în epoca în care-indivizii: erau aproape toţi gru* păţi în comunităţi, ei singuri nu se bucurau de avantajele nici unui corp legal recunoscut."[3]

Corporaţia avea o organizaTe aristocratică, în foarte puţine cazuri companionii puteau ajunge în conducere. Pentru asta trebuiau să fie fiii sau ginerii ^patronului sau să se căsătorească cu văduva lui. UneIe\;pro-

i **H. Michel,** ***L'Idee*** **de** *l'Etat,* **p. 15, 29; G. Adler, GeseWcfi/e des** ***Soziallsmus und Kommunismus,*** **p. 3, dă mai multe detafii asupra mentalităţii revoluţionare a secolului.** ^

[3] E. Levesseur, ***Histoire des*** *cfasses ouvneKs* ***en*** **i. i.** p. 77.

fesiuui erau ereditare, deci accesibile numai fiilor. Maiştrii erau severi faţă de lucrători şi aceştia, la dudul lor, faţă de ucenici. Lupte acerbe îi dezbinau. Convocarea „stărilor generale" a provocat tulburări pe care societatea nici nu le bănuia[1]. Stările generale erau exclusiv alcătuite din maiştri. Lucrătorii nu aveau aici nici un reprezentant[2]. Existau două feluri de lucrători : unii care erau „încorporaţi" şi alţii care nu erau. In rîndurile celor dintîi domnea un spirit de emulaţie si adesea de rivalitate. Nici o solidaritate de clasă. Erau oistilj oricărei noutăţi[3]. Printre lucrătorii care nu erau *încorporaţi" şi printre acei care lucrau în manufacturile regale domnea b> solidaritate: mai ^accentuată. Dar aceştia nu erau în'număr atît de mare încît să poată determina o mişcare*. i

De aceea abia dacă întâlnim tn acest secol cîteva greve, Aceea de la Iiyon, în 1774, axe ca mobil iritarea muncitorilor, împotriva: maşinilor. Se mai ei*ează si o alta,*'aceea a brutarilor din Dauphine^ sau aceea a postăvarilor din Amiens în 1727. Acestea[1] sînt aproape toate[5]. Găsim un început de rezistenţă; muncitorească în^jpganizarea companionajelor. Rezistenţa apare uneori da- o^mişcare de «mancîpâre în interiorul corporaţiei. Aceşte'°%ociietăti, deşi'"interzise oficial, s*au înmulţit muft în secolul «1 XVTII-lea*. Oompaniorsâjnl a apărat eu uTi'zeî neobosit,'şi adesea cu succes, cauza muncitorflor împotriva bo^rpOT^ţiei meser^^ secolul al XVI-lea şi'mai ales în secdleleal XVIIwlea şi al''XVIfi-lea un instrument de "oligarhie negustorească^ egoistă şi geloasă, 3uînd locul asociaţiei libere şî'frâţeşti diri timpul lui Ludovic cei Sfînt[7].

[1] *Ibidem,* **T. I, p. 73—74.**

[2] *Ibidem,* **Jfautsky,** *La lutte, des.* **c/oa^es** *en France* **en** *1789,*

[3] **Dii Ce'llie'r, Hlsfq/re** *des classes laborieuses en France;* **citată de A, Lichtenberger^ op. c/(.,'p.'20.**

* *Ibidem,* **p, 21.**

[5] **Renault,** *Histoîre* **des** *greves,* **p. 12 şi următoarele.**

[6] *tH.* **Martin*** *Les associations ouvrieres au XVHI-ăme siecle,* **p. 124—147.**

[7] **Martin Saint-Leon, Le** *coBipagnonage,* **p. VI, -Levasseur, op.** *cit.,* **T. II, p. 307.**

Dar compahionajele care erau societăţi cvaisfcmîstice, impuneau celor ce vroiau să intre In ele rituff* severe de iniţiere şi tocmai de aceea nu erau accesibile tuturor. Acest fel de asociaţii nu puteau să îmbunătăţească mult staTea clasei muncitoare.

Celelalte asociaţii sau adunări de muncitori erau de asemenea prescrise prin lege, iar cei care nu se supuneau erau consideraţi criminali. O idee răspîndftă in secolul al XVIII-lea e aceea că „oamenii se aduni pentru a pune în primejdie statul şi ordinea publică mai degrabă decît pentru a **se** ocupa de fericirea şi siguranţa tuturor"[1].

Tot astfel dreptul la grevă, „la cabală" cum se numea în secolul al XVIII-lea, **era** interzis şi pedepsit **seveT.** „Oamenii întruniţi sînt a priori consideraţi ca duşmani ai statului"[2]. Chiar societăţile de binefacere erau considerate ca mijloace de răzvrătire. De aceea puterea regală le pedepsea cu asprime. Revoluţia de la 1789, un timp favorabilă asociaţiilor muncitoreşti, revine mai tirziu la vechea părere şi prin legea lui Lechapelier „consideră, ca şi vechile parlamente, muncitorul drept un servitor care are datorii fără a avea vreun drept"[3]. Ea interzice libertatea asociaţiilor muncitoreşti. Astfat, • J. Jaures scrie cu drept cuvînt despre rolul proletarilor la 1789: „Adevărul e că nu găsim acţiunea lor în nici una dim zilele revoluţiei şi că această flotantă spumă a "mizeriei n-a însemnat nimic în mijlocul furtunii"[4]. <:

Cu toate că în anumite cartiere, cum a fost de exemplu acel din Temple sau Saint-Antoine, ca şi în. manufacturile regale de la Gobelins, de la SevieS\ lipsite de regimul corporaţiilac, numărul acelor „sans-cuiottes" sau cum sînt numiţi astăzi în Germania „lumpen-proletari", era destul de mare şi număruf cerşetorilor atinsese la un moment dat proporţia de 20Vb

[1] **G. Martin,** *Les associations ouvrieres au XVIIl-emc - sfecle, p.* **39.**

[2] *Ibid.,* **p. 38.**

[3] *Ibid..* **p. 260.**

* **J. Juares,** *Hisloire socialiste, La Revolution,* **voi. 1, p. 143.**

din populaţia Parisului[1], se poate spune totuşi că „proletariatul, ca clasă conştientă de ea însăşi, nu exista pînă la revoluţie. El trăia în întregime, în cercul de idei al micii burghezii, ale cărei idealuri şi revendicări, nu depăşeau orizontul producţiei de marfă"[2]. A. Lichtenberger este de aceeaşi părere : „Nu există, spune el, problemă muncitorească în secolul al XVIII-lea. Cînd scriitorii se ocupă de muncitori şi reclamă îmbunătăţiri în situaţia lor, ei cer reforme pe care revoluţia Ie-a îndeplinit şi nu au decît un caracter individualist."[3].

în ceea ce priveşte pe ţărani, ei nu puteau ***sâ*** alcătuiască o clasă capabilă de a inspira un sistem socialist.

O parte dintre ei, mici proprietari, erau într-o situaţie grea, din cauza impozitelor şi piedicilor care Ie stinghereau încă producţia. Micii proprietari vor inspira măsurile individualiste şi liberale din 1789 care vor rupe lanţurile • feudalităţii. Bar aceasta nu poate fi considerată o reformă socialiistă[4]. Ceilalţi, „muncitorii cu ziua", trăiau într-o sărăcie completă. Condamnaţi la.concurenţă, la şomaj, ei rătăceau fără locuinţă, constituind „paria" societăţii. Mizeria lor era în mod real înduioşătoare. Cu toate acestea, numărul lor foarte restrîns nu putea provoca o însemnată mişcare de idei. Cîţiva economişti, un Linguet, un Necker, pledează în favoarea lor. Dar aceste glasuri rămîn izolate. Economia politică îşi va păstra mai departe caracterul strict

[1] **K. Kautsky.** *Les luttes* **des** *classes en France en 1789,* **p. 79. In 1777, erau 120 000 cerşetori în Paris şi formau în acel an o şesime din populaţia lui.**

[3] **K. Kautsky, op.** *cit.,* **p. 81.**

A. Lichtenberger,' op. *cit.,* **p. 21.**

[4] **H. Sea.** *Esquisse d'une histoire du rcgime agraire en Europe au XVIII-e et au XlX-e* **si'ec/e. Paris, 1921. Pentru mai multe detalii asupra ţăranilor în Franţa înainte de revoluţie: M. Kowale\vskv,** *La France economique avânt la Revolution;* **W. Sombart,** *Der moderne Kapitalismus,* **v. III; Wolters,** *Studien ubcr Agrarzustănde und Agrarproblem in Fmnkreich von 1770—1771, in Sozialwissenschaitliche Forschungcn* **de Schmoller, 1905; Ph. Sagnac,** *L'agriculture ct les classes agricoles en France an XVIir-emc* **siecJe.** *Revue de synthese hjstorique,* **voi. 12, p. 133.**

teoretic. Condiţiile obiective care ar fi putut face să se nască ideea de clasă,. lipseau. De aceea, ideea pe care şi-p făceau autorii secolului era vagă, confuză şl ezitantă. Ei distingeau totuşi „clasele disponibile", „clasele industrioase", „avute", „salariate", „bogate" şi „clasele sărace"[1]. Dar tocmai multiplicitatea clasificărilor dovedeşte că aceşti scriitori confundau profesiunea, starea sau bogăţia cu clasa. Cîţiva filozofi făceau un început de distincţie între bogaţi şi săraci. Mably găseşte chiar că proprietatea este criteriul distincţlunii. „Proprietatea ne divide în două clase : în bogaţi şi săraci. .Primii vor prefera întotdeauna averea lor personală acelei de stat iar cei de al doilea nu vor putea îndrăgi niciodată un guvern şi nişte legi care îngăduie să fie nenorociţi,"[2] Helvetius zice chiar foarte clar: „Naţiunea e împărţită în asupritori şi asupriţi, în hoti şi oameni prădaţi. Dar dacă hoţii constituie un număr mai mic, de ce nu pier ei sub ameninţarea celor în număr mai mare ? Cui îşi datoresc ei salvarea ? Imposibilităţi în care se găsesc cei furaţi de a-rşi spune cuvînitul."[3]

Economişti ca Necker au avut şi ei, pînă la un anumit punct, o vagă conştiinţă despre diferenţierea în clase. „Clasa cultivatorilor se împarte în două ordine: acela aî antreprenorilor sau capitaliştilor care, posedă pămîntul şi muntele şi aceea a muncitorilor salariaţi". Necker ne arată interesul egoist al proprietarilor care exploatează pe muncitori şi conflictul ce rezultă şi în urma căruia „se stabileşte între aceste două clase ale societăţii un fel de luptă surdă dar teribilă, în care nu se poate calcula numărul nenorociţilor, în care cel puternic oprimă pe cel slab la adăpostul legilor, îii care proprietatea asupreşte prin prerogativele ei p£ omul care trăieşte din munca mîinilor Sale." R. Picard,

[1] **R. Picard,** *La lulte de* **c/asse** *dvant 1789, Revue d'economie politique,* **T. II, p. 625.**

- Mably citat de R. Picard, op. *cit.,* **p. £25.**

[3] **Helvetius, De** *l'homme...* **Oeuvres, T. IV, p. 127.**

pretinde chiar că Necker ar fi ajuns la formularea unei „legi de aramă a sărăciei crescînde"[1].

In acelaşi sens, Mercier spune: „Odată stabilită, proprietatea comite abuzuri, aşa cum se întîmplă întotdeauna aici, pe pămînt, şi inegalitatea averii este o consecinţă inevitabilă. Forţa, hărnicia, economia, sporesc o moştenire iar defectele contrare micşorează o alta. Astfel ^întregul' teritoriu al societăţii trece în mîna unui mic număr de oameni, în timp ce restul trăieşte într-un fel de dependenţă faţă de acest mic număr, fie ca sirnbriaşi, fie ca antreprenori ai mînuirii fondurilor şi al produselor lor."[2] Tot astfel Linguet scrie despre sărac: „e angajat cît se poate de ieftin. Mica sumă ce i se făgăduieşte abia dacă reprezintă preţul subzistenţei lui pentru ziua pe care o oferă în schimb... La ce bun reformele, cînd săracul trebuie să fie întotdeauna asuprit de hogat, căci acela caTe munceşte trebuie să servească întotdeauna pe cel care posedă."[3]

Fiziocraţii deosebesc clasa ***producătoare, clasa proletară*** şi ***clasa sterila.*** Cea dintîi este aceea a muncitorilor de pămînt, cum zice Quesnay: „care face să renască prin cultura pămîntului bogăţiile anuale ale naţiunii, care dă. pămîntul în lucru şi avansează fondurile necesare cheltuielilor agricole plătind anual arendă proprietarului de pămînt"[4]. Cea de a doua clasă este formată din proprietari, ce trăiesc din venitul pe

L. Cahen, *L'idee de lutte de classe au XVIIl-eme* si'ecJe, în Revue de *synthQSe historique,* 1906, voi- XII, p. 44 şi R. Picard, op. *cit.*

[2] Mercier, *L'Ami* des *hommes,* p. 17.

[3] Calat de L. Cahen, *art. cit-,* p. 51.

[4] Quesnay, citat de Cahen *art. cit.,* p. 49. Deja d'Holbach, *Sysleme social,* partea a IH-a, cap. VII, p. 74, scrisese: „O naţiune de comercianţi se pare că uită că în acelaşi timp ea cuprinde In mod obişnuit posesorii de pămînturi, care singuri, cum am văzut, sint adevăraţii cetăţeni *;* şi cu toate acestea pe ei Si sacrifică negustorilor avizi şi care nu au altă patrie decît sacul lor. Totuşi sînt cei dinţii care constituie naţiunea. Comerciantul nu face altceva de obicei decît să aducă naţiunilor trebuinţi imaginare, capricii, fantazii noi". Sau aiurea: .Banii pe care comerciantul îi aduce într-o ţară, se împart între indivizi puţini şi nu face nici un bine tuturor celorlalţi".

care li-1 plătesc producătorii. Cea de a treia clasă, ***la*** sfîrşit, „clasa sterilă" este aceea a comercianţilor, a. negustorilor oare alcătuiesc majoritatea ei şi oare joacă după părerea fiziocraţilor un rol social nefast. „Comerciantul tinde să cumpere cu preţul cel mai scăzut şi să revîndă cu cel mai ridicat, ca să-şi mărească pe cît mai mult posibil beneficiul ,în paguba naţiunii*: interesul său particular este opus interesului naţiunii."*

Dar cel-ce a întrevăzut pentru întîia oară distincţia cu adevărat modernă între ***capitalişti şi salariaţi*** a fost" Turgot. în clasificarea lui, nu este vorba numai de distincţia dintre oameni «producători» şi «sterim» sau dintre agricultori şi negustori. Pentru el, comercianţii şi proprietarii au ceva comun : făptui că posedă un^ ***capital.*** Prin aceasta se opun muncitorilor care nu au decît braţele lor de închiriat. La început toţi oamenii au fost cultivatori. Dar, după un timp, s-a produs o-deosebire : cei ce aveau pămînturi rele au trebuit să lucreze iar cei ce aveau pămînturi bune au fost între" ţinuţi de primii. Pe lîngă clasa ***muncitoare*** s-a format, astfel încetul cu încetul clasa ***disponibilă.*** Cei care muncesc pămfntul au în continuu nevoie de bani. Burghezii,, financiarii le avansează fonduri, dar le cer o dobîndă. Aşadar posesorii de capital financiar sau industrial exploatează şi ei pe muncitori. Proprietarii cer renta pămfhhilui, financiarii dobinda banilor. „Orice clasă ocupată să furnizeze diferitelor nevoi ale socie-. taţii, imensa varietate a produselor industriei se găseşte divizată în două grupuri, cQ] dintîi e'acela al! antreprenorilor manufacturieri, maeştri fabricanţi, posesori de capitaluri mari, pe care le valorifică sub formă de avansuri, şi al doilea, care este compus din simpli lucrători fără altă avere decît braţele, oferind, numai ***munca*** lor cotidiană şi neavînd alt profit decit[1] salariul."[a] Aceste două clase duc o luptă fără cruţare, care nu este altceva decît lupta dintre capital şi mun^ că. „Muncitorul care nu are decît braţele şL meseria sa, nu cîştigă nimic atît timp cît nu reuşeşte să-şi vîndă

[1] Quesnay, Oeuvres, p. 323.

[2] Citat de L. Cahen, *op. cit.,* p. 52.

altora ***munca sa. El o vinde mai scump sau mai ieftin,'*** dar acest ***preț mai ridicat sau mai cobdrit*** nu depinde numai de el: prețul rezultă din acordul pe care îl face cu cel care îi plăteşte lucrul. Acesta îl plăteşte mai ieftin decît ar putea; cum are posibilitatea de a alege dintr-un mare număr de lucrători, preferă pe cei care lucrează cu prețul cel mai scăzut. Muncitorii sînt aşadar obligați să coboare pe întrecute prețul. în orice domeniu e normal să se întîmple într-adevăr, ca salariul lucrătorului să se mărginească la ceea ce îi este necesar pentru a-şi procura hrana."[1]Cum se poate vedea uşor, Turgot exprimă în aceste rînduri, sub o formă cu totul modernă, ceea ce, un secol mai tîrziu, Lassalle va denumi„legea de aramă".

în Anglia, cel care formulează pentru prima oară distincția clară între capitalişti şi salariați este Adam Smith. Cu mult înainte de K. Marx şi Ricardo, Adam Smith susține teoria '„muhcii-valoaTe". S-a observat' foarte bine că diferitele teorii asupra valorii, formulate în secolul al XlX-lea, nti sînt decît teorii de clasă.. „Valoarea-muncă" este o teorie proletară, făcută p'en-[1] tru a justifica existența acestei clase, în timp ***ce*** „valoarea-ofertă şi cerere" sau „vaîoarea-oost de producție" exprimă interesele capitaliste[2].

Aoam Smith este deplin conştient de conflictul. dintre muncitori şi patroniiîn. toate meseriile, majoritatea muncitorilor au nevoie de un stăpîn care le avansează materia primă oâ şi salariile; şi hrana pînă ce termifiă munca. Acest stâpîn ia o paTte din produsul muncii Î5r său din valoarea pe care o adaugă munca materiei căreia i se aplică, şi aceasta e ceea ce constituie profitul sau. Prin înțelegerea care se face în mod obişnuit, între aceste două persoane, al căror interes este atît, de deosebit unul de altul, se fixează salariul mijlociu. Lucrătorii doresc şă cîştige mai mult, patronul caută să dea cît mai puțin. Cei dintîi sînt dispuşi să se grupeze pentru a determină ridicarea salariilor, cei de al doilea pentru a le coborî. Nu e uşor de prevăzut oare din aceste două partide în împrejurări obişnuite va învinge în luptă şi va impune în mod forțat celuilalt, toate condițiile sale. Patronii, fiind in număr mare, pot să se înțeleagă mai uşor, şi în plus legea ii autoriză sa se înțeleagă între ei. în toate aceste lupte, patronii sînt cei care pot sa reziste timp mai îndelungat.'"

Nu trebuie cu toate acestea să conchidem că ideile clare ale lui Smith şi Turgot sînt împărtăşite de toți scriitorii secolului al XVIII-lea. Trebuie mai degrabă sa constatăm ca opiniile lor sînt o excepție. Asemenea considerații nu se întîlnesc decît în concepțiile cîtorva filozofi sau economişti. Ceilalți, am văzut, nu fac decîl distincții destul de vagi între clase..în orice caz, toate ideile asupra acestei chestiuni păstrează un caracter literar, destul de îndepărtat de realitate. Poporul nu a luat încă- act de existența lui.[5] .

[1] **Turgot, *Oeuvres,* p. 15.**

[2] **D. I. Suchianu, *Le moment historique de 1815 â tmvers l'oeuvte de David Ricardo,* Paris, 1921 (these- droit).**

[1] **Adam Smith., *-La richcsse des nations,* p. 85—87.** L. **Cahen, *urt. cit.,* p. 55.**]!-"' ','

[2] ***M.* Halbwachs, *La classe* ouvriere ei *Ies niveauk, de'la* vie» p. 123, crede că nici țăranii rămaşi izolați in satele iof niuaveau sentimentul ca formează o unitate. In ceea ce priveşte muncitorii .chiar în timpul revoluției franceze, adică într-o perioadă de viață colectivă intensă, ei *im* cer ridicarea salariilor, dar protestează împotriva prețului ridicat al pîinii".**

CAP. II

PREISTORIA IDEII DE REVOLUȚIE (URMARE) : SAINT-SIMON ŞI SAINT-SIMONIŞTII

In clipa în care, In urma revoluției, se restabileşte liniştea, ideea de progres rămîne încă dominantă în filozofia socială a primului. imperiu. Acesta,' care se trage direct din marea revoluție, păstrează o bună parte din principiile ei. Eflorescenta ideilor optimiste, de progres şi perfectibilitate continuă în ciuda zguduirilor violente.

Oîțiva intelectuali care avuseseră contact direct cu endclopediştii, cu fiziocrații şi cu şcoala dreptului natural redeschid saloanele, reiau conversația asupra vechilor subiecte care, în epoca precedentă, cunoscuseră un succes atît de mare. Alții mai tineri, pe care cei dintîi îi inițiaseră, vor continua răspîndirea vechilor principii, modiftfcîndu-le prea puțin, forma.

Şi ei vor crede în posibilitatea de perfecționare a societății şi în ameliorarea ei prin difuziunea părerilor luminate. Vor împărtăşi, cu alte cuvinte, optimismul predecesorilor.

Figura cea mai caracteristică în această epocă, pentru ceea ce ne interesează pe noi, este aceea a lui Saint-Simon. Personalitate proteică, militar, industriaş, mic funcționar etc, — a cărui doctrină ridică multe dificultăți dacă încercăm să îi prindem sensul. „Aventurier în filozofie" cum îl numeşte S. Charlety, „feudal filantrop", cum îl numeşte Faguet, toate aceste formule care au încercat a-l defini, îi convin Sntrucîtva, atît

este de variată şi complexă doctrina lui. Dar o trăsătură rămîne sigură şi incontestabilă în doctrina sa t înrudirea cu raționalismul progresist al secolului al XVIII-lea. Cu toate că în multe din operele sale-am putea găsi oarecare dispreț pentru acest secol pe care îl consideră „critic", dizolvant, negativ, opus doctrinei sale oare vrea să fie „organică", pozitivă şi creatoare, concepția sa, cum vom vedea, va rămîne apropiată de marile idei ale secolului anterior. „Filozofia secolului trecut a fost revoluționară, aceea a secolului prezent trebuie să fie organizatoare", îi plăcea lui să spună. Cu toate' acestea, acelaşi Saint-Simon declara : „Condorcet este părintele meu spiritual". De fapt el .era continuatorul filozofiei progresului[1]. ,

Să analizăm cîteva din ideile pe care le împărtăşeşte cu secolul al XVIII-lea. Mai întîi optimismul şi credința în perfectibilitate. Chaştellux în opera sa ***Despre fericirea publică,*** proclamă că nu mai este decît un pas pînă la atingerea fericirii generale şi veşnice;'din închisoare, Condorcet sărbătorea revoluția, ca pe o auroră a viitorului, în timp ce Bernardin de Saiht-Piefre credea că omenirea, după ce a trecut printr-o epocă de aiamă şi una de argint, se pregăteşte acum sH intre Th epoca de aur. Saint-Simon este şi el convins de valoarea acestor achiziții progresive ale umanității.

Aşa cum. susțineau un TuTgot sau un Condorcet în filozofia istoriei, Saint-Simon distinge şi el etapele parcurse de omenire de-a-lungul istoriei. Un Herder sau un Lessing, in; Germania, arată transformările inconştiente petrecute în viața popoarelor. Dimpotrivă, Saint-Simon explică progresul în istorie pe de o parte prin extensiunea iubirii frățeşti şi a religiei, pe de alta prin dezvoltarea ştiinței şi a industriei. El crede în posibilitatea de reorganizare a societății datorită acestor doi factori. Progresele ştiințelor ' naturii, unitatea

---

[1] E. Faguet, *Politîques et moralistffs. SaitU-SImon,* p. 41. „Saint-Simon. are o mulțime de puncte comune cu filozofii secolului al XVIII-lea, optimism, credință în progres, , credință în filozofia istoriei şî în perfectibiliiate' ; a se vedea de asemenea AHengry, Condorcet, p. 805; G. Weill, Saint-Simon, p. 211.

adusă de ele in fiziologie şi psihologie, în fizică şi chimie, trezeau speranţa în posibilitatea unei sistematizări şi a unei unificări ştiinţifice a universului.

Atunci puterea nu va mai fi în mîinile teologilor sau a oamenilor politici, ci va reveni savanţilor. Regăsim aci dogma identităţii dintre raţiune şi virtute. Saint-Simon îşi pune problema : în care oare din următoarele două cazuri Franţa ar fi mai sărăcită : prin pierderea prinţilor, a conţiîor şi marchizilor sau prin aceea a chimiştilor, inginerilor şi fizicienilor ? Răspunsul neîndoielnic e că, in al doilea caz, sărăcia Franţei ăr fi mai mare, şi Saint-Simon constată că „societatea actuală este într-adevăr o lume răsturnată, pentru că oamenii de o utilitate indiscutabilă sînt subalternii celor dintîi". Această frază conţine esenţa gîndirii Jui Saint-Simon.

Societatea trebuie să fie guvernată de oameni capabili, de ştiinţă şi de aplicarea-aces.teta la industrie, Cînd va veni ziua aceea vor domni prosperitatea şi fericirea. Cei leneşi vor trebui să cedeze locul specialiştjjoc. .Guvernarea politică ya deveni **ea** însăşi inutilă atunci, cînd societatea va prezenta aspectul unei aşociaţii industriale cu guvernare autonoma. Această idee se găsea şi la Condorcet? se vede **aşadaT** că Saint-Simon era în mare măsură discipolul acestuia[1], Se ştie că după opinia; lui Saint-Simon puterea trebuia să fie încredinţată unei camere compuse din artişti, savanţi, industriaşi şi ingineri^ care să conducă societatea în felul consiliilor, de. administraţie, ale societăţilor corner&iaje, năzuind să realizeze numai opere pacifice, de utilitate sigură[2]. Poftit ica trebuie să se transforme : ea **va** deveni o ştiinţă pozitivă : „ştiinţa producţiei, adică

[1] **Ajlengry, op. *cit.,* p. 850. „Ca,.şi Saint-Simon, Condorcet vrea să înlocuiască toate puterile prin raţiune. Puterea legislativă nu e o putere pentru oameni; declaraţia principiilor de dreptate este lntr-un mai mare acord cu raţiunea ţ puterea executivă este un silogism; premiza majoră este legea, premisa minoră este -faptul, concluzia: aplicarea legii: la fel cu puterea judecătorească : premiza majoră: legea, premiza minoră: probele, conctU2ia : verdictul.'**

[2] **Sysfeme *industriei. Oeuvres campletes,* T. VI, p. 96.**

ştiinţa care are ca obiect stabilirea Ordinii celei miri' favorabile tuturor genurilor de producţie"[1]; sau: „în vechiul sistem, dispoziţiile principale trebuiau să aibă drept scop întărirea puterii guvernamentale şi odată cu aceasta întărirea dominaţiei plaselor înstărite asupra celor de jos... în noul sistem, dimpotrivă, dispoziţiunile principale trebuie să aibă scopul de a combina cît mai inteligent posibil lucrări de efectuat în folosul societăţii pentru a îmbunătăţi în mod fizic şi m6ral existenţa tu-' Unor membrilor e-i."-

„Franţa a devenit o mare manufactură şi naţiune^, francezăiin mare atelier"[1]. Absenţa conducerii politice va atrage după sine suprimarea claselor. 'Saint-Simon înţelege prin această împărţire în clase, o împărţire, între leneşi şi muncitori. „Toţi oamenii vor munci, şi fiecăruia îi va reveni obligaţia de a da în mod constant capacităţilor sale o direcţie utilă umanităţii"[4].

Pînă aici nimic nou. Saint-Simon se ya mulţumi oare să repete numai ceea ce afirmase filozofia progresului din secolul anterior ? Lăsînd la o parte originalitatea lui ca economist şi nestudiind la el decît începuturile gîndtr.ii revoluţionare, trebuie să recunoaştem ca, rămînînd apropiat de doctrina secolului al XyiH,leâ, Saint-Simon: aduce cîteva idei noi. Mai întîi-concepţia, sa despre progres are o cu totul altă fizionomie.

Un Condorcet, un Turgot, un Helvetius, studiau istoria mulţumindu-^se să constate şi să. afirme o perfectibilitate continuă. Metoda lor era strict., empirică. Ei-nu generalizau şinu îndrăzneau vreodată să facă o inducţie bazată pe cîteva fapte, din oare ar fi putut extrag^, o lege _a istoriei. Pentru ei, perfectibilitatea viitoare apărea ca o ***probabilitate.*** Saint-Simon, dimpotrivă* con, sideră progresul ca o lege fatală. El nu se mulţumeşte să interpreteze faptele trecutului ca o posibilitate de viilor, bazata .pe calculul probabilităţilor, ci, se. ridic^

[1] ***Lettres ă un americain,* Oeuvres, T. II, p. 189.**

[2] ***Oeuvres choisies,* T. II, p. 437—438.**

[3] **Sysfeme *industriei,* p. 91—92.**

[4] ***Lettres d'un habilant de* Geneve. Oeuvres *compietes,* T. I, p. 55.**

pînă la înălţimea unei legi generale. El pune întrucîtva bazele, unui determinism istoric, a cărui lege principală, cu caracter necesar şi fatal, ar fi progresul. Romantică la Herder, la Lessing şi .chiar în oarecare măsură, la Condorcet, filozofia istoriei devine Ia Saint-Simon o sociologie[1]. Metoda sa este aceea a unui pozitivist.

Dar el merge încă mai departe. Cu ajutorul acestei metode pozitive construieşte,,pentru prima oară, un tip concret de organizare ideală a societăţii, arătînd în mod clar, în ce fel se va realiza progresul. Utopiile unui Th. Morus, unui Campanella, unui Morelly, ale unUi Rousseau, erau proiecte vagi, care satisfăceau cel mult sentimente vagi. Saint-Simon, dimpotrivă, construieşte o societate viitoare, inspirîndu-se din *necesităţile actuale* ale epocii sale. El încearcă, într-un mod aproape ştiinţific, să arate care vor fi elementele reconstrucţiei viitoare a societăţii. Nu se lasă condus exclusiv de raţiune, utilizează şi observaţia. Prin aceasta, idealul revoluţionar devine ceva concret. Din credinţă vagă şi confuză într-un progres nedeterminat, et obţine forma precisă şi sigură a evoluţiei ulterioare. Spre deosebire de filozofii din secolul al XVIII-lea, care nu Sntrevedeau forma către care se îndreaptă societăţile, Saint-Simon va prezenta un program de valori, olar şi veridic. Un Fourier, un Proudhon, îi vor urma exemplul.

Dar mai mult decît atît. Cu Saint-Simon ideea de progres, deşi păstrează încă aspectul său moral şi intelectual, mai capătă unul nou. Inspirat de economiştii de la începutul secolului trecut, de Adam Smith sau Bentnam, Saint-Simon pune problema progresului în lumea economică. Ideea de utilitate, il interesează în primul rînd. Noua organizare pe care o propune, îi pare; fără[1] îndoială,[1] mai'profitabilă. Niciodată nu se încurcă in considerente de justiţie. Dreptul rămîne pe al doilea plan în concepţia lui. El confundă uşor ideea de drept cu ideea de legalitate şi cere regelui „să declare dominantă de drept clasa industrială dominantă

*** Asupra acestui punct a se vedea: P. Barth, Die** *Philosophie aer Geschichte als Soziologie,* **ediţia nouă 1922, p. 163—174.**

de fapt". „Dreptul va fi, aşa dar, faptul leganzăt şî nimic mai mult"[1]. Ideea de drept nu ÎI preocupă atît 'de intens, cum îi preocupa pe filozofii secolului ăl XVIII-lea. Ceea ce îl preocupă este, bineînţeles, interesul şi cere Academiei „să facă un cod ffll intereselor**, Ideea de dreptate de asemenea îl lasă indiferent*. <Qai menii revoluţiei puneau dreptatea înaintea fraternităţii. El găseşte că trebuie să inversăm rolurile. Astfel idealul social al lui Saint-Simon capătă un caracter pozitiv. EI este, dacă puteam întrebuinţa această expresie, un ideal realist.

Saint-Simon nu ţine seamă decît de ceea ce este mai real în sufletul omului: interesul. Dar urmărirea acestei politici de interes trebuie să se facă cu pasiune. „Nimic mare nu se face fără pasione". Pe baza acestor cuvinte, elevii săi vor întemeia o nouă religie, -cultul autorităţii, al ordinei şi al iubirii.

Ideea de progres devine la el o *idee* de *organizaţie,* lepădîndu-se de preocupările intelectuale ale secolului precedent şi luînd contact cu realitatea. Descinde în arena vieţii.

*

Nu trebuie nicidecum să ne închipuim ca Saint-Simon are o concepţie cu adevărat revoluţionară. Dimpotrivă, el urăşte epocile negative, pline de spirit de revoltă, înainte de toate vrea creaţie şi organizare. îşi închipuie ca francezii nu ajung la violenţe revoluţionare din lipsa unei educaţii morale[3]. El vrea să fie un reformist ăl epocii sale, nicidecum uri revoluţionar. „Dealtfel, noi nu vrem decît să uşurăm şi să luminăm cursul inevitabil al lucrurilor. Vrem ca oamenii să facă de aur<m înainte în mod conştient, prin eforturî^mai

[1] **H. Michel,** *Uidee* **de** *l'Etat.* **p. 191.**

[2] **H, Miche,l,** *op. cit.,* **ibid, .Această idee nu numai că .nu joacă nici .un rol în societatea aşa cum a conceput-o Saint-Simon, dar trebuie să fie înlăturată pentru a face loc ideii de fraternitate, de iubire.'**

[3] *Letlres de H. Saint-Simon â un americain, Oeuvres,* **T. XVIII, p. 155,**

directe şi cu un efect mai simţit, ceea ce au făcut pînă acum, ca să spunem aşa, fără ştirea lor, în mod lent, nehotărît şi foarte puţin rodnic."

Tonul ameninţător nu-i este caracteristic.. Nenumăratele lui scrisori adresate regelui, deputaţilor, industriaşilor încep prin aceste cuvinte: „Vă implor, maiestate...", „Vă implor, domnilor..." etc. Ceea ce imploră sînt măsuri legislative în conformitate cu părerile sale. Dacă întrebuinţează vreodată cuvîntul „revoluţie", nu-i acordă sensul obişnuit. înţelege prin aceasta o trecere morală ca aceea de la păgînism la creştinism, de la catolicism la reformă. Trecerea de Ia politeism la monoteism este, după el, revoluţia prin excelenţă[1]. In concepţia lui, „revoluţia" trebuie să fie condusă de rege şi de miniştrii săi! Abia dacă îşi îngăduie să atragă atenţia asupra urmărilor: pe care le-ar atrage un refuz posibil al regelui de a merge pe această cale : „Această revoluţie, oare este inevitabilă, care nu poate fi întîrziată, după cum s-a arătat, se va opera in mod paşnic şi prin bună înţelegere,, dacă va fi condusă de rege, adică dacă puterea regală se va pune în mod sincer în fruntea poporului şi-i va servi interesele. Această revoluţie va deveni sîngeroasă şi dezastruoasă pentru rege şi pentru familia lui, dacă puterea regală va intra In opoziţie cu interesele supuşilor. Această revoluţie va aduce naţiunii maxi nenorociri. Francezii vor deveni jucăria intriganţilor, se vor lăsa mult timp conduşi de doctrine bastarde,, dacă regele nu doreşte schimbarea, care trebuie să se opereze în orînduirea socială şi daca nu exercită, in aceste circumstanţe, o putere dictatorială/"[2]. O revoluţie regală şi preventivă, un fel de revoluţie, de-a-ndăratelea, aceasta e revoluţia pe caîe o visa Saint-Simon! ,

Sainţ-Simon nu este pentru abolirea completă a proprietăţii, vrea numai să o reformeze în vederea unei maxime utilităţi şi, prin aceasta, se deosebeşte de discipolii săi care vor să o suprime. El este pentru restaurarea religiei. în politică, se situează adesea alături de teocraţi şi are o mare simpatie pentru de Boîiald. Despre operele acestuia spune că „sînt admirabile, pline de viaţă, făcute pentru a inspira entuziasm savanţilor şi literaţilor"[1]. Laudă înclinarea teocraţilor. pentru „unitatea sistematică",, ei care „au condus spiritele către producţie şi instaurarea sistemului industrial", în ochii lui operele revoluţiei franceze nu sint decît concepţii meschine. S-a spus deci, pe drept cuvînt, fără ca aceasta să fie pe de-a-nfcregul adevărat, că din multe puncte de vedere „revoluţia pe care o visa el, era în fond o restauraţie"^. Adesea în faţa noutăţilor şovăia, îi lipsea îndrăzneala necesară unui revoluţionar: „extrem de conservator, în ciuda tuturor îndrăznelilor şi revoltelor sale, nu a putut vedea cum dispare vechea putere spirituală fără să creadă că e absolut necesară ridicarea unei alte puteri în fond cu totul asemănătoare celei dispărute"[3]. In sfîrşit, ceea ce îl caracterizează cel mai bine e lipsa activităţii revoluţionare. Se abţine de la orice propagandă militantă, nu aţîţă masele, îndemnînd la revoltă : „Se pot găsi în scrierile lui visuri, concepţii îndrăzneţe, dar nici urmă de spirit de revoltă, de ură socială, de pasiune subversivă. Dimpotrivă, sentimentul ordinei sociale, al ierarhiei şi al necesităţii puterii îl inspiră întotdeauna":*

Prin urmare, lipsa, completă a revoluţionarismului politic sau, ideii de luptă de clasă[5]. Cu Saint-Simon nu depăşim faza „revoluţiei-program". Să trecem acum la discipolii săi.

[1] **Ocuvres, T. XXII, p. Gi.**
[2] *Ibid.,* **T. XXIII, p. 71.**

[1] **Saint-Simon, Oeuvfes, T. I, p. 211.**
- E. Faguet, op. *cit.,* **p. 40.**
[3] ***Ibid.,* p. 39.**
[4] **P. Janet,** *Saint-Simon et ie sainl-simonisme, p. 22.*
[5] **El se mîndreşte că scrie „ca un nobil". Tot ceea ce făcut sau s-a spus cu adevărat mare în lume, s-a făcut de către nobili. Vezi** *Introduction aux travairx seientitiques da XtX-eme* ***stecie.*** **T. I, p. 60; sau denunţă „grozăviile înspăimântătoare pe care le atrage aplicarea principiului: egaJităţii, dînd puterea In miinile ignoranţilor".** *Lettres d'un bobitant de* **Geneve, T. I, p. 31.**

II

Ideea de revoluţie la saint-samonişti are ca bază distincţia între epoci organice şi epoci critice. Dacă urmărim cursul istoriei din antichitate şi pînă în timpurile moderne, găsim că aceste două feluri de perioade se succed aproape cu regularitate. „Astfel avem o primă şi largă clasificare a trecutului; putem să-l descompunem în *epoci organice,* în care se dezvoltă o OTÎnduire socială incompletă pentru că nu este încă paşnică, şi în epoci *critice,* în care vechea orînduire este criticată, atacată, distrusă şi care durează pînă în momentul în care un nou principiu de ordine este revelat lumii."[1]

Dar ce înţeleg saint-simoniştii prin „epoci critice" şi „epoci organice" ? Acestea din urmă sînt perioade istorice de creaţie legislativă sau morală, în care un principiu nou e acpeptaf de societate, la care ea se adaptează şi după care se organizează. „Epocile, critice", dimpotrivă, sînt epoci de revoluţie, de distrugere a vechilor principii, epoci în care se deşteleneşte pământul pentru proiecte noi. „Toate epocile organice au fost soluţii cel puţin provizorii ale acestor probleme curînd însă prin progresele realizate cu ajutorul acestor soluţii, adică la adăpostul instituţiilor sociale create de ele deveneau insuficiente, reclamau altele noi'r epocile critice, momente de luptă, de *ptoiest,* de aşteptare, de tranziţie veneau atunci să umple intervalul prin îndoială, prin indiferenţă faţă de aceste mari probleme, prin *egoism,* consecinţă obligatorie a îndoielii şi a indiferenţei. Ori de rîte ori aceste probleme sociale au fost rezolvate, avem de a face cu o epocă critică"[2].

E firesc atunci ca principiul de autoritate să asigure unitatea epocilor organice. O dogmă fundamentală domină, celelalte adevăruri nu ***sm*** decît subdiviziunile ei. Oamenii oad de acord asupra înţelesului ei, se supun autorităţii ei şi armonia domneşte în societate[1].

Dimpotrivă, în perioadele de revoluţie, divergenţa este completă, anarhia se manifestă, nevoia de distrugere a vechilor valori este susţinută peste tot. Atunci scopul activităţii sociale este complet ignorat, incertitudinea relaţiilor generale pătrunde şi în relaţiile particulare? adevăratele capacităţi nu mai sînt şi nu mai pot fi apreciate; legitimitatea puterii celor ce o exercită e contestată ; conducătorii şi conduşii sînt în război; un război asemănător se duce între interesele particulare care au căpătat pe zi ce trece o pondere tot mai mare în dauna *interesului general,* în sfîrşit ***egoismul*** se substituie *devotamentului* şi *ateismul, cucerniciei* ; omiul trece de la credinţă la îndoiala, la neîncredere sau mai curînd la negarea vechii credinţe j ei îndrăgeşte şi cîntă dezordinea, aşa cum adorase şi celebrase pînă atunci armonia."[2] Din acest lung citat se poate vedea, cu ce mînă de maestru au pictat saint-simoniştii revoluţia. După ce au descris şi definit cele două epoci, ei se apucă să verifice afirmaţia lor printr-o confruntare istorică. într-adevăr, e de ajuns să deschidem paginile istoriei''pentru a găsi periodic alternarea celor două epoci.

Le găsim în momentul declinului lumii vechi şi apariţiei creştinismului, în lupta reformei împotriva catolicismului, a revoluţiei împotriva vechiului regim: Saint-simoniştii consideră filozofia socială a secolului al XVIII-lea şi rezultatul ei, care e revoluţia de Ia 1789, drept o „epocă critică". Dar această „epocă critică" era necesară. Distrugerea vechilor privilegii era indispensabilă. Noaptea de 4 august este una din cele mai mari date-ale istoriei. Dar această epocă de distrugere, după ce şi-a îndeplinit opera, trebuie să înceteze. O eră de construcţie trebuie să urmeze. Altfel progresul şi perfecţionarea sînt în primejdie.

[1] *„La doctrine Saint-Simonienne",* **Oeuvres, T. XIL, p. 170.**
2 *La doctrine,* **p. 171—172.**

[1] *Ibid.,* **p. 173.**
[2] ***Ibid.,*** **p. 174—175; aceleaşi idei se găsesc în** *Ul-eme seance,* **pag. 177—179.**

Care este principiul, scopul suprem, ce determină alternarea succesivă a acestor două epocii? Saint-simoniştii îl găsesc în legea generală, care, după ei, creează istoria progresului: *asociaţia* ia locul anfago-*nismuîui*[1].

încă de la începutul istoriei, chiar în societăţile primitive, apare principiul, asociaţiei, căci omul nu trăieşte singur ci în *tamilie.* Mai tîrziu, mad multe familii se reunesc şi formează o cetate, acestea, la rîndul lor, cînd ajung la un oarecare grad de coeziune, formează *naţiunea.* în sfirşit, biserica, sub forma ei universalistă, reuneşte toate naţiunile într-o societate mare. Astfel principiul asociaţiei se afirmă creind societăţi din ce în ce mai complexe.

Dar şi *antagonismul* se afirmă de la început. Forma sub care se prezintă el este *exploatarea omului de către omr.* La origine, exploatarea se exercită asupra vieţii morale, intelectuale şi materiale a sclavului. Acesta nu are nici un fel de proprietate, nici un fel de demnitate, nai are nici măcar dreptul la viaţă în aifară de voinţa stăpînuflui său. Toate popoarele din antichitate au cunoscut această formă de sclavie. Cu timpul apare o clasă intermediară între stăpîni şi sclavi: *plebea.* Dar nici ea ou este maâ fericită. Nu se recunoaşte existenţa nici sub formă religioasă, nici politică, nici civilă, nu are nici drept de familie, nici drept de proprietate.

După prăbuşirea imperiului roman, exploatarea omu'hii de către om ia forma iobăgiei» Iobagul este ceva mai liber decît sclavul. Nu este legat decît de pămînt. Primeşte o parte din rezultatul muncii sale, are dreptul de a-şi întemeia o familie; existenţa lui e apărată de legea civilă şi religioasă.

Comunele aduc o diminuare a exploatării şi un spirit de libertate. în acelaşi timp, „sub influenţa creştinismului, activitatea materială a omului, deturnată pe încetul de la exploatarea semenilor săi, se îndreaptă din ce în ce, fără ca aceasta să fie ceruta direct de

[1] *Doctrine, W-eme seance,* **p. 182.**
[2] *Ibidem,* **p. 190.**

doctrina creştină, către exploatarea globului pămîntesc"[1]. într-adevăr, biserica creştină şi clerul catolic ne oferă prima schiţă de societate în care exploatarea omului de către om este suprimată. în locul ierarhiiîor de naştere se instituie egalitatea în faţa lui Dumnezeu. Mu se mai acordă prerogative naşterii, ci meritului şi capacităţi*i'*\

Revoluţia franceza şi progresul luminilor contribuie deopotrivă la _ suprimarea antagonismelor. Puţin cîte puţin exploatarea îşi schimbă complet înfăţişarea.

în trecut oamenii se exploatau unii pe alţii, în viitor ei se vor asocia pentru a exploata natura. Puţin cîte puţin antagonismul va dispărea complet. „Exploatarea omului de către om, iată starea relaţiilor umaine în trecut, exploatarea naturii de către oamenii asociaţi, iată tabloul pe care îl prezintă viiforuil[3].

Pentru moment sîntem încă destul de departe de ideal. Dacă războaiele au încetat de mult să mai aibă acel caracter feroce pe care îl aveau în antichitate, daca în relaţiile dintre popoare se remarcă mai multă omenie, în interiorul societăţii se menţine încă imperiul forţei fizice. Lucrul e vizibil mai ales în relaţiile dintre proprietari şi muncitori[1], între cei leneşi şi cei harnici.

Sclavia modernă este opoziţia între „proprietari" şi „neproprietari". „Dacă exploatarea omului de către om nu mai are acel caracter bruial pe care îl avea în antichitate, dacă ea niu mai apare în ochii noştri decît sub forme mai blînde, asta nu înseamnă că este mai puţin reală."[4]

Deşi nu mai este proprietatea stăpînului, lucrătorul nu este mai puţin exploatat. El este silit să trăiască din câştigul pe care i-1 procură munca braţelor sale, stăpînul primind pe nedrept rodiul şi veniturile proprietăţii. Şi această nedreptate se continuă graţie moştenirii. Unii *au moştenit proprietatea,* alţii *mizeria**.

[1] *Doctrine,* **p, 199.**
[2] *Ibid.,* **V-e** *lecon,* **p. 215;** *IV-e lecon,* **p. 199.**
[3] *Ibid.,* **V-e seance, p. 206.**
* *Ibid.,* **V-e** *lecon,* **p. 224.**
[5] *Ibid.,* **V-e 7econ, p. 225.**

Pentru acest motiv, cea dintîi dintre reformele cerute de saint-simonisti va fi suprimarea moştenirii. Aceasta va duce în mod necesar la suprimarea treptată a proprietății. Numai statul va fi proprietar şi va repartiza bogățiile fiecăruia după munca şi capacitatea sa.

In istoria exploatării, proprietarii se folosesc de dreptu l Ior de proprietate pe care nici un principiu nu-l justifică dar care le oferă în lupta socială un imens avantaj față de adversari. Dacă cel puțin proprietatea ar fi justificată prin muncă ! Dar majoritatea proprietarilor sînt „oameni fără ocupație". Ei nu se pot compara cu „antreprenorii" care îşi merită cîştigul. „Astăzi întreaga masă a muncitorilor e exploatată de oamenii pe a căror proprietate lucrează ; cavalerii de industrie suportă şi ei această exploatare in raporturile lor cu proprietarii, dar într-un grad incomparabil mai redus şi, la rîndul lor, participă la privilegiile exploatării oare apasă cu toată greutatea asupra clasei muncitoare, adică asupra imensei majorități a muncitorilor."[1]

Sainf-sirnoniştii condamnă venitul proprietății, dar nu au ajuns încă la ideile lui Karl Marx care condamnă şi cîştigul antreprenorului, chiar atunci cînd nu este proprietar. Ei nu cunoşteau încă teoria „valorii-muncă", care făcea posibilă această nouă distincție.

Nu am fi revenit asupra acestor idei ale saint-srâno-niştiloT, destul de cunoscute, dacă ele nu ar prezenta un aspect deosebit de interesant pentru problema care ne preocupă. în doctrina lor progresistă reapare elementul moral şi chiar capătă preponderență asupra elementului economic. Fără a fi egalitari sau democrați în politică, ei nu pierd din vedere nici o clipă noțiunile de dreptate socială, noțiuni care erau străine maestrului lor, Saint-sirnoniştii protestează împotriva situației prezente, nu numai. în numele avantajului si al profirhilui, ci şi în numele echității şi al dreptății. Soarta exploataților îi înduioşează şi exploatatorii le trezesc indignarea.

[1] *La doctrine de Saint-Simon,* p. 191—192.

în al doilea rînd, saint-simoniştii transformă şi perfecționează *ideea de organizare,* prezentă şi în opera lui Saint-Simon, într-o idee şi mai completă, de *unitate.* Unitatea, iată ce-i obsedează. înspăimântați de rezultatele anarhice ale marii revoluții, ei VOT să realizeze o regrupare a forțelor şi o disciplină nouă. Ea trebuie să pună capăt 'libertății anarhice şi lipsei de coeziune. „Fiecare individ este limitat la cunoştințele sale personale, nu există o viziune de ansamblu pentru a reglementa producția, oare se desfăşoară fără discernămînt, fără- prevedere Î insuficientă într-un-domeniu, ea devine excesivă într-altul; lipsei unei vizîrani de ansamblu, asupra nevoilor consumației şi resurselor producției, trebuie să-i atribuim crizele industriale."[1]

Saint-simoniştii urăsc egoismul şi izolarea, ca şi autonomia morală. Neînduplecați în credința lor în eficacitatea acestui anlti-iiwMvidualism, ce soluții propun ?

In primul rînd, se vor gîndi la *biserică,* care aduce cu sine ierarhia, disciplina, ordinea. Eugene Rodrigues slăveşte geniul lui J. de Maistre şi recomandă lectura operelor sale. „De la J. de Maistre, de la Ballanche, de la Lamennais, saint-simoniştii vor împrumuta elementele criticii lor asupra epocii prezente"[2].

în al doilea rînd, gîndiirea lor se îndreaptă către *stat.* în sistemul lor colectivist, statul devine singurul moştenitor, singurul legatar. Ei predică supunerea desăvîrşită în fața unui guvern căruia VOT să-i acorde cel mai mare număr posibil de atribuții. Acțiunea acestuia „trebuie să se întindă peste tot şi să fie totdeauna prezentă", în afară de o organizare administrativă puternică, ei cer o centralizare stringentă, o conducere unitară a tuturor acțiunilor. „De la producția materială unde domnesc prinții industriei, şi pînă la credință.

[1] *La doctrine de Saint-Simon,* p. 191—192; a se vedea de asemenea pag. 363.

[2] H. Michel, op. *cit.,* citind pe Enfantin: .Am găsit în de Maistre şi în părinții bisericii tot ceea ce am predicat, şi chiar praclicat asupra autorității şi libertății*.

Revoluția nu a comis o crimă lăsînd să iie profanat altarul printr-o scandaloasă concurență a cultelor ?"[1]

După ei, realizarea revoluției sociale, cu Pecqueur și mai tîrziu cu Marx, se va efectua în funcție de puterea de stat, căreia îi revine inițiativa transformărilor.

Atragînd atenția asupra importanței puterii centrale, ei vor atrage în același timp, „fără voia lor", atenția asupra necesității de a cuceri puterea politică, grație căreia s-ar putea realiza revoluția, idee pe care 1 Blanqui și societățile secrete o vor dezvolta mai tîrziu. 1

Dar în ceea ce îi privește direct, ***ideea de cucerire | a puterii poiitice le-a fost cu totul străină.*** Peste tot ,| și întotdeauna ei se păzesc sa apară ca destructori sau revoltați peste tot și întotdeauna predică supunerea si ;| ascultarea. Se abțin de la orice manifestare subversivă ; își arată în orice împrejurare preferința pentru | puterile autoritare și pentru țările autocrate. Le Chevalier în ziarul ***Globul*** luptă contra celor patru minciuni ale revoluției: egalitate, libertate, suveranitate J și fraternitate[2]. Cu ocazia revoluției de la 1830, ei cred | ca a sosit momentul. Dar masa muncitorilor rămîne indiferentă. în fața acestor iluzii pierdute, își făgăduiesc să nu mai încerce nici o experiență. Cîțiva mun- J cifori iau parte la conferințele din. strada Monsigny f sau din strada Taitbout, dar niciodată nu mai sînt împinși la cel mai mic gest de revoltă. Casimir' Perier j și guvernul din 1831 **VOT** să-i amestece cu orice preț în răscoala „mătăsarilor din Lyon". în urma dezbaterilor și la sfîrșitul procesului, se dovedește că au fost/J coanpfet străini de această afacere. Sub dotmnia lu& Ludovic Filip pierd orice influență, cu atît mai mult | cu cît, după sciziunea lui Hazard, cercul se dezmem-1 brează. Cîțiva prieteni credincioși îl întovărășesc pe,| Enfantin la Menillmontant. Alții, Olinde Rodrigues,! Bazard se dau de o parte, alții, în sfîrșit, ca Leche- J valier sau Oonsiderant trec la dootrina lui Fourier[3]. Atrași mai ales de forme complicate, complăcîndu-se

[1] **H. Michel, *op. cit.,* p. 211. Cf. G. Weill, *L'Ecole Saint-SIr* j *monîenne,* p. 14.**

[2] **G. Weill, op. *cit.,* p. 192.** *w*

[3] **S. Charlety, *Histoire du Saint-Simonisme,* p. 158.**

într-o atitudine ciudată, luînd aspectul unei secte de inițiați, saint-simonijștii rămîn în afara propagandei revoluționare. Așa spune și cel mai bun istoric al iar : „Saint-Simoniștii s-au încăpățînat să se țină departe de lume și să o uimească apărlmd în mijlocul ei ca învingători. Proastă tactifcă! Trebude să fii aproape de lume ca să o poți influența. Contactul acesta permanent și zilnic le-ar fi ascuțit sensibilitatea necesară pentru a simți dacă deviau sau pierdeau teren."[1] Erau prea savanți pentru a fi înțeleși de popor. -'

Nu numai că opiniile lor politice nu sînt revoluționare și nu prevăd o conspirație pentru cucerirea* puterii, dimpotrivă sînt chiar cu totul reactionbre. Ideea de autoritate îi fascinează. „A reconstitui autoritatea socială e așadar o necesitate rjrimordiailă". Ei predică supunerea oarbă și mai mult decrt atît ado^ rărea și venerarea puterii autoritare. „Saint-simoniștii, în ceea ce îi privește, nu au ezitat să preconizeze supunerea cât mai completă posibilă fața de putere și față de extensiunea atribuțiilor ei. Despre ea vorbesc cu emfază. Repetă, cu plăcere, că urmăresc să organizeze o putere care ***să fie iubită, adorată, venerată"***[2]. Altundeva spun: „Vom reveni cu bucurie la acea' virtute atît de desconsiderată, am putea spune atît ***âe*** disprețuită astăzi, Ia acea virtute atît de dulce și dfc ușor de practicat între ființe ce au un scop cxmiiu^pje care doresc să-1 atingă, atît de penibilă și de revoltătoare cînd se pleacă în fața egoismului, vom reveni cu dragoste la «(supunere»."[3] ;

Din această cauză, nu au admirație decît peratru țările autocrate. Sub Ludovic Fiilip copleșesc cu laude Austria lui Metternich în „care presa a fost interzisă de către împărat"*. Erafarttm, într-o scrisoare- cjM$e Heine, „laudă Austria care a știut să apere pri^c^mtl ordinei si disprețuiește vorbăria parlamentară"[5]. .. '

[1] **S. Charlety, *op. cit.,* p. 476.**

[2] **H. Mîchel, *op. cit.,* p. 210.**

[3] **G. Weill, op. *cit.,* p. 192.**

*** *Doctrine de Saint-Simon,* p. 330.**

5 *ibid.,* p. 193 și S. Charlety, op. *cit.,* p. 309.

In acelaşi timp, în politica internă, luptă împotriva şj liberalismului revoluţionar al „sans-culottes-ilor". în timpul celei de a doua republici sînt port-drapelul moderaţilor prin ziarul *Creditul* şi pTin revista, *Noua politică,* care are ca subtitlu: ziar *republican conservator*[1]. La instaurarea imperiului liberal, Napoleon al III-lea le apare ca o încarnare a ordinii şi autorităţii. Entuziasmul lor se îndreaptă către el.

Datorită acestor idei politice, saint-sâmoniştii s-au declarat, chiar de la început, duşmanii oricărei tactici revoluţionare. „Doctrina Iui Saint-Simon nu pretinde să intervină bruisc şi total în societate, impunlnd adoptarea unor forme imuabile. Ea este, înainte de toate, o doctrină a oportunităţii."[3]

Nevoia de creaţie şi ura împotriva oricărei distrugeri revoluţionare iau în concepţia lor proporţia unei idei fixe. Fac declaraţii peste declaraţii, pentru ca publicul să nu se însele cu priviire la concepţia lor şi să nu-i ia drept agitatori. Vor propagandă prin libera convingere; cer claselor superioare să-şi părăsească de bunăvoie avantajele şi nu prin conMrîngere. „Doctrina lui Saint-Simon **mu** recunoaşte altă forţă, pentru a conduce pe oameni, decît aceea a persua<siujnn a convingerii. Scopul ei e de a construi, nu de a distruge. Doctrina lui Saint-Simon, o repetăm, nu vrea să opereze o tulburare, o revoluţie; ea vrea să predice şi să îndeplinească o transformare, o evoluţie. Ea aduce în lume o nouă educaţie, o regenerare definitivă. Pînă în această zi măriile revoluţii care s-au **în**făptuit în societăţile omeneşti **au** avut, înbr-adevăr, **un** alt caracter : ele au avut **un** caracter violent... astfel, atunci cînd semnalăm o schimbare viitoare în organizarea socială, cînd anunţăm, de exemplu, că constituţia actuală a societăţii trebuie să facă loc unei constituţii noi, înţelegem să spunem şi să demonstrăm că trecerea de la una la alta nu va fi, nu **aT** putea să fie bruscă şi violentă, ci paşnică şi treptată pentru că ea nu poate fi concepută şi preparată decît prin acţiu-

[1] **S. Charlety, p. 391, G. WeUI, p. 391.**
[2] **Le Glooe, 15 Juîllet 1831.**

mea simultană a imaginaţiei şi a convingerii, a entuziasmului şi raţionamentului, pentru că nu poate fi realizată decît de către oameni însufleţiţi în cel mai înalt grad de sentimente paşnice."[1]

Aveau saint-simoniştii o idee despre clase şi despre luptă a claselor, aşa cum cred mulţi istorici ai socialismului ?

Se pare că o serie de texte răspund afirmativ la' această întrebare. -Dar trebuie să ne înţelegem mai întîi asupra noţiunii de clasă socială. O definiţie bună mai trebuie căutată, în special o definiţie obiectivă, empirică, pleoînd de la analiza faptelor". Se propun diferite criterii, dar care nu concordă cu o accepţiune completă şi generală a acestei forme sociale: în primul rînd — cum a făcut SchmoilleT —• diviziunea muncii sociale, adică profesiunea sau moştenirea profesiunii ; alţii — cum a făcut Karl Bticher — propun drept criteriu gradul de avuţie materială. în sfîrşit, M. Halbwachs a încercat să definească această noţiune împăcînd cele două criterii. Prin profesiunea sa, prin rolul său în diviziunea muncii sociale individul e creator, el produce valori care sînt preţioase Ia un moment dat în mediul său social şi pe care se sprijină solidaritatea socială în acel moment. Prin situaţia materială, individul este consumator în societate. El îşi reclamă dreptul la viaţă. Nivelul de viaţă şi nevoile sale constituie rolul său social. După aceste două criterii şi numai după ambele împreună, s-ar putea construi o definiţie a clasei sociale.

Noi credem totuşi că aceste două puncte de vedere sînt separabrle în timp. Pînă la începutul secoluluf <il XlX-lea, mai ouTÎnd pînă la revoluţie, funcţiunea pe care o ocupa cineva în viaţa socială, profesiunea forma baza noţiunii de clasă. Bogăţia materială avea

[1] **La doctrine de Saint-Simon.**
[2] **Asupra claselor sociale în general, a se vedea M. Halbwachs,** *Les classes ouvrieres et Ies niveaux de Ia vie, Jnttoduction; E.* **Goblot,** *Les classes sociales* **în** *Revue d'economie politique,* **T. XXVI** *ţ G.* **Schmoller, Precis** *d'economie politique,* **T. I • K. Bucher,** *Etudes d'histoire et d'economie,* **studiul despre .clasele sociale".**

din acest punct de vedere o importanță destul de mică. Un burghez foarte bogat rămine tot burghez şi prin aceasta intr-o stare de inferioritate față de un nobil sărac. Către sfîrşitul secolului al XVHI-leav o dată cu revoluția industrială, cu apariția capitalismu-lui, cu începuturile libertății economice clasele sociale încep a se grupa după puterea materială. Lupta de clasă este o luptă de la egal la egal din punct de vedere social, dar cu mijloace diferite. Bogații au în avantajul lor bogăția. Secolul al XIX-lea schimbă complet punctul de vedere al deosebirii claselor. în locul criteriului profesional, care face să se nască ierarhia, se instituie criteriul economic care, cel puțin din punct de vedere formal, juridic, stabileşte egalitatea. Care vor fi neajunsurile, şi dezavantajele acestei egalități ipocrite, ca şi inferioritatea sa față de punctul de vedere al ierarhiei profesionale anterioare revoluției de la 1789, ne va spune Karl Marx. Pînă la el, nu vom avea decît conjecturi asupra raportului şi evoluției claselor sociale.

Cu toate acestea saint-simoniştii au vrut să facă o politică muncitorească. Relațiile între saint^simonăşti şi muncitori au fost foarte bine evidențiate de studiul lui C. Bougle[1]. Saint-simoniştii voiau să-i atragă pe muncitori de partea doctrinei lor. Dar,, în această acțiune, ei nu au consimțit să sacrifice regulile ierarhiei, care Ie erau atît de scumpe, nici să facă alte concesii. S-au gîndii, înainte de toate, să ridice pe muncitori pînă la ei. Au organizat în acest scop un învdfdmînt muncitoresc. Din nenorocire aceşti intelectuali nu ştiau să vorbească poporului. De la început, „cînd muncitorii din 1830 vedeau apărînd pe, ziduri afişele curioase scrise cu litere de o şchioapă pe care le răspîndea şcoala: *Religia saint-simonistd,* prima lor reacție a fost să exclame : încă o manevră a iezuiților"[2].

De aceea muncitorii se arată neîncrezători chiar de Ia început. într-una din acele întruniri, Jean Reraaud a fost silit să cadă în demagogie, lăudînd excesiv

[1] C. **Bougle,** *Chez* **les** *Prophetes socialistei,* **articolul** *Saint-Simoniens* **et** *ouvriers.*

[2] **C. Bougle,** ***art. cit,*** **p. 15.**

virtuțile poporului, numai pentru a se **face** ascultat. Dar acesta nu era decît un mijloc, scopul suprem fiind altul. „Ideea **lor** nemărturisită rămînea o idee de «ierarhi», înțelegîud adică să continue a conduce. Ei şi-au dat doar seama, ca şi atîția alții, că pentru a ține, pentru a reține poporul, trebuie mai întîi să-**i** vorbeşti despre el **şi** apoi să acționezi alături de el... încă înainte de 1830, Vincard ne povesteşte (în *Memoriile episodice ale unui fost cîntăreț saint-simonist)* că predicatorii saint-simonişti aveau obiceiul să-şi ascundă misticismul îndărătul socialismului lor. Acesta era pavăza chivotului lor."[1] Publicul muncitoresc oare răspunde acestor invitații **e** departe de a fi omogen. Este format din croitori, pălărieri, cizmari, un sculptor în lemn, un maestru de dans, doi institutori etc... Aceştia sînt recrutați individual prin propaganda „pescuitorilor de oameni" şi nu se simt atraşi de saint-simonism pentru a apăra o solidaritate de clasă, ci mai mult pentru a-şi satisface interesele personale.

„Se întîmplă cîteodată ca un «pescuitor de oameni» (acesta e numele **caTe** se dă recrutoriior), să atregă 'la **saint**-simonism, cu o singură **mTeajă,** zece croitori' sau pălărieTi. Cel mai adesea însă numai hazardul vizitelor aduce pe lucrători la predicile saint-simoniste... public în fond cam eterogen."[2] Interesul acestor discipoli, proaspăt recrutați, apare destui de repede. Un tînăr se declară gata să se însoare conform riturilor safrit^simoniste, dar cere să i se dea în prealabil suma de trei sute de franci. Dodmont, tinichigiu, lasă să se înțeleagă' că el **ar** adopta doctrina, dacă **i-ar** procura de lucru. „Toți, fără excepție, declară Delaporte, vin Ia noi îm> pinşi de sărăcie şi lipsă", în timp ce Jules CheviaHer, din Dijon, declară că printre lucrătorii care se convertesc Ia saint-samonism „cea mai mare parte ne aduc brevete de invențiuui şi ne cer de lucru"[3].

Dar mi trebuie să credem că numai interesul material Ii îndrepta către sainit-simonism. Unii aderă la

[1] **C. Bougle. op.** *cit.,* **p. 16.**

[2] *Ibid.,* **p. 21.**

[3] *Ibid.,* **p. 25.**

acest curent determinaţi de ura împotriva religiei. „Astfel saint-simonismul, printr-un destin paradoxal, devenea în mîinile muncitorilor parizieni un fel de berbec pe oare ei îl îndreptau bucuros împotriva porţilor catedralelor gotice r mullţi dintre ei vedeau în credinţa saint-simonistă un mijloc de a-şi exprima solemn o veche pasiune anticiericală."[1] Fapt este că majoritatea muncitorilor nu aderă Ia noua doctrină, aşa cum ar fi aderat la un partid care ar fi apărat interesele clasei lor. Dealtfel, saint-simoniştii nu tind să susţină lupta de clasă. „Dacă saant-simoniştii nu au reuşit întotdeauna să transforme suferinţa muncitorilor într-un veritabil sentiment religios, ei au făcut — cel puţin — tot posibilul pentru a o împiedica să se exprime în gesturi neaşteptate de revoltă."[3]

în acel timp, cînd „răscoala devine o obişnuinţă şi un fel de instituţie" şi cînd acuzaţii întrebaţi asupra profesiunii lor răspundeau: „răsculat", „departe de a se lăsa antrenaţi pe acest drum, discipolii lui Saint-Simon sînt cei dintîi care reacţionează împotriva lui. Unii dintre ei cunoscuseră în tinereţe febra baricadelor. Alţii au început prin a fi conducători de conjuraţi. Dar convertirea lor îi obligă să-şi ia rămas bun de la aceste metode romantice. In ochii lor, tulburările de stradă nu pot decît să întîrzie rezolvarea adevăratei probleme care este de ordin economic. Astfel de lovituri sînt, în orice caz, contrarii legii iubirii, de care lumea are nevoie mai mult decît de orice. De aceea străzile devastate, geamurile sparte, obloanele ciuruite de gloanţe sînt pentru saint-simonişti un spectacol de nesuportat. Ei blamează «pietrele poporului» ca şi «baioneta burgheză». A împiedica reizburaiirea răscoalei, iată una din ideile lor fixe."[1] Iată de ce în *Globul* din 18 decembrie 1831, Olinde Rodrigues se declară împotriva actelor de violenţe de la Lyon. „Drapelul oare a fost înălţat la Lyon este un mare simbol. Dar evenimentele din Lyon nu vor fi niciodată un mare

[1] *Ibid.,* **p. 31.**
[2] *Ibid.,* **p. 32.**
3 *Ibid.,* **p. 35.**

eveniment. Ah! Niciodată gloria nu se va alipi sîngelui vărsat în sînul membrilor aceleiaşi familii, între **muncitori."'**

De aceea saint-simoniştii fac o propagandă pacifistă. Lenoir laudă pe părinţii săi, pentru că l-au învăţat această virtute. „Astfel am învăţat datoria mea în mişcarea saint-simonistă : să contribui cit voi putea la înlăturarea efectului pasiunilor populare, arătînd muncitorilor că mijloacele violente merg exact împotriva intereselor lor, să fac pe săraci să iubească pe cei bogaţi, pe bogaţi să iubească săracii."

Proletarii trebuie să fie, după concepţia saint-simonistă, „ca femeile, fiinţele păcii prin excelenţă"[2]. Dar pentru a aduce pe muncitori la această concepţie pacifistă „cel mai bun mijloc era, fără. îndoială, de a-i supune ierarhiei atît de preţioase în ochii saint-simoniştilor. Asupra acestui punct, ei se străduiesc să răi mină intransigenţi. Susţin că poporul trebuie să se plece în faţa acelora care sînt într-adevăr siăpînii săi naturali, adică nu sînt desemnaţi numai printr-o ereditate întîmpiătoare, ci de capacităţi verificate,. Supunerea e, în acest caz, principala virtute."[1]

Dar unii adepţi sînt nemulţumiţi de această tendinţă spre ierarhie. Vincard se plînge de ea: „Ei bine, îmi spuneam, omul nu ştie singur, nu are intuiţia a ceea ce este apt sa facă? Există clasificatori care, cu.de la sine putere, ne împing pentru totdeauna, ca.pe oi, intr-un ton de supunere, din care nu trebuie sa ieşim niciodată."* Nevoind să renunţe la slăbiciunea lor pentru autoritate şi ierarhie, saint-simoniştii au numai o influenţă foarte mică asupra proletariatului. Ideea

[1] **Citat de C. Bougle, ari.** *cit.,* **p. 36.** ,
[3] **C. Bougle, op. cit-, p. 38.** •
[3] *Ibidem,* **p. 39. Enfantim lăudînd pe Flachai scria: „Astâli *icest sentiment {supunerea) este foarte ascuns, distrus ori aproape pierdut de oameni; Azi nu se ştie ce înseamnă a iubi uri^ superior şi încă mai puţin ce înseamnă a te apropia de un iaie rior. Iată de ce este atit de firesc ca im-inferior să acorde -atî de puţină iubire pentru iubirea attt de puţină pe care o- pri «neste. Ei bine, copiii mei, cu asemenea conducători răscoala ni mai e posibilă." (citat de Bougle, p. 40.)**
[4] **C. Bougle,** *art. cit.,* **p. 43.**

de organizare a muncitorilor într-o clasă autonomă, opusă burgheziei capitaliste, Ie-a fost cu totul străină. Dimpotrivă, ei voiau să împace acest antagonism printr-o iubire reciprocă. Se poate totuşi spune că au contribuit la formarea sentimentului de independenţă şi de demnitate muncitorească şi, astfel, indirect, la formarea conştiinţei de clasă[1].

Se exagerează atunci cînd se afirmă că saint-simoniştii sînt cei dintîi caTe au avut ideea luptei de clasă. Scriitori anteriori avuseseră noţiunea aceasta. Am văzut mai sus că în secolul al XVIII-lea" exista deja o oarecare concepţie de clasă. Saint-simoniştii împing lucrurile ceva mai departe. Ei vor împărţi istoria în două clase: aceea a leneşilor şi aceea a muncitorilor; a exploatatorilor şi exploataţilor. Ei vor declara în programul lor că istoria nu este altceva decît „exploatarea omului de către om". „Azi masa muncitorilor e exploatată de oamenii a căror proprietete o folosesc"[2]. Ei disting, aşadar, două clase duşmane: proprietarii şi neproprietarii. Dar această distincţie nu e prea clară, Căci cum se poate şti unde sfîrşesc caracteristicile primei categorii şi unde încep caracteristicile celei de-a doua? Care e graniţa care separă un grup de celălalt? Saint-simoniştii nu ne-o indică. Există clase intermediare pe care mi le-am putea aşeza mei într-una, nici în cealaltă.

Ţăranii, de exemplu, care sînt şi proprietari şi muncitori heputînd fi totuşi trecuţi nici în rîndul proletarilor, mici îrrtr-al proprietarilor. Asupra acestui punct

[1] Aceasta e concluzia studiului d-lui C. Bougle: .«Emanciparea muncitorilor prin el înşişi», acest strigăt de provocare nu apare încă. Dar multe semne îi anunţă izbucnirea, ideea e in aer. Numeroase spirite In cartierele mărginaşe se obişnuiesc puţin cîte puţin cu acest nou fel de a pune problema socială, tn ciuda lui, saint-simonismul contribuia el însuşi Ia această pregătire. Întemeietorii «gradului de muncitor» stat iniţiatori depăşiţi de roase. Ajutaţi de curentul secolului, socialismul aristocratic al fiilor lui «mesia-gentilom» va fi unul din premergătorii democraţiei sociale". C, Bongle, op. cil., pagj 50.

* tn text .secolul al XVH-lea" (probabil -greşeală de tipar, n. ed.).

[2] *La doctrine de Saint-Simon,* p. 176.

domneşte în doctrina saint-simoniştilor cea mai miais* confuzie. Ceea ce numim mică burghezie, mici rentieri, mici negustori, meşteşugari, intelectuali, aceştia toţi sînt aşezaţi printre proletari, deşi funcţiunea lor economică este potrivnică socialismului.

Dar cel mai bine se vede lipsa unei idei clare asupra clasei muncitoare, atunci cînd Bazard şi Enfantin, ridicîndu-se la o filozofie a istoriei, identifică această clasă cu sclavii antichităţii sau cu iobagii evului mediu. Faptul dovedeşte că nu-şi dau seama de condiţiile specifice care au produs capitalismul industrial Dacă ar fi înţeles rolul pe care această clasă năseîndă, „cea de-a patra stare", avea sa-l joace în producţia viitoare, ei ar fi ajuns să-i considere şi pe antreprenori, ca şi pe proprietari, drept exploatatori ai proletariatului, aşa cum a arătat mai tîrziu Karl Marx. Ori, dacă se arată severi faţă de proprietari, în schimb sînt indulgenţi faţă de antreprenori, al căror cîştig le pare legitim[1]. Cîştigul antreprenorului nu este — pentru ei — acelaşi lucru cu venitul proprietarului, deoarece cel dintîi est© considerat un salariu pentru capacitatea de conducere şi organizare. Se poate ca antreprenorul sa exploateze şi el pe muncitor, dar fatpul acesta e un abuz, un exces, nu un viciu organic al societăţii. Includerea unui element capitalist, sub înfăţişarea antreprenorului, în clasa muncitorilor răpeşte concepţiei saint-simoniste orice simetrie şi orice claritate. Noţiunea devine confuză şi fără contur precis.

Şi dintr-un alt punct de vedere, se arată saint-simoniştii străini de o idee foarte precisă asupra luptei de clasă. Rivalităţile, opoziţiile, care se nasc din lupta claselor necesită formarea unor partide politice corespunzătoare, O clasă care are nevoi urgente şi reale se transformă într-o clasă-partid, într-o clasă militau^ tă, ca aceea a proletariatului de astăzi. Ea vrea să lupte pentru drepturile sale, şi găseşte teoreticieni care o susţin. Se ştie totuşi că nu există aproape nici un con-

[1] Ch. Gide et Ch. Rist, *Histoire des doctrines economiques,* ed. 1920, p. 254.

tact real între saiiit-simonişti şi clasa muncitoare.[1] Ei s-au ţinut întotdeauna departe de această clasă printr-o atitudine semiaristocratică. Reformele pe care le cereau semănau cu nişte cadouri pe care o seamă de intelectuali luminaţi şi lucizi ie ofereau claselor asuprite.

Dar toate acestea indirect. în mod direct, cum am văzut, ei condamnă orice luptă şi predică alianţa între clase[2]. Doresc ascensiunea proletarilor în clasele superioare, făcînd din ei nişte „arivişti". Nu pot înţelege că o clasă care suferă poate să devină o clasă revoluţionară, care să lupte pentru cucerirea puterii. Actele de violenţă le apar ca un rezultat al stării de înapoiere a muncitorilor.

Interpretarea pe oare gindirea saint-simonistă o dă luptei de clasă, corespunde situaţiei sociale a proletariatului din acea epocă. Clasa muncitoare nu ajunsese încă la o dezvoltare deplină, nici numeric, nici sub raportul conştiinţei de sine. Mai mult, clasa muncitoare se află într-o totală înapoiere intelectuală. Cîteva fapte ne vor lămuri asupra situaţiei în care se găseau muncitorii. Atît timp cît o problemă nu şe pune în lumea faptelor, ea nu se pupe nici în lumea ideilor.

Viilerme[3], ne arată că în regiunile din nord, ca Lille, Saint-Quentin, ca şi în acelea de răsărit, Ia Mulhouse, in fond ***în*** regiunile cele mai industriale ale Franţei, muncitorii trăiesc într-o mizerie neagră şi într-o stare de cvasi-animalitate. .„Aceşti nenorociţi, abşoltit goi pînă la brîu, obosiţi, năduşiţi, abia trăgin-

[1] **S. Charlety,** ***op. cit.,*** **p. 476.**

[2] **Tugan-Baranowsky, op. *cit.,* p.- 218. »Ar trebui să credem, prin urmare, că triumful orînduirii socialiste ar fi fost considerai de saint-simonişti ca un. rezultat al luptei de clasă. Totuşi această idee le-a fost cu totul străină şi ei au respins-o categoric, ceea ce se explică prin faptul că, pentru saint-simonişti proclamarea doctrinei lor trebuia să inaugureze o eră nouă în istoria universală, în care lupta claselor devenea de prisos. De aceea saint-simoniştii n-au scos pentru prezent nici o concluzie practică din lupta de clasă, pe care o recunoscuseră pentru trecut; ei nu au creat o noua tactică socialistă 1"**

[3] **Viilerme,** *Tableau de l'etat physique des ouvriers en sole, iaine* **ele. T. I, p. 27.**

IM

du-şi sufletul, aveau aproape toţi muşchii într-o agitaţie continuă, erau nişte vite de tîrg; aspectul lor era revoltător..."[1]; „durata zilei de lucru la lumina lămpii este pentru ambele sexe şi pentru toate vârstele, după anotimp, de la patrusprezece la cincisprezece ore, dintre care una sau două ore pentru masă, ceea ce reduce munca efectivă la treisprezece ore pe zi."[2]

Atelierele din Mulhouse dau de lucru Ia cinci mii de muncitori, dintre care un număr destul de mare de femei şi copii. Iată tabloul pe care l-a schiţat Viilerme : „Trebuie să-i vezi sosind în fiecare dimineaţa în oraş şi plecînd în fiecare seara. Printre ei se afl.ă o mulţime de femei palide, slabe, mergtnd desculţe prin noroi si care — pentru că nu au umbrelă — poartă pe cap, cînd plouă, şorţul sau fusta de deasupra, întoarse, pentru a-şi apăra faţa şi gîtul. Un număr mai mare încă de copii tot atît de murdari, tot atît de supţi la faţă, îmbrăcaţi în zdrenţe pline de uleiul motoarelor, care-i împroşcă îm timpul lucrului."[3] La Sedan ziua de lucru ajunge la 16 ore. Salariile în industria textilă : salariul mijlociu pentru un adult era de 2 franci, pentru femei 1 franc, pentru copii de 75 cenţi[4], în raportul făcut pentru expoziţia din 1834, guvernul admite un salariu mijlociu de 1,57 franci. Viilerme spune că în Alsacia, în 1832, salariul scade pînă Ia 75 cenţi în medie pentru femei, bărbaţi şi copii. Buret spune că ziua de 15—16 ore era plătită în medie cu 1 franc[5]. La Mulhouse un ţesător nu cîştigă mai mult de 60 cenţi pe zi. Cel mult,

[1] *Ibid.,* **T. I, p. 25. E. Buret,** *Sur la misere des classes laborieuses en Angleterre et en France,* **T. I, p. 138 şi urm.**

[2] *Ibid.,* **T. I, p. 28, E. Buret, ibid.,** *Livre 1, Section premiere;* **livre II, p. 350.**

[3] **Viilerme, op.** *cit.,* **citat de Fourniere în** *op. cit.,* **65. E.' Buret, op.** *cit.,* **p. 258 şi următoarele, 241 şi următoarele.**

[4] **E. Fourniere,** *Le regne de Louis-Philippe,* **în** *L'Histoire socialiste de Jaures,* **p. 65. Cf. E. Levasseur,** *Histoire des classes ouvrieres,* **t. II, p. 253, 259.**

[5] **E. Buret,** *Sur Ia misere des classes laborieuses en Angieterre el en France.*

dacă la Paris, în industriile de lux, salariile pot atinge suma de 2,50 franci[1].

Evident, nu trebuie să scăpăm din vedere că această stare de lucruri este în mare parte determinată de criza economică din 1830, în urma căreia salariile au suferit o nouă iscădere. Cu toate acestea, în vreme normală, lucrurile nu mergeau mult mai bine. E uşor de închipuit că în aceste condiţiuni sărăcia şi lipsa erau foarte mari. După un tablou al statis ti danului Balbi[2], în 1830, şapte milioane şi jumătate de francezi nu pot să cheltuiască pe zi decît cîte 25 cenţi, şapte milioane şi jumătate cîte 35 cenţi, şapte milioane cîte 40 cenţi şi trei milioane cîte 50 cenţi pe zi. în total douăzeci şi şase de milioane locuitori dintr-o populaţie totală de 31 milioane trăiesc cu un venit variind între 25 şi 50 cenţi pe zi. Pecqueur, care reia aceste cifre către 1839, le declară incontestabile. Villeneuve Bargemont afirmă că ila Paris săracii constituiesc 1/7 din totalul populaţiei. Acelaşi autor găseşte în Franţa un milion şi jumătate de săraci, în timp ce Buret găseşte 1 120 000. E. Fourniere găseşte aceste cifre mult prea mici.

Această clasă de nenorociţi reprezintă ceea ce s-a numit mai tîrziu „lumpenproletariat". Dar semnalul de luptă nu se va putea înălţa niciodată din acest mediu de suferinţa. Cum a arătat Karl Marx mai tîrziu, starea de mizerie, aproape de paralizie în care se găseau, luau muncitorilor îndrăzneala de a protesta. Se ştie că clasa muncitoare nu a început să se trezească şi să lupte decît în momentul în care s-a îmbunătăţit situaţia ei materială şi intelectuală. Elementele revoluţionare s-au recrutat dintre reprezentanţii clasei mai avute, în această epocă totuşi mizeria era atit de mare încît paraliza orice gest de revoltă. Autorii timpului ne arată că hrana se reducea la o supă de legume cu pîine. Nici vin, nici zahăr, rar carne. Locuinţa e îngrozitoare. Cinci sau şase persoane locuiesc în aceeaşi cameral „Muncitorii din industria lînii din Lodene, in mijlocul unui ţinut cu aer curat şi lumină, locuiesc pe străzi înguste, îngrămădiţi în familii de cinci, şase persoane într-o cameră umedă de subsol, prost luminată, neaerisită, sau în mansarde înăbuşitoare în timpul verii. Aproape de Sainte-Marie în minele de la Nantes, se petrece acelaşi lucru."[1] „La Rouen, lucrătorii locuiesc în genere pe străzi înguste, în case murdare, umede, rău împărţite, adesea construite din lemn, cu camere mici şi întunecoase"[2]. Alcoolismul face ravagii. Muncitorul îşi uită mizeria numai la circiumă. în multe cazuri, chiar patronii, din diferite motive, îi împing la alcoolism[3]. Prostituţia de asemenea face ravagii. Domneşte un fel de promiscuitate între sexe. Acelaşi Viilerme ne spune că la Reims copilele între 12 şi 15 ani, lipsite de pudoare, se oferă seara trecătorilor[4].

Importanţa socială şi gradul de consideraţie de care se bucură această clasă este o consecinţă a situaţiei sale juridice. Ca şi în dreptul roman, muncitorul este considerat un minor. El nu poate testa în justiţie. Declaraţia patronului este prezumtiv adevărată pînă la proba contrară. înfiinţarea „livretului" ia muncitorului orice libertate : el se află legat de fabrica în care lucrează şi pe care nu o poate părăsi cînd vrea : „Robii pămîntului au devenit sclavii uzinei".

Să lăsăm să vorbească un autOT al timpului : „Conducătorul atelierului care a avansat unui muncitor bani în contul salariului înscrie suma in livretul pe care muncitorul trebuie să-1 aibă conform legii. Muncitorul care a primit avansuri — dacă încetează de a lucra pentru un maistru — nu poate să-şi primească livretul, nici să-şi dea demisia, decît după ce şi-a plătit datoria fie în bani, fie în muncă." Şi E. FouTniere, care citează acest pasaj dintr-un autor al timpului, adaugă : „Pierzîndu-şi libertatea, el pierde jumătate din

[1] **E. Levasseur, op. *cil.,* ne dă un tablou complet al salariilor timpului. Cf. Fourniere, p. 67.**

[2] **Citat de E. Fourniere, *op. cil.,* p. 68.**

[1] **E. Fourniere, *op. cit,* p. 721 ; E. Levasseur, *op. cit.,* p. 266.**

[2] **Viilerme, *op. cit..* T. I, p. 82.**

[3] **E. Levasseur, *op. cit.,* T. II, p. 289.**

*** Viilerme, op. *cil..* T. I, p. 226. E Buret, op. cil-, T. I, p. 408—409.**

sufletul său, grija drepturilor sale, a demnităţii, a respectului uman; toate acestea dispar în disperarea posomorită a unei vieţi de muncă, de surmenaj, lipsită de soluţie"[1].

Lipsesc şi organizaţiile profesionale. Graţie lor, muncitorul s-ar fi putut bucura de un ajutor material şi în acelaşi timp asociaţia mutuală ar fi dezvoltat mai uşor în el conştiinţa de clasă şi sentimentul puterii. în primul rînd, legea împotriva întrunirilor a interzis orice încercare de asociere. în 1831, urmările pentru delictul de întrunire ajung la 40 pînă la 51 cazuri; în timp ce în 1833 ele ating cifra de 90. în consiliile unite ale muncitorilor şi patronilor, aceştia din urmă constituie cel puţin jumătate din membri plus unul. Şi numai muncitorii care cotizează sînt admişi. în timpuri atît de aspre pentru el „muncitorul nu merge cu gîndul pînă Ia emanciparea totală de orice servitute economică; o zi de lucru mai scurtă, un salariu ceva mai bun, un tarif fix, iată cele mai înalte aspiraţii ale sale."[2] Dar oare sînt organele care vor putea realiza aceste deziderate ? Companionii păstrează acelaşi caracter de asociaţie religioasă, pe oare ÎI aveau în secolul al XVl-lea[3]. Ei păstrează aspectul unei societăţi secrete ; nu au statute scrise. Iniţierea ia uneori o formă solemnă, magică, exact ca în orice sectă, de exemplu la francmasoni*. Se cereau probe grele şi bizare, dacă nu chiar ptline de cruzime iar alteori umilitoare. Organizaţia păstra un caracter riguros ierarhic. Maiştrii asupreau pe muncitori, care se supuneau în nădejdea că într-o bună zi vor fi şi ei patroni şi vor putea face la fel. Scopul acestor companionaje era ajutorul mutual, asigurarea locurilor, de muncă şi apărarea profesiunii. între aceste asociaţii domnea cîteodată o ură şi o rivalitate necruţătoare. Membrii lor ajungeau adesea la încăierări. După literatura timpului, moravurile erau de

[1] **E. Fourniere, op.** *cit.,* **p. 74,**
[2] *Ibid.,* **p. 27.**
[3] **E. Levasseur, op.** ***cit.,*** **T. II, p. 233—234.**
*** Martin Saint-Leon,** *Histoire du Compagnonage* **; E. Levasseur, I'. II, p. 234; E. Fourniere,** *op. cit.,* **p. 233.**

o mare cruzime. Se citează cazuri în care au avut loc asasinate[1]. '.

în astfel de condîţţuni, instituţia continua să-şi păstreze caracterul ei medieval şi nu corespundea cerinţelor moderne. Puţin cîte puţin ierarhia tinde să dispară şi companionii devin egali. Se citează cazul lâcâtu* şilor din Lyon care au întemeiat un sindicat. Dar aceste cazuri sînt rare.

Mişcările de emancipare, sub forma grevelor, sînt de asemenea destul de rare. Greva minierilor din Anzin, a stolerilor din Paris în 1831, în sfîrşit răscoala din Lyon în 1831, păstrează toate un caracter local. „Sînt răscoale ale foametei, făcute din disperare". Ele nu au un caracter social[2]. *In* special răscoala din Lyon, „această mişcare proletară se caracterizează prin faptul că nu are la bază nici o tradiţie şi nu afirmă nici o doctrină"[3]. „Proletariatul nu cere încă socoteală ; vrea numai să fie plătit după foamea lui"*.

Singurele organizaţii de solidaritate muncitorească, deşi încă la începuturile lor sînt acelea ale „societăţilor de ajutor mutual". Imprimeria naţională, croitorii din Paris, încep a se grupa în sindicate de ajutor mutual.

în sfîrşit trei societăţi de ajutor mutual: „Societatea filantropică a lucrătorilor croitori", „Societatea Vulturului" şi „Societatea Progresului", se contopesc pentru a forma o comisiune centrală. Ele înfiinţează chiar un atelier pentru şomeri. în urma plîngeriior făcute de patroni, poliţia face o descindere, percheziţionează şi dizolvă societatea. în ciuda eşecului, exemplul este urmat în provincie, de tăbăcarii din Lyon, de mănuşarii din Grenoble etc. Curentul rămîne totuşi destul de slab. El nu constituie încă puterea clasei proletare. Acestea sînt forma şi gradul de dezvoltare al clasei muncitoare în epoca saint-simoniştiloT. Mize-

[1] **E. Levasseur,** *ibid.*
[2] *Ibid.,* **p. 240, 242, 246. E. Fourniere, on. cit., p. Z33—**
[3] **E, Fourniere, p. 142.**
*** Ibid., p. 79.**

ria intelectuală, morală şi fizică, degradarea juridică, absenţa unei organizaţii, nu puteau să producă o conştiinţă de clasă nici în rîndul muncitorilor, nici în riadul teoreticienilor care se interesau de soarta lor.

Doamna de Stael avea obiceiul să spună că ordinea socială se bazează pe capacitatea de suferinţă a muncitorilor. Dar cum ar fi putut fi altfel, în starea în care se găseau, mai ales dacă adăugăm la aceasta şi desconsiderarea publică care îi înconjura ? „Muncitorii aveau atît de puţin sentimentul valorilor, al demnităţii şi al soartei lor în viitor, incit Martin Naudaud va putea spune că în această epocă ei erau unanim dispreţuiţi. Cum ar fi putut avea încredere în ei înşişi, muncitorii, zdrobiţi astfel nu numai sub greutatea deznădejdei lor, dar şi sub aceea a indiferenţei generale şi chiar al dispreţului ?"[1]

In această situaţie partidele clasei muncitoare lipseau de fapt cu totul. Din cînd în cînd cîte un partid republican punea în program îmbunătăţirea clasei muncitoare. Dar, partide adecvate nu existau. în această fază nu avem de-a face decît cu societăţi secrete sau cluburi. Dar un club politic nu e încă un partid. Clubul nu are o existenţă publică şi recunoscută r el păstrează caracterul misterios pe care îl au sectele, tinzînd totuşi să-şi facă puţina publicitate utilă, dar fără să se compromită. Forma de club este caracteristică pentru începuturile unei idei, care e încă timidă şi nu se bucură de un sprijin social puternic. Partidul are un program, clubul are şi el, fără îndoială, dar mult mai vag în ceea ce priveşte mijloacele de acţiune. Clubul recrutează membrii indiferent de unde şi indiferent cum, cu condiţia să satisfacă un minim de cerinţe.

Ei pot i să aparţină în acelaşi timp şi altor cluburi şi. asociaţii. Membrii unui partid aparţin în exclusivitate acestuia. Totuşi partidul e o derivaţie a clubului. Partidul socialist oare azi tinde să se identifice cu clasa pe care o reprezintă, a început prin a fi un club ; abia după al doilea imperiu a devenit un partid.

[1] **E. Fourniere, op. *cit.,* p. 142.**

Saint-simoniştii nu constituiau un club. In acea epocă ha care înfloreau societăţile secrete, ei alcătuiau o asociaţie asemenea celor denumite „Prietenii poporului", „Trei zile" sau „Societatea constituţională a drepturilor omului". Din toate aceste societăţi cu caracter variat şi contradictoriu se va naşte, cînd condiţiile obiective vor permite, partidul socialist unitar şi coerent[1].

Proiectul lor de suprimare a proprietăţii „nu corespunde raţiunii şi naturii". „Şcoala saint-simonistă este o sectă sterilă care nu a ştiut decît să reactualizeze vechile erezii demagogice, tinzînd să spolieze pe bogaţi pentru a înşela pe săraci" (Citat de H. Bourgin, *Fourier,* p. 182).

Adevărul e că Fourier hu este de acord cu nimeni asupra mijloacelor. Mijloacele, pe care le vrea el, sînt ***educaţia*** şi ***experienţa.*** Cea dinţii falangă nu va fi decît o experienţă graţie căreia he, vom putea da seama de mijloacele ei. Se poate imagina un regim de trecere de la societatea actuală la cea viitoare, „o orînduire mixtă". Se începe cu orînduirea oomercială, şi dacă aceasta reuşeşte, se continuă cu acea manufacturieră, pentru a sfîrşi cu orînduirea agricolă. Fourier predică prudenţa, este pentru evoluţia lentă şi progresivă. Acest sistem progresiv şi tranzitor prezintă multe ga-

[1] Fourier are prea puţine contingenţe cu cercetările pe care Ie urmărim noi. El nu are nimic revoluţionar. S-a spus chiar cu privire la el .că a fost cel mai burghez dintre socialişti, dacă i se poate da numele de socialist, pe care el în orice caz nu l-a luat' (Ch. Gide et Ch. Rist, *Histoire des doctrines economiques,* p. 286). Cum vrea el să organizeze ordinea societară, pe care o consideră drept ideal? E împotriva tuturor partidelor, e împotriva tuturor viselor de egalitate .care nu sînt decît înşelătorii, teoriile lor demagogice duc la despuierea celor bogaţi pentru îmbogăţirea intriganţilor". Cît despre suveranitatea naţională, el o declară ridicolă. Republicanii îi par .lipsiţi de mijloace noi şl neputind realiza nimic pentru clasa muncitorească". Dispreţuieşte şi consideră primejdios pe R, Owen şi pe owenişU (Le Monde *Nouveau,* p. 472). Chiar intenţiile pacifiste ale lui Owen îi apar ca mijloace de .răsturnare" bruscă a instituţiilor, fără a admite modificări progresive (Pieges *et chariatanisme des deux* secles, R. Owen ei Saint-S/mon, p. 54). Saint-sîmoniştii sînt declaraţi „şarlatani şi plagiatori".

ranții. Fourier îl numeşte: „sociantism" sau „garantism". Considerant va da o mai mare extensiune acestei idei. în orice caz, ceea ce dispreţuieşte el mai mult decît orice sînt mişcările cu caracter violent şi instigatorii acestor mişcări, adică revoluționarii, care nu au Ia îndemînă decît mijloace negative, de distrugere şi dezorganizare. Ei nu au creat niciodată nimic.

Discipolul său, V. Considerant, ne spune aceasta şi mai clar în opera intitulată Destin social. „Să declarăm atît de tare încît să audă toată lumea : trebuie să semănăm pe pămîntul națiunii comuna; forța brutală şi revoluționară nu are ce căuta într-o asemenea operă. **O** revoluție poate să aşeze un interes deasupra altuia, să sfarme un partid sub altul, o dinastie sub alta, un monarh sub o republică şi reciproc, dar nu poate să asocieze şi să combine forțele divergente. Aceasta e sarcina ştiinței; numai o descoperire socială poate da mijloace noi care să ducă la un nou rezultat. Şi această ştiință trebuie să înceapă cu crearea unei bune organizări a tuturor muncilor în atelierul social elementar, în Comună !"

CAP. III

PROUDHON

E cît se poate de firesc ca o doctrină să fie interpretată în diverse feluri după moartea autorului. In special, doctrinele care implică aplicări politice ca acelea ale socialiştilor, dau naştere la discuții permanente cu privire la atitudinea acelui care le-a formulat. Să luăm de exemplu pe Karî Marx. „Ortodocşii" cu Kautsky sau J. Guesde, reformişti ca Jaures sau Bernstein, sindicalişti ca Sorel, bolşevicii Lenin şi Troțki, toți se proclamă discipoli autentici ai marelui maestru. Fiecare pretinde ca numai cuTentuI pe caTe el fl reprezintă este cel adevărat, şi, fapt nelipsit de interes, fiecare poate să invoce texte în sprijinul afirmațiilor sale, texte care în majoritatea lor sînt destul de clare şi de convingătoare. Şi totuşi doctrina lui Marx este perfect sistematică şi încă într-un asemenea grad încît autorul ajunge uneori la afirmații cam hazardate, numai pentru a putea salva consecințele logice ale premiselor sale. Oe trebuie să credem atunci despre doctrina lui Proudhon, doctrină plină de contradicții, de antinomii, în care un spirit dornic de unitate se rătăceşte, în timp ce un spirit pentru care nu are importanță ce teză este de demonstrat găseşte oricînd un text pe care să se poată sprijini ?

Atitudinea lui Proudhon ca militant socialist, atitudinea sa în fața problemelor grave ale clasei muncitoare, care începeau deja să se pună, „dorința de a

salva", au fost în special interpretate foarte divers. Uneori interpretările sînt chiar contradictorii. Proudhon însuşi se consideră revoluţionar. Marx II numea „micul burghez" sau „micul băcan", alţii îl identificau cu Marx pentru descoperiTea materialismului istoric sau cu reformiştii solidarişti.' Sindicaliştii revoluţionari, E, Berth sau G. Sorel, vor să facă din el un precursor al doctrinei lor. Lupta e grea şi opiniunile sînt împărţite în ceea ce priveşte locul ce-i revine lui Proudhon în istoria socialismului; explicaţia se găseşte în temperamentul şi vicisitudinile existenţei sale.

Fiu de ţăran, dezrădăcinat din mediul său, autodidact, asimilînd cu rapiditate ideile cele mai variate, Proudhon e atras de toate doctrinele pe care se sileşte să le înţeleagă pentru a le părăsi apoi imediat. Explicaţia mai stă şi în caracterul hegelian al metodei sale. Influenţat de filozoful german, prin intermediul lui K, Griin, cu care era bun prieten,^ Proudhon consideră istoria ca o operă a raţiunii, a carpi evoluţie e determinată de două teze contradictorii, tlnzînd să se contopească într-o a treia, care ar fi sinteza finală. Totuşi, în decursul tuturor vicisitudinilor politice, o idee conducătoare, aceea a ***revoluţiei pur economice,*** bazată pe reciprocitate şi având drept consecinţă renunţarea la orice fel de revoluţie politică, marchează atitudinea socială a lui Proudhon.

A găsi această idee de revoluţie, cea mai generală, acea care le cuprinde şi le explică pe celelalte, iată sarcina pe care ne-am asumat-o în studiul de faţă.

Interpreţii doctrinei proudhoniene nu iau dimpotrivă în considerare decît un aspect, o singură latură a personalităţii sale, Ei neglijează fizionomia , generala, integrală, a operei lui Proudhon. L>e aceea apar cu totul opuşi unul faţă de altul. înainte de a prezenta ,,ideea dominantă" care ne dă cheia atitudinii sale sociale, să trecem în revistă cele cîteva opinii emise cu privire la conduita politică şi socială a lui Proudhon.

[1] G, Pirou, „Les *interpretations recentes de la pensee de Proudhon"* In Revue *d'histoire des ăoclr'mes economiques et sociales,* T. V, p. 133.

Cu toată diversitatea lor, le putem grupa în dou#^â3r <K>Ti : . ..... .î,g

a) De la Marx[1] la Ch. Rappoport[2], inclusiv ceilalţi marxişti ortodocşi, toţi îl consideră pe Proudhon[1] un' mic burghez reacţionar. Epitetele cele mai violente' sint adresate lui Proudhon de către Marx: „mic băcan", „guraliv", „şarlatan". în bune relaţii pînă la o anumită epocă, mai mult sau mai puţin prieteni prin 1844, în timpul călătoriei lui Marx în Franţa, petre*»**! nopţi întregi discutînd filozofie şi economie poiHticay Marx iniţiindu-1 în misterele hegelianismului[3]. Relaţiile lor însă încetul cu încetul se răciră. Marx denunţă; simpatiile lui Proudhon pentru mica burghezie, lipea de curaj a reformelor sale, care se opresc la Jumătatea drumului. în primul rînd, Proudhon e acuzat oă face concesii în problema proprietăţii şi a socializării. Marx îi reproşează mereu emfaza, lipsa de sinceTifil*!: şi mania de a se salva prin cuvinte, în loc de a cita idei sau fapte. Ceea ce îl supără pe Marx este „această: insuportabilă vorbărie pe un ton de crainic publici uit. limbaj speculativ, pompos şi declamatoriu"*. în sfîrsiiU Marx nu-i poate ierta simpatia pe care o arată burgheziei, căreia ii aduce omagii în prefaţă cărţii saie ***Ideea generală de Revoluţie în secolul al*** X/X-Jea ţţ.

[1] Mari, *Misere de ta philosophie* şi *Scrisoare către „Der Sq.4, cial-Demokrai"* ianuarie 1865 (este..vorba în realitate de ţext&T Despre *Proudhon* (Scrisoare către J. B. Schweitzer), apărut !â ziarul Der *Social-Demokrat* n. ed.).

[2] *Ch.* Rappoport, P. *J. Proudhon;* .a fost un mare oons«*a^ tor neînţeles'.

[3] M. Bourguin, Des *rapports entre Karl Marx et Proîidhoji %fl* Revue *d'economie politique,* 1893, p. 177—178. tn această, perioadă Marx scria: „Proudhon supune baza economiei • politice, proprietatea, unui examen critic, şi e In adevăr prUnoJ/fflţMttkeil decisiv, riguros şi ştiinţific care revoluţionează economia poli: tică". A se vedea K. Diehl, *P. J. Proudhon,* voi. II, p. 30Î '\ti$, am reuşit să identificăm citatul din Marx, de a cărui autenticitate sîntera înclinaţi a ne îndoi, n. ed.).

[4] Vrea /d-1 Proudhon/ să planteze ca om de ştiîţţţă, deasupra burghezilor şi a proletarilor, dar nu este decît' uri mic-bulghez care oscilează neîncetat între capital şi muncă, între economia politică şt comunism". Scrisoare către „Der *Sozial-Demokrat',* ianuarie 1865. *Misere de Ia philosophie,* p. 120.

mai ales neseriozitatea de care dă dovadă în privinţa proletariatului : nu-l socoteşte capabil să întreprindă o revoluţie. Oricare ar fi proiectul revoluţionar, Proudhod e împotriva violenţei sub toate manifestările ei, împotriva insurecţiei, împotriva dreptului de grevă şi de coaliţie[1].

Departe de a încerca să respingem deocamdată această teză, ceea ce vom face ceva mai încolo, putem totuşi să ne punem întrebarea dacă Proudhon este într^adevăr un reformist mic-burghez.

b) Interpretarea prezentată de sindicaliştii revoluţionari, Berth sau Sorel, este exact contrară. După părerea lor, sindicaliştii care sînt pentru greva generală sau pentru dreptul la violenţă sînt discipolii lui Proudhon-. După aceşti autori, Proudhon ar avea o concepţie despre revoluţie foarte apropiată de a lor. Spre deosebire de Marx, Proudhon ar fi afirmat că revoluţia poate avea loc numai prin voinţa proletariatului. Ea ar fi un ideal uşor de realizat, dacă proletariatul s-ar decide să o facă, independent de împrejurările Obiective care, pentru Marx, constituie condiţia primordială. Aşa dar fondatorul mutualismului ar fi un revoluţionar desăvîrşit, superior lui K. Marx prin intransigenţă şi prin îndrăzneală[3]. Problema socială s-ar putea rezolva, după el, printr-o schimbare bruscă, catastrofală, în aşteptare, propovăduia o luptă de clasă Înverşunată, îndemnând proletariatul să fie gata de luptă*.

Să analizăm ideea de revoluţie la Proudhon pentru a vedea dacă interpretările care i s-au consacrat, sînt adecvate.

[1] **P. Desiardins** ***P.-J. Proudhon, sa vie et ses*** **oeuvres, a vrut să facă din Proudhon un tradiţionalist.**

[3] **E, Berth,** ***Les nouveaux aspects du socialisme, C.*** **Sorel,** ***Rellexîons sur Ja violence.*** **A se vedea de asemenea: L. Febure. Une** ***question d'iniluence: Proudhon et la syndicalisme revolutionnaire, Revue de synthese historique*** **1909. p. 3.**

[3] **V. Gxiffuelhes In** ***L'action syndicaliste*** **afirmă că sindicalismul nu este nici marxist, nici proudhonist, ci o consecinţa directă a praticii muncitoreşti.**

*** G. Pirou.** ***Proudhonisme et syndicalisme revolutionnaire,*** **p. 391.**

Proudhon îşi elaborează teoria asupra revoluţiei constatînd că „trei lucruri sînt de observat în orice istorie revoluţionară : a) regimul anterior pe care revoluţia urmăreşte să-l răstoarne, şi care, prin voinţa sa de a se menţine, devine contra-revoluţie; b) partidele care considerînd revoluţia din puncte de vedere deosebite, urmînd prejudecăţile şi interesele lor diferite, se silesc, fiecare, Ia rîndul său, să o atragă şi să o exploateze în folosul **IOT** ; c) revoluţia însăşi sau soluţia."[1] E interesant de remarcat, cu privire la această ultimă afirmaţie, că Proudhon identifică revoluţia cu soluţia. Nici el nu se va îndepărta de „revoluţia-program".

După opinia lui Proudhon, mişcarea revoluţionară este determinată de două cauze principale: mai întîi o anumită *tendinţă* a societăţii, care constituie, cum spune el, „raţiunea suficientă a revoluţiei", apoi reac*ţiunea* care provoacă întotdeauna răzvrătirea. Căutînd să înăbuşe revoluţia, contra-revoluţia îi dă, dimpotrivă, o forţă mai mare. într-adevăr, rtu există nici un precedent în care o astfel de mişcare să fi fost oprită sau evitată. „A eluda o revoluţie! Dar asta nu vă pare oare o ameninţare la adresa Providenţei, o mănuşă aruncată destinului implacabil, într-un cuvînt tot ce se poate imagina mai absurd? A împiedica aşadar materia să aibă greutate, flacăra să ardă, soarele să strălucească!"[2] Astfeil Proudhon e convins de necesitatea forţei revoluţionare care, dezvoltîrndu-se, ia aspectul unui fenomen al naturii. A voi să potoleşti o revoluţie prin contra-revoluţie, înseamnă a o organiza, a o grăbi, căci atunci cînd spunem revoluţie trebuie să ne gîndim în mod necesar la anti-teza sa; contra-revoluţia.

Aceste două fenomene se condiţionează reciproc. „Voi încerca să arăt prin ceea ce se petrece sub bcfiii

[1] **Proudhon,** ***Idee generale de la Revolution au*** **XIX-eme** ***siecle,*** **p. 5.**

[7] ***Ibidem,*** **p. 8.**

noştri, că aşa cum instinctul de reacţiune e inerent oricărei instituţii sociale, şi nevoia de revoluţie este irezistibila; că orice partid poate să devină rînd pe rînd, după împrejurare, expresie revoluţionară şi expresie reacţionară ; că aceşti doi termeni reacţiune şi revoluţie, corelativi şi dîndu-şi naştere unul altuia, sînt, chiar în timpul conflictelor, esenţiali pentru umanitate, o revoluţie este o forţă pe care nici o putere divină sau umană nu o poate opri, a• cărei natură este de a se întări şi de a creşte prin rezistenţa pe care o întUneşte..., o revoluţie nu poate fi evitată, nu poate fi înşelată, nu poate fi denaturată şi, cu atît mai mult, nu poate fi înfrîntă. Cu cît o înăbuşiţi mai mult, cu atît îi măriţi forţa, şi faceţi irezistibilă acţiunea ei."[1] Istoria politică a secolului al XlX-Iea este gata să confirme acest fapt. Cînd restauraţia a reuşit să înăbuşe conspiraţiile de la 1820, toată lumea a crezut că contra-revoluţia învinsese. Dar conspiraţia a izbucnit mai puternică decit oricând in 1830. Ludovic-Filip dizoSvă în 1839 societăţile secrete ale lui Blanqui sau Barbes, dar ele apar din nou în 1848. Singurul mijloc de a potoli revoluţia „este de a-i satisface revendicările". Astfel „ideea concepută vag sub imboldul nevoii, apoi mărită, formulată prin contradicţie, devine repede un drept. Şi cum drepturile sînt solidare, cum nu poţi nega unul fără a le sacrifica în ace'laşi timp pe toate celelalte, rezultă că un guvern reacţionar este atras de fantoma pe care o urmăreşte la abuzuri nesfîrşite şi că voind să salveze societatea de revoluţie, ajunge să intereseze toată societatea în săvîrşirea revoluţiei."* Rolul reacţiunii ar fi asitfel de a generaliza mişcarea. Ea uşurează *iradiaţia* revoluţiei, ajungînd astfel la rezultate opuse celor pe care Ie urmăreşte.

Aceste învăţăminte ale istoriei h-au fost înţelese de guvernul provizoriu al revoluţiei din februarie. El a făgăduit satisfacţii totale, soluţii definitive. Dar nu şi-a ţinut făgăduielile. Dimpotrivă, în loc de a satisface pe cît posibil revendicările muncitoreşti, s-a închis

[1] ***Idem.,* p. 9.**
[2] ***Ibid.,* p. 13.**

într-o tăcere duşmănoasă. Puţin cîte puţin, a evoluat către reacţiune : de la guvernul provizoriu la comisia executivă, de la dictatura lui Cavaignac la preşedinţia lui Ludovic Ronaparte. Dar astfel revoluţia n-a fost anihilată. Ea e mai vie ca oricînd „căci tocmai acesta este caracterul revoluţiei secolului al XlX-lea, de ar se elibera pe zi ce trece de excesele adversarilor şi de greşelile apărătorilor săi"'. Pentru a învinge definitiv, reacţiunea ar fi trebuit să sporească zi de zi măsurile de represiune, să declare starea de asediu permanentă, sa deporteze sute de mii de persoane, să distrugă bibliotecile etc. Era ceva imposibil.

Dacă în ciuda tuturor măsurilor de represiune, revoluţia nu numai că se menţine, dar îşi sporeşte şi mai mult forţele, aceasta înseamnă că societatea europeană a secolului al XlX-lea conţine în ea de fapt „raţiunea suficientă" a revoluţiei. „O revoluţie este in ordinea faptelor morale un act de dreptate suverană, decurgând din necesitatea lucrurilor şi, prin urmare, poartă în sine justificarea e i o m u l de stat care încearcă să-i reziste comite o crimă."[3]

Dar în ce constă situaţia de fapt care împinge secolul al XlX-lea la revoluţie ? Proudhon nu o caută în împrejurările actuale ci în *tendinţa* pe care o are orice societate de a năzui „către un scop suprem". Există epoci de mare mizerie în care, totuşi poporul nu se revoltă. De ce ? Pentru că e convins că mizeria şi suferinţa sînt trecătoare. Poporul nu se revoltă atunci cînd e vorba numai de o criză efemeră, ci atunci cînd observă că epoca, secolul întreg, se îndreaptă în mod vizibil către mizerie. „Procesul pe care îl face o revoluţie, judecata pe care mai tîrziu o pronunţă, se adresează mai puţin *faptelor* decît *tendinţelor,* ca şi cum societatea sinchisindu-se prea puţin de principii, s-ar conduce mai ales de scopuri."[1] Astfel, cu toată suferinţa care domnea în secolul al XVIII-lea în masele populare, suferinţă destul de bine descrisă de La Bruyere,

[1] *Idee generale dc* la *Revolution,* **p. 20.**
[2] *Ibid.,* **p. 36.**
[3] ***Ibid..* p. 37.**

Vauban şi Boisguillebert, poporul nu se revoltă pentru că nu se dovedise că mizeria era altceva decît efectul accidental al unor cauze temporare[1].

Din aceleaşi motive nu poate avea loc o revoluție sub domnia lui Ludovic al XV-lea. Ea izbucneşte sub Ludovic al XVl-fea pentru că poporul dobîndise convingerea că răul nu era numai ***accidental, ci constituțional***

în secolul al XlX-lea, oricine îşi poate da seama că o „tendință" împinge societatea la ,decadență. Această stare de lucruri începe cu revoluția de la 1789. De aci vine tot răul.

Revoluția franceză avea două sarcini de îndeplinit: să distrugă vechiul regim şi să construiască în locul lui o orînduire socială nouă, pentru că „orice negație în societate presupune o afirmație ulterioară **şi** opusă"[2], înarmat cu aceste principii hegeliene, Proudhon ajunge la concluzia că revoluția nu **a** făcut altceva decât să distrugă, fără **a** construi nimic în loc. „Dintre aceste două lucruri revoluția a îndeplinit cu greu abia pe cel dintîi, celălalt a fost complet uitat. De aci acea imposibilitate de **a** trăi care minează societatea franceză de şaizeci de ani încoace!"[3]

Revoluția de la 1789 nu îşi îndreaptă atenția decît asupra politicii. Nobilimea, clerul, monarhia au cedat locul guvernelor republicane, antice, constituționale, sau chiar guvernelor care îşi luau modelul din străinătate. Se observă o totală absență de preocupări economice, care **a** avut ca rezultat o **anaThie a** forțelor economice, elemente primordiale în mersul normal al oricărei societăți. „Anarhia forțelor economice, lupta pe care o susțin împotriva sistemului guvernamental, singurul obstacol împotriva organizării lor şi cu care nu se pot nici împăca, nici contopi — iată cauza reală, adîncă, **a** răului care tulbură societatea franceză şi

[1] ***ibid.*, p. 38.**
[2] ***Ibid.*, p. 39.**
3 *Ibid.*, p. 39.

care a **sporit începir^î** cu a **doua jumătate** a • **dctonîei** lui Ludovic FUip.*[1] •""[1]

Şi Proudhon constată aceeaşi dezorientare, aceeaşi anarhie în t^ate domeniile vieții economice. în ceea ce priveşte *diviziunea inUneii,* aceasta „devenind d«n ce în ce mai fărîmițata **şi** rămînînd fără contrapondere, muncitorul a fost aruncat în brațele unui masinism din ce în ce mai degradant"[2]. Nici în ceea ce. priveşte *concurența,* lucrurile nu merg .mai bjne. Desigur*, nu era nevoie să şe înfăptuiască -revoluția, d>n, 1289,.. care a avut scopul de a stabili suveranitatea acestui ^ prhv cipiiiț dacă era vorba, să *ție* atțț, de repede uitat. Ca şi diviziunea muncii, cor^jpurența- s-a .„pervertit" pe încetul Ea nu se mai' fjăseşte decît în relațiile dintre cîțiva patroni, fiind interzisă clasei salariatei.. Proletarei trebuie să primească, fără discuții, condițiile impuse de .patroni. Libertatea economică care condiționează concurența este absentă„în viața salajiațjlor.' ‚ \. ' ; ‚ '

Concluzii „asemănătoare;; se **i^puşu** cu, privire, la un al treilea, ,fei^men, economic: *creditul„£l,<eşte* .acaparat de.,marea firianța **,p.nn** bnnc^rație., .^ceasta din urmă, d|c^a^ă,„t^ânzaciiiile .ce ..trebuiesc făcute,„^xploatînd peleîaltş .clase, scc^tfâ..yQamenji din **po$*>r** nu^au creației nu găsesc.‚fonducițe necesare.pențrff ^gî^țe-; **pjindeie.-.** ..C^lțiili^ **co**^U^-.c.Yițafe ; R » **W ^ ^ r f e** paralizat .de interesul.‚^'voința.. acestor priijțți ai.‚aurului. ; ,-, „. ." ‚ . i, • - l •^..'VjO.h / ' .'!..

Care,; este atitudinea guyepnului.în.Jțațț»..,*Qxfîsț%* anomalii ecc^omice»?:El.^nu;reacționează^fj^^ta^țjjij. potriva ;‚abuz)ffiloî: şț * t^rani^.-pețpT; p^țețnțc?*; asâjj^**a** celor -ftța.bi. j^mpptxivă‚. îrdcweşte libertățile .prcflâiş^ cu un.absoliutigm **po^ic-d^-ce** în ce mai .infr^ns^g«>L Corupția, şi venalitatea cresc în mod **în^ijcfător.** Acesta e tabloul' situației sociale fii' secolul al XțX-îea. Revc**-luHiâ** de la 1^8â, oare trebuia să asigure Frafefei o builă organizare' «coriomic'^ **a-** uitat loomptet**^să^fo** *facă,* netfiirâd. preocupată derit de organi^eaopolitjcăv în aceste condiții, e clar că există **„o** rațiune «ufi-

***** ***Ibid.*, p. 43.**
[a] ***Ibid.*, p. 44.**

C-ds 566* coala 23

cientă" a revoluţiei, că starea de fapt a societăţii o cere şi că revoluţia nu **va** putea fi împiedicată de reacţiune.

Care e soluţia acestei stări de lucruri? Sau (pentru că Proudhon identifică sottuţia economică cu revoluţia) care va fi direcţia revoluţiei ?

Şcolile socialiste, de la L. Blanc la Fourier sau Cabet, au adoptat *principiul asociaţiei,* ca ideal suprem pe care societăţile moderne trebuie' sâ-1 realizeze. Celelalte partide cred, dimpotrivă, că societatea va fi salvată de către *principiul autorităţii.*

Ce valoare au aceste două principii ? în ceea ce priveşte asociaţia, Proudhon şi-a schimbat părerile. în primele pagini ale operei *Ideea generală a Revoluţiei,* el se declară hotărît împotriva ei : „Am privit întotdeauna Asociaţia în genere,' fraternitatea, ca un angajament echivoc, care, ca şi plăcerea, iubirea şi multe alte lucruri, sub aparenţa cea mai seducătoare, ascund mai mult rău decît bine."[1] Reproşul pe care Proudhon îl aduce în primul rînd asociaţiei e că paralizează libertatea, că instituie o tiranie asupra muncitorului. „Nu, asociaţia nu **e** o forţă economică. Asociaţia **e** de la natură stearpă, vătămătoare chiar, căci ea este o piedică peptru libertatea' muncitorului"[2]. în afară de aceasta, ea nivelează capacităţile şi atenuează responsabilităţile : „în asociaţie toţi răspund pentru toţi, cel mic valorează tot atît cît şi cel mare, ultimul venit are acelaşi drept ca şi cel mai vechi. Asociaţia şterge toate greşelile, suprimă toate inegalităţile; de aci solidaritatea' incompetenţei **ca** şi a incapacităţii,"[3] Mai tîrziu în *Manualul speculantului de* ***burifâ,*** poate sub infiuenţa credinciosului său prieten'Beslay'**caTe** îi arătă avantajele şi progresele ' sindicatelor muncitoreşti; Proudhon se sileşte să-şi precizeze-^gîndirea şi se arată mai binevoitor faţă de asociaţii. în *Capacitatea politică a claselor muncitoare, se* declară cu totul >în favoarea

1 *Ibid.,* p. 78.

2 *Ibid.,* p. 83.

3 *Ibid.,* p. 84. Cf. şi p. 98 şi următoarele.

acestui principiu[1]. Recunoaşte că asociaţia e utilă uneori. Dar nu o consideră totuşi mijlocul principal de soluţionare a anarhiei economice în secolul al XlX-lea. Nu se aîată mai favorabil nici faţă de celălalt principiu, *autoritatea,* pe care unii o recomandă drept scopul suprem, către care trebuie să tindă apropiata'revoluţie. Proudhon constată că mersul relaţiilor.: sociale, de la Rousseau încoace, s-a făcut prin lărgirea, continuă a *ideii de contract.* Concepţia anarhică a libertăţii tranzacţiilor s-a vădit a fi cea mai potrivită cu :C<m-stiiirHă modernă care n-ar putea suporta despotismul sau -tirania. Chiar prin revoluţia de la 1789, poporul a ştMt să respingă principiile vechiului regim: regalitate ereditară, autocraţie etc. • '

Principii politice noi ca: suveranitate, guvernare directă, referendum, au înlocuit pe cele vechi. Aces&§ noi principii sînt :oare în măsură să determine o îm* bunătăţire? Ideea de autoritate guvernamentală va *ti* astfel restabilită, înviată? Proudhon se îndoieşte. y

Din moment **ce** a fost afirmată, ideea de contract va înlocui pe încetul ideea de autoritate. Ce avantaje prezintă ideea de autoritate ? S-a afirmat că guvernele aduc *ordinea.* Unele guverne aduc într-adevăr o ordiri«(trecătoare, impusă prin forţa armată. „Saint-Simori avea dreptate să considere, sinonime cele două cuvinte : guvernamental şi *militar.* Guvernul care pune' ordine în societate, este asemenea lui Alexandru tăind cu sabia nodul gordian"[3]. "Dar nu putem dobîndi ord% nea cu forţa. Nu putem să o obţinem decît prin organizarea forţelor economice datorită legii supreme contractului[3]. Conştiinţa modernă nu admite ordinej, decît cu condiţia ca ea să fie; o emanaţie a voin^wa libere. „Şi,-eu doresc ordinea, tot atît şi mai mult chia* decît' aceia care o turbură prin pretinsa lor guvernare.

1 **Evoluţia gîndirii lui Proudhon în această probleîirS a' fost bine evidenţiată de articolul, lpl A. BerHţpd;** *Proudhon* **ef-nN* Qssocidt/ohs "ouvrieres în** *Revue des Etudes cooperatjves, JMţA* **nr. 5 şi care va sluji ca prefaţă noii ediţii din** *Idee generale de Ia Revolution au* **XJX-e** *siecle.* '\ .

2 *Idee generale de la Revolution,* p. 134. ' \

3 *ibid.,* p. '134.

dar o doresc ca rezultat al propriei mele voințe, ca o condiție a activității mele și ca o lege a rațiunii mele; Nu o voi suporta niciodată, dacă vine de la o voință străină și îmi impune drept condiții prealabile servitutea și sacrificiutl."[1] ♣

Regăsim același arbitrar guvernamental în acțiunea legiuitoare a statului. Legea, oricît de largă ar **fi,** este impusă din afară și foarte adesea ne găsim in situația de. a o accepta fără să o fi cerut; căci „legea a fost făcută fără participarea mea, cu toată deosebirea mea de vederi, cu tot prejudiciul, pe care mt-l aduce. Statul nu toffltează cu mine, el nu schimbă nimic ; el mă jefuieștej Unde e dar legătura, legătura de conștiință, afectivă, legătura de interese care mă obligă!"[3]. In **fața** dificultății de a mulțumi pe toată lumea, guvernele dezorientalte, sînt obligate a schimba mereu legile. De aceea legile **se** abat ca grindina asupra poporului înmărmurit. „După un' timp pămlntul politic va fi acoperit cu un strat de hârtie, pe care geologii vor trebui să-1 înregistreze sub numele de *foimație pqpiracee,* în revoluțiile globului"[3].

;« Votul universal nu poate nici el să salveze principiul autorității. Proudhon nu crede în eficacitatea acestui mijloc. Incompetența, pasiunea, dezorientarea unui corp electoral, ar putea ele găsi soluția complexei probleme sociale ? „Și zece milioane de concetățeni, **caTe** rXi ău' studiat ca acești gîndrtdri de profesie, **care** nu âu analizat în componentele lor, nu.au raportat la cauze» nu..au urmărit, in consecințe și nu au<comparat îp, afinitățile lor, principiile organizării sociale; zece milioane de suflete simple, care s-au închinat la toți idolii, care au aplaudat toâte^programele, care au, fost înșelate'de toți intriganții, aceste zece milioane," redactându-și hotărîrile lor și numindu-tșj *ad-hoc* mandatarii, vor soluționa fără să greșească problema revo-

[1] ***Ibid.,* p. 136.**
[2] ***Ibid.,* p. 138.**
[3] ***Ibid.,* p. 137.**

îuției! Vai, domnilor, dumneavoastră nu credeți,' hu sperați acest lucru ![1]

Dar s-a crezut că se pot evita aceste dificultăți *Că* ajutorul *legislației directe.* în acest caz; nepricepere^ e încă și mai mare. Poporul nu- poate să rezolve probleme oare reclamă știință și competență.

în ipoteza *legislației directe,* distincția între conducători și conduși, pe oare se bazează ideea de autoritate, dispare. O nouă dificultate Se prezintă: cine sînt conducătorii și cine sînt condușii ? Cine sînt acei care își vor asuma sarcina de a munci și de a produce ? „Dacă, așadar, poporud în interesul libertății și af suveranității sale, se însărcinează cu conducerea, el nit se mai poate ocupa de producție, pentru că — prin natura hscrurilor — producția și conducerea sîpt două funcțiuni incompatibile, și a voi să le cumulezi, înseamnă a introduce diviziunea peste tot."[2]

Anaiizînd principiul asociației, și pțîrioîpiul'autorității, Proudhon ajunge Ia cpnduzia că niciodată aceste două idei hu vot putea contribui la declanșarea, revoluției. Dar atunci care sînt principiile în virtutea' cărora se va realiza ? De unde va pomi ? Mai înainte de toate Proudhon se grăbește să arate că îh nici un caz revoluția viitoare nu va fi o *revoluție politică.* Toate încercările de acest fel, făcute de la 1789 încoace, aii rămas sterile. Desigur din exagerarea punctului de vedere pontic, rămas moștenire secolului al XlX-lea de la revoluția din 1789, decurg toate relele. De acurn' înainte revoluția nu va putea fi decît *economică. Ecti* nomie* șl *revoluție* sfeit pentru Proudhon termeni aproape sinonimi. Relerihdu-se la acest subiect scrie undeva : „Dacă îmi îngădui această observației e numai pentru a arăta,; prin exemplul meu, cît de puțină bunăvoință obțin în genere cercetările de economie politică ^*așadar cît de puțin revoluționară e încă* epoca *noastră*"[3]. Dar nu e de ajuns să constatăm că revoluția va fi economică. Trebuie să mai arătăm și ce^urmă-

[1] ***Idee geneiaie,* p. 149.**
[2] ***Ibid.,* aceeași pagină.**
3 ***Ibid., p. 43.***

reşte. De aceea, omul de Ştiinţă trebuie să cerceteze care e *tendinţa* societăţii actuale. „Deoarece *tendinţa* societăţii e rea, problema revoluţiei va consta în schimbarea acestei *tendinţe,* în îndreptarea ei, aşa cum e îndreptat cu ajutorul uou-i sprijin un copăcel, în întoarcerea ei în altă direcţie, aşa cum întoarcem o trăsură pe care am scos-o de pe făgaşul rău.'" Soluţia nu trebuie să fie dogmatică, căci e vorba de o directivă, de o evoluţie. „Dar nimeni, după cît ştiu, nu a spus că în politică ca şi în economie problema era *tendenţială,* mult mai mult decît *constituţională^* că era vorba înainte de toate de a ne orienta, şi nu de a dogmatiza."[2] Ţinînd seamă de această tendinţă, opera revoluţiei viitoare „consistă *în înlocuirea regimului* guver*namental feudal şi militar prin regimul economic- sau industrial,* aşa cum şi acesta, printr-o evoluţie anterioară| înlocuise regimul teocratic sau sacerdotal"[3]. ProudhoTi ne explică ce' înţelege el prin regim industrial. „Prih regim industrial, nu înţelegem o formă de guvernămîht în care oamenii integraţi regimului agriculturii şj industriei, proprietari, muncitori, să devină la rindiil lor castă dvominantă, aşa cum fuseseră altă dată nobilimea şi clerul, ci construirea unei societăţi avînd ca bază, în locul ierarhiei puterilor politice, pţgariizarea forţelor economice,"[4]

Această transformare va fi uşurată de două categorii de fapte, care se fac simţite încă de la începutul secolului al XIX-lea. Proudhon constată : 1) „că locul ideii societare tindea să-1 ia încetul cu încetul în organizaţiile muncitoreşti un principiu nou, *reciprocitatea,* în care noi am văzut totodată o forţă economică şi o lege *j* 2). că ideii de p^vernămint i se opunea prin ea insăşi, ideea de contract, singura legătură' morală pe care'o pot accepta între ele fiiiriţe egale şi libere."[5] Ajungind Ia acest rezultat, Proudhon rezumă încă o

'i *toid.,* p. 75.
[2] *Ibid.,* p. 76.
[3] *ibid.,* p. 177. Sublinierile sînt făcute de noi (n.a.).
[4] ***Ibid.,*** aceeaşi paqină.
[5] *Ibid.,* p. 178.

dată teoria sa asupra revoluţiei : „Astfel cunoaştem părţile esenţiale ale revoluţiei.

Cauza: anarhia economică lăsată hi Urma ei de revoluţia din 1789.

Motivul: o sărăcie crescîndă, sistematică, promovată şi susţinută cu sau fără voie de guvern.

Principiul organic : reciprocitatea, în stil juridic, contractul.

Scopul : garantarea muncii şi a salariului,"[1]

Asupra momentului şi felului în care se va realiza această revoluţie, Proudhon preferind să fie prudent, nu precizează nimic: „Cum se'vor piine problemele şi în ce ordine ? Cît va dura pregătirea revoluţiei;?' Totul se va sfîrşi printr-o noapte de 4 august, sau p#fi-' tr-o serie de victorii ale revoluţiei asupra contra-ţevbluţiei ? Ce tranzacţii se vor'face? Ce răgaz, ee'amînâre -i se -acordă ? Ce modificări va impune .amarul propriu în programele partidelor, ale sectelor ?..V'Nti ştiu, nu ştiu absolut nimi<? despre' loate '.acestea. încă o'-dată; nu sintnici ghicitor,' nici om de partid sau'^de sectă. Scot din prezent consecinţe generale pentru viitor': arunc uneori în viint cîteva file din cartea. "Destinului. Se va *înflttipla,* iată ce pot spune, 'pentru că *e "serîs* şi pentru eă nu putem împiedica.' Dar *în certei se va întîmpla,* n-aş-putea să *prevăd..."** ~[' ' ,*; ',

Iii orice caz, Proudhon doreşte ca această revimitie! să se facă cît mai repede; în mod paşnic, fără violenţă'. „Vreau revoluţia paşnică, dar o vreau ,promptă, hptărîtoare, completă"[3]. Pentru a ajunge la acest rezultat fericit, fără" o Zguduire' adîncă, şi pentru că revoluţi^ rin poate fi înlăturată, ar fi mai bine să fie prev^rjţţâi printr-o realizare de sus .în jos. Datoria guvernWţil'or este de â începe imediat ceea ce se numeşte *lichidarea socială,* "adică : „1) să fie stăvilită'tendinţa dej dezorganizare, pe care ne-a lăsat-o vechea revoluţie şi să se procedeze în lumina noului principiu la 11'^$$^^' intereselor statomic-ite. Astfel â 'procedat Adunţitea

[1] *Ibid.,* aceeaşi pagina.
3 *Ibid.,* p. 180.
[3] *Ibid.,* aceeaşi pagină.

Coaistitiwnt^jl^.iic^ptea de 4 august 1789; 2) să se organizeze tot în lumina ^noulud principiu, forțele economice, realizîndu-se o constituție a proprietății; 3) să fie topit, scufundat şi distrus prin reducere, simplificare, descentralizare itot angrenajul acestei uriaşe maşini, ce poartă numele de guvern sau stat."[1]

Se ştie câV prima măsură concretă, pe caTe o cerea Proudhon în vederea realizării mutualilsmului său, era constituirea unei mari bănci de schimb. Nu vom intra în analiza acestui organism, care are prea puțină legătura„qu problema noastră.

-.jSe" .poate vedea bine din această lungă expunere că revoluția — după Proudhon — e o transformare care poate să se întlmple sau de jos în sus tn mod violent — în ipoteza unei reacțiuni puternice — sau de sus în jos, în-mod paşnic, prin inițiativa prevăzătoare a legiuitoxului. Aceasta este ***revoluția*** *preventivă,* realizată pe calea decretului, de către rege. sau guvern,- este revoluția pe care o visa Saint-Simon. De fapt,,,prin,.natura ei, revoluția economică, *revoluția-program,* trebuie să se impună, să se îndeplinească de sus. în jos, Numai revoluțiitle politice, *revoluțiile-mi/-ioc,* afirmindu-se prin violență şi prin răsturnarea puterii, şe îndeplinesc pornind de la popor la guvernanți. Saint-Simon mi. concepea decît revoluții-program. Proudhon le întrevede pe amiodouă. Dar găseşte că singura revoluție bună, adevărată revoluție, este cea ecpnpmică. Cealaltă este o criză trecătoare, produsă de, reacțiune. Trin aceasta, el se deosebeşte de Marx şi de B^lanqui pentru oare reuşita unei revoluții este legata de cucerirea puterii. în ceea ce priveşte revo*liţţSUe-preventive,* revoluțiile îndeplinite de către .lege, ei Aici nu Ie numesc revoluții, ci *reforme.* Revoluțiile eco^o^nice sînt paşnice prin definiție,, căci nu se poate improviza într-o noapte o întreagă orînduire economică^ Măi mult, o. astfel de realizare, peniru a reuşi, țrebuîe să fie acceptată de toată lumea, .

Şi tocmai, noua orînduire economică trebuie, după Proudhon, să fie primită de bună-yoie, prin liber consimțământ, de către toți membrii societății. Cea. max neînsemnată intervenție politică ar denatura opera revoluției. , , •:-„•;•>

Astfel economismul Jui Proudhon determină paci-r fismul său. Dar concepția sa pacifistă asupra revoluției este determinată de fiicwofia istoriei şi a progresuittH Să trecem acum la analiza acesteia.

[1] *Ibid.,* **aceeaşi pagină.**

n

„Ceea ce predomină în toaite studiile mele, -ceea ce constituie principiul şi scopul lor, vîrful **si fundamentul**, într-un cuvînt rațiunea lor; ceea **ce dă cheia** tuturor, **controverselor** mele, tuturor **cercetărilor,** > tuturor **abaterilor** mele, ceea < ce constituie origiofaiita**'tea** mea ca gînctiitor dacă pot să^mi **atribui una,** e faptul că afirm hotănît, irevocabil, întotdeauna **şi pretutindeni** *progresul şi* că **neg** nu mai puțin hotărît întotdeauna şi pretutindeni, *absolutul."*[1]

Aflăm astfel chiar din gura autorului ce-î preocupă în primul rînd. Această mărturisire devine şi mai prețioasă, cînd, verificînd-o prin lectura operei ajungem, prin analiză, la concluzia că era întemeiată.

Un autor, deşi lucrul se întîmplă destul de **rar,** poate să'se înşele asupra tendințelor **directoare** ale operei sale. Nu e cazul lui Proudhon. Orice observator imparțial va găsi în opera sa confirmarea afirmațiilor de mai sus. Dacă, mai mult decît atît, regăsim aceste **idei** în mentalitatea secolului, atunci **nici** o îndoială hu mai este cu putință.

în pasajul citat mai sus; îl vedem pe Proudhoa susținînd nu numai ca ideea de progres stă **la baza**

[1] *Philosophie du Progres,* **p. 16. In altă parte, el scrie: veți cunoaşte atunci** *ihtus et in tute,* **aşa cum sînt, ața cutii am fost toată viața mea, şî cum aş fi şi peste o mie** ***Os*** **ani, dacă aş trăi o mie de ani: omul a cărui gîndire face> tnereu progrese. $i în orice moment al carierei inele mă veți fca, lŞ orice concluzie ați vrea să ajungeți, față de miiței-3™ tMbui întotdeauna, fie să mă achitați în numele progresului„ fie să mă condamnați în numele absolutului." Jbid., p. 19.**

operei sale, dar şi că ea constituie originalitatea acestei opere. Afirmaţia e poate puţin prea peremptorie, căci dacă numai în asta ar consta originalitatea lui, ea ar fi destul de mică. In fond, ideea de progres este o invenţie a secolului al XVIII-lea. Toţi gînditorii începînd ou enciolopediştii : Voltaire, Turgot, Mably, Morellv şi pînă la Condorcet fac din ea baza filozofiei lor sociale. Proudhon ştia acest lucru, căci se referă la el, în aceeaşi carte, ceva mai departe, într-o notă în caire face un scurt istoric al ideii[1].

Tot ce se poate spune este că e un adept convins al unei mişcări de idei, începută cu mult înaintea lui, şi care *ti* preocupă în asemenea măsură încît îhcărţile sale se găsesc extrase din operele altor partizani ai doctrinei progresului: Lessing, Condorcet, A. Comte; Saint-Simon. Lecturile sale[1] preferate, în perioada de formare a gîndirii sale filozofice, par să fie chiar operei®; acestor: autori[2].' ':• •

• în jurul lui toţi giriditorii considerau această idee ca un postulat. Ideea lui Fourier, de exemplu, porneşte de-la o filozofie a istoriei care ar cunoaşte mat multe faze: edenism, sălbăticie, patriarhat, barbarie, civilizaţie;[1] garanfiism şi armonie[1].

Auguste Comte, la fel, împărţea istoria ,în. trei etape: religioasă, metafizica, pozitivă.. Pierre Leroux reînvie dogma metempsihozei, graţie aceleiaşi idei, şi Buchez „a crezut ca găseşte în ea ultimul cuvînt. ai catolicismului'"*. ,, i,. ,

Dar. scriitorul, care l-a influenţat cel mai mult pe Proudhon şi faţă de care a avut întotdeauna o mure, admiraţie, a fost Saint-Simon (nu saint-simoniştii), de la cere împrumută 6 mulţime,.de idei,,în special ideea •de suprimare a guvernului politic' şi de organizare industrială a societăţii. Dar Saint-Simon este un disciooi direct al lui/Condorcet, susţine peste tot ideea de

* *Philosophie dii* **Progres, p. 17.** ^
a E, Faguet, ***Proudhon,*** **In** ***Politiques et moraltsies,*** **voi. III şr E. Droz** ***Proudhon.***
*** Citat de Proudhon,** ***Philosophie duPtogres,*** **p. 17. .** -'•
***** ***Ibid.,*** **aceeaşi pagină.**

progres şi împarte şi el istoria în trei faze ***smx&shtv':*** teocraţia, feudalitatea şi industria.

în afară de asta, Proudhon a fost iniţiat de Marx şi Grun In doctrina lui Hegel, pentru.care are o mare admiraţie. La rîndul lui, Hegel porneşte de la o filozofie a istoriei, pe care o concepe ca pe o veşnică devenire; ca o luptă neîncetată între teză şi antiteză. Vedem astfel că această concepţie departe de a constitui . aspectul original al gândirii lui Proudhon, planează în atmosfera secolului. Ea se'impune ca o dogmă universală. O simţim în aer; e proprietatea comună a tuturor, fără a fi patrimoniul cuiva. Fiecare îi dă o pecete ^rsonală, fără să.se,atingă de principiali ei.

Ceea ce nu înseamnă deloc că ideea de progres rm e principala preocupare a Iui Proudhon. Pe deasupra contradicţiilor, el rămîne,omul secolului său.

Ce înţelege el prin ***Progres ?***'Ne-o spune adesea îh mod destul de clar. înţelege prin progres o metodă generală de a concepe istoria[1].

De acord în' această privinţa cu Saint-Simon, Fourier, Pierre' Leroux şi Hegel, el nu crede în imobilitate.

[1] **„Progresul Sn ac'cepţijinea cea mai pură a cyvîntuluî, adică cea mai puţin empirică, e mişcarea ideii** ***processus,*** **mişcarea:- înăscută... spontan*, esenţială, netrattsîonnabilă • şi iadestrcctibilă, care, e pentru spirit ceea; ce e greutatea, pentru materie. De aci rezultă că esenţa. .spiritului fiind mişcarea,, .adevărul, adică rea^ litatea,** ***î6t*** **atît de bine în natură ca şi în civilizaţie, este esenţial** ***istoric, supus*** **progresiunilor, conversiunilor, 'evoluţiitor şi schimbărilor. Nnexistă nimic fix şi etern decît legile însăşi ale mişcării, al căror studiu..formează obiectul logicii şi ol matematicilor."** ***[Ptulosophie*** **du. Progres, p. 19J.,.Sau: .Progresul, tocă o dată, este afirmarea mişcării universale, prin urmare negarea oricărei forme sau formule imuabile,' a oricărei doctrine a eternităţii, mamovibiiuaţii, iafaalfbjlităţii ele, aplicată' oricărei fiinţe, a oricărei ordine permanente, fără a o excepta cjktar pe 'aceea a universului.,- a oricărui subiect sau- obiect, empiric sau trans, cendental,'care rămîne neschimbat.' {p.'20). „Această este'aşadar ideea mea, regula noastră de conduită şi de judecată este că există trepte tn viaţă, in virtute şi tn faine şi bă mai bifl.eîe nu este altceva decit tiezvoUarea normată a fiinţeîi acordul'** ***inlH*** **un mimăr mai"? mare' de: termeni, • în timp ce neantul este adecvat' unităţii p«re^i.iJBobHism«lbi/' (p. 24).' A se vedea Pirou, op."«îl'., p. 257'şi Turgeon:** ESSOJ ***sur-la conception d& l'histoir* et du progres d'apies Proudhon in*** **fievue** ***d'economie pollthjutf,*** **1915.**

Istoria este o veşnică devenire. Nu există nimic *absolut,* nimic etern. Total se transformă, fiecare moment aducând o dezvoltare, o perfecţionare. Asemenea raţiunii, care admite o continuă dezvoltare, istoria „care nu este decît un lung raţionament", aduce un progres sigur.

Bazat pe aceste concepţii, Proudhon găseşte că istoria, ca şi natma, „este o anumită evoluţie, o istorie sau, cum am numit-o undeva, o *serie*"[1]. Dar atunci care ar fi scopul către care tinde istoria ? Transformările, la care asistăm în prezent, sau acelea, pe care le constatăm în trecut, nu se îndeplinesc nici repede, nici în afara legilor logicii. Dimpotrivă, ele au o direcţie precisă; procesul istoriei s-ar reduce aşadar la un proces de logică pură.

Evoluţia societăţilor, ca şi. aceea a naturii, tinde neîncetat la afirmarea câtorva idei esenţiale şi progresul constă în realizarea ideilor de *dreptate* şi *libertate,* în aceste afirmaţii se vede cel mai bine înrudirea strînsă dintre Proudhon şi gînditorii secolului al XVHI-lee. Aceştia măsurau progresul general după progresul raţiunii şi ai luminilor. Ca şi ei, Proudhon este raţionalist[2]. Pentru, el progresul constă în realizarea libertăţii. Dar în ce constă libertatea ?

Inspirîndu-se diai economişti, din Sismondi ca şi din Adam Smith, Proudhon împrumută de la ei noţiunea de libertate. I-a dedicat un adevărat cult. Spiritul său exuberant preconiza realizarea acestei noţiuni, în asemenea măsură încît dorea distrugerea puterii politice. Anarhismul său este pînă la un punct exagerarea propriului său liberalism. în natură, ca şi în istorie nu vede decît manifestări ale libertăţii. Dacă acordă uneori cîte o favoare determinismului, afirmînd că „toate fiinţele, toate fenomenele depind unele de altele printr-un ansamblu de legi rezulttod din proprietăţile lor.

[1] *Philosophie du Progres,*.**p. 31,**

a G. Pirou, *Proudhonisme et syndicalisme revolutionnuire,* **p. 248. „Credinţa în raţiune este temelia întregii opere a lui Proudaoo. Fără ea nu ani putea înţelege Importanţa pe care o acordă ideii de dreptate, nici speranţa, pe care o păstrează, în ciuda decepţiilor trecătoare, ia triumful ei definitiv."**

amsamblu pe cafe l-am numit fatalitate şi necesitate"*, el revine asupra afirmaţiilor sale, susţinând că libertatea poate să elibereze pe om de acel jug, care-1 ţine în robie. Proudhon crede în liberul arbitru. Cunoaşterea binelui şi răului ne lasă un mare spaţiu pentru libertatea de decizie, pentru „defatatlrzare". Dacă este adevărat că materia neînsuifleţiţă nu ne lasă nici o libertate, asta înseamnă o degradare a omenirii, care devine o simplă „jucărie a materiei"[2]. Nu există ştiinţă care să pună mai bine în lumină libertatea ca economia politică. Prouidhon e încîntat să descopere, în sfîrşit, această ştiinţă care poate să consacre ceea ce crede el că e mai preţios. „E plăcut, după ce ai fundamentat moralitatea acţiunilor omeneşti pe libertate, să o vezi confirmată de către **o** ştiinţă, oa să spunem aşa, semimateriadă şi care în faipte nu caută niciodată intenţia."[3]

Fidel acestea convingeri, ca şi economiştii liberali, Proudhon e un partizan înfocat al schimbului liber şi al ideii de contract. Eî condamnă organizarea politică şi cere o organizare industrială. In 1848 se adresează alegătorilor districtului Senei în următorii termeni: „Libertatea, iată întregul meu sistem: libertatea conştiinţei, libertatea presei, libertatea muncii, libertatea comerţului, a învăţământului, libera concurenţă, libertatea de a dispune de roadele muncii tale, libertate la infinit, libertate absolută, libertate pretutindeni şi totdeauna."

Mai tîrziu îşi dă seama, că, acesjţ afeuz.,de libertate poate să aibă inconveniente. Nemărginită, ea poate-, să degenereze Intr-o putere de'dominaţie, intr^un egoism fără margini.

Pragul, pe care în mod raţional nu trebuie să-L depăşească această noţiune, este indicat de ideea de dreptate. Aceasta noţiune este anterioară chiar noţiunii de libertate. împreună, ele îndeplinesc adevăratul pro-

[1] **Sysieme** *des contradictions economiques,* **voi. I, p. 375.**

[2] **De** *la Justice dans la Revolution et dans l'Eglise,* **8-e etude. Consciele/ice** *et liberie.*

[3] *De la Creation de l'ordre dans fHumanite,* **nr. 443 şi 421, Prevost, Paris, 1843.**

greş, în timp ce, despărţite, ele pot fi originea unor miarî neajunsuri. Datoria oamenilor e de a veghea la înfăptuirea acestui acord[1]. înfăptuirea dreptăţii, iată a doua sarcină principală a societăţii. „Ştiinţa şi conştiinţa dreptăţii, iată ceea ce ne lipseşte şl ne omoară în mod lent şi ruşinos"[2].

Dar în ce constă dreptatea ? El o deosebeşte de miilă şi simpatie, care n-ar fi, după părerea lui, decît înclinaţii .vagi şi sentimentale.- Simpatia şi mila nu ar fi decit instincte „pe care e lăudabil şi util să le cultivăm, dar care prin ele înşile, departe de a naşte respectul demnităţii în sufletul duşmanului, aşa cum cere dreptatea, îl exclud cu energie"[3].

Proudhon nu o confundă nici cu utilitatea, care făcea obiectul moralei lui Bentham. Nu crede că interesul individual, identificat cu interesul colectiv, ar putea fi un stimulent capabil să trezească sentimentul dreptăţii., „Drept şi interes sînt două lucruri tot atît de radical deosebite ca desfrînarea şi căsătoria"[4].

Dacă dreptatea nu este nici simpatie, nici milă, nici utilitate, atunci ce este ?

Penfcru-i Proudhon ea este expresia sentimentului de egalitate: „Dreptatea este necunoaşterea în altul a unei personalităţi egală, cu a noastră" ; sau în altă parte; „dreptatea este recunoaşterea unei originalităţi egală,cu a noastră în persoana altcuiva"[5]. în această definiţie, foarte apropiată de aceea kantiană, care cere să considerăm pe aproapele nostru ca un scop şi nu ca un mijloc; Proudhon reuneşte în acelaşi concept libertatea şi dreptatea.' Căci, într-adevăr, dreptatea nu este oare libertatea acordată altcuiva, respectul acordat demnităţii sale personale?

Izvor al libertăţii şi al egalităţii, dreptatea este baza societăţilor. Ea face posibilă coeziunea socială. O nevoie de solidaritate este necesară pe deasupra legii

[1] De *la Justice dans la Revolution et dans l'Eglise,* iX-e etude.'Progres et decodence.
[2] *Ibid.,* T. I. p. 7, 8 şi 12. T. HI, p. 45.
[3] *Ibid;,* T. !. p- 2, ?9 şî 83.
[4] *Juitice,* T. VI, p. 61.
[5] *Justice,* T. III, p. 227.

egoismului:. ***noma homini lupus.*** O forţă de atracţie: interiradividuală este indispensabilă oricărui raport ş©t cial. Şi această forţă este dreptatea „mai puieraieă. decît interesul, decît moravurile şi care, acţianînri asupra oamenilor; îi împinge la asociere". Proudhon face din dreptate originea societăţilor omeneşti. în en-* tuziasmui său, el declară ca „dreptatea este raţiunea ultimă şi raţiunea primă a universului"'. în orice caz, legea generală a societăţilor este legea egalităţii între oameni. Rezultă 'deci că inegalitatea, pe care o con-ţ statăm în societăţile izmeneşti, este un fenomen accidental şi trecător, 6 antinomie efemeră, care va,trebui să dispară prin progresul fraternităţii. Dealtfel, şă privim desfăşurarea istoriei:. Constatăm că sentimentul de dreptate cîştigă teren de la o epocă la alta. Istoria nu ar fi, după el, „decît o ştiinţă deductivă, riguroasă, şi un fel de ***morală logică,*** aspirind în sensul progresului, la, un ideal de. dreptate"[2].

într-adevăr, putem descoperi cu uşurinţă progresele intervenite de la o civilizaţie la alta. Credinţele[1] antice, păgîne, întemeiate pe regula : „Respectă-te pe tine însuţi" „au sfîrşit prin triumful unui egoism distrugător, care a trebuit să fie limitat apoi prin forţa exterioară a statului şi a religiei"[3].

Puţin iual tîrziu, spiritul creştinismului, prin apologia umanităţii, a distrus în umanitate orice sentiment, de demnitate.

Idealul revoluţionar care e a treia etapă din istoria ideii de dreptate, va împăca cele două extreme, completînd ideea de dreptate cu ideea de 'libertate. Această împăcare nu se poate realiza decît cu condiţia progresului dreptăţii şi al ihtel^enţel. „Proudhon crede în progresul 'dreptăţii *ptm* progresul libertăţii şi în progresul 'libertăţii prin acela'"al inteligenţei. La început omiusî^nu judecă blrte. Se întîmplă' ca gîndirea lui să meargă împotriva' scopurilor naturii. La feL

[1] *Ibid.,* T. I, p. 97.
[2] G. Pirou, *Pfaudhanlsme et syndlcaUsme revolutioeinaire,* P. 254.
[3] De Ja *Justice dans la Revolution el dans l'Eglise,* T, 1, p; 2, 22 ţi următoarea.

instinctul l-a făcut pe om social şi raţiunea a putut **să** puma piedici acestui instinct de socialitate încâlcind dreptatea."* în ciuda erorilor sale, inteligenţa se dezvoltă şi sentimentul dreptăţii, care urmează dezvoltării inteligenţei, devine mai puternic. Această schimbare se petrece **în** oameni, căci dreptatea, în sine, rămîne infailibilă[2].

Ca şi utopiştii secolului al XVIII-lea, Proudhon crede în perfectibilitate **şi** în evoluţia neîntreruptă către bine. Morelly şi Brissot de Warvulle credeau şi ei în instaurarea dreptăţii şi a egalităţii; si ei împăcau priri doctrinele lor contractuaHs'te şi 'prin doctrina dreptului natural, nevoia de libertate şi nevoia de egalitate ; şi. ei credeau că prima condiţie a perfectibilităţii este progresul luminilor şi al raţiunii. Proudhon nu face oare decît. **şă** repete idei vechi şi banale, fără să adauge nimic la doctrina progresului? Trecînd prin diferite interpretări ale partizanilor el, o teorie îşi păstrează însă întotdeauna fondul. 'Acest fond comun tuturor utopiştilor secolului al XVIII-lea, 11 regăsim ia Proudhon, ceea ce nu niseamnă că el nu îl îmbogăţeşte. Să privim măi de-aproape importanta lui operă Despre ***dreptate în*** Revoluţie ***$T'îh Biserică,*** care este' aplicarea la istorie ,a filozofiei sale.'asupra, procesului şi. Vom descoperi **dfeosebiTiea** importanţă care există între felul lui de a vedea lucrurile şi acela al înaintaşilor.

a) Mai **înfcîi,** el aplică la studiul progresului şi al istoriei metoda , dialectică a **lui**; ţiegel,. * ,necunoscută **pŞnă** atunci în Franţa. Un Saint-Simon, un Fourier, un Pierre Leroux, concepeaja, iisţoria sub .aspectul său empiric Prezentată astfel,[1] istoria ne apare ca o îngrămădire informă de fapte * = şi, de, evenimente; ea. ne apare ca "exterioară raţiunii, ca o lume aparte în care voinţa, joacă un rol foarte, mic, lăşînd întâmplării grija de a face restul. Proudhon este primul, după Hegel,

*** Turgeon,** ***EssoJ sur în conception de l'hisidire et du*** *nrogrrîs* ***d*apres Proudhon,*** **în Revue** ***d'economie politique,*** **1915, p. 243.**

[3] **Pe** ***la Justice,*** **etc. Hl-n etude. Comteience e(** ***liberte,*** **citat de Turgeon,** ***ibid.,*** **p. 249.**

care afirmă identitatea dintre raţiune şi istorie. „Istoria nu este decît un lung raţionament" spune el destul de des, ca o ilustrare a gîndirii sale[1].

Istoria este imaginea concretă a raţiunii, dialectica vie a unei necesităţi logice, modelul procesului raţional, în concepţia sa, trecutul este un fel de silogism sortit sa aducă o concluzie necesară. Raţiune şi realitate sînt unul şi acelaşi lucru. Datorită acestor convingeri, Proudhon atribuia progresului vadoarea unei legi generale şi istoriei aceea a unei ştiinţe deductive şi perfect riguroase; misterul accidentelor istorice are o singură cheie, care le explică pe toate. încă Marx, îi reproşa mania de a căuta în orice lucru o noţiune anterioară, „apriorică", în loc să se inspire din realitatea faptelor[3].

în afară de identitatea istoriei cu raţiunea, Proudhon desemnează un al doilea caracter al evoluţiei istorice, şi acesta împrumutat de la Hegel: orice ameliorare este rezultatul unei ***lupte,*** a unei bătălii între tendinţe contrarii. Asemenea procesului mental, prin care ideile se ciocnesc între ele, istoria, faptele, constau îptr-o luptă dialectică: o ***teză*** combătînd o ***antiteză*** pentru ca la urmă ambele să fuzioneze într-o ***sinteză.*** Atras de această metodă, Proudhon o întrebuinţează peste

[1] **C. Bouglâ,** ***La Sociologie de Proudhon,*** **p. 124—125, discută mai pe larg influenţa lui Hegel asupra lui Proudhon prin intermediul lui K, GrQn şi K. Marx.**

[2] **Sainte-Beuve,** ***Proudhon, sa vie et sa correspondance,*** **p. 121 ; „Istoria propriu-zisâ, deşi o studiase şi scopul şi secţiunile limitate şl orientate care îi conveneau la un moment dat, ocupa foarte puţin loc în opera acestui spirit raţionalist, organizator. Logica era totul: îşi băgase In cap un absolut ai adevărului, nesocotea perpetua relativitate a celor omeneşti şi evoluţia poticnită a societăţilor."**

Şi Marx caracterizează această metodă, cînd spune: ,...vînează împreuna cu utopişUi o aşa-zisă «ştiinţă» cu ajutorul căreia să se poată născoci apriori o formulă pentitr rezolvarea «problemei sociale», în loc să deducă ştiinţa din cunoaşterea critică a mişcării istorice, mişcare care produce ea însăşi condiţiile materiale ale eliberării." ***(Lettre au „Social-Demokraten",*** **1865]. [In realitate citatul este extras din Despre** ***Proudhon (Scrisoare către J. B. Schwehzer) Marx-Engels, Opere,*** *voi. 16,* **p. 31,** ***(n.*** **ed.tf.**

tot, ea îl aduce chiar în situația de a face apologia războiului în opera sa ftdzboiui şi pacea. Consecvent cu această metodă, el este rînd pe rînd pentru şi contra proprietății, pentru şi contra liberei concurențe etc, căci studiind teza şi antiteza, îşi dă seama de defectele şi de avantajele lor, pe oare vrea să le împace într-o soluție superioară şi .cuprinzătoare.

Ideea de luptă este predominantă la Proudhon. Adesea nu se mulțumeşte să o constate, o doreşte. Astfel istoria nu ar fi decît lupta diferitelor tendințe care se va sfîrşi cu victoria libertății şi a dreptății. „Ceea ce face creația posibilă nu este în ochii mei decit ceea ce face posibilă libertatea : opoziția forțelor. Trebuie să avem o idee foarte greşită despre ordinea din lume şi din sînul vieții universale, ca să facem din ea un spectacol de operă. Eu văd peste tot forțe in luptă, nu descopăr nicăieri, nu înțeleg acea melodie a marelui *Tot,* pe care credea că o aude Pitagora"[1]. în fond victoria dreptății este echilibrul forțelor, cu alte cuvinte a libertăților în luptă. Proudhon nu e monist în concepția sa despre progres, dimpotrivă, e pluralist recunoscînd multiplicitatea forțelor, contactul, opoziția lor, fiind în dezacord din acest punct de vedere cu utopiştii progresişti din secolul al XVIII-lea, care reduceau totul la un principiu unic.

Iată metoda lui Proudhon, iată contribuția sa la doctrina progresistă. Se reduce ea numai la atît ? Mulți autori vor să-i atribuie un al doilea merit: acela de a fi introdus determinismul economic în istorie.

bj E adevărat că deşi concepția sa asupra progresului e mai ales raționalistă, el nu neglijează totuşi punctul de vedere economic. Chiar Saint-Simon schimbase întrucîtva centrul de gravitate al evoluției sociale, cînd cerea ca o condiție a progresului nu numai difuzarea ideilor, ci şi abolirea proprietății şi a dreptului de moştenire, şi cînd însărcinase statul cu această execuție. Inspirrndu-se de la Saint-Simon şi de la şcoala economică clasică în cercul căreia trăia încă

[1] *De la Justice dans la Revolution et dans l'Eglise,* **T III, p. 212.**

în 1833, discipol al lui Ricardo, al lui Rossi şi J. B. Say, pe care îl numea „protoparens" al sectei şi care „i-a sugerat teorema sa fundamentală asupra schimbului"[1], al lui Adam Smith, pe care îl declară „părintele său spiritual", Proudhon introduce în discuțiile sociale punctul de vedere economic. Trăind într-o epocă, îp care capitalismul şi industrialismul luaseră un atît de mare avînt şi în care economia politică începea să fie o ştiință, în relații, pe de altă parte, cu socialiştii care începuseră să agite problema repartiției capitalului, el meditează asupra condițiilor echilibrului social şi găseşte că ele sînt de natură economica. De aci vine entuziasmul său pentru economia politică. Cadrul pe care economiştii clasici îl rezervaseră economiei politice, îi pare insuficient, el vrea să-i dea o extensiune universală.

„Economia politică izolată de la Adam Smith încoace, în cercul restrîns al producției, al circulației valorilor, al creditului, al rentei, al impozitului, economia politică mai cuprinde şi organizarea atelierului şi a guvernului, legislația, instrucția publică, constituirea familiei, gestiunea globului; ea este cheia istoriei, teoria ordinei, ultimul cuvînt al creatorului. Prin diversele ei aspecte, ea are contingențe cu psihologia, cu morala, cu medicina şi arta; mai mult decît orice altă ştiință, ea va contribui la rezolvarea unor probleme vaste ca : ce este omul ? de unde vine şi încotro se îndreaptă ? ce este răul, ce este Dumnezeu ?"[2]

Deşi influențat de şcoala liberală, adept înfocat al liberului schimb şi al liberului contract, Proudhon vede limitele şi consecințele nefaste ale unui liberalism exagerat. El reproşează liberalilor că au un cult excesiv al libertății, care duce în mod inevitabil la egoism. „Eu afirm în calitatea mea de cetățean al lumii libertatea, o vreau şi o revendic, dar nu-mi ajunge. Eu mai cer în relațiile mele cu semenii adevăr, mutualitate, justiție"[3]. Proudhon denunță faptul că „malthusia-

[1] **De** *la Creation de l'ordie dans l'Humanite,* **nr. 534, p. 320.**
[2] *Ibidem.*
[3] *Premier memoire sur Ia propriete,* **I, 73.**

niştii", cum îi numeşte el pe reprezentanţii şcolii clasice, nu cunosc solidaritatea socială. Ei cer o proprietate şi o concurenţă care să fie deasupra dreptului.

Astfel, ei ajung să nege interesele colective. în faţa acestor exagerări, Proudhon ceTe intervenţia dreptăţii şi vrea să împace liberalismul cu socialismul. Cu Fourier, socialismul rămîne utopic, economia politică se reduce la o simplă rutină. Socialismul şi economia politică trebuie să se corecteze reciproc. Divorţul care există între experienţa realistă a economiei şi ideea raţională a socialismului trebuie să înceteze. „Cind contradicţiile comunităţii şi ale democraţiei scoase în sfîrşit la lumină, se vor fi întîlnit cu utopiile lui Saint-Simon şi Fourier, socialismul ridicat la înălţimea unei ştiinţe, socialismul care nu este altceva decît economia politică, va pune stăpînire pe societate şi o va arunca spre destinul ei viitor cu o forţă de neînvins. Acest moment nu poate întîrzia." După cum se vede, Proudhon este preocupat să readucă socialismul la realitate, să-i dea o bază pozitivă prin. aplicarea studiului economic la necesitatea socială[1].

Nici o propunere făcută de socialişti nu-i place. Are un mare dispreţ faţă de stat, invocat de socialiştii centralişti. Orînduirea economică etatistă, centralizarea excesivă ar provoca, după Proudhon, un regres, o întoarcere la regimul feudal. împotriva comuniştilor, care susţin împreună cu Cabet şi saint-simonişti, intervenţia statului, el pretinde că această intervenţie ar distruge viaţa* economică, ar întîrzia revoluţia socială, oare, după el, constă, aşa cum ştim, în suprimarea puterii guvernamentale. Un revoluţionar, care ar cere aceasta, ar fi în contradicţie cu propriul său ideal: „Oricine

[1] Proudhon dispreţuieşte acest socialism, care nu e „decit explozia unei lamentabile sensibilităţi, care a făcut socialismul atît de fad tn ochii spiritelor pozitive, şi care dă naştere celor mai absurde iluzii şi înşeală atîţia oameni în fiecare zi*. Systeme *des contradlctions economiques,* T. I, p. 69; sau: „Fraternitate! Fraţi oricît vă place, cu condiţia ca eu să fiu fratele mai mare şi voi cel mai mic; milă! eu afirm că nu există, este misticism... Vorbiţi-mi de *trebuie* şi de *a avea,* singurul criteriu pentru mine a ceea ce este drept şi a ceea ce este nedrept." *Ibid.,* I, 228.

face apel i [a] puteTe pentru a organiza munca, a minţit, căci organizarea muncii trebuie să însemne abolirea capitalului şi a puterii"[1]. Idealul economic şi social consistă dimpotrivă într-o „diminuare progresivă şi sistematică a acţiunii guvernamentale, capitaliste şi religioase"[3].

Asoc/ap:'a, nici ea nu se bucură de o mai mare simpatie din partea lui Proudhon. Ca şi statul, ea nu e chemată să facă revoluţia economică şi socială. Este o ştirbire adusă libertăţii. El arată avantajele comerţului şi ale schimbului, pe care le consideră ca izvoaTe de bogăţii. Dar în asociaţie, schimbul ca şi comerţul sînt împiedicate[3]. Celor care pretind ca muncitorii se unesc pentru că recunosc în asociaţie o unire a forţelor, li se poate răspunde că muncitorul nu o face niciodată de bună voie. Mai mult, nu rezultă de nicăieri că aceasta aduce o uşurare mai mare a muncii, „asociaţia prin ea însăşi nu are nici o virtute organică sau productivă, nimic în sfîrşit care, după exemplul diviziunii muncii sau al concurenţei, să facă pe muncitor mai expeditiv şi mai puternic, să micşoreze cheltuielile producţiei, sa scoată o valoare mai mare din mai puţin material, sau care, după exemplul ierarhiei administrative, să ofere o aspiraţie de armonie şi ordine.'*

Cu toate acestea, Proudhon nu neagă avantajele sporirii forţelor prin asociaţie. El o recomandă chiar muncitorului ceva mai tîrziu, în lucrarea sa ***Capacitatea politică a claselor muncitoare,*** ca mijloc de luptă împotriva capitalismului. Stabileşte totuşi o distincţie între ***unirea torţelor*** şi ***asociaţie.*** Cea dintîi lasă pe om **liber.** „Adevăratele forţe economice fără să înlănţu-

[1] Sysfeme des *contradiclions economiques,* II, p. 311. A se vedea pentru critica statului şi a autorităţii, *Idee generale,* p. 102—158. Cf. E. Fourniere, Les *theories socialistes au* X/X^e s/ec/e, p. 190; *Corresp.,* T. IV, p. 375.

[2] Corresp., T. IV, p. 148: .Asociaţia e prin natura ei sterilă, cniar vătămătoare, căci e o limitare a libertăţii muncitorului". A se vedea, de asemenea, *Idee generale de la Revolution,* cap. *Critlque de l'associatlon,* p. 74—102.

[3] *Idee generale de la Revolution,* p. 80.

[4] *Ibid.,* p. 89.

iască omul de om, lasă producătorului deplină libertate, uşurează munca, îl pasionează, dublează produsul muncii sale, creînd între oameni o solidaritate, care nu are nimic personal şi care îi uneşte mai bine decît orice legătură afectivă şi decît orice contract."[1]

Asociaţia, dimpotrivă, stabileşte un fel de promiscuitate de robie, în care fiecare depinde de toţi. „în asociaţie toţi răspund pentru toţi, cel mai mic valorează tot atît cit şi cel mai mare, ultimul venit are acelaşi drept ca şi cel mai vechi. Asociaţia nivelează toate inegalităţile. De aci solidaritatea incompetenţei şi a incapacităţii." De aici vine asprimea cu care tratează fourierismul: „E cea mai mare mascaradă a secolului", ca şi pe „statolatri". Ştim că în locul asociaţiei şi al statului, Proudhon, inspirîndu-se din liberalismul economic, propune mutualismul sau, care nu e decît ideea liberului schimb, temperată de ideea de solidaritate şi contract, care la el se confundă, am văzut, cu ideea de dreptate. Fondul doctrinei sale rămîne, cu toate acestea, acela al economiei clasice.

Iată concepţia pe care şi-o face Proudhon despre evoluţia socială. în rezumat ea se reduce la următoarele : în primul rînd o adîncă încredere în perfectibilitate, prin progresul raţiunii şi al ideilor, credinţă împrumutată de Ia secolul al XVIII-lea, pe care vine să se altoiască, prin intermediul ideii de luptă şi de identitate a raţiunii cu istoria, o dialectică hegeliană ; în al doilea rînd o mare predilecţie pentru ştiinţa economică, pe care vrea să o introducă în viaţa societăţilor. Aşadar concepţia sa asupra progresului şi istoriei este mixtă : ideologică şi economică în acelaşi timp. Punctul de vedere economic se află pe al doilea plan: este subordonat celui dintîi. într-adevăr, eforturile economice sînt întotdeauna supuse în opera sa controlului ***ideii de dreptate,*** pe care o consideră drept legea cea mai generală a universului. Ea inspiră echi-

[1] **Citat de Turgeon,** *art. cil.*

librul forţelor sociale, concilierea libertăţii şi a egalităţii, schimbul şi contractul.

Totuşi un mare număr de autori apropie filozofia istoriei a lui Proudhon de aceea a foii Karl Marx. în opera acestor doi scriitori ar fi un punct comun: concepţia materialismului istoric[1].

Cîteva texte par destul de clare în această privinţă, în unele Proudhon vrea să dovedească preponderenţa factorilor economici asupra celorlalţi factori sociali. „Economia politică este regina şi stăpîna epocii. Economia socială, o divinitate puţin cunoscută, conduce lumea"[2]. In altă parte Proudhon vrea să facă din ea „o ştiinţă mamă, conducătoare, pentru că ouprinzînd, în generalitatea lor, o Întreagă serie de fapte, ea este anterioară chiar acestor fapte, pe care le dirijează."[3] Entuziasmul său merge atît de departe încît o divinizează, o idealizează, ceea ce o face să nu mai fie o ştiinţă a intereselor materiale. Voind să amestece economia politică în religie, în familie, în „atelier", el o face să piardă contactul cu pămintul. Cum spune foarte bine Turgeon: „A interpreta istoria printr-o economie astfel înţeleasă, înseamnă a idealiza şi ă spiritualiza mersul lucrurilor"[4].

Alte texte arată şi mai bine influenţa economiei asupra istoriei. într-un pasaj citat de Droz, găsim chiar o explicare a religiei: „Dacă religia veche, dacă sistemele cunoscute ale filozofiei, dacă vechile constituţii politice, dacă rutina judiciară, dacă vechile forme ale comunităţii şi ale asociaţiei, ca şi acelea ale literaturii şi artei, nu au fost decît expresii particulare ale stării materiale a societăţii, nu este oare evident că, această stare schimbîndu-se, cu alte cuvinte economia politică fiind răsturnată cu susul în jos prin schimbarea raportului între cele două mari forţe ale producţiei, munca

[1] **M. Bburguin,** *Des rapports entre Karl Marx el Proudhon, in* **Revue** *d'economie politique,* **1893 şl Pirou,** *Proudhonisme* ***et*** **mor-***xfsme* **Ut** *Proudhon et notre Temps,* **1921, şi Turgeon,** ***art.*** *cit.*

[2] *Idee generale de Ia Revolution,* **p. 314.**

[3] *De Ia Creation de fordre dans Yttumantle,* **nr. 502, p. 484.**

[4] **Turgeon,** *art. cit.*

şi capitalul, totul se schimbă o dată cu ea în societate, religia, politica, literatura şt arta?"[1] Acest pasaj este destul de clar. Cu toate acestea e un pasaj izolat. în toată doctrina lui Proudhon e, poate, singurul. Dar oare o doctrină nu aparţine celui care o susţine mai mult, celui care o repetă pînă la obsesie, chiar dacă nu el a descoperit-o ? Or, toată opera lui Proudhon e îndreptată împotriva acestei interpretări prea generale a pasajului citat mai sus, şi în primul rînd ***moralismul*** sau. în timp ce Marx consideră moralitatea ca un ***epifenomen,*** pentru Proudhon ea are o importanţă primordială. El acordă o mare valoare fidelităţii în căsnicie şi corectitudinii în raporturile familiare. Chiar revoluţia este pentru el o operă morală. „Revoluţia, zice el, este o lume morală nouă, oare tinde să înlocuiască lumea bisericii şi lumea morală veche"[2]. Ideea de dreptate, care stă Ia baza sistemului său, este o idee morală, şi cum a remarcat foarte bine G. Pirou „pentru el, problema morală nu este o problemă socială ; el ar spune mai degrabă că problema socială este o problemă morală"[3]. De asemenea ori recomandă clasei muncitoare castitatea şi simplicitatea sărăciei. G. Sorel, care se declară discipolul său, va

[1] **Articol publicat în *Le Peuple, 1848.* Citat de Droz. Iată încă un text: .In ciuda majestăţii lor pompoase, funcţiunile politice joacă un rol mult mai puţin esenţial decît funcţiunile economice, înainte de a legifera, de a administra, de a construi palate, temple, şi-de a face război, societatea munceşte, navighează, schimbă, exploatează pSmlnturile şi mările. Intre funcţiunile economice ţi îiincţiuriile politice, există un raport analog acelui pe care fiziologia 11 indica la animale, între funcţiunile vieţii organice şi funcţiunile vieţii relaţionale; prin aceasta din urmă se manifestă animalul în afară şi îşi Îndeplineşte misiunea sa printre creaturi; dar prin celelalte există, şi tot ceea ce face In libertatea sa de acţiune nu este la drept vorbind decît o concluzie mai mult sau mai puţin raţională a puterilor sale primordiale.' *(De Ia capacite politique des classes ouvrieres).* Sau: .Orice filozofie, orice religie, este expresia metafizică sau simbolică a economiei sociale'. [Confession *d'un revolulionnaire,* p. 214,). A se vedea alte texte In Mulbergei, *Proudhon, Leben und Werke,* p. 58—59, ci K. Diehl *Proudhon, Seine Lehre und sein Leben.***

[2] **Correspondance, voi. VII, p. 370.**

[3] **Pirou, Proudhonisme *et* syndicoh'sme revolulionnaire, p. 241.**

spune mai tîrziu: „Lumea va deveni mai, dreaptă pe măsură ce va deveni mai castă".

în al doilea rînd, ceea ce ne arată bine că Proudhon nu adoptă materialismul istoric, este ***idealismul*** său. Preocuparea de a explica mişcările sociale prin economia politică este la Proudhon secundară. „Pentru. Proudhon ***faptele,*** chiar de natură economică, nu prezintă interes decît prin ***ideile,*** pe care le relevă. Şi aceste idei sînt eterne, posedînd o valoare absolută."* în realitate economismul lui Proudhon nu este mai profund decît al şcolii liberale, ai cărei reprezentanţi de asemenea afirmau preponderenţa economiei politice şi universalitatea ei ca ştiinţă. Dar, nici la aceştia din urmă, nici la Proudhon, nu întîlnim dorinţa de a extinde explicaţia economică la istoria umanităţii.

în opera lui Proudhon nu găsim cu privire la această problemă, decît cîteva păreri izolate sau cîteva aluzii vagi.

Explicaţiile sale se referă la prezent şi la viitor, nu la trecut. Ele nu au pretenţia de a face din istorie patrimoniul economiei politice. Cînd e vorba de idei şi în special de ideea de progres, atunci, îl vedem dispensîndu-se de orice explicaţie utilitaristă. „Proudhon nu renunţă niciodată să prezinte lumii un ideal, în timp ce doctrina marxistă se mulţumeşte să caute în desfăşurarea faptelor, tendinţele. Pentru el, faptul cel mai pozitiv este tributar ideii, forţa cea mai activă este fiica ideii."[3]

Proudhon rămîne un idealist, pentru care procesul evoluţiei e dominat de raţiune şi ideologie. în Germania i s-a atribuit epitetul de sentimental pentru a-I opune, în mod mai hotărît, mecanismului riguros sistematic al lui Marx.

Unul reproşa societăţii nedreptatea, făcîndu-i mustrări fierbinţi, celălalt constata cu o răceală pur ştiin* ţifică fenomenul luptei de clasă.

[1] **C. Bougle, *La methode de Proudhon, Revue* d'econom/e *politique,* octobre 1910.**

[3] **Turgeon, p. 363; C. Bougle, La *Sociologie de Proudhon,* p. 22.**

Proudhon este un filozof al istoriei, influenţat de doctrinele progresiste, de raţionalismul hegelian si care face din cînd în cînd economie politică, întotdeauna pentru viitor, niciodată pentru prezent. Un raţionalist convins de ideea că societăţile evoluează în vederea realizării dreptăţii, că progresul e lent şi dominat de legi fatale, prescrise de logică. Dacă acestea sînt convingerile lui generale, atitudinea sa militantă în lupta politico-socială **a** epocii, va fi aceea **a** unui luptător blînd, a unui reformist care nu vrea să forţeze istoria, pentru că îşi dă seama că e un lucru imposibil, a unui idealist, inspirator de perspective teoretice, care vor trebui să se desfăşoare după legile progresului, este, totr-un cuvînt, ceea ce nUmim în zilele noastre „un radical reformist".

Vom mai avea ocazia să facem aceste constatări, studiind ideea de revoluţie la Proudhon, idee care reflectă poziţia Iui socială.

UI

Este Proudhon un revoluţionar, aşa cum îi plăcea lui să spună ?

Citind opera lui. Proudhon, fl vedem preocupîndu-se aproape Ia fiecare pagină de epitetul de revoluţionar şi proclamînd convingerea sa într-o revoluţie socială pe care-o aşteaptă, pe care o prezice, şi în care toate relele îşi vor găsi leacul.

Ce semnificaţie au aceste afirmaţii? Există un raport între ele şi concepţia lui Proudhon asupra progresului ? C, Bougle scrie următoarele, gindindu-se la Proudhon: „Un om nu poate fi niciodată mai bine judecat decît prin judecata pe care o face el asupra unei revoluţii"[1].

Vom examina mai tîrziu ce atitudine are Proudhon faţă de revoluţia de la 1848. Pentru moment, să vedem care a fost în general ideea sa despre revoluţie analizînd ideea **pe** care şi-o făcea el despre clasele sociafe şi despre lupta lor, ca şi ideea sa despre tactica de urmat pentru realizarea programului său.

[1] **C. Bougle, op. *cit.,* p. 157.**

Autorii care susţin că Proudhon avea o idee clară despre noţiunea de clase sociale, se referă la un **pasaj** din cartea sa *Capacitatea politică a claselor muncitoare.* Dar acest pasaj este o excepţie în opera lui. Proudhon şi în contradicţie cu toate celelalte lucrări ale saîe. în afară **de** aceasta, tot ceea ce se poate susţine după lectura acestui text, este că Proudhon avea o noţiune foarte raţională şi formală **despTe** clasele sociale, care devenea confuză atunci cînd era vorba de a o aplica la realitatea socială.

Iată pasajul despre care este vorba : „Ca să existe capacitate politică la un subiect, individ, corporaţie sau colectivitate, se cer trei condiţiuni fundamentale : 1. Subiectul să aibă *conştiinţa* lui însuşi, a demnităţii, a valorii, a locului pe care îl ocupă în societate, a rolului pe care îl îndeplineşte, a funcţiunilor pe care este în drept să le pretindă, a intereselor pe care le reprezintă sau le personifică ; 2. Ca rezultat al acestei conştiinţe a deplinătăţii forţelor sale, acest subiect *să-şi* afirme *ideea,* adică să ştie sa se reprezinte intelectual, să traducă prin cuvinte, să explice raţional principiul său şi consecinţele lui, legea fiinţei sale. 3. în sfîrşit, din această idee devenită profesiune de credinţă, să poată scoate întotdeauna, dup5 nevoie şi diversitatea împrejurărilor, *concluzii practice."*[1] Aceste distincţii alcătuiesc aproape definiţia clasei. Totuşi prin forma sa logică, raţională, această definiţie e inferioară **celei** date de Marx, care a rămas modelul de definiţie a noţiunii **de** cflasă.

Dar Marx se inspirase dintr-o realitate mai înaintată din punctul de vedere socialist al luptelor de clasă, mediul muncitoresc englez, **pe** cînd Proudhori se inspiră din mediul muncitoresc francez, EI constata că

[1] **De** *la capacite politique des classes ouvrieres,* **p. 40. Mai departe el rezumă acelaşi lucm : „A avea capacitatea politică, înseamnă a avea conştiinţa de sine ca membru al unei ccJectfvitâţi, a afirma** *ideea* **care rezultă din ea şi a-i urmări realizarea", p. 41.**

muncitorii sînt aliați cu mica burghezie. După ce a precizat prin cele trei criterii, pe care le-am amintit mai sus, ce trebuie să înțelegem prin conştiința de clasă, Proudhon se întreabă dacă clasa muncitoare le îndeplineşte. Asupra primelor două puncte, el răspunde afirmativ. Asupra celui de al treilea e mai sceptic : „Asupra celui de al treilea punct, cu privire la concluziile politice de extras din această idee : nu, clasele muncitoare încrezătoare în ele înşile şi deja pe jumătate lămurite asupra principiilor care compun noua lor credință, n-au ajuns ***încă să deducă din aceste principii o practică generală,*** corespunzătoare unei politici adecvate."[1]

Şi ceva mai departe: „Să spunem într-o forma, care e ceva mai puțin didactică, ***că clasele muncitoare abia se nasc în viața politică;*** că dacă prin inițiativa, pe care au început şă o ia şi prin forța lor numerică, le-a fost dat sa schimbe centrul de greutate în politică şi să pună în mişcare economia socială, ***în schimb, prin haosul intelectual al căror victimă sînt...,*** ele n-au reuşit încă să devină dominante, ele şi-au întîrziat chiar emanciparea şi, pînă la un punct, şi-au compromis viitorul."[2]

K. Marx nu ar fi scos o concluzie atît de grăbită. Determinismul său economic nu i-ar fi îngăduit să admită că ***o*** clasă poate să-şi compromită viitorul printr-o simplă greşeală.

Proudhon este conştient că după 1789, burghezia nu este singura clasă revoluționară şi ca alături de ea se află poporul. Dar el nu poate distinge proletariatul din sînul acestei mase amorfe care se numeşte popor. El îl înglobează în expresia comună de piebe; „în două cuvinte, ***plebea*** care pînă în 1840 nu înseamnă nimic, care abia se deosebea de burghezie, s-a separat de ea, de drept şi de fapt, şi a devenit deodată, prin sărăcia şi prin opoziția sa față de clasa proprietarilor de pămînt şi a exploatatorilor industriei, ceva."[3] Dar

*** De *Ia capacite politique des classes ouvrieres,* p. 43.**

[3] ***lbid.**, f* **aceeaşi pagină. Sublinierile sînt ale noastre (n. aut.).**

3 *Ibid.,* **p. U.**

atît nu ajunge pentru definiția unei clase. Proudhon scria aceste rînduri în cartea lui Capacitatea ***politică*** a ***claselor muncitoare,*** cam prin anul 1864. Cartismul în Anglia şi revoluția de la 1848 în Franța dovediseră că muncitorii aveau conştiință de clasă;. Marx scrisese de mult ***Manifestul comunist*** şi începuturile „Internaționalei" se afirmau. Şi totuşi, chiar în această carte, Proudhon nu e lămurit asupra rolului proletariatului. Uneori, el îi închină imnuri, dar destul de des îi contestă capacitatea. Dacă mai parcurgem şi celelalte opere ale lui Proudhon, ne putem da uşor seama că ideea luptei de clasă lipseşte cu desăvîrşire.

Astfel, înțelegem că definiția lui Proudhon e un silogism gratuit, teoretic, creat după legile rațiunii, şi că marele mutualist nu avea o noțiune prea clară despre clasele sociale. In primul rînd, cum remarcă foarte bine J. Muller, el foloseşte întotdeauna termenul de: c/ase ***muncitoare*** în loc de „clasa muncitoare", ceea ce ne face să bănuim că nu-şi închipuia proletariatul ca un corp omogen, unitar ci „ca un ansamblu de grupări diferențiate"[1]. întrebuințînd pluralul vag, nu e obligat să fixeze limitele . şi configurația clasei muncitorilor.

Aceeaşi confuzie domneşte între ceea ce numeşte el „clasă mijlocie", „în sînul căreia trăieşte, şi se afirmă spiritul de libertate" şi burghezie, „care pretinde să mențină veşnic vechile raporturi" între capital şi muncă[3]. Totuşi, pentru Proudhon burghezia nu e întotdeauna clasa capitalistă produsă de noua evoluție a tehnicii, a maşinismului, ea este o clasă de traficanți şi speculanți. Acel care a scris ***Manualul speculantului de bursă*** o cunoştea destul de bine din acest punct de vedere. El condamnă burghezia pentru defectele ei prezente, dar trecătoare, pentru acea manie de a specula ; nu-i recunoaşte însă un viciu organic, de constituție, legat direct de rolul ei economic. Dacă ar re-

[1] G. Pirou, Interpretoi/o/is, p. 154 *ţ* J. Muller, *L'idee de lutte de* cfosse, *These* 1911, p. 73. El foloseşte uneori cuvlntul şî mai vag de .popor".

[2] G. Pirou, *Idem,* p. 155.

nunta la speculă, burghezia nu ar mai reprezenta o primejdie, şi contopirea ei cu clasa proletară ar fi posibilă[1].

Pentru Proudhon, conflictul e mai ales de natura morală. E un accident efemer, rezultat al relei organizări actuale. „Opoziţia dintre burghezie şi clasele muncitoare, decurge dintr-o neputinţă a ideologiei revoluţionare, care eliberînd economia politică, nu a organizat-o."[2]

Marx atribuia proletariatului câ şi burgheziei limite precise, create de maşinism şi de evoluţia capitalistă. Proudhon, dimpotrivă, trasează granițe nesigure între aceste două clase. Graniţa dispare cu totul între cele două tabere, atunci cînd inventează un fel de „clasa tampon", clasa mijlocie. Această clasă ar cuprinde pe micii capitalişti, care nu pot să trăiască numai din capitalul lor, pentru că e prea mic, pe intelectuali etcA Pentru această clasă, in care în fond el a crescut şi s-a dezvoltat, are toată simpatia şi îi încredinţează rolul de viitoare reformatoare. Astfel se vede că merita epitetul de „mic-burghez" pe care i-1 dădea Marx.

Dar nehotărirea lui Proudhon merge şi mai departe. De multe ori îl vedem îndoindu-se de aptitudinea muncitorilor de a realiza revoluţia socială. Se teme că „insuficienţa ideilor şi inexperienţa organizatorică" ar putea face proletariatul „incapabil să conducă comerţul şi industria superioară" şi că ar fi astfel „mai prejos de propriul lui destin". în altă parte simpatiile iui şi speranţa merg direct către burghezie (nu către clasa mijlocie). Burghezii au fost în realitate cei mai întreprinzători şi cei mai abili revoluţionari. Apelul din prefaţa cărţii sale Ideea ***generala de Revoluţie*** în ***secolul al XlX-lea*** e adresat acestei clase. Ea a făcut

[1] E. Fourniere, *De Babeui ă Proudhon. les-* rffteor/es *socialistes au dix-neuvieme siecle...*, p. 375, Ci. *Correspondance* III, p. 97.

[2] G, Pirou, *art. cil.*, p. Î55: „E absolut imposibil să înţelegi care e pentru el criteriul de distincţie între aceste două expresii: burghezie şi clasă mijlocie, şi e probabil că nu a ştiut bine nici el*. In sens contrar, Berthod, *L'Attilude sociale de Proudhon*, în *Bulletin de l'Histoire de la Revolulion de 1848.* . >•• -

[3] *Idee* generate de *la Revolution*, p. 235.

revoluţia din 1789, dînd libertate poporului[1] şi ***zăţ^,*** bind monarhia. Tot ea va face şi revoluţia socială^ „Revoluţia vă deschide braţele, salvaţi poporul, salrvaţi-vă pe voi înşivă prin revoluţie, aşa cum făceau părinţii voştri"[3].

Dar confuzia ideologică a lui Proudhon în problema luptei de clasă este şi mai evidentă atunci cînd preconizează resorbirea tuturor claselor sociale într-una singură, resorbirea burgheziei şi proletariatului in clasa mijlocie. într-adevăr, situaţia actuală e o criză trecătoare, datorată lipsei de armonie a situaţiei economice actuale.

Idealul revoluţiei sociale ar fi să nu mai existe nici capitalişti, nici muncitori. „Deosebirea actuală dintre cele două clase este un simplu accident revoluţionar. Amindouă trebuie să se contopească într-o conştiinţă superioară"[4]. Idealul socialist este împăciuitor. El cere să dispară luptele sociale şi să fie înlocuite printr-o fraternitate universală[5]. Peste tot să domnească înţelegerea contractuală. El vrea să unească oraşele cu satele: să reconcilieze pe „Mariana cîmpurilor" cu „caracterul social al cetăţilor"[1].

Lipsa de preciziune în delimitarea claselor, şi propovăduirea împăcării generale : iată teoria lui Proudhon asupra claselor. Teoria sa este în perfectă concordanţă cu concepţia sa ideologică asupra istoriei şi progresului. Din pricina convingerilor sale morale, el nu vede în opoziţia dintre clase decît o nedreptate trecătoare, pe care o va remedia uşor un viitor de dreptate, şi nu ca Marx, lupta fatală între doua tabere ireconciliabile, veşnic separate prin existenţa şi chiar prin originea lor economică. Proudhon se menţine, în cadrul

[1] *Idem*, p. 3.

[3] G. Pirou, *Proudhonisme el syndicalisme revolutîonnaire*, p. 333—336.

Î *Idee generale de la Revolulion*, p. 3.

'*Capacile politique des classes. ouvrieres*, p. 51 j *Melanges*. p. 138, 159.

[5] *Melanges*, p. 74 şi 55: „Burghezie şi proletariatul, la început in antagonism, nu sînt declt unui şi acelaşi lucru. Victoria unuia asupra celuilalt ar însemna sinuciderea amîndurora".

* *Capacite* . . . . . . p. 18.

reformelor morale, limitate de o filozofie a istoriei, şi în care dictează ideologia şi raţiunea. Prin urmare postulatul imoral al unei lupte nesfîrşite între grupuri separate de vulgare interese materiale, nu-şi putea găsi loc în doctrina sa.

Marx, care nu ţine seamă decît de lucide constatări economice, sistematic pînă la obsesie, materialist în concepţia sa asupra istoriei, este pentru separaţie, pentru lupta dintre grupuri, care, dezbinate de interese economice deosebite, nu vor putea să se unească niciodată.

Poate că ar trebui să mai ţinem seama şi de alte cauze pentru a explica deosebirea dintre cele două teorii. Proudhon a aparţinut tuturor claselor : ţăran, muncitoT, mic funcţionar. Doctrina sa se resimte de multiplicitatea şi varietatea profesiunilor sale. în **afaTă** de aceasta, concentrarea capitalistă şi proletarizarea în Franţa între 1840 şi 1860 nu ofereau acelaşi aspect ca în Anglia, unde maşinismul pe care îl studiase Marx făcuse deja mari progrese. Medii sociale diferite au produs doctrine diferite.

Partizan al unei soluţiuni împăciuitoare în problema luptei de clasă, Proudhon este reformist îh ceea ce priveşte tactica de urmat pentru înfăptuirea revoluţiei. Adus înaintea justiţiei ca agitator, pentru scrierile sale, protestează susţinînd că nu a fost înţeles, şi că niciodată nu a avut intenţia de a incita la revoltă. Dimpotrivă, are pentru revoltă un fel de repulsiune. Nu poate suferi violenţa : „Sîntem revoluţionari, dar nu bătăuşi", spunea el. Revoluţia „cu focuri de puşcă" îi repugnă; „sabotajul", „vînătoarea de vulpi" sînt procedee bune pentru alţi socialişti poate, dar nu pentru el. Pe el îl impresionează masacrele din iunie[1]. EI cere o revoluţie paşnică; dacă se roagă pentru o „zguduire finală, face asta în speranţa că efortul popular va

[1] **C Bougle,** ***La Sociologie*** **de** ***Proudhon, p.*** **161—163. Cf.** ***Correspondance,*** **T. II, p. 198.**

dobori ramurile moarte. fără a smulge din rădăcini copacul". Pentru el.a **mai urgent** a cqnstrui decît a distruge : societatea are mai **puţin** nevoie de **ioei** ce dărimă decît.**de** cei ce zidesc. **Proudhon**;'e• u»'legajfct.[1]. El face **reproşuri,**amare Iui Mazzini, lui Garibaidi, lui Kossuth, şi **altor** revoluţionari. „Cel mai actîv.r cel mai inovator monarh a fost totodată şi cel mai bun pentru: umanitate : o pot dovedi cu Oarol cel Mare, Ludovic. **XIV,** Napoleon?"[2] ...

El vrea ca revoluţia **să se** iacă de. sus., in jos,„^e la elită la mulţime : **„de** sus, revoluţia se face **p**?w intermediul inteligenţei, iniţiativei, progresului, ideilor^ de 3os, revoluţia **se iace** prin intermediul răscoalei, al forţei, al disperării, al pietrei"[3]. Ei mai spune : „în.maţterie de idei, **'••opkliv convingeri,: - prioritatea** nu au avut-o niciodată mulţimile"[4].

îh **sffrşit,' mediocritatea" mulţimH'** şi ia democraţiei îT enervează. „;Ceea Ce e mai-' înapoiat, 'mai retrograd în orice 'ţără, e-**masaje** ceea-ce numiţi **democraţie--*;**

Din ce motiv nu .alunecă'niciodată Proudhon **pe** panta .răzvrătirii ? După propriile sale mărturisiri,' revoluţia" violentă ***ire*** dbuă inconveniente: e îh contradicţie' criţăr cu programul ei r ' e contrară evoluţiei istoriei.]

. Revoluta viojent^ e'o' **ae**'daţe' **a "legalităţii-** şi **a.drfep;** tului; cu.**aUt** mai n$ilr a,,libertăţii,; cu alte cuvinte chiar negarea idealurilor, pe care vrea **şa** 'le realizeze în **societate.—Din, aceleaşi motiva** se declara" împotriva preg^tiri^ , revoluţiei,; adică ^ î^jiotr'iVa^' dreptului-**de** ***grevă*** şi de ***coaliţie.***

[1] **Turggpn,** ***Essai sur la concepiion ,de 1'hîSt'oJre el du progres, d'apies Proutthdhy*** **în** ***Revue'd'economie-pâiftlqu4', i. 913^p.<J$XIt.***

[2] **De** ***la Gietition -de l'ardrv dăhs l'Humanîte,*** **nr.v,4574f|58,, citat de Turgeon, p. 238.**

[3] **Sau în altă parte: „Poporul rămas de capul,luL..,tftseflmnă imobilitatea în imensitate, înseamnă oceanul al^cărui'"reflux ia ceea ce adusese fluxul. Poporul ştie să răstoarne,', nu |tîe să întemeieze". MeJanges, T. II, p. 81 şi Les Confe.ssfbns a^rţ Revoiuf/onnoj're, p. 34.**

[4] ***Capaciie...,*** **p. 84.**

[5] **Correspondance, T. V, p. 57.**

C-da 5564 coala 25

Orice coaliţie urmăreşte să desfiinţeze liberul schimb şi comerţul liber şi să le înlocuiască prin constrângere. Astfel, ea distrage singura calitate a economiei actuale: libertatea, înlocuind-o cu despotismul monopolului. într-adevăr, dacă asocierea acaparează toate mărfurile sau toată producţia, tîrgul nu mai e liber, ci forţat. în acest caz are loc violarea garanţiilor economice[1]. în afară de aceasta, asocierile ca şi grevele tind la folosirea mijloacelor brutale, ele distrug legea şi ordinea şi cad în arbitrar. „Din momentul in care a pornit pe panta arbitrariului, democraţia mun? citorească, ca şi despotismul, nu se mai poate opri"[2].

De aci exagerările cu caracter violent; sabotajul, baricadele şi măcelurile. Ca rezultat, departe de a **fi** îh profitul clasei muncitoare, grevai aduce o agravare a situaţiei sale, sporind ostilitatea capitaliştilor, care vor putea.aduce mină' de lucru străină, vor putea închide atelierele, vor putea provoca şomaj şi, în ultimă instanţă, vor putea recurge la guvern, la armată şi Ia poliţie, pentru a înăbuşi răscoala[3].

Paginile consacrate suprimării violenţei în cartea Capacitatea ***politică a .claselor muncitoare,*** prezintă sub adevăratul sau aspect: acela al reformistului' de**săvîTşit.** în fond, el se arată consecvent cu teoria sa despre, progres, care nu cunoaşte salturi bruşte. „Pentru că niciodată nu există drumuri întrerupte şi a voi să înfăptuieşti revoluţia printr-nn salt înseamnă să-i suprimi mijloacele*[5]. Revoluţia trebuie să se efectueze lent „pentru ca evpluţţa perpetuă a omenirii în loc să se facă prin mari sărituri, să se îndeplinească pe nesimţite şi fără zgomot"*.

Cind pronunţă cuvlntul, „revoluţie", Proudhon subînţelege *ameliorare.* Nu crede în eficacitatea unei schimbări regresive, oarbe; acestea nu sînt revoluţii,

[1] *Capacite,* **p. 334—336.**
[2] *fald.,* p. **343—344;**
[3] **ibid., p. 345.**
* *Philosophie du* **progres, p. 53.** > . '
[5] *Philosophie du Progres,* **p. 53.**
* *Idee generale de }a Revolution au XlX-e Siecle,* **p. 9. Piron, op.** *cil.,* **p. 348, Muller,** *op. cit.,* **p. 76.**

zice el, ci ***războaie civile.*** „într-adevăr, cine zice revoluţie, zioe inevitabil progres, zice, fără-să vrea; conservare, ceea ce înseamnă că revoluţia are loc permanent în istorie şi că n-au existat propriu-ais mai multe revoluţii, există numai o singură şi permanentă revoluţie."[1] Nici un aît text din Proudhort nu dezvăluie mai clar concepţia sa despre revoluţie. Pentru el- ini există decît o perpetuă evoluţie.

Dar, în acest caz revoluţia nu poate fi decît perv manentă, căci totul se transformă, se mişcă, se schimbă.

Aşa se prezintă concepţia unui progresist, sau, dacă preferaţi, a unui reformist. între revoluţie şi evoluţie **nu** există nici o deosebire. Pentru amîndouă nu există in latineşte decît un singur termen, ***motus,*** adică mişcare. Dar schimbarea este lentă deoarece fiecare moment îl determină pe cel următor. Istoria şi revoluţia se confundă : ele nu sînt decît unul şi acelaşi lucru. Iată o concepţie hegeliană desăvîrşită şi, prin aceasta, perfect proudhoniană. Evoluţia istorică poate fl lentă.sau rapidă, în orice caz ea prezintă o ***continuitate*** perfectă.

în concepţiile Iui Proudhon despre revoluţie, regăsim reflexul fidel al ideilor sale despre progres, analizate mai sus. Astfel atitudinea lui socială, programul său de acţiune ca militant, sînt în perfectă concordanţă cu ideologia sa progresistă. ***Tactica socialistului Proudhon este un capitol din Proudhon filozof al progresului***

„Revoluţia este numele francez al noii idei; filozofia este numele ei german; dreptatea., să devină numele ei cosmopolit", zice Proudhon şi, prin aceasta, nu se deosebeşte prea mult de utopiştii secolului al ,XVitI-lea.

In ciuda îndemnurilor Iui la legalism şj pace, Proudhon ţinea să fie considerat, un „revoluţionar*^ Jsu în calitate de revoluţionar.../noi revoluţionarii^»,etc» sînt formule pentru care avea, se pare, o aniunită predilecţie. Citind cu atenţie corespondenţa, sa, ,a.vem impresia că acest epitet îi face plăcere şi ca" pune un

[1] *Melangcs,* **T. I, p. 143.**

anumit orgoliu în folosirea lui. Dar, am văzut mai sus, că nici una din afirmațiile sale nu îndreptăţeşte, acest calificativ. Cu toate acestea, Proudhon are un temperament agresiv, impulsiv, combativ. Stilul său e adesea acela al unui pamfletar,.apelurile sale sînt violente.

Cum se explică aceasta ? Credem că trebuie să se facă deosebire.între două tipuri psihologice, între două noţiuni foarte diferite, după părerea noastră : ***revoluţionarul*** şi ***revoltatul.*** , ^

Un revoluţionar 'e înainte de toate un om de ***acţiune,*** un propagandist. El coboară în mijlocul mulţimii, face propagandă; la nevoie complotează, îşi pune în primejdie viaţa şi libertatea :' de exemplu Rlanqni. Un revortat, dimpotrivă, luptă mai degrabă împotriva teoriilor. Nu cunoaşte arena politică; este de obicei un izolat," acţiunea şi răzvrătirea îi repugnă. îl putem aşeza pe Proudhon în aceasta din urmă categorie: „Proudhon nu era un om de acţiune, a spus-o el singur către 'Sfârşitul vieţii. Nu'era mai ales-omuH acţiunii organizate, considerînd că mUnca este; împreună cu iubirea, funcţia cea mai secretă,' cea mai sfmtă a omului. Omul se întăreşte prin singurătate, el' se degradează prin prostituţie.

"Anârh,îst şi solitar, obişnuit cu'singurătatea/nu se simţea 'bine'decît într-un cerc re"strfnis de prieteni sau rr>dc"'f^De'• aceea revolta'iui' este revolta unui*intelectual, Atît timp cît nu recurge la acţiune, lozincile Tui, chiar subversive, rămtn inofensive, ca toate lozincile elatyjrajbe într-un birou. „Era un revoluţionar de camera, pe care îl înspatmînta revoluţia de stradă" fie spune un autor, care i-a citit.asiduu opera[2]. Combativitatea lui se exprimă mai ales prin cuvinte. Natura sa belicoasă se hrăneşte uneori cu simple pretexte, găsind astfel un motiv'" pentru a-şi revărsa prea plinul/Revplta devine un fel, de Sport. îşi' cunoaşte bine înclinaţiile, psihologia : „Şi eu, spune el, sifit ,om, şi ceşa ce-mi

' '' **E.. ţ>roz, P.** *J. Proudhon,* **p. 34,** . -'

[3] **Turgeon,** *art. cil.,* **p. 239 ; a se Vedea portretul lui Piouanon, pe oare l-a schiţat L. Slein în : Die** *Sozialbewegung in Frankreîch* **p. 359.**

place mai mult la om e acea dispoziţie: belicoasă"—» care-1 înalţă deasupra oricărei autorităţi, i'deasupra or*îť cărei iubiri". Şi autorul acestui -citat adaugă: „De* aei' strigătele şi provocările sale, de aci luptele sale, încăierările de om din popor, care nu ţine mfnie şi merae după aceea să boa prieteneşte cu duşmanul. Ele exprjp mă forţa lui de atlet Şi îi plăcea să o facă simţită"[1]. Dar există cazuri, în care aceste atacuri au^riumai sco^pul de a atrage atenţia, din vanitate. Nevoia de ***& atutiM*** ca praf în ochi e datorită aceleiaşi stări de spirit, „ta-' tă procedeul: bravada, scandalul, paradoxul exagerat, tot oeea ce poate face senzaţie şi poate aţîţa curiozitatea publicului. Trebuie să-i dai atenţie, să-i cunoşti în cele mai mici detalii debutul în viaţă, sărăcia ţinutului său de baştină ; de nenumărate ori îşi povesteşte povestea vieţii, care se amestecă, de multe ori, cu expuneri doctrinare; e un autobiograf incorigibil."[2]

în alţi autori găsim acelaşi portret[3]. Limbajul său violent se datoreşte în parte atitudinii sale belicoase, în parte nevoii iui de a se face remarcat. Nu era un om cu adevărat activ, de aceea violenţa lui se cheltuia în vorbe. Proudhon mai prezintă o particularitate, care face din el un ***revoltat*** şi nu un ***revoluţionar.*** Revoluţionarul slujeşte o cauză unică spre care converg faptele toate şi gesturile lui. Atitudinea lui are în mod inevitabil o coerenţă deplină.

Actele unui revoltat sînt, dimpotrivă, disparate. El se înflăcărează pentru cauze diferite şi conduita lui

[1] **E. Droz,** ***P,*** *.1. Proudhon, 1809—1865.* **Paris.**

[2] ***M.*** **Bourguin : „Spirit incoerent, temperament de pamfletar nu de apostol, un izolat, un excentric", p. 182.**

[3] **Turgeon,** *art. cit.,* **p. 238: „La drept vorbind, nu e violent decît în vorbe, pentru că mai presus de toate, Proudhon iubeşte şi cultivă Îndrăzneala; îngimiarea e defectul Iui principal. Caută şi găseşte formule de efect, fraze cu panaş. Nu-i cere(i măsură, taci, gust: pamfletarul, susţinut şi de ţăran, loveşte teribil, loveşte în toate părţile, se înverşunează asupra victimelor sale. E un om brutal. Şi de aceea trebuia să ajungă pamfletar şi mai mult decît atît cel mai aprig, cel mai puternic influent zi-arist". .Marele scriitor revoluţionar şi anarhist nu era, în fond, nici revoluţionar, aici anarhist, era un reformator paşnic şi moderat" G. Weill,** *Histoire du* **mouveme„f** *social* **en france, p. 42.**

e lipsită de unitate nefiind îndreptată spre un s-cor» unic. Aşa e Proudhon. Motivele sale de indignare sînt foarte diferite şi nenumărate. Se revoltă, cînd împotriva monarhiei sau burgheziei, cînd împotriva abuzurilor liberei concurenţe, cînd împotriva comuniştilor. Obiectul revoltelor sale este multiplu, căci nu-şi are izvorul: într-un motiv exterior obiectiv, ci în caracterul său impulsiv şi combativ. De aceea, din analiza temperamentului şi personalităţii lui Proudhon, ajungem la o concluzie identică aceleia, la care am ajuns analizîrad filozofia sa generală : marele muuialist na este un revoluţionar propriu-zis, el rămîne cantonat in tradiţia „fevohiţiei-program".

CAP: IV

REVOLUŢIA DE LA 1848 ÎN FRANŢA

Revoluţia' de la 1848 fn Franţa este concluzia,' epilogul şi întrucîtva simbolul •ideii de ^crvbluţi^-program", pe" care am analizafk> piriă aci." :^Găsrm' în 'ea ecoul tacticii socialiste*'aşa"cum o îîlţelegeau: Saitlt-Simon, Prdudfton,' Louis-Bteric. In forrrra şi ¥rr caracterul acestei revoluţii vom afta cauzele, nereuşitei sale.

Ideile de pfopagari<î5 pacifistă, de aliartţ<i ..între, clase, de fraternitate universală; vor constitui însuşi' sufletul acestei mişcări, aşa după cuta fuseseră sf acelea ale utopiştilor, care o pregătiseră. Va fi ultMa hWer-' care de politică conciliantă.

Din insuccesul acestei revoluţiivya- reieşi inşaficrenţa metodei.., Ea va discredita definitiv socialismul utopic. Anul 1848 înseamnă apogeul şi în acelaşi timp declinul „revbluţiei-program*. Alte directive şi alte procedee, o concepţie nouă asupra revoluţiei, va trebui să o înlocuiască pe cea veche; Necesitatea ca proletariatul să cucerească puterea politică apare la orizont.

Mai intîi,,.in mişcarea de la 1848, se observă p>:a4eziune generală a tuturor claselor la revoluţie, aşa cum visaseră Saint-Simon, Cabet, Pecqueur[1]. îndată după instalarea comitetului provizoriu, aproape toate partidele salută cu bucurie noua revoluţie. Pretutindeni doBmeş-

[1] Cabet spunea : .Principiul meu e fraternitatea; teoria mea fraternitatea, ştiinţa mea lut fraternitatea,"

te un mare entuziasm fratern. Oamenii emoționați, cu lacrimi în ochi, se îmbrățișează făgăduind să-și poarte o dragoste veșnică. „Am putea defini revoluția de ia 1848 drept romantism în politică. A fost o dezlănțuire lirică a imaginațiilor, o beție de idealism"[1]. Partidele, pînă mai ieri pe poziții opuse, se împacă astăzi unele cu altele. Cei mai mulți din cei ce au servit monarhia sub regele Ludovic-Filip, devin cu o uimitoare iuțeală excelenți republicani. Louis Blanc ne povestește că „fără nici o constrîngere, adeziunile vin cu grămada. Muncitori din toate corporațiile,'negustori de orice fel, funcționari publici de orice grad, deputați din magistratură, deputați din rîndurile clerului, au venit unii după alții fără întrerupere la Hotel de Viile. In piața ***Greve*** mulțimea se revărsa Ia, orice oră într-un fluyijj, de procesiunj, ,precedate, de; ^steaguri. .(Niciodată impozitele n aii fost plătite cu mai multă grabă decît în primele zile ale revoluției din februarie.., Doamne din aristocrație, cum ***etăți*** contesele de.Lamoignon, de Chanterulry, de B^incourt,. își fac p. cinste din a îngriji ea infirmiere răniții/[2] Membrii consiliului de stat însărcinează pe domnul de Courmenin șă exprime în. numele lpr ddnriratja pentru, „această mare și sublimă revoluție"[3]. Curtea de. Conturi* conducătorii armatei, diferiți mari oameni politici, se grăbesc Să facă la fel[4]. Mafii bancheri, în frunte c» Rotechild, subscriu sume importante pentru răniți. Clerul își manifestă entuziasmul pentru egalitate ; călugărițele .deschid porțile mînăstirilor pentru a;se face. din ele spitale. Ducesele organizează împreună cu soțiile noile* miniștri „frățiile";' • societăți de asistența împotriva mizeriei[5]; în s#rsity „foști miniștri din timpul monarhiei, rude și fii ai regelui detronat,

' G.'rienatn, *La republique de 1843,* in *L'rlist'oire socialiste' de JatlteS,.* p.- 11 j Laroartine spwiea*: ;Făcem astâzl'.'eea mai sublimă poezie". . , :J •

[2] Louis Blanc, *Hisloire de la revolution de 1848,* T. I. p. 91.

[3] L. Blanc, *op. cil.,* p. 91.

* *Ibid,,* T. I, p. 92.

[5] G. Renard, op. *cit.,* p. 12

prinți din familia Bonaparte se. înclină cu deferentă în fața majestății sale poporului"[1],. .; •

Astfel • idealul • revoluționar al socialiștilor "utopici este satisfăcut îh întregime. Marx, care ceva ma.j'itîrziu devine teoreticianul implacabilei lupte de clasă, scrie despre revoluția din^februarie, nu'fără o amară ironie: „Revoluția din februarie a fost revoluția cea frumoasă, revoluția care și-a atras -simpatia c«e»eralăf, pentru că contradicțiile care s-au- manifestâ't în acel moment împotriva regalității erau încă nedezvoltate, dormitau una lîngă alta în mod pașnic, pentru că lupta socială care constituia substratul ei căpătase doar o existență'" 'eterică,- exlstenț-a frazei, a euvrntului"[3].

Dragostea pentru muncitori devine' o modă. O **aris**tocrată 'engleză, caVe"se găsea ațuhcî la Paris',' ,ne' pbvestește că **toată** llimfea purta haine muncitbrtești și încălțăminte grosolană. „Sfîwta canalie"'e' **glorificata** îri cîntece • " "" ' *

„Jos pălăria în fața șepcii,*u*
• 4n genunchi. în:fața muncitorului..."i

Această dtțioasă alianță a tuturor se reflectă și mai bine, în adoptarea votului universal, prin care toată lumea a' fost chemată să-și spună părerea asupra vieții publice. '„In'focul cît&rva frlâcțiuni'ale burgheziei, puține la număr, toate clasele societății franteze' s-ati pomenit deodată zvțrfite îa orbita: puterii politice, silite să părăsească Jojile, parterul și galeria și să.ijoaee ele însele pe scena revoluționară."^ . i-

' *Ibid.,* aceeați^pagină. ' -s "

[2] K. Marx, *Les iuttes de classeen France p. 41* (Vezi Marx-Engels Opere, Ed. Politică voi. 7, p. 33 n. ed.) .Fraza care corespundea acestei imaginare desființări a relațiilor de clasă era lozinca fra_ ternite, înfrățirea și frăția gâaerală, Această ignorare como4â a antagonismelor de clasă, această; nivelare sentimentală.,- a igjțeie,* selor de clasa antagoniste, această idilică ridicare deasupra; Ruptei de clasă, această fraternitate era lozinca propriu-ZLsă a revoluției din februarie". (Marx - Engels, Opere ed. cit., 'voi' 7>'pf. 22 n. ed.)

[3] K. Marx, *Les luttes de classe en France,* p. 13 (Marx-Engels, ed, cit., voi. 7 p. 18).

Această minunată concordie internă, favorizată de o totală lipsă de amenințare externă — Europa întreagă, fiind cuprinsă de revoluție — explică şi caracterul blînd, *genetos* şi *paşnic* al revoluției de la 1848. Acesta e al doilea caraciter al său. N-a fost semnalat nici un act de violență cu adevărat important „Doar cîteva mici dezordini, repede potolite fără vărsare v de şfnge. Niciodată revoluția, nu a fosl mai puțin sîngeroasă. Ceea ce domină *în* acest mare oraş mfierbîntat e un fel de anarhie bonomă. Mulțimea, se foloseşte 'în mod paşnic, de nevoia sa de agitație, plantînd copacii Libertății, împodobiți *sini* plimbați cu mare, pompă, si în marile procesiuni, membrii clerului se înfrățesc cu elevii de şcoală şi cu locuitorii .cartierelor mărginaşe; ,cîntările bisericeşti alternează cu refjeriurile revoluționare. Peste tot, Iii sărbători şi discursuri, revine apelul ia înțelegerea .prietenească între clase.- aluzia ia armonia generală a intereselor."' In consecință, nu există nici teroare, nici persecuții. S-a spus chiar pe drept cuvînt, că această revoluție „semăna mai curînd cu o sărbătoare decit cu *o* catastrofă". Spre deosebire de revoluția de. la 1789, revoluția de la I84fc\ nu maită nici un eşafod. Dimpotrivă, pedeapsa capitală e desființată. ,Nimeni nu-l urmăreşte pe regele fugar. Louis Blanc„povesteşte'că încomitetul executiv, puțin după,fuga iui Ludovic Filip,' un membru întreabă: „Apropo, domnia lor, ce s-a făcut Ludovic Filip? Singurul sentiment, pe care l-a trezit aceasta întrebare, a' fost acela al unei solicitudini generoase. Domnul Marast a fost însărer-inat să plece în urmărirea regelui fugit pentru... a ve> ghea la siguranța lui

Ducesa de Montpensier a putut să găsească refugiuj la doamna de Lasteynie. Cîteva zile mai tîrziu pleacăş fără să fie supărată de nimerii.

Louis Blanc, acuzat pe atunci de extremism revolut .ționar, scrie: „Niciodată,: poate, istoria n-a înregistrat nimic, care să se poată apfopfa., de mărinimia, pe *cari* o manifesta in februarie poporul şi-aleşii lui... Nici u$

• L. Blanc, *op. c/t.,* p. 112.

" *Ibid..* p. 113.

strigăt de răzbunare nu a întristat sufletele blînde; nici un regalist nu a căzut victimă urii publice sau' particulare, nici un repebJican nu *a* evocat umBreie #&Ior ce muriseră în strada Transnonain, şi amintirea atîtbr persecuții îndurate.! Protecția martirilor din ajun a fost o pavăză pentru învinşii de azi."[1] Era o adevărată tn> trecere de generozitate şi iertare. Partidele înaintate, în majoritate socialiste, şi presa lor, manifestă aceleaşi sentimente şi. dacă uneori, arată oarecare violență, e vorba de o atitudine pur literară.

Cluburile, chiar cele cu o reputație de ferocitate, ascund sub masca lor înfricoşătoare o mare bunătate naturală. „Caracterul blajin al revoluționarilor de la 1848 răzbate chiar în declarațiile cele'niai violente. Lumea bună, care se aventurează în' bhibgul acestor duburi ca într-o menajerie de animale sălbatice pentru a simți un fior uşb-r la ceafă, nu întârzie a"descoperfsub piei de tigru, ol blînde"V Presa lor. in duda titlurilor revoluționare. *Comuna din Paris, Noul* Cordeife/, Pere *Oacheş ne,* etc„ sînt ca stafiile confecționate dintr-un' cap de mort şi puțină pînză alba, pentru a speria sufletele slabe. Aceste ziare au fost judecate după aparență. Cine ie citeşte, trțtîrneşte adesea' o moderație de ton, neaşteptată.^ "'

Alături de aceste grupuri, ceilalți socialişti, cum erau Cabet, L. Blanc sau Pecqueur, sînt de o mare moderație. Repulsia pe care le-o Inspiră violenta, îi'$ileşte adesea să o suporte pe pielea lor mai degrabă decit sa se folosească de ea. Cabet, care era cît pe ce sa fie asasinat, preferă să „silească pe oameni să se căiască că l-au sacrificat, decît să merite ura devenind el însuşi asupritor". Pierre Leroux are curajul de a prbnunța un discurs pacifist înaintea familiilor victimelor din iunie, şi declară că chiar „dacă ar fi fost atacat cu armele, el ar.fi preferat să moară pentru adevăr*.

[1] *Ibid.,* p. 11, şi p. *H2:* .Această politică atît de mărinimos* "a şi cavalerească cum hu mai găsim un exemplu asemSoStrt* în istoria nici unui popor....*.

[2] *G-* Renard. *op. cit.,* p. 23.. Blanqui constituie 6 excepție ifffifcrte izolata.

[3] *Ibid..* aceeaşi pagină.

convins fiind că mijlocul cel mai bun de a >sluji *a* cauză- «aste:martirajul"[1]. •\,,

Iată.care- a fost starea de spirit şi atmosfera în timpul; revoluţiei de *l&* 1848. Să. vedem, acum ce rol a jucat proletariatul ca clasă socială în timpul acestei mişcări. : . - ... ,

II

K, Marx, cu. spiritul sistematic care-1 caracterizează, explică,..revoluţia de la 1848 ca o luptă între bur-, ghezla inriustrială şi burghezia, financiară, atît de puternică' sub domnia Jui Ludovic-Filip, luptă la caja proletariatul n?a fţ^t parte decît ca aliat al burgheziei industriale?.,,". (, ...

Revoluţia4n4uştrială .nu lăsase fncă.să se,vadă în Fr.anta. toate .efacteţe sale. în rrtod inevitabil, burghezia, nu se putea prezenta încă decît într-o foarte mică măsură, sub forma patronatuIuL în schimb, finanţa şi operaţiunile de barocă nu au cunoscut niciodată o epocă atîţ. de înfloritoare. In, timpul domniei lui Ludovic-Filipj.cînd iuaxima lui Guizot era: „îmbogăjiti-vă", finanţiarii vorbesc ca nişte suverani. Revoluţia de la 1848 este aşadar opera.,clasei mijlocii, care nu participa la putere.

Şxplicaţi* lui MaTX poate părea unilaterală î .ea conţtn^Lcu toate aceşţea o mare parte de adevăr. Dacă revoluţia, de'Ia 1.848 este în parte opera micii burghezii în luptă cu mare. finanţa, ea are şi alte cauze, în primul rjnd dezvoltarea ideologiei tepubticane. şi socialiste. Caiaqterul ei este mai mult politic decît social.

} **G. Renaid,, *op. cit.*, p, 234, scrie despre socialişti: „Cînd coboară pe terenul experienţei,, ei sint ca acele păsări cu aripi *maii,* care'merg'cii greutate pe' pămlht. Dar ridicînâĂi-se pe înălţimile speculaţiei, ei depăşesc limitele ţării în care trăiesc."**

[2] **K. Marx.** *op. rit., p.* **15. W. Sombart, *-e** *sociotisme et te* **mouvemejit soci'oJ.au X/X-eme siecle, p. 43, e de = aceeaşi părere în ce priveşte caracterul revoluţiei de la 1848. «Revoluţia de la 1848; în Franţa nu este o mişcare proletară, ci mai degrabă lupta unei părţi a burgheziei — în special industriaşii radicali — contra celeilalte, marea finanţa."**

Ea nu-şi propunea schimbarea profttadăî » ostăriioî^fc fapt, ci mai ales modificarea formelor cxmstitaţl*gai şi politice, > ^i-jf.j

Contribuţia proletariatului este în mod cert£S$MKte redusă..!Motivul ne e 'cunoscuţi lipsa diferenţierii-şta conştiinţei de clasă în raport, cu mica burghezie :şis>eu burghezia mijlocie. Proletariatul industrial ester fosirte redus ca număr pentru că burghezia industrială^ oifc» se dezvolta ân acelaşi timp cu el este şi ea îuacearrspocă. foarte redusă numeric, după cum remarcă, pe drept cuvînt Ki.M«arx. •

în asemenea ct>ndiţiunii • era firesc ca fevoluţia ?eă **se** mulţumească a schimba forma politică, fără a între* prinde modificări mai profunde. K. Marx crede că; prottletariatul nu era încă destur de copt. „O clasă înecare **se.** concentrează.J.interesele .revoluţionare ale'societăţii» de îndată ce s-a.răsculat găseşte nemijlocit în.propria **ei** situaţie conţinutul şi materialul. activităţii:!sal© re^ voluţionare ; să zdrobească pB ^adversari,,să ,ia măsurir **le** dictabş de, necesităţile luptei, iar consecinţele propriilor ei acţiuni o împing mai departe. Ba nu între> prinde, cercetări teoretice asupra propriei sale sarcini.

Qasahmâncătoare-**franoeBă** nu **se** situa pe - această poziţie; ea încă nu **era** capabilă să înfăptuiască piOr pria ei revdîuţie."[1] • • ";":<-,-.*y

Totuşi proletariatul joacă un. rol foarte;: important în primele zile ale revoluţiei, <Jro- februarie. El? **se** [af^ă în fruntea manifestanţilor.. Reuşeşte-(să.-şi impună dp> reprezentapţir Louis Blanc şi ,,Albert **jb>'** comitet executiv, şi aceşti ,doi membri ajung la rîndui-f'or.să 4ra, pună o politică socială, vde reforme., munc&orBŞtU D£j la atît se'reduc victociile .proletari^tiffliui;După aceasta puterea sa-Idescreşte mereu;. şi *i* toată istoBia **revoiapţiei** devine **istoria îmfcîngerii .muncitorilor.;** Succesul; **.ţtitu** pri* **mele** zile se datoreste faptului «ă proletariatul] **^ . j »** ^ ticipaf alături de: burghezie, la .realizarea **revoluţiei**»ftfc poate spune i cu drept' cuvînt că o revoluţie nk£ **oii este** posibilă. fărăc;cbincuTsM^munortorîlor, că£i.>efc!j6Î»toj6rei **care** organizează marile manifestaţii şi înalţă- barica-

•id i'f

[1] *K.* **Marx,** *op. cit., p.* **16 (Opere, ed. cit., p. 20).**

dele. A (ost aşadar normal ca burghezia, punînd mina pe putere, să acorde de nevoie, cel puțin la început, unele favoruri şi promisiuni aliaților săi. Dealtfel, recompensele *se* reduceau la congrese şi la conferințele teoretice ale comistunii de la Luxemburg. Curînd a şi regretat faptul că a făcut aceste concesii. în sinul comitetului executiv cei doi delegați ai muncitorilor se află mereu în minoritate. Lamartine şi chiar Ledru Roilin nu au încredere în ei. Pe străzi burghezii, sub cele mai neserioase pretexte, încep să manifesteze împotriva comuniştilor, în ziua de 9 martie izbucneşte revoluția „hainelor negre". Peste două mii de speculanți de bursă vin la Hotei de Viile pentru a manifesta împotriva muncitorilor, în ziua de 16 martie izbucneşte o a doua răscoală a claselor bogate, numită „Manifestația căciulilor de blană". Membrii bogați ai gardei naționale ridicau pretenția puerilă de a purta o insignă, care să-i deosebească de muncitori. Muncitorii de la periferie intervin. Sub influența cluburilor, manifestațiile amenință să devină furtunoase. Dar grație corporațiilor docile, grație lui Barbes; inamic înverşunat al lui Blanqui, grație lui.Cabet, hii Raspai], lui Sobrier, care se lemeau poate, cum zicea Lamartine, „ca un 18 brumar al poporului să nu aducă un brumar al despotismului" integritatea guvernului a fost salvată. Meritul lui Louis Blanc este de a' fi căutat să potolească spiritele. Acțiunea şi prestigiul său cresc prin urmare. EI apare în ochii tuturor ca salvator al republicii[1]. Dar elementele moderate găsesc imediat uri alt mijloc de a scinda grupurile muncitoreşti. Mariaj ministrul lucrărilor publice, înființează „atelierele naționale". Crearea acestor ateliere rasprinde vechilor tradiții revoluționare. Ele funcționau deja în tainul 1790 şi serveau ca refugiu muncitorilor care nu aveau de lucru. Dar în 1848 se pare că ele au fost sugerate de nevoia de a avea un corp de muncitori credincios, oare să poată contracara tendințele „Comisiei de la Luxemburg". Thomas, directorul Şcolii Centrale e de această părere. Proletariatul pare dezbinat,

[1] J. Tchernoff, *L. Blanc,* p. 71; L. Blanc, op. *cit.*. T. II. p. 1 ți urm.

Din fericire demonstrațiile din iunie dovedesc şi d» astă dată unitatea lui.

La 17 aprilie, cu ocazia alegerii cîtorva reprezentanți ai secției gărzii naționale de la „Champ de Mars", o manifestație urmată de un început de răscoală, era cît pe ce să compromită încă o dată pe muncitori în ochii moderaților. Din toate părțile se auzea: „Jos Cabet, jos Blanquâ, jos Louis Blanc!" Populația e îngrozită şi devine din ce în ce mai ostilă muncitorilor. Consecințele sînt clare după alegerile pentru Constituantă, unde republicanii de dreapta, catolicii, legitimiştii sînt aleşi în mare' număr. Atmosfera nu mai e aceeaşi. Revoluția este acaparată de burghezia mare şi: mijlocie. Elementele de altă dată, vechii iuncționaari ai iui Ludo* vic-Filip reapar. Catolicii sînt stăpîni pe situație. Propaganda ***lor.***. e. eea , mai intensa şi în acelaşi timp cea mai eficace, pentru că se bucură de concursul clerului. în sud ii ciştigâ pe legitimist!, in nord pe republicani. Toți candidații radicali. au .fost infrinți. Muncitorii îşi dau seama de înfringerea lor. Louis Blanc şi Albert au putut numai cu greu fi aleşi la Paris. Blanquî, Raspail, Sobrier cad. „In realitate Franța accepta Republica sub beneficiu de inventar, dar aceasta însemna că ea nu voia decît o revoluție pontică redusă la minimum. Era victoria burgheziei asupra proletariatului, a provinciei asupra Parisului, a populației rurale asupra poulației urbane."[1]

Noua .adunare dă dovadă de o remarcabilă intranrsigență reacționară, față de principiile declarate în îeVbruarie; Nu se mai, acordă enormele fonduri pentru asistență.[2] Se hotărăşte, să nu mai ,fie ajutați decît muncitorii stabiliți în Parjs de mai mult de şase luni. Restul de bani este întrebuințat la construirea şoselelor In provincie. Se înlocuieşte munca "cu bucata" prinmunra "cu ziua". Nemulțumirea tuturor aceJora care se obişnuiseră să fie plătiți pe gratis, a fost mare,. Ea

[1] **Renard, op.** *cit.,* **p.,49.** L. **Blanc,** *op. cit.,, f.* **II,** p. *44.*

[2] **La sfîrşitul lunii martie numărul muncitorilor e de 40 000 ți theltuieHle zilnice de 70 000. La începutul lui mai ele ajung 1» 100 000.**

ajunge la culme atunci cînd, după raportul Falloux, din 15 iunie, atelierele sînt dizolvate. Răscoala se declară *v* baricadele apar din.nou, timp de cîteva zile. Cartierul Saint-Antoine rezistă cel mai mult. Dar Cavaignac .este la posrt„;gata să întrebuinţeze orice mijloace. Tunurile bubuie ca în timpul războiului. Se procedează la' arestarea a douăzeci şi cinci de mii de persoane. Revoluţionarul rus A. Herzen, care era la Paris, declară că invazia cazacilor nu ar fi întrecut în grozăvie represiunea lui Cavaignaic> Liniştea este restabilită prin. măsuri smgeroase. A doua zi,: Gv Sand scria : „Sînt dezolată. iNu mai cred în existenta unei republici care începe cu ăsasdnairea proletarilor săi"'. .Republica exista, dar încetase de a mai avea cel mai mic caracter, socialist. -

'Răscoala din iunie o împinge şi mai mult spre dreapta. Represaliile ce urmează sînt mai mari. La Bordeaux, doi municîtbri sînt condamnaţi la închiBOdre, pentru că au strigat: „înainte, muncitori!". La Bethune e condamnat uh Individ, pentru că â'purtat brîu roşu. Deportările se succedcu'iuţeală. "<

"Se„ respinge proiectul de constituire a unui minister'"âl progresului; al' muticii. Pecqueur combafe propunerea lui Louis Blanc. Muncitorul catolic găseşte simpatii peste tot. Poponrî, ăţîţat de politica 'de club, caută în mai multe rînduri să-şi arate nemulţumirea[3].

La. 15 mai. Adunarea Constituantă e invadata de mulţime,' avind în fruntea ei pe BlanqUt,' Batfbes şi Raspăii; Louis Blanc ţnvttă publicul să părăsească şedinţa. Cuvînteleiui sînt aplaudate, dar nu sîht ascultate. Gărzii^naţioriaie apar **Jn** sală şi restabilesc ordinea. Louis Blanc, deşi se opusese' acestei mariifestaţi), e arrieriinţat cu închisoarea şi prietenii săi îl scapă'numai cu mafe"greut^te. Cluburitle' fol Blanqui,'^Vflnair?' Sobfier sînt închise din ordirruîarrtâte"i.'³:!:": '• "•

[1] Citat de G. Renard, p. 89.

[2]-*J.* Tcheriioff, Les *soaietes secr&fas* sous *la seconde'* rep'i-*bllquc:* • '-'

[3] L.-Blanc," op. *cit:,* T. II, p. 66. Renard, *op. cit.,* p. 54. J. Tcher. noff, op. *cit.,* p. 78—79.

„La 17 mai, scrie G. Sand, abia îndrăzneam să ies în timpul zilei cu prietenii mei: «domnea ordinea». Dar aceasta nu a durat mult timp. Dizolvarea atelierelor naţionale rezerva o altă surpriză pentru ziua de 15 iunie. Se cunoaşte rezultatul la care au ajuns aceste instituţii : muncitorii ademeniţi de perspectiva unui salariu gratuit, părăsesc provincia, pentru a invada Parisul, unde constituie o armată de „lumpenproZetariat"[1].

Amnistia, cerută de extrema stingă, e respinsă cu indignare. Cluburile sînt controlate sever : se. cere declararea zilei, orei şi locului de întrunire. Mai mult, membrii trebuie să semneze un proces-verbal al fiecărei şedinţe. Femeile şi minorii sînt excluşi. ^ Barbes, Raspail sînt judecaţi şi deportaţi. Louis Blanc, deşi nu luase parte activă la această răscoală, chiar după mărturisirea lui Odilon Barrot, este silit **de** Parlament să apară în faţa justiţiei. Simţindu-se urmărit, fuge în Anglia. Legea de zece ore este desfiinţată. Proiectul unui impozit pe capital, propus **de** Goudehaux, sub forma **unui** impozit ipotecar, este respins. La fel s-a întâmplat cu proiectul unui impozit progresiv. Pentru a da sancţiunilor o valoare mai **mare,** magistratura **este** declarată inamovibilă. Astfel, încetul cu încetul, burghezia se desparte de proletariat. Revoluţia **din** 1848 **este** ultima revoiu(ie în care aceste două clase au participat împreună la o mişcare. De acum înainte, proletariatul îşi va **urma** soarta pe căi deosebite de ale burgheziei. Fiecare zi a revoluţiei de la 1848 aduce cu ea o nouă condamnare a proletariatului. Astfel, istoria revoluţiei de la 1848 este istoria înfrîngerii proletariatului. A doua zi după răscoala din iunie, revoluţia proletară se poate considera încheiată. **într**-un **Toman**-pamflet al timpului, citat de G. Renard, se pot citi următoarele : „Lumea trăia într-o atmosferă mai semnă, cluburiJe se liniştiseră, presa nu mai vorbea decît cu căluşul la gură, nu mai erau nici grupuri, nici cîntece la răspîntii. Regimul militar îşi dădea roadele." Articolele, pe caj:e le publica Marx în Neiie ***Rheinische Zeitung*** asupra:revoluţiei de la 1848, voind să pună capăt unei politici în-

[1] E Thomas, *Histoire des ateliers nalionaux.*

C-da 5594 coala 26

vwchite şi să inaugureze una nouă, se terminau cu aceste cuvinte simbolice: „Revoluţia a murit, trăiască revoluţia !"[(]

iu

înfrîngerea revoluţiei de la 1848 discreditează „revoluţia-program". Ea se întemeia pe trei idei: întii, ideea unui ***progres infinit*** al societăţilor, apoi, credinţa că toată lumea trebuie sa se bucure de progresul viitor în numele ***dreptului natural şi,*** în sfirşit, ideea că transformările pe care le va aduce revoluţia, vor fi de ordin pur ***economic.***

Noţiunile de proces, evoluţie, progres, puteau să constituie, în epoca de absolutism sever, a secolului al XVIII-lea, începuturile timide ale gînddrii revoluţionare. Acum însă toate aceste noţiuni puteau să exprime numai vagi aspiraţii subversive, care nu-i comprbmiteau deloc pe susţinătorii lor. Din acest punct de vedere, ele erau foarte comode. Curînd, totuşi,'insuficienţa lor sare în ochi.

Cei dintîi socialişti sfirşiră prin a-şi da seama că progresul nu se realiza în linie dreaptă. Crize dureroase, flacune, regresiuni brutale rupeau din cînd în cînd continuitatea vieţii sociale. Rezultă deci că procesul istoriei nu'poate fi lăsat pe seama lui însuşi, şi că trebule să intervenim pentru a-i canaliza mersul. Istoria societăţilor nu este un proces pasiv, care se desfăşoară de la sine.

Care este mijlocul eficace de a interveni în mersul evenimentelor ? Cei dintîi socialişti nu mai puteau să urmeze exemplele marii revoluţii. Un puternic curent reacţionar domina atunci Europa, respingând principiile de la 1789. în faţa acestei puternice opoziţii, teoreticienii idealului revoluţionar au adoptat o altă taci tică, ***propaganda.*** Puterea exemplului, forţa convingerii, prozelitismul, se gîndeau ei, vor determina mişcarea care avea să transforme societatea. Cei bogaţi vor renunţa de bună voie la bunurile lor, în timp ce săracii, graţie propagandei socialiste, vor şti să le întrebuinţeze spre binele tuturor.

Partizanii acestei tactici credeau cu o profundă naivitate că numai acţiunea ideilor poate să transforme societatea. Nu ştiau cît de slabă este orice influenţă ideologică, nii cunoşteau faptul că ideile intră pretutindeni şi întotdeauna în conflict cu interesele vitale instinctive, mult mai înrădăcinate decît elaborările pur intelectuale. Dacă acestea influenţează într-o anumită măsură cţţwa intelectuali sau idealişti, masele continuă să se conducă după o logică afectivă. Ideile devin desigur „idei forţă", dar numai în cazul în care dau expresie sentimentelor. Cel mai adesea, servesc drept arr gumente stărilor afective. Rolul principal a) ideii este

' t)acă mişcarea de la 1848 păstrează, din punctul de vedere al tacticii revoluţionare, caracterul paşnic, pe care il preconizaseră utopiştii, dacă proletariatul lipsit de conştiinţă de clasă joacă un rol secundar, pentru că nu a înţeles că trebuia să rupă orice alianţă cu burghezia, putem nare susţine că această • revoluţie a contribuit cu ceva la ideologia .revoluţiei-program" ?

Comisîa de la Luxemburg, sub preşedinţia lui Louis Blanc, invită pe toţi doctrinarii socialişti să paitkipe Ia discuţii. Formula, care domină de la început discuţiile, e aceea a .dreptului la muncă'. Dar această formtila departe de a fi nouă, se găseşte încă la Fourier sau la discipolul său, V. Considerant. In plus, ea era c6nfirmată de experienţa atelierelor naţionale. Din acest motiv, în Constituţia de Ja 1848, e înlocuită prin ideea de asistenţă: .Republica trebuie să ajute cetăţenii nevoiaşi, printr-o asistenţă frăţească". Dar această asistenţă nu mai este un drept; ea are mai curînd caracterul unei pomeni, ^Tedem aşadar to rtup.1 1848, nu mai rămîne nimic din această teorie. Chiar din punctul de vedere al unui ideal socialist, ea prezintă numeroase inconveniente, căci etalonul după care se făcea plata muncii rămînea acej la al regimului capitalist. Tot ce se mai putea aştepta de la această reformă, era reducerea şomajului. Un rezultat destul ele neînsemnat. Iată motivul pentru care formula a fost completată mai tîrziu cu altă formulă, a „dreptului la produsul întreg al muncii' (Menger). Cu toate acestea, contribuţia cu adevărat pozitivă a revoluţiei de la 1848, Ia doctrinele .revoluţiei-proţjram* a fost noţiunea de „organizare a muncii". In sinul Comisiei de la Luxemburg compusă din Pecqueur, Considerant, Vidat etc. au fost puse bazele socialismului de stat. Se poate spune totuşi că opera doctrinară a revoluţiei de la 1848, a fost destul de săracă. Pentru a pune capăt acestei crize, ea a fost inâieptelă m «ne direcţii.

adesea, aşa cum s-a spus, acela al unui „advoeatus diaboli".

O dreptate oricît de ideală ar fi, nu se poate instaura fără a ține seamă de realitatea faptelor. După cum nu putem impune o morală teoretică, tot aşa nu putem impune un cod de justiție teoretică. Levy-Bruhl spune că „morala există şi nu e nevoie să fie creată". Se poate spune acelaşi lucru despre echitate în repartiția bogățiilor. Ea corespunde instituțiilor societății la un moment dat al istoriei şi nu poate fi schimbată după gustul filozofilor. O reformă socială eficace nu este posibilă decît după o cunoaştere adîncă a realității sociale. Or tocmai asta lipsea cel mai mult acestor teoreticieni de bibliotecă, ce se țineau departe de viața socială şi aveau, fiecare, concepții strict personale, pe care le opuneau unii altora. Cîți socialişti, atîtea idei diferite, atîtea sisteme umflate şi ambițioase, care nu ştiau să facă concesii reciproce şi a căror autori se dispretuiau între dînşii, crezînd cu tărie numai în infailibilitatea soluțiilor proprii.

în consecință propaganda, care trebuia să răspândească aceste idei, era dezordonată, contradictorie, zăpăcind publicul căruia i se adresa, şi oare, confuz, sfîrşea prin a nu mai crede nimic.

La aceste dificultăți se adăuga egoismul claselor dominante. Se ştie că în ajunul marilor revoluții, deci chiar atunci cînd existența lor era în pericol, clasele dominante nu voiau să cedeze nimic din prerogativele lor. Dimpotrivă, optimismul lor față de situația în care se găseau creştea necontenit, ca şi cum ar fi fost provocat de primejdiile cu care le amenința revoluția. Dar dacă, în asemenea împrejurări, clasele privilegiate nu au ,cedat nimic, de ce ar facero de bună voie atunci cînd nimic nu le conslringea, în epocile de pace şi prosperitate ? O astfel de concepție contravenea celor mai elementare legi ale psihologiei.

Alți utopişti au încercat să-şi întărească propaganda prin exemplul ***experienței.*** încercări, făcute cu un număr mic de indivizi, trebuiau să arate tuturor eficacitatea unei reforme, care ar fi putut, apoi, să ia o mai mare extindere. Aşa au crezut Cabet, Fourier, Considerant. Frumusețea şi utilitatea falansterelor trebuiau să fie confirmate de experiență. Această nouă tactică păcătuia şi ea, prin încrederea prea mare, pe care o acorda eficacității ideologiilor. In fond, toate valorile sociale, începînd cu valorile religioase şi sfîrşind cu valorile economice, au la bază acte de credință. Ori, acestea simt oarbe şi nu pot fi modificate prin argumente sau prin experiențe. Chiar dacă ar fi reuşit, experiențele unui Cabet sau Fourier tot nu ar fi schimbat nimic. Dar ele au eşuat în mod lamentabil. Uneori, chiar statul, în ciuda puterii sale de constrângere, nu reuşeşte să impună legi, adesea utile, care vin în contradicție cu convingerile cetățenilor. Cum ar fi putut atunci reuşi cîțiva filozofi izolați şi neputincioşi? Fourier a aşteptat toată viața apariția capitalistului, care să-i pună la dispoziție fondurile necesare încercării sale ; • Saint-Simon a făcut numeroase şi insistente apeluri la industriaşi şi la parlamente, fără a fi ascultat vreodată ; Cabet a fost amenințat cu moartea chiar de membrii comunităților pe care le întemeiase **F** toate aceste fapte sînt destul de semnificative şi arată clar că burghezia nu avea intenția să renunțe de bună voie ia avantajele sale.

Al doilea element al „revoluției-program", concepția dreptului natural, nu este nici ea lipsită de incon-* veniente. Utopiştii credeau că dreptul natural există în lume şi că era vorba numai de a-1 descoperi. Descoperirea se va face printr-o revelație, şi fiecare îşi va putea cere partea, pe care natura sau pactul social i-o acordă. Ei concepeau acest drept ca imuabil şi etern, de aceea nu puteau să-1 adapteze nevoilor urgente ale vieții sociale. Nu ştiau că cucerirea unui drept se fa^ ce cu prețul unei lupte permanente şi că el nu poate ii descoperit printr-o analiză rațională. De aci un divorț total îptre aspirațiile juridice ale timpului şi idşaluriJe, pe care şi Ie făceau utopiştii despre dreptate. Dacă ar fi plecat urechea la nevoile reale şi nu la speculațiile filozofice pe care le inventau în cabinetul lor de lucru, intre mişcarea socială a clasei muncitoare şi

doctrinele gîmditorilor nu s-ar **fi** adîncit prăpastia care a durat pînă la Marx.

Revoluția de la 1848 a demonstrat şi irisufrciențele concepțiilor care afirmau posibilitatea unei revoluții pur economice. Primii socialişti urau politica. Saint-Simon, Fourier, Proudhon vor să organizeze societatea fără ajutorul politicii. Suprimarea vieții politice era scopul lor. Voiau o revoluție pur economică, în urma căreia guvernele nu ar mai fi păstrat decît rolul unor consilii de administrație, ca în întreprinderile industriale sau comerciale. Saint-Simon scrisese că toată politica se poate rezuma Bn cuvintele: „RMica-te tu, ca să mă aşez eu". Fourier vorbea întotdeauna de dezastrul politicii. Considerant făcuse din ea titrai unei broşuri. Ei nu au avut niciodată ideea să întemeieze un partid al clasei muncitoare, care a apărut ca urmare a dezvoltării industriale. Nu-şi dădeau seama că o revoluție pur economică nu se poate realiza de Ia sine. Revoluția nu poate fi concepută fără un guvern, care să o sancționeze şi acest guvern "trebuia cucerit. Orice revoluție economică are nevoie cel puțin de Un „bobn-nac" politic, căci nu are o putere intrinsecă de realizare. E ceea ce n-au înțeles deloc utopiştii şi, după exemplul lor, anarhiştii şi sindicaliştii. Fenomenele economice nu pot fi cu totul despărțite de fenomenele politice. i

Puterea politică are ca baza puterea economică. Lupta pentru interesele materiale ia un aspect politic •în societate şi se exprimă prin opoziții şi rivalități între diferite grupuri. Nutmai într-d concepție OUT mecanică, îratr-o concepție materialistă a istoriei, ca aceea a Iui Marx, se poate concepe un/proces economic oare s-ar desfăşura independent de procesul politic. Dar cei dintîi socialişti erau destul de departe de um astfel de determinism mecanicist, ei îşi puneau toată nădejdea în intervenția voinței omeneşti care se poate manifesta prin propagandă. Singurul motiv pentru care excludeau necesitatea luptei politice, era încrederea în bunătatea oamenilor. Aceştia, credeau ei, nu vor putea să reziste propagandei.

Din pricina tutuiror acestor neajunsuri, concepția veche a idealului revoluționar, a „revolutiei-program", s-a năruit brusc. Revoluția economică a cedat terenul revoluției politice. Propaganda a fost lăsată pe planul al doilea şi subordonată scandalurilor de stradă şi conspirațiilor. Scopul, programul au încetat să mai constituie preocupările principale. O noua concepție despre revoluție trebuia să se nască, o concepție care să afirme necesitatea cuceririi, prin orice mijloace, a puterii politice.

PARTEA A DOUA

FORMAREA IDEII DE CUCERIRE A PUTERII POLITICE (REVOLUȚIA POLITICĂ SAU „REVOLUȚIA-MIJLOC")

Inocența romanelor revoluționare, fantezia amuzantă a citorva spirite distinse, cum erau progresiştii secolului al XVIII-lea, utopiile inofensive care priveau totdeauna" în viitor şi niciodată în prezent, nu au putut vieţui decît un timp 'limitat. Concepţiile asupra revoluţiei au fost nevoite să coboare pe pămînt, să se amestece în viaţa practică şi să devină, prin urmare, mai precise. Concepţia revoluţiei nu se mai poate mulţumi să indice idealuri, programe, trebuie să propună şi mijloacele de a ajunge oft mai repede la scopul urmărit. Revoluţionarii nu se mai resemnează să rămînă în opoziţie, ci vor să ajungă la putere. Revoluția economică este uitată revoluţia politică, dimpotrivă, ajunge la modă şi chiar expresia revoluţiei devine sinonimă cu „mijloc", aşa cum, mai înainte, fusese expresia unui ideal.

„Revoluţia-mijloc" **este** fiica marilor insurecţii, ea apare odată cu baricadele şi cu luptele armate, ca un concept improvizat în grabă. Un prim exemplu îl avem chiar în timpul marii revoluţii. Alături de mişcarea revoluţionară burgheză şi cîteodată aliată cu ea, mişcarea socialistă, a cărei esenţă doctrinară este dreptul la insurecţie, se afirmă în ***curentul babouvist.*** Acesta este începutul de acţiune aî unei revoluţii socialiste. La moartea Iui G. Babeuf, tradiţia nu **dispaTe.** El lasă istoriei sociale a secolului al XlX-lea o moştenire r

obiceiul societăților secrete. Foarte frecvente in timpul restaurației, mai numeroase încă în timpul lui Ludovic Fi'Mp, către 1848 ele se găsesc la apogeu.

Auguste Blanqui, discipolul lui Babeuf, ridică stindardul comploturilor şi al dreptului la insurecție. Viața sa se aseamănă pas cu pas cu viața lui Babeuf: un nesfîrşit calvar, un şir de arestări, de eliberări şi de noi arestâri.

în timp ce în Franța regimul absolutist, interzicînd orice libertate, constrîngea la o revoluție in acelaşi timp secretă şi cu caracter violent, în Anglia, regimul politic, mai liberai!, şi o clasă muncitoare mai puternică îndreptară revoluția politică pe calea legailisraului. Dacă revoluția cartistă seamănă în prima fază cu conspirațiile- blanquisfe, *in* a doua fază, ea ia aspectul luptei legale şi al. parlamentarismului.

Astfel, putem să distingem în evoluția „revoluțieimijloc" două momente: un moment violent, ilegal, cu Babeuf şi Blanqui şi prima fază a cartismului, apoi un moment calm, legal şi parlamentar cu a doua faza a mişcării cartiste. Să le studiem mai de aproape.

CAP. i

BABEUF ŞI BABOUVISMUL

M. Aulaaid, vorbind despre Convenția națională în epoca termidoriană, spunea ca ea a fost „un socialism fără nume şi aproape fără program". S-ar putea-spune aceflaşi lucru despre doctrina lui Babeuf, atît de înrudită cu doctrina lui Robespierre sau Hebert. Dacă este exagerat să pretindem câ babouvjsmul nu are un program, putem in schimb afirma ca programul său nu conține nimic original. în opera lui Babeuf nu se găseşte nimic care să nu fi fost spus înaiaite de Rpusseau, Mably sau Moxelly. Se observă uşor că doctrina sa nu e aceea a unui filozof. El se mulțumeşte să repete locuirile comune ale secolului al XVIII-lea, ceea ce se expd'icăr polate, şi prin relativa sa lipsă de instrucțiune. Tatăl său, un militar în serviciul Austriei;, preceptor a] lui Io«if firi 11-lea, a, petrecut o mare parte din tinerețe m străinătate.. întors mai tîrziu în' Franța, obosit şi-dezamăgit, el se ocupă destul de puțin de instrucțiunea fiului său, .Intrat curînd în lupta pentru viață, G. Babeuf nu s-a străduit să acumudeze cunoştințe teoreticei Nu avem încă p biografie cu adevărat completă a ItJi' Babeuf. Ou toate acestea, după tonul scrierilor 'safre, după citatele pe care le dă, după felul în care gîndeşte ne dăm uşor seama că nu e ceea ce se numeşfe-^un intelectual. Gustul pentru ideile generale, pentru meditația liniştită şi pentru imparțialitate, srnt străine temperamentului său. în schimb, activitatea prin ac-

țiune, nevoia de a protesta, de a se indigna, de a acuza sînt principalele trăsături ale caracterului său. Acțiunea este pentru el o beție, vîriejul ei îl atrage. Tot ceea ce face **este** subordonat acțiunii, oare constituie țeflul suprem. Viața unor autori **este** uneori superioară opexii. E cazul lui Babeuf: are aptitudini de om **politic**, nu de filozof. Iată **de** ce sistemul său vădeşte o imaginație destul de săracă şi **are o** logică destul de puțin riguroasă. Dacă nu plagiază ceva, repetă, pentru că *povara* ideilor *îl* apasă. Nu reține decît ceea ce îi trebuie pentru a întreprinde sau a justifica o acțiune. Dealtfel vorbeşte el însuşi despre caracterul disparat şi incomplet al operei sale: „Cînd trupul meu se va întoarce în pămSnf, va rămîne **o** cantitate destul **de** mare de proiecte, note, schițe, scrieri democratice şi revoluționare."[1] Aceste începuturi şi fragmente, întrerupte la mijloc şi lipsite de continuitate din pricina vieții febrile de propaganda, conțin **apToape** exclusiv aceleaşi păreri oa şi *Contractul social.* Dealtfel, nu numai el este lipsit de origâmatlitafe. In acete momente de tulburare generală, nimeni nu avea răgazuri de a gindi sau de a inventa. Se foloseau dogme şi principii vechi, căutînd numai să fie puse in practică.

Vremea este favorabilă acțiunii. Revoluția franceză însăşi nu a adms o doctrină nouă. „Ea n-a făcut decît să dezvolte într-un stil mai puțin bun maximele fami-; liare filozofilor **din'** secolul a'l XVIII-lea şi să apMce/i nu tot atît **de** judicios, principiile **deja** enunțate în;| operele lor."[2] ReluSnd idealul liibertar al secolului al I XVni-lea, revoluția din 1789 nu **are** deloc caracter' socialist. Iată **ce** ne spune în această privință un antoi care a cercetat broşurile şi caietele **de** ta 1789: „în' rezumat, vreo. douăzeci în spiritul sau stilul vag so-' cîeMsi, alte cinci sau şase în care tendința e mai clarăj acesta e locul socialismului în cadrul celor patru mi«

[1] **A- Espirias,** ***La philosophie sociale au XVIU-eme*** **siec/e^** *ii* **p. 305.**

3 A Lichtenberger, ***Le socialisme et la Revolution*** ***trancaiseț p*** **282. '.Chiar baboirviştii nu fac altceva decit să copieze teorii^ Manifestul ce/or egali nu e decît un capitol din Mably sau Morelly, cum spune şi Babeuf.**

de scrieri oare, împreună cu «caietele», exprimă dorințele Franței în 1789. Presupunînd chiar, ceea ce e sigur, că unele lucrări mi-au scăpat, se poate afirma cu toată siguranța, că socialismul a fost atunci cu totul nemisemnat."' în ceea ce priveşte ideile socialiste ale cluburilor „ele nu au făcut parte din programul nici unui guvern şi măsurile considerate socialiste de acei oare au prejudiciat revoluția, nu erau considerate ca socialiste de acei care le susțineau"[3].

Dar dacă marea revoluție nu era socialistă, ea adăpostea în schimb o sectă socialistă destul de puternică : este vorba de babouvism. Această doctrină este, poate, sincjura, în toată revoluția, care trebuie considerată ca socialistă. Scopul său este Clar : egalitatea de fapt trebuie să urmeze egalității de drept. Din toate scrierile „Conspirației egalilor" reiese că idealul comunitar şi egalitar era clar, conştient şi voit. Ca şi Rousseau^ ei cer o întoarcere la natură şi la simplitate. Complexitatea civilizației, — iată inamicul cel mai înverşunat al umanității. Sălbatecul bun este şi pentru ei tipul ideal. In consecință ei se declară împotriva ideilor progresiste ale unui Turgot sau Condorcet. Prețuirea lor pentru ştiințe, arie sau industrie este moderată. Speculația filozofică, poezia *frivola,* (ablouriJe fără înteTes (probabil moral) le par mu numai inutile, ci şi primejdioase[3]. „Se arată neîncrezători în acel progres al luminilor, de care răsunau secolele, sînt nedrepți Iată de civiilizația modernă"*.

Socialismul lui Babeuf, ca şi acela al Iui Rousseau vrea oa societatea să se întoarcă la o stare priatitivă, pe care o crede fericită. Omul maturai cu drepturile sale -imprescriptibile este fundamentul societății[5]. Dar el poate să-şi înstrăineze aceste drepturi in favoarea pactului social. La baza oricărei societăți stă un contract. Dar acest contract nu poate distruge drepturile

[1] **A. Lichtenberger, op.** ***cit., p.*** **57.**

[7] **fiid., p. 284.**

[3] **Buftnarrâti,** ***Histoîre de la conspiration pour l'^galite, dite 02 Babeuf,*** **T. ȚI, p, 21&**

*** A. .Espiaăs,** ***x>p. cit., p.*** **336.**

[5] ***Ibid., p,*** **319.**

naturale, dintre cere **cel** principal este egalitatea'. Babeuf scrie în ziarul său, ***Tribunal poporului, m.*** 34, din luna octombrie 1791 : „Am stabilit că egalitatea deplină decurge din dreptul primitiv; că pactul social, departe de a dăuna acestui drept natural, trebuie să dea fiecărui individ garanția că dreptul nu va **fi** niciodată violat", Babouviştii credeau că, în virtutea **acestui** pact, individul **putea** intra în societate cînd îi plă-' cea, ca şi cum ar fi fost vorba de o convenție particulară între doi indivizi. Astfel, dreptul natural **„care** este rezultatul experienței şi al reflecției" nu poate fi anihilat printr-o simplă **încălcaTe;** Dar de bună voie individul poate să-şi înstrăineze aceste drepturi în favoa**-t** rea legii, pe care se obligă să o respecte, căci „numai prin ea trăieşte şi **se** dezvoltă societatea". Aceasta, cu scopul de **a asiguTa** ordinea şi securitatea. Căci, în ultimă analiză, societatea nu poate avea altă utilitate decît aceea de a-l face **pe** om fericit. „Desfid pe oricine susține că oamenii, unimdu-se în societate, ar fi urmărit alte scopuri, alte dorințe decît de a fi cu toții fericiți. Desfid pe oricine susține că oamenii ar fi consimțit la această unire, dacă ar fi ştiut ca ea va fi formată din instituții, **care** aveau să aibă curînd drept rezultat faptul **că** cei mai mulți dintre ei vor duce tot greul muncii, vor vărsa sînge şi lacrimi şi vor muri de foame pentru a întreține în plăceri şi inactivitate o mină de cetăţeni privilegiați. Dar din moment ce s-a îartîmplat totuşi aşa, cum nu prevăd drepturile eterne, am şl-eu dreptul, în calitatea mea **de** om, să revendic oricînd executairea celui dintîi pact, care se **află** înscris de natură — cu litere de neşters — în adîncul tuturor sufletelor."[1] Restaurarea pactului primitiv şi a dreptului natural: iată revoluția, **pe** care trebuie să o facem după concepția lui Babeuf. Este concepția lui Rousseau, dar a unui „Rousseau răzvrătit": Dar în ce constă acest drept **natural** imprescriptibil? Ne spune Buonarroti ; „Egalitatea naturală este acea uniformitate a nevoilor şi **a** sentimentelor înnăscute în noi sau care

' *La* **dc/e/ise de *Babeal,* tipărită în Advieîlfr- *Histoire de Graccbus Babeuî,* T. II, p. 34.**

se dezvoltă de îndată ce începem să ne folosim de' simțurile sau de organele noastre ; nevoia de nutriție,- de reproducere, instinctul de conservare, de milă, aptitudinea de a simți, de a gîndi, de a voi, de a comunica şi înțelege ideile, de a conforma acțiunile unor anumite reguli, ura de constrîngere şi dragostea de libertate, — toate acestea există aproape în acelaşi' grad la toți oamenii sănătoşi şi bine constituiți. E legea naturii, din care decurg aceleaşi drepturi naturale pentru toți oamenii."[1]

Prima încălcare a dreptului primitiv o constituie dreptul de proprietate, creat arbitrar prin legi. „t& origine, pămintul nu aparține nimănui, produsele sale sînt ale tuturor. Instituirea: proprietăților particulare este o surpriză făcută mulțimii celor buni şi simpli *j* legile acestei instituții trebuiau în mod necesar să facă fericiți şi nenorociți, stăpîni şi sclavi."[3]

Inegalitatea a fost apoi consacrată prin principiul ***moştenirii,*** înainte de saint-simonişti, babouviştii protestează împotriva acestui principiu. O altă consecință a inegalității stabilite de regimul proprietății este dreptul de ***înstrăinare,*** care permite unora să se îndatoreze, să ipotecheze şi altora să acumuleze o mulțime de bogății.

Un alt principiu, în sfîrşit, care contribuie la inegalitatea socială, este ***valoarea diierită atribuită diverselor feluri de muncă***[3]. „Pretenția la o mai mare recompensă din partea aceluia a cărui muncă cere un grad mai înalt de inteligentă, mai multă aplicație şi mai multă încordare intelectuală este absurdă şi nedreaptă, capacitatea stomacului său nefiind şi ea mai mare."[4]

Singurul remediu, care se poate aduce tuturor acestor inconveniente, este ***comunitatea 'bunurilor*** şi a muncii; în această privință, Babeuf şi discipolii săi

' **Buonarroti, *op. cit-,* p. 206—229; Espinas, *op. cit-,* p. 312.**

[2] **Citat de Espinas, op. *cît.,* p. 313.**

[3] ***Ibid.,*** **aceeaşi pagină.**

*** Espinas apropie acest pasaj de un altul din cartea III-a 'lin *Emile:* .Omul e acelaşi în toate categoriile sociale, bogatul nu are stomacul mai mare decît săracul", p. 313.**

se deosebesc de filozofii sociali ai epocii, depăşindu-i. Aproape toţi reformatorii anteriori cereau împărţirea egală a proprietăţilor între toţi cetăţenii. Forma de lege agrară, pe care o cunoscuseră vechii romani, le părea ideală[1]. Conjuraţii babouvişti îşi dădeau foarte bine seama de toate inconvenientele, ca şi de toate primejdiile acestui sistem. Părăsiţi în voia liberei concurenţe în lupta pentru existenţă, cei mai slabi îşi vor pierde repede porţia lor, în favoarea altora, mai şireţi sau mai violenţi: „Ştim ce argument imbatabil ni s-ar putea opune. Ni s-ar spune cu drept cuvînt că legea agrară nu poate dura decît o zi î că chiar a două zi după stabilirea ei, inegalitatea se va arăta din nou... sistemul egalităţii exclude orice împărţire şi numai acestei împărţiri îi datoresc societăţile, caire sînt rezultatele nevoilor, pasiunilor şi ignoranţei strămoşilor noştri, toate relele ale căror victime sîntem noi."[3]

Conştienţi de acest pericol, babouviştii aduc o soluţie nouă, care e poate singura lor invenţie doctrinară în istoria socialismului ; această soluţie este administrarea comună a ***bunurilor.*** Chiat dacă ideea se găseşte rnaitnte de Babeuf la MoreUy, nimeni nu i-a dat importanţa deosebită pe oare i-a acordat-o el. Administrarea comună trebuia să fie întîi o ***administrare a mijloacelor de subzistenţă*** care, sub această formă, ar fi asigurat fiecăruia tot ceea ce este necesar traiului p în al doilea rînd, o administrare a repartiţiei; în sfirşifc o administrare a producţiei, avîmd grijă de a sporibogăiiiâe şi luîhd toate măsurile necesare în vederea' acestei realizări. Babouviştii se grndesc la toate detaliile administraţiei viitoare şi fixează rolul pe care fiecare îl va juca în societate. S-a spus cu privire la această chestiune că comunismul bobouvist era „un exces de administraţie". Reiese astfel că aprecierea' babouvistă e determinată de necesităţile politice coti«| diene şi experienţa revoluţionară, că nu este deci altceva „decît practica guvernului revoluţionar ridicată

[1] **P. Janet,** *Les origines* **du** *socialisme,* **p. 145.**
[2] **Buonarroti, op. cit., T. II, p. 215—216; Aulatd,** *Histoire.-politique de la Revolution îrancaise,* **p. 619.**

.ai

la rangul de doctrină, transformarea unui fapt trecător şi local într-o regulă permanentă şi' uuivewoiâ'*.

O critică severă a proprietăţii şi'" un 'ldW'ch£tiriitar, realizat printr-o administrare comuna'a bujnu^îlor şi a muncii, iată principiile de Ia cate pornesc[5] cdniuraţii babouvişti. Să vedem acum schiţa societăţii^viitoare, pe care voiau să o creeze pe baza acestor principii. ''[

Desfiinţarea' prc^ieţăţ'ii individuale va începe.;„t*i proprietăţile statului, cu .bunurile de mîna moartă,'[cu proprietăţile exilaţilor, âte nebunilor şi ale incapabili Ioir[5]. Din toate apeşte bogăţii şe Va a^ţăţuîj o cornut nitate pentru' indivizii lipsiţi ***'"6.4*** mijloace,' care se, ybr bucura „în schimbul urnei munci moderate„ ,de o' c*ri^'stâ şi potrjvită bunăstare"[3]. '" " '. '\\

Cei care nu vor voi,să, intre în^comi^niţ^te,, vor **jft** supuşi unor impozite enorme. Dealtfel proprietatea individuala nu există decit ca o garanţiei -căci mpşteniţj rea va fi desfiinţată. Mâneca va.fi suprimată,.aşa,încît proprietarii,, care y.or mai ramine, nu vor putea, nici să vîndă n)ci ş$ cumţjveie[4]. în acejlaşi **fjmp** *xai* _ desfiinţare^ propriiet|lţii-,şe ya proceda la obligaţia muncii, f^eoajjg va trebui- săţ furnizeze un anumit .;număr.,de 'bj» jW muncă pe zi. Muncile plăcute ca şi acelea per^bîîe. y$ţ fi îndeplinite prin rotaţie de fiecare cetăţean, *Jffc* port cu puterile sa'e. în ceea *ce* priveşte repai£i|: bunurilor, ea se va face în raport cu işiecj^Uttăţii^ **fizjf^** şi naturale, Cel care nu poate bea decit un htra/'d* apă nu vâ"primi" două.'^s^fâl sînt reglemerMtfe în programul conjuraţiei tqate detaMle vieţii;[1] ' •

Societatea^ ia 'aspectul linei uriaşe cazărmi, .ffafff? cum spune* Ifebeuf; al unu^' mare :p^iicfti\ 1%tefea'sHap tuluri nU Cţţnoaşte limite: ifitervlne, în oricfe îm^"rej&-rări, în viaţa indivizilof^ şi sa ^neâză actfanile" lP după norme egalitare. îf*'ifiq

'isrr.

[1] Esplhas, op. ***cţC*** pV.32i.
[3] **Buoaarrâti,** ***op. cit.,-?.*** **I, p. 311.**
[3] **Espinas, p. 330.**
*** Buonarroti, T. II, p. 314—316.**
[5] **Idea»; T. I, p. 297.**

Puterea politică a unei astfel ude societăţi va cuprinde trei mari corpuri; *adunările suveranităţii, adunarea centrală a legiuitorilor* şi *corpul conservatorilor voinţei naţionale:.*

In fiecare departament funcţiona cîte o adunare a muncitorilor care se afla în contact, direct cu masele populare şi cu voinţa cetăţenilor. Prin majoritate de voturi aceste adunări puteau să adopte un proiect de lege, pe care trebuiau apoi să-1 trimită adunării legiuitoare, unde era discutat şi perfecţionat. Adunarea legiuitoare putea să facă legi din proprie iniţiativă, dar, în acest caz, trebuia ca proiectele să fie trimise ulterior în adunarea suveranităţii, care trebuia să le aprobe.

Corpul *conservatorilor naţionali* trebuia să vegheze ca suveranitatea şi egalitatea să fie respectată. Sarcina de a păstra suveranitatea şi egalitatea încredinţa comitetului revoluţionar drepturi foarte largi şi foarte elastice. El putea să declare revoluţia oricînd.şi să o înceapă din nou, cînd credea de cuviinţă.

Intenţia conjuraţilor era să facă din acest corp „un fel "de tribunal însărcinat să vegheze ca legiuitorii, abuzîrid de dreptul de a da decrete, să nu Impieteze asupra puterii legiuitoare"[1]. Se ştie că G. Babeuf îşi rezerva în acest corp rolul de prim tribun. Astfel dictatura lui Robespierre renăştea sub înfăţişarea altor persoane. Babouvismul este un comunism organizat printr-o dictatură.

. programul social al conspiraţiei nu este aşadar deloc original. Este programul lui Rousseau sau Morelly, exasperat-de regimul teroareL Puţina noutate pe care o aduce, ideea de administrare în comun, este inspirată de experienţa revoluţionară,a Convenţiei, Idei noi, iată ce lipseşte acestor agitatori. Oricine va citi literatura pamfletară, plină de injurii, şi de acuzaţii a acestui „neistovit scriitoraş"[2] va putea descoperi contradicţiile doctrinei, va putea să vadă în ce.măsură nu aduce ea nimic nou, îşi va da seama clar că a fost-elaborată în

[1] *Ibid.*, **T. I, p. 265.** • .
[2] **A. Rulard,** *art.* **G. Babeuf în** *La Grande 'Enciclopedie.*

condiţiile de instabilitate şi frămînt&ri ale zilelor teroarea Şe susţine că Babeuf, de cîte ori îşi revedea articolele, se plimba nervos prin cameră strigând : „Sintemîn plină răscoală".;Iată.care era starea de spirit, în care a fost concepută această . doctrină. Dar, dacă această atmosferă nu e prea favorabilă .înfloririi ideilor sau programelor noi, ea poate să descopere în schimb mijloace revoluţionare practice şi ingenioase.

IE

Esenţa şi originalitatea babauvismului constau în mijloacele politice, pe care le preconizează pentru reuşita revoluţiei. E^bouvismul este preocupat înainte de toate de organizarea şi de pregătirea insurecţiei,, cît Si de dreptul de. a o proclama.. Viaţa **chinuită** a iui G. Babeuf este simbolul concret al dreptului* la revoluţie. „Reyoluţia-mijloc" este opera acestui, neobosit conspirator. Pentru a o realiza,-ideile emise înaintea lui,îi ajung. El nu;.vrea decît şă. demonstreze justificarea revoluţiei şi succesul ei • final. ,

Toţi precursorii săi concepeau, dimpotrivă, transformarea societăţilor numai diri punctul devedere al unei ***reforme morale.*** Diletantismului utopiştilor i i lipsea realitatea revoluţiei; îi lipsea mai afes un Babeuf, un om care să privească revoluţia sub aspectul eLpriactic-politic. „Cu cîteva excepţii, cum a fost abatele Mestier sau Restif de la Bretonne, pentru cei mai mulţi din scriitorii secolului al XVIII-lea, socialismul este mai ales o doctrină morală fără mare importanţă practică. Toate acestea se schimbă în timpul revoluţiei-din î?89. Dacă utopia lui Saint-Jusţ mai este o ultimă i m i t a ş i Spartei* aceea a lui Babeuf este ideea primei ceţaw colectiviste. Dacă girondinii Fauchet şi Rabaut vUeazi încă în felul filozofilor seooWui el XVIII-lea, Babeuf şi Darthe au fost ghilotinaţi pentru că au vrut să modeleze-.realitatea după visul lor... Aşa dar/djr4tlmprij revoluţiei datează într-adevăr diviziunea •• modernă a partidelor sociale, care vin să se adauge partidelor

politice şi religioase,' şi care se vor întări pe măsură ce oucerirfie tot mai mari 'ale libertăţilor politice şi religioase vor micşora itttetisîtatea 'preocupârHor de acest ordin îşi vor demonstra cu"prisosinţă neputinţa lor^de a asigura fericirea un^nersulă."'

De cele mal mrilte' ori acţiunea e£te fiică ideii; sînt totuşi cazuri, âi care' ideea se naşte din' acţiune, şi atunci &s$e mai adevărată şi mai fecundă; fiindcă a fost mai întîi experimentată. Se cunosc astfel mai bine limitele, exagerările ca şi calităţile ei. Este incontestabil că ideea dreptului la revoluţie, ca şi tentativele de a o realiza ar fi apărut chiar dacă revoluţia franceză nu ar fi avut toc,' oferind un' prim exemplu. Este de asemenea-probabil că, în aceste condiţii, sistemul lui Babeuf, rediK la o simplă imitare a hnor'vechi utopii, n-ar fi doblfrdit niciodată originalitatea :$f locul, pe care îl afle-în isteria'ideii de revoluţie. Căci riu ar fi găsit în' filozofia socială a secolului'al XVin-iea, nici idee^ conjuraţiei, Mei mijloacele" de a o^reetliza. Astfel, tactica Hfi- s-â aspirat din realitatea' revoluţionară pe'cfctoe *6* avea sub oehiy ..fldeea lui ^Babeuf este' aşadar practica guvernului revol^ioftar ridicată la rangulde doctrină, transformarea unui fapt- trecător şi local. într-o- regulă permanentăr şi universală. Trăsătura sa esenţialeste-^aspirată mai rănit de o realitate apărută în anumite împrejurări, aplicarea! forţei unui stat centralizat pentru întîia oateă, decît de vreo teorie."'

' '"A. tic&tenberger;' op. *cit.,* p. *~Ş^-7.* El mai scrie la pag. 282: „îiPpriâftii îlhdîns^Vl făptui *c8* reVeiidjcărtle socialiste au fost formulate.'mai^muffl' Sau mai-Şuţiri: în timpul revdfuţiel le dădea r^lier cu» *temi* nou; Ua^ejgitei. Sirtrt-adefăr, să legumeşti sub fonţuş *W$t* dizeEtatii . picnale,. Schiţaţe în, căiţis speculative de Sîlo?ofîe *în* timpul unui ieşim dbsofutîsf, care nici nu *ie* onorează cu atehtia'îui, cum-a fost cazrtl cir titeratura secolului al xVfil-iea, striata este'"*a le găseai destul de des 'emis£' intrus epo£S în care totul se îransibnhă, 'sa aezorganrj^ază ş> *se* Organizează şj în care,,^ azi pe mîine, tot qo^a,-ee.altă dată părea că nu e dec,ţţ *o* distracţie ş utopiştilor; "po^fe .'deveni' baza Constituţiei, graţie uriei' adunări însărcinate să refoTmefee Statua... ^ratrsmul rnceteaat de a raaifio simplă reverie:.de birou-j in timpul revoluţieLeL capătă un, început de caracter politic".

' fespînas, p. 320.

Caracterul;ipolitic al babouvismului este o consecinţă a preocupărilor şi grijilor^ ' care îl asaltau îh cursul dezvoltării sale şi în primul rînd a *preocupării pentru organizarea practică şi imediată a revoluţiei.*

O.reformă care nu ia în considerare decît latura morală neglijează, vde obicei, detaliile minuţioase, care trebuie să pregătească succesul ..mişcării. Dai;, pentru! cei ce vor sa creeze, o mişcare politica,, o organizare perfectă şi unitară, pregătită dinainte, aceste, detalii au o importanţă fundamentală. Cînd. studiem istoriaconspiraţiilor şi a insurecţiilor, nimic nu ne impresionează mai mult decît perspicacitatea cu care au fost prevăzute toate dificultăţile posibile. După planurţle conspiraţiei ba'bouviste, fiecare'din cele' douăsprezece a'rqţfc dismente ale Parisului trebuia să aibă un conducŞtcji* special. Numele lor sînt acum în majoritate ciino^itofe. între aceşti conducători şi membrii cpmiţet^u^-.'r^ypluţiqnar. existau agenţi de legătustă,''\ reintre' ckre. in special Didier, „al cărui zel, a cărai'aictţvj'ta fe, $ndemînare şi discreţie, au fost în mod constant mai presus de; orice laudă". îri fitecare.'c*a^ei''avea iu îo^'adunări separate^ care ţlheau legătura unele cu altele prin curieri speciali. în sfîrşif,' în ahumite m>dji iirp^u'şâKe' trimişi „organizatori" care trebuiau să' aţîţe 'mulţimea şi să o. împingă la răscoală. Au fost desemnaţi, în afară de agenţii de arondismente', agenţi militari'/' a căror misiune era să pătrundă în zonele militare şi în-ca*-' zărmi, pentru â atrage soldaţii de partea revoluţiei.

Orice mişcare politică, se mai caracterizează prfti elasticitatea, cu *cate* se'adaptează la situaţii hd'i, prin felul' feî" care ştie să-şi cucerească adversarii,' Tăfcîfid compromisuri şi concesii cu scopul unic de a asigura succesul acţiuni Or, babpuVîiismu'V în, ciuda intr-ans^p genţei ..sale principiale, ştie să facă loc ţn. proc^amu^ de acţiune unui anumit realism. Problema comunismului este pentru moment înlăturată, cel puţin ni faza.dâ tranziţie. Bunurile confiscate vor fi distribuite săracilor sau apărătorilor patriei, pentru a cîşt^ga^m^ffe'^'

' *Acte d'insurrection,* Art. 17 şi £>ecre[econQfliiqLie în Buonarroti, II, apendice.

Deşi decizia părea că vine în contradicţie cu principiile comunitare, Buonarroti consideră această măsură tranzitorie, ca necesară, ***„scopul principal liind acela de a reuşi"****.

Cu multă grijă procedau de asemeni babouviştii pentru' „a nu descuraja prietenii". Prietenii erau montagnarzii; care rezistau mişcării şi pe care babouviştii voiau să-i atragă cu orice preţ. Se cunosc tratativele, care au avut loc între membrii conjuraţiei şi ultimii partizani ai lui Robespierre.

în al treilea rînd, caracterul politic predominant al acestei mişcări provine din preocuparea, pe care o au babouviştii, de a ***satisface interesele personale*** în vederea reuşitei. Se promit funcţii, situaţii, bogăţii, Alimente de tot felul se vor distribui gratis populaţiei în pieţele publice a doua, zi după instaurarea noului regim[2]. Brutăria urmau să fie rechiziţionaţi şi obligaţi să facă în continuu pîine pentru populaţie pe cheltuiala guvernullui[3]. Cetăţenii săraci nu se vor'mai întoarce în bordeiele lor mizerabile, vor fi, dimpotrivă, instalaţi în locuinţele bogaţilor şi, mal mult încă, guvernul va avea ,grijă sa-i îmbrace în mod mulţumitor. Obiectele depuse Ja muntele de pietate, vor îi redate proprietarilor*. .

Buonarroti îşi dă foaîte bine seama că „interesul personal **este** mobilul cel mai puternic, care face pe oameni să acţioneze şi, deci„ satisfacîndu-l, so îndeplineşte condiţia cea mai importantă pentru asigurarea succesului*. El spune altundeva : „Este greu să convingi mulţimea de avantajul inovaţiilor fără ajutorul experienţei, care nu poate, veni decît după.. De aceea cei mai înţelepţi legiuitori din antichitate au recurs la ficţiuni religioase, prin **caTe** uimeau poporul, dare, nu ştiu dacă din fericire sau din nenorocire, cultivă filo-

[1] **P. Janet, op. *cit.,* p. 157.**
[2] **Decret *econothîtrue,* art. 14.**
[3] ***Ibid.,* ait. 15.**
[4] **Buonarroti, T. I, p, 150—151, 205.**
[5] ***Idem,* T. II, p. 164.**

zofia; nu se poate face ceva decît folosind atraeţi* plăcerii sau forţa."[1] • * •

Se vede de aci ce înţelegere a acţiunii politice, c£ luciditate,„ce bună cunoaştere a psihologiei maselor aveau badbowistii, şi ce distanţă enormă îi despărţea» de blinda şi nevinovata acţiune morală a filozofilor sociala anteriori.

Din toata această mişcare rezultă o doctrină şi afirp marea cîtorva principii, care vor forma credoui'politic' revoluţionar al viitorului, Aceste principii sînt urma-' toarele trei: ***dreptul la insurecţie, conspiraţia*** şi ***dictatura.*** ''•

a) în numărul treizeci şi cinci al ziarului său ***Tribuna poporului,*** Babeuf publică ***Manifestul teribil,*** cum l^a numit chiar el. Citim aici următoarele: „Suferinţele au ajuns la culme, totul să se amestece, să intre în? haos, şi din acest haos dă iasă o lume nouă şi Tege^ nerată". Mai departe el cere: „O răsturnare generală» prin revolta săracilor împi^briva• bogaţilor",

Astfel el declară dreptul la insurecţie al unei părţi a societăţii. Din'ce motiv? Ce principii stau la baza lut ? Să ne amintim că' în sociologie,' Babeuf era partizanul pactului social, pe cere îl considera Krndameritul oricărei societăţi.. Dar' faptul că cea măi mare parte a societăţii era redusă la mizerie, aTăta oă pactai social fusese violat, el fiind bazat pe principiile ega^ţtătii generale. Ori de cîte ori o minoritate, pune mîna. pe putere şi oprimă restul cetăţenilor-, dreptul la revoluţie apare ca legitim pentru toată lumea şi devine sMgfăra soluţie posibilă şi necesara. Revoluţia are acelaşi/scop că şi societatea. Ea trebuie"să aducă rea'îizare^'ţ3a^ţuîui social primitiv,,deyine. speranţa ferJclrU. „îh aceşţ caz revoluţia devine dreptul şi guvernul•-f oricare' ur fi numărul partizanilor săi — este acela bare conspiră cu bogaţii împotriva săracilor. Şi ori de cîte ori guvernele se sustrag de ia datoriile lor esenţiale, orj de cîte ori se ivesc în stat inegalităţi, revolutia.ârebuis fiărşi reia cursul, atunci insurecţia devine cea dintîi datotfie

[1] ***Ibid.,* T. I, p. 89, note.**

a tuturor."[1] Această datorie nu va înceta să se impună chiar în epoca fericită în caTe babouvistii vor fi luat frînele guvernării. Ştim că ei îşi rezervaseră un corp politic specia), corpul ..cc^searvatorUor naţionali", a căror datorie era să denunţe abuzurile puterii şi să reînceapă revoluţia, dacă ar fi fost nevoie. „Astfel dreptul la revoluţie plutea asupra tuturor instituţiilor noii republici >i aceiaşi oameni, oare voiau să înceapă din nou revoluţia pentru a o sfîrşi, aveau grijă să declare, că imediat după, în virtutea aceloraşi dogme, îşi rezervau dreptul de a o începe iar."'

în virtutea acestui principiu, Babeuf refuza majorităţii dreptul de a conduce treburile statului.

El nu se consideră legat de majoritate[3]. Admite numai raţiunea pură şi egalitatea socială a tuturor. Adept al revoluţiei, nu acceptă reformele care vin de la clasele dominante, oricît ar fi de avantajoase şi liberale ar fi. într-uti manifest electoral intitulat. Ce ***trebuie sa alegem ?,*** publicat cu ocazia candidaturii sale la Beauvais, atrage atenţia alegătorilor asupra primejdiilor, Ia care erau, expuşi prin cursele pe .care le întindeau clasele dominante, căci.acestea din urmă nu vor renunţa niciodată la privilegiile lor. „Omul nu se desparte deodată de avantajele, care pot să-i măgulească orgoliul, de toate prejudecăţile cârc' i-au călăuzit viaţa, tn ciuda noului lor patriotism pompos, mulţi oameni mai sîpt ceea ce erau înainte."

?.Espinas,*op. cit.,* p. 326. „Babeuf admiră legea ateniană. Prin această lege, orice cetăţean este autorizat să se opună hotărîrţi întregii naţiuni, dacă poate să demonstreze''că' vine in contradicţie cu legile stabilite pentru aSlgunarea libertăţii şi drepturilor sociale ale majorităţii poporului'. Aceasta este insurecţia permanentă, i .

' Eşpînas, p. 358.

[3] V. Adviefle, *Histoire de* G. Babeuf, T. I, p. 41? citează următorul pasaj din Babeuf: »uistru*ţ!unea nit e de obicei partea cetui mai maie. număr şi cu toate acestea părerea celui mai mare număr de indivizi predomină, pentru că peste tot predomină mania de a decide după majoritatea voturilor. Aşa dar *m* mod obişnuit proştii impun celor înţelepţi legea."

Pentru cel ce admite ca un drept suveraa, dreptul la insurecţie, prinia. acţiune pregătitoare esie ***aqitaţia pran*** propaganda, DJn acest punct de vedere activitatea lui Babeuf este: [extraordinară, el e un zparist neobosit. I se suprimă ziarul, întemeiază imediat altul şi răspândeşte zi de zi flacăra nemulţumirii generale. în toate comisiile la care a luat parte, în toate posturile şi funcţiunUe,, pe care le-a ocupat, rolul său a fost întotdeauna acela al unui protestatar şi al unui, acuzator. ..

Tovarăşii săi nu s-au dovedit propagandişti mai puţin zeloşi. "La meritul concepţiilor lui Jean-Jacgues, ei au adăugat îndrăzneala de a le aplica la o societate de douăzeci şi cinci de milioane", ne spune BupnarroJti despre colaboratorii săi[1]. Babeuf ajunge astfel la concepţia ilegalităţii. E consecinţa logică a concepţiei şale despre dreptul la revoluţie. Propaganda sa merge aproape întotdeauna pînă la violenţă : „Soaiele străluceşte pentru toată, lumea şi pămîntul nu este al: nimănui.. Haideţi, dar, prieteni, răsturnaţi, zdrobiţi,- această societate, care nu vă convine. Luaţi.d© und© vreţi ţpt• ceea ce vreţi. Prisosul aparţine -de drept 'aceluia care jau are nimic. Şi asta nu e tot, fraţi şi prieteni.. Dacă piedici constituţionale stau în calea eforturilor voastre generoase răsturnaţi fără scr,upul piedicile si cor^tituţiile; Spgrumaţi fără milă tiranii, patricienii. aceLmUioQjaurH toate fiinţele imorale ca#e stau în calea feric&rji voastre comune. Voi sinteţi poppruI, adevăratU;! popor, singurul popor care merită să se bucure de bunurile acestei lumi» Dreptatea este mare şi măreaţă ca şi poporul. Tot ceea ce face el este legal, tot ceea ce porunceşte este sfli&."? Iată .un limbaj, care, dacă ar fi-fost citat în ,cursnl,pifO? cesului său, l-ar fi încurcat teribil. Sîntem, desi^ur departe de preocuparea morală *şi* filantropica, carp, spunea el, ar fi fost singura pe care o avea cq&jflrar ţii.

Printr-o evoluţie necesara, apforul ,primejdipş^ţui principiu al dreptului^ ţa revoltă,., ajunge, <6ă , deefefe>jc#

' Buonarroti, T. I, p. 14.

1 *Le Tribune du peiiple,* nr. 34, cf. Aulard, op. *cit.,* p. 630, textul actului de răscoală, art. 18, 19, 20.

revoluția este ceva sfînt, superior, în afară de lege : un scop în sine. Aceasta e, dealtfel, marea inovație-a lui Babeuf. Ideea va fi reluată pe la mijlocul secolului următor de Blanqui, de Marx şi, în cele din urmă, de sindicaliştii revoluționari, care îşi vor întemeia doctrina pe baza principiului dreptului la violență. Vedem că Babeuf este precursorul direct al mai multor curente revoluționare decît[1] cele la care ne gîndeam la început*

b) Instrumentul, care facilitează realizarea revoluției este ***conjurația.***

Brutal, fără milă, lipsit de orice scrupul de legalitate atunci cînd are puterea în mîîni, Babeuf apreciază necesitatea prudenței, a discreției şi a secretului, cînd e bănuit sau urmărit de guvern. îşi închipuie conspirația ca o revoluție secretă, pe care dealtfel o justifică printr-un drept sfînt, şi această revoluție nu trebuie Să fie compromisă printr-o publicitate imprudentă. Propaganda încearcă să influențeze spiritele în vederea unei acțiuni viitoare, conspirația este mai mult decît atît, un început de revoluție. De îndată ce Babeuf face parte din societățile secrete „Panteonul" sau „Băile chinezeStr[1], mijloacele paşnice de propagandă trebuie-să facă loc altora mai violente şi mai eficace. Conspirația babouvistă îşi are probabil- cauzele şi începuturile în moravurile şi mentalitatea epocii. Se pare că erau agreate societățile secrete. Spiritul maselor excitat de un guvern da acela al Convenției, a fost după aceea decepționat de guvernul moderat al Directoratului ; de aceea este firesc ca unii extremişti să continue a se întruni în secret pentru a protesta împoi triva situației. Cind revoluția a fost alungată de pe căile legale, ea s-a refugiat în ascunzători, în subsolurile societății. Aceasta e starea de spirit după 9 Termidor. -

La cauzele exterioare se adaugă temperamentul de animator al lui Babeuf. Era timpul desăvîrşit al conspiratoruJui! Viața^liii zbuciumată neM> confirmă. Impulsiv şi autoritar, era născut pentru a porunci. împrejurările il silesc totuşi să rămînă de. o parte, în umbră. Caută atunci o cale derivată în comploturi, acuzații şi agitație, în corespondența sa **cu un membTu** al academiei din Arras, ai cărei **text** complet a fost publicat de Advielle, vedem că era cîştigat la concepțiile Socialiste, că îl cunoştea bine pe Rousseau şi că eta un adept convins al „acestei filozofii moderne, atît de conformă cu drepturile umanității."[1]

Il regăsim **în** iulie 1789 Ia Paris unde practică cele mai felutîte şi mai contradictorii meserii. Cu toate acestea,-Începe a ieşi la iveala încă de pe acum trăsătura dominantă a personalității ' sale. Temperamentul său de conspirator îl sileşte să se ridice împotriva „impozitelor indirecte şi a impozitului pe sare"; este denunțat de municipalitatea din RbVe şi arestat, apoi eliberat datorită intervenției lui 'Mărar.. Reîntors la Roye, întemeiază un ziar violent ***Corespondentul picară.*** La 25 martie 1791 este numit comisar pentru declarația bunurilor naționale ale acestei comune? în care calitate acuză municipalitatea că a menținut'ilegal imoozirtul „barierelor"[3]. **In**'septembrie .1792 este numit în consiliul general al delegației diri Somnie. Acuzat că a comis falsuri, este condamnat ia 20 ani de închisoare. Convenția li caseaîă procesul şi-1 trimite spre reiud^care Ia tribunalul din Aisne, care-I achită[2], întors la Paris, tinde se stabileşte, îşi începe carjera de pamfletar şi de[3] acuzator cotidian. Scoate ***Zlathl libertății presei,*** care devine îriai"tîrziu ***Tribixrxtil*** pb± ***porului.*** O bucată de vreme, leagă prietenie cu heber'-tiştii împotriva lui Robespiorre[4]. La 20 Phiviose anulHI, este din nou arestat pentru agitație şi închis Ia Arras. Acolo face cunoştință cu Taffoureau, Cochet[1] şi Charle's Germain, viitorii conspiratori" din anul V. Amnistia de la 4 Brumar, anul IV îi redă libertatea.

Reia atunci publicarea ziarului Tribunul poporiilui **în** care îşi dezvolta doctrina comunistă' şi lansează faimosul apel la războiul civil: „discordia face mai

[1] **Advielle,** ***ap. cit.jT.*** **II, p. 38 j Auiard, art** ***Babeuî*** **în** ***La Grande Encyclopidie.*** • "i

[2] **Advielle, I, p. 72—73.**

[3] ***Ibid.,*** **p. 94—95.**

[4] ***Ibid.,*** **p. 123.**

mult decît o cumplită concordie in care foamea te stringo de gît."

Cu ajutorul ziarului său, care numără un număr destul de mare de abonaţi ,la Arras şi de asemenea cu ajutorul relaţiilor, pe care şi le făcuse la Paris, poate să pună bazele unei societăţi secrete în octombrie 17.95. După o serie de concesii, reciproce, această societate, se contopeşte cu aceea a „Panteonului"[1], care cuprindea restul iacobinilor din strada Saint-Honore şi al-cărei scop era înlocuirea constituţiei din anul HI cu aceea populară din 1793. La 9 a primei luni din anul IV, societatea Panteonului a fost dizolvată chiar din ordinul lui Bonaparte. Conspiratorii s-au văzut siliţi să întemeieze o altă societate : „Directoratul secret" ale cărei-. întruniri erau clandestine şi care urmărea să răstoarne Directoratul.

Societăţile anterioare se deosebeau,-de aceasta din urmă prin faptul ca se mulţumeaţi cu o pregătire vagă şi că făceau o propagandă mai ales morală^. Chiar unii babauvişti, ca, Buonarroti^ şi Bodşon, voiau ca aceste întruniri sa aibă un caracter de societate culturală şi să şe ridice pînă la discutarea drepturilor oamenilor şi a)e popoarelor, evitând orice aplicare directă la tiranii ,zjlei.„Era deştul de yagşi de prudent, voiau „să cru|a, în...acelaşi timp autoritatea constitui anală pînă în momentul în care modificarea generală a opiniei puplice va **permite** să se pornească fără înconjur la reyoţuţie şi va zădărnici eforturile asupritorilor,"[3]

, în acest mediu destul de paşnic, personalitatea lui Babeuf aduce o schimbare profundă. Setea lui nestăvilită de„ acţiune şi de realizare, nevoia sa distrugă-**r** toare de complot„ verificate:prin atît de multe tentative personale, nu puteau se împace cu acest caracter moderat al vechilor societăţi. „încetînd de a mai ii un

[1] Advielle, *op. cit-,* p. 195. ' Espinas, *op. cit.,* p. 245; Aulard, *art. cit.*

: [2] Espinas, op. c/l, p. 254; De exemplu, vprin organizarea serbărilor populare în onoarea cultului egalităţii:)t*Era un mijloc paşnic de a cîştiga opîniunea, era de asemenea un ^mijloc lega] de a-şi găsi locuri de întîlnire şi un auditoriu popular."

[3] Buonarroti, T. 1, p. 105, Espinas, *op. cit.,* p. 254.

simplu instrument de propagandă legală, Bafceui" irtau^ gurd o noua[1]îază a conspiraţiei. El făcea dihHfîrisă o maşină de^tfâzboi construită pentru a distruge * Drfectoratul şi câKStituţîa."[1] Nu îngăduia nici o ezitare, nîei o şovăiaîaVnicî o oboseală. Iată ce scrie^ el în num&ru'l 55 din ***Tribunul poporului.*** „Patrioţi, vdi eraţi pţţin descurajaţi, îndrăznesc să spun chiar puţin fricoşi. Sînteţi speriaţi de numărul ' vostru mic ' şi vă 'temeţi[6] âe' nereuşită. Dar aţi văzut, şi tot ceea ce vedeţi vă spiWe că nu prea aveţi de ce da îndărăt. A învinge său & muri î N-aţi uitat că acesta a fost jurămîastul nostru. Duşmanii voştri .vă vor sili să vă. luaţi Ia bătaie. V* vor l-ace, deci, chiar împotriva voastră, .de va fiiie^ voie. să deveniţi viteji. Va voi sili să văvluafţirla lupfiS cu duşmanii noştri comuni. Oameni liberi!. Na; shtt deloc imprudent. Nu acţionez prematur. Voi" mt.qâiţi încă unde şi cum vreau să merg. Jrn curînd vepvînţelege care este drumul meu, şi atunci sau nu sinteţi democraţi sau îl veţi considera bun şa pigur^?, **j .**

Această stare de ^spirit convenea :majorităţii, conjuraţilor, cei rria^ mulţi foşti.. membri; ai Convenţiei Antoneîle^Beftretod, Maillefc Margnet flelix'Lepelletier. Apoi, el îşi asigura sprijinul cîtorva montanîarz£;-'!fbşti prieteni- âi lui R^onespierre, cărora le explicase că comunismul a fost doctrina oficială a dictaturii înainte de 9-Termidor. Astfel conjuraţia era compusă din membri trecuţi prin focul revoluţiei. La 30 martie '1^96 se numeşte un" comitet secret, care trebuia sa"'treacăt la organizarea revoluţiei. Întrunirile au loc ^rî, secret» în diferite cartiere, în. cea mai mare discsejie,. ***in,T&al*** truzeci de zile totul a fost pregătit. Se trimit ^organizatori" ***în*** toate arondismentele, se instituie comitete locaJe. atrasa . o parte i-dra.- armată[3]. "- ConşpirMqr4i socotesc că bazează pe un efectiv d# ţttsâţtfRtirinfcţ mii de oameni„ care urinau să deschidă fop^Vtr&lM*

*** Espinas, *op.* c/f.,' p; 259.** r.-'i.

*** Citat d« EfepinfcS, p. 255.**

'Advielle, I, 2M ; Espinas/276. Aulard, *irrt.'Sabetff.*

zează de asemenea pe artileria de la Vincennes şi de la Invalizi şî, în sifjrşit, pe toţi muncitorii din Paris[1]. Secţiunile, celor douăsprezece arondismente trebuiau să pornească în acelaşi timp împotriva Directoratului, împotriva corpului legislativ şi a statului major. In acelaşi timp trebuiau să fie ocupate oficiile poştale, barierele şi depozitele de arme. Oameni încercaţi trebuiau şă plece în provincie, mai ales în centrele cele mai importante pentru conspiraţie, Arras, Beihune, Saint-Omer[2].

Toate aceste măsuri figurează cu amănunte în actul de insurecţie, care trebuia să fie afişat în ziua revoluţiei pe toate străzile Parisului. Poliţia Directoratului află însă de aceste planuri, fiind pusă în curent, mai ales de spionul Grisel care. făcea pante din conspiraţie şi luase parte la ultima şedinţă. Principalii conspiratori au fost arestaţi şi judecaţi la Vendâme.

O parte din ei au fost decapitaţi, o altă parte deportaţi, alţii au fost însă achitaţi. Astfel conspiraţia organizată atît de bine, pînă în cele mai mici detalii, a eşuat, rămînînd înmormîntată în paginile actului, de insurecţie.[1] Cu toate acestea, ea ne oferă un exemplu de îndrăzneală şi de încredere a primilor revoluţionari politici în. necesitatea de a pune în aplicare doctrinele teoretice prin cucerirea puterii.

c) AI treilea element al doctrinei politice babouviste este ideea de necesitate ***a dictaturii.*** Articolul 20 al actului de insurecţie prevede; „Comitetul revoluţionar al salvării publice va funcţiona în permanenţă pînă la înfăptuirea deplină a revoluţiei". Aceasta înseamnă punerea bazelor dictaturii. -

[1] ***Ibid.,*** **p. 212.** /

[2] **Actul de insurecţie mai cuprindea şi articolele următoare: .Patrioţilor'celor mai energici ei le vor încredinţa misiunea de a îmbărbăta Si a înflăcăra poporul. Ei se vpr folosi de asemenea de elocyenţa patetică şi convingătoare a femeilor pe care Ie vor îndrepta către soldaţi...* .poporul va pune stăpînire pe tezaurul naţional, pe oficiile poştale, pe casele miniştrilor şi pe toate magazinele.*... „Orice rezistenţă va fi înfiinţa pe loc cu forţa* etc, etc... A se vedea Aulard,** ***Histoire politique*** **de** ***ia Revolution francaise,*** **p. 631, şi Buchez,** ***Oeuvres,*** **T. XXXVI.'**

Dictatura este consecinţa naturală a dreptufui .fo revoluţie, căci ea nu este altceva **decît** o revoluţie pei> manenîă. Şi una **şi alta se** consideră deasupra legii. Deosebirea dintre ele **e** ca una este organul opoziţiei, cealaltă acela al guvernului. A, rezerva dictaturii un loc deasupra **legilor** şi a răspunderii înseamnă a-i acorda dreptul **de** a **începe** din nou revoluţia oricînd va crede de cuviinţă.

Deşi părerile directoratului secret asupra modului de guvernare au fost •împărtăşite de toţi, majoritatea pare, să aprobe, cel puţin la început, proiectul de,a constitui o adunare, care să cuprindă un reprezentant democrat din fiecare arondisment. Candidaturile trebuiau să fie şi ele propuse de directoratul secret* a cărui sarcină nu înceta o dată cu înfăptuirea revoluţiei, în acest moment, directoratul ar fi avut sarcina; de; **„a** veghea" asupra noii adunări. în, vederea Acestui.,rol, pe. care trebuia să-1 joace, după înfăptuirea revoluţiei, şi datorită instituirii „conseryator|lcjj.ţnaţion-aji!'.de care a fost vorba mai înainte, comitetul revoluţionat îşi păstra drepturile sale infailibile. Buonarroti înclina chiar spre dictatura individuală şi îi părea rău că nu avusese înţelepciunea de a oferi dictatura „unui om de taliai lui Robespierre"[1].. El îşi închipuie că dictatura este în avantajul democraţiei şi că serveşte suveranitatea naţională: „un popor, a cărui mentalitate s-a format sub un regim de inegalitate: şi despotism, se pricepe prea puţin 3a începutul unei **Tevoluţii** regeneratoare să desemneze prin vot oamenii .meniţi să oo*н ducă şi să desăyîrşească revoluţia. Această sarcină grea nu poate reveni decît unor cetăţeni curajoşi. înţelepţi care, însufleţiţi de o puternică dragqste;.de **patrie şi** umanitate, buni cunoscători ai treburilor ,g% blice, s*au eliberat de prejudecăţile şi viciile obişnuite. Poate că trebuie chiar la începutul unei revoluţii poetice, din respect pentru suveranitatea reală a poporului. ***sâ ne ocupam mai puţin de recoltarea votariÎQţ paţianii, decît de încredinţarea antdrităpi*** supreme ***tâmîna unor revoluţionari. pricepuţi şl puternici, în*** «odn/; cel

[1] **Buonarroti, T. I, p. 139, cf. Espinas, p. 258—260.**

maipuțin knbitrafposibil." Aceste cîteva ringuri prezintă o "frapantă" anatogie cu procedeele sovietice: același regim antidemocratic, aceeași indiferență fâță de vot și de alegeri. Se pare că există o logică ***a*** revoluției, care îndepărtează sistematic toate guvernele de la consultarea sati convocarea ***constituantelor*** populare. Aproape toate revoluțiile sînt anticonstituționale și antidemocratice.

Cprniteful conservatorilor naționali trebuia să ia forma **T33Hiî** tribunal al poporului. Rolul Său era de a menține Ifegile peste capul-adunărilor. Ca și la Sparta sau Roma, comitetul nu dădea nimănui socoteală pehtru hotărlrile luate. Nici o putere nu putea să-î controleze. Dimpotrivă, el controla totfci: „Tribunalul ***rta*** este^un partid 'constitutiv aî cetății și nu trebuie'să aibă nici Un fel de putere 4&gfelăfivă și executivă; dar îh felul acesta puterea ***iui*** este mui mare, căcî neputînd face ceva, el ptvfIEe împiedica itottfl...", spune Rousseau[2]. ŞI Babeuf se mulțumește suVTcopîeze.

Marea admirație a icobspiratrjfilot se îndreaptă către Robespierre, cel dinainte de' 9 Termidor, care a știul să'.fie ***tizi*** dictator desăvârșit[3]; Dacă răsfoim ***Manfr lestul celor egali*** sau «Ahallzaw și dacă citim proiectele pe care le pregăteau, ne dăm seama că bâfeouvismui ar fi devenit o dictatură măi deplină și mai intransigentă decît aceea a lui Robespierre. Pedepsele, sancțiunile și execuțiile abundă. Ele erau menite să-i scape de toți adversarii. Ne aducem aminte că Babeuf precbuîza, din motive ecdnomice,'scăderea populației care deverrea prea numeroasă în 'raport cu'mijloacele de trai. ***hi*** sistemul'său de ***«Depopulare»*** a arătat cum tfebuiă să se obțină acest *'tecru;:/ prin asasinarea în masănobililor, a regaHștiîor etcv

"' Libertățile erau: snuprimate. Opoziția sau partide;de opoziție hu trebuiau să existe deloc[4]. Acest program

- *ibia\; I, p, 134. r.... •
• [2]Cttatite.AvEsț)mas,ți. 360.) . , ,
. [3] P, Jfmetp^p. q'f^pi HO—15& ... ,
[4] „Nimeni nu poate emite pâreTi contrarii suveranității poporului.' Această regulă constituia un articol din acttlt de" insurecție. "' ' "î •

de guvernară «ra departe de dulcea' fraternitat^icai^ caracteriza propaganda babouvistă din prima pe»Ic*#i dă[1]. Libertatea presei, în special aceea a adversarilor, era suprimata în mod violent- Presa trebuia să fie=,supusă unei cepzuri riguroase. „Orice scriere este: tipărită și răspînciită, dacă conservatorii voinței naționale găsesc că publicarea ei poate fi utilă pentru republică"; Dimpotrivă, „nici o scriere care face o destăinuire oarecare nu poate fi publicată"[2]. Comitetul de" insurecție, odată ajuns la putere, trebuia să intervină în mod amănunțit în viața fiecărui individ. ‚El trebuia să interzică prin legi somptuare .fabricarea oricărui obiect de lux; el voia să distrugă capitalele și marile orașe și să construiască mici sate-model, pornind de la teoria lui Rousseau,' care predica întoarcerea la natura*; voia să introducă noi sărbători, care să celebreze/ cultul egalității și să înlocuiască șărbătprije Religioaseproiecta, în sfîrșit, să organizeze o, educație după modelul spartan, smulgfod> copiii de mici din sînul familiilbr și crescîndu-i ia un loc în institute de stat[3].

Dictatura se ocupa de topul. Ea nu îngăduia liber, **tații** individuale să se dezvolte, să înflqrească., , >

m

Ne putem întreba acum dacă Babeuf, care se arăta, atît de înverșunat im luptai r?i afit de fecund în descoperirea mijloacelor revoluționare pentru cucerirea puterii politice, avea noțiuni clare despre clase și lapta

[1] „A ucide tot ce rezistă, a cere în numele poporului neconsultat o ascultare fără margini, a militariza industria, a stăpînî.v gîndirea *si* chiar credința, acestea stat practici gavem&maUwei care nu se Împacă cu vorbele de dragoste', observă A, £spinas, p. 364. . .
[2] Buonarroti, T. I, p., £92. , r
[3] *Ibid'*.. T. I, p. 222—224.

de clasă. Unii autori, printre care şi Andler, cred acest lucru[1].

Vechea deosebire dintre nobili şi prostime care avea la bază deosebirea de funcţii sau de rol social, modul în care o înţelegea vechiul regim, va fi înlocuită printr-o alta deosebire, între săraci şi bogaţi. Vechea deosebire nu mai avea sens într-o revoluţie care, desfiinţînd barierele sociale, înscrisese chiar în fruntea programului său egalitatea juridică în faţa legilor, adică egalitatea în formă. Totuşi ea nu ajunsese încă Ia o egalitate economică. Spre asta tindeau babouviştii, şi tocmai acest lucru ne arată că ei nu vedeau avantajele, care puteau fi scoase din lupta de clasă. în naivitatea lor, îşi închipuiau că idealul comunist este aplicabil imediat, cu singura condiţie de a pune mina pe puterea politică j nu au întrevăzut posibilitatea unei lupte îndelungate, a unei ostilităţi lente, care ar da mereu alte lovituri burgheziei, posibilitate pe care Marx a ştiut să o întrevadă cîtva timp mai tîrziu. Acesta din urmă, mai realist, şi-a dat seama curînd. că idealul socialist nu este realizabil imediat şi că, pentru a putea fi aplicat are nevoie de sprijinul instituţiilor sociale. Convins că condiţiile sociale se vor transforma pe încetul, el preconizează . lupta de clasă ca o pregătire a proletariatului pentru regimul socialist.

Babouviştii nu aveau nevoie de aceasta. Dacă egalitatea de fapt, comunismul, este aplicabil imediat, graţie unei lovituri de stat, pentru ce să mai predicăm o lungă şi permanentă luptă de clasă, cînd începînd chiar cu dimineaţa insurecţiei, nu vor mai exista nici bogaţi, nici săraci, ci numaToameni „în sine", cetăţeni egali ? Iat& de ce termenul favorit al babouviştilor este acela de „popor"; termen vag, aplicîndu-se în acelaşi timp mai multor clase, pe care nu le identifică. Lipsa ideii de clasă, pe care o întâlnim la Babeuf este caracteristică aproape tuturor filozofitor sociali ai secolului al XVHI-lea.

[1] **Ch. Andler, *Inlroduction historique. et cammentaire au „Manifeste comaiuniste" de K. Marx et ^Fr. Engels,* Paris, 1922, p. 65—66.**

Explicaţia stă, înainte de toate, în slăbiciunea totală a clasei muncitoare, *în timpul revoluţiei. Revoluţia industrială nu avusese încă loc, concentrarea capitalului sera aproape nulă. Cu atît mai mult cu cît Franţa era ţară agricolă, în care proletariatul era foarte redus numeric.

Cadrele socialiste ale revoluţiei erau prin urmare **puţin** numeroase[1]. Actele prin care muncitorii cer recunoaşterea drepturilor lor sînt aproape inexistente. Actele de violenţă şi furturile la care se dedau ţăranii sînt explicabile prin jaful, foamea sau beţia revoluţionarăv n-au în nici un caz un caracter socialist. Ce anume'cereau **ţăTanii** şi muncitorii găsim în literatura caietelor generale: numai acte individualiste, intanepbilitatea proprietăţii şi eliberarea de sub jugul feudal[2].'

în oraşe foametea de la 1788 provoacă mai'multe tulburări. Municipalitatea a înfiinţat atunci atelierele naţionale şi a adus grîu din străinătate, pentru a pune capăt dezordinilor. Dar începind din 1791, foametea a fost continuă. La Paris se produc cîteva manifestaţii izolate. Ucenicii frizeri, în număr de trei mii, reclamă un minimum de salar. OteVa asociaţii muncitoreşti şi companionajele respective provocară un oarecare număr de tulburări. . -

„E totuşi greu, ne spune un scriitor care cunoaşte bine marea revoluţie, de găsit o influenţă doctrinară, în primele turburări populare ale revoluţiei.

Au avut loc în păturile muncitoare mişcări izolate obişnuite sub vechiul regim şi care nu vesteau în nici

[1] **Putem vedea cît de puţin socialistă era marea revoluţie din cîteva atitudini faţă de clasa muncitoare. Mai intîi, ea interzice asociaţiile, apoi se arată aspră cu proletarii care muncesc cu ziua, considerîndu-i vagabonzi, în sfîrşit ea stabileşte votul censitar. A se vedea W. Sombart. Ie *Socialisme el Ie mouyehient social au* XJX-Sme *siecle,* p. 37—41. Aulard, op. c'I*** p. **632. A. Uchteaberger, *Le socialisme et la revolution trancois&i* p. 15S. K. Kautsky, *La Iulie* de *dasse* en *France en 1789.***

[2] **A. Lichtenberger, *op. cit.,* p. 160.**

un fel pătrunderea ideilor noi."' Pacă unii iaoqbini,a dacă un Fauchet sau secţia Sf. Genevieva se af&u dirtj acest punct de vedere pe o poziţie mai radicală, restul partidului îi dezaproba.

„Cercul social" care se prezenta ca un cerc de stu-^ dii ieşit din rîndurile iacobinilor, „era o lume de teoreticieni Umanitari şi nu un grup de agitaţie socialistă"[2].; După 1792, pe măsura ce mizeria creştea, revendicările deveneau mai îndrăzneţe. Poporul cerea citeodata măsuri considerate drept socialiste : acel maximum, împrumutul de la bogaţi, taxele extraordinare.

Atentatele împotriva micilor negustori, jafurile frecvente, care aveau loc în această epocă, trebuie explicate prin penuria şi gravitatea situaţiei economice.* Plecînd de la aceeaşi stare de spirit, o delegaţie din cartierul Saint-Antoine cere la 1 mai Adunării' constituante,[r] să fixeze un maximum asupra mărfurilor, un: impozit, asupra veniturilor mai mari ,-de două mii de lire'. .

0 altă delegaţie cerea Comunei, la. 4 septembrie,^ să asigure hrana muncitorilor. A doua zi, o altă delegaţie, în frunte, cu Chaumette, ânştiinţează Convenţia „în numele clasei respectabile a săracilor*[1], cerîndii crearea unei armate revoluţionare însărcinate a. în* frînge zgîrcenia şi lăcomia celor bogaţi care trebuie să: dea /înapoi bogăţiile furate ale pămintuîui, doică inepuizabilă pentru toţi copii săi[4]. Ceva mai tîrziu, Latou, Lamontagne notpază progresele, făcute de i4eea egalitară în popor.: „în toate grupurile, în toate oraşele, nu se vorbeşte decît de decretul care va ordona împărţirea bunurilor aristocraţiei sanchiboţilor"[5].

Dar cea mai bună dovadă că aceste mişcări erau izolate ne-o oferă indiferenţa cu care publicul pariziana primeşte vestea căderii lui Robespierre/recunoscut caj

[1] A. Lichtenberger, *op. cit.,* p. 162.
[2] *Ipidu,* p. 163.
3 *îbid., p.* 169.
* A. Lichtenberger, p. 171.
* *Ibid.,* p. 171.

uri radical.[1] dealtfel nici partizanii lui nu tirinŞreân scopuri socialiste.'

Actele lor erau dictate de aceeaşi necesitate, cafe se impunea ititeror. La începutul Directoratului mke'fla atinge culmea; "Alimentele lipseaţi cu totul; Oamenii mureau de toarne: de aici răscoale şt manifestaţii, Se cerea pîine şi încredinţarea conducerii iui Robespierre\ BnletinuTpolitic de la 5 Frimar spune : „Starea publică : inizerie-extremă, dezolare, plîngeri, murmure, Înjurături si disperare"[1].

în asemenea împrejurări «ra normal ca doctrina baboiivistă sa cîştige noi partizani, cu atît mai mult' cu cit Babeuf se lăuda că are discipoli in toată Franţa, corespondenţi credincioşi la Mont-Blanc, în Manche, în Var, in armata de vest, în Alpi, pe Rin, etc... în realitate exagera numărul lor. Doctrina şi conspiraţia sa nu au fost populare. Cel mult dacă vreo cîţiva muncitori din cartierul Saint-Antoine citeau ***Analiza. în*** general, populaţia muncitoare dezaproba toate acestea şi a fost satisfăcută, cînd conjuraţii au fost arestaţi[2].

Consiparaţia a fost aşadar o acţiune îndrăzneaţă, întemeiată numai pe ideea de eficacitate a cuceririi puterii politice, indiferent de condiţiile sociale obiective. Ea nu avea la bază existenţa unei clase sau revendicările acestei clase[3]. Astfel se explică uşor de ce babouviştii nu au cunoscut ideea luptei de clasă în sensul socialist al cuvintului.

Dacă am vrea să rezumăm contribuţia lui Babeuf la istoria ideii de revoluţie, am constata că ea constă în următoarele puncte : nici o noutate în ceea ce pn-

[1] *Ibid., p. 177.*
[3] A. Aulertl, *op. cit.,* p. 632. Lichtenberger, p. 177.
[3] „La fnoepuiul revoluţiei, nu exista în nici o clasă a societăţii dorinţa de a răsturna proprietatea, ta oraşe, există ca Întotdeauna o populaţie avidă, turbulentă şi pusă pe jaf, care se părea că vrea să distrugă totul pentru a se ghiftui într-o abundentă trecăloare, şi care *nu constituia un partid social, nicidecum".* A. Uhctenberger, p. 179.

veste revoluția-program. In schimb, el introduce pentru întîia oară în politica revoluționară regula iezuită „scopul scuză mijloacele", orice mijloc este bun cu condiția să ducă la rezultatul dorit £1 susține că o revoluție poate să reuşească, dacă conspiratorii pun mîna pe puterea politică, indiferent de condițiile sociale, economice şi morale.

pupă exemplul revoluției burgheze, pe care o imită, revoluția babouvistă părăseşte aspectul moral pentru a lua un aspect pur politic. Această concepție nu va dispare o dată cu Babeuf; dimpotrivă, va cunoaşte in toată prima jumătate a secolului al XIX-lea, cu Blanqui şi societățile secrete, cel mai mare succes.

CAP. n

A. BLANQUI ŞI SOCIETĂȚILE SECRETE

In timpul restaurației influența Iul Gracchus Babeuf este destul de mică din pricina absolutismului politic care nu permite nici un fel de orotest, nici o întrunire, nici o asociație. în plus, opinia publică obosită de aventuri revoluționare, de războaie aspira la linişte pe care credea că o găseşte sub domnia Bburtoonilor.

La înscăunarea lui Ludovic-Filip se acordară unele libertăți. Tradiția revoluționară începea să renască. Babauvismul este dominant in majoritatea societățiibr secrete. Doctrina marelui revoluționar este continuată de prietenul său Buonarrbti, care se întoarce în Franța, după un lung exil, pe la 1830'. Fii de membri ai Corijvențiunii, Cavaignac şi Blanqui, continuă doctrina pârrinților. Doctrina babouvistă se mai transmite şi paria societatea „Carbonarilor'', din care tfăcea parte şi Bounar'toti'. Mai "tîrziu regăsim babouvismul in societateş „Drepturile omului", în care o secțiune purta numele lui Babeuf iar alta numele lui Bounarroti. Il mai găsiră în broşurile şi manifestele societăților „Legiunile -Te*-

' Buonarroti, după exilul sau, tiăiețte cUvo timp la Etowția, apoi se stabileşte în Provence. Către 1830; vine ta 'Paris* d*r *ae* ține de-o parte *şl* nu joacă un rol militant In societățile »ciet*. -/

,* L. Blanc, *Hîstoire de dlx ans.,* latrod., p. XXVI, *el* de 'as«£ menea T. IV, p. 194.

voluţionare", „Familiile" şi „Falangele democrate"[1]. Pînă în 1840, odată la care comunismul lui Bebeuf începe să fie înlocuit de acela al lui Cabet, influenţa sa e preponderentă. Chiar după această dată se fac numeroase tentative de conciliere între cele două feluri de comunism, înainte de toate le desparte problema tacticii revoluţionare. Cabet este pentru evoluţie şi propagandă paşnică, în timp ce discipolii lui Babeuf preconizează violenţa. Influenţa marelui revoluţionar se exercită mai ales asupra partidului republican. Dacă socialismul reprezentat de Şaiht-Simon, ^Fourier sâti Cabet, rămîne paşnic şi inofensiv, republicanismul, dimpotrivă, este pentru violenţă, nutrindu-se cu ideile conspiraţiei şi ale insurecţiei[2]. în unele secţiuni ale societăţilor publice ,sau; secrete, prin intermediul comunismului •habouyis_t ajîtde jegat de tradiţia^ rriarei revoluţii, socialismul şi republicanismul îşi dau m&ja. Din aceasta combinaţie,,iese un fel de doctrină mixtă, pe care o adoptă toţi militanţii politici din epoca dintre 1830—1848» adică Raspail, Cavaignac, Barbes si Blanqui. Această doctrină a fost pe jumătate socialista- ,Re jumătate libertară. Socialismul, clştiga din aceasta ăliaţiţă, exemplul' luptei politice de. partid, pe care repuDlicâ^smul o purta deja de mult timp. Reppblicanil II rnvtttă'5ft-*4feeestă epocă pe socialişti cum trebuie să-şi apere drepturile incipiente.

BIanqui,[K]care[v]uin acest punct de vedere este figura cea/ mal/<aftfcc*&i$tică, reprezintă, ,.mâi bine decît oricine, Ijâ'^fifcd' revoluţionară a societăţilor sectete. Dar înaintea H ^ V vedea care sînt propriile ltil idei in ^ceasta* profeftă; să examinăm pe Scurt ideile societăţilor secr^te/[T]F/S0 ci etăţilor care aii constituit mediul de formarVal doctrinei.

•'i •->}- W- •• • •

• - '• - ' j ' - " •

' Chiar în timpul reStaurăţieii găsim cîteva societăţi secrete. Scopul lor eiste multiplu şi;'îh generali stîăin de socialism şl chiar de repufcUcfuifem*: ele 'Vor":Independenţa'naţională (ţie care se pare că a avuţ-6 drept scop iicarbbrretia"], consolidarea'restauraţiei, 'ptepti*. rea republicii, francmasoneria etc; ...Programele lor sînt neclare şi iricdererrte. Concepţii sociale diferite divizau pe membrii acestor cluburi. Aceşti- membri prezihtă-dealtfel o mare disp^HtateV ei sirii re'cru'Wţi oHri toatei clasele societăţii. .

f)aY Mpă 1830, majori^ăiea 4c$*or*btiiftfetl' rnirm^ primesc membri decit 'diii Wnuirflife celor câreîmrJ|T-tăşesc concepţiile politice ale partidului republican râcUeal sau ale comunismului babouyist. în aprilie 183^1, cii ocazia procesului împotriva coaspirsaţiet republicau ne," acuzaţii îşi pot -strfoge" rîndttrile nîai tişdr, pot %ă se cunoască mai birie între ei şl sa-şl ia âfigâjaitiittie' de viitor. .-

Societăţile, pe care le vedem apărînd îmedţ&f dilpH această dată, prezintă* ua caracter foarte moderit.jă[1]^ şi uhii membri ai famSuei regale fafe parte 6U5;^le. Dar majoritatea este.formată din cpr^uiâi^y^,paiUoruj3i 're-publican parlamentar. Neputi&ci&şi îf*tr'-o laduftai'e'i "ifa care revendicările lor nu sînt bine primite, ei caută iii opinia publică sprijinul şi autoritatea, de care[7] aii ne-

[1] **Despre iafluştfţa. Jui Babeuf în societăţile secrete, ale secolului ,al XlXr-Jea, a sş, vedea :.Sencier,** ***Le Babouvisme ^mres Babeuf,*** **p. 30—70 L. von Steni, Gescfi/cfiie** ***der so'zidferi Bewegung in PranmiâFty-t.'11$.*** **372—408** ***filte*** **asemenea G> feefrrov,** ***VEnkrmt,*** **p.'60.** •'•> • •-. .' . . -

. .. -[2] **A,; Marast, ca^e Va deveni , mai** ***iîiţm*****republican ;mbderat, scrie în această vreme în** ***Tribuna:*** **,Cînd statul este aruncat în haos chi^r de conducătorii lui, fiecare cetăţean Îşi recapătă drep-•tiil. individualităţii** ***sale*** **.-şi războiul; civjl (^^declaraţ Qftjar^de-puterea conducătoare. Cine,.va împiedica pe fiecare -în parte ca ţi-pe pop6* în întiegteeîi ltii'We a Se rltiifca- în masă? A ttăvăli in piai& p&biică; ,înseflhihă'a salva, dceţrtpl de: asociase, qîjid dreptul este violat ÎQ legalitatea lui. In fapte trebuie să-i regăsim Izvorul... Pentru a ajunge ia perfecţiunea posibilă a societăţii, din piţnotul de plecare In caie ne aflămr;există *fcuă cat î. ujia violentă,! revoluţiile; cealaltă, educaţia paşnîcă a- Opinie» polftite. Amtodouă sîttt populare. TriSUna le, accept*".** ***Ld Tribune;*** **41 ian. 1833. A se vedea Glrdd de- l'AJa,** ***Hhpport mt le procSs â'AvrU,*** **T. II, p. 8.** *-y-* "'

voie. In sfîrşit, mai întîlnim aici şi cîţiva bonapartişti sau orJeanişti nemulţumiţi[1].

Printre aceste societăţi cu caracter moderat există una care se intitulează „Ajută4e, cerul te va ajuta". Tactica ei este în deplină conformitate cu legea. Mijloacele întrebuinţate sînt: „acelea pe care le oferă legea şi oare vor fi folosite în special pentru a uşura intrarea gărzii naţionale în Camera deputaţilor, iar în consiliile municipale, a unor oameni cinstiţi, instruiţi, independenţi şi patrioţi."[2] Propaganda prin ziare şi broşuri este destul de paşnică[3]. Greşelile şi violenţele din 1793 par odioase şi toţi sînt de acord că sînt inoportune. „Asociaţia pentru libertatea individuală şi pentru libertatea presei" nu are nici ea un scop subversiv. Urmărea în primul rînd întoarcerea la un constituţionalism sincer. Societăţile engleze îi serveau drept model. In.al doilea rînd, instrucţiunea poporului, a muncitorului şi a ţăranului pare să fie unul din scopurile, pe care Şi Ie propusese*. Nu cunoaşte mijloacele violente. Declară că vrea „„.să arate naţiunii că dezacordul dintre ea {ţara) şi republică era mai mult aparent decit real, că numai republica poate înlătura abisul revoluţiilor cu caracter violent, organizând> progresul paşnic şi continuu, fără de care nu va fi niciodată prosperitate pentru cetăţeni, putere şi credit pentru guvern."[5] f

Pînă'aici nimic revoluţionar. Societatea numită „Prietenii poporului" face un pas mai departe. Avea un caracter de rezistenţă, de opoziţie faţă de guvern. Majoritatea membrilor. ei sînt iacobini. Programul ei avea şi un caracter politic*. Dar ea nu a ajuns la acest pro-

[1] J. Tchernoff, *Le par ti republicain sous Ia monarchie de Juiltet,* Paris, 1901, p. 225.
[2] *Ibid., a.* 227, 228 sau G. Weill, Hisfoire *du parti republicain* en *Prunc* de 1814 â* 1S70V Paris 1900, p. 38, 39işi ufnt-
[3] J. Tchernoff, Ana/yse de *la btophuie „Le trpiş diologues de maltte,Pierre avec Francois".*
[4] AU'iost întemeiate în ace&t'scop biblioteci la Paris, Saint-Amand, Poitiers, Ntaies,: Weill, op. c«., p. 76. Tchernoff, op. cit., p. 23 J.
[5] Girod de l'Ain, Happorf sur *le proces d'avril,* T. IV, p. 54.
*** G. Weill, op. *cit.,* p. 79.**

gram dintr-o dată. Dimpotrivă, a străbătut diferite faze. La început, se aliază cu guvernul, pe care nu-1 combate, dor pe care se mulţumeşte să-1 îndemne la cîteva acţiuni folositoare. O dată cu venirea la guvern a Iui Casimir Perier ea rupe legăturile cu guvernul şi membrii trevotluţionara devin preponderenţi în asociaţie[1]. Programul societăţii nu este numai un program republican. Un început de comunism inspiră afirmaţia: „Cîstigul muncitorului trebuie să revină muncitorului. Să nu mai existe nici un om care să servească drept instrument altui om. Trebuie ca legile societăţii să tindă spre realizarea acestui scop". Iată lozincile pe care le găsim într-o broşură a societăţii. Concepţiile revoluţionare de Ia 1793 plutesc în aer. Convenţia le serveşte drept model. „Reuniunea părea un exemplar cir tit şi răscitit, plin de grăsime ***şi*** uzat al ***Monitorului*** din 1793", aceasta e impresia pe oare i-a produsnO Ini H. Heine una din şedinţele asociaţiei. Cavaignac, care pare să fi fost părintele spiritual al societăţii, avea asupra revoluţiei idei foare apropiate de acelea ale Iui Blanqui[2]. Şi pentru el,. revoluţia trebuie să aibă in primul rînd un caracter politic. De aci critica lui severă imrjc4ri,yţa lui Fourier sau împotriva sainf-simoniştilor, care nu concepeau decît o revoluţie cu caracter economic, Le reproşează : „că s-au închis prea mult în studiul omului izolat şi în preocuparea pentru bunăstare; că au neglijat situaţia civică şi ***politica*** a societăţii, că nu au înţeles că condiţia politică trebuie să îmbrăţişeze întotdeauna ordinea socială."^ De aici şi pînă la recunoaşterea necesităţii revoluţionare nu e decit un pas : „Forţa revoluţionară nu are nevoie să fie, dovedită. Eficacitatea ei este de asemeni-constantă penetra noi. Noi concepem starea omului ca fiind în acelaşi timp perfectă şi perfectibilă". în altă parte entuziasmul pentru această tactică atinge chiar exclusivis-

*** J. Tchernoff, op. *cit., [p.* 237. ;, ,**
[2] G. Sand spune despre el că a murit ia,graniţa dintre socialism şi republicanism, ceea ce dealtfel e adevărat pentru toţi republicanii din acest timp: Raspail, Frelat, Barbes etc.
[3] Citat de Tchernoff, op. c/t., p. 239.

mul: „Revoluțiile sînt singurele-pagini din istorie pentru care cartea merită Să fie deschisă*: Dat CavSignac mi va merge atît de departe ca Blanqui; Mijloacele violente, arată el, îi repugnă. îşi petrece viaţa îhcercînd să-împace pe extremişti cu moderaţii in sînul diferitelor societăţi. Aceste două elemente se pare că au coexistat 5n toate societăţile publice, despre care am votfbit. Le regăsim în cea mai importantă dintre ele, •societatea ^Drepturile omului"[1]. Crezul acesteia este tot idealul lioertar; amestecat cu Unele tendinţe comunistei 'bab&iryiste, care par a" fi fost foarte puternice în secţiunea Îmi Lebofx şi Vignerte[2]. Revoluţia economică trece pe planul al doilea în acest cerc de **agitaţie şi** luptă politică. O circulară trirril-sS diferitelor comitete departamentale spunea : „Fără îndoială, o reformă socială trebuie să încoronez© Intr-o zi eforturile noastre. Dar această reformă nu va verii cu adevărat decit după reforma politică"[3].

Cum îşi închipuiau ei revoluţia cu caracter politic, care îi preocupa atît de mult? Se pare că la început toată lumea-era de acord că propaganda trebuia-;să urmărească introducereaWiilui Hmivefsăl ca mijibc de cucerire pe cale paşnică ă puterii politice. Pentru «tinderea * acestui scop, societatea-woteă numeroase[1] bto-ŞurVUiieîe purtau antetul „Societăţii drepturilor omului**, pitele erau anonime. Ateste broşuri eraii citite în şedjiriţe' şi în dezbateri. Ziarele Uşurau şi ele această'sarcină. în provincie au fost cîşligute'un măre număr de organizaţii. Lfon, Dijbn, Nîmes, Narttes, Bordeaux — In fiecare din aceste bra^e funcţionează cîte 6 secţiune*. Puţin cîte puţin propaganda paşnică pfâatru obţinerea voinlni uriiVtersal ă cedat locul alteia Mai violente: Două ramtlti s£ remarcă în sînul societăţii: una a lui Raspaiţ mai'paşnică, şi alta a lui Lebon, mai violentă.. Dacă prima domină la începuturile societăţii, cea de a doua dobîndeşte către sfîrşit o influenţă destul de mare. Membrii ei nu visează decit baricade. Organiiansftv'Sa internă este asemănătoare cu, a tuturor sectelor corespunzătoare. Numele diferitelor secţiuni stat destul de semnificative. Ele sînt luate din amintirile clubului „Montagne". Raporturi făcute din ordinul comitetului central indică starea armelor şi muniţiilor predate, cu note de caratcerizare a membrilor pe care se putea conta ***în caz*** de pericol, ou menţiunile[1]: „calculat", „curajos", „om sigur"[1].

Grupul celor violenţi crease chiar o secţiune deo-; sebită „Societatea acţiunii" cu scopul de a organiza insurecţia. Cu ocazia aniversării de la 5 şi 6 iunie apare un manifest foarte violent. „Chiparoşii libertăţii vor să fie. stropiţi cu sînge şi <nu eu lacrimi... devotamentul fraţilor noştri a fost prea mare pentru oa sa-i ononăm altfel cînd va suna ceasul, decit prin imitarea curajului şi devotamentului lor etc, etc."[2] Sau altundeva : „Atîta timp cît mijloacele de a-şi face cunoscută voinţa şi de a asigura executarea ei vor fi interzise poporului, societatea nu cunoaşte altă regulă pentru a le. cuceri deaît aceea pe care o va dicta energia fiecăruia dintre membrii săi."[3]

Iii faţa acestor declaraţii violente, guvernul începe să se nelinişte ască. Legea din 1834 împotriva asociaţiilor părea a viza'în special societatea „Drepturile omului". Ea a fost dizolvată în acelaşi timp cu attfelfe: începind cu această dată caracterul public al societarţilor dispare. Ele se refugiază în clandestinitate/Legea împotriva asociaţiilor, din 1834, a avut ca efect înt«rr-rea tacticii revoluţionare, pînă atunci destul de moderata, a societăţiilor publice. De acum înainte ele, se, întrunesc în secret. Urmările acestei măsuri, nu, au fost

*** *ZiŞtyl; Tii&una* scrie în tŞ33, despre societăţile publice citate mai înainte; „Parisul numără *de* âoum înainte cinci rioî asociaţii politice, care activează necontenit, în rîndiirîle populaţiei şi al. căror spirit, .trebuie să o spunerii curnmdrle, ^acelaşi, al căror scop este şgMitatea."**

[2] J. TcWernorT, op. *cit:,* p. 2?3-.

[3] G. Weill, op. *cit.,* p. 102.

*** *Ibidem.* p. 108 şi urm.**

[1] *Ibid.,* p. 129. J. Tchernoff, op. *cit.,* p. 292. SwtfiuaUe se^ numeau printre altele: .Moarte tiranilor", «Insurecţia , din Lyon", „Răzbunătorii", «Caton" etc. ...

[2] Girod de l'Ain, T. I., p. 33^35.

[3] *Idem,* T. I,, p. 33—35.

cele aşteptate. „Moderaţii vor pierde direcţia mişcării... Societăţile publice vor fi înlocuite cu societăţi secrete. Propaganda republicană, care subordona reforma socială reformei politice va fi înlocuită cu altfel de propagandă, care urmăreşte scopul indiferent de mijloace. Pînă le legile din 1834 grija pentru onorarea partidului republican îi împingea mai ales la luminarea maselor pe care le iniţiau în ideile de libertate şi de progres social. Republicanismul respingea în principiu procedeele dictatoriale ale babouvismului. După 1835, lucrurile se schimbă ; propaganda societăţilor secrete se prezintă pur şi simplu ca un apel la acţiune revoluţionară, iar educaţia maselor, deşi continua să-i preocupe pe conducători, era lăsată pe planul al doilea."[1] Nici ideea de revoluţie nu mai e aceeaşi după 1834; ea capătă un caracter mai violent şi în acelaşi timp mai socialist. Se apropie de clasa muncitoare, de principiile comuniste şi de egalitatea de fapt.

*

Cu toate acestea, în sinul societăţilor secrete, ca şi in programul lor, domneşte acelaşi amestec de republicanism şi de socialism, ou singura deosebire că predomina caracterul socialist. Şi ele sînt mai preocupate de tactică decît de program. Printre cele mai importante societăţi de acest fel, trebuie să cităm Societatea „Familiilor"[2]. Ea este alcătuită din mici burghezi şi muncitori. Ca şi în societăţile publice, găsim şi aci aceleaşi divergenţe. de păreri asupra tacticii de urmat. Această societate joacă un mare rol în afacerea numită a „pulberii", un urma căreia cea mai mare parte din membrii extremişti au fost arestaţi. Blanqui domina această societate. Era foarte ascultat şi avea obiceiul

[1] J. Tchemoff, *op. cit.,* p. 305.

[2] Asupra societăţilor secrete, a se donsulta lucrarea „turnătorului" Delahodde, *Histoire des societes secrete* ou temoins ocuiaires des evenements politiques erttre 1836—48}* de asemenea Gisquet, Memoires.

să spună: „Clubul e toarte docil Ia glasul meu"[1]. Programul său de acţiune ne-a fost transmis de Delanodde. Citim aci printre: altele: „Sub egida noastră, să ştiţi bine că nu veţi forma o societate regicidă, cî un corp de exterminare, prin care, după victorie, trebuiesc nimicite uneltirile noilor exploatatori care, desigur, vor apărea.??: După arestarea lui Barbes şi a lui Blanqui, acuzaţi in afacerea cu pulberea, se găseşte la Bărbos următorul manifest, care trebuia răspînfdit în diminea- revolaţiei: „Cetăţeni, tiranul nu mai există, pulberea popultea l-a lovit. Acum, să distrugem tirania. Cetăţeni, aiua cea mare a sosit, ziua răzbunării, a emancipării poporului. Pentru a o realiza, ajunge să vrem. Ne va lipsi oare curajul? La arme, la arme: orice copil al patriei să ştie că poate plăti azi datoria sa către patrie"[3].

După afacerea pulberii societatea „Familiile" = se împarte în două. Noua societate se numeşte „Anotimp purile,". Se mai întemeiază şi o altă societate numită „Falangele democrate"*. Un ziar, al cărui editor nu.este cu&oscut, ***Monitorul republican,*** răspîndeşte în această vreme ideile babouviste[5].

Toate societăţile erau organizate mllităreşte. De exemplu, „Anotimpurile", cuprindea secţii ierarhice,' care se'numeau „zilele", „săptămînile", „lunile", „ano-' timpurile"*. Ea cuprindea printre membrii ei un mare număr de militari. Astfel conspiraţiile militarilor nti dispăreau. „Aceasta era cea mai dureroasă plagă*", ne spune poliţaiul Gisquet[7]. Pentru a putea fi primW membru în această societate, trebuia o probă, de nţâralitate şi de o anumită bunăstare materială. Găsim printre membri muncitori şi studenţi. Scopul ern slăbi

[1] Susanae Wasserrman, *Les clubs de Barbes et de Blanqui* 'en *1848.* Paria, 1913, p. 2.

[2] Delahodde, *Histoire des societes* secretes, 18S0, p\ 129.

[3] Sencier, *op. cit.,* p. 87, asupra statutelor „Familiilor*, *ibid.,* p. 88—69.

* Tchemoff, p. 375; Delahodde, op. *cit.,* p. 254.

[5] Delahodde, *op. cit.,* p. 228.

«Sencier, op. *cit.,* p. 113. G. Geffroy, *TEnierme,* % 72.

[7] *Memoires,* T. IV, p. 160.

rea regimului prin, răzvrătiri **şi răşcpajq.**repetate, în aşteptarea cuceririi definitive.. „în aşteptare, trebuie **să** propagăm ideile, **dar** mai tîrziu, vom lua armele pentru a răsturna pe tiran", aveau ei**'Obiceiul** să scrie în broşurile de propagandă[1]. Societatea „Familiile" pregăteşte chiar o lovitură îde stat, pe "care nu are însă timpul, să o înfăptuiască, căci e denunţată de un membru al eh Lueas, Blanqui *şî Barbas "sînt-arestaţi, ceea ce nu face decît **şă** crească spiritul revoluţionar. Propaganda printre militari continuă. Cuvînful de ordine este: „Trebuie să semănăm fără încetare sîmburii fraternităţii printre soldaţi care, din neştiinţă, servesc drept sprijin tâlhăriei"*.

Actele de răzvrătire nu sînt anarhice; întîmplătoa^ re. O disciplină severă decide asupra împrejurărilor **şi** momentului fiecărei acţiuni. în rezoluţiile societăţii : „Falangele democrate" citim : «Comitetul- este convins de pericolul **şi** insuficienţa.atacurilor izolate. £1 îşi rezervă, prin articolul 9 din statut, conducerea tuturor actelor membrilor **şi** hotărârea momentelor potrivite pentru insurecţie"[3]. Aceasta nu înseamnă Că revoluţia trebuie **amînată.** Prin publicaţiile sale, „Familiile", arată necesitatea iminenta.de a o dezlănţui în timpul cel mai **scurt:** „Starea socială fiind cuprinsă de cangrenă, pentru **a** trece la o situaţie sănătoasă este nevoie **de** soluţii energice. Poporul va avea nevoie **de** o patere revoluţionară, pentru a trece la .republică"*. O altă. societate, „Muncitorii egalitari", „aştepta succesul cauzei sale de la o revoluţie victorioasă. După revoluţie, o. dictatură puternică, populară, îi **păTea** indispensabilă pentru a modela obiceiurile, a înlătura piedicile, a .netezi calea aplicării principiilor."[5]

Dar societăţile nu ştiau în **ce** constau aceste principii. Programul lor economic era nul. Singura idee pe care o aveau societăţile secrete era aceea **a** răstumării puterii, a înlocuirii ei cu attceva. A schimba cu orice preţ, chiar dacă nu ştii ce va veni în loc. Câteva societăţi ştiau: comunismul babouvist. Altele doreau numai venfrea-republicii, -în acest timp,-Cum am mai spus-o, sotfaiîsmul e mult mai timid, mult'mai paşnic decît radicalismul republican. Motivul e că acesta din urmă se sprifriiă pe o clasă importantă, care e mica burghezia, în timp ce socialismul reprezerrtat de etţivâ intelectuali idealişti, nu se contopise cu clasa mtincitoarel'cafe,' dealtfel, nu era încă atît de puternică. Ast> fel, socialismul se mulţumea să lupte ^ alături de mfda bufgrie^ie/Imita mijloacele ei de 'luptă; şi cîteodată principiile ei. Dar încetul cu încetul radicalismul, republican începe să cadă sub influenţa socialismului. Rolurile se inversează. Radicalismul. republican .împrumută de la socialism unele concepţii. Trecerea de la unul la ceîâta'lt se face prin intermediul ciiorva personalităţi, care aparţin, în acelaşi timp ambelpr partiţie. E cazul lui, Blanqui. Importanţa sa primordială ***constă în faptul că a transmis socialismului tactică politică a radicalismului republican,*** Oricît de severe' ar fi mus* trările, pe care î î'e adresează Marx lui Blanqui, el nu va face altceva, decît să reia în materie politică principiile directoare ale tacticii marelui conspirator. 'Mai ***nifesiul comunist*** porneşte de' la acelaşi punct de vedere şi cu toată preocuparea lui Marx de a-i da ţţn aspect ştiinţific, el nu şe poate*' elibera de influenţă hlanquistă[1]. , ' ••->.'

* *Ibid*^ IV, p. 188.
[2] Citat de Tchernoff, p. 384. ,
[3] Tchernoff, op. *cit.,* p. 385.
* *Ibid.,* p. 387.
[5] *Ibid.,* p. 393.

[1] **E. Bernstein, *Socialisme the&tique et socîaldemocratie p*d~ tique.* Ţrad. Gohen, p. 50 ' ^Constatare semitilicaţtyâ,; Jn *Jria$r iestul comunist,* din întreaga literatură socială, numai scrierite tul Babeuf nu sînt criticate. Despre aceste scrieri se «pune «afecl în starea revoluţie, ele formulau revendicările prolot«ii*tu^ţ..*PiQr* gramul de acţiune revoluţionară al manifestului e cit se poate '§£ blancţuist. In *Luptele' 'de ctSeS,* In *Optsppetece BrutSar ii'mH* ales în Circulam *riederaţîei comuniste,* blanquiştii sini. piezaj^aţi ,ca partid proletar, «adevăratul partid proletar» spune ctfculaia din 1850".**

II

Blanqui nu ştie bine *cu* ce va.înlocui ceea ce vrea să distrugă. Nu are încredere în proiectele concepute ***a priori,*** căci nimeni nu e infailibil în a găsi- ceea ce îi trebuie unei societăţi, a doua zi după ce o mare .transformare,© avut loc. Iată de ce Blanqui se desparte de vechii socialişti, care se ceartă mereu pe probleme de pţogţam. ^Comunismul şi prpudhonismul discută cu înverşunare pentru a hotărî dacă celălalt ţărm e un ,lap de, grîu sau unul de poruinb. El se îndărătnicesc s£ rezolve problema înainte de a trece obstacolul. Să trecem mai întîi, vom vedea acolo"[1].

Astfel, e mai bine să se răstoarne întîi vechiul regim şi să se procedeze apoi ^conform împrejurărilor, adoptînd o conduită realistă.. „Un .guvern nu trebuie sâ se apuce săqreeze, ***a priori, să impună prin autoritatea ştiinţei sale toarte sigure, un regim social inventat,*** nu, de o mie de ori nu. Aci ar începe nebunia, ca să nu zic crima. Aci ar fi izvorul * nenorocirilor. ***Organismul social nu poate ii opera unuia singur, nici a clţorya, nici a bunei^credinţe, nici,‚a devotamentului, nici a geniului.*** El nu poate, fi, q improvizaţie, El este opera tuturor, în ..cursul timpului,. prin dibuiri, experienţe progresive, printr-un curent necunoscut, spontan... Nu, nimeni nu ştie, nici nu deţine secretul viitorului. Numai presentimente, numai posibilităţi abia întrezaritet numai o ochfce vagă şi fugară sînt cu putinţă chiar celui mai clarvăzător. ***Revoluţia singură, curâţind. terenul, va lumina orizontul, va ridica puţin cîţe puţin vălurile;*** va deschide drumurile sau mai degrabă cărările nenumărate, care duc către orînduirea cea nouă. Cei care pretind că au in buzunar planul complet al acestui pămînt necunoscut, aceia sînt nişte neghiobi. Cei .care vor să menţină - pămîntul hecuitfvat, atît cît nu vom avea planul dorit, aceia sînt duşmani ai neamului • omenesc."» Am dat acest lung citat pentru a sublinia **creste** mai original în ideea, pe care Blanqui şi-o făceS despre revoluţie: el crede că revoluţia economică este subordonată revoluţiei poljtice. «Comunismul, care este revoluţia însăşi, trebuie să se ferească să ia aspectul utopiei şi să nu se despartă niciodată de politică. Altădată era în afara ei. Acum se găseşte chiat ţn inima revoluţiei."[2] Metodă exact contrară celej a utopiştilor. „Să mergem pentru a merge, şă acţionăm pentrti ă acţiona, rezultatele vor veni cu siguranţă* peritiucă unele rezultate vin întotdeauna"[3].,

,'iCu toate acestea Blanqui hu este cu totul indiferent la organizarea economică a viitorului. El adopţi comunismul lui Babeuf cu unele modificări. Comunismul babouviştilor era, dacă se poate spune aşa, reacrtionar.

Babouvismul cere. întoarcerea, ,la o stare naturală, primitivă, stare iri care ,comunismul era normal. Pen*-tru Blanqui lucrurile stau exact invers. Pentru-**el,** omul primitiv este înainte de toate egoist şi individualist Numai dezvoltarea civilizaţia, din ce în ce mai mare, aduce, progresiv comunismul*! Epoca de aur se află în

[1] ***Critique sociale,*** **T. II, p. 314.**

[1] ***Critique sociale,*** **II, p. 115—116 (notă din oct. 1866). Sublinierile stht făcute de noii Tchernoff. op. *Cit., p* 21, scrie despre el: „Nu există un jplan general, nici uh sistem la Blanepiî. Ââ* versar al oricărui dogmatism social, a lucia fără -compromis„ f&fS slăbiciune, aceasta, e. toată doctrina lui..." Pe de altă paste asu? pra comunismului său, p. 316 .El califica drept comunism o stare de lucruri ale cărei trăsături iiu Ie preciza şl tu cere' voia *m* înlocuiască starea de lucruri existentă. Comunismul lui Blanqui este mâi mult o *tendinţă* dectt o doctrină adevărată."**

[2] ***Critique sociale,*** **II, p. 2tfl.**

[3] **G. Geoffroy, *L'Enterme,*** p. **63.**

[4] ***Crfţique sociale,*** **II, p. 68-^-69: .Nu este adevărat, sa^orf!^nismul a fost vreodată copilăria vreunei societăţi şi că e) jiu seamnă treapta cea mai jos de pe scara sociabilităţii. Ace#e Mlfi*-mafii sînt diametral opuse adevărului. Istoria le deziaiBte cetat. în otice epocă şi în orice ţară, individualismul ,jBrie* cea dintH fbnn*-a societăţii. Domhia lui este aieea a ip^ofMţei *şA* a, sălbăticiei. El se corectează prin treceîe§ timpului, ^^/*^^^'^? rectare nu e decit o diminuare a aceluiaşi pd&twfo. .0i^'e"jwj6-gres social este o inovaţie comunistă. Comunismul este decit termettuî final al asociaţiei." A** se **vedea de ^seme^a, p,. 173—174, Op. cit**

viitor, nu în trecut. De aci o altă diferenţă: Babeuf este optimist şi idealist; el crede în bunătatea iniţială a omului. Blanqui, .dimpotrivă, găseşte că omul e rău şi numai graţie progresului, are unele şanse de a deveni într-o zi mai bun.[1] El neagă principiul fraternităţii. Cu un pesimism câiri simplist, va scrie într-un articol: „Fraternitatea este neputinţa de a-ţi ucide fratele". E prea departe de „sălbatecul bun" şi nu poate, din acest motiv, să împărtăşească optimismul secolului al XVIII-lea. Blanqui luptă dintoat'e puterile pentru realizarea republicii. Babeuf, care trăieşte în'timpul **republicii**, nu are nevoie să-şi cheltuiască forţele în acest scop. De aceea forţele sale sînt disponibile şi el le pune în serviciul revoluţiei sociale şi economice- Amîndoi sînt comunişti. Dar şi în aceasta . privinţă există între ei deosebiri. Pentru Blanqui comunismul se reduce la un principiu foarte general[1]., El nu intră în detalii niciodată, căci e' împotriva profeţiilor. Dimpotrivă, Babeuf examinează pînă In "cele mai mici detalii mecanismul societăţii comuniste- BÎănqui are mai puţină imaginaţie. Programul său economic este şi mai redus decît acela al lui'Babeuf; el se' mulţumeşte cu cîteva generalităţi banale despre avantajele asociaţiei şi ale comunismului.

, în schimb găsim o compensaţie tei ideea pe care şik> face despre tactica revoluţionară/ Contribuţia sa in acest-domeniu.;este remarcabilă. Care este fizionomia ideii de revoluţie după Blanqui? Să încercăm s-o desprindem, 6coţînd în evidenţă trăsăturile principale.

a) Măi întţi^***preponderenţa in revoluţie a,faptelor asupra ideii.*** Âm fi putut trage această concluzie chiar din citatele de mai sus. Am văzut că Blanqui dispreţuieşte ideologia. Un fapt, oricît de neînsemnat, este mai fecund < pentru pregătirea insurecţiei, decît ideea

VBIanquI 'se mulţumeşte să-i aiate avantajele: «Sub regimul comunitar, bineţe foloseşte tuturor şi răul nimănui. Recoltele bune sînt. o. binefacere, cete fele o calamitate. Nimeni, nu trage foloase din ceea ce face rău celorlalţi şi nu^suferă de pe urma a ceea ce ie este, altora folositor. Toate luciu/rile pînt reglementate după principiul dreptăţii şi raţiunii", *Critiquc sociale,* I, p. L75.

cea mai înaltă şi mai generală. Acţiunea este mai molipsitoare decît ideea. Folosul ei practic este,mai mare. Blanqui "este un activist. Am spune, astăzi, un pragmafist. Activismul său nu se ridică numai împotriva ideilor, ci şi.împotriva legilor. Nu le consideră zeităţi. Dimpotrivă, ştie că sînt impuse cu forţa, prin tirania unor clase. De aceea acţiunea sa depăşeşte' legalismul, declarînd precaritatea şi nedreptatea legilor, E b datorie a oricărui bun cetăţean de a nu respecta o legei care nu este egală pentru toţi. Ca şi Marast, va declaia că „atunci cînd dreptul este Violat, trebuie căutată o nouă sursă în fapte". Asanarea dreptului prin confruntarea cu realitatea, 'iată ce a urmărit el toată viaţa. „Trecutul său, factura spiritului său l-au pregătit în mod admirabil să execute programul care consistă în a distruge falsa legalitate şi a extrage din fapte originea unui nou drept"[1].

Viaţa lui, mereu" agitată, plină de sacrificii si acte de eroism este exemplul cel. mat viu/al acestei credinţe nemărginite în fecunditatea acţiunii[3]. în 1827, adolescent încă, a fost arestat cu ocazia unei răscoale Ia Nisa. în 1830 luptă pe, baricade, cu puşca în mînă, pentru răsturnarea Bourbonilof, „cu miinile înnegrite de gloahţe sfărîmate şi de gloanţe trase, mirosind a, praf'de' puşcă şî aspirînd parfumul acru al. bătăliei cişţigăte'*,. zice un biograf al său[3]. După cîţivă ăni este din nou arestat, pentru a fi fost amestecat în afacerea din strada Lourcine, în care societatea „Familiile ">a jucat un rol însemnat. în 1837 a graţiat şi îsi reia activitatea conspirativă. Conducător al societăţii «Anotimpurile", pregăteşte o răscoală în mai 1839, în momentul

în care Lamartine pretindea că: „Franţa se.plictiseşte"[4]. In luna octombrie a aceluiaşi an este condamnat Ia închisoare pe viaţă. închis la Muntele Saint-

[1] Tchernoff, op. *cil.,* p. 243.
[3] Cea mai bună biografie a Iui A- Br&nqul este aceea scrisă de G. Geffroy, *L'Entermh.* A se vedea şi A. Zevaes, A. *Blanqui, patriote et socialiste francais.* Paris, 19Î1, p' lî-*—20.
[3] G. Geffroy, op. *cil.,* p. 51.
*** G. Geffroy, *op. cil.,* p. 83—76.**

Michel[1], este transportat în 1844 la ospiciul din Toms. La izbucnirea revoluției din 1848, Îşi. r recapătă .libertatea. Ia parte activa la reyoluție, în special la evenimentele, din luna mai„ cînd populația Parisului năvăleşte. în ^Cameră[2]. De ia instaurarea celei de a doua repufoîîcț/şi^pl^ă la instaurarea Comunei, îşi petrece viață! în'închisoarea In total, aproape patruzeci de ani de închisoare. Mai mult de douăzeci de ani-de acti-. vitate neîntreruptă în slujba Insurecției. Istoria cunoaşte puține exemple ale unei îndărătnicii ațît de formidabile, ale unei activități atît de neobosite, al unui zel atî de eroic[4]. * Această viață;, conține, .închisă în ea însăşi;[1] ideea de revoluție, acea credință în eficacitatea liberei voințe omeneşti, Urmează de aici o concluzie directă, şi anume:

b) ***Revoluția poate fi înfăptuită de o minoritate.*** Blanqui crede că există cetățeni mai, apți să înțeleagă interesul general. Datoria lor este de a cuceri puterea cu forța, pentfu a realiza egalitatea. E greu de găsit o majoritate, care să poată face o revoluție. Masa este neştiutoare, reacționară şi uşor influențabilă. Dimpotrivă, elita şi cîțiva democrați, recrutați din sinul-clasei muncitoare, prin" educația lor revoluționară, se pricep mai bine să conducă o conspirație şi, sa răstoarne un guvern. Statul trebuie să cadă prin orice mijloc ,în mîinile conspiratorilor. Numai prin prestigiul autorității de stat vor putea fi îndeplinite reformele ulterioare.' Ceea ce este minoritatea revoluționară față de mase,-trebuie să fie Parisul față de provincie. Blanqui nu concepe revoluția decit ca o revoluție pariziană :

[1] **Captivitatea de la Mont SairiUMichel e descrisă în mod mişcător de G. Geffioy în op, *cît.,* p. 78—130.**

[2] **S. Wassermann, *op. cil., p.* 137, A. Zevaes, op. *cit.,* p. 43.**

[3] **Asupua rolului său In Comună, G. Geffroy, p. 291.**

*** Lamartine a scos în evidență foarte bine această trăsătură în portretul pe cale î-1 face: «Era una din acele,naturi prea încărcate cu electricitatea timpului, care au nevoie mereu de comoțiuni, care să le descarce. Avea boala revoluților. Recunoştea singur. Era iscusii la vorbă. Avea un orizont larg. Mi s-a părut un dezrădăcinat în haos, care caută lumină şi bîjbîie după un drum prin intermediul mişcării", G. Geffroy, p. 144.**

un fel de aplicare a concepției minoritare la o geografie revoluționară. După cum în evul mediu cucerirea unei fortărețe- hotăra de partea cui e victoria, cucerirea capitalei .rjțecide astăzi soarta revoluției' întregi. Căci. după cucerirea capitalei, sediu al guvernului, puterea statului încape cu uşurință în mîinile revoluționarilor. „*La Paris se face insurecția, acolo se dă lovitura, la Paris se cucereşte puterea politică. în concepția.lui Blahqui revoluția este un act prin excelență*, parizian. De ce? Pentru că Parisul nu este numai capitala administrativă,, ci şi centrul intelectual.şi morăjî, însăşi inima Franței,, pentru . că în statul centralizat,., de Ia Napoleon încoace, Parisyl ^ luat obiceiul schimbărilor politice şi e de ajuns ca marile bjaşe din provincie sa urmeze Parisul, pentru,ca. satele să..urmeze oraşele."[1]

După exemplul lui. Babeuf, Blanqui va merge ațît de departe cu teoria minorităților, încît ajunge să declare necesitatea dictaturii şi inutilitatea consultării; maselor. în. programul său, care schița ireali^area ***rer*** voluției,, citim ,ța pagina 206 (voi, I, ***Critique sociale)*** în capitolul: ***Dispoziții imediate de, ordin politic*** (a doua zidupă.revpluție): „Nici o libertate pentru duşman". în paragraful ***Guvernul*** citim: „Dictatură pariziană".)

După el, 'revoluția de la 1848 a săvîrşit o mare gre^ şeală, "consultarea electorală a poporului.: Era singurul mijloc de a pierde puterea. în fazele tranzitorii, guvernele revoluționare nu trebuie să recurgă, niciodată,la acest mijloc, care, sfîrşeşte întotdeauna prin a, slăbi autoritatea. O dictatură energică si militară întăreşte, dimpotrivă,.un guvern slab. Votul universal nu trebuie să vie decît mult mai tîrziu: „Apelul grăbit la votul universal In li848 a fost o tcădare premeditată; se,ştia că datorită fierberii care domnea în presă după 18 brumar, provincia devenise prada clerului, birocrației şi a aristocraților. A cere un vot acestor pături aservite,; însemna a-1 cere stăpînului ***lox...*** Recurgerea, la scrutin a doua zi după revoluție, nu putea să aibă decît două

[1] **A. Zevaes, *op. cit.,* p. 142.**

scopuri la fel de vinovate; smulgerea votului prin constringere, sau readucerea monarhiei. Se va spune că aceasta este o dovadă de minoritate şi de violenţă. Nu, majoritatea dobîndită prin teroare şi căluş nu exprimă o majoritate de cetăţeni, ci o turmă de sclavi. A fost orb' tribunalul care a ***ascultat timp de şaptezeci de ani numai und din cele două părţi. E datoria lui acum să*** o ***asculte timp de şaptezeci de ani şi pe cealaltă.*** Pentru că nu au putut să ia cuvîntul în acelaşi timp, vor vorbi una după altul... Un an ***de dictatură pariziană 2n Î848, ar ii scutit Franţa şî istoria*** de sfertul de secol, care este acum pe sfârşite. Dacă vor trebui de data aceastâ, şi zece ani tot nu trebuie să ezităm. La urma urmelor, guvernul din Paris este guvernul ţării prin voinţa ei, deci singurul legitim; Parisul este o adevărată reprezentare naţională."[1] "

Recunoaştem aci ideile lui Babeuf, analizate mai sus. Revoluţia minoritară şi dictatorială n-ar fi totuşi cu putinţă fără un alt principiu blanquist, mal general, care i-a deschis drumul. Acest principiu afirmă că :

C) ***Revoltiţia poate fi provocată*** oricînd ***şi oriunde. Din*** moment ce revoluţia este opera unei minorităţi eroice, realizarea ei nu are nevoie de altceva, decît de bunăvoinţă. Blanqui este un „voluntarist". Crede în autonomia voinţei. Este convins că o revoluţie nu depinde decît de factori subiectivi şi psihologici. Nu se îngrijeşte de condiţiile obiective. Societatea este din punct de vedere sociologic pregătită pentru revoluţie? Este revoluţia compatibila cu producţia şi repartiţia economică ? Cu echilibrul dintre clase ? Cu formarea unei puternice clase muncitoare ? Iată întrebări pe care Blanqui; nici nu şi le pune. Blanqui este convins că ***toate*** revoluţiile sînt întotdeauna puse la cale. Simplul fapt că o revoluţie izbucneşte, arată că era cerută de împrejurări:'„Revoluţiile, ele înşile, cu aparenţele lor atît de neaşteptate nu sînt decît eliberarea unor crisalide, care crescuseră pe încetul sub învelişul rupt. Nu le vedem decît cînd au ajuns independente şi cu

[1] *Critique sociale,* **T. II, p. 206. Sublinierile sînt făcute de noi {n. aut.).**

totul diferite de lupta brutală, de o foiţă exterioară care sfarmă şi răstoarnă fără să amelioreze."[1]

Acest citat ne-ar putea face să credem că Blanqui însuşi cere o anumită „pregătire" a revoluţiei. Dar în nici un caz nu e vorba de condiţiile economice pe care le cetea Marx. Blanqui cere numai o anumită pregătire intelectuală, care consistă mai ales din progresul instrucţiunii şi al culturii. Ignoranţa, iată marele duşman al revoluţiei. „Anii fug inutili şi monotoni, generaţiile trec, una după alta, devorate de monstrul superstiţiei şi al ignoranţei. El se înalţă, barînd drumul umanităţii către pămîntul făgăduinţii, pe care îl întrevede în depărtare fără să poată ajunge pînă la el... Revoluţia se va arăta în sfîrşit înţeleaptă la viitorul ei triumf sau va ierta încă o dată geniul răului, pe care pînă acum 1-a lăsat să se ridice şi mai teribil după fiecare cădere a sa?"[2]. Dar instrucţiunea, ' cultura, sînt tot factori subiectivi, psihologici. Blanqui nu va acorda niciodată un rol determinant materialismului istorica El nu va ţine seama nici de lupta de clasă, care e o luptă de interese economice. De asemenea va exclude orice factor obiectiv. Cu toate acestea, unii scriitori cred că marele conspirator cunoştea şi aproba ideea luptei de clasă[4]. Noi credem mai degrabă contrariul. Se ştie că de la Marx încoace, socialismul nu mai vorbeşte în numele întregii societăţi, ci numai Jn numele proletariatului. El identifică revoluţia cu proletariatul.-Nu admite alianţa clasei muncitoare cu nimeni şi îi rezervă numai ei toate roadele victoriei finale.

Blanqui, dimpotrivă, nu identifică socialismul 'cu proletariatul. El vrea egalitatea de clasă ***şl*** prin aceasta exclude lupta de clasă. Il vedem protestînd la o şedinţă a „Internaţionalei" împotriva propunerii de a nu

[1] ***Critique sociale,*** ***ti.*** •

*** *Critique sociale,* p. 209-r213.**

[3] **E. Bernstein, op. *cit.,* p. 48; .Blanquismul este mai mult decît teoria unei metode profunde. Aceasta nu e altceva decît *teoria torţei creatoare nelimitate* a acţiunii revoluţionare politice ţl a formei sale concrete: exproprierea revoluţionară."**

*** Ch. Andler, *Introduclion et commentaire au Maniieste communiste* ; Tchernoff, *op. cit.,* p. 349.**

admite decît muncitori. „Propunerea J. .de a nu admite decît muncitori în «Internaționala^, şi cooperativism tinde la restabilirea corporațiilor de pe timpul vechiului regim şi a companîonajuluu E o abdicare, de la orice idee politică şi civică, închiderea muncitqrilor într-o existerață particulară, pur materiala. înseamnă degradarea lor materială şi morală, înseamnă a-i proclama casta inferioară. Ep adevărată abdicare."[1] în

cu ocazia congresului socialist muncitoresc de la Hâvrje,. se cere dreptul de a constitui un partid muncitoresc de clasă. Blanqui protestează în.ziarul său ***Sici .Dumnezeu, nici stâpîn,*** împotriva „;acestei preocupări de a despărți interesele proletariatului de acelea ale națiunii, ceea ce echivalează cu a recunoaşte ca legitimă pretenția . asemănătoare a privilegiaților de a forma o clasă distinctă"[2]. Un discipol apropiat al lui Blanqui, Chauviere, credincios tradiției bîanquiste, scrie în 18Q^> „O. umanitate cu monopol, cu privilegii şi o umanitate de paria, ne are drept inamici. Noi împingem atît de departe ura față de ceea ce este particular, încît cu tot respectul pentru gîndirea prietenilor noştri, care urmează acelaşi' drum* cu noi, care luptă cu noi, nu. ne-am putut hotăr£ să admitem lupta de clasă, această grupare de bătălie, pentru că ea sapă o frontieră, separă şi nu uneşte."[3] Din acest punct de vedere, _ se cunoaşte marea indiferență a marxismului pentru proletariatul nearganizat* vagabond. Blanqui îl admite în organizația saț el îi acordă chiar o atenție specială şi iii dă un rol însemnat în, pregătirea revoluției: „Declasații, armate invizibile ale progresului, sînt astăzi fermentul secret care umflă pe tăcute masa şi o împiedică şa cadă în marasm, Mîine, ei vor fi rezerva revoluției"[4]..Astfel Blanqui nu.cere de la revoluție un acord" prealabil cu mediul în care trebuie să se înfăptuiască. Din moment ce o minoritate ia inițiativa revoluției, ea se înfăptuieşte, oricare ar fi gradul de pregătire al claselor, De-

[1] ***Critique sociale,* T. II, p. 348.**
[2] **CHat de ZeVaes, op. *cit,* p. 140.**
[3] **Citat de Zevaes, op. *cit.,* p. 14i;**
[4] *Critique sociaie,* T. I. p. 220.

altfel, ceea„ce. s-a numit mai tîrziu ^„dictatura, proletariatului" este incompatibila cu dictatura cîtoryâ, Blanqui este un realist empiric, ca toți oamenii politici, partizani ai acțiunii imediate, şi această trăsătură îl.deosebeşte mult de utopişti. Dar doctrina iui nU este încă o'doctrină ştiințifică, căci realitatea ' care constituie punctul ei de plecare n-a fost în prealabil studiată, n-a fost stanilită printr-un raționament logic, printr-o înlănțuire cauzală. Blanqui este un realist, dar un realist naiv. îşi închipuie că revoluția este subordonată voinței cîtorya şi prin aceasta concepția lui.e antispciologică, ta dealtfel toate sistemele care se bazează pe încrederea în puterea voinței. Marx, dimpotrivă, rămîne ştiințific în preocupările şi metoda sa, căci el subordonează revoluția unui mecanism ' determinist, dat prealabil, fără de care nu poate să se îndeplinească. Marx nu crederea revoluția' este posibilă oricînd şi oriunde, dimpotrivă,; o face să depindă de factori sociali, de un moment şi de un anumit mediii dat. ;

Aşa cuns'vom vedea, mai departe, tylarx, în opoziție cu bîanquismul, nu recomandă revoluția decît'.'țărilor care îndeplinesc condițiile economice şi sociale cerute.

'Cum se explică acea-stă noțiune de revoluție, comună lui Blanqui şi societăților secrete? O primă explicație ne-ar putea-o dă psihologia sectelor •Sectele, prin caracterul lor, mistic şi secret, sînt înclinate să facă uz de forță şi violență. Ele se opun mereu printr-un exclusivism exagerat/mediului ***majoritar,*** asupra căruia acționează prin forță, cu & îndărătnicie şi o unitate de Vederi, care'sînt însuşi secretul uimitoarei lor coeziuni. Minoritatea nu poate să se impună majorității decît în acest fel[1]. . '

Sombart crede că explicația ne-o dă temperamentul politic, specific poporului francez, care a arătat după

[1] **A se vedea alte detalii asupra caracterului revoluționar -al sectelor Ia Simmel, *Soziologie; a* se vedea capitolul *Des Geheimnis und die geheime Gesellscho.il.***

1793 un gust foarte pronunțat pentru revoluția politică ca şi pentru conspirație şi insurecției

„Mişcarea socială în Franța a avut întotdeauna ceva bolnăvicios, surescitat, convulsiv. Puternică, măreață, în pornirea ei neaşteptată, ea slăbeşte şi se pleoşteşte după primele insuccese. Cu privirile ațintite mereu departe', întotdeauna spirituală, e tot atît de des capricioasă şi visătoare. Nehotărîtă în alegerea mijloacelor, dar întotdeauna convinsă de eficacitatea unei acțiuni prompte şi neaşteptate, prin buletinul de vot sau prin pumnal, întotdeauna plină de încredere în miracolele revoluției. De aceea întrebuințez pentru caracterizarea tipului francez de mişcare socială cuvîntul ***revoluționarism,*** prin care înțeleg credința în revoluție. în acest revoluționarism sînt cuprinse ca boabele ântr-o păstaie, toate celelalte particularități. Le voi numi: ***spirit de facțiune, spirit de club*** şi ***spirit de răscoală.*** Numesc spirit de facțiune, tendința de a se diviza în nenumărate mici grupări[1], spirit de club, pasiunea conspirației în societățile secrete, în sfîrşit; spirit de răscoală, credința fanatică în luptele de stradă şi în baricade."[2]

Dar mai mult chiar decît o particularitate etnică, revoluționarismul blanquist şi acela al societăților secrete ne apar drept rezultat al unei crize politice, drept caracteristicile unui anumit moment istoric. în toate țările cu regim absolutist, prelungit peste. măsură şi în care majoritatea nu are o educație politică care să-i permită să-şi reclame drepturile, revendicările sînt în mod necesaT formulate de o minoritate[3]. Anglia ne dă în acest sens cea mai bună dovadă. De îndată ce revendicările cartiste au fost ^satisfăcute de guvernul englez, mult mai liberal şi constituțional decît guvernul francez ^ob.?Ludovic Filip, răscoalele au încetat pentru că\;tpate cererile poporului erau de:acum îna* inte supuse .'parlamentului. Din momentul în-care parlamentarismul: a devenit sincer, orice conspirație <a devenit .inutilă. Partidul german- „Soziaî-demokrat*, care număra înainte de război cel mai mare număr de reprezentanți în parlament, preconiza politica cea mai paşnică[1]. Azi protecția pe care ne-o acordă Codul şi puterea legislativă este atît de mare, încît e natural ca „spiritul de club", cum îl numeşte Sombart, să dispară. Votul universal înlocuieşte revolta de stradă. De aceea blianquismul, incompatibil cu libertatea presei, a sfîrşit prin a dispare, şi odată cu el au dispărut figurile eroice. Toată lumea îşi poate permite astăzi rezerve şi critici Ia adresa guvernului, fără a avea nevoie să recurgă la revoluție. Blancruismul aşezat in cadrul său istoric, reprezintă forma de revoluție din timpurile absolutismului. Dar blanquismul este şi forma de revoluție caracteristică popoarelor ignorante şi lipsite de o educație politică prealabilă. Din acest motiv, cu ocazia alegerilor din 1848, el se declară adversarul lor şi susține, dimpotrivă, dictatura. Revoluția nu putea găsi o soluție în votul universal. Astăzi, prin progresul instrucțiunii, revoluția şi-a lărgit cadrul. Ea aparține tuturor. Blanqui însuşi, după 1874, renunță la violență şi înclină în favoarea votului universal, pentru că instrucțiunea poporului şi libertățile politice erau atunci mult mai mari, El se declară pentru alegeri într-o scrisoare adresată lui Ranc : „Organizarea proletariatului, suprimarea exploatării omului de către om, aceasta este acum problema națională, problema universală la care lucrăm şi pe care generațiile vii-

[1] **Disputa dintre Barbes, Blanqui, Baspail etc!**

[2] **W. Sombart, *Sozialismus* und *soziale Bewegung,* ed. 1920, p. 68.**

[3] **In Rusia se petrece aceiaşi lucru. Pînă în 1905 revoluțiile au fost făcute de minorități, cel mai adesea recrutate din clasele superioare. Printre .decembrişti" au fost personaje de la curte, chiar membri ai familiei țarului. Poporul râmînea străin *âe* mişcare şi nu o înțelegea. De aci nevoia de a se ascunde, pe care o manifesta această minoritate.**

*** Iată ce spune despre blanquism un lider al acestui partid, Bernstem, op. *cit,* p. 50: -Acolo unde discuțiile şi presa nu sînt libere, societatea se impune în mod firesc, şi acolo unde un centru politic rea! domină mişcările revoluționare ca pînă la 1848 în Franța, încăierarea — cu condiția să țină seama de unele experiențe trecute — nu e at!t de irațională cum li -se-pare -germanilor".**

toare o vor rezolva graţie ***instrumentului lăsat moştenire de noi după 1848: votul universal.*** Când fiecare tară europeană va avea acest instrument, datorit de asemenea suferinţelor voastre, proletariatul va fi atotputernic şi va putea întrevedea, instaurarea unei federaţii a naţiunilor."[1] Ce diferenţă între aceste pagini şi acelea de la 1830 şi 1848!

[1] Citat de Zevaes, op. *cil.,* p. 158.

CAP. III

ANARHISMUL

•.***W,*** iŞojubait scrie undeva că anarhismul este teoria revoluţiona a ţărilor agricole» El se mulţumeşte să constate faptul fără fl-şi da osteneala să-1 explice.pajr ne atrage ateujîa ca există în Italia, Rusia, Franţa'şi Spania, care.***mat*** ţări agricole...

• Da<3ă ne gîndnţipuţin găsim uşor explicaţia acestei constatul **făcute,** de Spmbart.

.XaTiJe,.;âgdit$îe, în majoritatea lor, au fost dpminate (uţ^puwţ'ţlU' Vedere politic, aproape pînă îfi zilele noaştrfe de ***o*** nobilime feudală, par. nobilimea nu poate su&^peîn' viaţa politică alt regim deoît reacţiunea. ***Or,*** cu cît reacţiunea este mai puternică; cu atît rezistenţă revoluţionară ia forme mai violente. Neputîndu-se exprima prin vot sau prin presă, opoziţia se exprimă prin atentate şi prin crime. Se poate spune că ***anarhismul este un democratism refulat.***

In afară de aceasta ţările agricole, din cauza lipsei de industrie, nu pot să dea naştere unui proletariat. Revoluţia rămîne aşadar în minoritate, nefiind susţinută decît de cîţiva intelectuali revoltaţi şi nu\ de o clasă. Acest fel de mişcări vor săcîştige în intensitate ceea cele lipseşte în întindere, •

Neavînd la bază un organ social, anarhismul rlu este ca socialismul o revendicare reală, practică, a nnui grup determinaţi De aceea programul său este ntopic, filozofic, ***gratuit.*** El vrea să se impună de sus în jos,

de la elită la popor şi nu ca socialismul de jos în sus. Din acest punct de vedere i-am putea aşeza pe anarhişti printre partizanii „revolutiei-program". Anarhiştii sînt din aceeaşi familie cu Fourier, Saint-Simon sau Cabet. Ca şi aceştia, au o încredere nestrămutată în raţiune şi în ştiinţă. Cred că „ordinea naturală", care trebuie să asigure fericirea societăţii, poate fi descoperită pe cale raţionala. E ceea ce crede Bakunin. E ceea ce crede Jean Grave cînd spune : „Dacă societatea ar fi organizată pe baze naturale, interesul social şi interesul individual nu ar intra • niciodată în conflict". Aceasta este şi părerea prinţului P. Kropotkin, care afirmă că cel mai frumos act al revoluţiei franceze a fost stabilirea cultului raţiunii, prin decretul Convenţiei naţionale din 10 mai 1793.

Ca şi vechii'utopişti, anarhiştii credeau că planurile lor gata 'făcute, impuse societăţii, sînt singurele adevărate şf eficace. Anarhismul. este „copilul tardiv, dar legitim, al acelui raţionalism utopic, cu credinţa sa într-o ordine socială considerată • ca unica „dreaptă", deoarece e'în concordanţă cu legile* naturii şi ale raţiunii)"[1].

Idealul lor social este eliberarea individului. Ei vor să înfăptuiască revoluţia pentru' a distruge 6r;ce autoritate. **„Statul** este răul", iată, axioma lor favorită. După cucerirea .puterii, 'speră să distrugă tot ceea'ce poate aduce din partea guvernului o ştirbire a libertăţii individuale. Vor suprima impozitele,, serviciul militar, datoriile particularilor faţă de stat, tribunalele şi poliţia. Va Jua fiinţă un regim comunitar, bazat pe liberul contract. Fiecare va face ceea ce-i, place. Nici o constrîngere, deplină libertate[1]. Iată programul. Ar putea fi foarte bine semnat de Cabet.

[1] **W. Sombart,- *Soziaii&mus und soziale Bewegung,* ed. 1920, p. 50 (traducere revăzută a citatului după original, n. ed.).**

*** Nu putem insista aci asupra organizărîi .economice şi sor ciale a anarhiştilor. Ea rămîne în afara subiectului nostru. A se vedea totuşi cu privire la aceasta: Stammler, *Die,* Theorie, des *Anarchismus,* Berlin, 1894P.[1] Eltzbacher, *L'anarchisme,* Paris, 1898 f K. Diehl, *Uber Sozialismus, Kommunismus und Anarchismus,* Jena, 1920. Cap.; V gi-VIj *Ut* sfirşit.C. Adler, AnarcWsmus în *Handworterbuch der Staatswissenschaiten* de Konrad, voi; I.**

Dar dacă programul este acelaşi, tactica este diferită. Din acest punct de vedere anarhiştii nu pot fi clasaţi printre partizanii „revolutiei-program". în doctrinele lor ca şi în moţiunile, pe care Ie adoptau la congresele sau întrunirile lor, se vede că acordau o atenţie aproape exclusivă acţiunii, tacticii. Acestea treceau pe primul plan, lăsînd în umbră scopurile de urmărit. Revoluţia, ca instrument de realizare, devine preocuparea centrală a anarhismului. „Revoluţia pentru revoluţie" acesta este principiul lui Bakunin, al Iui Kropotkin şi al Iui J. Grave.

Din cauza predilecţiei deosebite a anarhiştilor pentru insurecţie, am socotit că trebuie să considerăm doctrina lor de tipul pe care l-am numit „revoluţia-mijloc".

Altminteri, ea prezintă încă multă asemănare cu teoriile revoluţionare ale societăţilor Secrete, din timpul domniei lui Ludovic-Filip, şi cu blanquismul.

în primul rînd se aseamănă cu ele prin importanţa pe care o acordă ***violenţei.*** Chiar blîndul Kropotkin scrie : „Instinctul de distrugere atît de natural şi atît de just pentru că e în acelaşi timp instinctul reînnoirii caută din plin să se satisfacă prin revoluţie"[1]. Sau altundeva : „înţeleg ca lupta să facă victime. înţeleg poporul Parisului care, înainte de a alerga la graniţă, extermină în închisori aristocraţii, care unelteau cu duşmanul pentru a zdrobi revoluţia. Şi oricui ar blama acest popor, eu îi voi pune întrebarea: Aţi suferit ca ei ? Dacă nu, aveţi cel puţin pudoarea de a tăcea."' J. Grave adoptă aceeaşi atitudine: „Bombele pot deveni Ia un moment dat mijlocul de a atrage atenţia acelora care îşi astupă intenţionat urechile ca să, nu audă plîngerile asupriţilor;"[3] EI contestat societăţii

[1] **P. Kropotkine, *Paroles d'un revolte,* p. 342, Cf. M. Bakounine. *Statuts. Alliance de la democraţie sociale* et de *1'internatiOnale des ouvriers,* Londres, 1873, p. 129.**

[2] **P. Kropotkine; Les prisons, p. 57. Cf. *Paroles d'un revolte,* p. 2R0 şi E. Reclus, *Revolution, evolutton,* p. 154.**

[3] ***J.* Grave, *L'anarchie, son but, ses* moyens. Paris, 1899, p. 131.**

C-da 5.7J1 coala 30

dreptul de a se plînge de violență atîta timp cit o întrebuințează zilnic în serviciul ei.

Neputînd predica violența la lumina zilei, anarhismul ca şi blanquismul întrebuințează o ***tactică secretă*** avînd ca bază *conspirația.* Sectele sînt organele sale. Ele înlocuiesc partidul şi constituie statul-major al revoluției. Pe activitatea lor se bazează Bakunin : „Trebuie să se organizeze apoi un stat-major revoluționar, compus din oameni devotați, energici şi mai ales sinceri, nu ambițioşi, nici vanitoşi, capabili de a servi ca intermediari între idealul revoluționar şi instinctele populare. Numărul acestor oameni nu trebuie să fie deci foarte mare. Pentru organizația internațională a întregii Europe, o sută de revoluționari strîns uniți între ei, ajung."[1] E aceeaşi tactica a societăților secrete din timpul Iui Ludovic-FOtp: credință şi devotament, număr restrîns de membri, pentru[1] a fi mai bine supraveghiați. Crezînd cu putere în succesul revoluției, ei se pot dispensa de intervenția şi ajutorul majorității. O propagandă bine făcută e, în schimb, absolut necesară. Nu numai o propagandă teoretică, ci o *propagandă prin faptă.* Şi prin aceasta anarhismul ne aminteşte din nou de blanquism. Se poate întrebuința Ia rigoare în propagandă şi cuvlntul, dar este insuficient; este nevoie de exemplul viu şi eficace al acțiunii. Aceste idei au fost răspîndite pentru prima oară de un trimis al lui Bakunin, Neciaev, care se afla exilat în Elveția şi care a fost trimis în Rusia pentru a ațîța revoluția. El a întemeiat acolo, printre studenți, o serie de societăți secrete. Reacțiunea îi exasperează, împingîndu-i la comploturi şi atentate. Neciaev, trădat de un conspirator, a fost nevoit să se exileze din nou. Doctrina, pe care o dezvoltase în timpul şederii sale în Rusia, nu ținea seama nici de milă, nici de morală. Cînd e vorba de reuşita revoluției, toate mijloacele

[1] **M. Bakounîne, *Statuts,* p. 132. P. Krbpotkin scrie în această privință: .Pregătirea revoluției este sarcina societăților secrete". *Parotes d'un* revolte, p. 134.**

sînt bune[1]. Numai acțiunea are o valoare de propagandă. Aceasta e şi părerea lui P. Kropotkin. Victoria **nu** este posibilă decît „prin acțiune, acțiune continuă, fără încetare, a minorităților. Curajul, devotamentul, spiritul de sacrificiu, sînt tot atît de molipsitoare ca şi frica, supunerea şi panica."[2] Trebuie „să trezim **sen**timentul de independență şi îndrăzneala, fără de care **nu** se poate înfăptui nici o revoluție. Oamenii curajoşi, care nu se mulțumesc cu vorbe, ci care caută să le pună în aplicare, caracterele integre pentru care actul este una cu ideea, pentru care exilul, închisoarea şi moartea sînt preferabile unei vieți in dezacord cu principiile lor ; oamenii de acțiune, care ştiu că trebuie să îndrăznească pentru a reuşi — astea sînt sentinelele sacrificate, care încep lupta cu mult **îna**inte ca masele să fie destul de încălzite pentru a ridica fățiş steagul insurecției şi a merge cu arma in mină să-şi cucerească drepturile."[3] Orice supunere **în** fața legii ca şi orice acțiune ilegală este, după anarhişti, o laşitate şi o umilire. încălcarea de către individ a oricărei ordini, a oricărei legi, trebuie să constituie începutul revoluției. De aceea anarhiştii se pronunță împotriva .socialismului, împotriva politicii, împotriva statului, împotriva parlamentului. **în** locul reprezentării parlamentare ei vor să pună „acțiunea directă"[4]. Legea dă naştere **unor** noi forme de exploatare, în timp ce acțiunea directă este educativă, căci ridică moralul maselor, menținîndu-le gata de luptă. „Greva generală" este **un** stimulent asemănător, idee care va fi reluată de sindicatele revoluționare[5]. Propaganda prin fapte va fi de două feluri: pasivă şi activă. Pasivă : **Tefuz** de a

[1] **Despre Neciaev a se vedea G. Adler: *Anurchismus,* în *Handworterbuch* des *Staatswîssenschaiten,* voi, I, p. 454, şi K. Diehl, *op. cit.,* cap. V şi VI.**

[2] ***Parols d'un revolte,* p. 284, 285.**

[3] ***Ibid.,* aceeaşi pagină: Ettzbacher, op. cit-, p. 245.**

[4] **J. Grave, *Reiormes, revoiutians,* p. 202. Bakunin apărea chiar tilhăria: .Jaful e o formă dintre cele mal onorabile ale vieții ruseşti. Tîlharul este un erou, un apărător, un salvator al poporului". Citat de Gide şi Rist, op. *cit.,* ed. 1909, p. 727.**

[5] **J. Grave, *ibid.;* p. 242.**

plăti impozitele, de a face serviciu militar etc.[1]. Activă : complot, insurecţie, grevă generală.

Care sînt, după anarhişti, avantajele acestei tactici in general şi ale atentatului în special ? Mai întîi ea constituie un mijloc simplu şi comod de a scăpa de adversari şi de tirani.

Anarhiştii, oricît de naivi ar fi, cred ei oare că prin aceste mijloace izolate şi la care în mod necesar nu se poate recurge decît foarte rar, vor putea ucide toţi tiranii de pe pămînt ? Unii au simţit absurditatea unei asemenea speranţe. Dar propaganda prin faptă are alte avantaje. Ea este extraordinar de nimerită pentru a atrage atenţia. Cu cît atentatul va viza persoane mai indiferente, mai străine de politică, cu atît opinia publică şi ziarele se vor ocupa mai mult de el, întrebîndu-se care a putut fi cauza unui act de neînţeles ? Şi acest interes va face totodată cunoscut anarhismul, propagîndu-1 în masa poporului. P. Brousse, care înainte de a deveni socialist posibilist, adoptase doctrina anarhistă şi a trăit cîtva timp aproape de Bakunin, în Elveţia, scrie undeva; „Faptele (prin acestea el înţelege atentatele) sînt discutate peste tot. Chiar mulţimile străine de politică vor voi să cunoască motivele. Atenţia se va îndrepta către noua doctrină pentru a o* discuta. Şi odată discuţia începută, va fi uşor de recrutat partizani." Iată subtilităţile psihologice, pe care se bazau anarhiştii ; iată avantajele, pe care le atribuiau propagandei prin faptă.

Se înţelege că o tactică atît de absurdă şi de disperată, o tactică care pentru a recruta cîţiva partizani îndoielnici, trebuia să sacrifice sute de vieţi nevinovate, nu putea să înflorească decît în ţările în care o reacţiune nemiloasă făcea imposibilă orice altă forma de protest. Anarhismul este forma patologică a revoluţiei.

Am constatat pînă acum cîteva asemănări între procedeele societăţilor regicide sau ale blanquismului şi anarhism. Dar nu trebuie să credem ca asemănarea

[1] **J. Grave, *L'Anarchie, son bai, des moyerts, p. 140.***

este perfectă din toate punctele de vedere. Există şi o mare deosebire. Anarhismul — şi prin asta el se opune blanquismului — dispreţuieşte activitatea politică. Nu admite nici statul, nici guvernele. Vrea să cucerească puterea, dar nu pentru a construi cu ajutorul ei socialismul, aşa cum voia Blanqui, ci pentru a o distruge complet.

Anarhiştii cred că societatea poate să se autoguverneze, că indivizii pot să se înţeleagă între ei prin contracte libere. Nu este nevoie nici măcar de un „Consiliu de administraţie", cum voia Proudhon. Blanqui diviniza puterea : anarhiştii o detestau.

Totuşi, ei nu voiau să suprime dintr-o dată orice autoritate politică. In proiectul de societate viitoare, pe care l-a schiţat, Bakunin prevedea o fază de trecere în timpul căreia va fi necesară o dictatură anarhistă. In acest timp, revoluţia va fi permanentă, pentru a evita orice întoarcere a contrarevoluţiei[1]. Recunoaştem în aceste principii dictatura bolşevică contemporană şi principiile lui Lenin, care o apără.

Astăzi anarhismul pare să fi pierdut orice influenţă. El a jucat totuşi un rol însemnat în a doua jumătate a secolului al XlX-lea, mai ales pe la 1880. Aproape în toate marile ţări ale Europei au existat secte, adică partide anarhiste. Ele şi-au făcut simţită activitatea prin atentate şi cîteva regicide. Anarhiştii strînşi în jurul lui Bakunin au jucat un rol chiar în Internaţională. în fruntea societăţii „Democraţia socială", grupînd în jurul lui partizanii lui Mazzini, federaţia jurasiană şi alte cîteva fracţiuni anarhiste, Bakunin a reuşit să contrabalanseze cîtva timp influenţa lui Marx în Internaţională[2]. Neputînd să cîştige Internaţionala cu totul de

[1] **M. Bakounine, *Statuts.***

[2] **Rivalitatea între Marx şi Bakunin este descrisă pe larg de F. Mehring, *K.* Mow, cap *Bakunin.* (In monografia lui Mehring despre Marx nu există un capitol special dedicat lui Bakunin; Mehring se ocupă în paragraful 3 Die *Agitation Bakunins* din capitolul 13 şi în paragraful 5 Die *bakunistischş Opposition* din capitolul 14 al cărţii sale de relaţia Bakunin - Marx şi de ideologia bakunismului (n. ed.).**

partea lui, a împins-o prin intrigi la disoluție. Dar Bakunin n-a reuşit să creeze un partid organizat. Fracțiunile anarhiste din diferite țări au dispărut luptînd împotriva socialismului care s-a dezvoltat din ce în ce mai mult. Ele au exercitat o oarecare influență asupra sindicalismului revoluționar din Franța şi asupra- unor fracțiuni socialiste din Rusia'.

' Nu am crezut că trebuie să consacram în această lucrare un capitol special *bolşevismului* din mai multe motive. Mai întîi, lipsa izvoarelor ştiinţifice, obiective şi documente. Pînă acum, cu rare excepţii, bolşevismul n-a fost studiat decît in lucrări de jurnalistică j în al doilea rînd, credem că nu a venit încă timpul de a face istoria revoluției ruse. Actualitatea sa istorică înlătură orice obiectivitate.

Totuşi să încercăm a-1 caracteriza în cîteva cuvinte, d'n punctul de vedere care ne preocupă. Dacă e să dăm crezare <r r-elor lui Lenin, Buharin sau Radele, bolşevismul ar fi doar o aplicare fidelă a marxismului. Ei au pretenția că-I urmează fidel pe maestrul lor în toate privințele. Vom vedea mai tîrziu cu privire la teoria dictaturii proletariatului, In ce măsură sînt fundate afirmațiile bolşevismului. (A se vedea asupra relațiilor dintre marxism şi bolşevism, H. Herkner: Arbeijlerf/age T. II, p. 496 ; K. Diehl, *Ober Sozialismus, Kommunismus und Anarchismus,* Jena, 1920, cap. asupra revoluției ruse; de acelaşi autor: *Die Diktatut des Pioletariatsunddas* Raiesystem 1920, p. 20—62 ț Mauthner, Der Botechewismijs, 1920, p. 127 şi urm.; de acelaşi, *Bolschewismusund Marxismus, Schmollers Jahrbuch,* anul 44, T. I, p. 29).

Dar lăsînd la o parte aprecierile bolşevicilor asupra ' propriei lor opere şi studîind-o mai de aproape, observăm repede că ea ține mal mult de anarhism. Mai întîi prin orginea lor comună. Cum remarcă şi Masaryk: *Zur russischen Geschicbtes- und Reiigionsphi-Iosophie,* T. II, p. 365.

Mult timp comunismul anarhist nu se prea deosebeşte de celelalte grupări socialiste. Toate împreună luptă împotriva absolutismului politic. SociaUsmuj nu se separă de anarhism, pentru că nu- are la bază un proletariat industrial, ci o clasă de țărani.

Recunoaştem influența anarhistă în bolşevism, mai ales după ura pe care acesta din urmă o arată statului şi birocratismului. Lenin urmăreşte distrugerea totală a oricărei organizări etatiste. *{Staat und Revolution,* p. 25—27). EI se pronunță şi pentru dizolvarea armatei, a administrației şi chiar a instituțiilor democratice .care constituie un adăpost al capitalismului" *(op. cit.,* p. 13). In locul acesteia, ei VOT constituirea sovietelor, caie nu au nimic comun cu o organizaţie de stat (Buharin, *Programm,* p. 18—19). Capitalismul şl-a constituit o pătură socială aliată în birocratismul care 11 serveşte. De aceea trebuie distrus şi acesta. (Lenîn, op. cir., p. 114, cf. de asemenea *Die năchsten Aufgaben der Sovielrcpublik,* p. 49, 51 şi Buharin, *Programm, p.* 27). Prin aceste măsuri, bolşevicii vor să suprime constrlngerea de stat.

Ca şi ei, bolşevicii preconizează *propaganda prin faptă,* care are ca scop final distrugerea societății actuale (K. Radek, *Die Entwicklung des Sozialismus von der Wissenschaft zur Tat,* p. 17 şi urm.). .Burghezia nu trebuie să se bucure de nici o libertate, ea trebuie distrusă în întregime de bolşevici cum voiau şi anarhiştii mai înainte", scrie Buharin, op. *cit»* p. 18—19. Violența preconizată peste tot. .In realitate, lupta de clasă îmbracă. In, timpul revoluției, aspectul luptei civile. Şi lupta civilă nu se poate concepe fără distrugerea speței celei mai rele şi fără teroare, ambele justificate de interesul războiului" (Lenin, *Briei an die amerikanischen Arbeiter,* citat de Mauthner, op. *cit.,* p. 215). .Revoluția nu discută cu duşmanii; ea îi zdrobeşte" (K. Radek, *op. cit-,* p. 21; Buharin, op. *cit., p.* 16 şl 18; Lenin, *Der Radikalismus als Kinderkrankheit,* p. 6). Aceste asemănări izbitoare ne arată destul de bine că cel puțin în ceea ce priveşte tactica, bolşevismul este mai aproape de anarhism decît de marxism. Asupra înrudirii între aceste două doctrine, a se vedea şi: Ch. Gide şi Ch. Rist, *Histoire* des *doctrines economiques,* ultima ediție, articolul *anarhism;* Th. Masaryk, op. *cil.,* T II, p. 364; N. Berow, *Die Staatsauitassung der Bolschewiken,* în *Neue Zeit,* anul 37, T. II, p. 6 şi urm.

CAP. IV

REVOLUȚIA CARTISTA ÎN ANGLIA

Revoluția cartistă din Anglia prezintă multe asemănări cu babouvismul. întîi în ceea ce priveşte doctrina.

Ambele s-au inspirat în fundamentarea revendicărilor din filozofia socială a dreptului natural. Articolele din ziarele care apăreau pe vremea mişcării cartiste, ca şi cuvîntările şi doctrinele conducătorilor acestei mişcări sînt pătrunse de concepții filozofice analoage acelora care dominau mentalitatea franceză înainte de marea revoluție şi în timpul ei. *Poor man's Guardian,* care era ziarul aproape oficial al mişcării, scrie la 26 mai 1831 : „întemeiem pretențiile noastre pe dreptul natural: toți oamenii sînt egali şi trebuie să se bucure de aceleaşi drepturi şi de aceleaşi libertăți".

Un alt ziar cartist *Carpentet's Political Magasine* din, septembrie 1831, scrie şi el: „Drepturile politice abstracte ale omului sînt întemeiate pe dreptatea morală şi materială. Toate aşa-zisele drepturi, care nu au această origine, pot fi considerate ca nelegitime."[1]

Influența babouvismului asupra cartismului se exercită mai ales prin intermediul lui Bronterre O'Brien,

[1] .Orice om născut In Anglia are un drept natural de existență. După dreptul natural şi legea lui Dumnezeu, orice muncitor are un drept de privilegiu asupra roadelor muncii sale* (Poor *man's guardian,* 15 aug. 1885). A se vedea alte texte în acelaşi sens, In M. Beer, Gesc/iicnte des *Sozialismus in England,* Stuttyart, 1913, p. 229.

teoreticianul acestei mişcări. Ideile lui le găsim în articolele publicate de el în *Apărătorul poporului.* Aceste articole, deşi nesemnate, aparțin lui Bronterre O'Brien, după cum mărturiseşte Lowett, în *Northern Star.* în 1836, Bronterre O'Brien publică o traducere a cărții lui Buonarroti: *Istoria conspirației pentru egalitate denumită a lui Babeuf.* E un înfocat admirator al lui Robespierre şi Babeuf. în 1837 aduce de la Paris, unde făcuse o călătorie, o carte apologetică închinată fui Robespierre : *Viața şi caracterul lui Maximilian Robespierre,* dovedind prin fapte că personajul afîr *de calomniat a fost anul dintre cei mai de seamă oameni...* etc. Aceleaşi tendințe predomină şi în articolele reunite în 1885 în volumul *Naşterea, progresul şi etapele succesive ale sclaviei oamenirii.* în această lucrare, el arată motivul pentru care a tradus cartea lui Buonarroti. „Am fost atît de impresionat de coincidența dintre ideile lui Buonarroti şi ale mele proprii, încît am hotărît imediat să traduc cartea..., mai întîi cartea lui Bounarroti conține una din cele mai bune expuneri, pe care le cunosc, asupra marilor principii politice şi sociale pe care le apăr de mult. Cred că aplicarea acestor principii este de importanță capitală pentru rasa omenească..."[2]

Ceilalți conducători ai mişcării, Lowett, Vincent, Benbow, propun aceleaşi idei[3]. Pornind de la aceste principii, cartiştii ajung uşor la justificarea forței. Raționamentul lor e următorul: simpla decizie a oamenilor creează societatea. Dar puțin după aceea, un om sau o minoritate se apucă să facă legi şi uzurpă astfel suveranitatea. Ce le dă puterea de a face această revoluție ? Dreptul natural nu dă decît un singur răspuns : violența. Acel care o posedă poate face legi după gustul său. Cartiştii, ca oameni ai revoluției, cred în atotputernicia legilor. Acestea, prin ele însele, pot transfor-

[1] E. Dolleans, *Le chartisme,* voi. I, p. 73; M. Beer, op. *cit.,* p. 305. "

[2] A se vedea alte laude de acelaşi (el la adresa lui Robr pierre tn Dolleans, op. cit., p. 76.

[3] Despre aceste personalități: Gammage, *rîistoty oi chaitist movement,* p. 10, 12, 42, B7.

ma capitalismul în socialism. Dar pentru a putea face legi trebuie cucerită puterea politică. Raționamentul cartist este din acest punct de vedere identic cu raționamentul babouviştilor.

Dar aceste două mişcări mai au şi alte trăsături comune. Amîndouă vor să fie *revoluții politice.* Pînă la moartea lui Robert Owen, care a avut cea mai mare influență asupra „trade-union"-urilor, mişcarea muncitorească engleză a avut un caracter pur sindicalist, abținîndu-se să facă politică. în acest timp, muncitorii care făceau politică, aderau Ia partidele radicale. Găsim o alianță politică între mica burghezie şi proletariat în agitația lui Attwood în 1830, Ia Birmingham. în Lancashire un ziar înaintat, Voice *of the* peopie, servea ambele cauze[1].

Dar puțin cîte puțin, cu toată opoziția lui R. Owen, sindicatele au început să se intereseze direct de politică, în 1833 o conferință a muncitorilor zidari adoptă programul economic al lui Owen, rezervîndu-şi insă dreptul de a face politică. James Morisson întemeiază ziarul săptămînal *Pioneer,* care avea menirea să apere drepturile acestei corporații. Ziarul avea ca deviză : „Ziua libertății se apropie", şi Morisson scria în primul său articol: „O spunem cu toată seriozitatea, muncitorii zidari au misiunea de a elibera toată lumea muncitorească"[2].

•în octombrie 1833, are Ioc la Londra un congres, care trebuia să discute fuziunea cooperativelor cu trade-unibri-urile. Moțiunea adoptată conținea multe principii politice. La un meeting de la Glasgow, în aceeaşi lună, a fost adoptat proiectul lui Benbow asupra grevei generale[3]. Toate ziarele îndemnau proletariatul să facă politică. Bronterre O'Brien scrie în *Poor man's Guardian* din 7 decembrie 1883 :. „Privind lupta actuală dintre capital şi muncă, observăm cu regret că conducătorii muncitorimii se îndepărtează de politică. E comportarea cea' mai falsă şi mai greşită, pe care ne-o

[1] **M. Beer,** ***Geschichte des Sozialismus in England,*** **p. 238.**
[2] **M. Beer, op. c;(„ p. 259.**
[3] ***Ibid.,*** **p. 261.**

putem închipui."[1] Numărul din 14 decembrie conținea un articol al aceluiaşi autor, avînd ca titlu : „Necesitatea pentru trade-union-uri de a se ocupa de politica ; votul, singurul mijloc de transformare socială, singurul mijloc pentru trade-union-uri de a-şi atinge scopu!"[2]. într-un alt articol, el afirmă din nou necesitatea ca muncitorii să rupă cu owenismul şi să participe la viața politică. „Din eşecul planurilor anterioare ale muncitorilor, deducem că şi planul actual va cădea, dacă nu afirmă, prin obiectul său, ceva care să-1 deosebească de cele precedente. Ce-ar trebui să fie acel ceva ? O spunem imediat : votul universal. Fără acesta e imposibil de închipuit cum ar. putea fi atinse scopurile actuale aie muncitorilc*, dacă nu prin punerea în practică a principiilor lui Owen, ceea ce nu putem spora în momentul de față."*

Cîrciumarul Benbow, care a avut şi el o mare influență asupra mişcării cartiste, publică în 1832 o broşura : *Marea sărbătoare națională şi congresul claselor producătoare,* în care preconiza greva generală.. Scria între altele : „Cînd poporul va da lupta, cînd va rezista în mod activ majorității instituțiilor actuale, cînd va avea el însuşi o opinie exactă, adică atunci cind va fi convins de propria lui forță, se va bucura de avantajele de care trebuie să se bucure un popor."[1] Bl aştepta salvarea muncitorilor de la ei înşişi, nu de la patroni : „E un vis zadarnic să aşteptăm binele din partea lor, să sperăm că vor consimți să sfărîme o verigă din lanțul cu oare ne dau legați, să credem că le este ini'lă de noi"[5]. -

în această stare de spirit a avut loc congresul din februarie 1834, pentru a decide fuzionarea generală a sindicatelor. *(Grand național* ***Consolidated*** *Trades-Vnions).* Programul care a fost adoptat, cu toate că avea aparența unui compromis între tendința poUttcâ

[1] **Ibid., p. 263.**
[2] **Dolleans,'** ***Le chartisme,*** **I, p. 81.**
[3] **Dolleans,** ***op. cit,*** **p. 83.**
**** Ibid.,*** **p. 129.**
[5] ***Ibid.,*** **p. 133.**

şi doctrina lui Owen, acorda o însemnătate mai mare celei dintîi.

In decembrie 1835 Feargus O'Connor şi Place au făcut cîteva încercări pentru a întemeia un partid politic muncitoresc. Dar muncitorii nu admiteau ca şefii să nu fie recrutaţi din clasa lor.

Singurul care a ajuns la un rezultat în această privinţă a fost Lowett, constituind în iunie 1836 „Asociaţia muncitorească din Londra". Cu această ocazie, el a adresat proletariatului următorul mesaj: „Lupta dintre conservatori şi liberali este lupta dintre proprietarii funciari pe de-o parte şi capitalişti pe de alta. Muncitorii nu au nimic de aşteptat nici de la unii, nici de la ceilalţi. Unii capitalişti poartă pe umeri mantaua reformei. Discută despre libertate, cerînd în acelaşi timp menţinerea sclaviei noastre, predică dreptatea şi în acelaşi timp ne asupresc. Mulţi dintre ei ne învaţă că reforma nu poate să vină decît treptat, de teamă să nu deschidem brusc ochii şi să suprimăm dintr-o dată toate privilegiile.

De aceea atîta timp cît ne vom lăsa înşelaţi şi vom aştepta eliberarea de la un alt partid decît al nostru, legislatura coruptă îşi va continua drumul fără a fi stînjenită, şi noi vom rămîne întotdeauna o minoritate."[1]

Puţin după aceasta, Vincent, Lowett şi Hartwell au convocat o Adunare care proclamă carta.

Ou această ocazie s-au rostit mai multe discursuri : „Adunarea este de părere, spune Lowett, că atîta timp cît puterea politică se va găsi exclusiv în mîinile unei mici minorităţi, încercările de a subordona masele scopurilor clasei privilegiate nu vor înceta niciodată". Din aceleaşi motive, toţi vorbitorii au susţinut necesitatea cuceririi puterii politice. Astfel, cînd, după un an, în 1838, s-a publicat carta, ea nu conţinea decît revendicări politice şi nici o revendicare economica şi socială. Se cerea numai votul universal, votul secret, parlamente alese pe timp de un an, egalitatea între circumscripţiile electorale. Astfel, revoluţia cartistă este înainte

[1] **M. Beer, op. *cit.,* p. 272, reproduce textul Întreg al acestei scrisori.**

de toate politică. Şi din acest punct de vedere se aseamănă, cum am mai spus, cu babouvismul.

Dar din alte puncte de vedere se deosebeşte mult de acesta. Am văzut că nici babouvismul, nici blanquismul nu cunoaşteau ideea luptei de clasă. Or, mişcarea cartistă este tocmai începutul unei revoluţii de clasă, pentru că împrejurările istorice erau altele **în** Anglia, decît în Franţa. Cartismul nu este ca babouvismul, aplicarea programului teoretic al unei minorităţi, la întrega societate; el s-a născut din necesităţile istorice ale unei clase bine determinate care este proletariatul. Este prima revoluţie a proletariatului.

Pînă în prezent, muncitorii n-au fost capabili să determine o revoluţie. Revoltele de la sfîrşitul secolului **al** XVIII-lea îndreptate împotriva maşinilor sau răscoalele locale **nu** pot fi considerate revoluţii. Sînt mişcări instinctive îndreptate împotriva unui obiect ce le părea primejdios ,• sînt acte de jaf sau de tîlhărie, care se explică prin credinţa că tot răul vine de la maşini şi de la descoperirile de Ia începutul secolului al XlX-lea.

Cu cartismul, împrejurările se schimbă; partidul muncitoresc începe să se formeze şi să reflecteze serios la nevoile sale, la forţele şi la soarta sa. Cartismul este, pînă **ia** un anumit punct, o revoluţie de clasă. Pînă la un anumit punct numai, şi vom arăta mai departe ce îl împiedică pe deplin sa fie. Caracterul său de revoluţie de clasă se datoreşte faptului că în Anglia are loc pentru prima oară revoluţia industrială. Apărută în urma cîtorva invenţii, pe la mijlocul secolului trecut, **ea** se dezvoltă **Tepede** şi după cîţiva ani începe sa-şi **arate** rezultatele. Primul rezultat este formarea unui capitalism industrial. Capitalismul financiar era cunoscut **din** antichitate şi din evul mediu; dar capitalismul specializat, capitalismul aplicat la producţia industrială, este mult mai recent. El apare în Anglia o dată cu primele invenţii. Aceasta nu înseamnă nicidecum ca înainte nu existau capitalişti manufacturieri bogaţi.

Revoluția industrială **a** creat însă o clasă alcătuită în întregime din oameni de aceeaşi condiție. înainte, deosebirea dintre patroni şi muncitori nu era atît de pronunțată. Relațiile **pe** jumătate patriarhale ale regimului corporațiilor făceau din atelier un fel de familie[1]. Dar către sfîrşitul secolului al XVIII-lea ruptura se înfăptuieşte, şi **de** acum înainte vor exista două clase opuse, care se înfruntă. „între cel care posedă şi exploatează un capital şi salariații a căror mînă de lucru o cumpără pe nimic, între cel care conducînd întreprinderea **aTe** o vedere de ansamblu şi umilii săi colaboratori care nu cunosc decît specialitatea lor îngustă, distanța e enormă, ca să nu spunem de netrecut. Aşezat atît de sus deasupra muncitorilor, manufacturierul se găseşte în acelaşi rînd cu ceilalți capitalişti : financiarul, negustorul."[2]

De'la primele etape ale formării sale, această clasă începe sa-şi strîngă rîndurile. O solidaritate, bazată pe interese comune, uneşte pe membrii ei. ,.Această conştiință de clasă, care nu e altceva decît sentimentul interesului comun, nu poate exista decît acolo unde găseşte ocazia de a se exprima. Anglia oferea din acest punct de vedere condiții mai favorabile decît orice altă țară din lume. Libertatea regimului său politic, mai ales faptul, adînc intrat în obiceiuri, de a face uz de dreptul de petiție, facilitau revendicările colective"[3]. Opoziția față de diferitele atacuri guvernamentale contribuie la dezvoltarea solidarității. Astfel, ei, se unesc pentru a protesta împotriva politicii fiscale a lui William Pitt, care voia sa pună impozite noi asupra materiilor prime, asupra cărbunelui, fierului, huilei şi cuprului. Regimul irlandez de la 1785, la baza căruia se află regimul de reciprocitate între cele două țări, îi sperie din nou. Dar solidaritatea capitaliştilor se vedea, mai ales, în atitudinea față de clasa muncitoare şi în felul In care ştiau să răspundă nevoilor şi doîean-

*** P. Mantoux, *La revolution industneiie en Anglelerre,* p. 403.**
[2] Despre dezvoltarea capitalismului, a se vedea Sombart, Der moderne *Kapitalismus, T.* III.
[3] P. Mantoux, *op. cit.,* p. 407—408.

telor acesteia. îi vedem intervenind în mod sever împotriva muncitorilor, care sabotează maşinile. „Livretul negru", pe care trebuia să-1 aibă orice muncitor recalcitrant, şi în care patronul îşi scria numele atunci cînd îl concedia, pentru a pune în gardă şi pe alți patroni să nu-1 primească, fusese pretutindeni introdus in Anglia, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XlX-lea[1]. în fața unui atît de puternic sentiment de clasa, forțele proletariatului sînt din ce în ce mai slabe.

în primul rînd formarea aglomerărilor urbane, efect necesar al revoluției industriale, care determină o concentrare mai mare a populației în cîteva puncte ale teritoriului şi numeroase emigrări, şi în al doilea rînd creşterea vertiginoasă a populației către sfîrşitul secolului al XVIII-lea, au drept rezultat o "concurență din ce în ce mai înverşunată între muncitori.

Oameni de stat ca lordul Shelburne şi lordul Chatam constatau cu îngrijorare că depopularea Angliei la începutul secolului al XVIII-'Iea era un (fapt evident. în adevăr, intre 1600 şi 1750, populația creşte numai cu 150.000 locuitori; în schimb, între 1750 şi 1800 creşte cu două milioane[3]. Oraşele Manchester, Leeds şi Glasgow aveau o densitate foarte mare. Pînă în secolul al XVIII-lea, populația cea mai numeroasă ocupă sud-estul insulei. Către 1750 se iveşte un curent de emigrate, spre nord. Colonii întregi de muncitori sînt atrase de centrele industriale, care nu încetează sa ia naştere. Acest fenomen demografic trebuia să se întoarcă împotriva muncitorilor. Patronul avea posibilitatea să aleagă muncitorii, care îi conveneau mai mult. Concurența aprigă din rîndurile proletariatului nu era desigur un factor de natură să ridice nivelul salariilor*. Condițiile, pe care le impuneau capitaliştii, trebuiau respectate, oricît de grele ar fi fost. Muncitorul se afla într-o dilemă groaznică: mizeria sau moartea. Dacă la

[1] P. Mantoux, *op. cit.,* p. 403.
[2] P. Mantoux, *op. cit.,* p. 388.
[3] F. Engles, *Die Lage der arbeitenden Kiasse in England,* p. 77. Mantoux, op. *cil.,* p. 442.

sfîrşitul secolului a avut loc, se pare, o ridicare a salariilor, ea a fost efemeră şi mai mult aparentă decît reală, împrejurările critice prin oare trece Anglia între 1800 şi 1815 au drept consecinţă o formidabilă urcare de preţuri, cu care nu pot ţine pasul salariile sporite[1]. Urmările crizei durează pînă prin 1840. Pieţele de desfacere ale produselor Angliei nu sînt la înălţimea forţelor ei de producţie. Izbucnesc numeroase crize. Situaţia muncitorilor devine din ce în ce mai jalnică, în asemenea condiţii, e uşor de înţeles că nivelul vieţii materiale şi morale nu era prea ridicat. Legea de arama se verifică aici mai bine decît oriunde. Copiii şi femeile nu sînt cruţaţi. Copiii de Ia vîrsta de 4 ani lucrează în fabrică. Mortalitatea infantilă printre copiii între 12 şi 14 ani este foarte ridicată. Salariul lor nu este nici un sfert din salariul unui adulţi

în ceea ce priveşte alimentarea şi locuinţa, tablourile, pe care le zugrăveşte Engels, deşi cîteodată exagerate, sînt totuşi aproape în întregime confirmate de un mare număr de autori. Casele muncitorilor, mai ales acelea situate în cartierele muncitoreşti din Manchester, pe străduţele înguste şi murdare, sînt într-adevăr mizerabile şi majoritatea nu au acoperişuri. Patru sau cinci persoane dorm în aceeaşi cameră şi nu aceştia sînt cei mai de plîns, căci mulţi nu au nici măcar un asemenea adăpost şi petrec noaptea sub cerul liber sau pe o bancă în grădinile publice[3]. De aci, un mare număr de cerşetori şi vagabonzi. Intoleranţa patronilor în cazuri de lipsă totală de mijloace sau de boală, nu cunoştea margini; ei cereau întotdeauna o muncă cît mai productivă. După mărturia aceloraşi autori nu se acorda nici chiar unui muncitor bolnav o oră de odihnă în timpul celor 14 sau 15 ore care al-

[1] **A se vedea Thorld Rogers şi Mantoux.**

[2] **Held,** *Zwei Biicher zur ' Sozialgeschichte Englands,* **1881.** *Frauen und Kindernarbeiten,* **p. 613. A se vedea şi L. Pumpiansky,** **Die** *Aniănge des englischen Trade-Unionismus,* **Stuttgart, 1908.**

[3] **A se vedea multe detalii asupra locuinţelor muncitoreşti în Anglia de la 1800 la 1850 în Held,** *op. cit.,* **p. 635, 637 şi 639, şi Engels, op. cit., p. 23 şi urm.; de asemenea, Walpole,** *History oi England,* **II, p. 531, şi urm.**

cătuiau ziua lui de lucru. Aceste groaznice condiţii de viaţa au zdruncinat complet moralul proletariatului. Alcoolismul şi prostituţia fac ravagii. Scene eftfe vădesc o mare decădere ne sînt povestite de scriitori socialişti ca Engels sau de alţii cu totul imparţiali, ca Held. Această situaţie are repercusiuni şi asupra instrucţiunii publice. Numărul analfabeţilor e foarte mare. Revoltele îndreptate împotriva maşinilor se întdre cîteodată şi împotriva patronilor. Revolta îudd&tă e foarte caracteristică în acest punct de vedere. Iată de ce felul de viaţă al acestor două tabere, capitaliştii şi muncitorii, este diametral opus. între 1800 şi 1840 ura care-i desparte sporeşte» în Franţa şi în Germania, ţâri care au cunoscut mai tîrzia avîntul industrial, acest sentiment s-a dezvoltat ulterior. Dar în Anglia, opoziţia între aceste două grupuri este clar stabilită încă din prima jumătate a secolului trecut, în faţa acestei stări de lucruri proletariatul vrea să protesteze, grupînda-ae în asociaţii profesionale. Istoria „„txade-unioH"-ismtFlui e însăşi istoria rezistenţei. muncitoreşti. Dar ea are un caracter deosebit de acela al vechilor asociaţii muncitoreşti pe care le-am considerat drept, o. rezistenţă împotriva, capitalismului. „Trade-unioflismul" e mişcarea, originală, determinată de specificitatea momentului istoric al revoluţiei industriale. Părerea. lui, Brealano, care îl socoteşte o continaare a breslelor, din evul mediu, ne pare puţin întemeiată[1]. Nu există' niei o legătură între „trade-unionism" şi vechile bresle. Nici o lege împotriva coaliţiilor nu interzicea vechile corporaţii. Tot secolul al XVIII-lea e plin de coaliţii: aceea a „ţesătorilor" care a fiinţat aproape permanent între 1710 şi 1800 f aceea a „ţesătorilor.de mătase" din Lyon a căpătat un statut legal prin actele do Ia Spitalfeldal în 1749 un club de companioni pictori urmărea un maestru pictor pentru că angajase un om care nu avea

[1] **A se vedea critica acestei afirmaţii fn S. We&fi, Hîsloi/e** *du Trade-Unionisme,* **p. 13 şi urm. Cf. BfentanO',** *Etie Atfeitergilden der Gegenwaff,* **1871, Voi. I, p. 31** '

a S. Webb, *op. cit.,* **p. 67.**

dreptul să intre în corporaţie[1]. Legea nu pedepseşte acest fel de asociaţii. Dar în 1799 apare o lege foarte severă împotriva noilor asociaţii, împotriva organizaţiilor născute din nevoia de a rezista capitalismului, ceea ce arată clar caracterul ei ***sui generis.*** Legea din 1799 a fost determinată pe de o parte de primejdia care rezulta din revoluţia industrială, pe de altă parte de exemplul înspăimântător al revoluţiei franceze, care îngrozea toate guvernele. După 1800, toleranţa faţă de cluburile muncitoreşti scade. Cînd e imposibil să urmăreşti o asociaţie pentru delictul de coaliţie, atunci invoci orice pretext pentru a o distruge. în 1819 sînt urmăriţi în justiţie „numeroşi ebenişti, strungari şi alţi muncitori, sub pretext că au părăsit munca fără a o isprăvi, în realitate pentru crima de a fi creat coalipH"*. în 1798 cinci: tipografi sînt aduşi în faţa justiţiei pentru încercarea de a se coaliza, deşi patronul consimţise să trateze cu conducătorul muncitorilor sindicalizaţi[3]. Cele mai neînsemnate certuri între patroni şi muncitori erau considerate delicte de coaliţie*.

Aceste legi severe nu au reuşit totuşi să împiedice evoluţia naturală a sindicalismului. „Legea împotriva coaliţiilor nu reuşise să producă o reglementare a salariilor, să prevină grevele sau să împiedice patronii care în momente de mare urgenţă voiau să utilizeze numai muncitori cu experienţă, să ofere momeala salariilor mari cu bucata sau chiar cu ora, peste limita legală."[5]

Această stare de lucruri ca şi regimul de neintervenţie a întărit în opinia publică curentul în favoarea libertăţii de coaliţie. Un croitor, Place, denunţă necontenit cu un curaj şi o energie neobişnuită, nedreptăţile legii'din 1799. Un ajutor preţios i-au dat ziariştii Joseph Hume şi Mac Calloch, care'au pledat în presa engleză în favoarea libertăţii de coaliţie.

[1] *Ibid.,* **aceeaşi pagină.**
[2] **S. Webb,** *op.- cit.,* **p. 79,;**
[3] ***Ibid-,*** **aceeaşi pagină.**
[4] **Ibid., p. 80. Alte cazuri sînt relatate de acelaşi autor.**
[5] *Ibid.,* **p. 99 j Pumpiansky,** *Aniănge.*

In 1822 Place a crezut că a sosit momentul să treacă la acţiune. Hume a avut intenţia să propună un „bill". în următorii doi ani o luptă necruţătoare s-a dat între cele două tabere. Camera comunelor a numit o comisie de anchetă. Place a dat toate informaţiile şi pe nesimţite, aproape în secret, legea a fost votată în 1824. ,,Bill"-ul a trecut atît de neobservat prin parlament, incit magistraţii unui oraş din Lancasbire, în completă necunoştinţă de cauză, au condamnat mai mulţi ţesători de bumbac la închisoare pentru vina de coaliţie după ce legea care pedepsea această crimă fusese abrogată de cîteva săptămîni.

Ca urmare a abrogării legii, au luat naştere mai multe societăţi. Economistul liberal Nassau Senior a arătat într-un raport adresat guvernului efectul moral al acestei abrogări. „Se întăreşte astfel în rîndurile muncitorilor ideea că au luptat pentru o cauză dreaptă recunoscută greu şi tîrziu dar fără restricţii de corpul legislativ... Ei au înţeles că au smuls legislaturii declaraţia ca *stâpinii lor nu pot îi decît rivalii lor,* că patronii pînă acum i-au asuprit şi că asociaţiile constituite în vederea ridicării salariilor, a reducereii orelor de muncă şi a îmbunătăţirii tratamentului erau nu numai inocente dar chiar meritorii."[1]

Pînă în 1825, în perioada numită „uniohismul vechi", muncitorii au luptat pentru a dobîndi dreptul de a se coaliza. ' - '

După această dată, în epoca numită „unionismul nou", scopul lor a fost unirea diferitelor sindicate locale în mari sindicate naţionale, pe profesiuni, şi chiar realizarea unei singure confederaţii naţionale;a tutuţror meseriilor. .

Muncitorii din industria textilă şi de construcţii din Lancashire şi Yorkshire au luat primii iniţiativa noii acţiuni. Insuccesul grevei din 1829 îi convinge pe muncitori că victoria e imposibilă atît timp cît sindicatele locale vor rămîne fărâmiţate. Un congres, care -trebuia să aibă loc la Ramsay în decembrie 1829, reuneşte de-

[1] **Citat de S. Webb, op.** *cit.,* **p. 106.**

legațiile Scoției, Angliei și Irlandei. Congresul a fost moderat și dezbaterile au hotărît ce toți țesătorii bărbați să fie primiți în marea uniune generală a regatului, cu condiția ca fiecare să plătească o cotizație de un penny pe săptămînă. Un al doilea congres a avut loc la Manchester în 1830 și a intervenit în greva muncitorilor din Ashton under Lvne[1].

Dar uniunea națională a țesătorilor de bumbac avea o ambiție mai mare : de a reuni într-un singur corp toate profesiunile. Un al doilea congres se ține din nou la Manchester și 150 de uniuni diferite sînt înglobate într-una singură. Viitorul acestei asociații promitea să fie din cele mai strălucite. Dar lipsa ei de fonduri ca și rivalitatea dintre organizatori, au dus la dizolvarea ei înainte de a fi putut juca un rol[3]. Locul ei a fost imediat luat de o altă asociație: aceea a Uniunii muncitorilor din construcții sau a Uniunii generale a meseriilor. Asociația se compunea din șapte ramuri ale industriei de construcție. Adoptă statute și coduri unificate. Stabilește de asemenea un ritual sever, inspirat de vechile asociații, cunoscute sub numele de companionaje și de vechile asociații de meșteri zidari[3].

După primii ani de organizare, ea s-a.întins în orașele din Lancashire și din centru. Se ridică împotriva procedeului de adjudecare, atît de răspîndit în această epocă și atît de pernicios pentru interesele muncitorilor. Patronii au fost amenințați în termeni duri. Aceștia au devenit și mai hotărîți să nu mai angajeze nici un muncitor înainte de a-i fi cerut o declarație, prin care să certifice că nu face parte din nici o „uniune". Această renunțare la solidaritatea sindicală era cunoscută sub numele de „prezentarea ***documentului".*** Față de aceste procedee, un mare număr de muncitori au ieșit din asociație, care în 1834 era complet dizolvată[4].

Dar curînd o „mare uniune națională consolidată a meseriilor" încearcă să unifice toate aceste tentative

1 S. Webb, *op. cit.,* **p. 117—120.**
[2] ***Ibid., p.*** **124—125.**
[3] **S. Webb,** ***op. cit.,*** **p. 128.**
**** Ibid.,*** **p. 133.**

izolate de asociere. Robert Owen și ziarele oweniste ale timpului și-au pus mari speranțe în viitorul acestei confederații generale a muncii. Dar nici această încercare nu a avut o soartă mai fericită, căci după 1834 mișcarea sindicalistă, paralizată pentru un timp, cedează locul asociațiilor politice muncitorești, care încep să ia naștere. Organizația rece, măsurată, egoistă, a fost oprită în dezvoltarea ei de utopiile lui Owen și de mișcarea revoluționară aflată la începuturile ei. Aici ajunsese organizarea și conștiința de clasă a proletariatului englez în momentul în care începe revoluția cartistă.

Revoluția cartistă a fost revoluția unei clase și nu revoluția unei minorități ca aceea a lui Babeuf. Este părerea teoreticienilor mișcării.

Bronterre O'Brien a fost primul care a scos în evidență acest caracter. „Carta poporului nu e decît un mijloc, care trebuie să atingă scopul final. Acest mijloc este reforma parlamentară, scopul final este reforma 'socială." în *Poar man's Oimrdittn* din 4 octombrie 1834, el scrie referitor la aceeași problemă : „Toate reformele din biserică și din stat, care nu tind să elibereze muncitorul de tirania capitalului sînt, pentru clasa muncitoare, inutile și chiar primejdioase"^ în alt număr din același ziar, el scrie : „Drepturile capitalului se rezumă în ultimă instanță la dreptul de a subjuga și a înșela clasa muncitoare... sclavia noastră nu e numai opera guvernului, și a unei clase întregi ale căror interese vin în contradicție cu ale noastre."[3] în același timp, Pioneer scria: „O nouă ordine începe. Noua organizare industrială și luptele dintre cele două clase sînt semnele evidente ale unei schimbări în ordinea socială. Locul marilor antreprenori va trebui să-I ia sau comitetele de muncitori sau ministerul muncii.

[1] **Bronterre O'Brien, Rise, Prooress** ***and Fa}],*** **p. 109. E și părerea lui Engels;** ***Dic Lage der aibeitenden Klasse in England,*** **P- 238.**
[2] **H. Schlutter,** ***Die Chartistenbewegung,*** **1916, p. 208.**
[3] **H. Schlutter, op.** ***cit.,*** **p. 211.**

Asemenea organizaţii vor duce în mod progresiv la •abolirea proprietăţii."[1]

Deşi reuşea să se mai menţină, alianţa cu mica bur^ | ghezie radicală e condamnată de majoritatea conducătorilor mişcării. Worfeing ***men's Association*** dorea ca muncitorii să se ridice prin propriile lor forţe. In 1836, anul în care s-a constituit, Lovett, conducătorul ei, trimite muncitorilor belgieni un mesaj, conţinând două idei esenţiale: „aceea a iminentei demnităţi a clasei J muncitoare şi aceea a dreptului său asupra bunurilor produse"[2]. Altundeva, el spune muncitorilor: „Voi tre-j buie să deveniţi propriii voştri salvatori politici şi' sociali, altfel nu vă veţi bucura niciodată de libertate...] Credeţi oare că fabricantul şi capitalistul trebuie să fie reprezentanţii muncitorilor ? Credeţi oare că patronul, ale cărui interese consistă în cumpărarea mîinii de ***hx***cru, cît mai ieftin posibil,. e cel mai bun reprezentant* al muncitorilor, al căror interes este să ceară cit maij mult pentru munca lor?"[3]

Astfel ideea de clasă începe să intre într-o anumităj măsură în conştiinţa conducătorilor cartiştî*.

Mişcarea cartistă nu poate fi considerată ca o mişiJ care cu adevărat socialistă. Este alcătuită din multe| elemente străine de ceea ce constituie esenţa socialis-l mului.- în primul rînd, organizaţiile muncitoreşti în cea| mai mare parte nu participă la această mişcare. Dacăj mişcarea trade-unionistă pregăteşte atmosfera revoluţi ţiei cartiste, în schimb nu ia parte la desfăşurarea eiJ Multe sindicate cantonate într-o prudentă politică d^l organizaţie profesională, protestează împotriva idealu-f lui revoluţionar cartist. Cel mult dacă se raliază la aj* ceasta mişcare cîteva bresle izolate care vor să atrac după ele organizaţii mai puternice. La fel, grevele vio* lente care au loc în 1842 în Lancashire şi în centri*[1]

ii

[1] **Citat de Schlutter, op. *cit.,* p. 208. A se vedea de asemenlj L. .Pttmpianskv, op. *cit.,* p. 35.**

[2] **Dolleans, op. *cil.,* p. 1-5.**

[3] **Lovett, U/e *and Struggles,* London, 1876, p. 101, Gamroagş op. *cit.,* p. 15.**

« S. Webb, op. *cit.,* p. 180.

ţării au fost „acaparate" de cartiştî şi transformate îri revolte politice. Se mai poate cita, ca un act muncitoresc favorabil mişcării cartiste, întrunirea delegaţilor cluburilor corporative din Lancashire şi Yorkshire, care cereau modificarea salariilor din 1840 şi care hotărau în 1842 să recomande tuturor salariaţilor „înceta; **rea** lucrului, atîta timp cît carta nu va deveni legea ţării"[1].

Dar exemplele sînt destul de rare. Iată ce ne spune în această privinţă istoricul clasic al trade-unionismuiui: „Timp **de** cîteva săptămîni, într-adevăr, s-a crezut că mişcarea trade-unionistă, aşa cum era ea, avea sa fie antrenată în curentul politic, **dăT** absurditatea de **a** sfătui nişte oameni flămîhzi să stea în grevă pînă ce toată maşina politică a ţării se va fi schimbat, a devenit repede evidentă pentru cei mai clarvăzători trade-unionişti, în momentul în care adunările cartiste cereau la Shefield greva generală pentru a obţine carta, secretarh' celor şapte uniuni locale scriau ziarelor, arătînd că corporaţiile lor nu aveau nimic de a face cu acele adunări şi revoluţii."[2] Motivul acestei desolidarizări pare că rezidă, după S. Webb, în regula universal admisă, în sînul trade-unionismului, de a se abţine de la orice amestec în politică.

Refuzul celei mai mari părţi a proletariatului englez de **a** participa la revoluţia cartistă nu este singurul motiv **care** ne împiedică să considerăm această **mişcaTe** ca o revoluţie pur socialistă,

Programul mişcării nu; este un program proletar clar formulat. Carta se ocupă' în special de revendicări po-r **litice.** Ea cere 'votul universal, dreptul de eligibilitate pentru toţi, vot secret, legislaturi scurte, prin urmare reforme parlamentare, inspirate **de** fruntaşul liberal O'Connell. Carta nu se ocupă, în schimb, de legislaţia muncitorească. Nu se **cere** nici fixarea unui maxi-

[1] **S. Webb, *op. cît.,* p. 180.**

[2] ***A* se Vedea textul cartei în Schlutter, *op. cit..* I; de asemenea în Reybaud, op. cit., p. 168 {autorul se referă probabH la cartea *Etudes sur Ies reiormaleurs ou sociali&tes* modemesde'E. Reybaud, 2 voi., 1864; v. bibliografia, n. ed.).**

rmim de ore de muncă, nici un minimum de salarii, nici alte revendicări socialiste. „Carta nu reprezintă decît un program minimal, un program, de care te agăţi din lipsă de altceva mai bun şi care a fost împrumutat de la burghezia radicală"'. Dacă aceste preocupări nu-şi găsesc expresie în revendicările cartiste, în schimb ea conţine multe alte deziderate străine programului proletar. în primul rînd reintroducerea legii săracilor, opera Elisabetei, prin care fiecare comună era obligată să aibă grijă de săracii ei. Mai figurează şi alte cereri şi mai .străine de programul socialist. „Armata numeroasă a cartiştilor se încolona sub steagurile qele mai ciudate. în prima petiţie naţională, care adunase mai mult de un milion de semnături, prima revendicare era... hîrtia monedă ***U***

Conducătorul cel mai popular al mişcării, Feargus O'ConnOr, vedea salvarea maselor în celebrul său «plan agrar», adică în cumpărarea de terenuri cu banii de care dispuneau muncitorii manufacturilor şl transformarea Angliei într^un stat agrar."[3] Şi multe alte revendicări ciudate, străine intereselor proletariatului 1

Iată de ce cartismul, deşi avea unele trăsături ale unei revoluţii de clasă, nu poate fi considerat decît ca un început destul de nesigur a! revoluţiei socialiste.

0 altă trăsătură deosebeşte cartismul de celelalte revoluţii.politice ale secolului, de babouvism şi de blanquism; caracterul public. tn timp ce celelalte revoluţii luau forma unor conspiraţii pregătite de secte

[1] **W. Sombart,** *op. cit,,* **p. 47—48 j p. Î68j** *Ct.* **F. Rosenblatt,** *The chartist movement in its social* **econgm/c aspecfs, New-York, 1916.**

[3] **Tugan Baranowsky,** *L'evolution historique du socialisme,* **p. 220.**

[3] **L. Brentaao, Articolul** *Chaitisnws* **in** *Handw&rterbucii ă. StaatsvriBsenschalten* **şi** *Die Chartistenbewegung* **$n** *Preussiche Jahrbucher* **1888. Se raliază la această concepţie (flota nu este indicată In text, n. ed.).**

secrete, cartismul se dezvoltă la lumina zilei, îşi formulează cu glas tare revendicările pe care le consideră drepturi legitime şi le apără prin manifestări publice şi în cea mai mare parie paşnice, deoarece cartismul nu este o mişcare minoritară. Petiţiile cu revendicări, adresate parlamentului, purtau mai mult de trei milioane de semnături, dintre care cel puţm două milioane erau adevărate. Dacă a început prin „putchisme" şi încăierări de stradă, el a luat curînd caracterul unei campanii de opinie publică şi de luptă electorală, tactică destul de asemănătoare aceleia a partidelor socialiste din zilele noastre. Cucerirea puterii cu ajutorul votului universal, iată scopul cartiştilor. Violenţa de Ia început a fost înlocuită spre sfîrşitul mişcării prin mijloace legale. Istoria, acestei revoluţii care durează mai mult de *zece* ani, de la 1837 pînă la 1848, pune foarte bine în evidenţă această evoluţie. Prima sa manifestare apare ca un protest împotriva, legii electorale din 1832, care nu acorda proletariatului şi micii burghezii nici o satisfacţie, şi ţinând aceste clase departe de drepturile politice, prin care şi-ar fi putut apăra interesele.

Nemulţumirea atinse culmea în momentul în care însuşi partidul liberal, prâiă atunci aliatul lor, declară în Camera Comunelor că reformele înfăptuite sînt su* fieiente şi că nu mai trebuiau făcute alte concesii. Atunci fruntaşii radicali intră în relaţii cu conducătorii muncitorilor. Am văzut mai sus cum unele trade-amionuri, deşi continuau să păstreze un caracter sindical, au rupt totuşi cu tradiţia lui R. Owen, amestecîn* du-se în politică. Unul din aceste trade-unionuri, „Asociaţia muncitorească din Londra'" (The London Working men's Association) a ţinut mai multe întruniri şi la propunerea liderului radical O'Connell a redactat o petiţie adresată parlamentului, care a luat numele de carta poporului {the people's charter)[1],

[1] **Lovett. op.** *cit.,* **p. 115 j H Schlutter,** *op.* **c/I., p. 85, Asupra rolului lui O'Connell în redactarea cartei a se vedea Gammage, op.** *cit.,* **p. 14.**

în versiunea inițială, revendicările erau următoarele:

1. Votul universal,
2. Egalitatea circumscripții lor electorale.
3. Nici o prerogativă proprietății.
4. Vot secret.
5. Durată scurtă a parlamentelor, care nu trebuiau, în nici un caz, să depășească trei ani.

Emisari şi propagandişti au fost trimişi în toate oraşele de provincie pentru a face cunoscute cele şase principii ale cartei. Cum carta mai cerea suprimarea legii asupra săracilor şi impozitul progresiv pe venit, ea a devenit foarte repede populară. Carta a avut un mare succes mai ales pentru că apărea într-un moment de criză industrială şi de mare rriizerie în rîndurile muneitorilor; chiar autori, care nu erau socialişti, ca marele istoric Walpole, dau cîteva cifre destul de clare, din acest punct de vedere. în departamentul Lancashire, mai mult de 41 000 de muncitori erau nevoiți să trăiască numai cu doi pence pe zi. Numai în anul 1839, în Anglia şi în Wales, 1 137 000 persoane au trebuit să primească ajutoare de pauperitate de la stat şi de la comune. In 1841 numărul acestora ajunge Ia 1 199 000 şi în Î842 la 1 299 000. O persoană din unsprezece era considerată săracă. O zecime din populația din Manchester dormea în pivnițe.[1]

Abrogarea vechii legi a săracilor, care data încă dm timpul Elisa'betei, și în urma căreia comunele refuzau să mai aibă grijă de săracii lor, aduce un nou contingent de nemulțumiți, mişcării[2],

Alături de „Asociația muncitorească din Londra", alte societăți politice sprijină mişcarea. La Birmingham există o „Societate politică din Birmingham" care, la 9 decembrie 1837, a lansat un apel către toți prietenii şi membrii săi, invitîndu-i să se solidarizeze cu car-

[1] **S. Walpole, *Wstorf ol England,* T. IV. p. 22.**
[2] **Lovett, op. *cit.,* p. 148; M. Beer, op. *cil.,* p. 238.**

(temui[1], în Nord, la Leeds, „Marea asociație <hu Nord" f^Great Northern Union"), care se găsea sub influența fii O'Connor, recrutează mulți partizfli ngSV.Pe la țnceput personalități strălucite şi eneegice şi aiare cunoscute acordă concursul lor revoluției incipiente* La Leeds prietenii lui O'Connor scoteau ***Northern*** Star, care a fost cel mai violent ziar al mişcării. La Birminigham apărea ca organ al asociației politice Bîrminham ***Journal.*** Bronterre O'Brien lua loc in rîndurile cartiştilor, cu foaia sa ***The Operative.*** Fiii lui Cobbett apărau revendicările cartiste în ***The Campion.*** Henry Hetherington, care conducea împreună cu Lovett „Asociația muncitorească din. Londra" scotea ca organ al acestei asociații ***Poor man's Guardian.*** Mişcarea a avut şi un ziar propriu, ***The Chartei,*** redactat de \V. Carpenter[3].

Noua revoluție a înființat, după exemplul marii revoluții franceze, o convenție națională, care trebuia să 0 conducă Şi sa o reprezinte. Aceasta şi-a început activitatea prin organizarea unei serii de „meetinguri". La meetingul de la Birmingham din 6 august 1838, care a fost cel mai însemnat, a fost adoptată o petiție ce cu* prindea principiile cartiste. Petiția a fost semnată de 1 280 000 persoane'. Este trimisă Camerii Comunelor care, în 1839, o respinse[5].•După acest incident, cartismul părea că s-a potolit o clipă. Campbell, ministrul justiției, se credea îndreptățit să-1 considere mort. Dar cîteva zile mai tîrziu, renăştea cu o nouă vigoare.

Sute de meeting-uri au avut loc în toate oraşele de provincie. S-a declarat greva generală, preconizată de Benbow. Poporul adopta o politică menită să ruineze

[1] **H. Schlutter, op. *cit.,* p. 93. Alte personalități ca Henry Vîncent, Thomas Copper, Attwood, Ernest Jones. se raliază imediat ta mişcare. A se vedea asupra lor: Gammage, op. *cit., p.* 10—12.**
[2] **G. Dierlanun. O/o *F.u(,-:chriitenliteratur* der Cna/i/sienbewe-*qung uni! iki Widci/iali in der oltentlichen Meinung,* ^eipzigv 1909.**
[3] **G. Dierlamm, *Die Flugschrillenliteratur der* Gnanisttyibewe-*gung und îhr V/idcrhall in der dftenllichen Meinung.* Leipzig, 1909.**
[4] **Gammage, *History oi chartist moyement,* p. 42—87; -Lovelt, *op. cit.,* p. 206,**
[5] **Schlutter, op. *cit.,* p. 128.**

finanțele, statului r muncitorii își retrag economiile, pe case le aveau în bănci și cer să li -se preschimbe htrtia monedă în aur sau în argint. In Wales, insurecția ia un caracter violent[1]. Sînt arse cestele, ciocniri sîngeroase au loc între armată și răsculați. Insurecția durează șase luni- după care guvernul ajunge stăpîn pe slt«ație. Conducătorii principali, Lovett, Vincent, ıZ JoneS, etc, etc, sînt arestați și condamnați[2].

'Din acest moment, mișcarea ia o alta înfățișare. Violențele încetează, îăcînd loc unei politici mai chibzuite, unei politici de clasă, calculată și realistă. Primul pas îl constituie încercarea de a realiza fuziunea tuturor sindicatelor locale într-o mare „Asociație națională a cartiștilor". Se inaugurează si o politică electorală adecvată intereselor muncitorHor, Astfel, la alegeriîe din 1842, proletariatul părăsește pe „VVigh"-i care îl trădaseră și votează pentru „tory"-i[3]. Proletariatul sprijină „anti-corn league". Revendicările pur muncitorești se substituie revendicărilor de politică generală. Muncitorii d«A Manchester redactează un nou manifest în care cer : ***1),*** Mărirea salariilor la cursul din 1839; ***2)*** Ziua de lucru de 10 ore; 3) Inviolabilitatea cartei. Sînt primele revendicări practice cu adevărat socialiste*; O represiune dură asigură o liniște relativă timp de cîțiva ani. Din cînd în cînd, mai izbucnesc greve și răscoale, dar fără prea mari urmări- în 1848, cînd continentul întreg trece de partea revoluției, cartismul izbucnește din nou ***ia*** Anglia[5]. O nouă convenție națională este aleasă la Londra, unde organizează, la t aprilie, un mare meeting. Feargus O'Connor și politica de violență își fac din nou apariția pentru un timp. Se auzeau strigăte ca : „Trăiască republica". Sînt trimise felicitări republicii franceze. Pentru a treia oara o răsunătoare petiție este trimisă parlamentului. Teroarea domni cîteva zile

[1] Asupra rolului jucat de John Frost: Gammage, *op. cit.,* p. 103 r Schhitter, op. *cit.,* p. 134

' Gasunjrtje, op. cil., p. 158.

[3] *Sbkt.,* p. 184.

' * Brentano, *op. cit-,* p. 374

*** Gammage. *op. cit.,* p. 291—293.**

[6] M. Beer, op. *cit-,* p. 234—235.

w... - in; Anglia. între conducători se produce o sciziune. Se | i . dovedește că printre cele trei milioane de- se»aaturi, fe. i cit conținea petiția, un milion erau false, intervenția ***K*** **'•** armată, a Iui Wellington împrăștie de pe străzile Londrei p. ultimele manifestații cartiste.

Din această scurtă expunere reiese că mișcarea cartLstă s-a dezvoltat in contact cu opinia publică și a fost adesea susținută de ea. Nu poate fi confundată cu o revoluție minoritară, deoarece au luat parte la ea mai multe milioane de persoane. Dezorientat la început, apărînd ca expresia democratică a întregului popor, cartismul capătă, pe parcurs, un specific de clasă, devenind o revoluție muncitoreasca. Tactica adoptată seamănă mult cu aceea a partidelor socialiste organizate. Evident, s-au comis acte de violență. Dar ele nu făceau parte dintr-o tactică deliberată, erau inerente tulburării revoluționare care, după ce a fost dezlănțuită, nu mai putea fi oprită de nimeni. Tactica împăciuitoristă a întrunit majoritatea sufragiilor, cu toată lupta înversunată pe care trebuia să o duca împotriva cîtorva fruntași, O'Connor sau Stephens, care voiau cu orice preț să îndrume mișcarea pe calea violentei- O luptă înverșunată s-a dat tot timpul între „Physical force party" și „Moral force party"[1]. în provinciile de nord s-a adoptat prima tactică. Mizeria fiind mai mare, disperarea era și ea mai maje\ Conducătorii cei mai violenți au fost Oastler și Stephens. Primul își începea întotdeauna discursurile cu cuvintele : „Inarmați-vă, înarmați-vă". Voia să-i vadă pe cetățeni mergînd „cu torța într-o mină și cu pumnalul în cealaltă"[1].

Attwood, care conducea elementul radical, mic-burghez, din Biminghaim, se pronunță pentru acțiunea morală, dar propune măsuri care nu se puteau aplica decît prin forță. Feargus O'Connor se înscrie și el, din primele zile, printre partizanii violenței. Susținea că drepturile au fost întotdeauna cucerite prin violență.

*** M. Beer, *op.* c/7., p. 234—235.**

[2] Lovett, op. cil., p. 217.

[3] Gammage, *op. cit.,* p. 56.

Nu credea că se poate realiza ceva fără luptă[1]. Chiar unii membri ai „Asociaţiei muncitorilor" din Londra, şi printre ei George Julian Harney — erau de părerea lui O'Connor, Dar cum majoritatea membrilor asociaţiei era împotriva utilizării forţei, ei s-au retras şi au fondat o altă asociaţie politică „Democratic association"-.

Totuşi, aceste tactici au fost dezaprobate în mai toate centrale[3] şi mai ales la Londra. în „Asociaţia muncitorilor din Londra", Lowett, care avea multă autoritate, a impus o atitudine favorabilă utilizării forţei morale. El declară că recurgerea la violenţă nu e de nici un folos, dimpotrivă dă apă la moară reacţhrnii. Violenţa nu se justifică, după el, decît în cazuri extreme şi chiar atunci voia să fie Întrebuinţată cu foarte multă prudenţă. Majoritatea celorlalte asociaţii au imitat exemplul lui Lowett. Astfel, dacă s-au produs acte de violenţă în cursul acestei mişcări, ele nu au avut, în nici un caz, aprobarea conducătorilor.- Se regăseşte în această revoluţie acelaşi spirit chibzuit şi practic, care însufleţise trade-union-urile anterioare. Nici o exuberanţă, nici o utopie, nici o impulsivitate, nici o nevoie de justiţie imanentă. Nimic, într-un cuvînt, diri ceea ce făcea esenţa revoluţiilor politice franceze din prima jumătate a secolului al XlX-îea. A fost o revoluţie „â l'anglaise" inspirată de utilitarism, căutînd mijloacele cele mai comode pentru scopurile cele mai raţionale.

Cîn<J Blanqui reproşa utopiştilor insuficienţele, pe care le prezente *revoluţia-program,* el. îşi punea mari speranţe în ireuşita *revokiţiei-mijloc.* Timp de douăzeci de ani, partizanii acestei concepţii despre revoluţie nu s-au dat în lături de la nici un sacrificiu, de la nici o jertfă, de la nici un act de eroism. Totuşi, succesele acestei tactici au fost destul de neînsemnate. Cîteva

' *Ibid.,* **p. 5 şi 90.**
² **H. Schlutter, op.** ***cit.,*** **p. 110.**
³ *Ibid.,* **p. in.**

răscoale, ca aceea din 1834 sau 1839, înăbuşite repede; o mulţime de planuri de conspiraţie imediat descoperite, un mare număr de condamnări şi arestări, iată bilanţul tacticii blanquiste. Guvernele au rămas tot atât de puternice ca şi orînduirea economică şi socială care le susţinea. Nici o schimbare însemnată nu a încoronat aceste remarcabile eforturi.

Atunci experienţa socialistă şi-a dat seama că ideea unei revoluţii pur politice trebuia să aibă un viciu iniţial. Evoluţia mişcării sociale făcea din zi în zi mai dificilă realizarea „revoluţiei-mijloc".

în primul rînd, clasa muncitoare tindea din ce în ce mai mult sa devină pe deplin autonomă. O lunga serie de deziluzii îi dovedea că nu avea de aşteptat nimic bun de la o alianţa cu radicalismul burghez. în Anglia, la 1837, cu ocazia revoluţiei cartiste, proletariatul, a fost trădat şi abandonat de mica burghezie de îndată ce aceasta şi-a atins scopul pentru care lupta. Acelaşi lucru s-a petrecut în Franţa,, în 184a. Am văzut ca imediat după primele succese ale revoluţiei, Louis Blanc şi AÎbert au fost îndepărtaţi de la putere şi, o dată cu ei, au fost date uitării şi interesele clasei, ai căror reprezentanţi erau. ,

Procesul concentrării capitaliste îndepărtează din ce în ce mai mult proletariatul de celelalte clase sociale, siMndu-1 să se gîndească la propriile lui interese. Problemele materiale, practice, ale vieţii muncitoreşti problemele salariului minimal, şomajului, duratei zilei de lucru, preocupă înainte de toate pe fruntaşii socialişti.

In locul politicii, oare nu favorizase pînă atunci decît pe aliaţii lor, burghezii, muncitorii se vor interesă de acum înainte numai de probleme economice, privind viaţa lor materială.

BlanquisrmU, care era o doctrină intermediară între interesele micii burghezii republicane şi acelea ale proletariatului, începe să nu mai convină proletarilor. Muncitorii vor să adopte o tactică revoluţionară, proprie clasei lor, şi care să fie monopolizată în mod exclusiv de revendicările lor. Suspendată între două clase,

revoluția-mijloc devenea prea confuză şi prea vastă pentru a putea servi noua cauză.

^ Dealtfel, ea devenea în acelaşi timp inutilă, deoarece !şi atinsese scopul propus, Democrația era realizată. Prin votul universal se punea capăt conspirațiilor şi atentatelor. Datorită votului universal se puteau exprima în mod public şi paşnic toate nemulțumirile, se puteau formula toate revendicările. Grație libertăților constituționale, deja acordate, parlamentul era susținut de presă şi prin întrunirile publice, In acțiunea de mărire a drepturilor încă neobținute. De ce ar fi necesare proteste violente, cînd mijloacele legale permit oricui să-şi revendice dreptul ? Abia dacă se maî găseau cîteva secte de conspiratori în țările, în care se mai menținea un regim reacționar. *E* cazul anarhismului, caTe e un blanquism întîrziat. Prin instaurarea democrației, anarhismul pierdea şi el din ce în ce mai mult teren

Iii acelaşi timp, factori de ordin ideologic confirmau ceea ce pusese Sn evidență mişcarea socială. Avînful şi entuziasmul pentru ştiințe, care dominau toată Europa în prifna jumătate a secolului al XlX-lea, de Ia *Cursul de filozofie pozitivă* al lui August Comte la *Viitorul ştiinței* al lui Renan, de la neohegelieni ca Feuerbach la Haeckel, Darwin sau Spdncer, fac să încolțească în mintea gînditorilor socialişti ideea unui determinism strict mecanicist. Un Taine^ ftitîînindu-se în această privință cu K. Marx, extrapolează acest principiu ştiințelor morale şi sociale. Contingența, neprevăzutul, întîmplarea, voința creatoare individuală sînt excluşi din viața societăților şi înlocuite printr-o cauzalitate râtfai-Hbilă şi care faciliteaaă cunoaşterea exactă a posibilităților, a forțelor economice, politice sau morale, ale fiecărui moment istoric. Toate acestea au contribuit ca regula blanquistă, care afirma eă o revoluție putea să se înfăptuiască, oricînd şi oriunde să fie considerată drept absurdă. Bunul plac nu mai poate determina o revoluție? revoluția e dimpotrivă supusă, ca orice fenomen social, evoluției lente a factorilor» care o determină.

în sfîrşit, un factor de ordin moral, îmblînzirea moravurilor, **se** afirmă din ce în ce mai mult. Cum remarcă K. Kautsky, revoluțiile din secolul al XlX-lea s-au făcut fără vărsare de sînge, fără teroare, fără ghilotină sau eşafod. Violența repugnă conştiinței moderne. Teroarea, reminiscență din 1793, — este respinsă, dezaprobată de toate partidele revoluționare. Toți sînt de acord că transformarea, care va aduce societății fericirea, nu trebuie să fie înfăptuită cu prețul unor sacrificii sîngeroase, care **îi** vor micşora efectul. Ea trebuie să vină, în mod natural, atunci cînd îi va suna ceasul, fără să fie precipitată de ură sau teroare. Am văzut revoluția de la 1848 însuşindu-şi toate aceste principii. Din pricina schimbărilor intervenite în structura societății, **ca** şi în opinia publică, „revoluția-mijloc" a devenit caducă.

Cel care a înțeles cel mai bine transformările care făceau necesară o noua concepție despre **Tevoluție,** a fost K. Marx. Considerînd drept unică realitate socială, clasa muncitoare, el a elaborat o nouă concepție despre revoluție care, conciliind vechile tipuri de revoluție economică şi politică, le depăşeşte printr-o sinteză superioară. Astfel el respectă evoluția mişcării sociale, răspunzînd în acelaşi timp exigențelor ştiințifice şi morale ale timpului său. Să vedem cum a ajuns **el la** această idee.

PARTEA A III-A

FORMAREA IDEII DE CLASA
REVOLUȚIA MIXTĂ POLITICA ŞI ECONOMICA
SAU „REVOLUȚIA-ORGAN"

CAP. I

K. MARX ŞI FR. ENGELS

K. Marx poate fi considerat drept întemeietorul ideii moderne de revoluție, idee care, dacă lăsăm la o parte cîteva aspecte mai puțin importante, luminează si explică întreaga tactică a partidelor socialiste înaintate, Originalitatea ei stă în faptul că pune în legătură transformarea societății cu evoluția şi soarta unei anumite clase, a cărei victorie finală constituie condiția de reuşită a revoluției sociale. Această clasă trebuie să lupte şi să învingă. Revoluția, după Marx, nu mai constă în realizarea unui program economic sau juridic, pe care oricine II poate propune. Nu mai poate fi vorba de cucerirea puterii politice de către o minoritate pentru a realiza un regim democrat sau republican. Realizarea unei revoluții politice i se pare de mică importanță. .„Nu există mişcare politică, care să nu fie în acelaşi timp şi socială". Acesta e principiul sociologic de la care porneşte şi,care explică întreaga sa doctrina. Conform acestui principiu, orice mişcare socială e determinată de structura mediului. Dar societatea se reduce la o grupare de forțe, la o grupare de clase sociale, care o compun. Există clase dominante, clase inferioare şi clase superioare. Rolul şi puterea claselor superioare sînt determinate de modul lor specific de producție, care explică atît importanța cît şi prerogativele lor. în economia feudală era firesc ca nobilimea să ocupe primul loc în societate. Ea singură, în această

epocă, conducea şi reprezenta modul de producţie. Mai tîrziu, cînd economia de schimb, economia monetară înlocuieşte economia feudală şi patriarhală, burghezia capitalistă începe a-şi juca rolul şi a deţine puterea socială, care îi revin în raport cu forţa ei de producţie. Revoluţiile burgheze, revoluţia engleză de la 1688 ca şi revoluţia franceză de la 1789, sînt mişcări sociale care aduc la putere starea a treia. Dar realitatea socială e mereu în mişcare. Victoria burgheziei nu poate fi veşnică. Modul ei de producţie, care a însemnat desigur un remarcabil progres în istoria economică a umanităţii, nu poate să se menţină la infinit, dimpotrivă, în curînd va deveni în mod necesar caduc. Legea concentrării capitalului şi corolarul său, proletarizarea crescîndă a micului antreprenor, tinde din ce în ce mai mult să realizeze tipul de producţie al economiei colective, al economiei maselor muncitoreşti. Avantajele acestui fel de producţie sînt imense ; eî permite b întrebuinţare uniformă a mijloacelor tehnice moderne şi poate realiza economii foarte mari. Capitaliştii nu mai joacă rolul principal, ci muncitorii. Proletariatul începe să devină clasa cea mai însemnată a societăţii, fără el economia colectivă, cu toate avantajele ei, nu se poate realiza. Dar însemnătatea sa economică nu se poate compara cu importanţa sa politică. în acest domeniu, datorită unui fenomen de supravieţuire socială, burghezia capitalistă păstrează încă rolul preponderent. Dar acest fenomen este un non-sens, o contradicţie sociologică. Dezacordul între modul de producţie şi modul de repartiţie, pe de o parte, între formele dominaţiei politice, pe de altă parte, trebuie să înceteze. Crizele economice, periodice, ca şi bolile cronice, pe care Ie prezintă economia capitalistă, care conţine o contradicţie, ne-o demonstrează. Proletariatul trebuie să ocupe locul care îi revine de drept şi pe care i-1 acordă rolul său economic. Dar acest lucru nu se poate realiza de la o zi pe alta. Proletariatul.se formează treptat, îşi îngroaşă mereu rindurile, datorită legii proletarizării crescânde. Numărul său creşte pe zi ce trece, şi, concomitent, acela al burgheziei scade. în acelaşi timp, educaţia sa politică, economică şi intelectuală merge în pas cu timpul. Acolo unde un proletariat numeros, conştient şi instruit, a ajuns să se organizeze, revoluţia poate să se înfăptuiască. Ea va consta în cucerirea puterii politice de către muncitori, şi dacă condiţiile necesare vor fi îndeplinite, sarcina nu va fi grea. După preluarea puterii politice, muncitorii vor pune în aplicare sistemul comunist de producţie şi de repartiţie. Revoluţia cere două condiţii: a) Constituirea proletariatului într-o clasă ; b) Cucerirea puterii politice şi transformarea modului de producţie de către această clasă. Ne găsim, de astă dată, în faţa unei concepţii clare şi precise despre transformarea socială. ***Revoluţia este sinonimă cu victoria proletariatului, devenii, prin procesul de concentrare al capitalului, clasa cea mai importantă,*** Marx foloseşte rar termenul de „revoluţie", în schimb, şi aceasta ne arată clar con*-cepţia lui, întrebuinţează termenul „claeă revoluţionară". Pivotul, centrul de greutate al doctrinei marxiste, îl formează ideea de clasă. S-a putut spune, pe drept cuvînt, că „meritul Iui Marx constă în faptul că a dat proletariatului o doctrina corespunzătoare nevoilor sale imperioase de clasă, ale momentului, şl aceasta e singura cauză a extraordinarului său succes în exterior şi cauza marii slăbiciuni interne a sistemului."[1]

S-a mai spus : „Marxismul în întregimea lui e o doctrină de clasă, o doctrină proletară". Aceasta e şi părerea noastră. Marx a fost înainte de-toate un revoluţionar militant. El nu a fost, orice s-ar spune, un. om de ştiinţă. Teoriile sale asupra valorii, asupra concentrării capitalului etc. au fost inventate „a posteriori" pentru a dovedi existenţa unui proletariat internaţional[2]. Această teorie era utilă unei alte teorii, mai in-

[1] **F. Oppenfceîmer, *Das GrUndgesetz der Marxschen QgseU>-schaltslehre,* Berlin, 1903, p. 146.'** >,

[2] **E şi părerea lui W. Simkowitch, *Le marxisme* contre Je «o>-*cialisme,* p. 220. *E si* părerea *Im* W. Sombart, *Sozialismas und* soz/Gie Bewegung, p. 60, ş] a tul Ch. Andler, *Introductlon* et *commentaire, p,* 64: .Tot efortul critic al doctrinei marxiste constă în explicarea existenţei unul proletariat". Numai Kautsky**

semnate, care e teoria claselor. Doctrina lui Marx nu este ,prea bogată în perspective. Ea nu promite paradisul pe pământ, cum făcuseră un Fourier sau un Cabet. Dar in timp ce utopiile acestora din urmă sînt moarte de mult, gîndirea lui Marx şi teoria sa asupra luptei de clasă rămîn încă vii, tocmai pentru că Marx era realist. Pentru el, anumite organe ale societăţii îşi asuma, la un moment dat al istoriei, sarcina de a reforma grupul în totalitatea lui. Rolul lor economic le conferă această responsabilitate. Să numim această concepţie „revoluţie-organ". Formarea istorică a unei clase constituie pivotul său central.

Cum a ajuns Marx să formuleze această teorie ? Se ştie că la început, in tinereţe, el vădea o înclinare pentru filozofie. Către sfîrşitul adolescenţei, îl găsim la Berlin frecventîhd cluburile formate de discipolii lui Hegel. în această epocă, printre cei mai buni prieteni ai săi se numără : A. Ruge, Bruno Bauer, Moses Hess şi alţi reprezentanţi ai stîngii hegeliene, al căror ideal consta în aplicarea principiilor maestrului la o reformă strict religioasă şi morală[1]. Se simţeau stimulaţi în această direcţie de exemplul lui Luther şi al reformei. O clipă Marx a fost şi el captivat de aceste idei şi preocupări. Teza sa de doctorat are ca subiect aplicarea principiilor filozofice ale lui Epicur la morala* mai tîrziu el este Îndemnat de Bruno Bauer să^şi schimbe orientarea, obţinînd titlul de docent în teologie şi filozofie la Universitatea din Bonn. Dar reacţionarismul şi antisemitismul prusac îl silesc să renunţe la această carieră. Influenţa revoluţiei franceze începe să se facă simţită în sinul tinerimii generoase din Germania. O mare parte dintre tinerii hegelieni devin campionii mişcării liberale şi democrate. Ei cred că salvarea societăţii stă în' aplicarea cîtorva principii de morală. Reacţiunea prusacă intră imediat în conflict cu ei*. O atitudine mai militantă se impune. Vechii teologi intră pe nesimţite în vîrtejul vieţii politice[2]. Nici Marx nu poate să se lase mai prejos rămînînd un filozof speculativ. Trebuie să aplice marile principii filozofice la lupta pentru viaţă. Atribuie înainte de toate acestor principii un rol practic şi activ. Metafizica nu trebuie numai să explice lumea, trebuie să o şi schimbe. După el, adevărul e în acelaşi timp putere (Wahrheit ist Macht). Filozofia ca şi religia nu sînt altceva decît conştiinţa imperfecţiunii omeneşti. „Orice imperfecţiune a religiei este o imperfecţiune a omului. Omul nu este o fiinţă abstractă, ci constituie realitatea socială, societatea, statul. Acest stat» această societate produc religia. Critica religiei duce în mod necesar îa critica celor care au creat religiile; oamenii, statul, societatea."[3]. • '

Astfel teologul se apropie încetul cu încetul de sociolog. „Critica cerului se transformă în critica pămîn-

face excepţie: .Pentru Marx, dimpotrivă, lupta de clasă nu era decît an caz parUcular al legii universale a evoluţiei, al cărei caracter era cu totul contrar pacifismului* ***(Die hislorische Leistung.von K.*** **Marx, Berlin, 190&, p. 15, cf. Juares,** ***Etuăes socialiste*,***

[1] Primii ani ai vieţii politice a lui Marx şi Engels, ca şi relaţiile lor cu stingă hegeliană, au foit magistral analizate pentru întîia oară de G. 'Mayer, ***Fr. Engels in seiner Fruhzeit*** **(1820—1851), Berlin 1920, mai ales. p. 58—104; la fel F. Mehring. K. Marx, 1920, p. 11—56. A-ceste două biografii sînt în adevăr complete. Cf. de asemeni F. Mehring** ***Lilerarisches-Nachlass,*** **voi. I, Stuttgart, 1901. {Credem că autorul se referă ta lucrarea** ***Aus*** **dem** ***Iiterarischen Nachtass von Karl Marx, Friedrich Engels*** **und** ***Ferdinand Lassalle heiausgegeben von F. Mehring,*** **Stuttgart, 1902, n. ed.) [Johannes Proels,** ***Das junge Deutschland. Ein Buch deutscher Geislesgeschichte,*** **Stuttgart, 1892.' A. Bebel, Aus** ***meinem Leben,*** **Bd. 14, p. 83. Engels, RevoJufion** ***und Konterrvolulion.*** **Reeditată, Stuttgart, 1907, p. 15.**

*** Dizextaţîa lui Marx, pentru care a primit titlul de doctor, avea ta realMate ca obiect** ***Deosebirea Intre filozofia naturii In Democrlt si filozofia naturii la Epicur,*** **dar este adevărat că ea lua la discuţie şl .ataraxia* epicureanS (n. ed.).,**

[2] Vezi pentru raporturile dintre guvernul prusac şi stînga hegeliană, Gustav Mayer, ***Die Aniănge*** **des** ***politischen Radikalismus in vorm&rziichen Preussen*** **in** ***Zeitschriti Sir Politik,*** **Bd.'VI.**

[3] Asupra începuturilor liberalismului In Prusia şi rolului; pe care l-au Jucat tinerii hegelieni, vezi Bruno Bauer, ***Vollstăndige Geschichte der Parteikămpte in Deutschiand wăhrend den Jahre 1842—1846,*** **3 volume. Chaxlottenburg, 1B47.**

[3] Citat de Masaryx In Die soz/o/ogfscnen ***und' phitosophischen Grundlagen des Marxismus,*** **1899, Viena, p. 536.**

tului, a dreptului ; critica teologiei **în** aceea a politicii". Marx nu rămîne totuşi la aceste generalităţi. El îşi îndreaptă privirile către Germania din vremea sa, a cărei situaţie i se pare asemănătoare cU aceea a Franţei dinainte de 1789. Germanii nu ştiu să reacţioneze. Ei se lasă atraşi de visuri şi de speculaţii pure. „Noi sîntem spectatorii prezentului, fără, a fi şi actorii săi" sau: „Germanii s-au mulţumit întotdeauna să gîndească In politică, pe cînd alţii au acţionat. Germania n-a fost decît conştiinţa teoretică e lumii". în viitor ea nu se va mai mulţumi cu această atitudine şi va încerca să fie şi conştiinţa practică a umanităţii. Dar această ambiţie duce la revoluţie. „Critica religiei se încheie cu concluzia că omul e fiinţa cea mai sfîntă pentru om, ea sfârşeşte cu imperativul categoric că toate lanţurile care fac din om o fiinţă degradată, umilită sau dispreţuită trebuiesc sfărâmate"[1]. Luther nu şi-a îndeplinit misiunea. N-a ştiut să realizeze eliberarea deplină a omului. El a încurajat pe cei puternici să exploateze pe cei slabî. Libertatea deplină nu poate fi cucerită decît prin revoluţie. Dar această revoluţie nu poate fi făcută decît de proletariat. De ce tocmai şi numai de către această clasă ? Marx răspunde: pentru că această clasă reprezintă un minimum de drepturi şi pentru că după ce va ajunge la putere, va realiza un maximum de avantaje. Nu va mai fi nimeni nemulţumit, pentru că sub stăpînirea proletariatului nu va mai fi nimeni care să aibă de revendicat vreun drept. Vedem dar câ interesele generale sînt legate de soarta proletariatului[2]. „Pentru că în proletariatul gata format este practic terminată desprinderea de orice uman, chiar şi de aparenţa de uman ţ pentru că fen condiţiile de viaţă ale proletariatului sînt întrunite toate condiţiile de viaţă ale societăţii actuale, ajunse la punctul culminant al inumanului Î pentru că **în** proletariat omul s-a pierdut pe şine însuşi, dar în acelaşi timp nu numai că a căpătat conştiinţa teoretică a acestei pierderi,

[1] **Citat de Masaryk, *op. cit.,* p. 538.**

[2] **In numele drepturilor generale ale societăţii, o clasă anumită poate sa revendica pentru ea conducerea generala.**

dar este şi direct silit să se revolte împotriva acestui inuman, împins fiind de mizerie •— această expresie practică a necesităţii — de mizeria absolut neîndurătoare, care nu mai . poate fi înlăturată, care nu mm poate fi înfrumuseţată — iată de ce proletariatul poate şi trebuie să se elibereze pe sine."[1]

Studiind mai de aproape realitatea socială a Germaniei Marx ajunge încă de pe cînd redacta ale Sale ***Deutsch-Franzo'sischen Jahrhăcher,*** să-şi pună întrebarea : riUnde vom găsi o modalitate sigură de emancipare a Germaniei?" Răspuns: „în constituirea unei clase a societăţii burgheze, care nu va fi propriu-zis o clasă a acestei societăţi, într-o clasă prin care va ii realizată emanciparea tuturor claselor, o clasă care va avea un caracter de universalitate din pricina suferinţelor sate 'universale, care nu va cere un drept special numai pentru ea... care nu-1 va cere în numele istoriei, **ci** în numele justiţiei, cate nu va voi să constituie o opoziţie particulară împotriva societăţii, ci să reprezinte toate opoziţiile, care s-ar putea manifesta împotriva statului german, în «firşit care nu va voi să se elibereze numai pe ea, ci să elibereze în acelaşi timp toate categoriile sociale. Această emancipare a societăţii prin acţiunea unei clase va fi realizată de proletariat."[1]

[1] **Marx, *Die heiiige Familie.* (K. Mari — F. Engels, Operev voi. 2, E.S.P.L.P., 195â, p. 40; B. ed.).**

[2] **J, Jaures, *Btades soclaiistes,* p. XLII şî XLVI, în această problemă: „Aş spune chiar că Marx. avea nevoie--de un prolatariat, cît mai deposedat şi mai sărac, pentru concepţia sa dialectică asupra istoriei. Pentru a reprezenta în dialectica hegeliană a lui Marx momentul omenesc, pentru a reprezenta însăşi ideea de umanitate, proletariatul trebuia să fie atît de lipsit de orice drept social, încît nimic să nu mai poată subzista în el, dqcţi umanitatea singură, care e infinită, şi la bine şi la rău. Aşaîni K. Marx şi-a reprezentat momentul modern al emancipării într-o transpunere hegeliană a creştinismului. După cum Dnnraezetii creştin s-a aplocat asupra oamenilor aflaţi Eh cea mai mare suferinţă pentru a »hlvfi omenirea *la* întregimea ei, după cum MIntui torul pentru a salva omenirea a trebuit să se coboare pini la acea sărăcie atît de aproape de animaliiate, proletariatul ă trebuit să fie lipsit de orice dreflt... pentru a se ridica, înălţînd toată umanitatea",**

Mai departe el insistă asupra acestei idei, precizînd-o: „Emanciparea germanilor este emanciparea omului. Creierul acestei emancipări va fi filozofia şi inima ei va fi proletariatul. Filozofia nu poate să se realizeze fără a elibera proletariatul, proletariatul nu poate să se elibereze fără a realiza filozofia."[1] Astfel se înlănţuie logic sistemul silogistic, graţie căruia, Marx, pornind de la religie şi filozofie, ajunge la o concepţie revoluţionară a clasei muncitoare.

Cu toate acestea, probabil nu numai evoluţia pur teoretică a sistemului său filozofic l-a adus la această concluzie. Fapte de ordin empiric, o serie de constatări şi experienţe, luate direct din realitatea înconjurătoare, l-au dus la acest rezultat. K. Marx e originar din .Renania. Pe la 1840, epocă în care începe să elaboreze teorii, filozofice, această provincie devine centrul industrial al Germaniei. Iau naştere aici un mare număr de fabrici în care lucrează un mare număr de muncitori, trăind cel mai adesea într-o stare de mizerie înspăimîntătoare. E acelaşi proletariat, care i-a impresionat pe Buret, Viilerme, Flora TrLstan, în Alsacia sau în nordul Franţei. K. Marx a fost profund zguduit de soarta acestei clase. Situaţia geografică a Renaniei, la frontiera franceză, uşurează comunicaţia şi aduce dincoace de Rin informaţii despre suferinţele proletariatului francez'. K. Kautsky insistă in special asupra rolului, pe care a putut să-1 joace originea renană a lui Marx şi a lui Engels în formarea concepţiei lor asupra proletariatului. „Condiţiile eliberării economice erau reali2ate în parte între anii 1830—1870. Evoluţia capitalistă şi aceea a clasei muncitoare erau destul de înaintate, metoda istorică destul de dezvoltată... Totuşi, într-o anumită regiune, toate aceste elemente se aflau integral reunite : în provinciile renane. Şi nu e o întîmplare că fondatorii acestor doctrine sînt originari din această regiune, aflată la confluenţa a trei influenţe : franceză, engleză şi germană."[1]

Ciţiva ani mai tîrziu, în epoca în care e exilat în Franţa, Marx se stabileşte la Paris, unde ia contact cu mediile socialiste şi cunoaşte începuturile mişcării muncitoreşti franceze. Proletariatul francez îi face o impresie profundă. în această epocă, scrie plin de admiraţie : „Trebuie să cunoşti cultura, setea de cunoştinţe, energia morală, neobosita dorinţa de progres a proletariatului francez şi englez, pentru a-ţi putea face o idee despre nobleţea umanitară a acestei mişcări socialiste."[2]

La Paris citeşte operele scriitorilor socialişti şi, în special, cele ale saint-simoniştiîor[3].

Mai tîrziu, mediile muncitoreşti, belgian şi englez, ii întăresc impresiile. In ceea ce îl priveşte pe Engels, instalat chiar din adolescenţă Ia Manchester ca şef al unei întreprinderi industriale, el asistă la mişcarea de organizare a trade-union-ismului, la strădaniile unui Owen şi a altora şi la revoluţia cartată.

Din această experienţă va rezulta cartea lui despre *Situaţia clasei muncitoare in Anglia.* Cartismul pare sTi ii produs. asupra lui o impresie deosebită'. în ceea ce priveşte teoriile pauperizării şi proletarizării creştinele, se pare — dacă e să dăm crezare lui Struve—

[1] încă In scrisorile sale către A. Ruge <18*) Mari vrea să realizeze „o Împăcare intre socialism şi ideologie, Intre realitatea! fiinţei umane şi existenţa sa teoretică* {A se vedea în această] privinţă Andler, op. *cit.,* p. 17).

[2] A se vedea despre aceasta, E. Hammacher, Dos *philosophi-ische und ockonomîsche* System dea *Marxi&mus,* ,p. 88, Berlin, 1908,1

[1] K. Kautsky, Die *Neue Zeit.* T. IV., p. 14. *Ct.* de asemeni W. Sumbart, *F, Engets,* 1605, p. 12. Peatru mai multe detalii asupra dezvoltării industriale a provinciei renane F. Mehring, Ge*•.chichte der deutschen Soziaidemokratie,* T. I., p. 57.

[2] *Lit. Nachtass* de Mehring. T. II, p. 185.

[3] Dintr-un articol scris cu ocazia unui congres nauacîtoiesc la Strasburg, se vede că Maxx cunoştea socialismul francez chiar înainte de a fi mers in Franţa. A se vedea tn această privinţă F. Mehring, *Geschichte der deutschen Soziaidemokratie,* T. I, p. 150. Cu ocazia cărţii lui L. von Stein asupra mişcării muncitoreşti în Franţa, el face o dare de seamă, care dovedeşte' acelaşi lucru. A se vedea: *Ui. Nachlass,* II, p. 242.

* Engles a fost cltvo timp corespondentul pentru Germania al ziarului cartist *The Northern Star.* Se pare că a cunoscut de aproape pe Lowett. A se vedea: M. Beer, Geschichte *doi* SoefcUîsmUB *in England,* p. 408. Cf. de asemeni Th. Rothstein, *Verkunder des Klassenkampies vor Marx* tn Neue *Zeit,* T. XXVI,"1908.

că ele „erau, in prima jumătate a secolului al XlX-lea : o simplă constatare a faptelor".

Toate aceste fenomene se reflectau direct în conştiinţa reformatorilor sociali, făcind din ea oglinda momentului istoric. Engels arată foarte bine acest lucru, spunând: „Socialismul contemporan nu este altceva decît reflectarea în gîndire a acestui conflict real, dintre capital şi muncă, oglindirea lui. în primul rind în mintea clasei care suferă direct de pe urma lui, a clasei muncitoare."[1]

Astfel, înlănţuirea logica a ideilor pe de o parte, şi constatarea faptelor pe de alta, tind concomitent sa determine la Marx şi Engles concepţia revoluţionara a clasei. Dar pentru ca această teorie să fie mai bine fundamentată, era nevoie de o definiţie care să despartă mai clar lumea burgheză de lumea muncitorească, care să facă să se vadă caracterele specifice şi ireductibile ale acestor grupări sociale, care să împiedice orice compromis de coaliţie intre proletariat şi Orice altă clasă socială.

Care sînt, după Marx, trăsăturile specifice ale unei clase ? Cu toate că a încercat adesea să rezolve problema şd cu toate că şi-a pus în mod special întrebarea în capitolul 52 al celui de al treilea volum al *Capitalului,* Marx nu a dat nicăieri un răspuns general, filozofic[3]. Dar dacă nu a ajuns niciodată să definească conceptul filozofic al „clasei", a reuşit el, cel puţin, să stabilească criteriul distinctiv Intre cele două dase care îi interesate: burghezia şi proletariatul, între care există un antagonism social ?

Am văzut mai sus, că secolul al XVIII-lea nu avea încă o idee clară despre clasele sociale şi despre luptele care le divizau. înainte de revoluţia franceză, deo^sebirea se făcea după criteriul profesional şi cîte o

* P. Engels, *Anti-Dährmg,* p. 2*7. (K. Mari - F. Engels* Opere, voi. 20, ed. cit., p. 264, n.ed.). *U,* v, Stein Scrie în altă parte acelati lucru: „Proletariatul ne sileşte să ridicăm anumite constatări de fapt la rangul de teorii ştiinţifice* j *Geschichte* tf. 4oz. *Bewcgung in Prankreich, p.* 13.

[2] Ch. Aniuer, *Intiod. et CommenlaÎTe au* „Moniiesfe *communiste",* 1922, p. 65.

dată după gradul de bogăţie sau după însemnătatea venitului. Câţiva autori din secolul al XlX-lea au început totuşi să întrevadă principiile care mai tîrziu 11 vor duce pe Marx la clasificarea sa. La fel, pretinsa distincţie între clase a lui Marat, citată de teoreticianul marxist H. Cunow, nu ni se pare că se deosebeşte de celelalte concepţii ale secolului al XVIII-lea[1].

Guizot, care nu era nici pe departe socialist, pare lotuşi să se apropie cel mai mult de concepţia marxistă. Şi el concepe istoria în mod realist şi brutal. Marea revoluţie îi apare ca o luptă între clase : „Revoluţia a fost un război, un adevărat război, ca acelea care pun în primejdie două popoare şi cu care sinteza obişnuiţi. Timp de treisprezece secole în Franţa au existat două popoare, cel învingător şi cel învins..., istoria noastră este istoria acestei lupte, în zilele noastre s-a dat lupta; ea s-a nu-" mit revoluţie."[2] Guizot nu vorbeşte decît de războiul între feudalitate şi burghezie. Mai mult, el nu concepea aceasta luptă decit sub aspectul ei politic, nu şi sub aspectul ei economic, social sau chiar etnic.

Ceea ce îl deosebeşte pe Marx de aceşti autori e îaptul că definiţia lui asupra claselor sociale se bazează pe un criteriu mult mai clar. E vorba de rolul pe care îl joacă clasele sociale în producţia economică şi tie relaţiile care le impun acest rol. Iată noutatea[3]. In această privinţă un singur autor, Lorenz von Stein, poate fi considerat drept precursor al lui Marx. Nu şecunoaşte cu precizie influenţa pe care a exercitat-o el asupra Iui Marx. Un lucru e sigur : Marx SI cunoştea înainte de exiliul său în Franţa, căci vorbeşte de eî- în

* H. Cunow, *Die Masxsche Geschichte-, Gesellschaitş- und Staatstheode. Qmndzäge* der *Merxschw Şoziotogie,* Berlin, 1921, T. H, p. 51—53.

[3] Citat de W. Simkowitch, *l&* mqrxjsme *contre* ie *socialisme, p.* 191.

[3] Cu toate acestea i se neagă prioritatea. Un anarhist rus;' Cerkesov, il acuzase că a plagiat *Manifestul comunist* după o broşură anterioară a lui V. Considerant. A se vedea în această privinţă : K. Kautsky, *Dos Kammunistische Maniiest, eln Plagiat,* Nr. 3, T. II, 1906, p. 698.

polemica cu K. Griin, publicată în *Das Westphăiische Dampiboot* (1847) sub titlul *Ober die Geschichtsschreibung des wahren Sozialismus**. în acest articol, el lasă să se creadă că cunoaşte deja doctrina franceză, că îl corectează pe Stein şt că e departe de a-l considera un precursor al său[1]. Cartea lui L. von Stein Der *Sozialismus und Kommunismus der heutigen Frankreich* este prima încercare de a alcătui o istorie a clasei muncitoare din Franța. în primul, capitol, intitulat *Proletariatul,* el se sileşte să definească trăsăturile specifice ale acestei clase. începe prezentîndu-se pe sine ca pe un aliat al burgheziei, la început, de care după 1789, se desparte, înțelegind ca interesele muncitorilor sînt diferite de ale burgheziei. L. von Stein face primul distincția devenită necesară între săraci şi proletari. Bogații şi săracii au existat întotdeauna, dar proletariatul este o formație relativ recentă „care poate fi chiar considerată un element primejdios, primejdios prin numărul şi prin conştiința unității sale de clasă, prin curajul sau, de ațîtea ori pus la încercare, primejdios prin sentimentul că datorită revoluției poate să-şi atingă scopul şi să-şi realizeze planurile."[3]

* **Mihai Ralea se referă la textul Karl Griin:** *Mişcarea socială în Fran(a si în Belgia* **(Dannstadt, 1845) sau** *Istoriogralia adevăratului socialism,* **singurul pubUcat de Marx** *tn Das WeslphSIische Dampiboot şi* **care reprezintă capitolul IV din partea Il-a a** *Ideologlet* **germane, tn această carte, pe care Ralea nu avea cum să o cunoască (ea a fost tipărită integral pentru Intiia oară în 1932) atunci cînd îşi redacta teza, numele lui Lorenz von Slein este frecvent citat. Opinia lui Marx despre Stein nu va fi pjea favorabilă, dacă ar fi sâ judecăm după următorul pasaj : „Stein înşiră fără sens, în trihotomii rigide îmbrăcate cu cîteva categorii hegeliene,** tot **ceea** ce e **mai trivial." (u. ed.)**

[1] **Cei caare a adus** *tea* **mai multă lumină în această problemă e** Peter **V. Struve, Zur** *Entwichiungsgeschicbte des* **wissen.** Soz**/a/jsmus, Neue** *Zeit,* **T. XV, p. 228—235; Gustav Mayer, F.** *Engels,* **p. U3j E. Hammacher, op.** *cit.,* **p. 862; Bela Foldes,** *Bemerkungen zu den Problem L. Stein — K. Marx.* **Jahrbuch Natlon.** *Oeck. und Statislik,* **12, T. 102, 1914.**

[3] **L, v. Stein, op.** *cil.,* **p. 9. Cf. şi E. Grunfeld.** *L. von Stein und* **tfie GeseHscho/rs/ehre, Jena, 1&10; şi F. Oppenheimer,** *System der Soziologie,* **1922, p. 50 şi urm.**

Deoarece această noțiune constituie centrul în jurulcăruia gravitează întreaga sa doctrină revoluționară; K. Marx insistă asupra ei mult mai mult decît sociali?* tii anteriori dindu-i o mare dezvoltare. După el, o cla* s⊲ in general şi proletariatul în special se defineşte mai întîi prin rolul său economic. Burghezia, de exempiu, serveşte un anumit mod de producție. Existența **şi-**puterea sa economică se explică prin noțiunea „plusvalorii", adică a diferenței dintre valoarea muncit necesare pentru fabricarea unui obiect şi prețul aceluiaşi obiect pe piață, Dimpotrivă, proletariatul se caracterizează prin necesitatea în care se găseşte de a-şi vinde munca pe un preț redus. Pentru a demonstra mai bine deosebirea fundamentală dintre cele două clase, K. Marx avea nevoie de o bază teoretica mai largă. El a fost nevoit să adopte o teorie deja schițată de Ricardo şi Adam Smith: teoria *valorii-muncă.* Aşezînd munca la baza valorii economice, el a putut dovedi cu uşurință că muncitorul este frustrat de acea diferență dintre prețul orelor de muncă necesară fabricării ,unui obiect şi prețul cu care vinde capitalistul acelaşi obiect pe piață. Va fi proletar oricine nu va primi produsul, întreg al muncii sale. Exagerînd mult ideea lui Ricardo, Marx a făcut din ea fundamentul teoretic al existenfiei proletariatului. *Valoarea muncă* a devenit slujitoarea credincioasă a construcției abstracte a clasei revoluționare. ,

în afara acestor, două clase, în *Manifestul comunist **ra*** si în Op/sprezece Brumar, K. Marx mai distinge şi „nobilimea feudală", care trăieşte din renta funciară. Pe lingă aceste trei mari clase, liderul socialismului ştiințific, nu prea consecvent în această privință, mai remarca existența cîtorva clase intermediare: burghezia cuprinde marea şi mica burghezie : marea burghezie cuprinde la rîndul ei pe financiari şi industriaşi[1].* Clasa țărăneasca cuprinde țărani bogați, mai aproape de bur-

[1] **K. Marx,** *Der achtzehnte Brumaire,* **4-e edit, p. 40;** *Le Ma. micele communisie,* **trad. Ch. Andler.p. 20—21,** *La lutte* **des c/asaes en** *France,* **şi mai ales Dos** *Eiend dei Philosophie,* **p. 130. ti. şi F. Engels,** *Anti-Diihi'mg,* **p. 303.** '

ghezie, şi ţărani săraci, mai aproape de proletariat*. Din-aceste numeroase clasificări rezultă că obiecţia adusă lui Marx că nu ar distinge decit două clase, burghezia şi proletariatul, în timp ce complexitatea vieţii sociale cuprinde mai multe, este departe de a fi întemeiată[2]. Marx, de fapt, voia să spună că marea bătălie **se** dă numai între două clase, celelalte raliindu-se uneia sau alteia dintre tabere.

Pentru Marx nu participă la luptă decit proletariatul şt burghezia, fiindcă numai aceste clase au conştiinţa rolului economic pe care il joacă, şi a puterii lor. Numai membrii acestor clase sînt uniţi printr-o solidaritate conştientă. Ceilalţi nu prezintă nici un grad de coeziune. Ţăranii, de exemplu: „nu sînt o clasă dezvoltată în întregime, pentru că nu e de ajuns să adunăm oamenii de aceeaşi condiţie ca pe cartofi în saci. Deoarece identitatea intereselor nu a dat naştere nici unei organizaţii politice a ţăranilor ei nu formează în acest sens o clasă."[3]

Avînd conştiinţa intereselor lor, proletarii, ca şi burghezia, vor desfăşura o acţiune'consecventă : „şi aceasta acţiune nu este decît reflexul provocat în ei de acţiunile prealabile ale mediului material şi social în care au trăit. Astfel, pe măsură ce clasa muncitoare profită de ameliorarea situaţiei economice, ea devine conştientă şi de mişcarea ascendentă prin care pătrunde masiv în straturile sociale superioare, despririzîndu-se în acelaşi timp de clasele lovite de o moarte economică şi această conştiinţă devine colectivă şi organizatoare."[4]

Solidaritatea tuturor membrilor unei clase în faţa intereselor comune determină treptat o anumită ***ideologie de clasă.*** Credincios materialismului istoric, Marx

[1] **Asupra ţăranilor consideraţi ca clasă sociala, a se vedea: Der** *deutsche Bauernkrieg,* **3-e ed. p. 22** *j* **K. Marr,** *Deutxhrand* **om,** *Vorabend* **der** *Revolution* ***VOR*** *1846,* **articol publicat în** *New-York* **Tribune, sept. 1851. A se vedea de asemenea** *Revolution und Konterrevolution* **(in Deutscbland), 3-e ed., p.** *10.*

[2] **Masarvk, Die** *philosophischen und aoziologischen Grundlagen dea Harxiamus,* **p. 22-T-231 Cuaov, op. c/l., T. II, p. 75.**

[3] **Ch. Andler, Co/BmenfoiVe, p. 5.**

[4] *Ibid.,* **p. 84.**

a considerat întotdeauna că infrastructura economică determină o anumită suprastructură ideologică si morală. Interesele egoiste de clasă vor constitui încetul cu încetul „un egoism colectiv" care îşi creează o optica ***specială*** în toate problemele.

Acest egoism de clasă se reflectă în toate domeniile, chiar şi în artă şi ştiinţe. F. Engels merge pînă acolo încît pretinde că fiecare clasă posedă o teorie a cunoaşterii care îi este proprie[1]. Marx exprimă clar influenţa interesului de clasă asupra ideologiei claselor, cînd scrie: „Pe diferitele forme de proprietate, pe condiţiile sociale de existenţă, se ridică o întreagă suprastructură de sentimente, de iluzii, de mentalităţi şi de concepţii despre lume, diferite şi caracteristice. întreaga clasă le creează şi le modelează pe baza condiţiilor ei materiale şi a relaţiilor sociale corespunzătoare."[2] F. Engels susţine acelaşi lucru în privinţa originii şi formării moralei, care nu este nici ea decît un produs al logicii de clasă; „în realitate, fiecare clasă, ba chiar fiecare profesiune îşi are morala ei proprie, pe care o violează ori de cîte ori o poate face fără riscul unei pedepse,.. ."[3]

Dacă aruncăm o privire retrospectivă asupra istoriei, această mentalitate de clasă ne apare şi mai evidentă. Cind nobilimea feudală domina viaţa socială şi economică a evului mediu, această clasă impunea peste **tot** obiceiuri patriarhale şi cavalereşti. K. Marx zugrăveşte un emoţionant tablou al sentimentelor feudale, în *Manifestul comuniisl.** Cînd dominaţia capitalistă începe să se extindă, asistăm şi la o revoluţie a sentimentelor. Caracterul idilic al vechiului mod de viaţă dispare. Capitalismul mercantilizează totul. Oamenii, care exercitau profesiuni liberale, artistul, sa-

[1] **F. Engels, Feuer&ach, p. 15 (e vorba de lucrarea** ***Ludwing Feuerbach şi stîrşitul tilozoliei clasice germane,*** **n, ed.) Cf. Tugan Baranowsky, op. cit., p. 116.**

*** K. Marx, *18 Brumaire,* 4-e ed-, p. 34 (v. Marx - Engels, Opere, ed. cit., voi. 8, p. 145, *n.* ed.).**

[3] **F. Engels, JFeuerbach, p. 34—35 (v. Marx-Engels, *Opere,* ed. cit., voi. 21, p. 289, n. ed.).**

*** Manifeste communisfe, nr, 6 şî 7.**

vântul, medicul devin simpli salariaţi. Atelierul, corporaţia patriarhală cedează locul raporturilor severe dintre patroni şi lucrători. Ţăranul nu mai este legat de pămînţ, dar este exploatat fără milă de cămătari. Totul depinde de ban. Este domnia celui mai josnic materialism. Astfel burghezia dă naştere unei ideologii mercantile[1]-.

Această definiţie a noţiunii de clasă, considerată pînă aci sub aspectul ei ***static,*** se află. completată în opera lui Marx, prin consideraţii de ordin ***istoric, evolutiv*** privind formarea şi transformarea claselor.

F. Engels, care a completat în această privinţă concepţiile lui Marx ne descrie formarea claselor în epoca imediat următoare regimului familial, patriarhal. După el, grupările de cuceritori reducînd la sclavie popoarele cucerite, formează clasele superioare, în timp ce învinşii constituie clasele inferioare. Diferenţierea în clase sociale mai poate să se îndeplinească şi printr-un proces economic în interiorul aceleiaşi grupări. Cei care dintr-un motiv sau altul au reuşit să pună stăpînire pe cele mai bune mijloace de producţie, au reuşit în consecinţă să-i exploateze pe ceilalţi. Engels încearcă în lumina informaţiilor etnografice aduse de L. H. Morgan sau H. Spencer, să justifice aceste afirmaţii: .„Faptele noi au impus o nouă cercetare a întregii istorii anterioare, şi. atunci s-a văzut că întreaga istorie anterioară, cu excepţia stărilor primitive, a fost ***istoria unor lupte de clasă,*** că aceste clase sociale în luptă unele cu altele sînt de fiecare dată produsul relaţiilor de producţie şi de schimb, într-un cuvînt al relaţiilor economice din epoca respectivă..."[2]

Prima diferenţiere de clasă, în societăţile primitive, pare să fi avut o origine şi mai jalnică. „Interesele cele mai josnice : lăcomia ordinară, setea grosolană de plăceri, rapacitatea murdară, jefuirea egoistă a averii co-

[1] **Ch. Andler, Commencofre, p. 85, şi urm., crede că In această privinţă Man daloreşte mult lui Pecqueur, care In** *Interels* **du commerce remarcase înaintea hii Marx acest fenomen.**

[2] **F. Engles, Du** *socialisme utopique au socialisme scientiiique,* **p. 26 (v. K. Marx-F. Engels, Opere, voi. 19, p. 214, n. ed.).**

mune :— iată cum s-a inaugurat societatea nouă, civilizată, societatea împărţită în clase; mijloacele cele mai mîrşave — furtul, silnicia, perfidia, trădarea •— subminează vechea societate, gentilică, fără clase, ducînd-o la prăbuşire. Cît despre noua societate, în tot timpul celor 2500 de ani de cînd există, ea n-a fost niciodată altceva decît dezvoltarea unei mici minorităţi pe seama exploatării şi asupririi marii majorităţi..."[1] In ***Anti-Duhring*** el se arată mai puţin pesimist şi găseşte o explicare mai sociologică. Diviziunea muncii trebuia în mod necesar să acorde unora o muncă mai uşoară decît celorlaţi[2]. Dar diviziunea muncii depinde la rîndul ei de formele pe care le ia producţia în difertile epoci. Pe măsură ce modul de producţie se transformă, raporturile dintre clase se schimbă şi ele[3].

K. Marx, de asemeni, începe ***Manifestul comunist*** cu această declaraţie: „Istoria tuturor societăţilor de pînă azi este istoria luptei de clasă. Omul liber şi sclavul, patricianul şi plebeul, nobilul şi iobagul, meşterul şi calfa, într-un cuvînt asupritori şi asupriţi, se aflau într-un permanent antagonism, duceau o luptă neîntreruptă cînd ascunsă, cînd făţişă, o luptă care de fiecare dată se sfîrşea printr-o prefacere revoluţionară a întregii societăţi sau prin pieirea claselor aflate în lupta.'" în altă parte Engels face o impresionantă descriere a acestor, lupte, începînd din antichitate, trecînd prin evul mediu, şi pînă în epoca contemporană, epoca formării proletariatului.

După apariţia capitalismului industrial, proletariatul îSt face şi el intrarea, timid, pe scena istoriei. Clasă recent constituită, proletariatul se dezvoltă progresiv, în etape, căpătînd treptat conştiinţa unităţii şi puterii sa^ le. După ce au arătat originea luptei de clasă, Marx şi

[1] **F. Engels,** *Ursprung der Familie,* **p. 92 (v. K. Maix — F. Engels, Opere, voi. 21, 97, n. ed.). a. Hammacher, op.** *cil.,* **p. 1&7.**

[2] **F. Engels,** *Anti-Duhring,* **p. 303—304. Cf. H. Cunow,** *op- cit.,* **T. II, p. 56.**

•[3] **F. Ertgles,** *ibid.,* **aceeaşi pagină.**

[4] **F. Engels şi K. Marx, Manifeste communjsfe, trad. Andler, p. 20.**

Engels ne vor descrie formarea proletariatului şi lupte'le pe care acesta va trebui să le dea.

La început proletariatul nu formează decit ,*mase răzleţe" de muncitori expropiaţi de micul lor capital şi abandonaţi exploatării salariate, sau mizerieL Izolaţi unul de altul, ei luptă individual cum pot şi nu au conştiinţa solidarităţii, care ar putea să-i unească. Marx distinge două faze în evoluţia proletariatului. In prima fază, proletariatul formează ***„o clasă faţă de capital",*** în cealaltă „o claisă pentru sine" : „Condiţiile economice au transformat mai întîi masa populaţiei în muncitori. Dominaţia capitalului i-a făurit acestei mase o situaţie comună, interese comune. Astfel această masă a şi ajuns Să fie o clasă faţă de capital, dar nu încă o clasă pentru sine însăşi."[1] Un fenomen analog se observă în constituirea burgheziei ca clasă. Se pot distinge de la început două faze: „O fază în care s-a constituit ca clasă în condiţiile dominaţiei feudalismului şi a monarhiei absolute şi o fază în care, fiind constituită ca clasă, ea a răsturnat feudalismul şi monaihia pentru a transforma vechea societate într-o societate burgheză. Prima dintre aceste faze a fost cea mai lungă şi a cerut cele mai mari eforturi."[1]

în prima sa fază de dezvoltare, proletariatul reacţionează prin acţiuni izolate, locale, violente. E epoca distrugerii maşinilor, a incendierii fabricilor, a asasinării patronilor. Puţin mai tîrziu violenţele sînt comise de grupuri mai numeroase, luînd un caracter de răzmeriţă, în răzvrătirea lor împotriva asupririi, proletarii se aliază cu elementul burghez înaintat, radical, şi fac revoluţii în folosul acestuia. „După cum acţiunea politică a prostimii a fost să meargă mai întîi alături de nobili şi să se lupte pentru scopurile, pe care aceştia le impuneau, tot astfel proletariatul nu este în stare de o acţiune politică colectivă... El intră în partidele politice, create de burghezie, alcătuieşte gloata răscoalelor, în timp ce burghezia'furnizează cadrele de conducere. Victoriile ciştigate de proletriat nu instalează la putere decît o burghezie, a cărei trădare devine evidentă chiar din ziua victoriei."[1] Aşa s-a întîmplat fn 1830 şi 1848.... zilele revoluţiei de la 1848 sînt însuşi tipul acestei înfrângeri, destinate oricărei clase muncitoare destul de curajoase pentru a se lua la trîntă cu o burghezie, de la care mai avea încă de învăţat."[2]

Dar încetul cu încetul proletariatul intră în a doua fază, în care devine o clasă pentru sine. Această fază constituie epoca coaliţiilor. Era sindicalismului începe. Istoria trade-union-ismului englez în această epocă ne arată că muncitorii începeau să-şi strîngă rândurile şi să se solidarizeze în faţa exploatării patronilor. Grevele devin mai generale şi mai puternice. Asociaţiile locale fuzionează constituindu-se asociaţii regionale, asociaţii, care, la rîndul lor, devin asociaţii naţionale. Se citează o încercare de acest fel în Anglia, în 1830. Separaţi din motive de concurenţă, persecutaţi de patroni, hăituiţi de diferite legi Împotriva coaliţiei, muncitorii au întâmpinat multe dificultăţi şi au suferit multe înfrîngeri înainte de a se organiza într-un corp conştient şi unificat[3].

După ce s-a grupat într-o organizaţie unică şi puternică, elanul contestatar al proletariatului nu va mai cunoaşte limite, şi lupta se va da pe teren politic. Cucerirea puterii guvernamentale de la înălţimea căreia se poate realiza modul de producţie comunist este prima datorie a acestei clase. Clasa muncitoare se organizează în partid politic şi începe lupta împotriva elementelor burgheze, Cînd va trebui să dea ea atacul decisiv ?

Atîta timp cît proletariatul nu va fi în majoritate şi perfect organizat într-o ţară, înseamnă că procesul sociologic determinant n-a fost încă încheiat, şi că nici capitalismul nu şi-a terminat încă misiunea, că luptă încă împotriva diferitelor elemente feudale sau împo-

[1] ***Dos Elend der Philosophie, p.*** **180 (K. Marx — P. Engels, Opere, voi. 4, p. 177, n. ed.); cf. E. Hamroacher, op. *cit,,* p. 185; Tugan Baimnovslcy, *op. cit.,* p. 23.**

[2] ***Ibid.,* p. 180 *(ibid.,* p. 178, n. ed.).**

*** Ch. Andler, *Commentaire,* p. 118, cf. H. Cunow, T. II, p. 64.**

[2] ***Ibid.,* p. 110.**

[3] **K. Maxx, Dos Elend der *Philosophie,* p. 179.**

triva burgheziei din alte ţări. In această fază, datoria cea mal imperioasă a proletariatului este de a întreţine şi a învenina aceste disensiuni pentru a grăbi decăderea burgheziei. în unele cazuri, el poate să încheie-chiar alianţe cu clasele mai înaintate pentru a obţine anumite avantaje şi a realiza unele puncte din programul său.

Oînd îşi oferă concursul, proletariatul trebuie să ceară în prealabil avantaje sigure, care îi vor întări şi mai mult poziţia. Altfel riscă să fie trădat şi îndepărtat de Ia putere, aşa cum s-a mai întîmplat[1].

Iată construcţia logică, prin care K. Marx a ajuns la fundamentarea teoriei sale revoluţionare : existenţa unui organ revoluţionar, a unei clase, câre reprezintă' transformarea integrală a societăţii. El a început prin a cere o aplicare practică a filozofiei hegeliene. A cŞre aplicarea practică înseamnă a preconiza acţiunea. Dar nu se poate acţiona, fără un organ care să susţină acţiunea. Inspirat în timpul exiliului său de sociâlismui francez şi de mişcarea muncitorească engleză din vremea cartismului, el a găsit acest organ în proletariat. Gu ajutorul teoriei valorii-muncă, reuşeşte să definească şi să justifice existenţa acestei clase în mod static. Cu ajutorul materialismului istoric, îi dă o existenţă si o justificare *dinamică* : întreaga istorie nu este decît o luptă între clase.

Dacă e aşa, se poate susţine că toate teoriile auxiliare, ca valoarea-muncă, materialismul istoric, teoria crizelor, concentrarea capitalului şi proletarizarea crescîndă, toate, au fost elaborate ulterior, pentru a justifica şi servi construcţia noţiunii centrale a marxismului, — sistem înainte de toate militant şi politic — care este dovada existenţei unei clase revoluţionare.

II

După ce a încheiat construcţia teoretică a clasei revoluţionare, K. Marx trebuia să-i traseze acestei clase o

[1] K. Man, *Die Klassenkämpte in Frankreicb,* p. 89.

linie de conduită, să-i îndrume paşii. Această parte a doctrinei sale cuprinde două teorii fundamentale : teoria asupra ***revoluţiei s&cktle,*** adică modul în care proletariatul trebuie să pună mîna pe putere şi teoria asupra ***dictaturii- proletariatului,*** adică modul socialist de guvernare în epoca de tranziţie, cuprinsă între ultimele rămăşiţe ale economiei capitaliste şi începuturile economiei comuniste.

Felul în care muncitorii trebuie să dea lupta şi să cucerească puterea este prezentat de K. Marx în mod destul •; de contradictoriu. Texte diferite, corespunzătoare unor epoci diferite din cariera sa revoluţionară,' se ciocnesc şi se contrazic. într-adevăr, liderul socialismului ştiinţific a întrebuinţat cînd o metodă evoluţionistă, în care preconiza respectul faţă de condiţiile economice ale momentului istoric, concepţie exprimată din butada sa mine cunoscută : „O revoluţie nu se ***face",*** cînd o metodă blanquistă, ca atunci cînd declară, de exemplu, necesitatea „revoluţiei permanente" sau a prăbuşirii catastrofale. Această ultimă metodă se găseşte într-o serie de texte, pe care le-am putea situa aproape exclusiv într-o epocă anterioară anului 1850. Se găsesc în articolele sale publicate în ***Deutsch-Franzosischen Jahrbucher*** (reproduse în Das Jiterarische ***Nachlass*** de F. Mehring), în ***Anti-Proudhon,*** în ManifesruJ ***comunist*** şi în cîteva pasaje din ***Luptele de clasă în Franţa 1848—1850,*** dar mai ales în ***Circulara Federaţiei Comuniste din Londra,*** adresată federaţiilor comuniste din Germania (tipărită în ***Dezvăluiri asupra procesului comuniştilor de la Colonia).*** Toate aceste texte sînt anterioare anului 1850.

Deziluziile produse de insuccesul revoluţiei de la 1848 în Franţa şi în Germania par. să fi avut o influenţă decisivă asupra concepţiilor sale revoluţionare. După această dată întreaga sa atitudine — atitudine împotriva partidului Willich-Schapper sau împotriva lui Bakunin, între altele — ca şi toate scrierile sale poartă: pecetea unei concepii evoluţioniste, deterministe; antiblanquiste. Părerile sale în această privinţă sînt ex-

puse în ***Capitalul,*** în ***Comuna din*** Î870[1], în corespondenţa sa cu Engels sau cu alţii, în articolele sale din ***New-York Daily Tribune*** şi, mai ales, ***în*** ultima profesiune de credinţă **a** lui F. Engers exprimată In prefaţa, pe oare a trebuit să o scrie în 1892', pentru o ediţie a ***Luptele de clasă In Franţa*** de Marx[3]. Concepţia marxistă asupra revoluţiei sociale prezintă un vizibil dualism, observaţie făcută dealtfel de un mare număr de comentatori moderni. In prima fază ideile revoluţionare ale Iui Marx sînt acelea ale blanquismului celui mai naiv. Conspiraţia, încăierările, „putchismul" sînt mijloacele pe care le preconizează. Pînă pe la 1850, atît Marx cît şi Engels nu visează decît revoluţii înfăptuite conform principiilor babouviste sau blanquiste: „Fără revoluţie nici nu se poate concepe socialismul"[3]. Ei formulează dilema : „luptă sau moarte, mizerie socială sau neant"[4]. Ei îşi închipuie că mai ales astfel se deosebesc de utopişti. „în timp ce în felul acesta ***utopia, socialismul doctrinar,*** care subordonează întreaga mişcare unuia dintre momentele ei şi care înlocuieşte producţia socială, colectivă, cu activitatea cerebrală a pedantului izolat, înlăturînd în fantezia lui înainte de toate, prin artificii mici sau sentimentalisme mari, lupta revoluţionară a claselor, cu toate manifestările ei necesare; ţn timp ce acest socialism doctrinar, care în fond nu face decît să. idealizeze societatea actuală, să reproducă o imagine a ei fără umbre şi vrea să-şi înfăptuiască idealul lui împotriva realităţii acestei societăţi; în timp ce ***acest*** socialism este cedat de proletariat micii burghezii, iar lupta diferiţilor şefi socialişti între ei face ca fiecare dintre aşa-zisele sisteme să apară ca o promovare plină de pretenţii a uneia dintre treptele de tranziţie ale revoluţiei sociale în opoziţie cu cealalată ***proletariatul*** se strînge tot mai mult în jurul ***socialismului revoluţionar,*** în jurul comunismuluj, pe care burghezia însăşi 1-a botezat cu numele de Blanqui. Acest socialism este ***declanşarea unei revoluţii neîntrerupte,*** este ***dictatura*** de clasă a proletariatului ca treaptă de tranziţie necesară pentru ***lichidarea deosebirilor de clasă în general.."***[1]

E. Bernistein arată că în ***Manifestul comunist*** singurul socialist utopic, de care vorbeşte cu respect Marx, este Babeuf, tocmai din cauza revoluţionarismului său. Cit despre Blanqui, el este — spune Marx — singurul socialist francez din epoca respectivă[3]. In aceeaşi ordine de idei, el scrie: „Entuziasmul revoluţionar nu trebuie să se stingă îndată după victorie, Dimpotrivă, acest entuziasm trebuie menţinut cît mai mult timp posibil. Departe de a stăvili aşa-zisele excese, exemplele răzbunării populare împotriva indivizilor şi a mişcărilor detestate, de care se leagă amintiri dureroase, trebuie să fie nu numai îngăduite, ci chiar încurajate şi dirijate."[1] S-ar părea că vorbeşte Babeuf. Engels crede chiar că violenţa şi furia poporului în viitoarea revoluţie vor fi mai mari decît în 1789.[4]

[1] Capitol din lucrarea 1-uî Marx, *Războiul civil din Franţa;* Comuna din Paris a fost instaurată *la* 18 martie 1871 (n. ed.).

- * Prefaţa]ui Engels a fost scrisă in martie 1895 şi ou în 1892 <n, ed.).

[2] Engels, oare a fost mult timp considerat, nu fără ironie, ca „omul cum se cade" (Der gute Menscn) (Sombart) a avut o însemnătate mai mare decît s-a crezut în elaborarea operei marxiste. Fără a vorbi de primele schiţe ale *Maniiestului,* unde importanta contribuţie a Iui Engels este evidentă, şi de un mare număr de articole scrise împreună, chiar *Capitalul* a fost redactat cu colaborarea sa. Mant a declarat !n multe dio scrisorile sale,. că nu au existat probleme în care ei să nu fi fost de acord. Această afirmaţie este de mare importanţă, dat fiind caracterul ambiţios şi dominator al Iui Marx, oare 1-a făcut şă se certe cu toţi prietenii sau colaboratorii săi. A se vedea hi această privinţă magistratul studiu al tui G. Mayer, *F. Engels, Bine Biographie,* Berlin, 1021 sau Mehring. K. Marx, Bl. 1918. Noi nu am consacrat un capitol exclusiv lui Engels, pentru că colaborarea între cei doi prieteni a fost atît de strlnsă Încît e greu de delimitat contribuţia unuia şf a celuilalt.

[3] *Ut. Nachlass* de Mehring, I, II, p. 59.

[4] Marx, Pas *Elend der Philosophie, p.* 178.

» Marx, *Die Klaasenkămpte,* p. 94-95 (v. Marx - Engels, Opere, voi. 7, p. 92—93, n. ed.).

[2] Bernstein, op. *cit.,*

3 Ansprdcfte der *Zenlral BehOrde an der Bund vom Marx* 1850, Anhang *den Enthiillungen liber den Kolner Kom.-Prozess,* Zftrieh,

« t/t. *Nachlass, p.* 394, 411, 470 şi *Lage d. Arb. England,* 298.

Convinşi de utilitatea exclusivă a revoluţiei, atit Marx cît şi Engels se pronunţă împotriva oricărei tentative de aplanare a conflictului social. Ei consideră primejdioase aceste paleative. Foarte mult timp principiul :„cu cît va merge mai rău cu atît va fi mai bine" ***(Je schlimmer desto besser)*** a constituit convingerea intimă a lui Marx. Din acest motiv îl vedem ridicindu-se împotriva „legii celor zece ore", pe care o găseşte reacţionară şi contrară drumului către progres.[1] în 1849, cu ocazia unui discurs, pe care l-a ţinut la Bruxelles, el se declară ân favoarea liberului schimb, care va scoate şi mai bine în evidenţă viciile liberalismului şi ale luptelor de clasă, grăbind astfel revoluţia socială : „revoluţionar numai în acest sens, domnilor, voi vota pentru liberul schimb."[2]

în timpul revoluţiei de la 1848 din Germania, Marx şi Engels au jucat un rol însemnat. Ei revin din Anglia şi scot la Colonia un ziar, Neue ***Rheinische Zei'tung.***

Citim în acest ziar: „Terenul nostru hu este terenul dreptului, terenul legal, ci terenul revoluţionar."[3] Sau într-un alt articol: „...acest canibalism al contra-revoluţiei va convinge popoarele ca nu există decît un singur mijloc de a scurta, a simplifica şi a localiza cumplitele chinuri ale agoniei vechii societăţi şi sîngeroasele dureri de facere ale celei noi, că nu există decît un singur mijloc : teroarea revoluţionară."[4]

Acest fel. de revoluţie nu va înceta să existe decît „prin instaurarea unei ordini în care să nu mai existe nici clase şi nici antagonismul dintre clase, evoluţiile sociale vor înceta să mai fie revoluţii politice."[5]

Această concepţie exclusiv blanquistă a revoluţiei nu-l preocupă pe Marx, decît în tinereţe. Imediat după înfrîngerea revoluţiei de la 1848, el o găseşte prea simplistă şi adoptă' alta. ***Circulara Federaţiei*** comun/s. ie din Londra,'adresată federaţiilor din Germania, conţine cea de-a două concepţie asupra revoluţiei.*

*** *Lit Nachlass,* II, p. 76, 282; Cf. Haromacher, op. *cit.,* p. 91—92.**

[2] *Lit. Nachtass* de K. Man, Engels, etc, T. II, p. 431..

[3] *Lit. Nachlass,* T. III, p. 206.

*** *Ibid.,* T. IH, p. 267 (v. Marx-Engels, Ope;e, voi. 5, p. 515—516, n. ed.,).**

[5] Das *Elend der Philosophie,* 3-a d., p. 164 ţv. Marx - Engels, Opere, voi. 4, p. **179, n. ed.).**

Kv Marx si-a dat seama că in situaţia de atunci proletariatul nu putea să învingă de unul sisgur. El trebuia să se sprijine pe alianţa cu mica burghezie, căreia trebuia să-i ofere sprijinul de fiecare dată, cînd era vorba de o revoluţie. După' părerea sa, lucrurile trebuiau sa se petreacă astfel: marea burghezie capitalistă avea să intre în ***conflict*** cu mica burghezie, care reprezintă radicalismul democratic. Comuniştii aveau să o ajute pe aceasta din urmă Să învingă marele capitalism, constituind un important partid de opoziţie. Apoi lupta se **va** angaja între mica bunghezie şi socialism. Ordinea succesiunii **la** putere este următoarea : întîi marea burghezie, apoi radicalismul democrat al micii burghezii, în sfîrşit socialssmul[1]. Proletariatul nu-**şi** va da concursul în mod gratuit. Dimpotrivă, în timpul revoluţiei, alături **de** guvernele'oficiale, muncitorii vor **crea** guverne revoluţionare, care vor răspîndi teroarea şi vor sili **autorităţile** şă le ia în considerare. Masele **de** muncitori vor **fi** înarmate şi gata de luptă. După ce democraţia burgheză va fi cucerit **puteTeâ,** muncitorii vor cere .anumite reforme, **care** le vor consolida partidul. Ei vor cere naţionalizarea domeniilor confiscate, republica federativă, reprezentarea reală a muncitorilor. Ei vor **duce pînă** la capăt, în sens revoluţionar, măsurile economice ale democraţiei*.

Această a doua concepţie asupra revoluţiei, **deşi** ţine seamă de anumite condiţii obiective, pentru că ad-

*** Autorul se referă, probabil, Ia textul lui Marx şi Engels, Adresa *Comitetului Centrai către Liga Comuniştilor,* datat Londra martie 1850 (v. Man-Engels, Opere *alese,* Ed, P.C.R., voi. I, p. 89—100). (n. ed.).**

[1] *EnthiiUungen iiber den Kolner Kammunisten-Prozess, Anhang* IX, p. 75 şi urm.

[2] *Ibidem,* p. 75 şi uim.

mite trecerea prin faza în care va domni mica burghezie, se resimte totuşi de influenta revohiţiei-mijloc.

Dar după 1850, cînd situaţia se linişteşte câmpie* după ce K. Marx şi F. Engels, deşi în exil, dobîndese liniştea sufletească necesară şimeditează mai profund; asupra fenomenelor socialOt alteîtfei vin să înlocuiască concepţia lor asupra tacticii socialiste. Ei rup complet cu blanquismuK Punctul de" vedere politic în revoluţie, este împins pe al doilea plan. Ei ştiu că revoluţiile nu Se improvizează. O concepţie mai clară asupra determinismului social, în acelaşi timp cu înfrîngeriîe suferite le arată că vechile convingeri trebuiesc revăzute, şi transformate. Ev se opun înflăcărării tinereşti întotdeauna gata sa declare o insurecţie. Porind de Ia acest punct de vedere, ei se declară împotriva partidului Willich-Schapper, care voia să instaureze din nou terorismul în Germania, şi împotriva lui Bakunin, care urmărea aceleaşi scopuri in Internaţionala. Polemicile cu E. Diihring sau cu anarhiştii vădesc acelaşi fel de a vedea.

Dintr-o scrisoare adresată socialistului rus Annencov, se vede că Marx, încă din ttanpul şederii sale Ia Bruxelles, dezaproba concepţia revoluţionară a lud Blanqui[1]. în 1852, într-un articol din rVew-Yoriţ *Daily Trioune*, Marx scrie că partidul comunist nu şi-a închipuit niciodată „că ar putea să înfăptuiască cum şL cînd va crede de cuviinţă revoluţia menită să traducă în viaţă ideile lui".[3]

[1] *Die .Neue Zeit",* **T. I, p. 240. Iatr-un articol din Deutsche-** *Rriisselei Zeitung* **împotriva lui Karl - zţejţţaan, Marx** *se* **declară împotîrva oricărei violenţe** *(Lit. Nactilass, T.* **II, p. 464). (Articolul lui Marx împotriva Iul Karl Heiicea la care se reteră Mituri Ralea, intitulat** *Critica moralizatoare şi morala critică,* **tipărit tn Marx - Engels,** *Opere,* **voi. 4, p. 333—362, nu cuprinde ideea antîviolenţei pe care i-o atribuie, surprinzător, autorul tezei de doctorat, n. ed.).**

[2] **K. Marx, Hevo/ufi'on** *und Konter-Revolution,* **p. 134. (Textul citat 1l aparţine lui Engels si nu lui Marx ţi este extras din articolul lui Engels** *Recentul proces de Ja Colonia* **şi cf. Marx - Engels,** *Opere,* **voi. 8, ed. cit., p. 423. M. Ralea nu menţionează faptul că seria de articole** *Revoluţie si contrarevoluţie ia* **Germania a fost scilsâ in 1851—1852, pentru** *New-Yoik Daily Tribune* **de**

El a început să-şi dea bine seama că. revoluţiile nu pot să reuşească decît în anumite momente, „că ele nu sînt posibile dedt în perioadele, în care *tortele de pro* ducţie* moderne intră în contradicţie cu *formele de producţie* burgheze." Dar anii de după 1848 „s-au remarcat, dimpotrivă, printr-o prosperitate industrială iară pereche. Ii lipsea revoluţiei proiectate, prima dintre condiţiile ei: un proletariat redus la şomaj şi dispus să se lupte."[1] Astfel *Circulata diii* 16*50, cu toate că a fost semnată de Marx, nu mai corespundea întocmai vederilor sale[2].

Revoluţiile politice fi par imposibile în epoci de prosperitate. Ele devin probabile în epocile de criză economică[3].

Cît despre revoluţiile economice sau sociale, Marx nici nu vrea să aufdă vorbindu-se de o altă concepţie, decît de concepţia evoluţionistă. Proletariatul nu poate aspira la un regim socialist decît în ţările de concentrare capitalistă, în care clasa muncitoare formează o majoritate bine organizată. Din acest moment şi pînă la sfîrşitul vieţii sale, Marx va dispreţui acele manifestări cărora le^a dat numele de „Revolufions-Sp/elerei* şi al căror efect imediat este descurajarea proletariatului : „înăbuşirea prin violenţă a unei revoluţii produce celor care au participat la ea, în spedal celor azvîrJiti de pe pămîntuî natal în exil, un şoc care, ca să spunem aşa, face ca şi cei înzestraţi cu o personalitate puternică să-şi piardă un timp mai mult sau mai puţin îndelungat luciditatea. Mersul istoriei îi descumpăneşte, ei nu vor să înţeleagă că forma mişcării s-a schimbat De aici, jocul de-a conspiraţia şi de-a revoluţia, la fel

F. Engels, des! articolele au apărut sub semnătura lui K. Marx: In volumul apărut separat cu acest Utlu tn 1896, a fost Inclus şl articolul *Recentul proces de la Colonia* **scris de Engels In decern* brie 1852 la rugămintea lui Marx, pentru acelaşi ziar şl purtlnd semnătura acestuia din urmi (n. ed.).**

[1] **Ch. Andler, Gomoientoire, p. 56.**

* *Ibid,,* **p. 55.**

[3] **A se vedea prefaţa ta cartea Zur** *Kritik* **rf.** *Politisehen Okonomle,* **şi Die K/assenkamp/e, p. 163.**

de compromiţător pentru ei înşişi ca pentru cauza căreia îi servesc..."[1] Atît Marx cît şi Engels vor rămîne credincioşi acestei concepţii pînă la sfîrşitul vieţii, considerînd-o singura adevărată. Engels o expune foarte pregnant în prefaţa, pe care o scrie la ***Luptele de clasă In Franţa.*** El este convins, că condiţiile luptei de clasă, ca şi cele ale revoluţiei, sînt altele decît în 1848. Ceea ce scria el în colaborare cu Marx în epoca ***Manifestului comunist*** îi pare depăşit. în toate revoluţiile anterioare, în revoluţia engleză de la 1688 ca şi în revoluţiile franceze de la 1789 şi 1848, proletariatul se găsea în minoritate. Dar de atunci s-au schimbat multe. Franţa, Austria, Germania, Rusia, au devenit ţări industriale, bazîndu-se pe un proletariat numeros. „Daca nici măcar această puternică armată a proletariatului nu şi-a atins încă ţelul, dacă, departe de a cuceri victoria printr-o singură mare lovitură, ea trebuie să înainteze încet, cucerind printr-o luptă grea şi dîrză o poziţie după alta, aceasta dovedeşte o dată pentru totdeauna că în 1848 era cu neputinţă să se obţină transformarea socială printr-o simplă lovituTă dată prin surprindere."* Comuna din 1870 a adus o nouă dovadă a incapacităţii clasei muncitoare **de** a guverna. Ea a cucerit puterea, **daT** n-a ştiut să se slujească de ea.

Dar dacă proletariatul a fost învins în lupta violentă, puterea lui a crescut prin votul universal. Candidaturile muncitoreşti s-au despărţit de candidaturile burgheze. „în timpul agitaţiei electorale el ne-a oferit cel mai bun mijloc de a veni îni contact cu masele populare..."[3] Succesul alegerilor a determinat formarea marilor partide muncitoreşti, trimiţînd reprezentanţi de seamă în parlament. „Şi aşa se face că burghezia şi guvernul au ajuns să se teamă mai mult de acţiunea legală decît de cea ilegală, a partidului muncitoresc, mai mult de succesele în alegeri decît de cele ale insu-

[1] **Marx, *Nachworl* zu *den Enthullungen liber den Kommunisten-prozess.zu Koln,* p. 72 {v. Marx-Engels, Opere, voi. 18, p. 568).**

*** V. Marx-Engels, Opere, voi. 22, ed. cit, ..p. 511 (n. ed.).**

2 Engels, Prefaţă la *Luptele de clasă* în *Franţa de* Marx (v. Marx - Engels, *Opere,* ed. cit, voi. 22, p. 515);

recţiei"[1]. Dealtfel revoluţia violentă, după vechea concepţie, nu mai era posibilă. Odată cu dezvoltarea armatei şi perfecţionarea armamentului, victoria luptelor de baricade devenea imposibilă. Dacă insurgenţii ar fi încercat să cîştige armata pentru cauza răscoalei, ei-s-ar fi lovit de vigilenţa guvernului pentru menţinerea ordinii şi disciplinei. „Să nu ne facem iluzii în această privinţă : o adevărată victorie a insurecţiei asupra armatei în lupta de stradă, adică o victorie ca cea repurtată în lupta dintre două armate, este un lucru dintre cele mai rare." Timpul revoluţiilor înfăptuite de minorităţi a trecut. Acum masele trebuie să acţioneze pe alte căi: sindicalismul şi parlamentarismul. Chiar în ţările latine, gustul pentru revoluţia violentă a scăzut simţitor şi a fost înlocuit de propaganda sau activitatea parlamentară. Pînă; în 1892 aveau două milioane de voturi; încetul cu încetul vor avea şi voturile ţăranilor şi ale micii burghezii. Şi Engels conchide: „Istoria a arătat insă că nici noi nu am avut dreptate, că părerea noastră de atunci a fost o iluzie. Istoria a mers mai departe : ea nu numai că a spulberat eroarea noastră, de atunci, dar a schimbat radical şi condiţiile în care proletariatul trebuie să ducă lupta." „Ironia istoriei universale pune totul cu capul în jos. Noi, «revoluţionarii», «amatorii de răsturnări», reuşim mai bine cu mijloacele legale decît cu cele ilegale şi cu răsturnarea."[2]

Iată două moduri de a concepe revoluţia, cel puţin diferite. între primul mod, în care Marx şi Engels considerau revoluţia şi cel de al doilea, este o contradicţie flagrantă. Ce concluzie trebuie să tragem din această contradicţie ? Cele două moduri sînt imposibil de împăcat între ele ? Dacă da, atunci care poate fi explicaţia existenţei unor puncte de vedere atît de diferite în cadrul unei doctrine atît de coerente şi atît de sistematice ca aceea a lui Marx ? Criticii contemporani au încercat să dea diverse explicaţii.

[1] ***Ibid.***

[2] ***Engels, Einleiiung z. Marx's Klassenkămpfe, p.* 6** şi una. **{v. Marx-Engels, Opere, ed.** cit., **voi. 22, p. 509** şi **521).**

E. Bernstein crede că Marx a voit numai să împace vechiul socialism pacifist al utopiştilor cu doctrina blanquistă. Dar aceasta din uirmă este de departe cea mai puternică si ea şi-a pus pecetea asupra întregului sistem. în zadar încercă Marx mai tîrziu să împace aceste concepţii diferite, originea dualistă a sistemului său persistă şi constituie viciul acestei doctrine revoluţionare*. Această explicaţie este adevărată pentru primele concepţii ale lui Marx; ea nu este însă pentru modul în care a conceput revoluţia în perioada maturităţii sale. A pretinde că Marx a fost supus toată viaţa influenţei blanquiste, înseamnă a veni în contradicţie cu textele. L-am văzut de mai multe ori protestînid împotriva acestei influenţe, negînd orice influenţă de acest tip. El îl consideră pe Blanqui un simplu agitator burghez. Dacă l-ar fi urmat, nu ar fi ajuns niciodată la concepţia clasei revoluţionare, oare constituie specificul teoriei sale. Elementul de mister, de conspiraţie este cu totul absent din doctrina marxistă, o clasă neputînd conspira ca o sectă. Dat fiind numărul şi rolul ei public, acţiunea ei trebuie în mod necesar să se desfăşoare la lumina zilei.

W. Sombart a încercat să dea o altă explicaţie dualismului marxist. El porneşte de la un punct de vedere psihologic : „Din punct de vedere psihologic, aceste păreri contradictorii sînt uşor de explicat... Nu trebuie să uităm că K. Marx ca şi F. Engels au conceput doctrina lor în bubuitul tunului şi al încăierărilor revoluţionare, şi că ei înşişi erau nişte spirite înfocate care alergau mereu dintr-un loc într-altul, pentru a înflăcăra Europa... Gîndiţi-vă ce cantitate de furie şi de ură trebuia să se îngrămădească în sufletul acestor emigranţi, pe oare nimic nu i-a cruţat: nici ruşinea, nici ura, nici batjocura, nici dispreţul. închipuiţi-vă ce voinţă hotărîtă şi ce stăpînire de sine le trebuia, pentru a nu-şi ataca adversarii, ori de cîte ori se ivea ocazia. Cînd ura umple sufletul agitatorilor, concepţiile lor realiste (dispar)* şi vechea lor pasiune revoluţionară pune din nour stăpînire pe ei."[1]

In sfârşit un alt autor, W. Simkowitch, crede că opoziţia dintre revoluţie şi evoluţie, Ia Marx, se âatoreşts spiritului său hegelian, care vedea peste tot contraste între teză şi antiteză. Pacea se transformă în răscoală, în timp ce [răscoala se tranfcrformă în pace.

Istoria nu este ctedt ua veşnic antagonism al contrariilor. Epoca revoluţionară dă naştere linei epoci de pace. Binele purcede din (rău şi invers. Iată de ce Marx se declară partizan al principiului „ce-i mai bine vine din ce-i mai rău" ***(}e schlimmer desto besser).*** De aci dispreţul său pentru reforme, pentru paleativele' care stlnjenesc cursul fatal al istoriei. El scrie undeva : „în general sistemul liber-schimbist este distrugător. El zdruncină vechile ţări şi face ca antagonismul dintre proletariat şi burghezie să ia forma cea mai ascuţită."[3]

Toate aceste explicaţii conţin desigur o parte de adevăr. E foarte firesc ca doctrina unui militant ca Marx, doctrină care trebuie să se adapteze atîtoT situaţii diferite, să nu poată prezenta simetria unui sistem filbîbfîc conceput în linîştea unui caiblnet de lucru, Elaborarea unei doctrine revoluţionare este înainte de toate o problemă de conştiinţă, şi, ca atare, autorul îşi asumă o mare răspundere; iată de ce asemenea doctrină se caută pe sirie, se re culege; renaşte sub o altă formă, în conformitate oii evoluţia faptelor. Totuşi o doctrină oa aceea a Iui Marx conţine, dincolo de variaţiile de formă şi de ton, un spirit gefleral consecvent, legat de sistemul economic marxist. Metoda, pe care trebuie sa o folosim pentru a descoperi spiritul general al unei doctrine, nu poate consta, în n$ci ţ#i caz, din confruntarea severă, ***al-Jtttemm,*** a textelor.. Este greu de găswt o doctrină, ale cărei texte să prezin-

[1] **E. Bernstein, *SociaJlsme theorique et Soclaîăemocratie* pra*tlque,* trad. Gemen.**

*** Cuvîntul pus.în paranteză a fost omis de autor in traducere, ceea ce făcea de neînţeles pasajul (Sombart spune «sufletul lor realist dispare") (n. ed.).**

[1] **W. Sombart. *Sozialismw und'Sozîale Be^eguttg,* ed. 1920. p. 75.**

[2] **W. Simkowitcb, *Le marxlsme contie le socialiame, p.* 285.**

C-da 5564 coala 34

te o continua uniformitate de Vederii Pentru a descoperi spiritul general care însufleţeşte o teorie, trebuie să fii atent la intenţiile dominante ale autorului, la scopul pe care şi 1-at propus. ; •; •

Ce voia să demonstreze Marx ? Din ce necesităţi de ordin practic s-a inspirat el, cînd a crezut că găseşte în revoluţie soluţia cea mai bună ? în prima parte a acestei expuneri, am arătat că Marx era preocupat de o singură idee : demonstrarea, teoretică a existenţei proletariatului, problemă pe care i-o impusese evoluţia capitalismului industrial în secolul al XlX-lea. Dacă pornim de la. ideea că aci este nucleul sistemului său, dualismul evoluţie-revoluţie ne apare într-o noua lumină: ideea de *revoluţie prezentată ca lupta şi victoria unei clase nu poate sâ fie decît evoluţionistă.*

într-adevăr, când în locul unei mulţimi pestriţe, alcătuită din tot felul de. oameni, apare, ca factor principal al revoluţiei,, o clasă determinată, aceasta înseamnă că se ţine seamă de condiţiile reale, în care se găseşte societatea. O clasă, cum s-a străduit sa demonstreze Marx, se formează încet, în etape. în mod fatal, revoluţia trebuie să aştepte momentul desăvârşirii acestui proces, atingerea ultimei etape a evoluţiei sale. Marx identifică ultimul moment al formării clasei cu realizarea însăşi a revoluţiei. El scrie : „Deocamdată antagonismul, dintre proletariat şi burghezie este o luptă de clasă, *lupta a cărei ultimă expresie înseamnă o revoluţie totală"*[1]. .

Privită sub acest aspect, doctrina marxistă a revoluţiei nu ne. mai apare dualistă. Dimpotrivă, ea trebuie considerată ca un *monism evoluţionist.*

S-ar putea totuşi obiecta că o mulţime de texte, pe care le-am citat mai sus, se opun unei interpretări unilaterale a acestei doctrine. Comentatorii moderni, care văd înainte de toate în marxism dualismul revoluţie-evoluţie, fac o confuzie care provine, după părerea noastră, din faptul că ei nu observă deosebirea dintre două momente foarte diferite ale acestei doctrine. Marx; face deosebirea între epoca, *formării proletariatului,*

[1] **Apendice lo Dos** *Etend der Philosophie,* **p. 159.**

care este o revoluţie *economică,* datorită evoluţiei capitalismului industrial, şi epoca *transferului 4e puter&* de Ia burghezie Ia clasa muncitoare, deja constituită, *casre* este *p revpluţie politică.* Dar liderul socâa3is%ittlui; ştiinţific .subordonează al •doilea moment, răsturnarea politică, primului, adică revoluţiei* economice. Ma^'terialismul său istoric ne prezintă, dealtfel, transformă**rile** *suprastructurii* politice ca fiind determinate de transformările *infrastructurii economice.* Această ierarhie a transformării or Intervenite în viaţa socială, aceas**tă** subordonare a factorilor politici factorilor economici, ne arată foarte bine esenţa gîndirii marxiste, **care** este înainte de toate, detenninilstă, deci evoluţionistă. Ea nu ar putea admite principiul: *societas facil saitus.* Marx. acordă întîietate revoluţiei economice, pentru câ aceasta poate fi prevăzută în mod ştiinţific, poate fi determinată matematic (cel puţin aşa credea el)i dat fiind substratul său uniform şi omogen ea nu poate rezerva surprize, **şi** ca atare este capabilă să-şi asume toate răspunderile. Dimpotrivă, Marx acordă revoluţiilor politice un rol secundar, ele puţind **fi** improvizate după voie, ca un fol de „deus ex machina", chiar atunci cînd nu sînt determinate de starea mediului economic şi social.

I s-a obiectat cu toate acestea[1] lui MaTX de a nu fi eliminat total **din** doctrina sa momentul politic al cuceririi puterii de către clasa muncitoare. Dar această obiecţie nu ni se pare întemeiată. Ar fi absurd ca o **clasă,** formată 'treptat şi prezentând toarte garanţiile cerute **de** Marx pentru a fi recunoscută ca atare, să nu cucerească puterea, în ziua In care ea va avea de ju**cat** un rol preponderent în economia societăţii. Chiar **dacă** n-ar vrea, -această clasă este împinsă de o logică naturală către acest eveniment, care nu trebuie însă **gTăbit** f dar această primejdie nu este 'iminentă, este

[1] **E. Bernstein,** *Socialisme theorique el social-democratle J>ratique,* **cap.** *Marxisme et Blanquisme;* **Sombart,** *Sozialismus ana soziale Bewegung,* **cap.** *K. Marx* **(autorul se referă' probabil la capitolul intitulat** *Die Kritik des* **Marxismus din cartea lui Sombart, n. ed.).**

chiar exclusă datorită subordonării ierarhice a celor două momente diferite. Marx spune clar; „Pe o anumită treaptă a dezvoltăm lor, forțele de producție materiale ate societății intră **In** contradicție cu relațiile de producție existente, sau, ceea ce nu este decît expresia **ju**ridică a acestora din urmă, cu relațiile de proprietate (Eigenthumverhâltnissen)... în cadrul cărora ele s-au dezvoltat pînă atunci. Din forme ale dezvoltării forțelor de producție, aceste relații se transformă la cătușe afle lor. Atunci începe o epocă de revoluție socială, O dată cu schimbarea bazei economice are loc, mai încet sau mai repede, o revoluționare a întregii uriașe suprastructuri'. Atunci cînd cercetăm asemenea revoluționari, trebuie să facem întotdeauna o deosebire intre revoluționarea materială a condițiilor economice de producție, care poate fi constatată cu precizie științifică, și formele juridice, politice, religioase, artistice sau filozofice, 5nrr-un cuvînt formele ideologice, în care oamenii devin conștienți de acest conflict și-1 rezeflvă prin luptă. După cum un individ oarecare nu poate fi judecat după ceea ce gîndește despre sine, tot astfel o asemenea epocă de revoluție nu poate fi judecată prin prisma conștiinței sale. Dimpotrivă, această conștiință trebuie explicata prin contradicțiile vieții materiale, prin conflictul existent între forțele de producție sociale și relațiile de producție."[1]

Marx nu vrea nicidecum să forțeze realitatea istorică i am văzut acest lucru în pasajul în care arată ca este inutil să se facă o revoluție, atunci cînd conflictul dintre „forțele" și „relațiile" de producție nu a izbucnit. Marx nu a susținut niciodată âdeea recurgerii la revoluție în epoci de.prosperitate[2].

într-una din lucrările sale de tinerețe asupra ***Problemei evreesti*** Marx arată că revoluția politică **nu** are decît o influență cu toul superficială, că se efectuează „fără a revoluționa cu adevărat bazele societății". Ea poate răsturna guvernele, dar nu poate modifica re-

[1] **Prefață la- Critica economiei poJJiice, •ț>. UI (v. Marx-Engels, *Opete,* ed. cit., voi, 13, pag. 9).**

[2] **Die** *Klassenkămpfe, 1843—1850,* **p. 103.**

latiile Bociate mai profund*. Dacă nu este prcoatlfâ de o revoluție socială, șucceselă ei vor fi efeia^re* *U-~-X&*

Vedem asfel cum se condiționează reciproc diferitele momente ale revoluției marxiste. Nu poate fi așadar vorba de un dualism. Dimpotrivă, fazele diferite, aceea * formării clasei si aceea a cuceririi politice, nu sînt decît expresia unică a istoriei proletariatului în ascerisiu* nea sa socială. Ultimul moment, momentul politie, nu este altceva decît ultima verigă a unui lanț cte transformări anterioare. El devine necesar și indispensabil antecedentelor.

Dar ce trebuie să credem despre felul in care proletariatul va pane mina pe putere? Va fi violent și sîngeros? Sau, dimpotrivă, împăciuitor și pașnic? Prefața lui Engels la ***Luptele de clasă*** 5n Pranfu de Marx, analizată mați sus, dădea un răspuns clar acestei întrebări. Dai,următorul pasaj dințr-un discurs ținut în 1872 la Amsterdam aruncă o lumină nouă și edificatoare asupra acestei probleme: „într-o bună zi, muncitorul va trebui să ia puterea politică în mîinile «ale, pentru a statornici noua organizare a, muncii, el -va, trebui să răstoarne vechea politică pe care se sprijină vechile instituții dacă nu vrea ca, asemenea primilor creștini, oaire au disprețuit și au respins politica, să renunțe la împărăția lui în această lume.

Dar noi n-am afirmat niciodată că pentru a atinge acest scop trebuie folosite în toate cazurile mijloace identice.

Noi știm că trebuie să se țină seama de instituțiile, moravurile și tradițiile existente în diferite țări, și nu negăm că există țări, cum sînt America, Anglia șl, dacă aș cunoaște mai bine fostiituțUle voastre, aș mal adăuga, poate, și Olanda, în care muncitorii își poț atinge scopul prin mijloace pașnice."*. Aceste cîteva

[1] **H. Cungw, Ț. II, p. 314: ;.Mari făcea o deosebjre -între ,țef voîuția politică și cea sodîală. Priiriă răstoarnă guvernul fără sa modifice altceva, cea de-a doua transformă mai adine relațiile de producție."**

*** V. Marx-Engels, *Opere,* ed. cit., voi. 18, p. 164 (n. ed.).,**

rînduri făceau pe atunci inutilă prefața hiirEngels,"scJi>-să cu douăaeoide ani mai tîrziu, •-

Pentru a arăta **şi mai** bine că intențiile proletariatului nu comportă violența, Marx face o nouă deose^bire între, *revoluțiile burgheze si revoluVf-te-proletare*. Scopul celor dintîi este cucerirea libertăților constituționale si democratice : mişcările politice. Ele ău fost îndreptate împotriva claselor reacționare, împotriva monarhiei, feudalității, clerului, pentru a scutura jugul bunului plac şi **a** instaura libertatea. Astfel de mişcări nu puteau să reuşească decît realizînd adevărate performanțe, grație cărora cîşti^au de partea ' lor gloata şi o parte din armată. Deznodămîntul putea fi tot atît de bine un eşec ca. şi o victorie. Pur şi. simplu decidea hazardul. Iată de ce revoluțiile burgheze, democratice, conțineau ceva neprevăzut, surprinzător, **«oatastBotfal.'**

Revoluția proletară, dîmpotarivă, se desfăşoară în etape succesive, **dar** previzibile, prin evoluția naturală a factorilor economici. Ea *Întrebuințează* tnsifcrttmente-le democratice, votul universal, presa, deja cucerite de către burghezie. Democrația este barometrul, caTe indică gradul de dezvoltare al proletariatului. Societăți**le** cu moravuri democratice sînt societăți, care au trecut deja prin revoluția burgheză, în sînul .cărora burghezia şi-a jucat rolul şi în care capitalismul cU corelativul său, liberalismul, sînt în plină înflorire. Nu mai rămâne clasei muncitoare decît să îndeplinească revoluția cu mijloacele democratice, cucerite în prealabil de burghezie.

Revoluția proletară este o revoluție democrată si nu o revoluție pentru democrație. Iată de ce, ea nu va cuprinde nimic violent sau neaşteptat.[1]

Este tocmai ceea ce a arătat Marx în cartea sa Optsprezece *Brumar*; „Revoluțiile burgheze ca, de pildă, cele din secolul al XVIII-lea, înaintează vijelios, din succes fn.succes, se întrec în efecte dramatice, oamenii şi lucrurile';parcă at fi inundate in lumina unor focuri

[1] **K. Kautsky, *Die protetarische Revolution,* p, 81, Stuttgart, 1922..**

bengale, fiecare *zi* aduce un nou val ^eacte^QM-n&le sînt efemere, Îşi ating în scurt timp apbgBal,, <tupa care societatea, înainte de a învăța să-şi însuşească-cu luciditate rezultatele perioadei sale de avînt tumultuos, cade într-o mahmureală îndelungată. Dimpotrivă, reimiuțiile proletare, revoluțiile secolului al XlX-lea, se critUEsS singure mereu, îşi întrerup într-una propriul lor curs, re*-vin asupra celor ce par gata înfăptuite pentru a o lua de la început, ridiculizează necruțător şi în amănunt jumătățile de măsură, slăbiciunile şi aspectele lamentabile ale primelor încercări şi par a rai-şi dobori adversarul decît pentru ca acesta să soarbă forțe noi din pământ şi să se ridice din nou, cu puteri înzecite, împotrivă-le, dau mereu înapoi, speriate, în fața.imensității nedefinite a propriilor lor țeluri, pînă nu se creează o situație care face imposibilă orice IntoâToexe şi pînă când însăşi viața nu strigă : iHic *RhodoS,* fticdtol-*ta*\",

Am văzut pînă aici cum s*a format organul revoluționar şi cum Trebuie să se dea bătălia pentru >a pune mîna .pe putere. :Să continuăm analiza noastră. Să ne închipuim o cHpă că ne aflăm a doua zi după revoluția socială. Ce va face proletariatul victorios cu mecanismul statului? Care va. fi modul hii de guvernare ? Va menține organizarea tradițională a statului sau o va înlocui prin altceva? Cea,dintîi atitudine a lui Marx față de stat este inspirată de distincția, pe care o făcea Hegel între „stat" şi „societate" („Staat und „GeseB-schaft"). Societatea, după; Marx, are o bază naturală, instinctivă; ea este reunirea indivizilor avîad aceleaşi interese materiale, pe care poate să le satisfacăimai uşor prin colaborare[2]. Statul dimpotrivă, nu este decît forma politică a acestei societăți, el are aşadar o origine ulterioară, oarecum artificială, care rezultă din

[1] **A se vedea: *Ibid.,* p. 67 (v, Marx - Engels, 6pere,;*vbî. 8, ed. cit., 12—23),**

[2] **K. Marx, Le *capital,* T. I, ed. 4, p. 46 şi 316.**

forma, pe care o anumita clasă o impune societăţii. Astfel, pentru Marx, „statul" şi „societatea" nu sînt cele două aspecte ale unuia şi aceluiaşi lucru, ca pentru autorii secolului al XVIII-lea. Dimpotrivă, între ele există o opoziţie*. Engels împărtăşeşte şi el opiniile lui Marx în această privinţă : „Aşadar, statui nu este nicidecum o forţă impusă societăţii din afară; el nu este,, de asemenea, nici «realitatea ideii morale», «imaginea şi realitatea raţiunii», după cum susţine Hegel. Statul este, dimpotrivă, un produs al societăţii pe o anumită treaptă de dezvoltare t el stă mărturie faptului că această societate s-a încurcat într-o contradicţie de nerezolvat cu sine însăşi, că s-a scindat în antagonisme de neîmpăcat, din care nu este în stere să se elibereze. Dar pentru ca aceste antagonisme, aceste clase cu interese economice contradictorii să nu se macine unele pe altele **şi** să nu macine şi societatea într-o luptă stearpă, a devenit necesară o forţă care, stînd în aparenţă deasupra societăţii, să atenueze conflictul, să-1 ţină in limitele «ordinii». Această forţă, *ieşită din sinul societăţii, dar care, situîndu-s>e deasupra ei, se Înstrăinează din ce în ce mai mult de ea,* e *statul."** Astfel fiecare individ face pante din două sfere sociale: pe de o parte societatea, în ,care trăieşte ca persoană particulară şi de care depind interesele sale economice, ca şi aspiraţiile şi sentimentele pe care le nutreşte, pe de aStă parte- statul prin clasa din care face parte.[3] Engels face adesea deosebirea Intre omul natural şi cetăţean. Aceeaşi influenţă a lui ffegel asupra tînăruîui Marx se vede în mica broşură, intitulată *Die heilige Familie*[1] Consecvent materialismului' istoric, Marx va subordona „statul" „societăţii" (regăsim aici tendinţa sa „antipolitică"). Nu statul determină forma de organizare a societăţii, dimpotrivă, societatea determină forma de or-

[1] **H. Cimow, *op. cit.*, T. I, p, 250. - ^**

[2] **F. Bngels, *Urspmag der familie,*-eta; IV-e- ed-,)p. 177 [v. Marx-Engels, Opere, ed. cit., voi. 21, p. 165).**

[3] ***Ibtd.*, p. 177.**

*** Gesammelfe *Schriten von* ff. *Marx und F. Engels* (cuvintele sînt subliniate de M. Ralea, n. ed.), editate de F. Mehring, T. II, p. 222—227.**

ganizare a statului. „«Nedreptatea în relaţiile de **pro* prietate»,** determinată de diviziunea **modernă a muncii,** de forma modernă a schimbului, de concurenţă, de **con-**centrare etc, nu rezultă rncidecnm din dominaţtLa **pbhV**tică a clasei burgheze, ci, invers, dominaţia **politică** clasei burgheze rezultă din aceste relaţii de producţie moderne..."[1]

Engels repetă acelaşi lucru cînd spune : „Iar statul modern nu este, la rîndul foii, decît organizaţia, pe care şi-o creează societatea burgheză pentru a menţine condiţiile exterioare generale ale modului de producţie capitalist, împotriva unor încălcări atît din partea muncitorilor cît şi a unor capitalişti. Statul modern, oricare ar fi forma sa, este prin însăşi esenţa sa o maşină capitalistă, statul caprtaiişti'lor, întruchiparea capitalismului colectiv."[2]

Hegel schiţase fizionomia lui „vollendete Staat", al statului ideal, care trebuia să fie realizarea ideii morale. Marx de asemenea visează un stat, care ar fi realizarea justiţiei, libertăţii şi moralei[8]. Numai că el nu dă nici un exemplu din trecut. Statul grec sau roman ca şi statul feudal sînt, după părerea Iui, expresia desăvîrşită a exploatării celor slabi de către cei puternici. Dar putem spera că în viitor această exploatare va înceta ? Singura speranţă stă în orînduirea sorialîita care, făcînd să dispară clasele, va face să dispară' tot-

[1] **K. Mari, *Die moralisierende Kritik und die kritisîerende Moral,* în *Lit. Nachlass,* T. II, p. 445 (v. Marx - Engels, Opere, ed. cit, voi. 4, p. 340) (în acelaşi sens, *Ut Nachlass,* T, îl, p. 228—230; de asemenea *Biirgerkrreg ,m Fţankreich,* ed, HI, p, *12,* >**

[2] **F. Engels, *Anli-D'uhring,* 6-a e(L, p. 30 (v. Marx, Engels, *Opere,* ed. cit., voi- 20, p. 275), CI., de asemenea asupra Iui L. F«ierbach, p. 49—50: „Societatea îşi' creează un orjjan pentrt'târârea intereselor ei comune împotriva atacurilor interne şi terne. Acest organ este puterea de stai Abia constitMJfc.rn*o&tt organ se autonomiaează tată de societate,, si anume c**j'f^^j mult cu cît deviae mai mult orgajuţl unei clase deteg^'3& |i impune mai diiect dominaţia acestei clase. Lupta clasei' asuţinie Împotriva clasei dominante devine în mod necesar o ruptă *poiiti*că, o luptă in primul rînd împotriva dominaţiei pontice a,'acestei clase..." (v. Marx-Engels, Opere, ed. -cît, vot 21j p, 30Qk ***

[3] ***Ut. Nachlass/* T. I, p: 265 0 411 j Engels AnifcDâWffiflft ^ 301.**

odată şi **statul**, care e^te simbolul antagonismului dintre ele. Forma politică va trebui aşadar să dispară în sisttemul marxist. Urmînd căi diferite şi întretmințînd metode diferite, Marx ajunge să fie de acord in această privință cu Saint-Simon şi cu Proudhon. El- spune clar în Manifestul comunist că proletariatul trebuie;să realizeze *revoluția socială* pentru a face să înceteze regimul claselor : „Cind, în cursul dezvoltării, vor fi dispărut deosebirile de clasă şi întreaga producție va fi fost concentrată în mîinile indivizilor asociați, atunci puterea publică îşi va pierde caracterul ei politic. în sensul propriu al cuvântului puterea politică este puterea organizată a unei clase pentru asuprirea alteia."*

Cum va distruge proletariatul statul după ce va fi ajuns la putere, pentru a **pune** capăt dualismului între „societate" — „stat", făcînd din acesta din urmă expresia sinceră a celei dirrtp ? E greu de dat **JUH**. răspuns şi Mar?t a .ezitat mult timp înainte de a-l da. Dup*» cum arată *Manifestul comunist,* proletariatul trebuie să cucerească pujterea statală, şi la sfîrşitul unei anumite perioade de timp, după ce va fi realizat orînduirea socialistă, trebuie să suprime statul pur şi simplu.[1] prin ce mijloace ? .\ • '

.;. Puțin,mai tîrziu; în perioada.creărîi. Internaționalei, Marx na. pare să dezaprobe, în prima adresă, pe oare j-o trimite* soluția foarte la modăpe atunci in Europa şi care preconiza înlocuirea statului bmghez **printT**-un sistem de cooperative. El o prezintă **drept** forma dinainte stabilită, pe care proletariatul ajuns la **putere** trebuie să o instaureze.

După Comuna din **1871**, Marx renunță la această concepție,/înlocuindo cu aceea a usiui regim municipal descentralizat. In adresa pe care o trimite Internaționalei cu ocazia războiului franco-german, ia ca model Comuna din Paris din **1871**: „Comuna din Paris urma, bineînțeles, Să servească[1] drept mpdel tuturor marilor centrale'industriale ale Franței. Pe îndată ce Comuna

*** V. Marx-Engels, Opere, ed. cil., voi. 4, p. 488 (n. ed.).**

[1] Aceeaşi părere reiese *dkt* articolele pe care Marx le-a publicat in *New-York Daily Tribune,* 2 lebr. 1354 si 27 aprilie 1855.

ar fi fost instaurai* la Paris şi în centrele mai impdr* tarrNj din provincie, ^vecriea admui'isitrdire 'ta^&rî*tf& ar fi trebl^si facă'loc ăutoarirnimistrării produ^*torKlor. în schița'sumară a organizării naționale,[1] p£ cflrre Comuffia n^t' ăvtit răgazul s-o elaboreze mai pe larg, se spune categoric că Comuna" urmează să Ile forma politică chiar şi a celui mai mic sat şi că la țară armata permanentă avea să fie Înlocuită printr-o mintie populară, *'țri'' care stagiul de serviciu să fie foarte redus."* In această organizație comunală, Marx găseşte mijlocul de a răsturna bazele economice, pe care se sprijină stăpînirea de clasă*.

Prin **1872**, în prefața unei noi ediții a *Manifestului comunist,* Marx şi Engels ajung la concluzia că în urma experiențelor! făcute şi a numeroaselor schimbări survenite în structura socială «t în po4itk:a momdialăi se impunea o revizuire a vechilor soluții. Se renunță la soluția municipală şi cooperatistă. îh schimbase' afirmă necesitatea *ddctutiurii proletariatului^* în *Exttwurf des Gothaer Programmş**,* Engels spune că, după victorie, orînduirea. socialistă şi distrugerea steiului nu vor veni imediat $1 >că\ se impune o formă de tranziție. Care va fi forma politică a statului.în această perioadă?;„între societatea capitalistă şi .cea comunistă se află perioada transfonnării revoluționare a celei dhitSi în cea de-a doua. Acestei perioade îi corespunde şi o perioadă de tranziție politică, al cărei siat nu poate fi altul decît *dictatura revoluționară a proletariatului"**

Doctrina bolşevică, revendicrndu^se din Marx, vr^a să dea acestei teorii o altă accepție decît cea pe care i-o atribuise liderul socialismului ştiințific» ;..

într-o lucrare a sa. *Statul şi revoluția,* V. I. Lenin, sprijinindu-se pe textul de mai sus şi pe aitete,: pe care

*** V. Marx - Engels, Opere, ed. cit., vol. 17, p. 357 (n. ed.).**

[1] Aceeaşi părere se găseşte într-o scrisoare adresată lui Kugelmann, la 12 aprilie 1871. *Neue Zeit.* T. XX. B. I. p. 709.

***• Engels *s-a* profrutițAt asupra programului de-la' Gotha' m două cunoscute scrisori către Bebel *it* Katitsky {1875 şi 1891). *Critica programului de la Qotha'tl* aparține lui,Marx (n. ed.).'**

[2] *Neue Zeit,* T. IX, voi. I, p. 572 (v. Marx-Engels, Opere, voi. 19, p. 29—30).

le interpretează după nevoile cauzei, a încercat să demonstreze că Marx a recomandat o dictatură politica a clasei muncitoare, regim în care absolutismul devine natural şi asuprirea de clasă poate să recurgă la toate mijloacele pentru a grăbi instaurarea comunismului[1]. Iată-ne din nou în faţa unui alt dualism al doctrinei marxiste[2]. Dacă afirmaţiile bolşevice asupra dictaturii proletariatului sfînt adevărate, atunci tendinţa realista şi evoluţionistă a lui Marx este dto nou pusă sub semnul întrebării.

Intr-«devăr, sau revoluţia politică trebuie să fie precedată de o revoluţie economică şi atunci dictatura este inutilă, sistemul comunist fiind deja realizat, sau cucerirea puterii se face fără pregătirea . economică prealabilă şi atunci revoluţia fiind artificială, nu va putea să se men^na la putere nici chiar, eu ajutorul dictaturii, conform principiului marxist care spune că „revoluţiile nu se fac".

Această dilemă este prea simplistă pentru a pretinde că cuprinde toată varietatea şi complexitatea gîndirii marxiste. Adevărul este că putem ieşi din această dilemă, dacă ţinem seamă de următoarele consideraţiuni. In zadar a voit Marx să facă diP revoluţia politică o consecinţă a revoluţiei economice, el nu^ putut eluda realitatea. în evoluţia societăţilor, transformarea instituţiilor economice nu are loc în acelaşi ***ritm*** cu transformarea instituţiilor politice. Acestea din urmă, putând fi, mai uşor modificate, urmează că în majoritatea cazurilor ele ***apar*** cu cîtva timp ***Înaintea*** instituţiilor economice corespunzătoare.

[1] V. Lenin, *Staat und Revolution,* p. 82. El invocă In sprijinul afirmaţiilor sale o scrisoare a lui Bngels către BebeL Pentru această scrisoare a se vedea A. BebeL *Aus meinem Leben,* II Teii, p%318 şi urm. . , „ j,

[2] A se vedea în această* privinţa Haas Kelsen; *Sqziţilismvş and Slaat* In *Archiv Oii Gesqhichte* d. Soiinlismus und Arijeiferbewegung, 1918V'F. Lenz, *Staat und Maixismus,* Berlin, 1921; K..Kautsky, O/e *biktatm* .des *ProJeiaiţats,* Wiem.. 1918 ,si *Jerrorisme et cimmunisme,* Parisv 1920.,Von. *der- Demokrâiie zur Sleatssktaverei,* Berlin, 1919; H. Cunow, T. I, p. 334, Sombart, p. 150.

Orleît de mecanicistă ar fi concepţia Iui despre Istorie, Marx nu poate totuşi îndepărta cu totul intervenţia factorului uman In determinismul social. Marx recunoaşte indirect rolul acestui factor* Iată de ce ad? mite o dictatură a proletariatului, oare, dacă nu poate să dereintfne în mod absolut tranziţia, are cel puţin meritul de a o ***grăbi*** oarecum. Dealtfel, chiar depreciind factorul politic, Marx trebuie să recunoască existenţa unui moment în istoria proletariatului, moment ***în*** care acest factor va trebui să se impună. Altfel cum s-ar putea concepe realizarea orînduirii socialiste, numai prin evoluţia sindicală, în afara oricărei politki?

Capitaliştii vor Tenunţa de 'buna voie la privilegiile lor ? Numai utopiştii ar putea crede acest lucru. Dacă n-ar fi vorba decît de preluarea unei gestiuni; — (şi chiar în acest caz se vor găsi întotdeauna opozanţi gata să lupte pentru privilegiile lor) — foolsirea puterii politice ar fi indispensabilă. Şi apoi cum se poate evita a doua zi după revoluţie revenirea contrarevoluţiei, chiar dacă ea nu ar fi decît instrumentul unei minorităţi ? După o revoluţie ies întotdeauna Ia iveală rămăşiţe reacţionare, care doresc restaurarea vechiului regim. Şi împotriva acestei stări de lucruri, este absolut necesar să ai la îndemână un guvern în stare să menţină ordinea cea nouă. Vedem aşadar, apărind o anumită necesitate a dictaturii proletariatului, în epoca de tranziţie.

Dar asta nu înseamnă că dictatura proletariatului va avea un caracter absolutist, opus principiilor democratice, aşa cum şi-au- închipuit teoreticienii bolşevici.

în orice caz, atît K» Marx rit şi F. Engels nu au conceput-o :astfel. Proletariatul nu va institui dictatura unei minorităţi cu funcţia de a asupri clasele învinse şi restul proletariatului; iată ce spune următorul pasaj din Manifesfui ***comunist:*** „Toate mişcările de pînă acum au fost mişcări ale unor minorităţi, sau în interesul unor minorităţi. Mişcarea proletară este mişcarea

independentăa imensei, majorităţi, în, interesul imensei majorităţi."[1]

Tot *în Manifestul comunist* se spune; „După cum am văzut mai sus, primul pas în revoluţia proletară este ridicarea proletariatului la rangul de clasă dominantă, este cucerirea democraţiei"*. Iar în *Critica programului* de *la Gotha*: „dacă se poate spune sigur ceva, e că-partidul nostru şi clasa muncitoare hu pot să ajungă la putere decît sub forma republicii. Aceasta e forma specifică a dictaturii proletariatului cum a arătat deja marea revoluţie franceză."[1]

Aceste texte sînt explicite. Nu este votfba de soviete locale,' nici de suprimarea sistemului electoral parlamentar. Am vorbit despre prefaţa lui Engels la *Luptele de clasă în Franţa de* K. Marx, în care el prezintă votul universal drept singurul instrument eficace în lupta de clasă. Acolo Engels arată clar că dictatura proletariatului trebuie şi ea să meargă pe acest drum. Engels se întreabă de mai multe ori: ce trebuie să înţelegem prin dictatura proletariatului ? „în ultimul timp; filistinul german este cuprins din nou de o spaimă sa^ f kttară Ia cuvintele; dictatura proletariatului. Ei bine*' domnii mei, vreţi să ştiţi cum arată această dictatură? Priviţi Comuna din Paris. Aceasta a fost dictatura pro-" letariatului"**. Pe de altă parte, Marx aprobă şi el, în întregime, Comuna din Paris, pe care o consideră „for« ma politică în sfîrşit descoperită, în cadrul căreia putea fi înfăptuită eliberarea economică a muncii"***.

Dar Comuna a desfiinţat votul universal şi formele democratice? Nici vorbă. într-o adresă a Consiliului'j General al Internaţionalei, regimul democratic al CO-J munei este descris în felul următor: „Comuna era alcătuită din consilieri municipali aleşi prin vot universafc.j

t *Manifestul comun&t,* trad. Cfa. Andler, p. 39 (v. Maix-Engels, Opere, ed. cit., voi. 4, p. 476).
• *Ibid.,* p. 487 (au ed.)v *w*
2 Neue *Zeit,* XX. I. I, p. 11, . -i . ,4
•* V. Marx-Engels, *Opere,* ed. cît., voi. 22, p. 133 (n. ed.)/
•** *Ibkt:.* voi. 17, p. -359 («. ed.). .t3

în diferitele arondismente ale Parisului. Ei erau-r^-punzători şi oricînd revocabili"*.

Consiliile municipale procedau la rîndul lor la alegerea persoanelor care trebuiau să le reprezinte în consiliile superioare : „Se ştie doar că societăţile ca şi indivizii, cînd este vorba de afaceri, se pricep, de obicei să pună omul potrivit la locul potrivit***. K. Marx admiră şi el acest sistem avînd ca bază reprezentarea şi sufragiul, această instituţie model a revoluţiei comuniste. Dar această organizare politică, asemănătoare cu aceea a tuturor ţărilor, liberale constituţionale, nici nu merită titlul de dictatură. Ea nu, constă în puterea absolută şi care nu dă seamă nimănui a sovietelor, numite arbitrarei nu alese prin vot. r

Se poate aşadar vedea că teoria dictaturii proletariatului nu este o teorie izolată, un element ireductibil în ansamblu*! teoriei revoluţionare marxiste.

Putem acum să aruncăm o privire generală asupra ideii de revoluţie la Marx. Această idee este cuprinsă într-un sistem monist, bazat pe clasa muncitoare ca pe o realitate socială şi care este în ochii săi singurul organ revoluţionar. Această „revoluţie-organ" nu poate să se îndeplinească fără ajutorul unui anumit mediu social. Ea se desfăşoară în'doi timpi, unul, constînd în formarea lentă a-clasei, ceea ce implică condiţiile economice ale concentrării. capitalului şi ale proletarizării ; altul, în cucerirea puterii politice, ceea ce presupune depăşirea primei faze.

„Revoluţia-organ" se prezintă astfel ca o idee de revoluţie mixtă, împăcînd cele două tipuri anterioare, revoluţia-program sau revoluţia economică şi revoltiţia-mijloc sau revoluţia politică. Prin această fericită îmbinare, noua- idee de revoluţie devine' mai completă decit cele elaborate anterior. *>c>-"*

Deşi mai modestă şi mai puţin poetică — deoarece nu promitea muncitorilor paradisul terestru în îelur falansterelor lui Fourier — această idee a fost imediat

* *Ibid.,* p. 356 (n. ed.),
»* *Ibid.,* p. 35? (n. ed.).

adoptată de partidele muncitoreşti a căror doctrină oficială a devenit.

in

Din acest mod de a concepe transformarea societăţii decurg anumite consecinţe.

a) în primul rînd revoluţia devine PUT muncitorească. Nu mai este vorba, ca la începutul secolului »1 XlX-lea, de a salva societatea întreagă, „poporul", aşa cum Voiau Babeuf sau Proudhon. Nu mai este vorba de a cuceri libertăţile pentru toată lumea, cum se străduiau să o facă republicanii radicali sau însuşi Blanqui.

Am văzut că la început, însuşi Marx, inspirat de idei religioase şi morale, se întreba cum se poate ajunge la eliberarea întregii societăţi. Dar mai tîrziu, gîndirea sa *se* precizează, se desparte de acest tot amorf şi confuz care este societatea pentru a se îndrepta către clasa muncitoare. Proletariatul devine singura clasa care merită să i se încredinţeze misiunea de a înfăptui revoluţia. Oasa muncitoare este clasa pe care trebuie să ne bizuim, pentru că ea este cea mai importantă în producţie. Din această zi, muncitorii monopolizează în mod exclusiv revoluţia. Organizarea Internaţionalei pe baza acestor principii, îndepărtarea din sînul ei a membrilor care, ca Bakunin, preconizau din nou revoluţia pentru toţi, după vechiul sistem, organizarea din ce în ce mai puternică-a sindicalismului au încurajat • din ce în ce mai mult această tendinţă ‚de exclusivism muncitoresc. Această „splendidă izolare" ducea pe încetul la un egoism de clasă, incepînd prin a fi numai instrumentul cel mai eficace în eliberarea tuturor, proletar riatul uită in ascensiunea sa către putere misiunea morală pe care şi-a asumat-o. El nu se mai gîndeşte decît la interesele lui şi o spune făţiş cu un fel de cinism, care dispreţuieşte şi îşi bate jorJ de atitudinile morale sau idealiste, silindu-se să nu ţină seama de altruism sau de milă. Noţiunile de „dreptate socială", de fraternitate, de iubire, — atît de scumpe lui Saint-Simon — devin în ochii liderilor marxişti utopii ridicole. **io** concepţie devine realistă şi brutală. O clasă care. **îL** rezervŞ **în** mod exclusiv roadele victoriei şi care .declara că nu vrea să le împartă cu nimeni, — iată jioul aspect al revoluţiei proletare în veacul al XJX-lea.

b) Pe măsură ce devenea **mai** unilaterală şi mai exclusivistă, revoluţia muncitorească a devenit şi mai *materialistă.* Pe timpul Iui Blanqui se înălţau baricade, oamenii îşj sacrificau viaţa în numele unui principiu abstract, al idealului, al demnităţii omeneşti, al libertăţii, al egalităţii morale şi politice, într-un cuvînt pentru valori ideale, pentru imponderabilitate ide ordin psihic. Marx declară; toate acestea nu sînt decît iluzii vane. Revoluţia devine o chestiune de stomac, Dacă democraţia luptă[1] pentru idei, muncitorul luptă pentru pîine. Pentru a da o justificare morală noii revoluţii, toată istoria este prezentată ca imorală. După exemplul trecutului, care n-a- cunoscut decît instincte materiale, sînt scuzate noile tend&iţe. Astfel Marx a construit o filozofie materialistă* a istoriei. Chiar Hegel, pe care Marx l-a urmat, ca un discipol credincios în timpul 'tinereţii sale, întemeiase filozofia Istoriei' pe această *dee foarte cunoscută; „Tot ce este real este "raţional şi tot ce este raţional este real":'•Astfel se dădea •importanţa cuvenită Jttcruîttdx mărunte; toate faptele cotidiene^ toată acea categorie de evenimente 'cHspreţuite de aspiraţiile prea-idealiste ale nobilimii şi ale clerului. Filozofia cobora aşadar pe pămînt, căci dacă realul este raţional, atunci el poate să formeze obiectul speculaţiilor, fot atît de bine ca. şi lumea ideilor raţionale. >y

Marx îşi începe activitatea de publicist şi filozof, ca tînăr hegelian. Se recunoaşte la sl influenţa acestei doctrine.* însă foarte devreme, o întreagă serie de îm-

[1] **A se vedea in această problemă, Hegel, *Rechtsphilosoptue,* Reclam ed., p. 58, 72, 85, ,243, 274.**

- Despre influenţa lui Hegel asupra lui Marx: T. Mehring. *K. Marx,* p. 19. G. Mayer, op. *cit.,* p. 58'şi urm. f*. Struye, *Studien und Bemerkungen* zur *Erttvrjcklungsgeschjphte d. 13rsozialismus, Neue Zeit,* 189S, p. 57. Ptecîlanow,• *BeihQge 2ur Geschichte-^s Materialîsmus,* 1896. W. Dilthey, Der *Junge Hegel* (titlul *e±tic*\> al

<C-da S564 coala 35

prejurări istorice şi economice : industrialismul, „Zollve-rein^ul" etc., îndepărtează pe tinerii hegelieni de idealismul maestrului lor. Arnold Ruge se stabileşte la i Halle unde scoate o revistă prin care vrea să răspîn-1 dească realismul. Marx se eliberează şi el de această j influenţă. El se simte atras de realitatea practică : „O cortină a căzut; ceea ce aveam mai sfînt a fost distrus şi noii zei trebuiau să ia locul celor vechi; de la idealism ajung la concluzia să numai în realitate trebuie să: caut ideea."[1]

Cînd îşi dă în 1841 teza de doctorat despre morala | lui Epicur, încep să se întrevadă preocupări materialiste. Sombart spune despre Marx că era îmboldit, poate de pesimismul său temperamental: „Avea o stranie în-, ţeîegere pentru ceea ce zace rău în om".

,: In price caz, opera lui Feuerbach Des Wesen ***des Christentums,*** care avea să aibă o influenţă atît de' puternică asupra formării concepţiilor sale materialiste, nu- a fost cunoscută de Marx decit mai tîrziu. Dar această carte a avut asupra lui Engels o influenţă puternică şi imediată-. Marx nu,a fost influenţat decit J .mai tîrziu i pe vremea cînd. şoptea ***£ţheinis€he geiturtaţ*** jiu poate fi încă vorba de vreo influenţă de acest felvi Dar cînd îl îniîlneste ‚pe A» Ruge, la Halle, şi cînd se< împrieteneşte cu Engels, arunci .devine un „feuerba? chiantiînverşunat: adoptă fără restricţii majterialismuXj acestuia: din urmă*. Totodată revolta sa, împotriva hegelianismului devine totală; nu mai poate suporta mi-1 tologia şi visurile sterile ale filozofiei germane,-pe carej o desemnează sub numele de „Treumgeschichte".

cărţii lui Dîlthey este *Die Jugendgeschichte Hegels* apărută cei volumul IV ai Opere/or lui DHthey, n. ed.) j Kuno Fischer, Hegeis| *Leben, Werke und Lehre,* Bd. II, Heidelberg, 1901.

[1] *Ut. Nachlass,* T. I, p. 17—19.

[1] Engels, Feuerbach, p. 10.

[3] *Lit. Nachlass,* T. I, p. 381—389/A, se vedea de asemenea»! A- tevy, *La philosophie* de Feuerbach. . '

*** F. Mehring, *op. cit-,* p. 54, Engeţs scrie: .Entuziasmul erâ| general; dintr-o data am devenit cu-totij feuerbâcnîeni." *Ut.\ Nachlass,* I,.p. 380—382*; Cf. La lellre de Marx a A. Ruge,* Mehring, p. 55; a se vedea Masaryk, op. *cit.,* p. 29—32.**

Trebuie să adăugăm de asemeni că idealismal **era** atunci apanajul clerului şi al nobilimii, că axe, **aşadar,** un caracter reacţionar, în timp ce materialismul ă test, în tot cursul secolului al XVIII-lea, apanajul revoluţiei!

Feuerbach crede că existenţa se reduce Ia materie, că toată psihologia se reduce la fiziologie. „Gîndirea este o secreţie a creierului", acest principiu, care a fost susţinut mai tîrziu, este şi al său. Religia nu e — la rîndul ei — decît expresia teoretică a dorinţelor, pe care oamenii vor să şi le satisfacă prin credinţa în Dumnezeu. Singura ştiinţă adevărată este aceea' care studiază realitatea şi mai ales practica. „Practica dă soluţii, pe care teoria nu le poate da"[1]. Sau: „Adevă-, rata filozofie este aceea care face oameni, nu cărţi*"'.

K. Marx îşi însuşeşte imediat aceste principii... Şi el vrea să găsească o soluţie practică pentru suferinţele omeneşti. După cum ain văzut, el găseşte această soluţie în revoluţia proletară; In acelaşi timp/ gîndirea sa este definitiv marcată de materialism şi alte ănfluenţe nu vor face decît să-i întărească această convin-g i -

Ideea sa că filozofia va revoluţiona omenirea este tot b idee împrumutată de la Feuerbach[3].

- M^timpUl şederii sale hi Franţa, K. Marx a găsit alte prilejuri de a-şi întări convingerile materialiste. Se apucă să cerceteze cu ardoare istoria şi filozofia franceză,. mai ales cea din seeolulral XVIII-lea[4]. in ***Die Heilige Familie*** Marx face o schiţă a literaturii fran, ceze, mărturisindu-şi. admiraţia pentru toţi materialiştii secolului precedent: La Mettrie, d'Holbach, Cbndillac, ca şi pentru materialiştii englezi: Hobbes şi Locke. El

*** Feuerbach, *Werke,* T. II, p. 114. Cf. Hammacher, op. *cttt** p. 43.**

a Feuerbach, Werice, T. II, p. 411.

[3] Feuerbach, *Werke,* T. II, p. 400.

*** Engels scrie despre Marx: .Marx se cufundă în timpul exilului său Ia Paris în studiul economiei politice, al socialismului francez,şi al istoriei Franţei" (articol de Engels asupra lui Marx în *Handworterbuch* d. SiaMsw/asenschaflen de Conrad, p. 705) se vedea în această privinţă o scrisoare de A. Ruge In *Lit. Nachlass,* T. -II, p. 14.**

stabileşte o corelaţie între filozofia materialistă şi socialism. „Nu este nevoie de o prea mare perspicacitate pentru a vedea că din teoriile materialismului despre bunătatea înnăscută a oamenilor şi despre egalitatea aptitudinilor lor intelectuale, despre atotputernicia experienţei, a deprinderii, a educaţiei, despre influenţa pe care împrejurările exterioare o exercită asupra omului, despre marea însemnătate a activităţii productive, despre dreptul la plăcere etc. reiese in mod necesar legătura materialismului cu comunismul şi cu socialismul,"[1]. Pe de altă parte, el arată influenţa directă a materialismului asupra socialiştilor. „Fourier porneşte direct de la doctrina materîaliştilor frahcezi. Babouvistii au fost materialist! primitivi, neevoluaţi dar şi domunismu] evoluat îşi are originea .directă în materialismul francez,"[3] In manuscrisele- postume ale lui Marx, Întâlnim adesea o cugetare a lui Helvetius : „Oamenii nu sînt răi, dar sînt supuşi intereselor lor". Sau culege o cugetare a lui d'Hoîbach : „Totdeauna folosul nostru, interesul nostru... este acela care ne face să urîm sau să iubim obiectele", dar: „Omul, trebuie în propriul său interes, să iubească pe, ceilalţi, oameni..." Sau un .cuvînt al lui Bentham: „Interesele individuale sînt singurele interese reale"[3]..- .

• 'Marx generalizează*' aceste concepţii şi !e aplică întregii istorii. Ea îi apare dominată de lupta de clasă, care,'lâ rondul.,ei* este[1] determinată de interesul material. Ideologia, religia nu sînt decît expresii ale suprastructurii determinate de condiţiile economice ale infrastructurii. Din acest motiv, „revoluţia-Organ" a lui Marx nu va avea un caracter mai accentuat ideologic şi moral, decît acel politic; nu va urmări Idei de dreptate, egalitate şi libertate, ci se va mulţumi să aibă un •caracter strict utilitar.'

[1] Ui. *Nachlass,-p.* 239 (v. Mazx-Engelsi Opere, ed. cit., voi. \ *p.* 146, n. ed.).

[2] *Ibid.,* aceeaşi pagină *(ibid.,* p. 147, n. ed.J.

[3] *Lit. Nachlass,* I, p. 240 *[ibid.,* p. 148). Ct-HanimachM, P- 55.

c) Materialistă în scopul urmărit, revoluţia marxistă se va considera o *revoluţie ştiinţifică şi materialistă.* Mulţi autori au văzut în Marx întemeietorul sociologiei ştiinţifice[1].

Sombart scrie că sistemul său este cît se poate de realist sr îl compară în această privinţă cu Savigny şi cu conceppile sale istorice asupra vieţii dreptului. A atribui Iui Marx un asemenea rol înseamnă a-i cere prea mult. Nu este însă mai pupn adevărat că.gîndirea sa, în ansamblul ei, este însufleţită de un punct de vedere realist, istoric şi pozitiv. La fel, ideea lui despre revoluţie nu are un caracter normativ sau de ideal la care trebuie să aspiri. Ea provine din realitate, este condiţionată de fapte şi de legi necesare; că aceste fapte şi aceste legi au fost uneori interpretate după obiceiul filozofilor, abuzînd prea mult de generalizare, aceasta nu dăunează prea mult spiritului general al operei, care rămime empiric. încă în.contact cu Feuerbach, gustul lui Marx pentru realitate şi dispreţul său pentru filozofie s-au dezvoltat foarte mult [deja convingerile, sale materialiste îl orientau către o concepţie deterministă a istoriei. Dar materialismul şi pozitivismul nu sînt unul şi acelaşi lucru., Materialismul: este mai degrabă o», metoda. Putem foarte bine să concepem un pozitivism idealist, ca de pildă cel al lui Auguste Comte, care judeca istoria după criterii ideologice. Cu toate acestea nu e mai puţin adevărat — şi istoria filozofiei o dovedeşte, cu prisosinţă •— că orice materialism conduce la empirism şi de la empirism la pozitivism nu este decît un pas.

[1] Nu putem insista aci asupra materialismului istoric' al Iui Marx. Nu ne interesează direct. A se vedea în această direcţie: R. Staromler, *Wittschatt* und Recht nach der *matettalt&Uschen Geschichtsautlassung,* ultima ediţie, Berlin,' 1920 şi lucrările deja citate ale Iui P. Barth, SeligiMamn, Otinow şi Masaryk.

[1] J. Oppenheimer, Sysiem der Soz/ologîe, I voi.; Beilift, 1922. Cf. în aceasta privinţă C. Bougle, *Marxisme* et *sociologie,* în volumul *Chez Ies prophetes socialistes.*

Majoritatea empiriştilor, de la Hobbes şiLocke pînă la Condillac, an fost în acelaşi timp materialişti. Din acest motiv Marx şi Engels .vorbesc cu acelaşi dispreţ ca şi pozitiviştii despre „metafizică" şi despre „ideologie"[1]. Dimpotrivă, ei aveau o mare predilecţie pentru ştiinţele naturii, deşi cunoştinţele lor în acest domeniu erau, se pare, lacunare[2]. în prefaţa ***Capitalului,*** K. Marx considera evoluţia economică ca un „naturgeschichfliches Prozess". Pe de altă parte, Engels îi reproşează Sui Feuerbach că nu a aprofundat de ajuns ştiinţele naturii. In manuscrisele postume, K. Marx.vorbeşte cu entuziasm despre Descartes[3]. Mecanica lui NewtorT ca şi cea a ku Kepler îi stîrnesc o mare admiraţie*.

Empirist şi realist, Marx este prin obiectivismul său şi un pozitivist. încă Feuerbach se opusese subiectivismului idealist al filozofilor. Marx continuă aceeaşi tendinţă. El combate subiectivismul. în ***Die Heilige Familie,*** p. 222, îl consideră drept sinonim ou egoismul. Lui Marx îi repugnă atît sentimentalismul cît şi romantismul. Nu se ştie în mod precis dacă a fost influenţat de A. Gomte. L-a cunoscut probabil prin intermediul lui Saint-Simon, pe care l-a citit atent.

într-o notă din ***Capjtaldî,*** el face o aluzie destul de clară în această privinţă. Dar nu se poate vorbi de o influenţă determinantă a filozofiei pozitiviste, asupra lui MarX. Cu toate acestea, credinţa nemărginită în jriumiiul ştiinţei, care a inspirat către 1850 imnul lui E. Renan ***L'Avenir de la science,*** era un ***ideal,*** care plutea în atmosfera secolului.

Engels schiţează şi o clasificare a ştiinţelor. El distinge: a) ştiinţele organismelor inanimate; b) ştiinţele organismelor vii; c) ştiiaţele istorice, **ÎB** care include şi dreptul, economia politică, filozofia etc, ceea ce numim azi ştiinţele morale. Cunoştea el oare clasificarea lui Comţe ?j>Ju ,am putea spune, căci nimic,; nu, ne -în-;; dreptăţeşfe să. o.îacem. ,

Concepţia determin ista îi face pe Engels şi Marx să excludă din. ideea lor asupra revoluţiei otice MXer-*1* ***venţie voluntaristă.*** Elementul subiectiv, Omenesc,' esste. r pentru ei::de mică importanţă. în determinismul -social omul este um efect, .nu o cauză. Iată de ce el nu vau: putea conduce evenimentele prin voinţa sa, dimpotri«î vă, va suferi influenţa lor. i •

d) In sfîrşit, revolut» concepută de Marx nu este'* o revoluţie *hdiwrialâ,* ci o revoluţie *internaţională.'* Revoluţia franceză creasese dreptul naţionalităţilor. E&r concepea revoluţia între graniţele unei naţiuni. După'" exemplul ei, tot secolul al XlX-lea, deşi pronunţa uneori cuvîntul „„umanitate", nu înţelegea altfel decît în acest fel revoluţia. Cuvîntul „revoluţionar" era sinonim cu „paăMot". Blanqui îşi atribuia nu fără oarecare emfază, amîndouă epitetele ca şl Barbes,- Raspail, Louii-- Blanc. Saint-Simon, în ciuda luniversalisinului şi a creştinismului său sui generis, cînd se gîndeşte la îridepli-^ nirea proiectelor sale, are în vedere întotdeauna HmU. tele posibilităţi lor din Franţa. ci

K. Marx rupe cu tradiţia. EI lansează acest apel:; „Proîetiări din toate ţările, uniti-vă!". Marx Crede fti solidaritatea muncitorească, mai presus de consideraţiile; naţionale. Naţiunea este pentru el egoismul artificial,-' creat de' statul capitalist. Căci el nu concepe o diferenţă între stat şi naţiune'. Uneori se ridică împotriva principiului naţionalităţilor, se declară împotriva independenţei Poloniei[2]. Marx, ca şi Engels, aprecia situai ţia ţărilor după gradul lor de revoluţionarism şi nu după diferenţele etnice. De aceea au întemeiat „Internaţionala".

[1] **Engels, *AnU-DiihTîng,* p. 5.**

[2] **Th. Masaryk, op. cit., p. 81.**

[3] ***Lit Nachlass,* T. II, p..232, 234 şi 242. El admiră în Descartes pe filozoful, care a ştiut să se elibereze de principiul autorităţii şi pe savantul care a întemeiat mecanica.**

[4] **E. Haţimacher, *Das oekonomische* und *philosophische System* dos Marxisînus, p. 35; G. Plechanow, *Beitiäge zur* Gescoichte des *Materialisinus, p.* 23, 93, 97.**

1 Lit. Nachlass, **T. II, p. 226; H. Cunow, T. II, p. U.**

[2] **Asupra acestei chestiuni Marx şi Engels şi-au schimbat mereu părerile. A se vedea un articol din CommonweaJlrt, 31 martie 1866, tn Grunbe/gsarcfifv *iur Geschichte des Saxiahamas.* Anul VI, p. 214. Bnefwechsei, T. I, p. 169.**

Dar să ne ferim de a generaliza antinaționalismul? lui Marx. Dacă el crede îh solidaritatea internațională' a muncitorilor, Internaționala o concepe drept o reuniune de organizații patronale. El recomandă socialiștilor din țări diferite, să aibă în primul rînd grijă de propriii lor muncitori. Mai mult, el recomanda să adapteze politica socialista, împrejurărilor locale, stadiului evoluției capitaliste, în care se găsește țara lor. Aceasta înseamnă că tactica sc^ialistă nu va fi peste tot aceeași, într-o țară în care predomină proprietatea funciară, ea va fi cu totul altfel decît într-o țară în care capitalul industrial este foarte dezvoltat. Numai respectînd aceste condiții specifice ale mediului, partidul va putea duce o politica realistă și rodnică. •,

. Pur muncitorească, internațională, materialistă și științifică, revoluția proletară, „revoluția-organ", a monopolizat toate simpatiile muncitorilor și a făcut imposibilă orice altă formă de revoluție. Ea a avut un incontestabil succes în cursul celei de a doua jumătăți a secolului al XlX-lea. în jurul ei s-a constituit „Internaționala" și aproape toate organizațiile muncitorești. Dar către sfîrșitul secolului, începe să decadă. I se aduc critici severe de care a trebuit să țină seama, schimbîndu-și forma. Să trecem acum la studiul acestui moment și al transformărilor pe care le-a determinat în ideea marxistă de revoluție.

CAP. II

REFORMIȘTI $1 ORTODOCȘI

în prefața pe care o scrie în 1885 la lucrarea sa Dezvăluiri ***Xn procesai comuniștilor*** de Ia ***Colonia,*** Engels anunță că o revoluție „trebuie să izbucnească în curînd, căci scadența revoluțiilor europene — 1815, 1830, 1848, 1852, 1870 — durează în secolul nostru de la 15.1a 20 ani."* Dar revoluția, pe care o anunța Engels, este așteptată și astăzi.

Istoriei îi place uneori să înșele așteptările profeților. Nu numai că după 1870 nu a mai avut loc nici o revoluție, dar mișcarea socială a luat un caracter mult mai echilibrat, antagonismul dintre clase pierzkLdu-și acuitatea. Spiritul democratic, reformist, legalist, cucerește pe încetul toate țările Europei. Aspirațiile și re-

*** Lucrarea, *Dezvăluiri* în *procesul comuniștilor de la Colonia,* îi aparține lui Marx și nu Iui Engels. Prefața lui Engels, scrisă in 1865, la cea de a treia ediție a scrierii Iui Marx, cuprinde- următorul pasa], pe care 11 citām tn întregime, ,mi numai pentm a corecta o Inexactitate *ia* litera textului, așa cum este reprodus» de Ralea (15—18 ani și nu 15—20 ani), dar și pentru a restitui contextul afirmației Iui Engels; .Această proclamație, redactată de Marx și de mine, mai prezintă interes și azi, dâbareca democrația mic-burgheză mai este și azi partidul care, ia viitoarea zguduire europeană — care trebuie să se producă tn scurt timp- (intervalul dintre revoluțiile din Europa — 1815, 1850, țBtt, 1852, 1870 — durează in secolul nostru 15—18 ani), — *vă* veni negreșit la rîrmă în Germania, ca salvatoare a societății d6 primejdia pe care o reprezintă muncitorii comuniști". (Marx-Engels,. Opere *alese,* voi. 2, Ed. P.M.R., 1952, p. 322 j n. ed.). - •**

vendicările proletare se exprimă pe cale parlamentară. S-au obținut astfel mari reforme sociale.

Nici o epocă din istoria socialismului nu a fost mai paşnică; nici o epocă nu a fost mai prosperă din punct de vedere economic. Clasa muncitoare a dat dovadă de multă răbdare şi bunăvoință. A fost epoca compromisurilor în toate domeniile.

Această situație a mişcării sociale a fost determinată de mai multe cauze.

Mai întîi datorită faptului că multe revendicări naționale au fost satisfăcute. Se ştie că marxismul încerca să utilizeze pentru victoria socialismului mişcări revoluționare de altă natură, captîndu-le şi transformîndu-le apoi în mişcări muncitoreşti.

în fierberea naționalistă de la 1848, în care unguri, polonezi, italieni şi cehi luptau pentru independență națională, socialismul s-a amestecat încercînd să dea' direcție socială unor insurecții, care nu aveau, asemenea tendințe. Odată cu adoptarea constituției ungare, odată cu unitatea Italiei şi a Germaniei, revoluțiile naționale au luat sfîrşit, nemaiputind fi puse în slujba revoluției sociale.

Dealtfel socialiştii nu au pierdut numai pretextele naționale ale revoluției. Democrația fiind .realizată peste tot, ei au pierdut totodată mediul revoluționar-radical, care lupta pentru un regim liberal. Pînă în 1848, clasele populare sînt peste tot excluse de la guvernare, clerul şi aristocrația au încă în multe țări o mare influență, pupă 1848 această situație se schimbă. Capitalismul industrial reuşeşte să învingă proprietatea funciară, mai întîi în-Anglia, prin suprimarea drepturilor asupra grînelor (1846) şi prin introducerea liberului schimb. Acelaşi lucru se îhtîmplă In Austria şi Germania. Puțin cîte puțin libertatea presei, a întrunirilor,[1] libertatea de asociere, sînt recunoscute în toate țările^ După războiul din Crimeia în 1857, Rusia desființează iobăgia, în 1866, Austria are un guvern liberal şi Germania se află în preajma introducerii votului universal. în Franța era la putere Imperiul liberal.

în Anglia, Ja 1867, o lege electorală dă drept de Vot micii burghezii țşi! unei părți a proletariatului. în sfîrşit după 1870, ta Franța se instaurează republica democrată. Astfel revoluția socială îşi pierde toți aliații..

Nu mai putea fi vorba acum de o revoluție pur proletară. O remarcabilă prosperitate comercială şi industrială dă; capitaliştilor posibilitatea de a îmbunătăți mult situația muncitorilor. După criza economică din 1873, care a ținut pînă în 1886, are loc un puternic avînt economic, care durează pînă în primii ani ai secolul al XX-lea. Acest progres a fost determinat mai întîi de-extinderea pieței mondiale prin intermediul *po-*. liticii coloniale. Se poate constata uşor acest fenomen după,.dezvoltarea enormă, pe care au luat-o căile de comunicație in țările noi ale Europei şi mai ales ale altor continente. în timp ce rețelele de căi ferate ale vechilor' țăTi occidentale se dezvoltă, între 1889 şi 1906, în Germania cu 70%, în Anglia cu 29%, în Franța ca 820/e, acelea din China se măresc cu 5 400%, din Japonia ou 6000%, din America cu 176% şi din Africa cu 5139/**B'**.

Noile teritorii cucerite aduc vechiului continent o prosperitate, care se vădeşte în enorma îmbogățire a capitaliştilor, dar în acelaşi timp prin îmbunătățirea situației clasei muncitoare; Legislația industrială, economia socială, sînt consecințele directe ale acestei stări de lucruri. Anglia reduce ziua de lucru în 1847 la 10 ore, iar Elveția în 1877, la 11 ore.;

Austria adoptă aceeaşi cifră în 1885, Germania în 1891, Franța în 1892. Sînt votate legi care protejează munca femeilor şi a copiilor.. Emigrația se micşorează. Cifra emigranților era în Germania de 220 0Q0 .anual, pe la 1881,- în 1900 nu mai era decît de 22 3091

în aceeaşi vreme,: Bismarck, pentru a preveni o revoluție, pune în aplicare marile reforme în ceea ce prii veste asigurările muncitorilor, care le asigură mijloace de trai in caz de boală şi la bătrînețe.

[1] Cifrele sînt luate din K. Kautsky, Le *chemin du.pouvoir,* p. 197, 199.

[2] Kautsky, op. *cit.,* p. 113.

Paralel cu masurile luate de stat, muncitorii se organizează şi ei, Se cunoaşte formidabila dezvoltare a „trade-union-urilor" in AngHa, a căror istorie a fost atît de bine schiţată de B. şi S, WeWb. fci 1892, aceste asociaţii reuneau[1] 1 500 000 membri; în 1906 numărul lor era de 2 106 283.

Continentul urmă mai încet această mişcare; totuşi în 1892 Austria număra 46 606 muncitori sindicalizaţi şi Germania 223 530; îri 1906 erau 448 000 în Austrie şi aproape două milioane în Germania. „Această strălucită dezvoltare a sindicatelor şi mai ales a sindicatelor germane a făcut asupra proletariatului o impresie cu atît mai puternică cu cît în acelaşi interval de timp reformele sociale băteau pasul pe loc în parlamente şi cu cît clasa muncitoare avea din ce în ce mai puţine succese pe teren politic. Sindicatele ca şi corporaţiile păreau destinate să aducă ridicarea treptată a clasei muncitoare, fără zguduiri politice, servindu-se numai de instituţiile legale... sindicatele păreau că înlocuiesc absolutismul capitalist cu «faîbrica constituţională» şi că vor ajunge treptat, fără ruptură violentă, la democraţia industrială."[1]

în aceste condiţii, o răsturnare revoluţionară era puţin probabilă. A mai contribuit la soluţionarea reformistă a antagonismelor de clasă şi dezvoltarea şi organizarea partidului muncitoresc socialist. Vom vedea îndată cum s-au petrecut lucrurile în Franţa. Să vedem aci, într-un scurt Istoric, evoluţia acestui partid în Germania, căci în Germania se declară pentru prima bară divorţul dintre reformă şi revoluţie.

Germania, care în 1840 era încă o ţară agricolă, devirie, după 1860, o ţară cu industrie prosperă. între 1846 şi 1B61, numărul maşinilor de ţesut din Prusia, Bavaria, Baden şi Saxa, creşte de la 524 517 la 957 984; acel-^il maşinilor cu aburi de la 4 605 la 26 696. Reţelele de căi ferate care numărau, în 1840, 469 km, pe la 1860 ajung Ia 11 088 km[2]. Proletariatul industrial, care

[1] K. Kautsky, *op. cit.*, p. 115—116.

[2] H. Herkner, *Arbeiterirage,* Berlin, 1921, T. II, p. 313; W. Sombart, D/e cfeufscne *Volkswirtschalt,* p. 92 şi 353.

apare ca rezultat al .acestui progres, începe să se ioi% ganizeze. Burghezii radicali şi personalităţi străine de orice mişcare socialistă ca SchulzeHDelitzsch, contribui» la organizarea muncitorilor în sindicate. Mai multe or-* ganizaţii locale se unesc în mai 1863 la Leipzlg, şi sub influenţa Iul! lassalle, întemeiază „Asociaţia muncitorească germană". Natură politică prin excelenţă revo-* luţionară în 1848, înclinînd către oportunism după aceea, Lassalle a fost preşedintele şi în acelaşi timp dictatorul acestei Asociaţii[1]. Ucis într-un duel In 1864, el las& prin testament succesiunea la preşidenţia partidului lui B. Becker. Dar preşedinte al partidului ajunge imediat alt luptător socialist, Jean Baptiste Allesi&a von Schweitzer[2]. Născut în FrankFurt la 12 iunie 1834, el câştigă irufluenţă în sînul partidului ca redactor-şef al ziarului *Social-Demokraţ,* pe care îl scotea împreună cu W, Liebkneeht. De îndată ce a ajuns *in* fruntea, proletariatului, J. lî. von Schweitzer încercă să-l conducă pe aceeaşi cale oportunistă ca şi Lassalle. Copleşeşte cu laude Prusia şi se bucură de' prietenia lui Bismarcki K. Marx care, în calitate de papă al sociaiîsmuhii, voia să dea de la Londra directive dictatoriale partidului* era. indignat .de. atitudinea lui Schweitzer,

jn 1Ş62 cîţiva revoluţionari de la 1848 au.fost amnistiâţi, printre care şi W. Liebkneeht. Prieten bun cu Marx, el se întoarce în Germania pentru a lupta împotriva lui J. "B. Scweitsser. Primul său'gest a fost acela de a se retrage din redacţia *ziwuim SociaUDemokraL* împreună cu muncitorul A. Bebel, formează un grup, care se declară împotriva Prusiei, împotriva lui.Bis*; marck şi ă alianţei cu, celelalte partide politice.

Tn congresul muncitoresc de la Eisenach din, 1869, Liebkneeht şi Bebel reuşesc să producă" o sciziune.[1] Se formează un alt partid muncitoresc „,Sozialdemokratische

[1] F. Mehring, *Geschichte d. deutschen Sozial-demokraţle 1870* {In *Grdnbergsarchiv,* f. IV. p. *h—$8).*

[2] Opera capitala asupra lui *3,* B. Schweitzer este aooea'« lui Gustav Mayer, J. *B. SchvreUzer und die Soziaidemokratie,* Berlin, 1909. A se vedea, de asemenea, A. Bebel Aut meineri *toben,* T. II, p. 1—138, 1911, Hatkner, op. *cit.*, p. 327.

Arbeiterpartei"[1]. Intre cele două grupări socialiste, „Lassalleaner" şi „Eisenacher" se încinse o luptă. La alegerile din 1870, grupul lui Lassalle întruneşte 67 000 de voturi şi grupul lui Bebel, 39 000. Contopirea lor nu a devenit posibilă decît la moartea lui Schweitzer, în 1875. Chiar în anul morţii sale, cele două partide îşi refac unitatea la Gotha, prin adoptarea unui program comun[2]. După această dată partidul creşte continuu în număr şi forţă. In 1877, avea deja 41 ziare, 500 000 voturi şi 12 deputaţL Bismarck este înspăimîntat de acest progres. Sub presiunea lui Bismarck, parlamentul votează fairnoasa lege împotriva socialiştilor. Au urmat dizolvări de asociaţii, interziceri de ziare, expulzări, condamnări[3]. La Frankfurt multe familii au fost nevoite să părăsească oraşul chiar în noaptea de Crăciun. 2n ciuda acestor măsuri, partidul păstra încă în 1881 312 000-voturi. Social-democraţia şi-a dat seama atunci Că era mai bine să nu compromită partidul printr-o politică de violenţă. De aceea congresul din 1887 de la Saînt-Gallen respinge cu totul mijloacele anarhiste şi violenţa, preconizînd acţiunea legală. „Forţa şi vio-: lenta sînt factori reacţionari", ele provoacă reacţiuneâ şi persecuţia ***[Verhandlungeh des Kongresses d. deutschen' Sozial-demokratie in St. Gallen,*** Zurich, .1888* p. 39—45J. Această atitudine pacifistă şi reformistă a adus partidului un mare succes. La alegerile din 188? socialismul a obţinut 763 000 voturi. în 1890, 1 427 00& în urma unui asemenea succes şi pe baza atitudinii împăciuitoare a „sodal-demooraţiei", legea împotriva socialiştilor a fost abrogată.

[1] Asupra lui Lîebknecht iui s-a scris încă o adevărată monografie ştiinţifică j aceea a Iul K. Eisner W. *Liebknecht,* e departe de a fi imparţială.*

[2] F. Mehring, op. *cit.,* T. IV, p. 85. *H.* Haritner, op. *cil»* p. 345 f A. Bebel, *Am meinem Leben,* II, 25$—283.

[3] E. Bernstein, Geschichte *der BerlineiArbeilerbewegung Geschichte *der Sozialistengesetz,* Berlin, 1870, Bebel, *Aus meinem Leben,* Iii Teii, Mehring; *op. cit.,* IV, p. 153.**

Un riou program devenise necesar*. EI a fost redao*tat de Kautsky Ia Congresul de la Erfurt. Acest program se baza în întregimea lui pe acţiunea legală, vota* universal, direct şi egal (art. 1), libertatea presei şi a întrunirilor (artf.4) etc.

Partidul se îndrepta astfel treptat spre reformism. Dar, după 1890, conflictul „reformă-revoluţie" izbucneşte în sînul partidului. Un grup, „tinerii", nemulţumit de evoluţia prea reformistă a partidului socialist, ceru să se renunţe la oportunism şi să se revină la tactica revoluţionară. Organul lor se numea ***Socialistul.***

Un alt curent, condus de Georg Hektrich von Vollmăr reprezenta legalismul şi posiibifismul. în broşura sa, ***Vber die nachsten Aufgaben der deutschen Soziaidemokratie,*** Miinchen, 1891, el cere pentru proletariat, refoţme .democratice concrete. Dezaprobă lupta de olasă, spiritul de revoltă şi de distrugere. „Cazul Vollmar*' a dezlănţuit o mare opoziţie. Pentru a hu compromite unitatea partidului, congresul de la Erfurt (1891), sub influenţa lui Bebel, votează o moţiune de compromis, care împacă cele două tendinţe[2]. Partidul apucă pe calea reformelor industriale (salar minimal, ziua de lucru de 8 ore etc). Urmează cîţiva ani de pace.

Dar către 1896, E. Bernstein, care pînă la aceasta dată trăise în Elveţia şi în Anglia, publică în Neue ***Zett,*** sub titlul ***Probleme des Sozialismus,*** cîteva articole, care produc mare. senzaţie[3]. Influenţat de emprirismul proletariatului englez, el cere o politică de reforme, o puternică, organizaţie, sindicală cooperatistă etc. In-

[1] Asupra evoluţiei programelor socialiste in această epoca, a se vedea: G. Adler, *Die Enlwicktung der sozialistischen* Programme *Deutschlands, Jahrbuch iar Nat. Oek.,* T. I, 1891, p. 2lft—225 şi W. Simkowitsch, *Die Krisis d. SoziaUdemokratie, J. t. N.-Oek.,* T. 17. 1899, p. 721.

[2] H. Muller. *Der klassenkampl in der deutschen* Soz7a>tfe*mokratle,* Zurich, 1892; a se vedea şl H. frarlblier, *op.* cit., *p:* 3 » j F. Mehiing, *Die Geschichte der deutschen Sozial-detnokratie,* T. IV, p. 352.

[3] E. Bernstein, Aus *meinem Exil,* Berlin, 1915, dă detaKi asupra biografiei sale.

cercă să arate că dogmele marxiste despre lupta de clasă, proletarizare, concentrarea capitalului si altele, fuseseră dezmințite de evenimente.

Vechiul conflict „refccmă-revoluție" izbucneşte din nou[1] şi devine şi mai ascuțit atunci cînd E. Bernstein publică o altă carte» mai dară, mai explicită, *Şovinism teoretic şi sae^*de>maGPație practică* în care dezvoltă intr-un spirit si *ram* reformist aceste idei. „Cazul" devine un ^scandal". K. Kautsky răspunde îri numele ortodoxiei marxiste. Mai multe congrese se ocupă de această polemică, Vpllmar. ia apărarea Iui Bernstein. Apar o mulțime de alte „erezii". E. David încearcă să revizuiască părerile lui. Marx cu privire la agricultură. 2n aceeaşi, direcție se îndreaptă tentativele lui A. Schulz sau ale tui Fr. Herz. Deşi în mai multe congrese, la Ş*uttgart {1898) şi mai ales Ia Hanovra (1899), în sfîrşit J# DreŞda în';19Q3, sjjit votate' moțiuni-compromisuri, prjn care reformismul era mai mult sau mai puțin condamnat f nu e mai,puțin adevărat că toată politica *,S0-cial-demoerată" s-a resimțit de influența reformismului. Astfel previziunile revoluționare ale lui Marx sau Engels au fost mult modificate de evenimente.

Un curent filozofic, care devenea rjin ce, în ce; mâi puternic în 'Gşrmapa anilor 1880—l^p,,a,coniribuit şi el mult la reyizujrea marxismului. Este vorba de *neo-kantianism.* Nu numai că a exercitat o influență profundă In filozofie şi în universități, dar' a captivat şi mulți Aderi socialişti, printre care şi Bernstein. In locul mecanicismului materialist, ei voiau să pună voluntarismul idealist al filozofului din Konigsberg. Alții voiau să concilieze pe Kant cu Marx[1], încetclnd: s'8 demonstreze că baza fntsegului socialism se află In filozofia kantiană a autonomiei personalității, In regula care recomandă să considerăm pe aproapele nostru ca scop şi nu ca> mijloc.

[1] Asupra mişcării revizioniste în Germania, a se consultă": Kampfmeyer, *Historisches und Theoretisches zur Sozial-demokratjschen Revişhnsjxwegung, Sozialişpsche MonqtsheHe,* . 1902, p. 345—354 j E. Giuither, *Pie revisioaistişefie " Bewegung in* der deutschen SoziaJ-demoJcratfe, I, f. G. B. XXIX, p. 1235—1282; a se vedea de asemenea R. Brunfeuber, Die *heutige Spzia'l-demokratie,* Jena, 1906.

Toate aceste condiții, pe de o parte evoluția partidului socialist, care devenind mai puternic, întrebuința din ce^în ce mai mult o tactică legalistă, pe de altă parte criza materialismului filozofic, care făcea posibilă o reînviere a idealismului, provocară ân teoriile asupra revoluției, controverse nesfârşite, dintre care aceea între Bernstein şi Kautsky a fost cea mai, însemnată. Să. o examinăm mai de aproape*

31

Bernstein vrea să reformeze în primul rînd metoda doctrinei marxiste. Ceea ce nu-i place liii la maestrul său, e factura dialectică, hegeliană, a spiritului, străină de experiență şi de interpretarea obiectivă a faptelor. Ideea de revoluție la Marx are, la ba2ă, o dialectica? ea nu se inspiră din realitatea concretă, vie şi mobilă. Dimpotrivă, e înghețată într-un sistem rigid, logic, străin de orice • control, de orice verificare experimentală.

Dar Marx nu pare corişțîent' de acest defect al sistemului său. EI spune despre Proudhon: „în timpul lungilor noastre discuții, careadesea duTau toată noapte ai îl contaminam spre marea îmi nenorocire* de hegelianism". Or, tocmai această manie hegeliană i-o reproşează Bernstein,; „Marxismul nu. este un sistem definitiv *; el* aspiră să fie o ştiință şi pentru, ştiință projble*

[1] A se vedea în această privință: K. Voriânder, *pie neukantische Bewegung* in *Sozialismus,* Berlin, 1902; de acelaşi autor, Marx *und Kant,* Wien, 1904.) M. Adler, *Rnusalim i und Țele-olpgh im Streite um die Wissenschait* In Marx-Slud/en, *editate de Adler* şf *Hilfeiding,* Bd. 1, Wien, 1904; a se vedea, de asemenea, S.'Rs:-hard, Mouvemen! pn/JosopMo-ue *et socialisme att* X/X^e -siecle. Paris, Colin, 1912, Wenge, *Marx und Kant,* In *Zeitschritt iOt ges. Staatswissenschait,* 1910; Schulze-Gavemltz, Mart *od*f Kant»* Freiburg, 1918.

C-da 5564 coala 36

ma nu e de a şti în ce scop şi cu ee intenţie politică a fost elaborată o teorie, ci mai «degrabă dacă este exactă sau nu."[1]

Am văzut in capitolul precedent că Marx şi Engels adoptă în tinereţe dialectica hegeliană. Cînd a apărut, hegelianismul se prezenta ca o metodă elastică, suplă, fără dogmatism şi fără conservatorism. Dar Marx şi Engels au împins această metodă la ultimele consecinţe. De aici o serie de erori, de exagerări, pe care spiritele prea sistematice, prea logice le comit adesea. „Oricum s-ar petrece lucrurile în realitate, din moment ce părăsim domeniul faptelor verificabile prin experienţă şi din moment ce gîndirea noastră trece dincolo de ea, ajungem la lumea ideilor deductive şi, dacă atunci urmăm legile dialecticii, recădem fără să ne dăm seama, în, cursele «auto-dezvoltării ideii». Aici e marea primejdie ştiinţifică a logicii antitetice hegeliene. Formulele pot fi utile în mod ocazional pentru demonstrarea unor raporturi reciproce şl-, a dezvoltării unor anumite lucruri reale; ele ppt să fi fost de mare ajutor la formularea unor probleme ştiinţifice şi la stimularea unor descoperiri importante ; dar de îndată ce se fac raţionamente deductive avînd ca punct, de plecare aceste formule primejdia construcţiilor arbitrare apare din nou. Această primejdie devine tot mai mare pe măsură ce se complică subiectul demonstraţiei respective.

Cînd «vorba de lucruri simple, experienţa şi judecata logică ne apără în general împotriva primejdiei de a ne lăsa antrenaţi de formule analogice, ca de exemplu «negaţia negaţiei».[2]

Bazîndu-se pe această dialectică, Marx anunţa întregului proletariat că revoluţia socială va izbucni' în Germania, în anul 1848. Or, acest lucru nu s-a întîmplat. Intemeindu-se pe aceeaşi metodă, Engels, convins că în secolul al XlX-lea revoluţiile izbucnesc la fiecare cincisprezece ani, ă prezis o revoluţie pentru anul

[1] **E. Bernstein, *Socialisme theorîque et mcial-democratie praJ, tique,* trad. Coben, p. 27.**

[3] **E. Bernstein, op. *cit.,* p. 38.**

1885.* Dezvoltarea istorică a dezminţit aceste preziceri. Iată de ce Bernstein vrea să denunţe „capcanele" dialecticii hegeliene[1]. El caută In lumina[1] experienţelor ulterioare să vadă ce s-a ales din majoritatea afirmaţiilor marxiste, ajungînd astfel la concluzia că teoria Ricardo-Marx a valorii-muncă trebuie să fie completată de teoria psihologică a lui Jevons sau Bohm-Bawerk. Nici legea concentrării capitalului nu poate rămîne aşa cum a fost ea formulată. O mulţime de întreprinderi mijlocii şi mici apar în toate domeniile comerţului sau ale micii industrii şi ale micii proprietăţi agrare. Cît despre legea proletarizării crescînde nici nu poate fi vorba, chiar teoreticienii ortodaeşi au renunţat la ea.

Dar contradicţia cea mai flagrantă între fapte şi logica, marxistă se găseşte în teoria revoluţiei. Nici una din previziunile lui Marx nu s-a împlinit.

Am văzut că Bernstein este convins că marxismul nu e decît continuarea, cu mici modificări, a blanquismului, a ideii că revoluţia poate fi provocată oriunde şi oricînd. „Nicăieri spiritul blanquîst nu se manifestă atît de clar ca în ***Circulara federaţiei comuniste*** din martie 1850, unde se găsesc indicaţii minuţioase asupra felului în care vor trebui să se comporte, în timpul apropiatei revoluţii, comuniştii, pentru. a o permanentiza... Greşeala pe care Marx avea să i-o reproşeze după şase luni partidului Wiîlich-Schapper, o fac şi eî.'Marx şi Engels, proclamînd în locul împrejurărilor reale «voinţa» ca forţă motrice a revoluţiei/[1] Cu toate acestea chiar după mărturia Iui Bernstein, marxismul nu cuprinde numai tendinţele blanquiste. Socialismul modern prezintă două aspecte: Unul constructiv, reprezentat de conducătorii socialişti, altul destructiv împrumutat de la diferite revoluţii populare din secolul al XlX-lea; unul care cere emanciparea prin ***organizarea economică,*** altul prin exproprierea ***politică.***

* **V. nota** *supra (a.* **ed.).**

[1] *Ibid., p. 44;* ***Zur Geschichte*** *und* ***Theorie des Sozialismus,*** **p. 260 şi urm.**

[3] **E. Bernstein, op. cil., p. 51—52.**

Aceste curente coexistau înainte de Marx, unul era reprezentat de saint-simoinşti, ***Owen,*** Fourier; altul, de Babeuf şi Blanqui. Marx încearcă să le concilieze, unifioîndu-Ie. „Teoria marxistă încearcă să combine ceea ce este esenţial în aceste două curente. De la revoluţionaţi, ea împrumută ideea luptei de emancipare a muncitorilor, ca clasă politică şi de la socialişti «necesitatea de a cunoaşte condiţiile economice şi sociale ale emancipării muncitoreşti».

Oricare a fost evolutiv teoriei marxiste în cursu anilor, ea n-a ştiut niciodată să se dezbare de acest compromis, de acest dualism fundamental. Marxismul n-a învins blanquismul depît într-o . singură privinţă : ***metoda/"*** Cu alte cuvinte mişcările Improvizate sînt înlocuite cu mişcări organizate (între putini combatanţi), cu luptele între armatele muncitoreşti şi burgheze, sectele, societăţile secrete şi conspiraţiile, cu organizarea la lumina zilei a unui mare partid muncitoresc/în afară de aceasta, Marx nu aduce nimic nou; ci rămîne la tendinţele lui Blanqui. Ideile liderului socialismului ştiinţific asupra posibilităţii unei revoluţii, ***sînt*** învechite şi nu mai corespund evoluţiei sociale moderne. Concepţia sa asupra modului de desfăşurare a revoluţiei este şi ea inexactă şi depăşită.

Marx îşi închipuia revoluţia proletară ca o „mişca-; re derivată". Credea că, după exemplul revoluţiilor din secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea, clasa burgheză va ajunge la putere cu ajutorul proletariatului, oare va exercita asupra ei un adevărat control, împingînd-o mereu înainte. Acestui, partid burghez Ii va urma un alt partid, şi mai radical, partidul „mic-burghez" după care, drumul fiind deschis, proletariatul va putea veni Ia putere'.

Bernstein vede altfel lucrurile: „Toate semnele ne fac să presupunem că o revoluţie politică, câre ar avea ca prim Tezultat venirea la putere a untii partid burghez radical, e un lucru anacronic pentru ţările înaintate ale

[1] **Bernstein, op. *cit.,* p. 54.**
[2] **E. Bernstein, op. cit., p. 5&**

Europei. Revoluţiile moderne au tendinţa să aduc^|] diat *1& putere combinaţiile, guvernamentale cele;'^ rădicate posibile.' A*a s-a întîmplat în Franţa Ia 1B4V.^ Şi îşi explică astfel previziunile: „Burghezia din ţări, le înaintate nu mai este revoluţionară şi clasa muncitoare este deja prea puternic organizată pentru a şe mulţumi după o răscoală victorioasă, cu rolul unei opoziţii obstrucţioniste. Mai ales în Germania, dat fiin4 progresul continuu al partidului, un alt guvern decît cel social-democrat ar fi-un lucru' imposibil a d6na, zi după revoluţie."*

Bernstein nu se mulţumeşte Cu declaraţiile pacifiste şi legaliste ale lui Engels din prefaţa lucrării ***luptele de cktsă in Franţa*** de Marx.; . ' " ,

El vrea să îndepărteze orice posibilitate ca^social-democraţia să se mai întoarcă în metodele sale tactice la violenţă, sau ilegalitate. De aceea face, apologia democraţiei şi a votului universal, repetînd formula lui Lassâlle: „Cine spune vot .universal .cere cu vehemenţă concilierea".

In primul rînd nu este adevărat că socialismul şi democraţia se exclud sau se contrazic, cum cred unii teoreticieni revoluţionari. Istoriceşte,, socialismul, continuă mişcarea liberală şi democratică de la 1789. „Cît priveşte liberalismul ca mişcare istorică universală, so, cialismul este, nu numai din punct de vedere- cronologic, ci şi spiritual, moştenitorul lui legitim, cum reiese dealtfel în mod practic din orice problemă ţie principiu, care priveşte de aproape sau de departe acţiunea **so**cialistă... Mişcarea socialistă modernă este de fapt prpi dusul influenţei concepţiilor juridice, zămislite de ,,j$, vdruţia franceză şi generalizate de ea."[3] ,. .>

înrudirea dintre socialism şi democraţie nu este-,nun mai de natură'istorică. Cele două mişcări au ţin, ş.cop comun, acela de a asigura individului, maximum ***.d%Jfa***

[1] ***Ibiă.,*** **Revoluţiile de după război, în Rusia cu Kerenskj, în Germania cu Mai de Baden, au dat dreptate concepţiei LuAjMarx.**
[2] **E. Bernstein, op. *cit.,* p. 219 şi 239.**
[3] ***Ibid.,*** **p. 59. Această critică a lui Bernstein ne paf^cu toa-*p acestea nedreaptă.**

bertate si de fericire. «Dezvoltarea şi garantarea personalităţii libere, .spune et constituie scopui tuţuţor măsurilor socialiste, pniar şi ai acelora care par să fie măsuri de, constrţngere. Aproiundîndu-le, vom vedea întotdeauna că e vqrba de o ***constrîngere care va mări*** gradul de libertate în societate şi care va da mai multS libertate şi într-o sferă mai largă, decit va îngrădi... br, democraţia hu e decît forma politică a liberalismului."[1]

Revizionistul german nu „se opreşte aci. El merge mai departe, şi merge atît de departe încît — după părerea noastră — compromite chiar esenţa socialismului, transformîndu-1 într-un fel de liberalism moderat. „Chiar principiul responsabilităţii economice individuale, care în aparenţă este cît se poate de manchesterian, nu ar putea fi după părerea mea ignorat din punct de vedere teoretic de socialism, nici scos din cauză. Fără responsabilitate, nu există libertate. La fel, o viaţă socială devine imposibilă fără ipoteza responsabilităţii economice individuale â tuturor persoanelor capabile sa muncească."[2] Dar susţinînd principiul că socialismul poate să se împace nu numai cu democraţia politică, ci chiar cu libertatea economică, Bernstein distruge raţiunea de a fi a socialismului.

în orice caz, ceea ce trebuie să reţinem, e că el se declară partizan al parlamentarismului democrat şi, prin aceasta, înlătură orice neînţelegere cu privire la teoria dictaturii proletariatului, pe care Marx şi Engels nu au clarificat-o niciodată. „O clasă muncitoare lipsită de drepturi politice, needucată şi crescută în superstiţie poate să se revolte din cînd în cînd şi să se dedea la mici conspiraţii, dar nu va da niciodată naştere unei mişcări socialiste."[3] De aci urmează că trebuie să educăm în mod democratic proletariatul. „Astfel, ajung, spune el, la acea banală concluzie potrivit căreia, cucerirea democraţiei şi formarea organelor politice şi economice adaptate, sînt condiţiile primordiale şi indispensabile pentru realizarea socialismului... fără ele (instituţiile economice democraticei 'W». ceea ce numim socializarea mijloacelor de producţie, nu va avea probabil ca rezultat decît o vastă distrugere a forţelor de producţie, experienţe absurde şi violenţe iraţionale, iar guvernarea politică a clasei muncitoare nu va putea să fie de fapt realizată decît sub forma unei puteri centrale, dictatoriale şi revoluţionare, susţinută de dictatura teroristă şi de cluburile revoluţionare. Aşa şi-o închipuiau blanquîştii, aşa era reprezentat^ si In, ***Manifesktl*** comunist şi in:.celelalte scrieri contemporane cu autorii acestui «manifest»."[1]

: Duşman al tacticii violente şi ilegale, E, Bernstein nu admite nici teoria luptei de clasă, aşa cum se găseşte ea în textele ***lai*** Marx, Trăind o parte dm viaţă în Anglia, studiind, organizarea „trade-unvOn-urilor" cu rivalităţile lor, cu luptele, cu egoismul lor, care le împărţea în diferite categorii după profesiunea, talentul Sau ierarhia funcţiilor, el şi-a dat seama că conceptul de „clasă", atît de hegelian şi dialectic în marxism, hu era decît o pură abstracţie. El observă că clasa muncitoare nu e nici atît de omogenă, nici atît de unificată, nici atît de solidară, cum crezuse K. Marx. în realitate nu există o „clasă muncitoare**, ci ^clase muncitoare". Meditînd asupra istoriei sindicatelor engleze, redactată de S. şi B. Webb, oricine îşi dă foarte bine seama de aceasta[2]. „Proletariatul ,ca. unitate a muncitorilor salariaţi, era, pe timpul lui Marx o concepţie pur abstractă... E semnificativ faptul că acest concept nu s-a format în Anglia, unde industria, era mai dezvoltată, ci în Franţa, unde ea era o excepţie. Ceea ce numim conştiinţă de clasă proletară s-a format progresiv, ca un ***rezultat,*** şi nu ca o caitzd ***a mişcării muncitoreşti"***[3].

Acest proletariat pe care Marx II găsea atît de omogen este în realitate destul de dezbinat. Luptele din sinul

* Bernstein, op. *cit.*, p. 219,
[2] *Ibid.*, p. 221.
[3] Bernstein, *op. cit.*, p. 240.

* *Ibid.*, p. 226, 234. 239.
[3] E. Bernstein, *Zur Geschichte und Theorie des Sozialismus* art. *Klassenkampldogma und Klassenkampiwirklichkeit*, p. 384; a se vedea si răspunsul lui Kautsky, *Neue Zeit*, T. II, p. 68.
3 *Ibid.*, p. 383.

clasei muncitoare, îatre sindicatele care vor să-şi lărgească s£er/a 4»influenta, *simt* destul -de frecvente: Muncitorii se luptă tot timpul pe tema oportunităţii, grevelor? şi se găsesc •întotdeauna „spărgători de grevă" şi co^ra-maiştoi, care se aliază cu patronii. Alţi muncitori nu fac politică şi sînt indiferenţi faţă de socialism. Bernstein constată că „mai mult de,jumătatedinmuncitorii industriali ai Germaniei sînt actualmente sau indiferenţi faţă de spoial-democratie. şi. nu, o înţeleg, sau îi sînt de-a dreptul iQStili"^.-

Concluzia este ea" Sînt mai multe „clase muncitoare". Vechea concepţie simplistă a luptei de clasă trebuie să dispară. ***„Aţa*** «ratat intr-o prefaţa la.cartea lui S. Wehb, scrie Bernstein, că există foarte multe feluri de sindicate, că există mai multe stări In. condiţiile de existenţă ale lumii muncitoreşti şi că sîntern departe de o uniformitate în evoluţia proletariatului.";[2] Astfel'abstracţia „clasă" nu are nimic imuabil. Ea nU este bazată pe solidaritatea muncitorilor faţă de -patroni, care sînt singuri profitori ai „plus-valoru^ Q mulţime de alte elemente s*înt hotărîtoare pentru unitatea muncitorilor.

Iată de-ce Bernstein, inspirînduise din realitate şi nu din teorie, nu crede că lupta de clasă este Ireductibilă, aşa cum o concepeau Marx şi Engels. Compromisul şi alianţa între clase îi părea piu numai de dorit, ci absolut necesare. în primul rînd alianţa se' impune atunci cînd este vorba de lupte electorale. Aceasta alianţă nu-i angajează pe muncitori decît pentru scurt timp şl nu le primejduieşte interesele. »• •

Astfel de compromisuri pot să aducă, dimpotrivă; multe avantaje proletariatului. Cartismul, ca mişcare

[1] **In Franţa se petrecea acelaşi lucru. .Sindicatele nu combăteam ilumai pe patroni; ele er-aoi îa conflict chiar cu muncitorii care refuzau să li se atlture sau să sprijine hotărîrea acestora. Acest război între muncitori a avut adesea înverşunarea unui război civil, sindicatele reproşînd refractarilor trădarea şi aceştia acuzîod sindicatele de tiranie •, au avut loc procese chiar Intre sindicate şi anumiţi muncitori." O. Weill, Histoire** *du mouveuteixt social en France,* **p. 283.**

[2] **E; Bernstein,** *Zur Geschichte und The&rie* **des** *Sozialismus,* **p. 388.**

pur muncitorească,' n-a putut cuceri votul universal. Alianţa Intre mied burghezie şi proletariat a reuşit sS^l cucerească în ***IB6A*** şi, în 1684 Graţie .unei alianţe asemănătoare, reprezentanţi ai. muncitorilor au intrat în 1892 în Camera Lorzilor. Cit despre ; social-democraţia germană, „ae poate spune că la naşterea «i a prezidat compromisul. Grupul marxist şi-a început activitatea printr-o alianţă cu elementeile burgheze democrate, forinînd împreună partidul poporului. Apoi, partidul ..socialist a sprijinit de multe ori candidaturile burgheze[1]. Şi întllnim azi în ziarele socialiste invitaţia de a vota pentru candidaţii burghezi, cate figurează uneori chiar pe lista socialistă,"*

"> Orice partid politic, care vrea să'fie militant, trebuie sa urmăresscă înainte de toate succesul. Succesul este barometrul •prosperităţii sale. Acest succes, îl aduce adesea compromisul cu -burghezia.'"De aceea partidul socialist nu trebuie să-I respingă. Consideraţiile lui Bernstein asupra utilităţii şi oportunităţii compromisului în perioada alegerilor au alarmat pe unii socialişti cum a fost Kautsky sau italianul Lerda; Eî au prezentat compromisul ca o trădare a proletarlatrilm. Dat E. Bernstein protestează împotriva'uriei astfel de afirmaţii. „De obicei, spune el, se confundă ***Compromisul*** de ***principii*** cu ***compromisul de acţiune.*** Primul este într-adevăr primejdios întotdeauna, al doilea numai în anumite condiţii. Dacă un partid se ştie invulnerabili faţă de compromisul de principii, atunci poate îndrăzni să facă fără risc un compromis', de acţiune. Alianţa politică cu alte clase nu presupune nici,.o renunţare, nici o slăbire a propriei sale clase. Alianţa şe face.-S» scopuri precise, fără nrci un alt angajament.?,[2]

Dar reformistul german merge şi mai departe. în afară de consideraţii de Utilitate, el ar vrea dispariţia

[1] **E. Bernstein,** *Klassen Kampi und Kompromiss, Neue Zeit,.* **1896—1897, Berlin, p. 420. Retipărit In volumul** *Zur Geschichte und Theorie des Sozialismus,* **p. 156.**

[2] **E. Bernstein,** *Zur Geschichte und Theorie. des Sozialismus,* **p, 59.**

totală a antagonismului de clasă. EL vrea ca socialismul să fie D doctrină pentru toată' lumea. „Aş spune că doctrina socialistă este ştiinţă în măsura, în care propunerile sale pot fi acceptate de orice om, socialist sera nu, cu condiţia să facă abstracţie de prejudecăţile sale."[1] Dar prin aceasta; socialismul îşi pierde caracterul său exclusiv muncitoresc. Efortul făcut de Marx pentru a suda socialismul cu interesele proletariatului dispare şi *doctrina* socialistă revine la raţionalismul unui. Fourier sau ăi unui Proudhon, care .votau ca socialismul să *ii&* benefic întregii societăţi.

E. Bernstein doreşte lărgirea clasei muncitoare prin integrarea ţăranilor şi a micilor burghezi: „Dacă social-democraţia nu vrea să se mărginească să fie un partid muncitoresc, în sensul, că ea nu urmăreşte în realitate să completeze pe plan politic mişcarea sindicală, atunci ea trebuie să. caute să intereseze *cel*puţhv o mare-parte din ţărani, in victoria candidaţilor săi."[2]

Apucîndu-se să revizuiască întreg marxismul, E. Bernstein nu se va opri la critica teoriei manifeste a luptei: de clasă. El va ataca concepţia prea mecanicistă a materialismului istoric aplicată la revoluţie. El crede că revoluţia viitoare va.fi liberă şi entuziastă. Nevoia de ideala umanităţii va constitui un factor determinant, aîăturirde fatalismul inexorabil al cauzelor economice. Idealismul,- credinţa fermă în forţele creatoare ale voimţei omeneşti, optimismul, nevoia de. dreptate şi de egalitate, iată factori :,tot atît de importanţi pentru transformarea societăţii ca şi legea concentrării capitalului sau a pauperizării crescînde. Am văzut succesul neokantianismului în Germania, între anii 1880 şi 1900. E. Bernstein a fost inifluenţat şi el de acest curent şi înclină către idealismul şi voluntarismul filozofului din Konigsberg.

Bernstein va încerca să demonstreze că societăţile trăiesc şi se transformă In afara materialismului istoric. Cel. puţin societăţile înaintate scapă de acest jug. „Cu

' E. Bernstein, *Sozialistische Monatsbelle,* 1910, p. 732.

[2] E. Bernstein, *Socialisme thtorique et socioJ-democratie pratique,* p. 260.

cît factori de aljtă esenţă influenţează **mal** mult, «lături de factori economici, viaţa sodadă, cu atît s« modifică mai mult şi acţiunea a ceea ce numim, necesitate: istorică,..: Ca şi factorul fizic, factotul natural economic: pe măsură ce esenţa sa este înţeleasă, devine tot mai mult, din stăpln cum era, slujitorul destinelor omeneştLTeoretic, societatea se găseşte faţă de forţa de impulsiune economică, mai liberă ca oricind... interesul colectiv se extinde*dhi ce în ce mai mult în dauna interesului particular şi peste tot unde se petrece acest lucru acţiunea inconştientă a factorilor economici scade proporţional. Aşa se face că indivizi şi popoare întregi reuşesc să sustragă o parte din ce în ce mai importantă din existenţa lor, unei necesităţi contradictorii sau independente de voinţa lor... Acel «trebuie» de aramă al istoriei suferă astfel o limitare care, să o spunem imediat, înseamnă pentru practica social-democraţiei, nu o ***diminuare,*** ci o ***sporire*** şi o calificare a Îndatoririlor ei. politico-soc bale."[1] Astfel Bernstein ne arată că elementul psihologic şi moral aduce o nouă contribuţie la înfăptuirea revoluţiei. Partidul socialist nu va rămîne pasiv în aşteptarea evenimentelor, ci va putea să le provoace printr-o voinţă pusă in aplicare. Doctrina socialistă însăşi nu trebuie concepută ca o ştiinţă exactă, aşa cum voia Marx. „Fie că este conceput ca o state, ca o teorie sau ca o mişcare, în socialism intră întotdeauna un element idea)[1], socialismul fiind sau el însuşi acest ideal, sau o mişcare către acest ideal. Există aşadar în socialism un ***«dincolo»,*** ceea ce nu înseamnă, bineînţeles, ceva care să fie dincolo de planeta noastră, ci numai ceva care e dincolo de cunoştinţa noastră poztivă. E ceva care ***trebuie să lie,*** sau o mişcare către ceva care trebuie să fie."[2] în altă parte el explică mai bine acea^ imposibiltate a soci«lrs»ului. de a fi o ştiinţă, de a explica ***in*** mod ştiinţific revoluţiile viitorului ;

[1] E. Bernstein, op. *cit.,* p. 17—18.

[3] E. Bernstein, *Socialisme et science (Wie ist es mbglich v/issensc*i Sozjolismust)* p 29. Aeeeaşi idee se găseşte exprimată ia p. 3^: .On, întnictt îşi propune drept scop un vWor ideal &i în măsura In care el face să depindă de această idee atitudinea sa

„Chiar **numele său** o axată. **Ştiinţele** au **au** nume terminate tn *îsttt,* **ceea ce desemnează puncte de** vedere, **aspiraţiunl ale** sistemelor **de** gîndlpe **şi** deducţii; **dar niciodată ştiinţe.** Fundamentul unei adevărate **ştiinţe est»** experienţa. Socialismul este teoria unei orînduiri sociale *viitoare* şi, de aceea, ceea ce există în el caracteristic scapă oricărei demonstraţii ştiinţifice."[1]

Acest **mod** de **a** Concepe posibilităţile acţiunii socia* **llste** se întoarce **într**-o **oarecare** măsură la utopism; bineînţeles la un utopism diferifcde cel Vechi, şi care s-ar putea'numi „neontopism",După **Bernstein*** ceea ce distmge'pe vechii utopişti de cei noi,'e' alegerea unor mijloace nepotrivite, prin care cei dintîi căutau să realizeze societatea socialistă'visată, lipsa de potrivire care exista din" acest punct de vedere între scop şi mijloace[2]. **Dat** aceasta e totul. In **fond** toate socialismele sînt utopice. Ceea «e le deosebeşte pe unul de **altul** sînt mijloacele mal mult sau mâi puţin adecvate In vederea realizării *i* „e o problemă de evaluare diferită a forţelor şi a mijloacelor".

Dacă în socialism intră o mare parte de „voinţă", riu'trebuie să.predem' că el va prpvoca revoluţia după capriciile şefilor îşi după planurile lor personale: „Socialismul depinde, e adevărat, de o alegere voluntară, dar nu arbitrară"[3]: EI'Hinde către imparţialitate. Dacă nu e ştiinţific din natură, cel puţin tinde întotdeauna către obiectivitate ştiinţifică.

Prin aceste consideraţii, E. Bernstein conciliază utopismul cu marxismul. Ca şi Kant altă dată, el vrea să pună de acord ideile „a priori" cu experienţa. El propune ca titlu al concepţiei sale socialiste, „socialismul critic", după cum Kant numea sistemul său „criticism" sau „filozofie critică". „Iată **de ce** prob* In **Jocul denumirii** de socialism ştiinţific o **altă formulă,** care răspunde deopotrivă ideii că socialismul **are la bază** o cunoaştere ştiinţifică, şi •exclude feb acelaşi timp-pretenţia contradictorie **de** 4 fi o ştiinţălpurăşi **tot adiată** o ştiinţă desăvîrşită. După. părerea mea **num**«i numele .de *socialism* critic satisface această îndoita.condiţiune, cuvînful critic fiind luat în sensul criticismului ştiinţific al lui Kant."[1]

* * *

. Metodă realistă şi antihegeliană, democratism în loc de violenţă revoluţionară,,compromis şi alianţă ;n locul luptei de clasă, idealism şi voluntarism In locul mecanicismului şi materialismului, iată caracterele revolufiei, cu care Bernstein propune să înlocuim caracterele depăşite ale revoluţiei marxiste. Metodă elastică, care împacă socialismul vechi cu cel modern, care respeqtă în acelaşi timp drepturile ştiinţei şi ale idealului. Să vedem acum ce-i vor răspunde reprezentanţii marxişmului oficial, ortodocşii,socialişti, care nu vor să scjtiimbe nimic din teoria revoluţionară a lui Marx.

III

Ne mai amintim încă lupta dintre reformişti şt revoluţionari care a pasionat acum douăzeci de" ani întreaga lume socialistă. Lupta între cele două tabere a ţinut pînă în ajunul marelui războI. „Cazul Bernstein" a fost discutat într-o nesfârşită serie de congrese şi ă umplut timp de mai mulţi ani paginile Tevistelor şi ziarelor socialiste. El amintea puţin „cazul" Jui Renan; care trecuse de la catolicism la ştiinţă. Cuvîntul „renegat" era pronunţat peste tot. Cel care a trebuit să demonstreze, cu tot aparatul ştiinţific, erezia lut•Bernsteiit a fost Kautsky. El însuşi a căzut astăzi în dizgraţie pen-

în prezent, socialismul are in mod necesar o nuanlS utopică. Nu înţeleg prin aceasta că el doreşte să obţină Imposibilul, pretind nurnal că în el latră un idealism speculativ, ceva ce ştiinţa nu poate constata sau slablh'."

1 ***Ibid.,*** **p. 47.**

[2] **E. Bernstein,** ***Socialisme et seience**** **p. 41 j a se vedea, de asemenea.** ***Dai realistiscbe und das ideologische Moment in SoliaUsinus*** **tipărit în cartea: Zur** ***Geschichte und*** **Theorie des 5ozialismus,** **p. 262.**

[3] ***Ibid.,*** *p. 47,*

[1] **E. Bernstein,** ***Socialisme et science (Wie ist es mogiich wissensch. Sozialismus ?),*** **p, 48.**

tru acelaşi motiv ca şi vechiul sătt adversar Bernstein, pentru reformismul său. Edrept că *in* uit îmi le sale cărţfo mai ales în lucrările sale împotriva bolşevismului, succesorul lui Marx se apropie din ce în ce mai mult de refdrmtsmul democratic, pe care I-a condamnat foarte drastic, altă dată. Vom lăsa de o parte scrierile lui recente,!– ocupîndu-ne de ele numai în treacăt şi atunci cînd o comparaţie se impune, pentru a vorbi acum de vechile sale concepţii, pe care le opunea reformiştilor;

Nu trebuie totuşi să credem că în chiar această epocă Kautsky a fost un revoluţionar violent şi intransigent. Dimpotrivă, el a continuat latura ***evoluţionistă*** a gîndirii marxiste, aceea care se inspiră din ***Pretată*** lui Engels la ***luptele de clasă*** de Marx. EI înlătură tot ce e blanquist în Marx, explică .şi comentează anumite exagerări ale maestrului său în sensul cel mai reformist posibil. în fond, între el şi Bernstein opoziţia nu e' decît de) grad, de cantitate şi nu de calitate.

Combătînd Concepţiile lui Bernstein, Kautsky se păzeşte totuşi de a relua greşelile anarhiste sau blanqtriste, de a voi să provoace răscoale şi insurecţie. El nu vrea să-şi ia răspunderea de a antrena partidul pe căi primejdioase. „Nu e vorba, fireşte, aci de o revoluţie în sensul pe care îl dă acestui cuvînt poliţia, adică de revolta armată. Un partid politic ar fi nechibzuit dacă s-ar decide din principiu pentru calea răscoalei, atunci cînd are la dispoziţie căi mai sigure şi mai puţin teribile. In acest sens partidul socialist nu a fost niciodată revoluţionar. Partidul este revoluţionar numai In sensul că e conştient că nn va putea să întrebuinţeze puterea politică în ziua în care va dispune de ea, decît distrugînd modul de producţie, pe care se bazează azi orînduirea socială."[1]

Kautsky îi reproşează lui Bernstein că propagă ideea după care el ar fi pentru revoluţia violentă : „Dacă cartea lui Bernstein ar avea vreun efect, acesta ar fi în primul rînd întărirea ideilor confuze, pe care adversarii noştri le răspîndesc pe seama partidului nostru, idei

[1] **K. Kautsky, *Le* jia/xisme et son *critique* flernsfein, p. 336.**

pentru ^.distrugerea cărora;>a trebuit să consacram o bună parte din viaţa noastră..Oricine canoaşte literatura partidului nostru, chiar în mod superficial, va înţelege că ***revoluţie socială*** şi ***revoltă*** sînt doua" idei foarte deosebite. Revoluţia socială este un scOp,^ pe| careputem să-1 propunem în principiu; răscoala e uh mijloc, pe care nu-1 putem judeca decît după ce i-am examinat oportunitatea."[1]

Într-un articol intitulat Nici revolufie, nici JegaJiUaie ***cu orice preţ,*** publicat acum douăzeci de ani, Kautsky .se declară în acelaşi'timp şi împotriva reformiştilor şi lihpotriva anarhiştilor. El vrea să urmeze o cale de mijloc: „Partidul socialist, zice- el, **e** un partid revoluţionar, nu **e** un partid care face revoluţii. Noi ştim ca scopul nostru nu poate fi atins decît printr-6 revoluţie, dar mai ştim că nu depinde de noi ca să facem această revoluţie, nici de adversari, ca să o împiedice... Unul dintre motivele pentru care, probabil, luptele revoluţionare vor mai apela mai rar, în viitor, la mijloace militare, <J, după cum s-a repetat adesea, că echipamentul armatelor moderne este cu mult superior armelor de **caTe** dispune populaţia civilă f orice rezistenţă din partea acesteia din urmă se găseşte în general redusă de la început la neputinţă. Dimpotrivă, clasele revolution nare dispun astăzi de arme mai bune decît acelea din Secolul al XVIII-lea pentru a organiza rezistenţa din punct de vodere economic, politic şi moral... Trebuie să vedem în libertatea presei, în libertatea de asociere şi în sufragiul universal... supapele de siguranţă ale societăţii."[2] Orice politică socialistă, care ar neglija aceste principii s-ar expune la mari primejdii: „Partidul socialist trebuie să evite tot ceea ce **ar** echivala cu o provocare inutilă a claselor conducătoare, tot ceea ce ar putea servi drept pretext oamenilor de stat ca s\ provoace în burghezie şi etica ei un acces de canibalism, de pe urma căruia socialiştii ar avea de suferit... Interesul proletariatului cere astăzi mai imperios ca

[1] **K. Kautsky, *Le chemîn du pouvoir,* p. 67.**
2 *Ibid.,* p. 69.

oricind să evite tot ceea ce ar Ii de natură să împingă fără folos clasele conducătoare Ia o politică de violență."[1]

Dealtfel Kautsky e convins că o bună definiție a revoluției nu implică deloc *violența.* Se întîmplă, dimpotrivă, destul de des ca reforme oficiale să se impună prin constrângere[2]. Kautsky, nu numai că se ridică împotriva oricărei schimbări bruşte, dar condamnă şi violența pasivă, sabotajul prin abținere care caracterizează greva generală[3].

Duşman al violenței, Kautsky nu e nici pentru schimbările rapide, grăbite. EI nu găseşte că există o opoziție Intre „revoluție" şi „evoluție". Dacă sînt examinate atent, aceste două noțiuni pot să se împace foarte bine. Kai utsky compară revoluția cu naşterea. Copilul se formează şi pînă în ziua naşterii face parte integrantă din corpul mamei. Dar într-o zi, el se desparte brusc pentru a constitui un organism aparte. în societate se petrece acelaşi lucru. Formarea *organului* se face încet, dar transferarea *funcțiunii* ,se face mult mai repede. „Dacă observăm societatea, spune el, ajungem la aceeaşi constatare. Şi acolo revoluțiile sînt .rezultatul evoluțiilor lente, progresive. Si acolo, organele sociale se dezvoltă lent. Printr-o schimbare revoluționară, pot să fie modificate imediat numai funcțiunile lor. Drumurile de fier nnş-au dezvoltat decît încetul cu încetul. Dimpotrivă însă, se poate. transforma dintr-o dată o cale ferata care, ca exploatare capitalistă nu serveşte decțt să îmbogățească un grup de capitalişti, într-o întreprindere socialistă, servind exclusiv binele comun."*

Prin această distincție, care are la bază o analogie biologică, Kautsky nu face decît să repete gândirea evoluționistă a lui Marx, Ca şi maestrul: său, el nu vrea să grăbească £n rao4. artificial-procesul social. Ca şi el, Kautsky remarcă faptul că această accelerare, care ar

[1] *Ibid.,* **p. 74—75.**
[2] **'K. Kautsky,** *La revolulion socale,* **b. 75; asupra aceloraşi idei,** *Terrorismus urtd Kommunismus,* **p. 47—48.**
3 *Ibid.,* **p. 112.**
* *La revolution sociale,* **p. 35.**

transfera funcția unui organ altuia, încă neformat, 'e mai ales imposibilă în epocile de prosperitate economică, în aceste epoci reacțiunea e mai puternică şi muncitorii, mai bine retribuiți, nu formează un mediu revoluționar. Perioadele de prosperitate de la 1866 lă 1870 sau de la 1870 la 1885 n-au putut produce revoluții, în schimb revoluția de Ia 1848 a izbucnit în urma unei grave crize economice[1].

Astfel, în ceea ce priveşte caracterul paşnic al revoluției, ideile Iui Kautsky nu sînt deloc opuse acelora ale lui Bernstein. Şi unul şi celalalt concep revoluția ca pe ceva îndepărtat, ca un fenomen determinat de împrejurări, ca o manifestare paşnică şi constructivă. Se crede de oliicei că democrația e forma politică a liberalismului burghez şl că ea nu are nimfe comun cu socialismul. Am văzut că nu aceasta era opinia. Iul Kautsky. El recunoaşte democrației avantaje multiple. „Democrația are deja o mare valoare pentru că deschide calea formelor superioare ale luptei revoluționare.

Aceasta nu ya mai fi ca în 1789 şi chiar ca In 1848 lupta unor mase neorganizate, fără experiență politică, neînțelegînd că ea era puterea reciprocă, forța factorilor în luptă... Nu va mai fi o luptă de mase, ^care se lasă duse, amăgite de cea mai mică bănuială, de cea mai mică conjunctură. Va fi dimpotrivă o luptă de mase organizate, luminate, pline de statornicie şi de chibzuială, care nu urmează orice impuls, care nu izbucnesc la cea mai mică injurie, dar nici nu se Iasă doborlte de cel mai mic insucces."[2]

Urmează de aici că democrația e un .remediu suficient pentru toate racilele capitalismului ? Aici Kautsky se deosebeşte de Bernstein. Ei" nu crede că democrația ar putea avea această'eficacitate. „Democrația, scrie el,; e indispensabila: ea face proletariatul apt pentru, revoluția socială. Dar ea nu e în stare să Împiedice aceas-

[1] **K. Kautsky, Le** ***marxlsme et son critique Bernstein,*** **pW 304—306.**
[2] **K. Kautsky,** ***La revolution sociale,*** **p. 101.**

Bernstein crede că alianța proletariatului cu mica burghezie aduce reale avantagii celui dintîi, Kautsky este dimpotrivă convins că această înțelegere prezin-. ta mari inconveniente pentru proletariat. „E clar că un partid popular, în care interesele de clasă ale țărani-, lor şi ale micilor burghezi exercită o influență predominantă, va trebui întotdeauna — oricîte simpatii ar avea pentru proletariat — să rămîie pe terenul orînduirii sociale existente, al proprietății individuale a mijloacelor de producție, al libertății producției individuale. El nu va putea depăşi limitele constituției din 1793, el nu va putea depăşi principiul liberalismului, nu va putea niciodată, oricîte eforturi ar face, să fie altceva decît un partid de reforme democratice socia- •Irste.,."[1]

•în concluzie trebuie să continuăm cu orice preț lupta de clasă, căci producția, capitalistă şi regimul so-, cialisi slnt incompatibile.

'* Tlfaț se pare,că antagonismele de clasă se micşorează progresiv în secolul nostru, că înaintăm în mod natural, fără conflict nici luptă, către regimul socialist E bare adevărat că antagonismele de clasă se micşorează? Succesorul lui MaTX nu crede. Dacă proprietatea comercială şi industrială, favorizată de politica colonială, care a dobîndit noi debuşeuri, a adus o îmbunătățire în situația muncitorilor, aceasta nu înseamnă că între timp concentrarea capitalurilor nu şi-a urmat cursul, că salariile nu au coborît sub costul vieții, că proletarizarea nu a crescut[1]. Antagonismul dintre clase a fost disimulat de o prosperitate efemeră, atîta tot. Dar prin aceasta nu rămîne mai puțin puternic. Lupta de clasă nu poate înceta. Cei care predică pacea ar încetini prin intervenția lor dezvoltarea , procesului social, care duce Ia socialism şi ar trăda astfel interesul muncitorilor.

în ceea ce priveşte factorii istorici determinanți!ai, revoluției sociale, Kautsky, deşi nu se raliază la .Mea-

[1] K. Kautsky, *Le marxisme,* p. 333 şi 335.

[2] K. Kautsky, *Le cbemin du pouvoir,* p. 17 şi urm. *La revolution sociale,* p, 53.

tă revoluție"[1]. Kautsky nu o concepe ca fiind un factor auxiliar al transformării sociale[2]. Putem constata aci o primă deosebire între reformişti şi revoluționari: *reformiştii consideră democrația ca un scop,* ortodocşii nu văd în ea decît *un mijloc.* Fără să-şi facă iluzii asupra rolului democrației, Kautsky o adoptă în lipsă de altă formă politică mai bună. Acelaşi lucru cu parlamentarismul, pe care îl adoptă numai pentru că găseşte imposibil de realizat un referendum în toate țările, încă în Programul de la Erfurt, el scrie : „crearea legilor direct de către popor nu poate face cel puțin într-un mare stat modern parlamentul de prisos. A face să decidă întreaga legislație a unui stat e absolut imposibil şi nu e mai puțin a-i încredința supravegherea şi, Ia nevoie, direcția administrației publice. Atît cît vor exista marile state moderne, cea mai mare parte a activității politice va reveni întotdeauna parlamentelor."[3]

Mai tîrziu, cînd socialiştii elvețieni Ch. Burkli şi Rittinghausen încep o campanie în favoarea legislației directe, Kautsky scrie cartea sa: *Parlamentarism şi socialism,* în care arată că parlamentul nu e un instrument incompatibil cu socialismul şi că a doua zi. după victoria socialistă el va deveni, necesar*.

. Pînă aici diferența intre reformişti şi ortodocşi nu e prea mare. Deosebirea dintre ei devine mai evidentă în problema luptelor de clasă. Dacă Bernstein nu vede în proletariat un grup omogen, ci, dimpotrivă, grupuri, divizate prin tot felul de rivalități, Kautsky răspunde că acest fenomen nu se găseşte decît în Anglia şi că este specific acestei țări.

[1] *Ibid.,* p. 102; a se vedea şi ; *Le chemln du pauvoir,* p. 70 j „Democrația scpate la iveală forțele relative ale claselor; ea nu distruge antagonismul lor, ea nu amină rezultatul final..." Cf. şi Le *marxisme,* p. 315—318.

[2] In ultimele sale scrieri; Kautsky s-a raliat complet partizanilor democrației, împotriva absolutismului bolşevic. *Terrorismus und Kommunismua,* p. 152.

[3] K. Kautsky, *Dos Erimter Programai,,* p, 220—221.

[4] K. Kautsky, Por/emen/crisme *et socialisme,* p. 147, 167 şi urm. A se vedea şi prefața lui. Jaures, p. 9.

lism, e mai puțin mecanicist decît Marx. Dacă împinge materialismul pînă acolo încît explică religiile prin determinismul economic[1], el recunoaşte totuşi partea, pe care trebuie să o rezerve »voinței" în pregătirea revoluției. Distinge mai multe lorme de voință. In primul rîînd o voință inferioară, mecanică şi inconştientă, „voința de a trăi"[2]. Lupta pentru existență este manifestarea acestui fel de voință, care nu e decît un „epifenomen,". Voința de a trăi aduce progresul tehnic,, împinge pe muncitori să se "organizeze în sindicate. Lupta de clasă e lupta „voinței de a trăi" a claselor., In afara acestei forme inferioare a voinței, forme supe-.; rioare pot. intra în pregăjtirea revoluției. Arătînd mun-j cltorllor prețul luptei rezervate combatanților, sentiț mentul forței lor, putem da naştere unei forme superioare de voință[3]. „Aplidnd aceste observații la lupta de clasă, vedem Clar care este sarcina celor care vor; să ia parte la această luptă şi ce influență exercită partidul asupra ei. Prima noastră sarcină, şi cea mai^i importanta este aceea de a spori forțele proletariatul, lui/* De obicei clasa muncitoare se crede prea slabă. Forțele ei cresc, dacă îi arătăm .succesele, pe care obținut. Prin succesul pe care îl obține în lupta împo-^ triva duşmanului, partidul .socialist arată în modul ceJ| mai clar proletariatului de ce forță dispune; e moduli cel mai eficace de a-i spori sentimentul acestei forței! Cu excepția țărilor anglo-saxone, acțiunea sindicală*! *a fost provocată si fecundată de la începuturile* safe *prin teoria socialistă*[5]. Şi nu numai succesele sindicat telor, ci şi luptele victorioase, ce se dădeau în jui parlamentelor şi în parlamente; au întărit puternic sufletul proletariatului sentimentul forței sale şi chiar*;

[1] K- Kautsky, *Die. Entsteung ,cfes Christentums,* Berlin, 1898, şi *Ethik und maieriajistische Geschlchtsautîassung,* ed. nouă, Berlin, 1912.

[2] K. Kautsky, Le *chemin du pouvoir, p.* 43.

[3] K. Kautsky, Le *chemin du pouvoii, p.* 51.

* *ibid-,* p- 52.

[5] Sublinierile sînt făcute de noi (n. a.).

forța sa... Ceea ce explică toată importanța pe care o are încă 1 Mai...*

Prin această credință în eficacitatea forțelor morale, Kautsky ajunge şi el la idealism.

Cu excepția teoriilor asupra luptei de clasă, revizio-r niştii şi ortodocşii se întîlnesc adesea în păreri. De fapt, şi unii şi alții întreprind o revizuire a marxismului. Singura deosebire între ei, e că reformiştii atacă structura socialismului, identificîndu-1 cu democratismul, în timp ce revoluționarii păzesc şi respectă marile principii socialiste. Dar ei interpretează marxismul în sens evoluționist şl numai în acest sens îl continuă.

m

Istoria marxismului în Franța nu prezintă aceeaşi curbă uniformă, aceeaşi unitate sistematică pe care o are în Germania[2]. Acolo, imediat dupa fuziunea laşsallienilor cu marxiştii, se formează un partid puternic, un partid cu o disciplină aproape militară, un partid care nu cunoaşte — cu excepția conflictului trecător, dintre reformişti şi revoluționari — lupte interne intre grupe şi suibgrupe, între fracțiuni şi subfracțiuni, cum se întîmplă în Franța dintre anii 1870 şi 1900.

Benoit Malon, cu ocazia reapariției *Revistei socialiste* în **1885,** scria în editorialul acestei reviste : „Nu e oare necesar să oferim tuturor cercetătorilor actuali ai socialismului, fie ei moderați sau violenți, autonomist! sau autoritari, pacifişti sau revoluționari, mutua-

[1] Le chemin du *pbuvoir, p.* 56—57.

[2] Asupra evoluției partidelor socialiste in Franța sub Mrt* de-a treia republică, o se vedea: *Histoire socialiste da* Jtt4te* (III-eme Republique). G. WeiilI, *Histoire du* mouvemenl *social en France* (1852—1900); *Histoire des paitis socialistes* sous la <H-rection, de A. Zevaea, Riviere, Paris, L. Blum, *Les* eonffrei *Ouyrtes,* 2 voi., Paris, 1901; *D.* Hftlevy, *Essais* sur *le mouvemnt* otrvtfer, Paris, 1901. A. MUlerand, te *socfamtae 'ntorttOMe,* 1903. ^Rte* Luxemburg, *Die sozialistlschen Krisen In Frankteich,* «epe *7%m* T. XIX. K. Kautsky, *Republik und Soziaidemokratie in* WWiAre/cn, Neue Zeii, T. XXIII.

llşti sau comunişti, posibilişti sau colectivişti, partea lor de spaţiu şi de soare într-o revistă elaborată !n mod colectiv ? Din excomunicare în excomunicare, din sciziune *în* sciziune, ajungem să demoralizăm şi să împrăştiem avangarda revoluţiei occidentale." Se vede din acest apel, care enumera toate grupările socialiste ale epocii, nevoia de linişte şi unitate a unui militant obosit de atîtea lupte interne[1].

Lupta dintre reformă şi revoluţie începe imediat după 1870, odată cu introducerea marxismului. în acest moment toate şcolile socialiste franceze începuseră să recadă. Ultimii saint-simonişti, Gueroult sau Isaac Pereire, se raliaseră la republică, fourier-ismul abia număra cîţiva adepţi. „Şcoala societară, care a avut altă dată o strălucire atit de mare a devenit o amintire", scria Limousin în Bulletin du mouvement social, în 1873. Discipolii lui Proudhon, Tolain şi Langlois, erau destul de izolaţi.

In această atmosferă paşnică, marxismul a apărut ca o furtună. A fost introdus de un necunoscut, Jules Guesde, fiul unui mic hotelier, dialectician viguros, amar şi pasionat, care se întorcea la Paris după un exil de cîţiva ani\

în Elveţia, J. Guesde aflase marele conflict dintre Marx şi Bakunin, şi adoptase comunismul celui dinţii, care a luat în Franţa numele de colectivism, nume creat de baronul Colin şi folosit de Bakunin. La eforturile lui Guesde de a face propagandă socialistă, s-au adăugat în curînd acelea ale unui fost anarhist, exilat din Elveţia, P. Brousse. La Paris, un grup de studenţi care se întîlnesc la cafeneaua Soufflet, G. Deville, E. Gautier, Massard, cunoşteau deja principiile marxiste. Li se alătură doctorul Paul Lafargue, orator revoluţionar în timpul marelui imperiu, care va deveni

Joiffria, în aceeaşi epocă, la o întrunire a muncitorilor grevişti, spune acelaşi lucru: .Nu .sîntem decit o gloată fără busolă: există anarhişti, posibilişti, guesdişU, Care nu se înţeleg între ei",,Citat de G. Weill: ***Histoire du mouvemment social en France*** **JSSfl—*1900.* p, 268.**

[2] **Daniel Halevy,** ESSQJ'S ***sur le mouveminenl ouvrier,*** **p, 209.**

ginerele lui Marx. Toţi aceştia s-au grupat in jurul ziarului *h'Bgalitâ,* care avea să stabilească doctrina micului partid marxist francez. Doctrina a început prin a fi revoluţionară. Tînărul partid urmărea împlinirea integrală a ideii de revoluţie. Ce ne oferă democraţia burgheză ? Sindicatul. Un mijloc de a pregăti revoluţia, dar nu revoluţia însăşi. Cooperativele ? Greva ? *JOvr* acestea nu sînt decît măsuri lipsite de importanţă. Numai revoluţia va salva societatea*.

Colectivismul nu exercita totuşi o atracţie prea' rapidă asupra claselor muncitoare. Decepţiile Comunei de la 1871 îi împiedicau pe proletari Să mai aibă încredere in socialism. ***L'Ouvtier parisien*** scria în 1878: „Un socialist este un palavragiu care ne expune teorii fru-' moaşe, dar care nu e de faţă, cînd trebuie să le aplicăm"2. *L'Sgalite* şi Le *Proletaite* nu erau cititd.de muncitori. Activitatea prodigioasă a lui J. Guesde a alungat totuşi această apatie. Broşuri, conferinţe, călătorii, nimic nu a fost cruţat pentru a face cunoscută noua cauză, Guesde arată că republica nu poate satţţ-, face revendicările muncitoreşti: „Proletariatul francez va sfiTşi, spunea el, prin a deschide ochii, prin a înţelege că nu trebuie să se bizuie decît pe el însuşi şi prin a se organiza în consecinţă, adică într-un partid deosebit, pe pâmîntul republicii, bineînţeles, dar departe de republicanii clasei conducătoare şi împotriva lor ?"[3]

Datorită eforturilor lui Guesde, partidul socialist a făcut progrese. Un congres ţinut la Marsilia in octombrie 1879, un altul Ia Paris in 1880, precizează programul şi cadrele. Guesde face o călătorie la Londra pentru a consulta pe maestrul său, Marx, asupra programului, în acelaşi timp iau naştere organizaţii regionale. Un comitet executiv central îşi asumă dfrecţiar partidului.

[1] ***L'Egalite,*** **numerele din 16 şi 23 decembrie 1&77 şl din 13 şi 27 ianuarie 1878.**

[2] **G. Weill, op. *cil.,* p. 227.**

[3] **J. Guesde, *La republigue et les greves.***

Dar chiar de la congresul de la Marsilia apar divergențe între sindicaliști şt revoluționari[1]. La Hftvre, în 1881, **au** avut loc două congrese: «nul al moderaților și celălalt al revoluționarilor*. Rezultatul acestei sciziuni s**-a** putut constata **cu** ocazia alegerilor din 1881, cînd revoluționarii ₛ-au prezentat fără sprijinul sindicatelor şi numai pe baza programului elaborat Ia Londra. **Nu au** obținut la alegerile municipale din Paris decît 15 000 voturi, iar In provincie 25 000; la alegerile legislative, 20 000 voturi la Paris şi 30 000 în provincie[3]. Era foarte puțin.

în urma acestui insucces începe să se manifeste o< nemulțumire în sinul partidului. Au fost formulate proteste împotriva programului, care fiind prea dogmatic, era inaccesibil muncitorilor.

Unii au cerut reforme folositoare, imediate, în locul teoriilor intransigente, dar sterile. Reprezentanții acestei tendințe au fost Benoit Malon şi P. Brousse.

Conflictul a izbucnit cu mai multă putere Ia congresul din'Reiata (1881) şi continuă prin polemici între ***Le Proîetaire,*** unde colabora P. Brousse, şi ***L'Sgalită*** a lui J. Guesde. Dizidenții grupați în jurul publicației ***Le Proletalre,*** Malon, Brousse, Allemane, au întemeiat un nou partid, al „posibiliştilor". Congresului guesdist de la Roanne (1882) ei i-au opus un congres poslfeilist laSaint-Etienne.

Astfel ruptura între „revoluție" şi „reformă" a devenit definitivă*. Posibiliştii aveau de partea lor numărul şi sindicatele.

Au avut succes. Politica revoluționară era combătută în acelaşi timp şi de politica radicală a celei de a treia republici, care voia să îmbunătățească situația muncitorilor. Marxismul nu se mai putea baza pe nemulțumiți,

[1] Daniel Halevy, op. cit., p. 213.

[2] G. Weill, op. cit., p. 239 f H. Harkner, op. *cit.,* T. I, p. 463 evaluează voturile In favoarea socialismului in 1881, la 60000.

[3] L. Seilhac, *Les congres ouvriers en France,* T. I, 1876—1897.

*** Daniel Halevy, p. 217; A. Zevaes, *Le socialisme* en *France depuis 1871.***

Jn 1876, Camera adoptă proiectul Lockroy care rea libertatea sindicatelor. Legea a dat libertate sirrdîcarelor luate separat, dar a interzis federațiile de sindicate. In 1883, Waldeck-Rousseau devine campionul libertății totale de asociație. Prin legea din 24 martie' 1884, sînt permise uniunile de sindicate şi federațiile.

în 1886, cînd Lockroy a fost numit ministru al industriei, el a organizat creditul popular, a lărgit atribuțiile asociațiilor alcătuite din patroni şi muncitori şi a dezvoltat învățămîntul tehnic[1]. în acest timp „posIbiliştîi" cîştigau din ce în ce mai multă popularitate-

Congresul național din 1883 a accentuat caracterul" muncitoresc al partidului; fiecare membru trebuia să se înscrie într-un sindicat. La alegerile municipale din 1887 acest partid a repurtat un mare succes.

Dar succesul nu i-a fost prielnic. Cînd, în 1891, ministrul Freycinet a prezentat. legea asupra pensiilor muncitoreşti şi a cerut statului un credit de 3 milioane, posibiliştii au aplaudat guvernul şi au încetat din acefr zi orice agitație, orice opoziție, menținîndu-se pe o poziție de paşnică moderație. S-au culcat pe lauri. Atitudinea lor a nemulțumit cîțiva militanți care voiau săr întrețină conştiința de clasă în rîndurile proletariatului.

Aceştia s-au despărțit de posibilişti şi au întemeiat sub direcția lui Allemane o nouă grupare. Ziarul lor, Le ***Parii ouvrier,*** atacă violent pe P. Brousse şi pe prietenii săi... Astfel, alături de guesdişti, posibilişti, blanquişti, de acum înainte au apărut şi allemanistit. Această ruptură a slăbit rîndurile. posiibiîiştllor, care reuşiseră să devină un partid important. Cauza eocialistă în genere cîştigă totuşi în forță, grație următoarelor două evenimente, care au avut loc în această epocă: ajutorul pe care .îi dădeau radicalii socialiştilor şi alianța dintre „sindicalişti" şi „politici". Aceasta dia urmă s-a realizat cu ocazia grevei de Ia Carmaux, din 1892. Un muncitor din Carmaux a fost concediat pentru că fusese ales în Consiliul municipal al oraşului.

[1] H. Euisson, *La politiquc radicale;* G. Weill, op. cit., p. 259—261.

Sindicatele au declarat grevă generală. „Politicii" i-au sprijinit şi astfel alianţa s-a închegat[1].

Alianţa cu radicalii s-a realizat prin intermediul a doi ziarişti socialişti: Jaures şi A. Millerand, şi prin intermediul organului pe care aceştia îl conduceau, ***La Petiie R&publique.***

Alianţa s-a făcut cu ocazia afacerii Panama, care dăduse Ia iveală racilele capitalismului şi cu ocazia reformei senatului. Goblet cerea : „alianţa tuturor forţelor progresiste, radicale, socialiste, pe terenul legalităţii pentru triumful ideilor lor comune".

Deputatul din Carmaux spunea că trebuie : „să se anexeze la programul economic al socialismului programul politic al radicalilor"[2]. Rezultatul acestei înţelegeri moderate a fost succesul obţinut în alegerile din 1893, în care partidul a cucerit cincizeci de locuri. Caracterul practic pe care trebuiau să-1 ia reformele sociale a fost expus în discursul de la Saint-Mande (1896) al deputatului Millerand, care „a prezentat un program care avea să devină celebru, pentru că conţinea un minimum de revendicări menite să cîştige noi aderenţi şi să unească toate fracţiunile socialiste."[3]

Sub această formă partidele socialiste franceze au rămas relativ paşnice pînă în 1£99, cînd tendinţele reformiste şi revoluţionare au intrat din nou în conflict.

Evenimentul care a redeschis discuţia a fost următorul, în ministerul Waldeck-Rousseau, format în 1899, intrase un. socialist: A. Millerand. Discuţia a început; în momentul în care s-a ridicat problema dacă un socialist poate să facă parte dintr-un guvern burghez" fără să trădeze interesele partidului său. Pentru guesVdişti aceasta era o trădare; reformiştii, dimpotrivă,, considerau faptul ca un succes al socialismului, ca un

[1] **Paul de Roussiers,** ***Caimaux (Science sociale,*** **T. XIV, p. 317), Weîll, op. cir., p. 287.**

[2] **a Weill, op-** ***cit.,*** **p. 292.**

[3] ***Ibid.,*** **p. 298.**

început de cucerire a puterii, de către socialişti[1]. însuşi Paul Lafargue declară că faptul are o semnificaţie pozitivă, deoarece arată puterea socialismului. Pentru că nu se ajungea la aplanarea diferendului,^ Jaures, care îl susţinea pe Millerand, a propus ţinerea unui congres naţional, Ia care să fie admise toate grupările muncitoreşti şi socialiste. Congresul urma să decidă. Congresul s-a deschis la 3 decembrie 1899\ Jaures a luat apărarea lui A. Millerand, susţinînd că socialismul trebuie să se adapteze mereu noilor împrejurări. „Am fost obligaţi să renunţăm la ipoteza falsă a legii de aramă a salariilor, care ar fi împiedicat pe. muncitori să lupte pentru îmbunătăţirea imediată a stării lor; vom fi obligaţi să renunţăm, Ia legea de aramă guvernamentală. Continuind totuşi şă ne ridicăm «n calitate de revoluţionari împotriva statului burghez, ştim că nu îl vom putea învinge de departe, ci numai fnfiltrîndu-ne pe cît posibil chiar în interiorul •citadelei.*"

J. Guesde şi Vaillant au considerat noul eveniment ca o cursă întinsă de burghezie care ar duce la o totală dezorientare a proletariatului. Cei mai violenţi vor recurge la complot şi la anarhism moderaţii vor trece în tabăra burgheziei; ceilalţi se vor dezinteresa de socialism, dezgustaţi „de toţi şi de toate". Pe de altă parte, dacă politica socialistă de guvernămînt avea să reuşească în toate ţările, rezultatul final va fi dizolvarea Internaţionalei. „Va închipuiţi un Millerand englez, un Millerand italian, german, alăturîndu-se unui Millerand francez şi incitîndu-i pe muncitori, uriiî împotriva altora" ?[3] După multe discuţii congresul s-a încheiat cu o moţiune concludentă : „Admiţînd că pot

[1] Asupra **acestei probleme: Millerand,** ***Le socialisme relormiste trancais,*** **1903. Rappaport,** ***Socialisme de gauvememententet socialisme revolutionnaîre.*** **Bibi.** P.Q.F. **JParis, 1902, B. Fourniere,** ***La cr/sc revolutionnaire*** **du** ***socialisme trancais, Revue socialiste,*** **voi. 41; j H. Lagardelle,** ***Democraţie et lutte de ctasse, Mouvement*** **socia* *liste,* 1902; L. Sellhac,** ***Le monde socialistei*** **ftosa ' Luxemburg,** ***Die politisehe Kiise in PrQnkreich, Neue*** **Zeii/** T. XIX

[2] **L. Blum,** ***Les congres ouvriers et socialistes;*** **Daniel Halevy,** ***op. cit.,*** **p. 234—243.**

[3] ***Les debats du congres,*** **p. 184, citat de Weill, p. 322.**

interveni împrejurări excepţionale, în caTe partidul trebuie să examineze problema participării socialiste ***la*** un guvern burghez, congresul socialist declară că în starea actuală a societăţii capitaliste şi a socialismului, atît în Franţa cît şi în străinătate, toate forţele partidului trebuie să tindă la cucerirea, în comună, departament şi stat, a funcţiilor eligibile, dat fiind că aceste poziţii depind de proletariatul organizat în partid de clasăinstalîndu-se în aceste funcţii prin propriile sale forţe, proletariatul începe în mod legal şi paşnic exproprierea politică a clasei capitaliste, care va trebui să culmineze cu revoluţia."[1]

Dar înaintea acestei moţiuni, J. Guesde supune la vot o altă moţiune care punea următoarea întrebare: „lupta de clasă permite intrarea unui socialist într-un guvern burghez ?" 818 răspund nu şi 634, da.

Problema a fost reluată la congresul internaţional de la Paris (1900). Delegaţii străini au încercat să împace cele două direcţii franceze opuse.

La sfîrşit a fost adoptată moţiunea propusă de Kautsky, care spunaa: „Intrarea unui socialist izolat într-un guvern burghez nu poate fi considerată ca un început normal de cucerire a puterii politice, ci numai ca un expedient cerut de împrejurări, trecător şi excepţional. Dacă într-un caz particular situaţia politică cere această experienţă primejdioasă, aceasta este chestiune de tactică, nu de principiu şi congresul nu este obligat sa se pronunţe asupra acestei probleme."* Dar. Guesde a votat şi împotriva acestei moţiuni. La 28 septembrie în acelaşi an, se deschide un nou congres naţional, din care guesdiştii se retrag. Congresul de la Tours (1902) a fost cu totul pacifist şi plin de intenţii reformiste.

Lucrurile ajunseseră în acest punct mort, cînd Millerand a votat condamnarea autorului unui pamflet Mo***nualul soldatului,*** broşură de propagandă socialistă şi antimiîîtaristă răspîndită în rîndurile armatei. Faptul duce la întrunirea unui nou congres, la Bordeaux (1903).

[1] *Ibid.,* **p. 323.**

[2] **D. Halevy, op. cit., p. 257; G. Weill,** ***op. cit.,*** **p. 328.**

în sfîrşit, un congres internaţional la Amsterdam (1904) se pronunţă, sub influenţa lui Bebel, Împotriva reformiştilor francezi. Totuşi, puţin mai tîrziu, cu toate disensiunile şi conflictele lor, ambele grupări frraktoează în 1905, constituind partidul socialist unificat.

Să examinăm acum mai de aproape concepţiile asupra revoluţiei ale celor doi conducători ai fracţiunilor, reformistă şi revoluţionară ***i*** Guesde şi Jaures.

IV

Mare animator, mare agitator, Jules Guesde nu pTe-* zintă o prea mare originalitate ca gînditor socialist. El nu adăugă nimic teoriilor" lui Marx şi nici nu le modifică. O mare intransigenţă în aplicarea lof, o aversiune împotriva oricărui compromis sau erori, iată ce a adus el răspîndirii marxismului în Franţa. Kautsky, deşi duşman al revizioniştilor, modifică fără voie doctrina maestrului său, gductndu-I anumite corective. Meditează asupra tuturor problemelor, le precizează şi le comentează. Este un intelectual, un doctrinar.

J. Guesde nu face nici atît. El consideră textul marxist literă de evanghelie şi nu modifică nici' o iotă. Absorbit de acţiune, nu se gîndeşte să lămurească sau să explice nenumăratele puncte obscure din marxism. Din această doctrină, nu ia decît principiile generale, atît cît îi trebuie pentru activitatea Iui de militant.

în primele sale discursuri sau scrieri, se simte influenţa anarhistă şi blanquîistă. Domină violenţa. Emfaza, stilul oratoric sau pamfletar, ne arată că nu sîrţtem în prezenţa Unei teorii ştiinţifice, nici măcar a unei teorii formal ştiinţifice.

Guesde vrea revoluţia şi violenţa cu orice prefc ea şi oamenii de la 1793. „Egalitatea religioasă, egalitatea în faţa legii, egalitatea în faţa scrutinului, «ceşti trei mari paşi pe care specia noastră i-a făcut Înainte, sînt de la origine de natură revoluţionară. ***Ntiaiai forţa a***

putut să producă ceea ce numim azi vechiul regim"[1] sau „revoluția scoasă din funcția ei istorică de către republică ! Pușca nefolosită datorită buletinului de votl par unde au putut să găsească onorabilii noștri oponenți — în afară de dorințele lor care sînt și ale noastre — o asemenea afirmație în contradicție fia-, grantă cu toate faptele cunoscutei"[2] Sau : „Noi înțelegem că e regretabil — și regretăm mai mult decît oricine — dar, fie că e vorba de un organism social, fie că e vorba de unul individual, cine spune naștere spune sfîșiere. ***Nu*** se ***naște o viață nouă fără vărsare de*** sînge."[3]

Avem impresia că auzim vorbind pe Bakunin, Ba-* beuf sau Blanqui, și nu pe un' marxist.'. .

Puternică 'ia începutul carierei sale, influența anarhistă; violentă, scade încetul cu încetul în scrierile și în discursurile ulterioare ale lui Guesde. Dar tonul pamfletar nu-1 va părăsi niciodată. întotdeauna pare că vorbește mai degrabă ca să convingă un public decît ca să caute adevărul, iată de ce nu a lăsat o teorie a revoluției atît de originală, încît să merite o discuție mai amplă. Deși marxist, rru a luat ceea ce este esențial din acest sistem: preponderența factorilor economici în societate. Guesde nu s-a ocupat cu investigații economice mai sistematice. A fost toată viața un om politic, niciodată un economist. '

Bineînțeles, el este pentru lupta de clasă : „Noi, ntt^ recunoaștem lupta de clasă, casă o părăsim de îndată ce a fost recunoscută, proclamată, pe această poziție ne situăm și nu pe alta... în ziua în care partidul socialist organizat va înțelege sau va practica" lupta ***de.*** clasă sub forma împărțirii puterii politice cu clasa ca-»/ pitalistă, în ziua aceea nu va mai fi socialism; în ziua aceea nu va mai fi proletariat capabil să șe elibereze„ în ziua aceea muncitorii VOT fi redevenit ceea ce erate" acum douăzeci și doi de ani, cînd răspundeau fie Ia apelul burgheziei monarhiste, fie-ia apelul burghezie^ radicale împotriva burgheziei oportuniste; nu vor mai fi decît o clasă, un partid, ca toate celelalte, domesticit, fără rațiune de a fi și mai ales fără viitor."[1] Clasa muncitoare trebuie să se ferească de orice „îmburghe-* zire". Trebuie să refuze orice alianță cu democrația radicală. „Revoluția, care ne revine, nu este posibilă decît în măsura în care veți rămîne voi înșivă, clasă contra clasă, necunoscînd și nevoind să cunoașteți diviziunile, care pot exista în lumea capitalistă."[2]

în celelalte discursuri și articole, tonul e la fel de monoton. Nu aduce nimic nou pentru studiul nostru.

Nu se poate spune același lucru despre concepția Iui Jaures asupra revoluției. Neobosit în acțiune; el este în același timp un scriitor strălucit și un filozof profund. Spirit de literat, fost elev al Școlii Normale Superioare, profesor la Universitatea din Toulouse, aaî tor al unei teze asupra ***Realității lumii sensibile,*** el ctM noștea foarte bine istoria socialismului de la Babeuf și Proudhon la Karl Marx, istoria asupra căreia meditase și pe care și-o însușise. Jaures se situează în tradiția națională a socialismului francez, idealist și liberal, pentru care ideea esențială era ideea ***de*** dreptate și nii aceea de interes material. Acesta este motivul pentru care Jaures nu va accepta materialismul istoric fără obiecții, căci știa că în pregătirea unei revoluții entuziasmul popular are mai multă influență decît factorii, economici. într-o conferință ținută în cartierul lati%înfața studenților socialiști, arată că materialismul ;ș^„ găsește față de idealism ca psihologia inconștientului față de conștient. Omenirea a trăit timp de. secole .do-, minată de instincte materiale, dar azi ea nu se maiteSS subjugată de ele, dimpotrivă, începe să ie 'deț3l^e£&c&

[1] **J. Guesde,** ***Cellectivisme et*** **revoluționat 878, p. 25.**
2 ***ibid.,*** **p. 26. .**
[3] ***Ibid.,*** **aceeași paginăm**

[1] **J. Guesde et J. JflHres,** ***Les deux mWmdes,*** **tîUe, *9W), T>. 10—14.**
[2] ***Ibid.,*** **p. 15. Cf. J. Guesde,** ***Questions*** **efTu'er et** ***A'oal<md'hui,*** **p. 3—7 și unele articole reunite In volumul J.** ***Etafa morale de elasse*** **cf. și** ***Au congres d'Amsterdam, p.*** **I—11.**

„Cînd revoluţia socialistă va fi realizată, clnd antagonismul dintre clase va fi luat sfîrşit, cînd comunitatea umană va fi stăpîna unor mari mijloace de producţie, pe măsura trebuinţelor cunoscute şi constatate de oameni, atunci omenirea va fi fost smulsă din lunga perioadă de inconştienţă, In care orbecăieşte de secole, minată de forţa oarbă a evenimentelor şi va fi intrat în era nouă, în care omul în loc să fie supus lucrurilor, va stabili el mersul lor. Dar această eră conştientă şi luminoasă nu poate lua naştere decît după o lungă perioadă de inconştientă şi de întuneric."[1] Nu există contradicţie între funcţiunea fiziologică şi psihologică a substanţei cerebrale. La fel, nu există contradicţie între viaţa ideală şi viaţa economică. Istoria, pe măsură ce înaintează, uită interesele pentru a urmări idealul. „Există In istoria omenirii nu numai o evoluţie necesară, ci şi o direcţie inteligibilă şi un sens ideaL Aşadar, de-a lungul secolelor omul nu a putut aspira la dreptate decît aspirînd la o orînduire socială mai puţin contrară omului decît orînduirea actuală şi pro* gătită de această orînduire actuală, şi astfel evoluţia ideilor sale morale este determinată de formele eco£ nomice, este aceeaşi suflare plină de durere şi de spe#; ranţă care iese din gura sclavului, a iobagului, a prc*. letarului, suflarea nemuritoare a umanităţii, care a însuşi sufletul a ceea,ce numim drept."[2]

Idealist în concepţia sa asupra istoriei şi a revo-> luţieî, Jaurfes este şi evoluţionist, nevoind să grăbească evenimentele şi să forţeze desfăşurarea lor naturală^ Cum spune chiar el, este partizanul unei „evoluţii reţij voluţioriare". Căci nu viteza, cu care s-a efectuat, cOr# sacră o revoluţie, ci calitatea principiilor sale. „Ntf prlntr-o explozie neaşteptată pune democraţia stăpîntfii^ pe>state, şi socialismul pe democraţie. Legile, prin.car*! de la 186Q la 1885 Anglia a cucerit votul universal sînM tot atît de importante ca şi revoluţiile şi totuşi In afaraj de eruditi, nimeni nu cunoaşte cu precizie data cînd au| fost promulgate. E asemenea unei înfloriri tăcute... In orice caz în această jumătate de secol, care s-a scurs, prin greutăţile marilor războaie externe şi interi» şi* mai mult încă, prin acţiunea cerută şi continuă a Împrejurărilor, prin această măreaţă «evoluţie revoluţionară» pe care o anunţa Marx, condiţia esenţială a acţiunii politice muncitoreşti s-a realizat."[1]

Dar pentru aceasta trebuie ca proletariatul să fie o clasă numeroasă şi conştientă. Era revoluţiilor făcute de minorităţi a trecut. Şi Jaures va face aceeaşi constatare ca şi Bernstein şi Kautsky." Aceste mari schimbări sociale, care se numesc revoluţii, nu pot sau nu mai pot fi opera unor minorităţi. O minoritate revoluţionară, oricît de inteligentă şi de energică ar fi; nu poate, cel puţin în societăţile moderne, să realizeze revoluţia. Are nevoie de sprijinul, de adeziunea majorităţii, a imensei majorităţi."[3] Aşa a procedat burghezia în evul mediu. S-a constituit pe încetul, a cucerit pe încetul drepturile feudale, corporaţiile etc. „şi cînd a devenit o majoritate, a declarat Tevoluţia, „aşa şi încă mai sigur, nu prin efortul şi surpriza unei minorităţi revoluţionare, ci prin voinţa conştientă şi hotărîtă;a imensei majorităţi a cetăţenilor se va înfăptui revoluţia socialistă."[3] Pînă atunci proletariatul trebuie să cuce-, rească treptat puterea, să utilizeze toate împrejurările, să intre chiar în guvernele burgheze. Se ştie că Jaures a apărat „cazul" Millerand.

Cu această ocazie, el reproduce cuvintele bătrinului Liebkneeht pentru a-şi consolida concepţiile** Participarea socialiştilor la guvern nu înseamnă totuşi iace^ tarea oricărei lupte de clasă[5]. Dar această luptă de clasă nu trebuie înţeleasă Într-un mod .prea îngust. SOr cialismul nu trebuie să se gîndească numai la muncitori. Ţăranii săraci şi micii burghezi merită şi pi aten-,

[1] **J. Jaures, *Idealteme et materlalisme dans la conception* dej *rhlstolre,* Lîlle, 1900. p. 9.**

[2] ***Ibid.,* p. 19.**

[1] **J. Jaures, *Etudes socialistes,* 1902, p. 39—42.**

[2] ***Ibid.,* p. 43.**

[3] ***Les deux methodes,* p. 5—6.**

*** Eiudes, p. 57, 68, 69. Liebkneeht zicea :„In acest caz partidul nostiu ar trebui să fie .chemat să ia parte la guvernare şi însărcinat să îmbunătăţească condiţiile de muncă."**

[5] ***Etudes socaiistes,* p. 51.**

C-da 5564 coftla 38

ție. Jaures vrea să creeze un mare partid popular, socialist, alcătuit din toate aceste elemente. El spune aceasta într-un articol intitulat: ***A lărgi, nu a restrlnge,*** în care citează încă o dată cuvintele lui Liebkneeht, pe care îl ia drept model: „Aşa cum am arătat în presă, şi în scrierile propagandistice, prin clasa muncitoare înțelegem pe toți acei care trăiesc exclusiv său în special din salariul lor... Astfel, trebuie să includem în clasa muncitoare şi clasa țăranilor şi această mică burghezie, care ajunge din ce In ce mai mult în rîndurile proletariatului."[1] Şi Jaures adaugă:' „Astfel Liebkneeht concepe o întreagă perioadă de acțiune legislativă, în care socialismul va trece, dacă se poate spune astfel, examenul său de largă comprehensiune, perioadă în care va apărea chiar şi în ochii celor mai puțin clarvăzători ca un partid de interes general şi în care el va convinge intelectualii, conştiințele nobile, mica burghezie şi pe țărani, să-1 urmeze pînă la capăt, împărtăşind doctrina şi idealul său, fără repulsie şi fără teamă."[2]

Duşman al oricărei violențe, el se declară şi împotriva grevei generale.

Deşi reformist prin fonul ştiințific, prin demersul sociologic, Jaures ne pare mult mai aproape de Marx dec-lt Guesde, care, deşi respecta orbeşte principiile maestrului, punea în cuvântările şi in scrierile sale o pasiune şi un subiectivism, care nu semănau deloc cu constatările lucide ale liderului socialismului ştiințific.

Idealism, extindere a clasei muncitoare prin încorporarea țăranilor şi a micilor burghezi, participare la guvern cu intenția de a obține reforme sociale, dată ideile lui Jaures. In mare parte sînt şi ideile lui Bernstein şi ale reformismului german. Originea lor e totuşi deosebită. Ideile hri Bernstein sînt reci, empirice, realiste. Ele au pretenția de a descrie realitatea socială aşa cum este, nu cum ar trebui să fie. Bernstein se inspiră direct din faptele mediului muncitoresc englez. Socialismul lui este experimental.

*** *Eiudes* social/sie, p. 77.**
[3] *Ibid.,* p. 110.

Ideile lui Jaures sînt idei morale. El nu ere pretenția că descrie realitatea aşa cum este, ci aşa cum ar trebui să fie. Nu se inspira din fapte, ci din marea tradiție a socialismului francez, tradiție liberală, care îşi are originea în ideile de dreptate şi rațiune. Socialismul său este mai ales moral.

Secolul al XlX-lea sfîrşeşte cu o mare criză a marxismului. Se vorbeşte chiar de „descompunerea" sa. Idealismul şi voluntarismul înving determinismul. Sa continuăm cercetarea noastră şi să vedem în capitolul următor contribuția pe care o aduce acestei mişcări de eliberare idealistă sindicalismul revoluționar.

CAP. III

O RENAŞTERE A VOLUNTARISMULUI REVOLUŢIONAR : SINDICALISMUL REVOLUȚIONAR

începînd cu Comuna şi pînă în zilele noastre, mişcarea muncitorească prezintă cu totul alt aspect în Franța, decît în Anglia şi Germania. în aceste țări, partidul socialist e strîns legat de sindicate, din care întrucîtva s-a născut. Este alcătuit din elemente muncitoreşti, păstrează întotdeauna relații cu partidul muncitorilor şi înscrie în programul său stimularea ***spiritului sindicalist.*** în Franța, dimpotrivă, partidul socialist se compune, în mare parte, din intelectuali. Dar aceştia vor în politică sau totul, sau nimic. Intelectualul pare să ignore adesea măsura de mijloc, indispensabilă oricărei acțiuni politice şi asta pentru motivul că nu e condus de interes, ci de morală şi de ideal. în aceste condiții, mai mult stînjeneşte acțiunea muncitorească decît o favorizează. Vedem că „guesdiştîi", un grup de intelectuali din timpul celei de a treia republici, nu sînt urmați de masa muncitorească. Duelul între „politici" şi „sindicalişti" a existat întotdeauna în Franța şi este foarte caracteristic pentru, această țară. Partidul socialist era pentru acțiunea politică violentă, ca Guesde, sau pacifişti ca posibiliştii sau ca Jaures. Sindicatele erau.pentru acțiunea economică. Ele protestau împotriva amorțirii partidului, împotriva atitudinii sale cvasiburgheze, prin care reformele (după Saint-Mande) erau aşteptate ca nişte cadouri din partea burgheziei. Această reacție împotriva acțiunii politice explică, isto-

riceşte»..-^^119,^^1^15^»^^. evpI^ţl0Bf^^iaşB6|..: de origine ftaaceză, me^^ francez ii&d#ii"e&eMftfe • propice apariției sale. în fața acestui divorț dintre elementele politice şi cele sindicaliste, Hubert Lagaxdelle are dreptul să se arate neîncrezător şi să spună că „In fața socialismului partidelor, artificial şi fragil, se ridică din ce în ce mai puternic socialismul instituțiilor".

Dar care poate fi motivul acestui divorț ? După părerea noastră motivul se găseşte în lipsa unei puternice organizații muncitoreşti. Industria franceză se compunea în mare parte din ateliere mici sau mijlocii, avînd fiecare conducătorul său sau cum se numea pe atunci „maestrul muncitor".

în aceste mici întreprinderi, idealul muncitoresc rămîne în med inevitabil fărlmițat şi .local. Idealul oricărui muncitor se restrlnge la modesta aspirație de a deveni, într-o zi, şi el „maestru-muncttor" şi, poate, mai tîrziu, patron* Dar ne găsim aci In fața unui ideal „mic-burghez", care va face din partidele socialiste franceze, partide d^ccratice, şi niciodată partide cu adevărat socialiste. în Hfpsa unei puternice organizații sindicale, în anumite țări, partidul politic parlamentar acaparează întreaga mişcare socială, punînda-i pecetea democratică, mic-burgheză. ^Socialismul devine, de fapt, un partid popular, în care caracterul proletar se atenuează din ce în ce mai mult. Punctul culminant al acestui proces de îmburghezire a fost atins de partidul socialist francez în epoca „millerandismului".

In acest moment, a avut mişcarea sindicalistă revoluționară din Franța cea mai mare forță[1]. Dar în momentul în care în industrie acționează legea concentrării şi în care sindicatele devin mai puternice, acest ideal „mic-buighez", democratic, îşi arată limitele. Atunci apare o reacție îndreptată în acelaşi timp împotriva intelectualilor şi a politicienilor, considerați ca trădători ai cauzei muncitoreşti. Şi prin asta ia, totodată, naştere doctrina sindicalistă revoluționară-Ea reprezintă starea de tranziție, în care sindicatele erau nemulțumite de politica democrată, radicală, a parti-

[1] **W. Sombart, op. *cit,* p. 125—126.**

dqJui socialist. **In.** fața **slăbkiunii acestuia- din .urmă;. Jn fața** spiritului său preia,împăciuitor, ele reacționează, cu violență.

Mai tîrziu, în epoca în care sindicatele devin cu. adevărat puternice şi organizate, sindicalismul revolt ționar dispare, cedînd locul unui sindicalism organiza^ tor, constriKtiv şi pacifist. Dar ca să se poată întâmpla, acest lucru, trebuie ca clasa muncitoare să înceapă prin a se dezvolta şi a se organiza. Violența a fost. întotdeauna calea urmată de minorități şi de cei slabi.

Acest duel între „politici" şi „sindicalişti" apare în, dată după Comună. Conflictul este destul de neînsemnat pînă prin 1872, clasa muncitoare iiind .încă prea slabă în această epocă şi sindicatele păstrînd încă un caracter proletar şi aspectul unor cooperative, credincioase astfel programului de la 1848. în 1873.existau treizeci de camere sindicale. în anul următor, cu ocazia expoziției universale de la Viena[1], se încercă organizarea lor în cooperative.

Deşi **în** 1875 .existau deja 175 sindicate, organizarea muncitorească era încă destul de lentă. „Nesiguranța principiilor de solidaritate sindicală va arăta cît de neputincioşi şfnt încă. muncitorii. Deja dezbinați prin deosebiri de salarii şi de corporații, ei vor adînci aceste sciziuni prin divergențe de păreri şi de programe socialiste.°[a] Dualismul care exista între politică şi organizarea economică, între „cetățean" şi „producător" era încă atenuat In această epocă, datorită tacticii abile a şefului sindicaliştilor, influentul Barberet.

„Barberetîsmul" nu se mulțumea numai să preconizeze concordia între grupuri şi partide, ci şi între acestea şi patroni. Este doctrina cunoscută în zilele noastre, sub numele de „sindicalism galben". în acelaşi timp, legile prohibitive interziceau organizațiile sindicale. Congresul socialist din 1879 pare a împăca un moment cele două tendințe[3]. Congresul creează o federație de muncitori socialişti. Franța era împărțită în şase regiuni

[1] **F. Pelloutier,** *Hlatoires* **des** *bourses du itavail,* **p. 73—74,**
[3] **M. Leroy,** *Syndicats* **el services** *publics,* **p. 79.**
[5] **F. Pelloutier, op. cil., p. 94.**

şi unitatea lor era asigurată de un comitet .,**national.** Totuşi „federația muncitorilor socialişti" **era departe** de a realiza o unitate perfectă: ea nu recunoştea sindicatele, care nu erau socialiste[1]. .,„Programul minimal? propus de „Uniunea federativă",, redactat de Guesde, Deville şi Lafargue sub influența lui Marx şi Engels, a făcut să crească şi mai mult deruta în care se găseau muncitorii, voind să concilieze „abstenționismul" lui proudhon cu lupta electorală preconizată în „Manifestul celor şaizeci". Sciziunea de la Havre a decepționat şi a dezorientat realmente sindicatele, relevînd ambițiile şi certurile din partidul socialist. Un mare număr de sindicalişti i-au părăsit pe partizanii colectivismului revoluționar şi i-au urmat pe posibilişti (P. Brouşe). Neîncrederea în politicieni domnea în sinul sindicatelor. Cu ocazia alegerilor legislative din 1881, Joiffrin, candidatul muncitoresc, scrie: „Voim să lăsăm de *o* parte această veche politică burgheză, care constă In a da votul avocaților, literaților, medicilor şi rentierii lor, şi ei nişte privilegiați, care au interesul să **paralizeze** revendicările sociale. Dacă voim , şă grăbim emanciparea noastră, să sfîrşim cu această sclavie, care încredințează\demnitatea noastră în mîinile unul exploatator oarecare, să alegem mandatarul nostru dintre aceia care, ca şi noi, sînt supuşi grelelor ***corv***diții ale muncii obişnuite, care suferă ca şi noi şi împreună cu noi."[3]

Organizarea sindicalistă franceză nu face totuşi un pas decisiv, decît în 1886 o dată cu formarea „burselor muncii". Prima s-a înființat la Paris prin grija municipalității[3]. Această idee a „burselor muncii" a fost schițată încă din 1845 de Molinari. El spunea că munca trebuie considerată ca o marfă al cărei trafic ar fi supus capriciilor legii cererii şi ofertei. F. PeEoutier a atribuit un alt scop burselor muncii: „grație bursei, sindicatele puteau să se unească mai întîi în profesiuni similare, pentru păstrarea şi apărarea intereselor lor

[1] **M. Le^oy, op. cil-, p. 83.**
[2] **Citat de M. Leroy, op.** *cit.,* **p. 89.**
[3] **Pelloutier,** ***op.*** *cit.,* **p. 112.**

profesionale, sa compare cu resursele particulare durata muncii şi nivelul salariilor lor..., în sfîrşit să caute In actualul sistem social elementele unui sistem nou."[1] Dar In întrunirile zilnice, în cursul discuţiilor asupra conflictelor dintre patroni şi muncitori, asupra salariilor sau timpului minim de muncă, se dezvoltă în sînul burselor muncii solidaritatea de clasă ca şi ideea unei „greve generale" ca mijloc de sancţiune pur muncitorească. Congresul de la Marsilia propagă această idee; „Federaţiile sindicatelor şi corporaţiilor şi federaţia burselor muncii sînt invitate să răspîndească şi să deschidă calea acestor principii în masa muncitorilor. O comisie specială susţinută de toate sindicatele şi funcţiomînd pe lîngă organizaţia centrală va fi însărcinată să le studieze şi să le răspîndească."*

Conştiinţa de clasă şi conştiinţa intereselor profesionale ciştigă şi mai mult în intensitate cu ocazia congresului internaţional corporativ de la Bruxelles (1891). La acest congres, s-a cerut după exemplul procedeului folosit de Internaţională, numirea unui secretar naţional al muncii pentru fiecare ţară. Dar unitatea naţională a repurtat o victorie şi mai însemnată în federaţia burselor muncii la congresul de la Saint-Etienne (1892), cu ocazia căruia bursele din Bordeaux* Lyon, Montpellier, Marsilia etc, în total patrusprezece burse, s-au unit cu aceea din Paris. Din acest moment, numărul burselor a crescut în mod continuu: în' 1895, federaţia numără 34 cu 606 sindicate; In 1894, 46 şi 862 sindicate, în sfîrşit *la* congresul care a avut loc la Rennes, în 1898, comitetul anunţă 51 burse, grupînd 947 de sindicate şi în 1900, cu ocazia congresului de la Paris, existau 57 burse şi 1 065 sindicate[3],

Dar pe măsură ce grupurile muncitoreşti şi solidaritatea profesională creşteau, neîncrederea in politicieni creştea şi ea. După ruptura din 1882, cele două grupări socialiste căutau fiecare tn parte să facă propagandă electorală. „Dar aceste lupte electorale conveneau din

[1] **Pelloutier, op. *cit.,* p. 94.**
[2] **M. Leroy, op.** *cit,* **p. 99**; **Weill, op.** *cit.,* **p. 498.**
[3] **F. Pelloutier, op. *cit,* p. 132.**

ce in ce mai puţin muncitorilor, grupaţi din punct de vedere tehnic"[1].

In ciuda acestor evenimente, ruptura nu era completă. Abia în 1893 s-a ivit ocazia de a vedea **cel** dintîi congres, care nu reunea decît camere sindicale şi grupuri corporative muncitoreşti. Congresul a fost organizat în afara şcolilor şi partidelor socialiste[1]. A fost un congres, care a întărit principiul neutralităţii politice : „Numai pe teren economic trebuie să încercăm să unim toate forţele proletariatului, dîndu-i un singur drapel, acela pe care va fi înscrisă revendicarea cea mai dreaptă şi cea mai nobilă, aceea **a** respectului pentru salariu.*"

Puţin mai tîrziu, cu ocazia congresului de la Nantes (1894) elementele politice (guesdiste) se despart cu totul de elementele sindicaliste pe chestiunea grevei generale, pe care cei dintîi au refuzat să o voteze. Toate aceste elorturi de **separaTe,** de delimitare strict profesională au dus la formarea „Confederaţiei generale a muncii", la congresul **de** la Limoges (1895), cînd bursele sindicale şi confederaţiile s-au contopit formînd o confederaţie unică şl unitară. Cu această ocazie, despărţirea totaflă de „politici", allemaniştl şi guesdişti, a fost exprimată clar în paragraful 2 al art, 1 : „Elementele ce constituie confederaţia generală a muncii vor trebui să se ţină departe de orice şcoli politice". Îri acelaşi timp, ideea „grevei generale" **a** constituit ta tica sindicalismului şi a ajuns în opoziţie cu tactica politică, parlamentară, a partidului. Formulată de Pelloutier şi Briand, ideea **de** „grevă generală" nu s^a bucurat de asentimentul elementelor socialiste. Jaur&s a fost singurul care **a** susţinut această idee în propaganda sa împotriva Iui Guesde. Dar şi el* a abaadonat-o repede. în ciuda eforturilor sale, Briand nu **a** reuşit să facă să fie adoptată de congresul internaţional de la Paris (1900). Socialiştii au părăsit deci o,astfel

[1] **M. Leroy, op. *cil.,* p. 101.**
[2] **M. Leroy, op. *cit,* p. 408.**
[3] **Citat de M. Leroy, p. 105.**
[4] **Weill, op. *cit,* p. 408.**

de tactică. Dar sindicaliştii au „sLudktt-o şi adîncit-**O;** ***La*** voix du ***peupîe,*** sub direcţia Iui Pouget,. îi răspunde lui Jaures. în acelaşi timp, G. Sorel, Ed. Berth şi Lagăr-delle cer să se dea o formă definitivă acestei tactici. Are loc o tentativă de realizare, urmată de violenţă şi de sabotajse poate cita greva marinarilor (1901), aceea de la Marsilia (1902), unde comitetul grevei generale a interzis lucrul şi redus la şomaj 15 000 lucrători. ***La voix du peuple*** scrie în această problemă: „Este pe scurt, imaginea a ceea ce va fi greva generală"[1].

Sindicalismul revoluţionar apare, aşadar, ca o dublă reacţiune: a) împotriva elementelor străine, nemuncitoreşti, oare acaparaseră partidul socialist şi îi schimbaseră caracterul profesional dîndu-i un caracter intelectual; b) împotriva acţiunii politice, ca tactică, care trebuia să fie înlocuită prin acţiunea economică şi prin acţiunea directă a grevei generale.

Plecîud de Ia aceste două .principii şi adăugîndu-le diferite elemente filozofice, In special filozofia discontinuităţii a lui Renouvier, reluată de Boutroux şi Bergson, teoreticieni ca G. Sorel, Ed. Berth etc..., au dezvoltat teoria revoluţionară a sindicalismului^W. Sombart crede că un caracter etnic special a determinat apariţia sindicalismului revoluţionar ***în*** Franţa mai mult decît în alte ţări. „Numai înfr-o ţară atît^de cultivată ca Franţa puteau să apară asemenea teorii. Aceste doctrine nu puteau fi create decît de spirite foarte subtile, de oameni rafinaţi, a căror cultură îi face să nu guste decît ideile extravagante. Nervii lor au nevoie de excitaţii puternice, sensibilitatea lor artistică dovedeşte o adevărată aversiune faţă de orice filistinism, faţă de orice spirit burghez, de prăvălie... Acei care au conceput sindicalismul revoluţionar, sînt acei caTe gustă teoria socială."[2] Dar trebuie să ne ferim a lăsa la o parte un element tot atît de important, cum este tradiţia socialismului francez, întotdeauna libertar,

[1] **Weill, op. *cU.*> p. 409.**
[2] **W. Sombart, op. cit., p. 124.**

anarhist, federalist şi .voluntarist^ opus .prin asta. etatismului despotic din Germania.

Pînă în 1880, socialismul francez se găseşte tsub influenţa ideilor proudhoniene. Influenta lui Proudhon renaşte către .1900 şi face posibil sindicalismul revoluţionar. Această influenţă & incontestabilă[1].

Să încercăm acum a analiza mai de aproape această teorie.

il

Teoreticienii sindicalismului revoluţionar nu ne oferă o teorie pozitivă a revoluţiei. Sistemul lor constă într-o critică a teoriilor anterioare. Ei vor să corecteze programul marxist, îndepărtînd premizele şi concluziile, a căror falsitate a dovedit-o politica experimentală a timpurilor noi. Ei pot, pe bună dreptate, să se considere ca făcînd parte din acea mişcare revizionistă, căreia îi aparţineau reformiştii germani, ca Bernstein. Vedem deci că sindicaliştii revoluţionari nu elaborează o nouă idee despre revoluţie, pe baza unor principii noi, ci se mulţumesc numai să completeze ideea marxistă, adăugîndu-i cîteva elemente. Aspectul paradoxal şi contradictoriu al teoriei lor se datoreste cantităţii prea mari de elemente eterogene, din care e constituită.

Sindicaliştii revoluţionari nu-şi fac nici un scrupul de a apropia noţiuni, care par că se împacă destul de greu. Pe tema generală a luptei împotriva mijloacelor politice şi împotriva intelectualilor din partidele socialiste, ei vor să altoiască filozofia discontinuităţii a unui Bergson sau Rerionvier, ideali&muil, kantian, realismul lui Bernstein, idealul -anarhisT Iibertat, violenţa blanquistă etc... Aceasta ne arată foarte bine caracterul sindicalismului revoluţionar, care a fost făurit departe de realitate şi depăşind-o cu mult Teoriile revoluţionare ale sindicaliştilor sînt o veritabilă orgie inte-

[1] **G. Pirou,** *Proudhonisme* **et** *syndicaUsuie revolutionnaire.*

lectuală. Som^arl \ i^^twaniit-;Mti^ ^itt© „deg»stă teoriei sociale". Ei ihlplă mai -alefe împotriva raţk* lismului revoluţionar fără să-şi dea seama că voind să creeze *p* clasă economică a producătorilor, instigă încetăţeni la o revoluţie politică. Putem, totuşi, să dis* tingem printre elementele eterogene, care alcătuiesc această doctrină, trei elemente care se prezintă in mod clar şi independent: a) mai întîi un *element marxist,* exprimat în ideea de luptă de clasă, căreia dealtfel sindicaliştii îi impun numeroase corective, şi corolarul ei, adică înlocuirea acţiunii politice prin acţiunea economică[1], b) Apoi un element idealist, care rezultă pe de o parte din doctrinele anarhiste, cu care sindicatele sînt foarte înrudite, pe de altă parte din influenţe re, formLsmului neokantian al lui Bernstein, născut chiaţ în epoca în care se forma doctrina sindicalistă j c) îrţ sfîrşit, al treilea element, *bianquist:* acela al acţiunii directe şi al recwrgerii la violenţă. Vom încerca să lei analizăm pe rînd şi să explicăm modul în care au ios ele elaborate şi transformate de doctrinarii acestui curent.

G. Sorel, care e principalul teoretician al acest şcoli, se situează şi el printre cei ce vor să revizuias?; că doctrina marxistă. îi descoperă o mulţime de defec* te. Marx care lupta cu atîta înverşunare împotriva utcMj piei, cade adesea în erori asemănătoare. El înlocuieşte principiul abstract de „natură umană" al utopiştilor din secolul al XVIII-lea, cu acela tot atît de abstract al „proletariatului unic"[2]. Dar proletariatul, departe de a fi omogen şi unit, e, dimpotrivă, divizat. Am văzut că această obiecţie i-a fost adusă şi de E. Bernstein. Sorel nu vrea de asemenea să admită că istoria ar putea să fie explicată prin lupta de clasă, care nu se găseşte nici în epoca primitivă a comurusmului şi nu se va ga-

[1] W. Sombart, op. *cit.,* p. 121. Asupra pretenţiei sindicaliştilor de a fi recunoscuţi ca marxişti.
[2] G. Sorel, *Y a-t-il* de *fulopie dans le marxisme* ? Revue de mefaphis/Que ei de *morale,* 1899, p. 152; v. de asemenea *La composîtion du marxisme,* p. 10—12

si nici in viitorul lumii socialiste, cînd clasele vor ii încetat de a exista.

Marx a comis aşadar multe erori, care ar trebui îndreptate. Majoritatea erorilor sale sînt de ordin economic j pe teren revoluţionar, Marx se află, dtrpă opinia lui Sorel, deasupra oricărei critici. Bernstein K re^ proşează, *ntre altele, că a voit să împace utopismul cu blanquismul, realizînd astfel un compromis insolubil. Sorel crede însă că marele maestru al socialismul lui nu poate fi compromis pentru atîta lucru. Două dintre principiile sale, sînt după opinia lui definitive: ideea de revoluţie finală şi aceea a luptei de clasă[1]. Prin această afirmaţie Sorel face dovadă că e marxist, dealtfel că şi toţi sindicaliştii „care primiseră în foarte mare măsură pecetea marxistă"[2]. Cît despre ceilalţi partizani ai sindicalismului revoluţionar, ei au dovedit în mai multe rînduri acelaşi sentimente[3]. în ciuda tuturor rezervelor, pe care le făceau, nu numai că admiteau şi recunoşteau „proletariatul abstract", dar îi dădeau chiar un rol, o misiune şi o valoare, pe care Marx nu se gîridise niciodată să i-o atribuie. Sindicalismul revoluţionar prezintă o idee de clasă hipertrofiată, dusă pînă Ia ultimele limite. Marx dădea o definiţie şi o justificare economică capitalistă muncitorului: clasa muncitoare se explică prin legea „plus-valorii", prin preţul orelor de lucru pe care patronul le pune în buzunar în loc de a4 restitui muncitorilor şi care duce în mod necesar la o proletarizare crescîndă. Sorel ne oferă o explica* re şi o justificare mult mai filozofică şi mai absolută: el ne prezintă muncitorul ca pe singurul element care munceşte, prin urmare, ca pe singurul element „producător", de unde reiese că intelectualii şi burghezii nu produc nimic, idee pe care Marx nu a susţinut-o deloc. Mai mult, sindicaliştii declară inutilitatea *ideii* şi

utilitatea exclusivă a *acţiunii,* în scopul de a da o în-

[1] G. Sare!, *La decomposition du marxisme,* p. 59.
[2] G. Sorel, *Retlexlons sur la violence,* p. 98.
[3] H. Logardelle, *K. Marx, commemoration, Mouvelaent social,* T. IX, p. 481,- a se vedea cu privire la Marx: Mouvemeni *social,* T. II, p. 195.

semnalate primordială ***clasei muncitoare*** şi, prin aceas-' ta, sindicaliştii sînt supra-marxişti. E foarte firesc să-i vedenî adoptând ideea de" ***tactică marxistă,*** pe'care o împrumută de Ia ceea ce • numesc ei „adevăratul marxism", de la marx imul care nu a fost corupt încă de" influenţa discipolilor :• „marxismul • lui Marx". Iată de ce ei.se grăbesc să completeze şi să facă mai clară' această doctrină, pe care'o preţuiesc, prin contribuţii'; personale care au la bază experienţele sindicaliste m'6-^ derne. „Marxismul nu poate fi înţeles decît, dacă e ex-? plicat prin tezele sindicaliste; tot aşa după cum aceste teze nu-şi capătă întreaga lor semnificaţie decît pen-^ tru aceia care s-au hrănit cu doctrina lui Marx."[1] în-1 tr-adevăr, nimic nu scoate mai bine în evidenţă lupta*' de clasă decît grupările sindicaliste şi revendicării* lor.

Sindicalismul evită compromisul reformist şi indicăm proletariatului graniţele, care vor putea să-1 delimite-f ze în chip desăvîrşit. în partidul socialist pot .intra in-" telectuali şi burghezi, în sindicate nu vor fi decît muncitori. Pe de altă parte, sindicalismul va arăta că mecanismul societăţii contemporane e determinat de lupta de clasă[2], şi aceasta va fi „cea mai bună dovadă geniului maestrului"[3]. CSt despre revoluţia finală ca-*| tastrofalăi la care face Marx aluzie, sindicaliştii se v< sili să o provoace. Sorel crede de asemeni: „că un f< de torent irezistibil se va abate peste vechea civiliza.' ţie" care va îmbrăca un alt aspect. Iată ideea, care împacă cele două doctrine; ea reiese şi din ideea pn ponderenţei factorului economic asupra factorului po-i litic.

Dar această împăcare este ea oare atit de profundă? Nu credem. Ştim că Marx vedea instituită „a doua zii

[1] **G. Sorel, *Retlexions sur la violence, p.* 101.**

[2] **G. Sorel, *Ibid.,* p. 105; a se vedea de asemenea: H. Lagardelle, Classes socîaJes ef parfis *politiques*; Mouvemenf *social,"* 3-e serie, T. V. p. 5; de asemenea, *Le syndicalisme* ei *la* po/i-J *iique socialiste, Mouvement social,* 3-e serie, T. III, p. 417; de asemenea, *Action de parti el acthn de classe,* Mouvemenl *social §* 3-e serie, T. II, p. 281.**

[3] **G. Sorel, *Retlexions* yjr *iu violence,* p. U i .**

după revoluţie" o dictatură a proletariatului. Sindicaliştii vor dimpotrivă „muncă liberă", vor libertatea Ir*, totdeauna şi peste tot, chiar în cetatea socialistă. Nu admit nici o dominaţie. Ideea unei dictaturi a proletariat tului Ie pare incompatibilă cu doctrina lor. Definiţia,- pe care Marx o dădea statului prevedea dominaţia clasei celei mai puternice. în statul socialist, dominaţia trecea din mîinile capitalismului în acelea ale proletariatului, dar dominaţia de clasă persista. Părerea sindicaliştilor în această problemă este diametral opusă. Pentru ei, „sta-* tul nu este decît un patronat pe o scară mai mare, planificat, ridicat la cea mai înaltă putere"[1]. De aci ltfpHa înverşunată pe care o duce în această problemă înipotriva guesdismului şi, prin urmare, împotriva mar-* xismului, care e „o încercare de a realiza socialismul în cadrul statului politic tradiţional, de a da statuhii modern un conţinut muncitoresc"'. ' ' "

Or socialismul nu trebuie să consiste în exaltarea ideii de stat, ci, dimpotrivă, în totala lui negaţie. Foi* ma politică a statului trebuie să fie înlocuită cu forma economică a sindicatului.

Munca trebuie să fie liberă, „muncă liberă în societate liberă". Şi iată de ce toate eforturile, spun ei, trie-' buie să ducă Ia distrugerea completă a statului. Nu '4ţţ. mulţumesc numai să lupte împotriva statului, ci reda-' mă chiar o orînduire anarhistă, liberă, federalistăVltf locul statului, ei pun ierarhia sindicalistă. „La baza statului stă sindicatul, care e o grupare de muncitori ţ al doilea eşalon e Federaţia sindicatelor, formată dia grupări de sindicate; apoi, al treilea şi cel din urată, eşalon, e Confederaţia generală a muncii, care este e< grupare de federaţii"*. Nu mai e loc pentru stat şi autoritate.

Toate sindicatele şi toate federaţiile sînt autonome.' E domnia libertăţii desăvîrşite: „Sindicalistul linei ***hi***

[1] **E. Berht, *Nouveaux aspects,* p. 28.**

[2] ***Ibid., p.* 30 şi 31, Guesdiamul citează .elogiul suprein al statului modern"; a se vedea şi F. Challaye, *Syndtcalkme revolutionnaire et SYndicalisme reformiste,* 1908, Paris, p. 13, 15, 22.**

[3] **Pouget, *La C.G.T.* p. 5.**

sindicat, sindicatul liber în federaţie, federaţia libera in confederaţie, iată o învăţătură care reiese din realitate şi a cărei eficacitate nu poate rămîne fără aplicare"[1]. Găsim federalismul peste tot. Dar anarhismul libertar atinge apogeul atunci cînd îl vedem admiţind teoria „muncii hbere". Salariile vor fi inutile: munca nu va mai fi o constrîngere, căci în timp ce astăzi ea este pentru noi un chin, mîine va fi o recreaţiune[2]. Contractul îi va fi de asemenea liber, fiecare va avea dreptul să se angajeze, unde îi va plăcea. Cît priveşte consumul, .acesta se va bucura de acelaşi privilegiu. Fiecare individ va putea să ia tot ceea ce îi va plăcea „fără altă limită decît conştiinţa indivizilor". Chiar şi cei ce nu vor muncii leneşii, vor avea dreptul să consume, numărul lor fiind atît de restrîns încît societatea nu va avea de suferit de pe urma lor. libertate completă, „nici monarhie, nici aristocraţie, nici chiar democraţie, în măsura in care acest din urmă cuvînt presupune un guvern oarecare lucrind tn numele poporului şi zicîndu-şi popor"*. Putem să tragem aceeaşi concluzie din opera lui Pataud şi Pouget. Legea e înlocuită de regimul liberului contract. Totul nu va fi decît un acord de voinţe libere, decît un schimb de servicii liber consimţite. Lipsă completă de constrîngere. La fel în ceea ce priveşte producţia. Fiecare va munci după placul său : singur sau în grup, depunînd o muncă intelectuală sau manuală chiar canfiicriea muncii e lăsată la aprecierea producătorului. Totuşi pe nedrept au fost confundaţi anarhiştii cu sindicaliştii. Aceştia din urmă, cu Berfh, recunosc libertăţii un caracter social, rămînînd astfel credincioşi concepţiei lui Proudhon. Anarhiştii sînt, dimpotrivă, individualişti. Sindicaliştii vor să realizeze libertatea prin solidaritate şi nu prin individualizare*.

[1] **H. Lagardelle,** ***Sjndicalisme*** **ei** ***socialisme,*** **p. 45.**

'* *Rapporl du 15-e Congres corporaţii de la C.G.T.,* **Montpellier, p. 225 et 135.**

[3] *Rapport,* **p. 229.**

' Pataud et Pouget, ***op. cil.,*** **p. 153, 141, 142, 233.**

Lupta trebuie să fie dusă împotriva patriotismului, care prin ideea de naţionalitate dă şi mai multă forţă statului şi mai ales împotriva armatei, care e simbolul şi manifestarea puterii despotice şi a tiraniei statului*. Lupta de clasă va lua deci aspectul „unei lupte strînse între patronat şi stat pe de o parte şi clasa muncitoare grupată în sindicate pe de alta"[2]. Idealul care va trebui realizat mîine, nu e acela al „dictaturii ***proletariatului,*** căci muncitorul trebuie să se ferească a imita pe aceia pe care i-a învins, ci acela al ***.„atelierului fără maestru".*** Lupta pentru acest ideal trebuie să fie dusă direct de clasa,-care reprezintă procesul economic al producţiei şi de partide, care sînt anexe de ordin politic şi ideologic, străine de interesele munciteşti, în această luptă Înverşunată, îndreptată împotriva statului, se simte mult Influenţa iui Proudhon, care preconiza şi el libertatea în federalism şi economie şl care cerea o „diminuare progresivă şi sistematică a acţiunii guvernamentale" convingerea lui fiind că „îmbunătăţirea situaţiei claselor mizere: cu ajutorul statului e imposibilă..." Această îmbunătăţire ar însemna că poate exista un guvern revoluţionar ceea ce este imposibil, „pentru motivul foate simplu că e guvern**[3].

Sindicaliştii[1] păstrează aşadar ideea iniţială a revoluţiei marxiste, care e Ideea clasai revoluţionare fără să o împingă totuşi pînă la dictatura proletariatului sau la statul socialist. Ei îl corectează astfel pe Marx cu ajutorul lui Proudhon şi ăl anarhiştilor. Alături de aceste idei marxiste, sindicalismul a suferit influenţa ideilor „revoluţiei-mijloc". Ca şi blanquiştii, sindicaliştii revoluţionari acordă o importanţă exagerată mijlocului, instrumentului, care va servi la înfăptuirea revoluţiei. Parafrazînd butada Iui Bernstein : „Mişcarea e totul, scopul final nu e nimic", ei vor înţelege prin mişcare revoluţia violentă şi nu mişcarea de reformă practică, pe care o cerea social-democraţia germană.

[1] **G. Sorel,** ***Reilexhns sur la violence,*** **p. 82—54.**

[2] **E. Berth,** ***Nauveaux aspects,*** **p. 28,**

[3] **Asupra acestei chestiuni, a se vedea G. Pirou,** ***op. cil.,*** **p. 150, 175.**

Scopul către care trebuie să se îndrepte societatea socialistă nu-i interesează : „E posibil să ne reprezentăm în imaginaţie realizarea finală, spre care ne îndreptăm, dar acesta e un lucru secundar; puţin interesează dacă comunismul se va înfăptui ,tirziu sau devreme, dacă va trebui să fie precedat de etape tranzitorii mai mult sau mai puţin numeroase, esenţial este ca ***noi să ştim să ne dăm seama de propria noastră comportare."*** Din acest motiv, sindicaliştii nu-şi pun mari speranţe în revoluţia finală. Nu fac prevestiri şi nu-şi fac iluzii cu privire la reuşita revoluţiei. Sînt convinşi că „prevestirile făcute, pornind de la determinarea unui pretins impuls al trecutului, au fost dezminţite de fapte"[3], Izbfnda proletariatului e departe de a fi sigură: „Nu există o necesitate obiectivă ca socialismul să se realizeze... proletariatul poate să nu-şi Îndeplinească misiunea... Pot să existe clase fără luptă de clasă. Şi sînt ţări, ale căror clase sînt lipsite de voinţa de putere."[3]

Şi atunci? Sindicaliştii vor declara că lupta şi antagonismul perpetuu sînt indispensabile pentru educarea claselor în vederea luptei finale. Este exact ideea blanquistă a ***„revoluţiei permanente".*** „Revoluţia e o operă de fiecare moment, azi ca şi mîine; ea e o acţiune continuă, o bătălie de fiecare zi, fără încetare şi răgaz împotriva forţelor de asuprire şi de exploatare."*

Aşteptînd revoluţia finală, violenţa proletariatului va putea să se exercite în nenumărate acte de detaliu, care, în ciuda rolului lor ajutător, vor fi „mijloace directe". Doctrina sindicalistă recomandă cu aceeaşi căldură „labelul", şi „boicotul", greva şi sabotajul[5]. Acestea întreţin, spun ei, în spiritul muncitorului ideea luptei. Idei ca „mijloace directe" şi „revoluţie permanentă" sînt în esenţă blanquiste. Ca şi Blanqui, sindicaliştii au o mare predilecţie, mărturisită, pentru propaganda prin acţiune, în locul propagandei prin idei, pentru propaganda prin sacrificiu în locul propagandei prin presă sau prin întruniri. Cu toate acestea e adevărat că ideile lui Sorel, cel puţin ideile lui personale, sînt de origine filozofică bergsoniană şi Ia baza lor se găseşte ideea pragmatistă a acţiunii opuse raţionalismului intelectualist. Dar ceilalţi sindicalişti militanţi construiesc pragmatismul revoluţionar pe o veche tradiţie blanquistă, care nii a dispărut în timpul celei de a treia republici, şi a avut chiar reprezentanţi politici în grupul lui Vaillant t mulţi muncitori mai bătrîni au transmis tradiţia mişcării sindicaliste[1].

Sindicaliştii merg şi mai departe ,• ei depăşesc revoluţia permanentă şi înlocuiesc conspiraţia prin propaganda de fapt. Aproape toţi revoluţionarii discută dacă trebuie să considerăm violenţa ca un mijloc, ca o tactică necesară şi indispensabilă, pe care ei nu numai că o găsesc necesară ca mijloc, dar o transformă în scop, făcînd din violenţă un bine suprem, ultima raţiune de fi a revoluţiei. In această privinţă nu mai avem de-a face. cu. o-; influenţă blanquistă : am văzut că Blanqui condamnă adesea brutalitatea şi că e departe de a o considera ca indispensabilă. Aceasta ar putea fi mai degrabă o influenţă anarhistă, anarhiştii avînd uneori tendinţa de a considera violenţa ca un scop în sine. Există totuşi o,diferenţă destul de însemnată intre anarhişti şi sindicalişti. Cei dintîi doreau violenţa pentru ea. însăşi, cei de-al doilea îi acordă mai ales o importanţă ideologică, a cărei sarcină constă în întreţinerea urei de clasa şi evitarea primejdiilor reformismului[2].

Dacă anarhiştii pot să comită atrocităţi sîngeroase, sindicaliştii nu pot. Ei nu vor decît să întreţină „spirî-

[1] G. Sorel, *Ethique* du *Socialisme* in Morale *sociale,* Alean Paris, p. 135 Cf. D. Halevy, *Essai* sur ie *mouvement ouvrier,* p. 255.

[3] G. Sorel, citat de G. Pirou, p. 371.

[3] E. Berth, *Mouvement sociale,* 2-e serie, T. VII, p. 167.

[4] Pouget, Le par// *du travail,* p. 13.

[5] F. Challaye, op. *cit.,* p. 48. Sorel dezaprobă sabotajul, care distruge mijloacele de producţie şi conUnuiţatea tehnicii; la fel, Berth, *Mouv.* soc, 1905, p. 177.

[1] V. D'a Costa, Les *Blanquistes*; Weill, op. *cit.*

[3] Aceasta în ceea ce priveşte pe G. Sorel, căci un militant ca Meric scrie: .Dacă vrem să învingem, nu trebuie să ne temem să fim feroci*, p. 20. Sau: ,Nu ya trebui să dăm îndărăt la fata nici urnei masuri, oricît de teribilă ar pârea, să umplem închisorile, să. organizăm un tribunal revoluţionar însărcinat cu executarea rebelilor", *Comment on lera la revolution* ?, 1910.

tul de luptă". Burghezia degenerează. Spiritul ei de luptă scade. Burghezia doarme pe laurii ei şi corupe prin lipsa de activitate revoluţionară întreaga societate[1]. Conducătorii iscusiţi şi capabili, care au organizat industria actuală, au drept urmaşi o aristocaţie degenerată, scKvisită şi politicoasă, care vrea să realizeze progresul prin reformă, printr-o evoluţie lentă. Această stare de spirit pune stăpînire şi pe proletariat, care devine paşnic, pasiv şi inofensiv. Dar istoria ne învaţă că revoluţia precede evoluţia, „că nu există urmări evolutive decit pentru că există salturi revoluţionare şi că a nega posibilitatea acestor salturi revoluţionare înseamnă a nega şi urmările evolutive şi a nega însăşi istoria."- ,

După înnămolirea socialismului în politică şi după degenerarea moravurilor de luptă, sindicalismul e obligat să pregătească societatea pentru revoluţia care a devenit iminentă, fiind singura şansă de salvare[1].

Dar această revoluţie e condiţionată de greva generală. E un fapt cunoscut că ideea de grevă-generală a fost formulată pentru prima oară în Franţa de Pelloutier şi Briand. în mod Vag a fost vorba de ea la congresul care a avut loc la Bordeaux în 1888, dar nu a fost formulată în mod precis şi clar decit ceva mai tîrziu, în 1902, cu ocazia congresului de la Montperlier. Ceea ce nu exclude originea ei anarhistă, „bakuniană"[4]. în primele zile ale Internaţionalei, atît cît a durat influenţa lui Marx, ea nu a putut să se impună. Cu toate acestea Bakunin făcea propagandă revoluţionară printre muncitorii din Vura. Ea a trebuit atunci să se mulţumească de a apărea sub forma abţinerii de la acţiuni politice şi de la acţiuni directe. în 1873, la congresul

[1] G. Sorel, *Rellexions sur la violence, p.* 192,

[2] E. Berth, Mouv. soc, 3e serie, T. JII, p. 52.

[3] A se vedea In problema revoluţiei: F. Pelloutier, op. *cit., p.* 66, 67, 128, 128, 157, 171. Pouget, *Voixdu peuple,* 24 febr. 1901, Pouget, *Les bases du syndtealîsme,* p, 19—20* O. Sorel, Synd. ftv,, Mouv. soc., 1905, p. 284, Pierrot, *Sindicallsma* et *RevtHution,* p. 28. ;

* Ideea grevei generale, reformiste, a lui R. Owen a dominat tn Internaţională pînă la 1868.

Internaţionalei care a avut Ioc Ia Geneva, Bakunin cîştigă o mare victorie, greva generală este recunoscută ca o armă revoluţionară de prim ordin[1].

Dar în ce consta şi cum trebuia să se desfăşoare greva generală ? Ea ar putea fi precedată de greve parcatei deşi acestea din urmă sînt de obicei nefolositoare, pentru că lasă o parte din proletariat în mîinile patronilor. Sabotajul şi boicotul sînt auxiliarele necesare ale grevei. Sînt momente trecătoare care pregătesc deznodămîntul. La congresul din Amiens, Pouget expunea programul etapelor pe care va trebui să le parcurgă greva generală : 1°[1]. Greve generale pe corporaţie, asemănătoare cu manevrele din garnizoană ; 2*. încetarea lucrului peste tot, la oră fixă. Mari manevre r 3". Oprire generală şi completă, pornirea proletariatului la luptă deschisă împotriva societăţii capitaliste ; 4°. Greva generală, revoluţia.

Din expunerea acestor diferite etape, reiese că greva generală trebuie să treacă prin două momente : unul pasiv — încetarea lucrului; altul activ ~~ cucerirea mijloacelor de producţie. Ed. Berth ne spune clar: „Clasa muncitoare îşi demonstrează forţa printr-un act formidabil şi simplu, încrucişindu-şi braţele". După el, greva generală e o „indivizibilă mişcare în doi timpi: refuz colectiv de a munci, oprire generală a imensului sistem de producţie; al doilea timp, cucerirea revoluţionară a acestui sistem de către clasa muncitoare."[2]

De aceea concepţia grevei generale e însăşi concepţia revoluţiei violente, catastrofale. „E înflorirea violenţei proletare", aşa cum o visase Blanqui. Dar sindicalismul se deosebeşte şi de blanquism, prin faptul că pretinde că este înainte de toate o doctrină economică,

[1] A. Sauliere, *La greve generale; de R. Owen ă la doctrine syndicaliste,* 1913, p. 38.

[2] Ed. Berth, Mouv. soc., 15 noi-embrie 1902: *La greve generale et le socialisme.* Aceleaşi idei: .Dacă greva generală s-ar Urnita la suprimarea 'vieţii sociale, ea ar putea să aducă mari decepţii pentiu ctasa nmndtoaie. De aceea ai fi necesar să evite cît mal curtnd această eventualitate; muncitorii nu vor trebui să se mărginească la greva braţelor Încrucişate, ci să se apuce imediat să ia în stăpunre colectivă utilajul sociali." p. 55.

pe cînd blanquismul este o doctrină politică. Sindicalismul vrea să înlocuiască mentalitatea de. „consumator", care ca orice om fără ocupație e .obligat să facă politică, printr-o morală de „producător". „Cetățeanul, în calitatea lui de cetățean, e indiferent prin natură la problemele economice, căci a fost modelat de către putere pentru putere... Cetatea e organizată pentru putere, nu este organizată pentru muncă"[1]

în tot cursul secolului al XVUÎ-lea, cetățeanul n-a făcut decît politică, interesîndu-se de coterii, de intrigi. Educația lui s-a făcut în scopul de a .domina și niciodată în acela de a produce, și .un proletariat, care nu producea, trebuia, în mod inevitabil, să consume, G. Sorel și împreună cu el mulți alți. sindicaliști, manifestă o ironie fățișă față de cooperativele lui M. Gide, al cărui „ideal rămîne acela al unui literat trîndav". Adepți ai lui Saint-Simon și ai lui Marx în această privință, sindicaliștii vor să instaureze din nou domnia producătorului,, a moralei și a mentalității pe care o implică[3]. Intelectualii sînt excluși din acest grup. Aceasta amintește nedreapta ierarhie istorică care pune muncitorii manuali într-o situație de inferioritate față de intelectuali, care conduc. Intelectualii sînt corupți de mentalitatea burgheză. Muncitorii. trebuie să respingă orice alianță cu intelectualii care ar putea să le inoculeze, principiile primejdioase ale democrație^ ale politicii și ale mentalității, burgheze. Antiintelectualismul sindicalist nu admite nici un fel de alianță cu lumea ideilor[3].

Numai muncitorii sînt producători/ pentru că ei singuri au mentalitatea și morala, pe care trebuie șă le aibă un producător demn de atest,nume: spiritul de revoltă, de forță și violență. „Condițiile de viață ale

[1] **M. Leroy, op. *cit.,* p. 28 și 29.**

[2] **G. Bougle, *Entre citoyens et producieura, Rev. de Met, et* de *Morale,* 1920. M. Leroy, *Technique,* p. 18: .„Producătorul e bazai societății; el satisface funcțiunea organică esențială, grație căreia se perpetuează societatea," Pouget, *Les bașea du syndic,* p. 10 { cf. Revue des Eludes cooperai/ves, 1922, nr. 4.**

[3] **H. LagardeUe, Les *intellecluels et* Je . socialisme *ouvrfcr,* Mouv. soc-, 1907, p. U0.**

proletariatului alimentează sentimentul de solidaritate și revoltă, el ***se*** află într^un război cotidian cu ierarhia și cu proprietatea, poate așadar să conceapă valori morale opuse acelora, pe care le-a consacrat tradiția.'"

Sindicalismul revoluționar întrebuințează așadar o metodă blanquistă-anarhistă : violență, acțiune directă, grevă generală, aplicate însă Ia economie și nu la politică, pretutindeni exclusă ca nefastă. Un marxism fără stat și un blanquism fără politică, acestea sînt cele două elemente constitutive ale sindicalismului revoluționar. Putem totuși să adăugăm un al treilea, acela al unui idealism practic.

Sindicaliștii sînt însuflețiți de principiile unei morale superioare. Ei sînt departe de a crede, ca Marx, că revoluția se va produce în mod fatal, determinată numai de jocul mecanic al factorilor economici. Dimpotrivă, ei nu și-o pot închipui decît pregătită prlntr-o serioasă educație morală. G. Sorel a. spus-o de nenumărate ori: „Lumea nu va deveni mai dreaptă decît în măsura în care va deveni mai castă", Grija lor permanentă este perfecționarea moravurilor. în preocupările lor intră serioase principii de morală. „Democrația electorală se aseamănă mult cu lumea bursei", ne spune Sorel. Și altundeva : „Socialismul e o problemă morală în sensul că aduce .lumii un nou fel, de a judeca actele omenești și pentru a întrebuința o celebră expresie a lui Nietzsche « o nouă evaluare a tuturor valorilor»...; el se declară adversar neîmpăcat al lumii burgheze, amenințînd-o cu o catastrofă morală mai mult decît cu o catastrofă materială."[2]

De aceea sindicaliștii revoluționari își încep reforma moravurilor printr-o morală severă în relațiile familiale : credință, devotament etc. Scopul căsătoriei este

[1] **Citat de Pirou, p. 91; .Numai proletariatul poate să stăpînească lumea, pentru că el este clasa, care e actualmente înarmată cu o stare de spirit războinică și, prin urmare, e singura clasă virilă", Sorel, Mouv. soc, 1906, p. 183.**

[2] **Prefață la cartea lui Merlino, p. XLIII, citată de G. Pirou, p. 79.**

„o mai bună realizare a valorilor virtuţii[1]. Căsătoria nu mai trebuie să fie o asociaţie interesată, ci, dimpo; trivă, o relaţie exclusiv afectivă, Ed. Berth arată un^ deva influenţa lui Proudhon în această privinţă : „Personal nu cunosc ceva mai puternic şi mai frumos decît teoria lui Proudhon asupra iubirii şi a căsătoriei. Dar socialismul tîrăşte cu el un anumit număr de prejuder. căţi, de care nu ne putem atinge fără a trece imediat drept nişte reacţionari înrăiţi."[3] La fel, în ceea ce priveşte dragostea. Ea trebuie să se compună din devotament şi castitate. Dar nu trebuie să confundăm „dragostea" cu „erotismul"; în aceasta din urmă, ceea ce contează e factorul plăcere. Femeia poate să aducă o importantă contribuţie la îmbunătăţirea societăţii. Viaţa sexuală capătă rolul de a moraliza[3]. Revoluţia morală, domnia producătorului nu poate fi decît rezultatul unei educaţii- Asupra acestei probleme, sindicaliştii revoluţionari ne-au lăsat pagini într-adevăr remarcabile. Ei protestează împotriva educaţiei clasice, prea intelectualistă şi prea teoretică. Educaţia nouă va trebui să fie practică, pentru a îndemna la „muncă", şi morală, pentru a face să se nască „virtutea"*. Munca şi virtutea sînt cei doi poli ai revoluţiei morale.

Dar din moment ce sindicaliştii revoluţionari sînt atît de pătrunşi de ideea unei acţiuni morale necesare, ei vor trebui să ajungă in mod logic la ideea că marile transformări sociale nu pot fi obţinute independent de -factorii economici, numai prin ***acţiunea elicace a voinţei.*** în faţa acestei probleme, în faţa determinismului şi fatalismului marxist, ei adoptă aceeaşi atitudine ca şi reformiştii neokantieni. Şi ei vorbesc de c* „reîntoarcere la Proudhon". Ed. Berth scrie: „Revoluţia nu e în mod mecanic necesară, aşa cum au crezut

[1] **G. Sorel, *Reilexions sur Ia violence,* p. 2'42.** '<

[3] ***Mouv.* soc, 2-e serie, p. 72.**

[3] **G. Pirou, op. *cit.,* p. 81.**

*** *Clasiques ou modemes,* de Ed. Berth, flev. *socialiste,* 1902, p. 643.**

unii marxişti. înfăptuirea ei depinde de voinţa libera a clasei muncitoare"[1].

Optimismul lui H. Lagardele în ce priveşte eficacitatea acţiunii voluntare a muncitorilor este şi mai mare : „Să nu aveţi încredere decît în voi! Salvarea este în voi! Lumea va fi aşa cum o veţi face. Desfăşuraţi aşadar toate energiile voastre şi puneţi în joc toată puterea voastră de acţiune." Dealtfel acţiunea directă, atît de dorită, e „apelul constant la efortul personal al proletariatului, la forţa sa combativă, la setea lui de eroism"[3].

Acţiunea proletariatului pare a avea pentru ei o forţă aproape magică: „Suflul acţiunii proletare schimbă ceva şi acolo unde pînă mai ieri nu găseam decît fiinţe aservite, încep să se ridice oameni. într-un timp, care a pierdut sentimentul demnităţii, sîntem mai fericiţi ca niciodată, cînd întîlnim o şcoală, care nu ezită să facă apel la forţele vii ale persoanei umane şi care dă un exemplu permanent de curaj şi de energie j graţie acestei şcoli se poate spune că proletariatat a intrat cu adevărat în perioada sa de etică trăită."[5]

în acest sens, sindicalismul revoluţionar se apropie mult de mişcarea care cere „întoarcerea la Kant": „Dacă cel puţin revenirea la K*ant înseamnă în fond a respinge necesitatea pur obiectivă a socialismului şi dispreţul pentru orice preocupare morală, care decurge> de aici"'.

Preţuind mai presus decît orice forţa morală, sindicalismul se apropie mult de utopism. Dealtfel, pentru) acest motiv l-am numit „o renaştere a acţiunii voluntare". Dar se deosebeşte totuşi de utopism în cîteva probleme. Mai întîi, în timp ce sindicalismul Se"b&r zează pe acţiunea morală a proletariatului, utopîsraiil

[1] **Ed. Berth, *Mouv. soc.,* 1905, p. 494. A se vedea de aseaiBae* F. Ctaallaye, op. *cit.,* p. 58.**

[2] ***P. S. et C.G.T.,* p. 31.**

[3] **Ed. Berth, Mouv. soc., 1905, p. 494 şi *De ^utopie ă* M *science,* p. 410.**

[4] **Ibid., A se vedea şi Le *Retour ă Kant, Mouv. soc.,* T. XII, p. 317.**

se adresează bunăvoinței, -acțiunii morale a claselor superioare. E o deosebire destul de importantă. Metoda este aceeaşi, dar mijloacele folosite sînt diferite. într-un caz este vorba de consimțămintui claselor superioare, în celălalt de dreptatea obținută prin propriile mijloace. Cu toate acestea, influența lui Proudhon şi mai ales a voluntariatului său e notorie[1].

Dar cum e compatibilă această doctrină cu materialismul istoric, marxist, pe care adesea îl implică? Sorel declară frecvent că originalitatea marxismului constă tocmai în descoperirea acestei legi; el explică creştinismul prin factori economici. După părerea lui, Evanghelia e o carte făcută „pentru cerşetori, nu pentru producători". Aceste idei sînt pe larg tratate în lucrările sale : ***La ruine du monde antîque*** şi Le sysfeme ***historique de Renan:*** Teoreticienii sindicalişti admit că concepția materialistă a istoriei e o ipoteză fecundă, care explică multe fenomene ale istoriei, Dar ei se ridică împotriva a doua consecințe ale acestei teorii: a) subordonarea* moralei față de economie ; b) negarea liberului arbitru, care e înlocuit prin determinismul fatalist.

împotriva primului din cele două principii, sindicaliştii vor obiecta că morala nu poate fi subordonată economiei şi că, dealtfel, Marx nici n-a susținut acest J lucru vreodată, .

Ironia, cu care trata el principiile morale, nu era | amorală în sine ; ea se referea la exagerările burgheze : Ironia nu se adresa principiilor înseşi, ci escamota-, rilor pe care le practica burghezia în numele lor; air fi ca şi cum i-am acuza că neaga dragostea pe cei ce denunță abuzurile ei."[3] Cît despre cel de-al doilea principiu, sindicaliştii nu-l cred incompatibil cu o doctrină de libertate creatoare. „Adevărul e că libertatea are rădăcini foarte adinei în necesitate, şi că din necesitate iese libertatea[1]. Regimul socialist va fi un regim de libertate, „din fatalitatea capitalistă va ieşi astfel libertatea muncitorească"[5]. Materialismul istoric e departe de a paraliza acțiunea muncitorească. Dimpotrivă, arătînd cît e de legat omul de condițiile economice, el îi indica un drum, pe care va putea să pornească fără frică. în acelaşi timp materialismul istoric este o consolare şi o sporire a forțelor pentru proletariat. „OmUl are nevoie pentru a acționa ferm să creadă că împreună cu el acționează vaste puteri naturale, că împreună cu el acționează energiile profunde ale istoriei însăşi şi că la efortul său se adaugă conspirația întregului univers. n3

Astfel pun sindicaliştii materialismul istoric în serviciul voluntarismului lor. în orice caz, ei sînt deasupra economiei, pe care o depăşesc printr-un idealism moral, care nu este dealtfel deloc ideologic. Am văzut cit de mult disprețuiesc ei intelectualismul şi care e gustul lor natural pentru acțiune şi pentru fapt. G. Sorel declară că e un discipol al Tlui Bergson şi al pragmatiştilor. .El aplică această filozofie la procesul social .sindicalist*.

Idealismul său e un ***idealism practic.***

Sîntem acum în stare să facem bilanțul ideii de revoluție la sindicaliştii revoluționari. E o .concepție critică, revizionistă, obținută prin contopirea a trei elemente, din care s-a scos ceea ce părea de prisos şi la care s-a adăugat ceea ce părea necesar. Ea a luat din marxism, ridicînd pînă Ia hipertrofie, ideea de clasă şi ideea de preponderență economică; de la blanquism acțiunea politică, pe care a aplicat-o orinduirii econo-

[1] **Proudhon, scrie: .Fatalitatea nu guvernează societatea, geometria şi proporțiile aritmetice nu-i determină mişcările, ca mineralogia şi chimia. Există aci o viață, un suflet, o libertate, care; scapă de măsurile precise, fixe, ce stâploeşc materia. Materialismul, în ceea ce priveşte societatea, e absurd". Citat de Pirou, op. *cit.,* p. 122.**

[2] **Pirou, op. cit., p. 316. Guy Grand, *Philosophie sindicaliste.***

[3] ***G.* Pirou, op. rit., p. 319.**

[1] **Ed. Berth, *Nouv. aspects,* p. 20.**

[2] G. **Sorel, Mouv. soc, 1905, p. 290—294.**

[3] **Ed. Berth, *Dialogues:* .La efortul nostru se adaugă un coeficient de eternitate şi de infinitate".**

[4] **A vedea C. Bougle *SYndicalist'es et bergsoniens,* în *Revue du Mois,* 1905, Guy Grand, *La philos. synd.*** F. **Cballaye, *op. cit.,*** G. **Piiou, op. cil.**

mice t în sfîrşit de la voluntarismul neokantian sau neoproudhonian, ideea libertăţii acţiunii şi credinţa în eficacitatea ei, aplicată de data aceasta la fapt şi nu la idee.

Un ***marxism fără stat, un blanquism tară politică, un idealism voluntarist şi pragmatist, iată care e ideea de revoluţie la sindicaliştii revoluţionari.***

Sindicalismul revoluţionar aduce preţioase contribuţii la istoria ideii de revoluţie. Protestele sale împotriva excesului de demagogie pe care îl produce democraţia, împotriva birocratismului, împotriva centralizării excesive sau a rutinei pasive, sînt drepte şi binevenite. Acestea sînt defectele evidente ale societăţii contemporane.

Dar nu toate concepţiile sindicalismului revoluţionar sînt la fel de juste. De exemplu ideile asupra grevei generale şi violenţei trebuiesc criticate, exagerarea pe care o conţin este evidentă. Am văzut în tot cursul acestei lucrări că violenţa nu este indispensabilă revoluţiei. Este ea utilă măcar proletariatului ? Nu, căci ea nu se mulţumeşte să distrugă burghezia, ea distruge totodată şi proletariatul şi pe conducătorii socialişti. Odată dezlănţuită, teroarea se îndreaptă chiar împotriva acelora care au provocat-o. Se ştie că în timpul revoluţiei franceze victimele au fost tot atît de bine teroriştii cît şi nobilii. Dintr-o statistică citată de Louis Blanc, rezultă că dintre 2 750 de ghilotinaţi în timpul teroarei, numai 651 erau nobili. în recenta revoluţie rusă muncitorii şi socialiştii revoluţionari au fost tot atît de uşor condamnaţi ca şi burghezii. După atîtea experienţe, cum mai crede G, Sorel că revoluţia proletarilor nu va fi pătată de sînge !

Trebuie să mai facem cîteva rezerve în ceea ce priveşte greva generală. Cum remarcă Kautsky, greva generală e un nonsens : „O grevă generală înţeleasă astfel, incit la un semnal, toţi muncitorii dintr-o ţară să-şi părăsească lucrul, ar presupune o înţelegere, o

organizare muncitorească, care pare gieu de realizat şi care, dacă ar putea deveni o realitate, ar face proletariatul atît de invincibil, încît greva generală ar deveni inutilă. O astfel de grevă ar face totodată imposibilă nu numai societatea actuală, dar chiar existenţa proletariatului, mai mult decît aceea a capitalismului şi această armă teribilă s-ar sfărîma chiar în momentul în care acţiunea sa revoluţionară ar începe să se facă simţită."[1] Dar să admitem că greva generală s-a înfăptuit. Am realizat prin aceasta socialismul ? Nu, căci socialismul depinde de anumite condiţii obiective. Cucerirea industriei nu ar folosi la nimic, dacă muncitorii nu ar fi în stare să administreze şi să continue producţia.

Ar fi o revoluţie utopică, blanquistă, expusă la o contrarevoluţie iminentă. L. Jouhaux a arătat insuficienţele vechii teorii a grevei generale[2]. Greva generală fiind declarată iar munca oprită, ce e de făcut ? „Concepţia noastră..., nu se va putea mulţumi cu o expectativă catastrofică, care ar lăsa chiar în seama catastrofei grija de a determina ordinea şi noul echilibru... proletariatul trebuie să se plaseze pe o astfel de poziţie, încît aceasta să-i îngăduie sa ia în mînă continuarea organizării sociale." Cum s-a zis, trebuie „să organizăm ca să distrugem mai bine". De aceea sindicalismul de după război a părăsit tendinţele violente. Violenţa ii repugnă. „Atît timp cît violenţa va fi considerată ca «ultima ratio» necesară şi legitimă între camarazi şi tovarăşi de luptă pentru a delimita tendinţele, nu se va produce decît o uşoară deplasare a nedreptăţii îa clipa victoriei, ceea ce va fi un bine fără îndoială pentru cîteva victime eliberate, dar un bine mic în raport cu sacrificiile sîngeroase şi cu pierderea pentru mulţimi uriaşe de oameni, a singurului

[1] **K. Kautsky, *La Revolution sociale,* p. 112.**

[2] **L. Jouhaux, intr-o serie de articole din *L'Atelier,* 1920, citat de M Leroy, op. cit., p. 63.**

lor bun, a singurului bun al celor săraci, viața"[1], scrie M. Leroy, o voce autorizată a sindicalismului actual., Astăzi un G. Sorel sau un Ed. Berth, rămîn intelectuali izolați, iu timp ce sindicalismul din ce în ce mai constructiv se opune socialismului revoluționar.

[1] M. Leroy, Les *Techniques nouvelles du Syndicalisme,* j p. 70—73.

ÎNCHEIERE

La sfîrşitul cercetărilor, pe care le-am întreprins asupra evoluției ideii de revoluție, sîntem în măsură să aruncăm o privire de ansamblu asupra studiului nostru. Să desprindem, aşadar, evoluția ideii care formează obiectul acestui studiu.

Putem privi această evoluție din mai multe puncte de vedere.

Nu mai insistăm asupra formării succesive a elementelor, care ^constituie ideea modernă de revoluție. In expunerea noastră am avut de mai inulte ori ocazia să arătăm că din cele trei tipuri de revoluție, „revoluția-program" s-a format cea dintîi, apoi a apărut ,,revohitia-mijloc° şi, în sfîrşit, cea din urmă a apărut „revolutța-organ". Revoluția-program a fost în special economică. In epoca în care s-a născut ea, absolutismul politic îngăduia mai degrabă utopii asupra orinduirii economice viitoare, decît atacurile împotriva guvernului, insuccesul ei a determinat apariția „revoluției-mijloc", care a fost mai ales ***politică.*** în timp ce Saint-Simon sau Proudhon voiau suprimarea guvernelor, Blanqui prefera cucerirea lor. In sfîrşit K. Marx prin „revoluția-organ" a creat un tip de revoluție ***ruxxțÂ,*** economică şi politică în acelaşi timp. El ținea seamă de factorii economici, deoarece vedea formarea lentă, a proletariatului în funcție de evoluția economică, dar

nu neglija factorii politici, recomandind proletariatului să cucerească puterea cînd va ajunge la maturitate.

Evoluția ideii de revoluție mai poate fi privită şi din punct de vedere filozofic, din punctul de vedere al sistemului intelectual după care autorii socialişti au conceput şi au construit ideea de revoluție. Progresiştii si utopiştii construiau conceptul de transformare a societății, numai în funcție de înlănțuirea logică a ideilor şi după o vagă sugestie scoasă din realitate ; ei se mulțumeau cu un simplu indiciu, pe care îl exagerau silind realitatea să intre în sistemele *)or.* Construcțiile lor revoluționare erau ***raționaliste.***

Autorii socialişti care au venit după utopişti, politicieni militanți mai ales, au ridicat în slavă facultățile bunului simț, ale oportunității şi ale simțului practic. Ei se inspirau din realitatea imediată, din împrejurările concrete şi se arătau străini de orice spirit de sistem, de orice generalizare. Nu se bazau decît pe posibilitățile imediate, pe circumstanțe, pe necesitățile momentului. Ideea lor de revoluție era ***realistă.***

Vine apoi K. Marx, care fără să disprețuiască filozofia şi politica practică, concepe o idee de revoluție specială, care conciliază cele două concepții anterioare, Lulnd în considerare numai fapte reale, el nu se opreşte! la oportunitate, pe care încearcă să o depăşească prin generalizare, dar care în nici un caz nu va depăşi irealitatea socială. In doctrina marxistă ***socialismul revoluționar*** este înlocuit printr-o ***sociologie a revoluției,*** | care demonstrează pe bază de fapte istorice şi statistice! 1 existența şi necesitatea revoluției. Ideea de revoluției devine ***ştiințifică.***

Revoluție raționalistă, revoluție realistă, revoluție! ştiințifică, iată cele trei etape ale evoluției revoluției; din punct de vedere intelectualist. *

Dar în cursul anchetei noastre, s-a mai desemnați şi o altă curbă, în legătură cu determinismul revoluției.

Socialiştii, pînă la Marx, au crezut în posibflitatea;j de a „crea" o revoluție. Ei greşeau foarte mult închhț puindu-şi acest fenomen independent de posibilitățilaJ de realizare şi de determinismul său social. Aveau despre revoluție o concepție liberă, contingentă, care se împăca dealtfel foarte bine cu credința lor în libertatea şi autonomia voinței. De la Babeuf la Blanqui nu vedem pe nimeni luînd în considerare posibilitatea ivirii unui obstacol economic sau politic, care să împiedice revoluția.

Toți erau partizani înfocați ai teoriei „eroilor", care puteau să modeleze după voia lor pasta maleabilă a vieții sociale. Revoluția franceză a creat mulți asemenea eroi care s-au' sacrificat pentru cauza progresului. Un **alt** revoluționar. Napoleon, ieşit direct din spiritul Convenției, a devenit împărat şi a domnit mulți ani în Europa. Blanqui şi Babeuf aspirau şi ei să devină Napoleonii insurecției. O teorie romantică a atotputerniciei eroilor revoluționari a dominat toată prima jumătate a secolului al XlX-lea. Atunci a dominat o concepție despre revoluție care **eTa** în acelaşi timp individualistă şi voluntaristă.

Dar răspîndirea ştiințelor şi, în special, a ştiințelor sociale **au** aruncat individul şi libera lui voință pe al doilea plan al determinismului social.

K. Marx arătase că societatea e condusă de factori imuabili şi care depăşesc forțele omeneşti. Orice inițiativă, orice îndrăzneală, devin astfel imposibile. Viața socială se desfăşoară conform unui mecanism, pe care nu-i putem modifica. A fost concepută atunci o ***revoîuție-mecanicistă,*** care a înlocuit mult timp vechea ***revoluție voluntarisiâ.*** Dar către sfîrşitul secolului, în, epoca decăderii marxismului, se afirma o renaştere a voluntarismului cu reformiştii Jaures şi Bernstein şi sindicaliştii revoluționari.

Evoluția tipurilor **de** revoluții **mai** poate fi considerată şi din punctul de vedere al gradului de violență al tacticii lor. Şi aci putem face următoarea constatare; ***O revoluție face loc violenței cu atît mai mult*** OH ***cŞ e mai departe de momentul în*** care va cuceri ***piiterea şi e cu atît mai paşnică, cu cît e mai aproape.***

Blanquismul şi anarhismul sînt mişcăTi vioJente, pentru că sînt minoritare, neavfnd nici o posibilitate de

C-c.3 **5351 coala 40**

a ajunge la putere şi. suferind persecuția absolutismului guvernamental.

Dimpotrivă, către sfîrşitul secolului al XlX-lea, tactica socialiştilor devine legalistă şi pacifistă, pentru că ei cuceriseră instrumentele politice, sufragiul universal, libertatea presei, dreptul de asociaţie etc, şi pentru că „social-democraţia" în Germania şi socialiştii în Franţa sînt pe punctul de a participa la guvernare. Ei nu vor să mai compromită autoritatea partidelor prin răscoale puerile. Mai tîrziu, dacă vor ajunge la putere, responsabilitatea guvernamentală va transforma acţiunile lor impulsive în acţiuni deliberate.

Iată diferitele forme prin care a trecut ideea de revoluţie. Evoluţia sa e multiplă, pentru că multipli sînt şi factorii care au determinat-o.

In concepţiile progresiste ale secolului al XVIII-lea schimbările erau abia întrevăzute; ele apăreau ca o foarte vagă mişcare către forme noi. Mai tîrziu, ideea de revoluţie serveşte de mijloc, trist dar necesar, pentru a vindeca anumite rele ale societăţii. în ultima sa fază, la sindicaliştii revoluţionari, misiunea sa constă în a întreţine" energia, nevoia de schimbare şi de luptă a omenirii, gata să aţipească. Revoluţia devine un scop în sine. Nervozitatea contemporană are nevoie de noutate şi de originalitate. Noi nu ne putem impune lungi eforturi F ne lipseşte răbdarea. Graba caracterizează epoca noastră. Un sistem filozofic, o operă artistică, o invenţie ştiinţifică, o modă, un sentiment, nu ne atrag decît în măsura în care conţin ceva personal, neprevăzut, neaşteptat.

Noutatea a devenit un criteriu, după oare se măsoară valorile; mai mult, a devenit ea însăşi o valoare. .Dl. P. Janet în cursul său la „College de France" deosebeşte diferite etape în evoluţia psihologică a "umanităţii. Cea dintîi e aceea a reflexului şt a percepţiei r mentalitatea umană trece apoi printr-o etapă intelectuală, raţională şi ştiinţifică, pentru a ajunge la cea

din urmă, care e a noastră, şi pe care P. Janet o Glumeşte „etapa progresistă", a cărei caracteristică e tocmai căutarea noutăţii în orice acţiune omenească; nevoia de a vedea toate eforturile ajungînd la ceva nou, ceva ce încă ***n-am mai văzut.*** El asimilează această faza cu mentalitatea artistică, care caută întotdeauna individualul şi-originalul.

Dacă aşa e în realitate mentalitatea contemporană, atunci sindicalismul revoluţionar, care face din revoluţie un scop, nu trebuie să ne mai apară ca o doctrină neobişnuită, ciudată şi izolată. Dealtfel diferite manifestări de ordin spiritual tind să ne arate că mentalitatea revoluţionară, sub toate formele sale, este caracteristică epocii noastre. Revoluţia nu se reduce numai la politică. Ea pluteşte în aer, e peste tot; ea e metoda spiritului nostru neliniştit, o metodă de investigaţie care ne deschide continuu orizonturi noi. Ea e o metodă şi îu acelaşi timp o trăsătură psihologică a conştiinţei moderne. Este, probabil, trăsătura specifică a oricărei societăţi în echilibru stabil, care se afla în curs de căutare a unei morale noi, a unei politici noi şi a unei noi filozofii.

Găsim peste tot simptomele revoluţiei. In primul rînd în lumea intelectuală şi filozofică : noile tendinţe se propaga de la elită la mulţime. Gînditorii au astăzi rolul profeţilor din antichitate, anunţînd umanităţii ce va trebui să facă peste o oră. Toată filozofia contemporană a suferit influenţa ideii de contingenţă, de libertate, de noutate. Discontinuitismuî lui Oh. Renouvier, al lui E. Boutroux sau al lui Bergson, pragmatismul (James a consacrat chiar un studiu special ideii de noutate), filozofia valorii, sînt diferitele aspecte ale aceleaşi tendinţe, care vrea să arate că determinismul ştiinţific este fals şi arbitrar, că lumea este, dimpotrivă, diversă şl'schimbătoare şi că libertatea şi creaţia sînt singurele realităţi. Nucleul central al filozofiei bergsoniene este ideea schimbării perpetui, a mobilităţii, a varietăţii şi libertăţii. în afară de aceasta, faptul că filozofia contemporană se arată atît de preocupată de ideea de ***timp*** şi de măsurarea lui, de relativism,

de simultaneitate şi durată, nu este o simplă întîmplare. Ideea de timp se impune ca o necesitate psihologică conştiinţei noastre, fascinată de mişcare. E pur şi simplu aspectul teoretic al nerăbdării contemporane şi al setei noastre de schimbare. Sistemele morale, care au apărut către sfîrşitul secolului trecut, acela al unui Nietzsche, care voia o revizuire a tuturor valorilor, sau acela al unui Guyau, care voia o „morală fără constrîngere şi fără sancţiune", acela al lui Ibsen, care nu vedea nici o limită pentru drepturile individului, prezintă acelaşi caracter revoluţionar, care vrea să desfiinţeze orice autoritate.

Tot un simptom este şi dezvoltarea uriaşă, pe care au luat-o ştiinţele istorice în epoca noastră. Inexistente îa începutul secolului trecut, azi ele ajung să domine totalitatea ştiinţelor. Acest grup de discipline (cearta între istorici cu privire la metode durează de douăzeci de ani) vrea să se elibereze de jugul cauzalităţii exacte, care asimilează un ***fapt*** caracteristic unei ***serii,*** care face din „eveniment" un fapt banal. Istoria vrea să rămînă o ştiinţă de fapte de „succesiune" şi nu de fapte de „repetiţie". Concepţia evoluţionistă ne obligă azi să privim totul sub aspect istoric; se vorbeşte azi de o istorie a ştiinţelor exacte, de o istorie a matematicilor, de o istorie a fizicii şi a ştiinţelor naturale. In aceeaşi ordine de idei trebuie să remarcăm însemnătatea actuală a artei.

In timp ce ştiinţa generalizează, arta individualizează şi tocmai acest lucru o face mai atrăgătoare din punctul de vedere al mentalităţii actuale. Teoria cunoaşterii prezentului vădeşte o mare afinitate pentru percepţia individualistă, a lucrurilor. Expresia artistică a unui eveniment, a unei situaţii, ne-o face mult mai comprehensibilă decît o minuţioasă descriere ştiinţUfkă.' $i ceea ce apreciem noi mai mult aci, e gradul de originalitate, de invenţie şi de expresie personală, şi nu ceea ce apreciau generaţiile anterioare : execuţia exactă, minuţioasă sau adâncimea de concepţie.

Se găseşte aici explicarea evoluţiei forţate a artei, care se schimbă în fiecare an, ca o modă, şi totodată

explicarea căutării adesea obscure **şi vagi a** mijloacelor **nai de expresie, care au-, produs „dadaismul" sau „expresionismul".**

Dar nicăieri **nu** este mai evidentă această **mentalitate** decît în **viaţa socială, In** relaţiile **dintre indivizi** şi societate. **Durkheîm a arătat** că fenomenul **social,** prin **excelenţă, a fost** constrîngerea. Sancţiunea, **pe care** o impune societatea indivizilor, care nu i se **conformează, Ii** apare **lui Durkheim drept caracterul fundamental** al societăţii. El stabileşte **o distincţie fntre** ***sancţiuni penale*** şi ***sancţiuni premiale***[1]**. Primele ne pedepsesc pentru că** am **făptuit o acţiune interzisă, celelalte** ne recompensează pentru că om **făptuit o acţiune** considerată folositoare. Trebuie să remarcăm că **dacă** cele dintîi dintre aceste sancţiuni domnesc **în** societăţile primitive, ultimele determină comportarea indivizilor în societăţile contemporane. **în** adevăr, conformismul **era** la început **o** virtute, nonconformismul o infracţiune. Orice infracţiune la legile religioase, orice rebeliune atrage în societăţile primitive, pedeapsa cu moartea. Mai tîrziu în antichitatea greacă şi romană şi pînă în evul mediu, orice invenţie părea suspectă şi era pedepsită. Istoria e plină de exemplele persecuţiilor suferite de savanţi ca Galilei sau Kepler, de eretici, de filozofi etc...

Mentalitatea contemporană ne apare diametral opusă. Sfera pedepselor s-a îngustat mult. Cazurile de infracţiune susceptibile de pedeapsă sînt din ce în ce mai rare. Se încurajează însă orice invenţie şi mai ales acelea care sînt de ordin moral, artistic sau ştiinţific. Societatea decernează oricărei invenţii fericite brevetul său, care e însuşi ***succesul.*** Putem chiar afirma că pe măsură ce ***sancţiunile penale*** se împuţinează, sancţiunile premiate se înmulţesc[2]. în societăţile viitoare ***succesul*** va înlocui, poate, ***responsabilitatea.*** Societatea va stimula şi va încuraja dispoziţiile creatoare ale individului. Aceasta e situaţia actuală. Sîntem obligaţi să

[1] **P. Fauconnet, *La Responsabilite,* Introducere.**

[2] **Ne propunem să dezvoltăm această idee într-o lucrare viitoare.**

recunoaştem că ea diferă mult de acea a.lumii antice.

Totul tinde, aşadar, să favorizeze mentalitatea revoluţionară. Revoluţia devine ca un fel de categorie a conştiinţei, prin care judecăm o mare parte din actele sociale. Din ***mijloc,*** cum o considerau.cei dintîi socialişti, ea devine scop în doctrina sindicalistă revoluţionară. Am arătat cum ideea de progres a. apărut către sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Ea corespunde progreselor tehnice tot aşa de bine ca şi progreselor sociale şi morale, cu care s-a îmbogăţit omenirea in această epocă. Poate că tendinţa revoluţionară, care caracterizează epoca noastră, nu este nici ea altceva, decît simptomul acestei aspiraţii obscure, dar profunde, a umanităţii în mersul său neîntrerupt către progres.

REVOLUŢIE ŞI SOCIALISM

ESEU BIBLIOGRAFIC

Teză complementară prezentată la ^
Facultatea de Litere a Universităţii din Paris

(traducere de Geoigeta Horodincă}

NOTA INTRODUCTIVA

Indicînd în prezenta bibliografie lucrările privitoare Ia ideea de revoluție în doctrinele socialiste, n-am avut intenția de a alcătui o bibliografie generală şi completă a socialismului, in genul aceleia a lui J. Stammhammer.

în primul rînd, obiectul bibliografiei noastre nu este socialismul în întregime, ci numai o parte a socialismului, aceea care tratează despre noțiunea de revoluție. Nu am menționat decît lucrările care ni s-au părut că au o legătură oarecare cu această idee. Totuşi am crezut că trebuie să includem lucrările referitoare la istoria clasei muncitoare şi a formării conştiinței sale revoluționare. Vor figura, în consecință, cîteva lucrări despre istoria proletariatului în secolul al XlX-lea în Franța, în Germania şi in Anglia.

Dealtfel nu am crezut necesar să semnalăm toate cărțile sau articolele care tratează acest subiect. Dimpotrivă, lista noastră vrea să fie înainte de toate o selecție. Este vorba de o ***bibliografie critica*** şi nu de un dicționar bibliografic;

în privința ordonării lucrărilor am urmat planul tezei noastre despre ***Ideea de revoluție In doctrinele socialiste.***

Pentru motive pe care le-am expus în lucrarea menționată, am mers cu cercetările noastre pînă la revoluția bolşevică din 1917 şi revoluția germană din 1918.

Nu vor figura deci în această bibliografie publicații referitoare la aceste două probleme,

I. INSTRUMENTE DE LUCRU, BIBLIOGRAFU, DICȚIONARE

1. Lucrarea cea mai completă asupra socialismului este pînă în prezent: J. Stammhammer, ***Bibliographie des Sozialismus und Kommunismus,*** (lena, G. Fischer, 3 voi. 1893—1909).

Această bibliografie semnalează aproape toate cărțile şi articolele referitoare la socialism, publicate în Franța, Germania, Anglia, Italia, America, Țările nordice, Spania, pînă în 1909. Este o lucrare pe cît posibil completă. Nu face nici o selecție. Toate sursele sînt puse pe acelaşi plan. Nu dă indicații cu privire la conținutul cărților.

2. E. Bernstein, ***Dokumente des Sozialismus*** (Berlin, între 1901 şi 1905, 5 voi. apărute lunar).

Conține recenzii la toate cărțile referitoare la socialism, apărute între datele de mai sus.

3. Ministerul de interne din Germania publică lunar; un fel de catalog critic al tuturor cărților şi articolelor^ germane şi străine referitoare la ştiințele sociale : GeorQi Maas, ***Bibliographie der Sozialwissenschatten*** (18 vop apărute din 1904 încoace). Mai apare la Berlin. *

4. Muhlbreeht, ***Kritische Blätter tiXr die gesamten*** So-***zralwissemchaften.*** (Dresda, începînd din 1905, lunar}

Â se vedea rubrica ***Sozialismus.*** Recenzii în genu.' de jDoJcumenle ***des Sozialismus.***

5. Conrad, Eteter, etc, ***Handwârterbuch der Staatwissen* schaiten*** (8 voi. Jena, 1908).

La sfîrşitul fiecărui articol despre autorii socialist se află o bună bibliografie a subiectelor tratate Noua ediție, în curs de apariție, şi din care au apS rut 20 de fascicole indică aparițiile cele mai recent*

6. R. Maunier, ***Manuel bibliographique des scienct sociales*** (Paris, 1920, in -8°, XVI — 228 p.).

Este o bibliografie a bibliografiilor, un catalog cataloagelor. Indică alte bibliografii despre socialism : art. ***Sisiemes socialistes,*** 2ᵉ pârtie, cap. IX, secțiunea III, p. 116. ".

7. W. D. Bliss, ***Hand-bbok of socialism*** (London, 1895, nr. 8). Conține, la sfîrşit, o bibliografie a socialismului.

II. REVISTE ŞI PERIODICE

8. ***Archiy fur die Geschichte des Sozialismus und der Ar beiter bewegung*.*** (Leipzig, sub conducerea lui C. Grunberg, din 1910, 10 voi. apărute).

Discută ştiințific, fără părtinire, problemele istoriei socialiste.

9. ***Revue socialiste*** (Paris, întemeiată în 1885, de B. Malon, 55 tomuri apărute între. I885-rl912. Director: E. Fourniere).

A început prin a reprezenta socialismul integral al lui B. Malon. în 1910 a devenit ***La revue socialiste et cooperative.***

10. ***Le mouvemen't socialiste*** (Paris, apare între 1899—1912 sub conducerea lui H. Lagardelle).

Organ al sindicalismului revoluționar. Se găsesc aici cele mai multe din articolele lui G. Sorel, E. Berth, Lagardelle despre doctrina sindicalismului revoluționar.

11. Le devenir ***social*** (Paris, 1895—1898, 3 voi. apărute).
Articole de G. Sorel, Deville, Lafargue.

12. ***Die Neue Zeit*** (Apare la Stuttgart începînd din 1883, apoi la Berlin sub conducerea lui H. Cunow).

A publicat interesante articole despre marxism,' texte inedite de Marx şi Engels. în coloanele ei s-a desfăşurat polemica Bernstein-Kautsky. Tabla de materii 1883—1912.

13. ***Sozialistrsche Mojtatshette. Internationale Revue des Soziaiismus.*** (Apare la Berlin începînd din 1895).
Mai degrabă reformistă.

*** Titlul corectat de noi (n. ed,)t**

14. ***Archiv fur Sozialwissenschaiț und Sozialpolitik.*** (Tiibingen, sub conducerea 1«4 W. Sorobart, Max Weber, Lederer etc. irjcepind ,din 1889),

Multe articole despre istoria socialismului.

15. L' ovenir, revue du socialisme. (J. B. Severac, director începînd din 1915, anul VțlX).

Articole, documente, bibliografii.

16. ***Revue des etudes cooperatives*** (întemeiata la Paris In 1922). Articole de Ch. Gide despre Fourier, ae A. Berthod despre Proudhon.

17. ***Revue d'economie politique*** (Întemeiată ***de*** Ch. Gide, E. Villey, Jourdan, în 1887. Redactori: D-nii Deschamps, Rist, Simiand, Germain-Martin, Truchyjî

Nu se raliază nici unei şcoli. Orientarea ei est*-i precizată in nr, 1 din 1887, unde citim : „Neutrali, tatea, aceasta va fi linia revistei... Imparțialitatea absolută ne va călăuzi. Revista **va** fi deschisă tuturor doctrinelor". Metodică revistă a revistelor: străine. Articole remarcabile despre istoria sociahş-| mului.

18. ***Les Annales de ia regie directe*** (Geneva, aparelunar de 13 ani, sub direcția lui E. Milbaud, an XIII).'

19. JanrbOcher fur ***Nationaloekonomîe und Statlstik,*** (Jena, începînd din 1863, 122 tomuri apărute. G. Fischt' ed, fondator I. Conrad).

20. ***Schmoller's Jahrbuch tur Gesetzgebung, Verv/altunț und VQlttswirtschalt*** (întemeiat de L.. Brentano, cont'* nuat de G. V. Schmoller. Apare Ia Leipzig începînd dl 1877).

21 ***Bulletin de la Revolution de 1848*** (sub direcția lui G. Renard ; apare începînd din 19Q5).

Numeroase studii despre revoluția şi socialiştii dejl la 1848. *

III. ISTORIA DOCTRINELOR ECONOMICE ŞI SOCIALISTE

22. Ch. Gide şi Ch. Rist, ***Histofre des doctrines eco4 nomiques depuis les Physiociates jusqu'ă nos jour^*** (1920, Recueil Sirey, XX — 808 p.).

A se vedea studiile consacrate lui Saint-Siîtoott; Proudhon, K. Marx, marxismului, anarhismului, sindicalismului revoluționar. Ultima ediție (1921) consacră un studiu bolşevismului.

23. H. Denis, ***Histoire des systemes economiques et socialistes*** (Paris, 1904, Giard et Briere, 2 voi. 365 + 560 p.).

A se vedea studiile despre Mably şi situația problemei sociale în secolul al XVIII-lea, t. I, p. 164? Condorcet şi Godwin, t. II, p. 23; W. Thompson, t. II, p. 483.

24. J. Rambaud, ***Histoire des doctrines economiques,*** Larousse, ed. Paris, 1909, 3ᵉ ed., in -8°, 816 p.).

25. H. Harkner, D/e Arbeillerfrage (Berlin, 1921, ed. VII, 2 voi.).

Primul volum este consacrat istoriei evenimentelor muncitoreşti şi evoluției lor. AI doilea este o istorie a doctrinelor socialiste (624 p.). Marxismul este tratat în cap. VIII î ***Ideea de revoluție în*** Germania dupd ***Lassalle*** în cap. IX; ***Socialismul revoluționar francez*** în cap. X***; Bolşevismul,*** p. 596. Foarte complete referințe bibliografice în toate țările.

26. G. Adler, ***Geschichte*** d. ***Sozîalîsmus und Kommunismus bis 1789*** (Leipzig, C. I. Hirschfeld, ed. 1899, in 8°, X + 281 p.).

Se ocupă de ideea de revoluție înainte de revoluția din 1789. O studiază pe sistemele lui Morus, Campanelîa etc.

27. E. Bernstein, Kautsky etc, ***Vorlaiifer des neueren Sozialismus*** (Stuttgart, 1895, in 4°, Xir + 890 p.).

Sînt studiate socialismul şi tendințele revoluționare în secolul al XVIII-lea în Franța : Morolly, Mably, Brissot de Warville. Socialismul reformist german.

28. L Cossa, ***Hisloire des doctrines economiques.*** (Paris, Giard et Briere, ed. 1899, 574 p.).

Se ocupă de socialism, p. 512 şi urm.

29. R. Gonnard, ***Histoire des doctrines economiques.*** (Paris, Libr. Naționale, 1921—1922, 3 Voi.).
T. III, se ocupă de socialism, p. 12—112.

30. A. Espinas, ***Histoire des doctrines ăconomiques.*** (Paris, Colin et Cie, 1898, 1 voi. in -18°, 359 p.).

31. E, Duhring, ***Kritrsche Geschichte der Nationaloekonomie und des Sozialismus.*** (Berlin, 1875, 1 voi. in -8°, 595 p.).
Acordă o importanță aproape exclusivă socialismului ; vechiul socialism (Fourier, Saint-Simon, Proudhon), p. 193—273 ; socialism modern (K. Marx, Engels, Lassalle), p. 424—492.

IV. LUCRĂRI DE ANSAMBLU ASUPRA SOCIALISMULUI IN GENERAL

32. W. Sombart, ***Sozialismus und soziale Bewegung.*** (Berlin, 1920, in -8°, XII + 387 p.).
Expunere clară a evoluției doctrinelor socialiste şi revoluționare în raport cu mişcarea muncitorească din diferite țări. Există o veche ediție franceză a acestei cărți (Giard et Brlere, 1899), dar în ultimele ediții germane a fost adăugat un capitol despre sindicalismul revoluționar şi despre bolşevism. De asemeni capitolul despre K. Marx a fost în întregime revăzut.

33. A. Menger, Le ***droit au produit integrai du travail.*** Etude historique. Introduction de Ch. Andler. (Paris, 1900, ed. Giard, 1x1-12°, XL + 244 p.).
Studiu istoric despre dreptul la produsul integral al muncii: Thompson (cap. V); Saint-Simoniştii (cap. VII); Proudhon (cap. VIII).

34. M. Bourguin, Les ***systemes socialistes et l'evolution economique.*** {Paris, A. Colin, 1904, in-8°, X + 519 p.).
Discută importantele teorii socialiste, în special marxismul (valoare-muncă, concentrare, proletarizare etc), pe care' le compară cu datele statistice.

35. M. Tougan-Baranowsky, ***L'e'vahition historique du socialisme,*** .(Paris, 1913, ed. M. Riviere, in-8°, 246 p.). în partea a treia autorul expune principiile tacticii socialiste (p, 197), arătînd care sînt diferențele între tactica utopică a Iui Fourier, Saint-Simon, Pecqueur şi tactica revoluționară a lui Marx.

36. K. Diehl, ***Uber Sozialismus, Kommunismus und Anarchismus,*** (Jena, Fischer, 1921, in-8°', VI -f- 492 p.).
Expunere elementară de ansamblu asupra socialismului în toate țările. în ultimul capitol se ocupă de bolşevism, căutînd să-i găsească un loc definitiv în istoria doctrinelor.

37. A. Schâffle, ***La quintessence du socialisme*** (trad. B. Malon, Paris, Societe Nouvelle de Librairie, 1904 2e ed., I voi., in-12e, 110 p.).

38. J. Plenge, ***Zur Vertieîung des Sozialismus*** (Leipziq, 1918, in -8°, XVI + 254 p.).

39. V. Pareto, ***Les systemes socialistes,*** (Paris, Giard et Brlere, 1902, 2 voi., in 8°, 408 + 492 p.).

40. E. Fourniere, De ***Babeuf ă Proudhon, les Thtories socialislcs au dix-neuvieme:*** sVec/e* (Paris, Alean, 1904 XXXI + 415 p.).

41. F. Engels, ***Socialisme utopique et socialisme scientiiique,*** (Trad. Paul Lafargue, Paris, Derveaux, 1880, 1e cd.; Paris, Jacques, 1902, 2e ed., in-8° 35 p.).

42. E. Durkheim, ***Definition du socialisme (Revue de metaphysique et de morale,*** 1921, două numere).
încearcă să dea o definiție obiectivă a socialismului. Arată diferența dintre socialism şi comunism.

43. G. Isambert, ***Les idâes socialistes en France de 1815 ă 1848.*** (Paris, ed. F. Alean, 1905, in-8», 416 p.).

44. F. Muckle, ***Die. Geschichte der sozialistischen îdeen in XlX-ten Jahrhundert.*** (Leipzig, 1910, in-12°, 156 p.).
Expunere elementară a doctrinelor socialiste din secolul al X1X-lea. Capitolul final se ocupă de tactica .socialistă-revoluționară.

• **Titlul corectat de noi (n. ed.).**

45. Warschauer, ***Geschichte des Sozialismus und Kommunismus in*** XTX-ten ***Jahrhuhdert.*** (Berlin, 1892, 2-vol., in-8°, 106 + 131 p.J.

Studii despre Saint-Simon, Fourier, L. Blanc şi revoluția din 1848.

46. R. Liffmann, ***Geschichte und Kiitik des Sozialismus*** (Berlin, 1920, in-12°, VIII + 191 P-).

Expunere elementară a întregului socialism.

47. Max Beer, ***Allgemeine Geschichte des Sozialismus*** (Berlin, 1921, 4 voi., in-12°, 107 + 109 + 111 -f 112 p.).

Acelaşi gen ca şi precedentul.

48. H.P.G. Quark, ***De Socialisten*** (Amsterdam, 1899—1904, 7 voi,).

Mare istorie a socialismului. Scrisă în flamandă, nu am putut să o folosim. Volumul I (548 p.) se ocupă de socialismul utopic din secolul al XVII-lea ț volumul II (477 p.), Saint-Simon şi Fourier ? volumul III (493 p.J, Saint-Simoniştii, L. Blanc, fourieriştii; volumul IV (478 p.), Proudhon, revoluția cartistă î volumul V (575 p.), K. Marx şi Lassalle ; volumul VI (656 p,), Bakunin şi Internaționala r volumul VII (383 p.), socialismul englez.

49. R. Wilbrandt, ***Sozialismus*** (Berlin, 1919, in-8°, 338 p.).

50. O. D. Skellon, ***Socialism, a criticai Analysis*** (New-York-London, 1911, in-12, 328 p.).

Conține la sfîrşit o bună bibliografie.

51. L. Pohle, ***Kapitalismus und Sozialismus*** (Leipzig, 1921, 3ᵉ ed.).

52. Stegmann et Hugo, ***Handbuch des Sozialismus*** (Berlin, 1897).

A se vedea pp. 449—878.

53. John Rae, ***Contemporany Socialism*** (London, 1901, in-8°, VI + 538 p.).

Se ocupă de K. Marx în -cap. IV; de nihilismul rus în cap. VIII; de anarhism în cap. IX ,• de agitația lui Lassalle în cap. III.

54. Harry Laidler, ***Socialism in thought and action*** (New-York, 1920, 546 p.).

Studiază mişcarea socială şi revoluționară în secolul al XIX-lea, de la 1848 la 1912 în cap. I—IX. Se ocupă de revoluția rusă în cap. XI, de revoluția germană (1918) în cap. XII.

55. R. Ensor, ***Modern Socialism*** (London, 1904, 388 p.).

56. E. Vandervelde, ***Le socialisme contre l'Etat*** (Paris, ed. Berger-Levrault, 1918, 1 voi., in-12*, 174 ,p.).

Prima parte se ocupă de cucerirea puterii politice. Paralelă între cucerirea puterii politice în regimul capitalist care se face, după opinia autorului, prin corupție şi presiune şi aceea a socialismului care se va face prin revoluție.

V. ISTORIA MIŞCĂRII SOCIALE ŞI A CLASEI MUNCITOARE IN RAPORTURILE EI CU FORMAREA TACTICII REVOLUȚIONARE

1. IN FRANȚA

a) Istoria clasei muncitoare

57. ***Histoire socialiste*** publiee sous la direction de Jaures, 1781—1900 (Paris, Jules Rouff, 1900, 12 voi. in-4°). J. Jaurfes, La ***Revolution,*** 4 voi, (I, La ***Constituante*** ; II, La ***Legislative***; III, La ***Cohventîon***; IV, La ***Convention***; G. Deville, ***Thermidor et Directoire;*** P. Brousse et H. Turot, Consiliat et ***Empire;*** R. -Viviani, La ***Restauration***; E. Fourniere, Le ***rbgne de Louis Phllippe i*** G. Renard, ***La Republique de 1848*** ; A. Thomas, Le ***second Empire***; J. Jaures, ***La guerre tranco-ailemande;*** Dubreuilh, La ***Commune.*** In 1922 a început o reeditare a lucrării, din care. au apărut: J. Jaures; ***La Râvolution,*** 2 voi.

58. E. Levasseur, — a) ***-Histoire des classes ouvrieres et de rindustrie en France avânt l?89,*** (Paris, 1900, A. Rousseau, 1 voi. in-8"", XVII + 715 p.). b) ***Histoire des classes ouvrieres et de tindustrie en France de 1789 ă 1870.*** (Paris, 1903, A. Rousseau, 2 voi. in-8ʷ, XIX. + 749, şi 912 p.).

C-da 5564 coala 41

Această istorie este continuată de volumul Quesi *tions ouvrieres et industrielles en France sous lat IlI-âme Repuplique* (Paris, 1907, LXXII -f 968 p.).

59. A. Milhaud, La *classe ouvriere en France* (în L a i Revue de *synthese historique,* t. XVII, p. 206—221). 1

60. G. Weill, *Histoire du mouvement social en France* I de IS52 ă 1902 (Paris, 1902, F. Alean, 1 voi. in-8ᵉ, 494 p.).

b) **Istoria partidelor şl luptelor politice, a presei şi legislaţiei sociale**

61. A. Blancrui, *Les classes ouvrieres en France,* (Paris, | Didot, 1848, 2 voi. in-8% 255 p.).

62. E. Buret, De *la misere des classes laborieuses en Angîeterre et en France, de la nature de la misere,* dej *ses causes et de Flnsutlisance des remedes qu'on lui a\ opposes jusqu'ici* (Paris, Paulin, 1840, 2 voi. in-8°, VI + 432 şi 492 p.).

63. Viilerme, raofeau *de l'etat physiqițe et moral des\ ouvriers employes dans Ies manuiactures de* cofon, *laine et soie* (Paris, 1840, 2 voi. in-8?, VIII + 458 şi; 450 p.).

64. Viilerme, *Des assocîations ouvrieres* (Paris, 1849, in-18*, 103 p.).

65. E. Reybaud, *Jiapport sur la condition morale, in-ielectuelle et materielle des ouvriers qui vivent de l'industrie du colon* (Paris, 1862, 1 voi. in-8°).

66. Lorenz von Stein, *Geschichte der sozialen* Bewe-1 *gung in Frankreich von 1789 bis aut unsere Tage* (Leipzig, 1850, 1855, 3 voi. in-8°, VIII + 341 p. *t* 545 p. ; 428 p.).

L. von Stein a fost trimis de guvernul prusac să facă o anchetă asupra socialismului francez. A studiat cu obiectivitate toată mişcarea socială începînd . cu anul 1789. In volumul I se ocupă de spiritul marii .revoluţii şi consecinţele ei asupra secolului al X1X-lea; în voi. II, de formarea proletariatului

şi conştiinţa Iui revoluţionară (p. 1—Ui),' şcolile socialiste, saint-simoniştii (p.-133—147), comunismul (p. 364—441); voi. III, de revoluţia din 1848 ţi începutul luptelor de clasă.

67. Flora Tristan, Le *tour de France, etat actuet de Ia classe ouvriere* (Paris, 1850).

68. CuvUIier, *Un jaurnai d'ouvrier: V Atelier.* (Preface de C. Bougle) (Paris, 1914, Alean, in-12°. XII -j- 292 p.).

69. ViHărd, *Histoire du proletariat ancien et moderne* (Paris, 1882, 1 voi. in-8*. XIII + 718 p.).

70. Du Cellier, *Histoire des classes laborieuses en France,* (Paris, Didier et Cⁱᵉ, 1859, 1 voi. in-8ⁿ, VII + 479 p.).

71. Renault, *Histoire des greves,* (Paris, Guillaumin, 1887, in-12*).

c) **Istoria Comunei din 1871**

|1. IN FRANŢAJ*

72. E. Lepelletier, *Histoire* de Ja Commune *de 1871* (Paris, 19f2, Mercure de France, 3 voi. in-8°, 516 + 432 -f 550 p.).

73. Lissagaray, Geschichte der *Kommune von l&?l* (Brunswick, 1877, 1 voi. in-S", 398 p.J.

74. G. Bourgin, *Histoire de la Commune,* (Paris, 1904, F. Rieder, in-12°, 190 p.).

75. G. Morin, *Histoire critique de la Commune* (1871, in-12*. 273 p.).

2. IN GERMANIA

76. H. Harkoer, *Die ArbeMerfirage* (citată la nr. iî5). Primul volum conţine istoria mişcării proletare în Germania, Anglia şi Franţa.

Subtitlu omis In original (n. ed.).

77. R. Meyer, ***Der Emanzipationskampt des vierten Standes,*** (Berlin, J874—75, 2 voi. in-8*, 532 + VIII, 786 p.).

78. A. Lange, ***Die Arbeiterirage*** (Berlin, 1889, î voi. ***m-ipr,*** 404 p.).

79. A. Adler, ***Die Geschichte der ersten sozialpolitlschen Arbeiterbewegung in Deutschland*** (Berlin, 1885, 1 voi. in-3*, VI + 333 p-).

Se ocupă de doctrina şi de acţiunea lui Weitling (p. 17 şi urm.), de revoluţia din 1848 in Germania şi acţiunea lui Marx in acest timp (cap. II); de acţiunea partidului Willich-Schapper (cap. V).

80. G. Mayer, ***J. B. Schwertzer, ein Beitrag ziir Geschichte der*** deutschen Arbeiterbewegung (Jena, 1906, î voi. in-8*, VII + 448 p.).

Istorie a partidului socialist german şi a asociaţiilor muncitoreşti după moartea lui Lassalle.

81. E. Bernstein, ***Geschichte der Berliner Arbeiterbewegung*** (Berlin, Vorwaerts, 1907, 3 voi. in-4*, fig. şi pl. V -f 439 ; VI + 359 i VII + 404 p.).

82. H. von Treitschke, ***Deutsche Geschichte in XlX-ter Jahrhundert*** (Leipzig, S. Hirzel, 1894, t. IV şi t. V in-8*).

83. A. Bebel, ***Aus meinem Leben*** (Berlin, 1907—1910, 3 voi. 420 + 370 -f 268 p.).

84. F. Mehring, ***Geschichte der deutschen Sozialdemokratie*** (Stuttgart, Dietz, 1913, 4 voi. in-8°, 367 + 395 + + 378 + 388 p.).

Mehring a fost prieten intim cu Marx şi Engels. El a fost de asemeni unul din membrii cei mai de seamă ai partidului social-democrat german, în perioada formării sale. Istoria pe care a scris-o este mai ales rezultatul experienţei autorului. Volumul I descrie mişcarea muncitorească germană pînă în epoca ***Manifestului Comunist***, volumul II, pană la lupta cu Lassalle împotriva lui Marx; volumul III, pînă la Congresul de la Eisenachj volumul IV descrie luptele dintre revizionişti şi ortodocşi.

85. Matter, ***L'Allemagne de 1815 ă 1890 ittt Revu* , Synthese histsrique,*** t XVI, p. 57 şi urm.). t-!>

86. A. Weber, ***Der Kampt zwischen Kapital und Arbeltgewerkschaften und Arbeitgeberverbande in Deutsehl land*** iTiibJngen, 1920, 2* ed., 1 voi. in-8*. XIX +- 449p.).

Istorie a organizării şi rezistenţei muncitoreşti împotriva capitalismului din Germania în' secolul al XlX-lea. Multe informaţii, foarte bine ordonate, cu privire la formaTea ideii de clasă.

87. G. von Below, ***Die deutsche*** Wirfschaftsgeschicht!-***îiche*** Li'ferafur ***und der Ursprung des Marxisrm^^ (Jahrbuch iur Nationaloekonomie und Statistik.*** IH voi 43, 1913, p. 561—593).

88. W. Ashley, ***The progress of the German working classes in the last quarter of a century*** (New-York, 1904, in-8°, 164 p.).

3. IN ANGLIA

89. M. Beer, ***Geschichte des Sozialismus in England*** (Stuttgart-Berlin, 1913, 1 voi. in-8°, XII + 512 p.).

Istorie generală şi amănunţită a socialismului în Anglia. Prima parte se ocupă de doctrinele socialiştilor utopici Hodgsktn*, Owen, Thompson. Partea a doua se ocupă de mişcarea muncitorească între 1820—1850 şi de revoluţia cartistă; partea a treia se ocupă de socialismul contemporan.

90. Hyndmann, ***The historical basis of socialism în England.*** (London, 1883, 1 voi. in-8°, X -f 492 p.)

Capitolul V se ocupă de formarea istorică â proletariatului englez r capitolul XII de mişcarea muncitorească internaţională.

91. A. Held, ***Zwei Bilcher zur Soztialgeschîvhte %tiglands.*** (Berlin, 1881, 1 voi. int-8°, X + 756 p.). H'

Se ocupă de repercusiunile muncitoreşti ale regfi*mului industrial englez din anii 1820—1850. Deşcrie,-

In te*t Holdskin, desigur greşeală de tipar (n. ed.),

re amănunțită a mentalității clasei muncitoare, a situației sale materiale și morale.

92. F. Engels, ***Die Lage der arbeitenden Klassen in England.*** (Stuttgart, 1892, 1 voi. in-8°, XXX + 300 p.)

După exemplul lui E. Buret sau Viilerme, F. Engels a vrut să facă p, descriere a situației clasei muncitoare engleze din 1840. Dar faptele pe care le prezintă, adesea în mod tendențios, nu sînt toate de o mare obiectivitate istorică.

93. E. Halevy, ***Histoire du peuple anglais.*** (1er voi., Paris. i9!2, 14—18° voi. II, VII + 620 p. a apărut de curînd).

Jn cartea a H-a tratează despre societatea economică, arătînd originile industriei în Anglia și consecințele ei sociale.

94. Pauî Mantoux, ***La revolution industrtelle, au XVIII-cmc siecle. Essais sur les commencements de la grande industrie moderne en Angleterre*** (Paris, 1906, 1 voi. in-8°, 544 p.).

95. Cunningham, ***The growth oi engiish Industry and commerce*** (Cambridge, 1892, 3 voi. t. III, 613 p.).

Volumul III se ocupă de revoluția industrială și de J formarea proletariatului (de la pag. 612 la pag. 1025).

96. L. Brentano, ***Die Arbeitergilden der Gegenwart*** 1 (Leipzig, 1871, 2 voi.).

97. L. ***Paumpiaesky, Die Anfăge des englischen Trade-Unionismus*** (Stuttgart, 1912, in-12°, 64 p.).

98. G. C. Field, ***Guild Socialism*** (Londra, 1920, 1 voi., in-12°, IV + 157 p.).

99. G. R. Stirling Taylor, ***The quild State (London,*** 1919, 150 p.).

100. Meyer Bloomfield, ***The new labour movement in Great Britain,*** (London, 1920).

101. S. et. B. Webb, ***Histoire, du Trade-unionisme*** (Paris, ed. Giard et Briere, 1877, in-8°, IV-f-613 p.).

102. S. ed. B. Webb, ***Industrial Democraty*** (London, 1904, 3 voi. in-8°, IX + 452 ; 929 ; XII + 316 p.).

11)3. S. et. B. Webb, ***Problems of modern Industry*** (London, 1903, in-12°, VI + 286 p.)/

104. Meyer Bloomfield, ***The new labour mouvement in Great Britain*** (London, 1918).

105. A. Metin, ***Le socialisme en Angleterre*** (Paris, ed. F. Alean, 1905, in-12°, 309 p.).

Cap. II se ocupă de Owen și de cartism; cap. VI de posibiliști și colectiviști; cap. VIII de anarhism ; cap. IX de socialismul contemporan.

106. R. Macdonald, ***Socialisme et sociele*** (Paris, ed. Flammarion, 1922, 1 voL, in-12°, 284 p.).

• După ce face cîteva considerații generale despre raporturile dintre industrie și societate, se ocupă de socialism și misiunea lui politică. Distinge trăsăturile socialismului englez. Despre ideea de revoluție, p. 291 și urm,

107. Th. Plaut, Wesen ***und Bedeuiung des Gildensozialismus,*** (lena, 1922, 1 voi. in-8°).

108. E. Guyot, Le ***socialis<m et l'evolutron de l'Angleterrre contemporaine*** (Paris, 1913, Alean, in-8°i XVIII, 551 p.).

109; G. R. Stirling Taylor, The ***guild State*** (London, 1919, in-12°, 151 p.).' •

4) DESPRE mTERNA^IONALA

110. J. Gutllaumme, ***L'Internationale. Documents et souvenîrs.*** (Paris, Societe nouvelie, 4 voi-, t. I, 1905 ; t. II, 1907, t. III, 1909 ; t. IV, 1910).

111. G. ***laeck, Die Internationale*** (Leipzig, 1904,1 voi, in-8°, 236 p.).

112. E. Fribourg, ***L'association internaționale des travaiileurSf*** (Paris, in-18°, 212 p,).

*** TIMu citat și înainte (v. nr. 99) (n. ed.).**

113. G. Gueroult, ***Les theories de l'Inteinaționale*** (Paris, 1872, in-18°, 256 p.).

114. Limousin, ***Coup d'oeil historique sur l'Internationaie. (Journal des economistes,*** 1875, avril).

115. B. Malon, ***VInternaționale*** (în ***Nouveîle Revue,*** 15 fevrier 1884).

116. E. Bernstein, ***An Gedenktage der Internationale*** (in ***Neue Zeii,*** 1893).

VI. LUCRĂRI DESPRE IDEEA DE REVOLUȚIE IN GENERAL

(Filozofia şi definiția fenomenului revoluționar)

117. H. Taine, ***Origines de la France contemporaine: La Revolution*** (Paris, ed. Hachette, 1877—1894, 3 voi.).

Taine descrie psihologia iacobinului şi a revoluționarului. EI distinge caracteristicile atmosferei revoluționare în care mentalitatea mulțimii joacă rolul principal.

118. Gustave Le Bon, ***La Revolution francaise et la psychologie des revolutions*** (Paris, Fiammarion, 1913, 1 voi. in-8°).

119. E. Lederer, ***Einige Gedanken zur Sozioiogie def Revolutionen*** (Berlin, 1920, in-8°, 40 p.).

Reflecții asupra ultimelor două revoluții: rusă şi germană, care sînt comparate cu marea revoluție franceză.

120. A. Vierkandt, ***Zur Theorie der Revolution*** (in ***Schmoller's Jahrbuch,*** September 1922).

Arată că revoluția nu se explică prin violență şi că uneori are un caracter constructiv, aducînd societății noi valori.

121. K. Kautsky, La ***revolution sociale*** (Paris, Riviere, 1908, in-16°, 114 p.).

Încearcă să definească revoluția din punct de vedere marxist. Identifică acest fenomen cu lupta de clasă. **In** ultima parte a volumului, arată care va trebui să fie atitudinea socialiştilor a doua zi după revoluție.

122. X. Kautsky, Die ***proletar hsiche Revoiutron*** (Stuttgart, DieU, 1922, in-12°, IV + 388 p.).

în polemica sa împotriva bolşevicilor, K. Kautsky arată că revoluția socialistă va avea un cu totul alt caracter decît vechile revoluții burgheze: nu va avea nici caracter terorist, nici violent.

123. K. Kautsky, ***Terrorisme et communisme*** (Paris, J. Povolosky, 1921, 1 voi. in-12°, 244 p,).

Istorie comparată a revoluțiilor din secolul al XlX-lea. Tendința de Imblînzire a moravurilor ar fi evidentă în această, perioadă.

124. Paul Liman, ***Die Revolution*** — Eine vergieichende *Studie* ***iiber die grossen*** *Urnwâlzungen in* ***der Geschichte*** (Berlin, Schwetschke und Sohn, 1906, in 8°, 286 p.).

125. G. Landauer, ***Die Revolution*** (în colecția „Die Gesellschaft", Berlin, 1907, in-12* 119 p.L

Eseu cu caracter mai degrabă literar. De tendință anarhistă, inspirat de Stirner.

126. Maxime Leroy, Les ***techniques nouvelies*** du ***syndicalisme.*** (Paris, Garnier, 1921, X + 212 p.).

In capitolul intitulat: „Ce este o revoluție?", **autorul** se străduieşte sa dea o definiție a fenomenelor revoluționare. Adoptînd o atitudine de mijloc, între marxism şi sindicalism, admite că revoluțiile sînt determinate de factori economici dar nu exclude voluntarismul.

127. Gaume, ***La Revolution. Recherches. historiques sur l'oiigine et la propagation du mal en Europe depuis la Renaissance jusqu'ă nos jours*** (Paris, 1856—1858, 11 voi. in-8°).

Tomurile I—IV se ocupă de revoluția franceză şi de cauzele ei. Celelalte privesc revoluția cu accerpția cea mai largă. Tomul V: Vbltairianismul, Vil, Protestantismul ; IX—XI, Renaşterea.

128. Ferrand, ***Theorie des revoluţiona rapptochee des principaux elements qui en ont*** efe ***î'origine, le dăveloppement et la suite.*** (Paris, 1817, 3 voi., 386 + 511 + 471 p.).

Tomul I se ocupă de, revoluţiile sociale din diferite ţări (China, India, Spania, Anglia, Rusia, Ungaria, Grecia etc.); tomul II se ocupă de clasificarea revoluţiilor politice : republicane, monarhice etc.; tomul III tratează despre cauzele revoluţiilor : climă, moravuri, religie, regim politic etc. şi efectele lor : teroare, fanatism, conjuraţie etc.

129. p. Dupart, ***L'esprit des revolutions*** (Paris,.C. Marpon et E. Flammarion, 1879, 2 voi., in-8°, 237+ 230.p.).

130. Martino-Giardina, ***Sur . l'emplqi du mot revolt tiott dans les sciences politiques*** (Lausanne, 1908^ in-8°,

Delimitarea noţiunii de revoluţie. Explicarea tuturor accepţiilor actuale ale cuvîntului revoluţie.

131. A. Loria, ***Problemes sociaux contemporains*** (Paris, Giard et Brlere, 1897, in-8°, 174 p!j.

Capitolul ***La Revolution*** (p. 15&Ţ-174) conţine o privire generală asupra revoluţiilor din trecut şi profeţii asupra celor viitoare.

132. P. J. Proudhon, ***Idee generale de la Revohition*** ou ***Wx-neuvfeme sibcie*** (1868, ***in-8°,*** 320 pi)/'

Cap. I: Reacţiile determină. revoluţiile (izbucnirea unei,revoluţii riu poate fi împiedicată)..Cap. II; Există . o raţiune suficientă a revoluţiei în secolul al X1X-lea ? (Revoluţia franceză ocupîndu-se. exclusiv de politică a neglijat total organizarea economică ; de aici decurge - anarhia economică, dominantă în secolul al X1X-lea). Cap. III: Despre principiul de asociere (critic). Cap. IV: Despre principiul de . autoritate (critic). Cap. V: Lichidare socială. Cap. VI: Organizarea, forţelor- ecqnomice (credit, bancă de schimb), .Cap. VIII: Transformarea puterii guvernamentale într-o organizare economică.

133. Chateaubfiand, ***Essai histoiique poîitique et moral sur les râv-oluilans anciennes et modernes considerees dans leurs rapports avec Ia Revolution irancaise.*** (Paris, 1826, Oeuvres ***completes,*** in-8°, t. I şi II, 367 p. şi 429 p.).

Comparaţie între revolupile vechi, greceşti şi romane şi revoluţia franceză. Paralelă între conducătorii ^antici şi cei ai Convenţiei.

134. Barnave, ***Reflexion politiques sur id Revolution et 1'etat present de la France*** (paris, 1843, ***OeUvres completes,*** in-8°, 1.1 şi II, 312 p. şi 288 p.).

Tomul I: Revoluţiile sînt inevitabile. Abia dacă pot fi moderate. Paralelă între revoluţia engleză din 1688 şi cea din 1789. Tomul II: Evoluţia vechiului regim. Regim republican. Cauzele revoluţiei: instrucţiune, idei filozofice, slăbiciunea monarhiei etc..

135. W. Rathenau, ***La triple revolution*** (Paris, 1921, in-12', 348 p,).

136. A. Mîlhaudj La ***lutte de classe ă travers l'hist&ire et la poîitique,*** (Paris, 1904, in-12°, 228 p.).

137. A. Bauer, ***Essâi sUr les revolutions*** (Paris, Giard, 1908, 1 voi., in-8P, 303. p.).

VII. PREISTORIA IDEII DE REVOLUŢIE IDEEA , DE PfcOGRES ŞI DE DREPT NATURAL IN SECOLUL AL XVIH-LEA

138. A. Espinas, ***La philosophie sociale au XVHl-eme siecle et la Revolution*** (Paris, F, Alean, 1898, 412 -p.).

Formarea ideilor socialiste şi = umanitare. Se ocupă de dreptul natural şi influenţa lui. asupra doctrinelor revoluţiei. Un mare studiu este consacrat lui Babeuf.

139. A. Lichtenberger, Le ***socialisme aii XVIH-eme siecle*** (Paris, F. Alean, 1895, VIII + 470 p.).

Demonstrează că nu exista o problemă socialistă în secolul al XVIIMea *j* că ideea luptei de clasă hu se formase încă. Dovada tuturor acestor aserţiuni se găseşte, după opinia autorului, în spiritul scrierilor literare ale acestui secol. '

140. E. Bernstein, Kautsky, Voridufer des Sozialismus (citat mai sus) (1895, in-4°, XII + 890 p.).

141. Kleinwaechter, ***Die Staatsromane*** (Wien, 1891, m-8°, 152 p.).

142. A. Lichtenberger, Le ***socialisme et la Revolution francaise*** (Paris, Alcau.,1898, 316 p.).

Revoluția franceză nu a avut Un caracter socialist, ceea ce se poate constata după doleanțele exprimate în caietele generale, care ne apar pătrunse înainte de toate de o mentalitate individualistă. Aceeaşi concluzie se impune după lectura broşurilor publicate în vremea revoluției.

143. A. Auland, ***Histoire politique*** de ***la Revolution francaise*** {Paris, A, Colin, 1901 in-8°, XI + 805 p.).

144. G. Adler, ***Geschichte des Sozialismus und Kommunismus bis 1789.*** (Citat mai sus. A se vedea nr. 26).

145. Contzen, ***Geschichte der sozialen Frage von den âltesien Zeiten bis*** zur Gegenwarf. (Berlin, 1879, in-8°, VIII + 404 p.).

146. P. Janet, Les ***Origines du socialisme coniemporain,*** (Paris, Bailliere, 1883, V + 169 p.).

Cîteva articole despre Mably, Morelly, Brissot, Un studiu mai mare despre Babeuf, p. 117.

147. L. Cahen, ***L'idee de*** iurte de cicsse au XVI/I-eme ***siecle*** (în La ***Revue de synthese historique, 1906, t*** XII, p. 214 şi urm.).

Prezintă ideea luptei de clasă ca o invenție a secolului al XVUI-lea. Rezumă opiniile lui Turgot, Quesnay şi A. Smith.

148. R. Picard, L'j'dee de ***lutte de classe au XVIIl-eme siecle (La Revue d'Economie politique,*** t. V, p. 628 şi urm.).

149. J. Delvaille, Essai d'une ***histoire de l'idee*** de progres ***jusqu'ă Ia fin*** du ***XVHI-eme siecle*** (These de lettres, Paris, F. Alean, 19H), in*8°, 761 p^.

150. J. Allengryvr-Condorcet, ***guide de ia Rivolution francaise,*** fheoricie» ***du droit comtitutionneî et precurseur de la science sociale*** (Paris, Giard, 1904, 891 p.), în cartea a IH^a tratează despre ideea de perfectibilitate, despre sociologia şi morala lui Condorcet.

151. L. Cahen, ***Condorcet et la Revolution francaise*** (Paris, F. Alean, 1904, 1 voi. in-8°, XXXI + 592 p.).

Î52. K. Kautsky, La ***lutte des classes en France en 1789,*** (Paris, Jacques, 1901, in-8°, 130 p.).

153. M. Roustan, ***Les philosophes et la societe au XVUI-eme sfecle.*** (Lyon, 1906, 1 voi. in-8°, 455 p.j.

154. F. Rocquain, ***L'esprit revolutionnaire avânt Ia Revolution*** (Paria, 1879, 1 voi. in-8°, XI + 541 p,).

Subliniază fierberea care domina tot secolul al XVflfJlea. Rezumă ideile filozofilor care aşteptau revoluția ca pe un ţjucru necesar şi natural. Enumera grevele, protestele, răscoalele care au precedat marea revoluție.

155. O. Gterke, ***J. AMhus&cs,*** (Breslau, 1902, 2* ed., i voi. in-8°, 366 p.).

Istorie a doctrinelor dreptului natural din evul mediu pînă în secolul al XVIII-lea.

15G. J. Charmont, ***La remtlssanoe du droti natureî*** (Monțpellier et Paris, 1910, 1 voi. in-8°, 218 p.). -

Prima parte conține o istorie a Ideii de drept natural din antichitate pînă în secolul al X1X-lea.

157. F. Brunetiere, ***Etudes critiques sur Ia litterature*** Lrancaiise (Paris, 1893, Hachette, voL V, in-12°, 277 p.).

Un studiu este consacrat „formării ideii de progres".

VIII. PREISTORIA IDEII DE REVOLUȚIE. SAINT-SIMON- " SÂINT»5HvK>NI3TII ŞI FOURIER

158. Cea mai bună ediție a operelor lui Saint-Simon şl a saint-simoniştilor este: Oeuvres de ***Saint-Stmon*** *i ***d'Enfantin*** (Paris. Bentu, 1865, 47 voi.), .

A se vedea amănunte despre această ediție în: S. Charlety, Histoire du Saint-Simonisme, p. ***4Qk***

159. ***La doctrine de Saint-Simon. Exposition,*** 1 r e annee {Paris, Mesnier,. 1830, 2* ***ed.,*** in-8°, 440 p.).

L>ouă lecții despre „antagonism", din care se vede foarte bine începutul ideii de **lupta** de clasă la saint-simonisti.

160. Fournel, ***Bibliographie Saint-Simonienne*** {Paris, 1833).

Menționează toate lucrările închinate doctrinei lui Saint-Simon, din 1802 pînă în 1833. Alte lucrări vechi, care nu sînt menționate de Fournel sînt indicate de Charlety, op. cit., **p.** 484. A se.vedea "aprecierile aceluiaşi autor despre valoarea acestei bibliografii, **p.** 479.

161. Fourier se ocupă pe scurt de ideea de revoluție în următoarele lucrări: a) ***Theorie des qaatre mouvements,*** **p.** 186 şi 272; b) ***Theorie en abstrait,*** **p.** 2, 176, 184, 250; c) ***Theorie en concret au positive,*** **p.** 326, 551, 594 şi 602 j d) ***Th&orie mixte,*** **p.** 152.

A se vedea cu privire Ia acest subiect :• E. Silberling : ***Dictionnaire de sociologie phalansterienne*** {Paris, 1911, in-8°, 459 p.).

162. V. Considerant, ***Manifeste de la democrație au XlX-eme siecle*** {Paris, 1847, in-18°, 146 p.).

Vorbeşte despre revoluțiile sociale, **p.** 13.

163. V. Considerant, Le ***socialisme devant le vieux monde*** {Paris,' 1849, in-8°, 264 **p.).**

Primul capitol, **p.** 1—10, se ocupă de ideea de revoluție.

164. Despre ideile lui Fourier şi Considerant cu privire la revolupe, a se vedea: H. Bourgin, Fourier (Paris, 1906, in-8°; A. Bebel : ***Fourier,*** Leipzig, 1908, in-8°).

b) Lucrări critice

165. S. Charlety, ***Histoire du Saint-Simonisme*** (Paris, 1896, ed. Hachette* in-16°, 490 p.).

Istorie a mişcării şi a şcolii. Se poate vedea atitu* dinea saint-simonişUlor față de muncitori şi tactica pacifistă pe care au adoptat^o întotdeauna.

166. G. Weill, ***Un precurseur du socialisme, Saint-Simon et son oeuvre.*** (Paris, ed. PeTrin," 1894, **1** voi. m-12°, X -f 245 p.).

167. G. Weill, ***L'ecole Saint-Simonienne*** (Paris, F. Alean, 1896).

168. H. Muckle, ***H. de Saint-Simon*** (Jena, 1908, in-8°, 384 ,p.),

Studiază raporturile dintre materialismul istoric al lui Marx şi cel al lui Saint-Simon. Tratează despre ideea de luptă de clasă la acesta din urmă, p. 290.

169. C. Bougle, Chez ***les prdphetes socialistes*** (Paris, E. Alean, 1918, in-16°, 240 p.).

In primul studiu Les ***Saint-Simoniens'et les ouvriers.*** se ocupă de politică față de muncitori a saint^simoniştilor.

Aduce precizări în problema ideii.de luptă de clasă la saint-simonişti.

170. Warschauer, ***Geschichte des Sozialismus und Kommunismusi in XlX^ten Jahrhundert*** (Berlin, 1892, 2 voi. in-8°, 106 et 130 p.).

Primul tom vorbeşte de Fourier şi Saint-Simon.

171; E. Faguet, ***Politiques et moralistes*** (Paris, 1900, t. II).

Tomul II conține un. studiu despre Saint-Simon,

172. P. Janet, ***Saint-Simon et le Saint-Simonisme*** (Pa^ ris, G. Bailliere, 1879, hvl6°, 171 p.).

173. G. Hubbard, ***Saint-Simon, sa vie et ses travaux*** (Paris, 1857, 316 p.).

174. E. Weisengriin, ***Die sozialwissenschaftlichen Ideen Saint-Simons.*** (Basel, 1895, VII + 97 p.).

175. L. von Stein, ***Der Sozialismus tind Komtnunismus der heutigen Frankreich*** (Leipzig, 1848, t. **r,** 2* ed.).

Se ocupă de Saint-Simon, p. 232—299.

176. G. Dumas, ***Psychologie des deux messies positîvistes: A. Corrite et Saint-Simon (Ed,*** F. Alean, 1965; in-8°, 315 p.).

177. G. Eckstein, ***Der alte und der neue Saint-Simon.*** (In ***Grunbergsarchîv,*** t. II, p. 425 -f 441).

178. Elie Halevv, ***La doctrine economique de Saint-Simon et Ies Saint-Simoniens (Revue du mois,*** 1907—1908).

IX. IDEEA DE REVOLUȚIE IN OPERA LUI PROUDHON

a) Operele lui Proudhon

Cea mai bună ediție este aceea'de opere complete publicate în 1867—1870 de librăria. Lacroix, Verboeckhohen et Cie. Bibliografii ale operelor critice închinate lui Proudhon se găsesc în operele lui G. Pirou, Puech, K. Diehl, Mulberger. Pentru ideea de revoluție în opera Jui Proudhon a se consulta în special următoarele volume: j

179. ***Idee generale de la Revolatian*** *iau.* ***dix-neuvieme siecle*** (Paris, 1868, nouv. ed., in-8°, 320 p.).

180- *La* ***Philosophie du Progres*** (1868, nouv. ed,, 1 voi. in-8°, 330 p.).

181. De ***la Justice dans la Revolution et dans l'Eglise*** (6 vol,, Paris, 1868—1870, in-8°, 377 + 350 -{- 345 + -f 337 -f. 406 + 364 p.).

182. Ia ***Revolution sociale demontree par Ie coup d'Etat*** (Garnier, 1868. 313 p.),

183. ***Les Contessîons d'un Revolutionnaire*** (Paris, 1876, nouv., ed., in-8°, 323 p.).

184. ***De la Capacite poliiique des classes ouvrieres*** (Paris, 1873, oeuvre posthume, nouv. ed., in-8°, VI +• + 359 p.).

185. De ***la Creation de l'ordre dans l'Humanite*** (Paris, 1873, nouv. ed., in-8°, 394 p.).

186. Ia ***Guerre et la Paix,*** (1869, nouv. ed. 2 voi., in-8°, 404 + 422 p.).

187. Meianges, ***articles de jouinaux*** (1*48—1852), Paris, 1868—1871, 3 voi. in-8°).

188. Co/respondance (Paris, T870, 14 tomes en 7 voL).

189. ***Idees revotutionhaires*** (Paris, 1849, in-8°, 266 p.).

b) Lucrări critice despre ideea de revoluție la Proudhon

190. H. Bourgin — Proudhon (Paris, Bibi. socialiste, 1901, m-12°, **96** p.).

191. C Bougle, ***La sociologie de Proudhon*** (Paris, A. Colin, 1911, in-12°, 333 p.).

192. A. Berthod, ***Proudhon et les Associati9ns ouvrieres (Revue*** dea efludes cc>operai/ves, janvier 1923).

193. M. Bourguin, ***Des rapports entre Karl Marx et Proudhon*** (în ***La Revue*** d'economie ***politique,*** 1893).

194. E. Droz, P.-J. Proudhon, 1809—2865 (1909, in-12°, 280 p.).

Biografie a lui Proudhon. Scoate la iveală texte rare ale lui Proudhon.

195. K. DiehJ, P. J. ***Proudhon*** — Seine Lehre ***und sein Leben*** (Jena, Fischer, 1888—1896, 3 voi., VII + 126; IX + 388; VI + 239 p.).

196. E. Bernstein, ***Proudhon*** (in Die ***Neue Zeit,*** 14 ian. 1899).

197. A. Berthod, ***L'attitude sociale de Proudhon*** (în ***Le Bulletin d'histoire de la Revolution de 1&48,*** 1909).

Se străduieşte să demonstreze **că** atitudinea socială şi politică a lui Proudhon corespunde aspirațiilor proprietății țărăneşti mici şi mijlocii.

198. P. Desjardins, P. ***J. Proudhon, să vie et ses oeuvres*** (Paris, 189b', 2 voi. in-16°, 279 -f 297' p.).

li prezintă pe Proudhon ca pe **un** conservator, duşman al revoluției şi al schimbării.

199. E. Faguet, ***Politlques ei moralistes*** (Paris, 1899). **în** tomul III se găseşte **un** studiu despre Proudhon.

200. A. Menger, Le ***droit au produit integral du travail.*** (Paris, Giard, 1900). >

Tratează despre Proudhon la pag. 100 şi urmj

C-da 5561 coala «

201. E. Fourniere, ***Les theories socialistes au XlX-eme siecle, de Babeut â*** Proudhon (Paris, F. Alean,. 1904).

A se vedea nr. 40, articolul despre Proudhon.

202. H. Miehel, ***L'idee*** de ***l'Btat*** (Paris, 1896; u voi. ***in-8%*** V + 659 p.).

Vorbeşte despre Proudhon din punctul de vedere al evoluţiei ideilor liberale şi individualiste.

203. G. Pirou, ***Proudhonisme et syndicalisme revolutionnaire.*** These de droit (Paris, Rousseau, 1910 in-8°, XX + 422 p.).

Face o paralelă între doctrina sindicalistă şi cea a lui Proudhon. Găseşte asemănări dar şi mari deosebiri. Crede in influenţa lui Proudhon asupra sindicaliştilor dar nu merge atît de departe încît să identifice cele două doctrine. Din punct de vedere revoluţionar, Proudhon îi apare ca un legalîst, un pacifist şi un duşman al schimbărilor bruşte. El'se opune astfel violenţei sindicaliste. (De acelaşi autor : Les ***interpretations recentes de la pensee de Proudhon,*** in ***La Revue d'histoire des doctrines economiques,*** annee 1922).

203. bis. M. Ralea, ***Proudhon, son idee de .progres et son attitude sociale*** (Paris, Jouve, 1922, in-8°, 100 p.).

204. A. Mulberger, ***P.*** J. ***Proudhon — Leben und*** Werfte (Stuttgart, 1899).

205. E. Pelletan,' ***Proudhon et ses oeuvres completes (Revue des deux mondes,*** janvier, 1886).

206. J. L. Peuch, Le ***proudhonisme dans i'association internaţionale des travaiileurs. (***These de droit, 1907 Jouve, in-8°, III + 241 p.).

înainte[1] • de influenţa lui Marx şi înainte de cea a lui Bakunin, discipolii lui Proudhon au avut pentru un Jimp, foarte scurt dealtfel, o mare, influenţă în Internaţionala de la Geneva. în această carte este descrisă istoria acestei influenţe.,

207. Ch. Rappoport, ***P. J. Proudhon et> te soeiWisme scientifique, 1809—1909*** (Section du socialisme).

Influenţat de părerile lui Marx despre Proudhon, autorul îl consideră şi el antirevoluţionar, avlnd o mentalitate mic-burgheză, slujind mai degrabă democraţia radicală decît socialismul.

208. Ch. Gide et Rist, ***Histoire des doctrines economiques.***

Citată mai sus, nr. 22; a se vedea capitolul : ***Proudhon et la Revolution de 1848.***

209. G. Sorel, ***Essais sur Ia philosophie de Proudhon (în La Revue philosophique,*** 1892, t. 33—34, p. 622);

210. Sainte-Beuve, P. ***J. Proudhon, sa vie et sa correspondance*** (Paris, 1877, in-12°, 350 p.).

Portret moral al lui Proudhon, biografie, încercare de a schiţa caracterul lut Proudhon. A se compara acest portret cu acela pe care I-a zugrăvit Marx în Al/zer/a ***filozofiei.***

211. Turgeon. Essai ***sur la conception de î'histoire et da progres d'apres Proudhon*** (în La ***Revue d'economie poîitique,*** 1915, p. 337 şi urm.).

Ajunge la concluzia că Proudhon nu avea nimic comun cu Marx. Idealist în concepţia sa asupra istoriei, este reformist şi evoluţionist în atitudinea lui socială.

212. ***Proudhon et notre temps*** (Preface de C. Bougle, articies de Pirou, Puech etc.) (Paris, Chiron, 1920, in-16°, XV + 255 p.).

X. BABEUF ŞI BABOUVISMUL

a) Operele lui Babeuf

Alegem dintre broşurile şi articolele lui Babeuf, pe acelea care au o legătură directă cu ideea de revoluţie, în privinţa autenticităţii lor a se vedea discuţia din tomul II ăî cărţii lui V. Advielle, pe care o menţionăm mfti jos.

213. ***A*** Messseurs du ***Comite*** des recherches de ***l'Assemblee Naţionalei***(Adresse de Babeuf, soldat citoyen ă Roye en Picardie, 10 mai 1970) **(In-a",** 4 p., Bibi. naţionale, cote Ln[27] 877). -

214. ***Adesse du Tiibun*** du ***peuple a l'armee*** de ***I'inte-lieui.*** (Imprimerie du „Tribun du peuple" a Paris, in-8^, 12 p. (Bibi. nat. Lb« 100).

215. G. Babeuf, ***Tribun du peupie*** â ses ***concitoyens*** (Paris, impr. Franklin, 8p„ Bibi. nat. Lb41 1574).

216. ***Dernitre lettre de Gracchus Babeuf, assassîne par Ia prâtendue Băute cour de justice, ă sa femme et ă ses enfants ă l'approche de la mort*** (fn-8*, 7 p., Bibi. nat. Lbw 347).

217. ***L'âclaireur du peuple ou le defenseur de 24 millions d'opprimes*** (Semnat. S. Lalande [G. Babeuf] (Bibi. nat. Le*: 947). "

218. ***Memoires de N. J.*** Gracchus ***Babeuf, Tribun du*** peu-j ***ple,*** precedees de l'ouvrage ayant pour titre: Cpnspiration pour legalite dite de Babeuf. (Paris, 1830, Bibl.'i nat. La33 119).

219. Peronaison de ***la deiense de*** Gr. Babeuf, ***pionona devant la Haute Cour*** (Bibi. nat. Lb" 1405).

220. ***Un manifeste de Gr. Babeuf.*** (publicat de Georgesf Lecocq, Paris, 1885, Bibi. nat. La" 588).

221. La ***defense devant la Haute Cour*** (publicată în II al lucrării lui Advielle).

222. Ph. Buonarroti, ***Histoire de la conspfration*** poi»— ***l'egaliie de Babeuf*** (Bruxelles, Librairie, romantiqued 1828, 1™ ed. f Paris, 1830, 2e ed.; Paris 1845, 3* ed. ;î Paris, 1850, 4e ed.).

223. Numerele de Ja 23 la 43 din ziarul lui Babeuf: LeJ Tribun du peuple ou ie ***defenseur de l'homme*** (Bibl. nat. Lc2 824—825).

b) **Lucrări critice despre** Babeuf

224. V. Advielle, Histoire de Gr, Babeuf et du babou-***visrne*** (Paris, 1884, 2 voi. XIV + 543 şî 319 p.).

Biografie completă şl îngrijit redactată după lucrările lui Babeuf. în t. II publică apărarea lui Babeuf în fața înaltei Curți, apărare care conține aproape toate ideile sale; corespondența (pînă atunci inedită) a Iui Babeuf cu Duboîs de Fosseux. O bibliografie a lucrărilor lui Babeuf.

225. A. Espinas, ***La philosophie, sociale au XVIII-eme siccte et ia*** Revoiution francaise (citată mai sus).

De la pag. 193 pînă la pag. 212, un studiu despre Babeuf şi babouvism.

220. A. Lichtenberger, ***Le socialisme et la Revolution francaise*** (citat mai sus).

Consacră de asemeni (p.p. 129—152) un studiu special Iui Babeuf,

227. A. Aulard, art. Babeuf (în La Grande Encyc/opediej.

228. P. Janet, Le socja/isrrre ***râvokttk>nnaire et le*** communisme au ***XVITI-eme siecle. (Revue des deux mondes,*** 1er avril 1880).

229. G. Thibout, ***La doctrine babouviste*** (These de drail, Paris. 1903, in-8», XI-4- 156 p.).

230. Fleury, ***Etudes revolutionnaires. Gr. Babeuf*** (Paris, Didier, 1850, In-ifT, 352 p.).

231. A. thomas, ***Gr. Babeuf. La doctrine des Egaux*** (Paris, Cornely, 1906, 96 p.),

232. M. Dommanget, ***Babeut et la conjuration des egaux*** (Paris, Libiaire de l'Bumanite, 1922, in-16% 102 p.).

232. bis. M. Dommanget, La siruciure ***et les methodes*** de ***<a conjuration des*** egaux (Anrwsies ***ievohitio-nnaire, Sj*** 1922).

233. V. Meric, ***Les hommes de la revolution. Gr. Babeuf*** (Paris, Librairie du progres, 1907).

233 bis. A. Mathiez, ***Babeuf et Robespierre (în Annales revolutionnaires,*** 1917; cf. şi: La ***politique de Robespicrie et ia 9 TherrrUdor,*** expligues par Buonarroti ***(Annales revolutîx>rinaîr<es,*** 1910L

234. Cb. Bonnet, ***Le babouyîsme et la Revolution francaise*** (Poitiers, Societe d'imprimerie, 1907, 109 p.).

235. P. Robiquet, ***Buonarroti et la secte des egaux,*** (Paris, Hachette, 1912, 1 voi., in-12°, VI + 328 p.).

XL A. BLANQUI ŞI SOCIETĂŢILE SECRETE

â) Operele lnl A. Blanqui

236. ***La critique sociale*** (Paris, F. Alean, 1885, 2 voi. X + 276 şi 366 p.).

237. ***La patrie*** en danger (Paris, A. Chevalier, 1871).

238. ***La propagande democratique*** (Paris, 1871, Bibi. nat. Lb[M] 4828).

239. Aux etudiants en Medecine ef en Droîf. (Paris, impr. H. Fournier, 1830).

240. ***L'armee esclave et opprime'e*** (Paris, chez tous les libraires, 1830).

241. Defense du ***citoyen A. Blanqui devant la Cour*** d'As-r***sises*** (Impr. A. Mie, 1832, **Bibi.** nat. Lb[si] 1177).

b) Biografii ale lui Blanqui

242. G. Geffroy, ***L'enfermi*** (Paris, Fasquelle, 1897, 120 4-446 p). ;

Deşi sub o formă literară, luînd chiar -aspectul unui roman această lucrare este totuşi cea măi completă şi în acelaşi timp cea mai exactă biografie a lut Blanqui.

243. A, Zevaes, ***A. Blanqui, socialiste et patriote trancais*** (Paris, Riviere, 1920, 252 p.).

244. Despre A. Barbes, de consultat: J. Claretie, ***A, Barbes*** (Paris, 1870) şi J. Jeanjean, A. ***Barbes, 1809—1870,*** Paris, 1909).

c) Lucrări despre Blanqui şi societăţile secrete sub Ludovic FHip

245. /. Tchemoff, Le ***parti republicain sous la monarchie de Juillet.*** (Paris, 1901, Pedone, XVIII + 496 p,).

Expunere amănunţită a doctrinei lui Blanqui, Barbes, Cavaignac. Istorie a societăţilor secrete şi a partidelor politice.

246. G. Weill, ***Histoire du parti republicain en France de 1814 ă 1870*** (Paris, F. Alean, 1900, 552 p.).

247. L. ***Blanc, Histoire de dix ans*** (Paris 1841—1844, 5 voi.).

248. G. Sencier. Le ***babouvisime*** apres ***Babeuf.*** (These de droit Paris, M. Riviere, in-8°, 348 p.),

Face istoricul ideii babouviste în societăţile secrete pînă în 1840, cînd babouvismul este înlocuit cu comunismul lui Cabet. Subliniază rolul pe care l-a jucat Blanqui in răspîndirea acestor idei.

249. S. Wassermann, ***Les clubs de Barbes et de Blanqui en 1848*** (Paris, 1913, in-8°, XXV -f 248*p.).

250. E. fourniere, Le ***regne de Louis Philippe*** (în ***l'Histoire socialiste*** de Jaures, t. VIII, Paris, 1900).

251. H. Heine, ***Lutece*** (Paris, 1855).

252. H. Heine, ***De la France*** (Cu o prefaţă de Henry Julia, 1857). '• \

253. L. von Stein, ***Geschichte d. sozialen Bewegung in Frankreich.*** (Citată mai sus, nr. 66.)

Se ocupă de Blanqui t.IL p, 250.

254. Dellahodde, ffisioiire ***des societes secretes*** (Paris^ 1850, in-8°).

Dellahodde a făcut parte din poliţia secretă a lui Ludovic Filip. A spionat de aproape societăţile secrete şi organizarea lor. Istoria lui, deşi tendenţioasa prin definiţie, aduce multe informaţii despre programul, mentalitatea şi scopul societăţilor.

255. Gisquet, Memoires de M, Gisquet, ancien preiei de police, **acrite** pâr Iui-m6me. (Paris, Marchani, 1840, 4 voi. in-8°, Btbl. nat. 8" Lb[si] 42.)

256. Girod de l'Ain, ***Rapport fait ă la Cour sur le proces d'avril 1831*** (Paris, impr. Royale, 4 tomes en'2 voi., Bibi. nat, 4° Lb[si] 2435).

257. Caussidiere, Memoires (Paris 1848, 2 voi. *ia-8°,* 300 şi 282 p.). ..

Caussidi&re a fost prefect de poliție in timpul revoluției din 1848. Memoriile lui sînt scrise în acelaşi spirit ca şi memoriile lui Dellahodde.

258. Proudhon, Leş ***Corrie&sions d'un Revolutionnaîre,*** (Paris, 1849).

A se vedea nr. 176.

259. G. Morange, *Les* ***idâes commurtisties dans*** *Ies so-****cietes secretes sous*** ***la monarchie de Juillet*** (Paris, 1905, 1 voi., in-8°, 169 p.).

XII. REVOLUȚIA CARTISTĂ IN ANGLIA

Deşi s-a scris mult despre acest subiect, nu există încă o istorie cu adevărat ştiințifică a cartismului. O lucrare despre doctrina mişcării este încă aşteptată. Singurele lucrări de istorie care s-au scris pe această temă au drept autori persoane care au luat o parte activă la mişcare şi care, în această calitate, sînt lipsite de obiectivitate. Aceste cărți au totuşi avantajul de a aduce mărturia celor care au avut un ral direct în această revoluție. In acest sens, următoarele cărți prezintă un mare interes:

a) Lucrări **despre** revoluția cartistă

260. Th. Carlyle, ***CharUsm,*** pas* and ***present.*** (London, 1845, 1 voi. in-8°, 113 p.),

261. Gammage, ***History oi ohartist movement*** (London, 1894, in-8°, 438 p.).

262. W. Lovett, ***Chartism a new organisation of the peopîe.*** (London, Watson, 1841).

263. W. Lovett, ***'Lite and Struggles.*** (London, 1876).

W. Lovett a fost secretarul general al asociației muncitorilor din Londra şi, în această calitate, a jucat in mişcarea cartistă un rol moderator, contrabalansînd acțiunea cu caracter violent a lui Feargus O'Connor. Povesteşte, sub formă de memorii, istoria acestor lupte.

264. Bronterre O'Brien, ***Charter of Humanity*** (London, 1834).

265. Bronterre O'Brien, ***(tise and Progress*** (London, 1885).

266. Ziarele care au dus campania cartistă au iost The ***Northern Star,*** de tendință violentă, şi ***Poor man's Guardian,*** de tendință mai moderată. Nu am reuşit să procurăm colecțiile acestor ziare. Am luat cunoştință de conținutul. unor articole prin intermediul cărții lui H. Schlutter, menționată mai jos. ***In*** privința altor publicații şi broşuri cartlste a se vedea cartea lui G. Dierlamm: Die ***Flugschiftenliteratur der Chartistenbewegung und ihr Widerhall jn der Otfentlichen Meinung*** (Leipzig, 1909, in-8°, XV + 105 P-).

267. Pentru împrejurările care au favorizat cartismul, a se vedea cartea lui S. şi B. Webb despre trade-umonisra şi, mai ales, S. Walpole, ***History of England,*** care în t. II se ocupă de situația clasei muncitoare engleze la începutul secolului al XlX-lea şi literatura indicată în secțiunea V, c (p. 11).

b(Lucrări despre cartlsm

268. M. Beer, Geschichte des Sozialismus ***in England*** (Stuttgart, 1913, XII + 512 p.). -

A se vedea nr. 87. Aproape jumătate de carte (p. 225—416) se ocupă de cartism.

269. H. Schlutter, ***Die Chartistenbewegung*** (Stuttgart, Dietz, 19, 1922, 368 p.).

Istorie a cartismului realizată după ziarele şi publicațiile timpului. Autorul a utilizat colecțiile ziarelor ***Northern Stai*** şi ***Poor man's Guardian.*** Expunere clară a doctrinei cartiste p. 207—319,

270. E. DoHeans, Le ***chartisme (1930—1848)*** (Paris* 1912—1913, 2 voi. in-8°, 426 şi 501 p.)..

Naşterea, evoluţia şi sfîrşitul cartismuiui. Conţinutul acestei cărţi a fost publicat în ***La Revue de synthese historique.*** Texte de Bronterre O'Brien, Lovett şi Benbow.

271. E. Dolleans, ***R. Owen*** (Paris, 1905, in-12°, 266 p.).

272. John Tildsley, ***Die Entstehung und die oekonomischen Grundsätze der Chartistenbewegung*** (Jena, 1898, in-8°, 139 p.).

273. F. Rosenblatt, ***The chartist movement in its social economic aspeots*** (New-York, 1916, in-8*; 249^ p.).

274. Preşton William Slosson, The ***decline of the cnartist movement*** (in ***Study in history of economics of Columbia University*** — New-York, 1916, p. 249-^165).

275. L. Brentano, Art. ***Chartismus*** (in ***Handworterbuch der Staatswissenschatien*** de Coiirad, voi. 8. De acelaşi autor mai multe articole despre ***Chartistenbewegung*** în ***Preussische Jahrbucher,*** 1874).

276. F. Engels, ***Die Lage der arbeitenden Klassen in England*** (XXV + 300 p.J.

Citat mai sus (a se vedea nr. 90). Se ocupă de cartism la pag, 215—244).

277. E. Laskine, ***Zur Geschichte des soziaîen Torysmus*** (în ***Grunbergsarehiv fur Geschichte des Sozialismus,*** 1913, t. IV, p. 333).

279. J. West, ***History pî the chartist movement*** (London, 1920, 1 voi. in-8?, XII + 316 p.L

280. G. Adler, ***Chartismus*** (in ***Die Zukunft,*** 1.18, 1897).

281. E. Reybaud, ***Etudes sur les retormateurs ou socialistes modernes*** (Paris, .1864, 2 voi. in-12°).

T. II conţine un studiu despre cartism şi un text din cartă.

282. Graham Wallas, ***Chartism*** (in ***Dictiondry oi politica! economy*** de Palgrave).

a) Operele scriitorilor anarhişti

283. Pentru bibliografia anarhismului a se vedea, M. Nettlau, ***Bibliogr<tphte der Artarchie,*** (1897).

284. M. Bakounine, Oeuvres, t. I: ***Federalisme, socialisme et antitheokygistne. Dieu et l'Etat*** (Paris, P. V. Stock, 1895, in-12°, XL + 327 p.). -

285. M. Bakounine, ***Oeuvres,*** Ţ, II: ***Les, ours de Berne. Lettres a un francais. L'ernpire knouto-germanique et l revolution sociale.*** (Paris, P. V. Stock, 1907, in-12°, 454 p.).

286. M. Bakounine, ***Oeuvres,*** T. III: ***L'ernpire knouto-germanique*** (suite). ***Cohsidefations philosophiques:*** (Paris, P. V. Stock, 1908, in-18*, 415 p.).

287. M. Bakounine,. Oeuvres, T. IV (Paris, P. V. Stock, 1910, XII + 512 p.).

288. M. Bakounine, Oeuvres, T. V. (Paris, P. V. Stock, 1911, in-12°, 352 p.).

289. M. Bakounine, ***Oeuvres*** T. VI (Paris P. V. Stock, 1913, Vili+ 534 p,). .

290. P. Kropotkine, ***L'action anarchiste dans Ia revolution*** (Paris, Les ***Temps \nouveaux,*** 1914, in-16°, 24 p.).

291. P. Kropotkine, ***L'anarchie, sa philosophie, son ideal*** (Paris, P. V. Stock, 1896, in-18°).

292. P. Kropotkine, ***Autour d'une vie. Memoires*** (Paris, P. V. Stock, 1902, in-16°, XXI + 536 p.).

293. P. Kropotkine, ***L'esprit de revolte*** (Paris, ***Les Temps*** nouveaux, 1914, inrie°, 22 p.).

294. P. Kropotkine, ***L'Etat, son role historique*** (Paris, % rue Broca, 1906, in-12», 48 p.).

295. P. Kropotkine, ***La grartde Râvokition*** (Paris, P. V. Stock; 1904, in-12°, VIII + 749 p.).

296. P. Kropotkine, ***L'kt&e răvolutiorwaiire dans*** fa Re-***volution*** (Paris, ***Les Temps nouveaux,*** 1913, in-16°, 24 p.).

297. P, Kropotkine, ***La science moderne et J'anarchie*** (Paris, P. V. **Stock,** 1913, in-12°, XI + 391 p.).

298. P. Kropotkine, ***Paroles d'un revolte*** (Paris, 1885, in-12°, 342 p.).
298 bis. P. Kropotkine, ***Champs, usines, ateliers*** (Paris, Schleicher, 1910, in-12, XVHI + 486 p.).

299. J. Grave, ***L'anarchie, son but, ses moyens*** (Paris, P, V. Stock, 1899, in-18°, 332 p.).

300. J. Grave, ***Reiormes,*** revolution (Paris, P. V. Stock, 1910, in-ia°', 363 p.).

301. E. Reclus, ***L'^volution, la revolution et*** fidea/ ***anar-chique*** (Paris, P. V. Stock, 1898, in-16°, 296 p.).

b(**Lucrări despre** anarhism

302. Zenker, ***Der Anarchismus*** (Jena, 1895, 1 voi. 1, in-8°, XIII + 376 p.).

303. Eltzbacher, ***L'anarehisme*** (Paris, Giard et Briere, 1902, in-18°, 417 p,).

304. E. Bernstein, ***Die soziale Doktrin des Anarchismus (Neue Zeit*** t, X).

305. **K.** Diehl. ***Uber Sozialismus, Kommunismus und Anarchişmus***,
Citat mai sus, nr. 36.

306. G, Plechanow, ***Sozialismus und Anarchismus*** (Berlin, 1894, 76 p.).

307. Stammler, ***Die Theorie des Anarchismus*** (Berlin, 1894, in-8°, 44 **p.).**

308. Rocker, ***Soziaidemokratie und Anarchismus*** (Berlin, 1920).

309. Gide et Rist, ***Histoire des doctrines economiques.*** Art. ***Anaxchisme.***
A se vedea nr. 22.

310. **W. Sombart,** Sozialismus ***und soziale Bewegung,*** Art. ***Anarchismus.***
A se vedea nr. 32.

311. G. Adler, Art. ***Anarchismus*** (în ***Handw&rterbuch der Staatswissenschaften,*** voi. L).

312. V. Basch, M. ***Stixner et Tindividualisme anarchiste*** (Paris, F. Afcan, 1904, ln-8*, 294 p.).

313. Bierman, ***Anarchismus und Kommunismus*** (Leipzig, 1906, **in**-8*, VII + 177 p.).

314. A. Lorulot, ***Les theories anarchistes*** (Paris, 1913, in-12°, VI + 329 p.).

315. MaX Nettlau, M. Bakounine — ***Eine Biographie*** (Berlin, 1901).

316. Max Nettlau, ***Bakounine und die Internationale in Italien*** (In ***Archrv fur die Geschichte des*** SoztoJtomus, 1912, no. 2 şi 3).

317. Fritz Brupbacher, Marx ***und Bakounine*** (Berlin, 1022, 217, p. in-12°).

318. A. Thun, ***Geschichte der revoîutionăren Bewe-gungen in Russland*** (Leipzig, 1883, in-8°, XII + 376 p.).

319. P. Ramus, *M. Bakunin* (Zurich, 1906, 1 voi. in=8°).

320. M. Dragomanow, M. ***Bakounine et son action po-îitique en Europe*** (în La Revue ***socialiste,*** 1895).

XIV. IDEEA DE REVOLUȚIE LA MASX ŞI ENGELS

a) **Bibliografii marxiste.**

321. I. Stammhammer. — A se vedea la tabîa de materii a celor trei volume, cuvlntul K. Marx.

322. W. Sombart, ***Ein Beitrag zur Bibliographie des Mar-.\ismus*** (în ***Archrv fur Sozialwtss. und Sozml poltfik,*** 1905, t. XX, p. 413—430).

323. K. Diehl, ***Marx-Literatur*** (In ***HandwMerbuoh?der Staatswissenschaiten*** de Conrad, **voi.** XI).

324. E. Drahn, ***Marx-Bibliographie*** (Charlottenburg-Berlin, 1920, 59 p.).

b) Biografii ale lui Marx şi Engels

325. Numai biografia K. Marx (Berlin, 1918, XVI + 544 p.) de F. Mehring. poate fi considerată o biografie ştiinţifică. Este elaborată pe baza corespondenţei dintre Marx şi Engels şi a operelor postume, ***Aus dem Hterarischen Nachlass,*** publicate de acelaşi autor. începe cu naşterea Iui Marx şi conţine amănunte asupra tuturor perioadelor vieţii sale. Din păcate autorul na citează sursele.

326. J. Spargo, ***K. Marx, his.Lite and Work...*** (New-York, 1909, in-8°, 360 p.).
Conţine multe erori.

327. M. Beer, K. ***Marx, eine Monographie*** (Leipzig, 1918, in-12°, 108 p.).

328. R. WUbrandt, ***K. Marx, Versusch erner Wurdigung*** (Berlin, 1913, in-12°, 135 p.).

329. W. Liebknecht, K. Marx ***zum Gedăchtnis*** (Niirnberg. 1896, 126 p.).
Autorul este orbit de admiraţie.

330. A. Labriola, ***K. Marx*** (Paris, Riviere, 1910, in-t2°, XXXVIII + 242 p.J.

c) Despre Engels

331. H. Oncken, Marx ***und Engels*** (în ***Preussiscben Jahrbuch.*** 1914, voi. 155, p. 209—255).

332. W. Sombart, ***F. Engels*** (Berlin, 1895, 35 p., in-8°).

333. K. Kautsky, ***F. Engels*** (1908, 2* ed., 44 p., in-16°).

334. G. Mayer, ***F. Engels, eine Biographle*** (Berlin, 1921, voi. 1, VIII + 430 p. Cf. K. Kautsky et B. Mayers, ***Engels-Biographie*** (în ***Grunbergsarchiv,*** 1920, t. IX, p. 342).
Această biografie trebuie să comporte trei volume. A apărut unul singur care se ocupă de tinereţea lui Engels, pînă în 1851. Depăşeşte cu .-mult prin/**bogăţia** izvoarelor (citate la sfîrşitul volumului) tot **c»** s-a publicat pînă acum.

335. F. Mehring, ***Engels und Marx (GrunbergsarchLv^*** an. 5, 1914, p. 1—39).

d) Expuneri de ansamblu ale doctrinei marxiste

336. H. Cunow, ***Die Marxsche Geschichts. Gesellschaits und Staatstheorie. Grundzuge der Marxschen Soziologie*** (Berlin, 1921, 2 voi., in-8°, 352 şi 346 p.).
Discută concepţiile lui Marx despre societate, familie, revoluţie,, stat. Discuţie amănunţită a textelor privitoare la dictatura ***proletariatului.***

337. **E.** Hammacher, ***Das philosophische und okonomische System des Marxismus*** (Leipzig, 1910, in-8°, 730 p.).
Una din rarele lucrări care utilizează ***Literarisches Nachlass*** şi care corectează unele interpretări ale personalităţii lui Marx pe baza acestor surse.

338. Th. Masaryk, ***Die soziologischen und philosophischen Grundîagen des Marxismus*** (Wien, 1899, in-8* XI + 600 p.).
Discută ideea de revoluţie la Marx, p. 535 şi urm,,

339. P. ***Weisengiun, Der Marxismus' und das*** Wesen ***der sozialen Frage*** (Leipzig, 1900, in-8°, 480 p.).
Completează şi rectifică aserţiunile marxiste cu datele sociologiei pozitive.

340. M. von Tugan — Baranowsky, ***Theoretische Grundîagen des Marxismus*** (Leipzig, J905, VIII + 238 p.).
Capit. V tratează despre ideea luptei de clasă şi de revoluţie la Marx.

341. K. Kautsky, ***Die historische Leistung von*** K. ***Marx*** (Berlin, 1908).
Lămureşte cîteva probleme foarte discutate din concepţia istorică a Iui K. Marx.

342. Wepckstern. K. Marx (Berlin, 1896, în-8°, VI + + 265 p.).

343. W. Simkhowitch, Ie ***marxisme contre le socialisme*** (Paris, ed. J. Payot, 1915, *l* voi. in-16°, 355 p.).
Despre ideea de revoluţie **la** Marx, p, 280 şi urm.

344. F.Oppenheimer, ***Das Grundgesetz der Marxschen Geselischaitslehre*** (Berlin, 1903, 1 voi, In-8°, 148 p.).

345. Peter von Struve, ***Die Theorie der soziajen Entwlcklung bei Karl Marx (Archiv fur Sozialwissenschaft,*** 1899, t. XIV)*.
De tendinţă reformistă, deşi marxist, autorul vrea să demonstreze că ideea de revoluţie la Marx este impregnată de evoluţionism, că liderul socialismului ştiinţific n-a urmărit schimbări catastrofale.

346. G. Plechanow, Dj'e ***Grundprobîeme des Marxismus*** (Stuttgart, 1910, in-8°, 112 p.).

347. G. Sorel, ***Saggl di critica del marxismo*** (Milano, 1903, in-12°, 400 p.). •

e) Influenţa Iui Hegel asupra lui Marx

Problema este studiată în cărţile deja menţionate **de** F. Mehring, Masaryk, Hammacher, Cunow.

348. Un studiu special asupra subiectului se găseşte în G. Mayer, ***F. Engels.***
Cap. despre neohegelieni.

349. P. Barth, ***Die Philosophie der Geschichte als Soziologie*** (Leipzig, 1922, 1 voi. in-8°, 870 p.).

350. P. Barth, ***Die.Geschîchtsphllosophie Hegels und der Hegelianer*** (Leipzig, 1890, 1 voi. in-8°, V + 149 p.).

351. J. Plenge, ***Hegel und Marx.*** (Berlin, 1911, in-8°, 184 p.).

352. Sven Hollander, Marx und ***Hegel*** (Jena, 1922, in-8°, 84 p.).

*** Titlu corectat de noi, după bibliografia aflaiă la finele cărţii Iui Sombart, *Sozialismus und soziute Bewegung,* p. 322 (n. ed.).**

353. M. Adler, ***Stadîeh*** zur. Ge/stesgescn/chfe ***des Sozialismus*** (Berlin, 1914, in-8°).

f) Manifestul comunist, Istorie şl comentariu

354. Ch. Andler, Le ***manifeste communiste.*** Introduction et commentaire. (Paris, F. Rieder, 1922, in-12°, 209 p.).
Istorie a federaţiei comuniste din Londra şi a împrejurărilor istorice care au determinat apariţia ***Manifestului comunist.*** Comentariu la fiecare articol. Arată ce datorează Marx predecesorilor săi: Babeuf, Pecqueur, Blanqui, Considerant, Saint-Simon.

355. A. Labriola, ***Zum Gedăchtnis des Kommunistischen Manifestes*** (Berlin, 1907).

356. H. Harkner, ***Arbeiierfrage*** (ed. 1921, t. II, p. 255).
A se vedea nr. 25.

357. E. Drahn, ***Zur Vorgeschichte des Kommunistischen Manifestes und der Arbeiterinternationale*** (în IVeue ***Zeit,*** an. 37, t. II, p. 131).

358. F. Mehring în biografia lui K. Marx consacră un capitol, p. 181, istoriei ***Manifestului comunist.*** De acelaşi autor în aceeaşi problemă : ***Geschichte der deutschen Soziaidemokratie*** (t. I, p. 355). A se vedea de asemeni F. Mehring, Le ***Manifeste communiste*** (în Le ***Mouvement social,*** 1904, nr. 78).

g) Concepţia materialistă a istoriei

359. R. Stammler, ***Wirtschaît und Recht nach der mateiialistischen Geschichtsauffassung*** (Leipzig, 1919, 3e ed., 1 voi. in-8°, VIII + 688 p.).
Autorul face o deosebire între forma vieţii sociale care este dreptul şi materia vieţii sociale care este organizarea economică. Departe de a se exclude aceste două categorii sociale se condiţionează şi se completează reciproc,

377. Otto Bauer, ***Die Nationalitätenfrage und die Soziaidemokratie*** (Wien; în ***Marx-Studien,*** voi. II.).

I) Ediții din Marx şi Engels

378. ***Gesammelte Schritten von K. Marx und F. Engels*** (editate de D. Riazanov, Stuttgart, Dietz, 1917, 4 voi.).
(O ediţie mai veche este aceea a lui F. Mehring, 1902).

379. ***Aus dem literarischen Nachlass von K. Marx und*** F. ***Engels, 1841 bis 1850*** (ed. de F. Mehring, Stuttgart, Dietz, 1913, 2 voi.)*.
T. I conţine articole din Neue ***Rheinische Zeitung.*** şi din Deufscfi-/ranzosj'sche ***Jahibăcher:*** t. II conţine ***Die Heilige Familie,*** îndreptată împotriva lui Bruno Bauer^

380. ***Der Brieîwechsel zwischen Fr. Engels und K. Marx*** (ed. de A. Bebel şi E. Bernstein, Stuttgart, Dietz, 1913, 4 voi., t. I, XX + 448 p. (1844 — 1849) ; t. II, XXIV + -f 429 p. (1854—1860) ; t. III, XXIV + 442 p. (1861—1862) ; t. IV, XX 536 p. (1868—1883).

381. K. Marx, ***Revelations sur le proces de Cologne*** (Paris, Schleicher, 1901, 51 p.).

382. K. Marx, ***La Commune de Paris*** (trad. Longuet) (Paris, 1901, LIII + 141 p.).

383. K. Marx, ***Contribution ă la critique de l'economie poîitique*** (trad, Laura Lafargue) (Paris, Giard et Briere, 1909, 355 p.).

384. K. Marx, Le ***Capital*** (Paris, Giard et Briere, 1900—1901, 3 voi.).

385. K. Marx, ***La lutte des classes en France*** (Paris, ***Schleicher,*** 1900, 185 p.) şi ***Le 18 brummaire de L Napoleon*** (153 p.).

386. K. Marx, Le ***manifeste communiste*** (trad. Andler) (Paris, Cornely, 1901). (O altă traducere: L. Lafargue, G. et Briere, .1892,- în sfîrşit, alta: ***Ere nouvelle,*** 1895).

*** Referința corectată deoarece e eronată In original fn. ed.).**

387. K. Marx, ***Misere de la philosophie*** (Giard et Briere, 1896, in-16°, 291 p.).

388. K. Marx, ***Revolution et contre-revolution en Allemagne*** (tr. L. Lafargue). (Giard et Briere, 1900, in-16°, 233 p.)*.

389. K. Marx, ***Critique de l'economie poîitique*** (Schleicher, 1899, in-16°, XI + 273 p.).

390. F. Engels, ***Philosophie, economie poîitique, socialisme :*** Jmpotriva lui E. Duhring) (Trad. E. Laskine) (Paris, Giard et Briere, 1911, 354 p.).

391. F. Engels, ***Socialisme utopique et socialisme scienliflque*** (trad. P. Lafargue) (Paris, Derveaux, 1880 altă ediție Jacques, 1902, in-8°, 35 p.).

392. F. Engels, ***L'origine de la familie, de la propriete et de l'Etat*** (Paris, Jacques, 1893, in-18°, XXXIII + 291 p.).

393. F. Engels, ***Religion, philosophie, socialisme*** (1901, 237 p.).

394. F. Engels, ***Die Lage der arbeitenden Klassen in bngland von F. Engels.*** (A se vedea nr. 92).
După ştiinţa mea nu există o traducere franceză a cărţii.

XV. REFORMIŞTI ŞI ORTODOCŞI

1. IN FRANȚA

a) Opere ale conducătorilor socialişti cu privire la conflictul „revoluție-reformi"

395. Jules Guesde, ***La republique et les greves*** (Paris, 1878, in-12°, 32 p.).

396. Jules Guesde, ***Collectivisme et revolution*** (Paris, 1879, in-16°, 33 p.).

*** Suita da articole cu acest titlu 11 aparține lui Engels, deşi articolele au aparul semnate de Marx, cf. Marx-Engels, Opere, ed. cit., voi. 8 (n. ed.).**

420. Ch. Rappoport, ***Socialisme de gouvernement et*** so***cialisme revolutionnmre*** (Bibi. P.O.I., 1902).

421. E Fourniere, ***La crise revoîutîonnaire du socialisme francais*** (în ***La Revue socialiste,*** t. 41).

422. Rosa Luxemburg, Die ***sozialistische Krise in Frankreich (în Neue Zeit,*** t. XIX, voL 1).

423. E. Bernstein, Zur ***jiingsten Entwicklung der Iranzosischen Sozialdemokratie*** (în ***Sozialistische Monatsheîte,*** 1902, p. 250—263).

•124. K. Kautsky, ***Republikund Sozktlâemokratie in Frankreich*** (în ***Neue Zeit,*** t. XXIII, p. 260—297 şi 332—397).

425. G. Deville, ***Revolutionărer und retormisUscher Sozialismus in Frankreich.*** (în ***Sozialistische Monatshefte.*** 1905, p. 17—21)..

31 *XN* OEHMANIA

a) Scrierile lui E. Bernstein şl K. Kautsky referitoare la conflictul: „reformă-revoluţie"

426. E. Bernstein, Socialisme ***theorique et socialdemo* cratie pratique*** (trad. A. Cohen) (Paris, ed. Stock, 1900, 1 voi. in-8°, XXXXIV + 305 p.).
în prima parte discută „principiile fundamentale ale "l socialismului marxist" ; în a doua, „maxismul şi dialectica hegeliană", unde un capitol este consacrat relaţiilor dintre marxisme şi blanquism; partea a '] treia şi a patra se ocupă de „misiunea şi posibilităţile de realizare a social-democraţiei."

427. E. Bernstein, ***Zur Theorie und Geschichte des*** So***ztalişmus*** (Berlin, 1899, 3 voi. i«-8° 139 -j- 147 + ţ60p.),
în diverse articole publicate în *Neue Zeit,* autorul arată că marxismul nu este o dogmă intangibilă. | Dimpotrivă, evoluţia faptelor recente demonstrează necesitatea unei revizuiri. A se vedea în special articolele : ***KlassenkampI und Kompromiss*** (p. 117) şi Das ***reali&tische und ideoiogişche Moment im Sozialismus*** (p. 123) în t. II; şi ***Dialektik und Enlwicklung*** (p. 72); ***Klassenkampfdogrm und Kiassenkampîwirkîichkeit*** (p. 116) în t. III.

428. E. Bernstein, ***Socialisme et science*** (Paris, Giard ed., 1903, in-16°, 60 p.).
Sub acest titlu a fost tradusă cartea W/e ***ist moglich wissens>chaHllcher Sozialismus.*** Autorul arată că socialismul nu va putea să devină niciodată o ştiinţă propriu-zisă deoarece conţine întotdeauna un un element afectiv care este dorinţa de ameliorare. Nu se mulţumeşte să explice, ci doreşte o transformare a lucrurilor.

429. E. Bernstein, ***Die heutige Sozialdemokratie in Theorie und Praxis*** (Berlin, 1905, 8°, 61. p.)

430. K. Kautsky, Le ***marxisme et son critique Bernstein*** (Paris, Stock, ed. 1900, in-12°, XXXI + 364 p.).
Respingere punct cu punct a revizionismului Iui E. Bernstein. După o discuţie a metodei marxiste (p. 297—341), arată cum trebuie să înţelegem tactica şi ideea de revoluţie şi materialismul istoric al lui K, Marx.

431. K. Kautsky. La ***râvolution sociale,*** (Paris, ed. Riviere, 1908, in-16°, 114 p.).
Studiază raporturile dintre revoluţie şi reformă şî revoluţie şi evoluţie. Determină formele revoluţiilor din antichitate, evul mediu si epoca începuturilor capitalismului, încheie cu studiul A ***doua zi după revoluţia socială.***

432. K. Kautsky, ***Parlementarisme*** et ***socialisme*** (cu o prefaţă de J. Jaures), (Paris, 1900, in-18°, XIII + 197 p.).
Cu excepţia ţărilor mici în care se poate folosi referendumul ca instrument de consultare populară, socialismul nu se poate dispensa de regimul reprezen^tativ. Se declară împotriva dictaturii proletariatului.

433. K. Kautsky, Le chemin du ***pouvoir*** (Paris, Giard ed., 1908, in-12°, 177 p.).
Democraţia nu poate rezolva, ea singură, problema revoluţiei sociale, dar poate da o altă formă, mai paşnică, revoluţiei.

458. Ch. Andler, te ***socialisme aliemand imperialiste. Dossier d'une... polemique avec Juares*** (Paris, ed. Bossard, 1918, 259 p.).

459. Ch. Andler, ***La decomposition du socialisme aliemand*** (Paris, ed. Bossard, 1914, in-8°).

460. E. Milhaud, ***La democrație socialiste allemande*** (ed. F. Alean, 1903, in-8°, IV + 591 p.).

Se ocupă de istoria social-democrației germane începînd cu anul 1848. Studiază mişcarea lassalliană şi marxistă, programele de la Gotha şi Erfurt. Partea a patra se ocupă de propaganda social-democrată. Partea a cincea studiază activitatea revoluționară a social-democraților. Analizează opiniile lui Kautsky, Babei Liebkneeht în această privință.

XVI. SINDICALISMUL REVOLUȚIONAR

1. Lucrări ale teoreticienilor sindicalişti revoluționari

461. Ed. Berth, ***Les nouveaux aspects da socktlisme*** (Paris, M. Riviere ed., 1908, in-12°, 64 p.).

în prima parte arată care este deosebirea dintre sindicalismul revoluționar şi guesdism (marxism); în partea a doua, diferența dintre sindicalismul revoluționar şi anarhism.

462. Ed, Berth, ***Dialogues socialistes*** (Paris, 1901, in-12°, M. Riviere ed., 319 p.).

463. Ed, Berth, ***Les m&aits des intellectueis*** (1914, M. Riviere, ed. in-16°, XXXVIII -f 335 p.).

Articole:

464. Ed. Berth, A. ***ptopos de la lutte de classe*** (Mouvement ***socialiste,*** t.1, p. 23).

465. Ed. Berth, ***Socialisme ou âtatisme (Mouvement socialiste,*** t, IX, p. 1).

466. Ed. Berth, Le refouir ***ă Kant (Mouvement socialiste,*** t. XIII, p. 311).

467. Ed. Berth, ***Revolution sociale ou Evolution juridique (Mouvement socialiste,*** t. I, p. 121).

468. Ed. Berth, ***Anarchisme individualiste, marxisme ortodoxe, syndicaiism revoîutionnaire (Mouvement socialiste,*** 2e serie, t. III, p. 5).

469. Ed. Berth, ***Grave generate et sociftl-demoomtie*** (Mouvement ***socialiste,*** 2e serie, t. HI, p. 524).

470. Ed. Berth, ***Marchands, intellectueis, politiciens (Mouvement socialiste,*** 3e serie, t. I, p. 302 şi 384).

471. H. Lagardelle, Le socialisme ouvrier (Paris, Giard ed. 1902, 1 **VOl.** in-18", 424 p.).

Colecție de articole publicate în Le Mouvemenf ***socialiste.*** (Cap. I se ocupă de problema „socialism sau democrație?" Partea a doua studiază deosebirile dintre sindicalismul revoluționar şi socialism. (Originile sindicalismului, p. 271) ; Principiile sindicaliste, p. 283; revizionismul revoluționar, p. 303 ; greva generală, p. 378).

472. H. Lagardelle, ***La greve generale et le socialisme*** (Paris, 1905, 1 voi. in-18°, 423 p.).

Articole :

473. H. Lagardelle, ***Ministeriali sme*** el ***socialisme (Mouv. soc,*** t. VII, p. 625, 673, 771, 889, 1009 şi 1081).

474. H. Lagardelle, ***Action de parti et action de classe*** (Mouv. soc, 2« serie, t, II, p. 281).

475. H. Lagardelle, ***La crise revoîutionnaire du socialisme francais (Mouv. soc.,*** 2e serie, t. IV, .p. 254).

470. H. Lagardelle, ***A-propos de Marx*** (Mouv. ***soc., 3°*** serie, t. III, p. 195).

477. H. Lagardelle, ***Classe sociale et parti poîitique (Mouv. soc.,*** 3e serie, **t.** V, p. 5).

478. H. Lagardelle, Le ***syndicalisme et la poîitique socialiste (Mouv. sac,*** 3e Serie, t. III, p. 417).

De tendință antiintelectualistă, G. Sorel adoptă filozofia lui H. Bergson, pe care o aplică voluntarismului său revoluționar.

495. V. Griffuelhes, ***Les objectils de nos Iuttes de classes.*** (Paris, Riviere ed., 1909, in-16°, 64 p.).

496. V. Griffuelhes, ***L'action syndicalîste*** (Paris, Riviere ed., 1908, in-16* 66 p.).
Cap. II studiază ideea, limitele şi importanța -grevei generale ca mijloc revoluționar.

497. V. Meric, ***Comment nous ferons la revolution*** (Paris, 1909, in-8°, 32 p.}.

498. Pataud et Pouget, ***Comment on lera la răvoiution*** (Paris, 1909, in-18°, 298 p.).

499. F. Pelloutier, ***La vie ouvriere en France*** (Paris, J 1900, 1 voi. in-12°, 342 p.).
Studiu despre munca femeilor, mizeria, salariul minim, durata zilei de muncă în Franța în secolul al XlX-lea.

500. F. Pelloutier, ***Histoire des Bourses du Travall*** (Prefață de G. Sorel) (Paris, Costes ed., 1921, 1 voi, | in-16°, 338 p.).
Istorie a Burselor Muncii, începînd cu Camera din| 1871 pînă în zilele noastre, Arată rolul pe care I-au jucat în formarea doctrinei sindicaliste revoluționare.

2. Lucrări critice despre sindicalismul revoluționar

501. C. Bougle, ***Syndicalistes et bergsoniens (Revue dai mois,*** avril 1905).

502. F. Challaye, ***Syndîcalisme revoîutîonnaire et syndicalisme reformiste*** (Paris, 1908, 1 voi. in-12°, 154 p.).
Prima parte: expunerea principiilor sindicalismului 1 revoluționar (luptă de clasă, grevă generală, antiin- 1 telectualism etc). A doua parte: critica sindicalis- î mului revoluționar.

503. Hans Boetscher, ***Zur rev&kttionăren Gewerkschaftsbewegung în Amerika, Deutschland Und England*** (Jena, 1922, in-8°, XIV + 236 p.).

504. C. Cornelissen, ***Vber den internationalen Syndicalismus (Archiv fur Sozialwissenschalt,*** 1910, p. 148).

505. L. Duguit, Le ***droit individuel, le droit social et la transiormatlon de l'Etat*** (Paris, ed. Alean, 1 voi. in-16°, 160 p.).
In a treia conferință autorul critică sindicalismul revoluționar. Dă o definiție a clasei. Substituie sindicalismului revoluționar sindicalismul funcțiunilor.

506. E. Fourniere, ***Les illusions de la violence (Revue socialiste,*** 1909, p. 97).

507. Ch. Gide et Ch. Rist, ***Histoire des doctrines economiques.***
A se vedea cap. ***Le syndîcalisme râvolutionnaire.*** Citat la nr. 22.

508. W. Gottsched, ***Die Grundlage und Grunderscheinungen des franzosischeh revolutlonăren Sozialismus*** (Basel, 1907, in-8°, 209 p.). , '

509. G. Guy — Grand, ***La philosophie syndicaîiste*** (Paris, ed. B. Grasset, 1911, in-16°).

510. Kritzky, ***L'evoîution du syndîcalisme en*** France Paris, 1908, in-18°, IV -f 426 p.).

511. M. Leroy, ***Syndicats et services publics-*** (Paris, 1909, ed. A. Colin, în-16°, 324 p.).
Prima parte conține un studiu istoric al formării sindicatelor şi a tacticii lor revoluționare în Franța, de la 1870 la 1907.

512. M. Leroy, ***L'organisation ouvriere*** (Paris; 1910, 1 voi.).

513. M. Leroy, Code ***civil et Droit nouveau*** (Paris, ed. Cornely, 1904). • , J

514. M. Leroy, ***La loi. Essois mr ia theoiie de rauțoffle' dans la dâmocratie*** (Paris, ed. Giard, 1908, itt-8°, 356 p.J.

C-da 5564 coala 14

515. M. Leroy, ***La coutume ouvriere*** (Paris,: ed. Giard, 2 tomes. in-8°, 909 p.).

Studiază formarea istorică a obligației, muncitorilor de a adera la un sindicat. Cărțile I—II cuprind istoria burselor muncii. Cartea IV : Confederația generală a muncii. Cartea VII: Internaționalism muncitoresc.

516. M. Leroy, ***Les transibrmations de la puissance publique. Les syndicats des tonctionnaires*** (Paris, 1907).

517. M. Leroy, ***Les techniques nouvelles du svndicalisme*** (Paris, Garnier, ed., 1921, X + 212 p.).

A se vedea capitolul Qu'esx-ce ***qu'une revolution ?***

518. P. Louis, Le ***syndicalisme contre î'Etat,*** (Paris, 1910, in-16°, 276 p.).

519. P. Louis, ***Histoire du mouvement syndical en France.*** (Paris, 1907, 1 voL in-16°, IV -f 282 p.).

Cap. IV: se ocupă de sindicalism în 1848.
Cap. VII: sub cel de-al doilea Imperiu ;
Cap. VIII: de la Comună la legea din 1884;
Cap. XI: Bursele Muncii;
Cap. XII: Formarea C.G.T.;
Cap. XX : Doctrina sindicalistă.

520. P. Louis, Le ***syndicalisme europeen*** (Paris, 1914, in-16°, UI + 312 p.).

521. S. Nestriepke, ***Die Gewerkschaftsbewegung*** (Stuttgart, 1913, 2 voi. in-8°).

522. G. Pawlowsky, ***La Contederation generale du Travaii*** (Paris, ed. F. Alean, 1910, in-12°, 155 p.j.

Cap. III se ocupă de „obiectul şi mijloacele de acțiune ale Confederației Generale a Muncii". A se vedea, de asemeni, p. .54, cap.: „Les modalites de l'action directe".

523. G. Plekhanov, ***Critique de la theorie et de la pratiQue du syndicalisme (Mouv. soc,*** 1908).

524* Leon de Seilhac, ***Syndicats, Federations Bourses du Travaii*** (Paris, 1912).

525. L. de Seilhac, ***Les Congres ouvriers en France,*** (Paris, 1901, 2 vbl. in-16°).

526. L. de Seilhac, Le ***monde socialiste*** (1896 şi 1904).

Citată la nr. 414.

527. W. Sombart, ***Sozialismus und soziale Bewegung*** (Edition 1920).

Citată la nr. 32. A se vedea capit. despre sindicalismul revoluționar.

Văzut, 21 martie 1923
Decanul Facultății de
Litere a Universității
din Paris,

F. Brunot

Văzut şi aprobat
pentru imprimare,
Rectorul Academiei
din Paris

Paul Appell

NOTE

.Scrisori din Paris" *[t], Ideea europeană,* omit I, ar. 31, duminică 18 ianuarie 1920, p. 3, semnat M. R,

„Scrisori din Paris' [2], *Viața românească,* XII, nr. 1, martie 1920, p. 154—159.

.Scrisori din Paris" (3], *Viața românească,* XII, nr. 2, aprilie 1920, p. 317—323.

.Scrisori din Paris" |41, fGeneraJjtâf/. — *loseph Cafflaux), Viața românească,* XII, nr. 5, Iulie 1920, p. 300—308. Partea a doua a „scrisorii* a fost publicată sub forma unui text autonom, intitulat *loseph Caillaux,* In volumul Perspective, Editura Casei Şcoalelor, 1928, p. 136—145.

.Scrisori din Paris" [5J, *Viafa românească,* XII, nr. 6, august 1920, p. 445—448,

.Scrisori din Paris" [6], *(Literatură, — Millerand), Viața românească,* XII, nr. 8, octombrie 1920, p. 287—292. Fragmente din această scrisoare au apărut sub forma a două texte independente: *Jules* Renard *(,Les cloportes')* şi *.Henri de Regnier („La* pâcfce-*resse"),* în volumul Perspective, ed. *cit.,* p. 146—149 şi 150—454, şi învolumul *Portrete, cărți, idei,* E.L.U., 1966,p. 181—186. Ele aufost repioduse ca atare şi în volumul 2 a| *Scrierilor* lut Ralea, Ed. Minerva, 1978, p. 245—247 şi 248—250.

.Scrisori din Paris" [7], *(Cabinetul Briand şi politica Europei. — Cella Delavrancea),* !n *Viața românească,* XIII, nr. 1, ianuarie 1921, p. 11*—118.

.Scrisori din Paris [8], *(I. Situația politică din ultimele luni. — II. In Cartierul latih),* în *Viața românească,* XIII, nr. 2, februarie 1921, p. 275—279.

.Scrisori din Paris' [9], *(Caracteristici etnice),* în *Viața românească,* Xltl, ar. 5, mai 1920, p. 2B3—288. Textul a fost reprodus, cu unele prescurtări, în volumul Perspecf/ve (1928), p. 125—135, sub titlul *Caracteristici franceze.* Autorul. 1-a reluat şi în volumul *Intre două lumi* (1943), p. 188—197, suprimlnd din nou, de astă dată din motive conjucturale (era perioada dictaturii antonesciene), cîteva fraze. In volumul de față, este reprodus testul inițial al «Scrisorii din paris", Iuîndu-se ca text de bază, cum am procedat şi în alte împrejurări (v. *Notele* de la sfîrşitul volumului 2 ai *Scrierilor,* p. 649—650), cel tipărit" în paginile *Vieții româneşti.* I

•Scrisori din Paris" [10], *(Bilanlul iilozoliei franceze conlemporane),* în *Viața românească,* XIII, nr. 8, august 1920, p. 252—257.

«Scrisori din Paris* [11], *(Teatrul de anul acesta),* în *Viața* j *.omânească,* XIII, nr. 10, octombrie 1921, p. 132—134.

„Scrisoii din Paris" [12], fCurente crffice *şi ideologice),* în *Viața românească,* XIV, nr. 1, ianuarie 1922. Textul a fost reprodus în voțumul Perspective, ed. cit., p. 113—124.

.Scrisori din Paris" [13], *(In chestie personală),* în *Viața românească,* XIV, nr 3, martie 1922, p. 440—i48.

.Scrisori din Paris" [14], (Econom/e *şi politică),* în *Viața românească,* XIV, nr. 4, aprilie 1922, p. 122—125. l

.Scrisori din Germania" [1], în *Viața românească,* XIV, nr. 7, iulie 1922, p. 100—105.

.Scrisori din Germania [2], în *Viața românească,* XIV, ni. 9, septembrie 1922, p. 428—434.

.Scrisori din Gezmania" [3] *(„Adevărata Germanie"),* tn Viața fo/ndneascd, XIV, nr. 10, octombrie 1922, p. 111—114.

.Scrisori din Germania' [4], în *Viata românească,* XIV, nr. II, noiembrie 1922, p 264—267.

.Scrisori din Paris' [15], (I. G. *Soiel.* — II. *Alte caracteristici etnice),* în *Viața* româneasca, XV, nr. 2, februarie 1923, p. 260—266. Prima parte a .scrisorii" a fost retipărită cu titlul G. *Sorel* în volumul *Interpretări* (Editura literară a Casei Şcoalelor, 1927, p. 129—132) şi ulterior în volumul *înțelesuri,* apărut în 1942 la *Cugetarea* — Georgescu Delafras (p. 193—197). Partea a doua a .scrisorii",-*Alte caracteristici* etnice, a fost retipărită în volumul *Perspective* (ed. cit., p. 204—213), cu titlul *Alte caracteristici franceze,* şi în volumul *între două lumi* (ed. cit., p. 197—206), unde apare unificată cu textul Caraclerisd'ci *etnice* (v. nota supra, la scrisoarea tipărită în nr. 5/1920 al *Vieții româneşti),* sub un titlu comun: Caracteristici *franceze* şi ulterior în volumul *Scrieri din trecut. în literatură şi lilozoiie,* III, E.S.P.L.A., p. 124—137. Am luat şi de astă dată ca text de bază ,, l tipărit în *Viața românească,* indicînd între paranteze. ascuțite omisiunile în textul din volume [cazul articolului despre G. *Sorel).*

PROUDHON, CENCEPȚIA SA DESPRE PROGRES ŞI ATITUDINEA SA SOCIALĂ

Teză de doctorat în Politica economică susținută de MUiai Ralea în februarie 1922 la Paris. Ea a fost editată sub egida Facultății de Drept a Universității din Paris (unde a fost susținută) şî a apărut în acelaşi an (1922) la editura Jouve * C*e din Paris. Preşedinte al comisiei eia profesorul Aug. Deschamps, Iar membrii (Suffragants), profesorul A. Souchon şi Nogaro (chaițji de cours). Conform uzanțelor, imprimarea tezei era făcută cu aprobarea decanului Facultății de Drept, Larnande, şi a rectorului Academiei din Paris, P. Appellj ambele semnaturi, alături de cea a .preşedintelui tezei'. Aug. Deschamps, figurează pe ultima pagină. Textul integral al tezei se publică pentru întîia oara în traducere românească. Autorul va relua idei şi pasaje importante din teză în capitolul dedicat lui Proudhon de lucrarea sa prin-

cipală de doctorat *Ideea de revoluție în doctrinele socialiste.* Textul despre Proudhon a apărut, într-o formă prescurtată şl revăzută, în volumul *Portrete, cărți, idei,* ed. cit-, p. 53—101.

Chiar în anul apariției, teza s-a bucurat tn țară de o recenzie iscălită de D. I. Suchianu şi tipărită in *Arhiva pentru 4tiința si reiorma socialii,* an. IV, nr. 1, 1922, p. 129—131.

IDEEA DE REVOLUȚIE IN DOCTRINELE SOCIALISTE
(Studiu asupra evoluției tacticei revoluționare)

Teza de doctorat susținută de Mihai Ralea la Sorbona in anul 1923 şi apărută în limba franceză In acelaşi an Ia Paris în edi(ura Marcel Riviere. Preşedintele tezei era cunoscutul sociolog Celestin Bougle, care a şi prelațat lucrarea şl căruia îi este adresată dedicația principală (alături figurează numele lui G. Ibrătleanu şi C Rădulescu-Motru).

Primul capitol al tezei, intitulat „Definiția revoluției", a apărut în limba română în paginile *Vieții româneşti* incă în luna aprilie a anului 1921, cu doi ani înainte de susținerea tezei, şi a fost Teluat, cu o serie de prescurtări, in volumul *Contribuții Ia ştiința" societății* (Editura Casei Scoalelor, Bucureşti, 1927, p. 277—302J1

O confruntare a textului românesc al acestui capitol cu *ce.* din lucrarea tipărită în limba franceză ia Paris ne-a arătat Inşi că autorul a supus unei remanieri sensibile forma în care aparii •capitolul „Definiția revoluției* *in* teza sa de doctorat susținut*! la Sorbona. Ne-am dat seama că Mihai Ralea a tratat versiun franceză a lucrării (este dealtfel aproape cert că autorul şi-aj compus teza direct In limba franceză, cel puțin cea mal m«re\ parte a ei) cu mai multă exigență şî cu mai mult scrupul ştiințific decît versiunea românească. O asemenea variantă a apărut dealtfel abia cu şapte ani mai tîrziu după apariția tezei In limba franceză, fiind tipărită In 1930 la Editura Casei scoalelor. '''

Confruntarea versiunii originale, cea franceză, cu traducerea românească, apărută la Casa scoalelor, ne-a demonstrat, prin nenumărate greşeli, contra-sensuri, erori flagrante tn ortografierea numelor şi titlurilor, cuprinse în varianta românească, că nu putem lua In considerare ca text de bază decît cel tipărit tn 1923 la Paris, nici acesta dealtfel scutit de inexactități şi aproximații în citarea numelor şi titlurilor, Varianta românească din 1930 pare a fi fost tipărită fără ca autorul să-şi fi aruncat măcar ochii asupra ei, în orice caz, fără să fi citit vreo corectură a textului, altfel nu se explică erorile care ne întîmpină mai la tot pasul.. La greşelile materiale, de fond, foarte numeroase, se adaugă şi caracterul desuet al limbajului folosit in traducere.

Confruntați cu o asemenea situație, am luat hptărîrea să renunțăm la traducerea apărută în 1930, evident greu utilizabilă In forma apărută atunci, şi să efectuăm o nouă traducere, lulnd ca text de bază cel tipărit la Paris in 1923 şi folosind doar ceea ce ni se părea acceptabil din vechea traducere. Chiar pentru capitolul introductiv, „Definiția revoluției", tipărit de autor *in* româneşte în condițiile amintite mai sus, am preferat să oferim o versiune romanească cu totul nouă, considerînd ca text valabil cel din teza publicată la Paris.

REVOLUȚIE ŞI SOCIALISM. ESEU BIBLIOGRAFIC

Teza complementară prezentată în 1923 la Facultatea de Litere a Universității din Paris, însoțind teza principală dedicată *Ideii de revoluție...* Teza complimentară a apărut în 1923 la Paris sub egida Facultății de Litere a Universității din Paris şi poartă semnăturile de rigoare ale decanului Facultății de Litere F. Brunot şi ale Rectorului Sorbonei Paul AppeL Se tipăreşte pentru Inttia oara în traducere românească. Am căutat şi aici, pe cit ne-a fost posibil, să corectăm o serie de inexactități în citarea numelor şi titlurilor. Obiectivele autorului tn alcătuirea unei asemenea *bibliogralii critice* sînt precizate în nota sa introductivă la lucrare.

N. TERTULIAN

SUMAR

socialişti, ci numai circulaţia. Este Împotriva statului şi Împotriva asociaţiei. Fondul concepţiei sale economice este liberalismul, completat de ideea de dreptate şi contract. Mutualismul său. Este un *individualist dependent.* Totuşi a făcut multe servicii clasei muncitoare